Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

National University
«Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

ЕКОНОМІКА І РЕГІОН

№ 4 (87) 2022

ECONOMICS AND REGION

Vol. 4 (87) 2022

www.eir.nupp.edu.ua

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ЕКОНОМІКА І РЕГІОН

№ 4 (87) 2022

ECONOMICS AND REGION

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Грудень 2022 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ОНИЩЕНКО В.О. – головний редактор, д.е.н., проф., ректор Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

ЧИЧКАЛО-КОНДРАЦЬКА І.Б. – заступник головного редактора, д.е.н., проф., завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та туризму Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».;

СІВІЦЬКА С.П. – відповідальний секретар, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

ВАРНАЛІЙ З.С. – д.е.н., проф., професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка (за згодою);

ГРИШКО В.В. – д.е.н., проф., завідувач кафедри менеджменту і логістики Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

ДУБІЩЕВ В.П. – д.е.н., проф., професор кафедри економічної теорії та економічної кібернетики Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

КОЗАЧЕНКО Г.В. – д.е.н., проф., професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Національної академії внутрішніх справ (за згодою);

КОМЕЛІНА О.В. – д.е.н., проф., професор кафедри менеджменту і логістики Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

КОРГАНАШВІЛІ Л.Д. – д.е.н., проф., керівник центру забезпечення якості та наукової діяльності Міжнародної школи туризму Тбіліського державного університету імені І. Джавахішвілі (за згодою);

ОНИЩЕНКО С.В. – д.е.н., проф., професор кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

ПАЛАЩАКОВА ДАНІЕЛЛА – доктор філософії (PhD), молодший науковий співробітник кафедри економічної теорії Технічного університету у Кошице (Словаччина) (за згодою);

ПТАЩЕНКО Л.О. – д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

РОЛЬНІК-САДОВСЬКА Є. – доктор (Dr), асоц. професор, заступник декана з навчальної роботи факультету менеджменту Білостоцької Політехніки, м. Білосток (Польща) (за згодою);

РЯЩЕНКО Вікторія – д.е.н., асоц. професор, Університет ISMA (Латвія) (за згодою);

ХУНЬЄТ Аніца – д.ф., проф., проректор Університету Північ (Хорватія) (за згодою);

ЧИЖЕВСЬКА М.Б. – к.е.н., доц., завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

ШИДЛО Джоанна – доктор філософії (PhD), доцент Білостоцької Політехніки, м. Білосток (Польща) (за згодою);

ШПІЛЬКО Данута – доктор філософії (PhD), асистент професора Білостоцької Політехніки, заступник начальника міжнародного відділу логістики та сервісної інженерії, м. Білосток (Польща) (за згодою).

Журнал "Економіка і регіон" Внесений до переліку наукових фахових видань України (наказ МОН України 1279 від 16.11.2014, зі змінами згідно наказу № 157 від 09.02.2021).

Вид видання – **науковий журнал.**
Концепція журналу базується на багаторічному науковому, фаховому висвітленні актуальних проблем економіки України і світу.

Основні рубрики: економіка та управління національним господарством; розвиток продуктивних сил і регіональна економіка; економічна теорія та історія економічної думки; світове господарство і міжнародні економічні відносини; економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності); економіка природокористування й охорона навколишнього середовища; демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика; гроші, фінанси і кредит; бухгалтерський облік, аналіз та аудит; статистика; математичні методи, моделі й інформаційні технології в економіці; економічна безпека держави та суб'єктів господарювання.

Видається з липня 2003 р.
Виходить чотири рази на рік.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ 24613-14553 ПР, видане 29.10.2020 р.
Міністерство юстиції України

Засновник журналу:
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Назва, концепція, зміст і дизайн журналу «ЕІР» є інтелектуальною власністю редакції журналу «Економіка і регіон» та охороняється законом про авторські й суміжні права. При передрукуванні посилання на журнал «ЕІР» обов'язкове.
Матеріали друкуються мовою оригіналу.
Відповідальність за точність поданих даних несуть автори матеріалів, редакція не завжди поділяє думку авторів.

ISSN 2218-1199 (Print)
ISSN 2414-0538 (Online)

E-mail: econom@nupp.poltava.ua
Сайт журналу: http://journals.nupp.edu.ua/eir

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка (прот. № 21 від 12.12.2022)
Верстка Л.А. Свистун
Коректор англ. Ю.Ю. Гришко
Коректор укр. Я.В. Новічкова.
Здано до набору 15.12.2022
Підписано до друку 19.12.2022
Формат 60х80 1/8. Обл.-видавн. арк. 34,04.
Тираж 300 прим. Замовлення № 0223/117.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р

© Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», "Економіка і регіон", 2022

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

8 **Гільорме Т.В., Накашидзе Л.В., Ляшенко І.С.** Оцінка енергетичної безпеки України при впровадженні технологій відновлюваних джерел енергії

16 **Кравчук Н.О., Халіман О.В., Савонік Т.П.** Концептуальні особливості управління знаннями

23 **Михайлов С.В., Михайлова Є.В.** Детінізація грального бізнесу, як інструмент наповнення бюджету в умовах антикризового управління

28 **Нестерчук А.І.** Сучасний стан та потенційні можливості земельних ресурсів України у вирішенні продовольчої безпеки світу

35 **Піріашвілі О.Б.** Основні напрямки інвестиційної політики на залізничному транспорті України

44 **Райчева Л.І.** Економічні стратегії розвитку та модернізації інфраструктури водного транспорту

52 **Соколова О.М.** Промисловий сектор у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України

60 **Табачук** В.О. Становлення та розвиток вищої освіти: стан, виклики, перспективи

68 **Узбек Д.А.** Аналіз впливу інформаційної асиметрії на процес реалізації національних економічних інтересів

77 **Фоменко О.О.** Житлова субсидія як інструмент адресної фінансової допомоги населенню

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

86 **Бєлобородова М.В.** Роль сільського туризму в сталому розвитку місцевої громади

95 **Єрмаченко В.Є., Згурська Ю.В.** Особливості формування та розвитку дестинацій у діловому туризмі

104 **Савченко Т.В., Халатур С.М., Полегельна М.А.** Роль виробничих витрат у формуванні регіональних ринків продукції птахівництва

110 **Хохуляк О.О.** Удосконалення інструментарію стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

119 **Федорова Н.Є.** Історичне підґрунтя теорії постіндустріалізму

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

129 **Когут М.В.** Еволюція теоретичних поглядів щодо діяльності міжнародного бізнесу на умовах франчайзингу

136 **Музиченко М.В., Ханова О.В.** Функціонування європейського ринку скрапленого природного газу в сучасних геополітичних умовах

143 **Подольчук Д.В.** Особливості міжнародного інвестування у відновлювальну енергетику

150 **Яценко О.М., Швиданенко О.А., Швиданенко Г.О.** Циркулярна економіка як основа забезпечення сталого розвитку країни в контексті євроінтеграції

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

168 **Конул Агаєва, Гулай Фаррухлу.** Зміни та виклики під час пандемії в бізнесі

174 **Дідух С.М., Федорова Т.С.** Структура капіталу підприємства: теоретичні підходи та напрямки оптимізації в сучасних умовах

181 **Кушнір Л.В.** Науково-методологічні засади дослідження життєздатності морського порту

189 **Орлов В.В.** Структуризація складових економічного потенціалу насінницьких підприємств

195 **Постернак І.М., Постернак С.О., Постернак О.С.** Оцінка якості управління реконструкцією нерухомого об’єкту історичної забудови міста

203 **Роїк О.Р.** Оцінювання рівня інноваційності туристичного бізнесу України в умовах післявоєнної відбудови

210 **Савко О.Я., Шейдаі Туркан Алі кизи, Загайкевич О.Ю.** Оцінка конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу

216 **Стецик Ю.М., Попович Н.І., Мартосенко М.Г.** Управління якістю взуття для активного відпочинку

225 **Христенко О.В., Пантюх В.** Маркетинг інновацій в контексті формування ефективної кадрової політики підприємства

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

232 **Бессонова А.В.** Стан та перспективи розвитку сучасного ринку праці України

240 **Богуш Л.Г.** Модернізація професійної освіти в контексті стратегічних пріоритетів України

247 **Бурик З.М., Попроцький О.П.** Управління проектами в місцевому самоврядуванні

257 **Матвіїв В.В.** Маркетинг доступності медичних послуг вторинної та спеціалізованої ланки медичної допомоги в системі охорони здоров'я

268 **Оганезова А.В.** Екологічний фактор у формуванні здоров'яорієнтованої економіки

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

275 **Рябокінь М.В., Гордей О.Д., Новицька О.В., Котух Є.В., Козій Н.С.** Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану

282 **Рябчук О.Г., Заріцька В.В.** Важливість державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання теплоенергетичного комплексу

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

289 **Бєлов О.В., Свистун Л.А.** Дослідження циклічності високотехнологічного експорту в Німеччині

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

301 **Варналій З.С., Бондаренко С.М.** Фінансова безпека підприємств України як чинник забезпечення їх фінансової стабільності

308 **Дикий А.П.** Бібліометричний аналіз наукових публікацій, що індексуються в наукометричних базах даних, з проблем економічної злочинності

319 **Щуров І.В.** Енергетична безпека держави: концепція формування стратегічних векторів зміцнення

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

327 **Приходько І.П.** Зміна парадигми у формуванні сучасної соціальної політики держави

ECONOMICS AND REGION

№ 4 (87) 2022

❖ ЕКОНОМІКА І РЕГІОН

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

December 2022

EDITORIAL BOARD:

ONYSHCHENKO V.O. – Editor-in-Chief, Doctor of Sciences (Economics), Professor, Rector of National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;

CHYCHKALO-KONDRATSKA I.B. – Deputy Chief Editor, Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head of International Economic Relations and Tourism Department of National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;

SIVITSKA S.P. – **Executive Secretary,** PhD (Economics), Associate Professor, Senior Lecturer at Finance, Banking and Taxation Department of National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;

VARNALII Z.S. – Doctor of Sciences (Economics), Professor at Finance Department of Kyiv National Taras Shevchenko University (with the consent);

HRYSHKO V.V. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head at Management and Logistics Department of National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;

DUBISHCHEV V.P. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor at Economic Theory and Economic Cybernetics Department of National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;

KOZACHENKO H.V. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor at Department of Economic Security and Financial Investigations of National Academy of Internal Affairs (with the consent);

KOMELINA O.V. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of Management and Logistics Department of National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;

KORGANASHVILI L.D. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head of Quality Assurance and Research Activities Centre of the International Tourism School of Tbilisi State I. Javahishvili University (with the consent);

ONYSHCHENKO S.V. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor at Finance, Banking and Taxation Department of National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;

PALASHCHAKOVA DANIELLA – PhD, Research Worker at Economic Theory Department of Technical University in Kosice (Slovakia) (with the consent);

PTASHCHENKO L.O. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head of Finance, Banking and Taxation Department of National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;

ROLLNIK-SADOVSKA E. – Dr, Associate Professor, Vice-Dean for Educational Work of Management Faculty of Bialystok Polytechnic University (Poland) (with the consent);

RIASHCHENKO VIKTORIA – Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor of ISMA University (Latvia) (with the consent);

HUNJET ANICA – PhD, Associate Professor, Vice-Rector for Scientific and Art Work and International Cooperation, University «North» (Croatia) (with consent).

CHYZHEVSKA M.B. – PhD (Economics), Associate Professor, Head of Economics, Entrepreneurship and Marketing Department of National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»;

JOANNA SZYDŁO – Ph.D., Assistant Professor at the Bialystok University of Technology. Coordinator for the Erasmus+ Program, Deputy Editor-in-Chief of the Academy of Management (Poland) (with consent);

DANUTA SZPILKO – Ph.D., Assistant Professor at the Bialystok University of Technology. Deputy Head of the International Department of Logistics and Service Engineering (Poland) (with consent).

Journal "Economics and Region" is included into The register of specialized scientific publications of Ukraine (MES of Ukraine Departmental Order No. 1279 of 16.11.2014, No. 157 of 09.02.2021).

*Publication – **scientific journal**.*

***Conceptual paradigm** of the journal is based on the long-term scientific and professional treatment of topical problems of the world and Ukrainian economics.*

Main milestones: economics and national economy management; productive forces development and regional economy; economics theory and economic thought history; world economy and international economic relations; economics and business administration; economics of nature management and environmental protection; demography, labor economics; social economics and politics; money, finance and credit; accounting, analysis and audit; mathematic methods, models and information technologies in economics; economic security of the state and economic entities.

Issued since July, 2003.
Four issues published yearly.
State Registration Certificate
КВ 24613-14553 ПР, issued 29.10.2020
by the Ministry of Justice of Ukraine.

The journal's founder: National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic».

The name, conceptual paradigm, content and design of the journal "Economics and Region" is the intellectual property of the journal's Editorial Board and is copyright.
Pass-through copyright.
Printed in the source language. Liability for the data precision rests with the authors.
The Editorial Board does not always share the author's opinion.

ISSN 2218-1199 (Print)
ISSN 2414-0538 (Online)

E-mail: econom@nupp.poltava.ua
Official site: http://journals.nupp.edu.ua/eir

Recommended for publication by the Academic Board of National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic" (№ 21 of 12.12.2022)
Computer-assisted makeup by L.A. Svystun
Proof-reader: Yu.Yu. Hryshko
Proof-reader: Ya.V. Novichkova.
Sent to the printer's on 15.12.2022.
Signed to print on 19.12.2022.
Page size: 60x80 1/8. Published sheets 34,04.
Circulation: 300 copies. Print Order No. 0223/117.

Printed by the Publishing House Helvetica
Inhlezi st. 6/1, Odesa, Ukraine, 65101
Telephones: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of the subject of publishing
DK №7623 from 22.06.2022

© National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", "Economics and Region", 2022

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

8 **Tetiana Hilorme, Lilia Nakashidze, Iryna Liashenko.** Assessment of energy security of Ukraine in the implementation of renewable energy technologies

16 **Nataliia Kravchuk, Olena Haliman, Tatyana Savonik.** Conceptual features of knowledge management

23 **Stanislav Mykhailov, Yelyzaveta Mykhailova.** Legalisation of gaming business as a budget filling tool during anti-crisis management

28 **Alina Nesterchuk.** Current state and potential opportunities of Ukraine's land resources in solution of world food security

35 **Oleksandr Piriashvili.** The main directions of investment policy in railway transport of Ukraine

44 **Larysa Raicheva.** Economic strategies for the development and modernization of water transport infrastructure

52 **Olga Sokolova.** The industrial sector in ensuring the innovative development of the economy of Ukraine

60 **Vasyl Tabachuk.** Establishment and development of higher education: state, challenges, prospects

68 **Dmytro Uzbek.** Analysis of the impact of information asymmetry on the process of realization of national economic interests

77 **Oleksii Fomenko.** Housing subsidy as a tool of targeted financial assistance to the population

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

86 **Mariia Bieloborodova.** The role of rural tourism in the sustainable development of local hromadas

95 **Volodymyr Yermachenko, Yuliia Zghurska.** Characteristics of the formation and development of business tourism destinations

104 **Tetiana Savchenko, Svitlana Khalatur, Maryna Polehenka.** The role of production costs in the formation of regional poultry markets

110 **Olesya Khokhuliak.** Improving the strategic planning instruments for sustainable development of territorial communities

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

119 **Natalia Fedorova.** Historical basis of the theory of post-industrialism

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

129 **Maryana Kohut.** The theoretical evolution of international business activities under franchising conditions

136 **Mykola Muzychenko, Olena Khanova.** Functioning of the European liquefied natural gas market in modern geopolitical conditions

143 **Dmytro Podolchuk.** Peculiarities of international investment in renewable energy

150 **Olha Yatsenko, Oleg Shvydanenko, Henefa Shvydanenko.** Circular economy as the basis of ensuring sustainable development of the country in the context of European integration

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

168 **Konul Aghayeva, Gulay Farrukhlu.** Changes and challenges during the pandemic in the business

174 **Serhii Didukh, Tetiana Fedorova.** Enterprise capital structure: theoretical approaches and areas of optimization in modern conditions

181 **Liudmyla Kushnir.** Scientific and methodological principles of seaport resiliency research

189 **Vitalii Orlov.** Structuring of the economic potential components of seed enterprises

195 **Iryna Posternak, Serhii Posternak, Oleksii Posternak.** Assessment of the quality of management of the reconstruction of an immovable object of historical development of the city

203 **Oksana Roik.** Assessment of the level of innovativeness of the tourism business of Ukraine in the conditions of post-war reconstruction

210 **Savko Oksana, Turkan Sheydai, Olha Zahaikevych.** Evaluation of competitiveness of hotel business company

216 **Yurii Stetsyk, Nataliia Popovych, Maryna Martosenko.** Quality management for footwear used in outdoor activities

225 **Olena Khrystenko, Viktoria Pantiukh.** Marketing of innovations within the framework of creating an effective human resources policy of the company

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

232 **Anna Bessonova.** State and prospects of development of the modern labor market of Ukraine

240 **Larysa Bogush.** Modernization of vocational education in the context of ukrainian strategic priorities

247 **Zoryana Buryk, Oleksandr Poprotskyy.** Project management in local self-government

257 **Vasyl Matviiv.** Marketing the availability of secondary and specialized medical care services in the health care system

268 **Anna Oganezova.** Ecological factor in the formation of a health-oriented economy

MONEY, FINANCES AND CREDIT

275 **Maryna Riabokin, Oksana Hordei, Olena Novytska, Yevgen Kotukh, Nataliia Kozii.** Features of the budget process under the conditions of marital state

282 **Oksana Riabchuk, Viktoriia Zaritska.** The importance of the state financial audit of the activities of entities operating the thermal energy complex

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY

289 **Oleksandr Belov, Lyudmyla Svystun.** Study of the cyclicity of high-tech exports in Germany

ECONOMIC SECURITY OF THE STATE AND ECONOMIC ENTITIES

301 **Zakharii Varnalii, Snizhana Bondarenko.** Financial security of enterprises of Ukraine as a factor of ensuring their financial stability

308 **Anatolii Dykyi.** Bibliometric analysis of scientific publications indexed in scientometric databases on the problems of economic crime

319 **Igor Shchurov.** Energy security of the state: the konception to the formation of strategic strengthening vectors

PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

327 **Ihor Prykhodko.** Paradigm change in the formation of modern social policy of the state

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

UDC 316.334.23:004.(02.064)
JEL C39
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2776

ASSESSMENT OF ENERGY SECURITY OF UKRAINE IN THE IMPLEMENTATION OF RENEWABLE ENERGY TECHNOLOGIES

Tetiana Hilorme*, Doctor of Economics, Associate Professor,
Leading Researcher
Oles Honchar Dnipro National University
Lilia Nakashidze, Doctor of Technical Sciences, Senior Researcher,**
Leading Researcher, Scientific Research Institute of Energy Efficient Technologies and Materials Science
Oles Honchar Dnipro National University
Iryna Liashenko*, Candidate of Philology, Associate Professor**
Ukrainian State University of Science and Technologies

**ORCID 0000-0002-9598-6532*
***ORCID 0000-0003-3990-6718*
****ORCID 0000-0002-7816-2339*

© Hilorme T., 2022
© Nakashidze L., 2022
© Liashenko I., 2022

Стаття отримана редакцією 02.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 02.12.2022

Introduction. In today's challenges, energy security of the country is a global problem. The implementation of new engineering and design solutions in energy supply systems, which provide for the integrated use of renewable energy sources, will help to solve an important economic, scientific and technical problem of reducing the consumption of traditional fuel and energy resources for Ukraine.

Energy security is closely related to energy independence – it is the degree of independence of the country's leadership in the formation and implementation of policy, independent of external and internal interference and pressure [1].

There is a growing interest in the use of non-conventional renewable energy sources in various sectors of the economy all over the world. The driving force of this process are changes in the energy policy of countries with structural reorganization of the fuel and energy complex in connection with the environmental situation and the transition to energy and resource saving technologies in energy, industry, housing and communal services, etc.

The main directions of improvement of energy efficiency and realization of energy saving potential are not only the mentioned technological modernization of energy supply systems [2]. The use of renewable energy sources under the condition of technological modernization of energy supply implies the elimination of energy inefficient products and the implementation of the latest technologies, equipment, measuring devices and systems. This contributes to the growth of energy efficiency and energy saving.

Review of recent research and publications. General scientific opinions on energy security management among scientists should be divided into three functional parts. These are: approaches to defining the concept of energy security, approaches to defining its components, and approaches to energy security management at the theoretical level and in real practice.

As for the scientific approaches of the first group, it should be noted that there is quite a wide range of views among them. However, in most cases this group of scientific approaches defines the concept of energy security management in one way or another, defining and describing the components of this system [3].

At the same time, there are three such groups of components:

– Energy security management – as a combination of interrelated measures [4];

– energy security management – as a combination of functional components [5];

– energy security management – as a combination of security subjects and instruments of their activity [6].

In general, it should be noted that these scientists and researchers unjustifiably use the semanteme "system" in their definitions. The use of "system" gives the impression that the definitions have comprehensiveness, complexity and a certain integrity [7].

This allows to some extent to make the definitions shorter and more meaningful, but on the other hand this approach generates ambiguity of concepts and their conceptual generic relations. In most cases, such definitions cannot be fully and consistently understood without additional interpretation of the context in which these definitions are given [8]. Thus, from the semantic point of view, the definitions included in the definitions of the first approach cannot serve as a basis for understanding the principles of the structure and functioning of the energy security system.

In contrast to the first group of approaches to the definition of "energy security", the second group consists of definitions based on the semantics of "system" in the interpretation of the essence of energy security management.

In order to define the concept of "energy security", representatives of the second group use, in particular, general system principles and characteristics [9]. However, it should be noted that most of the definitions of this group are based on stereotypical systemic formulations.

This means that the definition is based on one of the classical definitions of the system and the predicate of the system is changed to energy security [10]. In general, this should not be considered incorrect, but in this case, the peculiarities of the energy security system as a kind of social system may not be fully taken into account.

The third group of approaches to interpreting the nature of the energy security system is the most difficult to study. The third group includes studies in which the energy security system is not a direct object of research, but is analyzed as a certain component of the general concept of security [11]. In this case, the system building in the field of energy security is considered through the prism of the results of the system building of other levels of security [12]. These areas of scientific research include the theory of security of social systems [13], the theory of security of people, society, civilization [14], and a synergistic approach to the creation and functioning of security systems [15].

Problem statement. The purpose of the article is to determine the indicators of effective assessment of energy security in the implementation of renewable energy technologies based on SWOT analysis.

Main material and results. High technical and economic performance and stable operating parameters of power equipment can be achieved by integrated use of solar and wind energy for combined generation of heat and electricity with their accumulation. One of the factors that impede the widespread use of renewable energy sources is the lack of technical solutions and technological schemes for their implementation, economically acceptable for the middle band. Considering the significant financial costs for the construction of a power supply system with the combined use of renewable energy sources, it is very important to develop correct methods for their calculation, taking into account the initial data of a particular user, which will help to minimize the total cost. Otherwise, there is a high probability of unsatisfactory operation of the energy supply system, which will result in additional costs for its re-equipment.

A common point that unites different approaches to the construction of indicators is a set of certain threats to the energy supply of the enterprise. At the same time, it is necessary, according to the authors, to examine the influence of the external and internal business environment on the determination of energy security by means of SWOT analysis.

The architecture of the created model includes the following levels: data loading and processing; data analysis; SWOT modeling; forecasting.

The first level provides the ability to load data by manual input, then edit it to eliminate data redundancy or add new data. The next step is to prepare the data for analysis. Various software products can be used at this stage. According to the authors, the most convenient and inexpensive is MS Excel.

The second level provides the possibility of mutual analysis of pairs of such indicators: Strengths – Opportunities (S-O); Strengths – Threats (S-T); Weaknesses – Opportunities (W-O); Weaknesses – Threats (W-T).

The third level provides tools for building a SWOT analysis model.

The fourth level implements predictions based on the created SWOT model.

This model fulfills the main characteristics of the model, which is designed to help the decision maker to identify critical technologies of the studied industry. The main goal of the created model is the efficiency of identification of justified critical technologies.

The most important characteristics, according to the research, were identified (Table 1).

Table 1

Identification of strong characteristics in the innovative development of Ukraine in the energy security system

STRENGHTS	
S1	Level of provision of the enterprise with own energy resources
S2	Building a solid foundation for a competitive economy
S3	Achieving the level of energy self-sufficiency
S4	Developed NPP network
S5	Promoting internal reforms in the context of grid integration with the EU
S6	Change of energy type (alternative) and supplier
S7	Creating an energy efficient society
S8	Creating opportunities for re-equipment of both the energy industry and the country's industry in general
S9	Improving the security dimension of the economy, energy and environment
S10	Development of scientific potential
S11	Creation of workplaces
S12	Convenient geographical location for the development of the electric power industry
S13	Large stock of natural resources for various industries
S14	Favorable trade geographical location

Source: developed by the authors

However, the weaknesses of the modern economy as a whole and of its individual sectors have been identified even more clearly (Table 2).

Table 2

Identification of weaknesses in the innovative development of Ukraine in the energy security system

WEAKNESS	
W1	Monopoly dependence on one supplier or energy supply route
W2	Underfunding of works on the search for alternative sources of electricity, reduction of their volumes
W3	High dependence on natural gas and oil imports
W4	Obsolete production facilities and a significant share of unusable fixed assets of enterprises
W5	Setting appropriate tariffs, coefficients for enterprises
W6	Low level of investment and innovation activity in the fuel and energy complex of enterprises
W7	The need for modernization, re-equipment and industrial restructuring with the extension of the technological resource of production facilities at enterprises
W8	Low qualification of most of the workforce
W9	High level of corruption
W10	Political and social instability
W11	Raising tariffs for the development of gas fields up to 5 km deep
W12	Migration of labor resources for permanent residence abroad
W13	Difficult implementation of EU standards in the energy sector
W14	Difficulty of achieving strategic goals in the energy sector in Ukraine
W15	Non-closed production cycles of most industries
W16	Irrational use of natural resources
W17	Irrational privatization
W18	The de-professionalization of the energy sector
W19	Low orientation of education to industry
W20	Falsity of a number of normative legal acts
W21	The complexity of economic transformation
W22	Increase in the cost of energy resources

Source: developed by the authors

It is known that Ukraine is one of the world's leading countries in mineral resources, is one of the richest in terms of quality composition and productivity of agricultural land, occupies a leading position in nuclear energy, is among the top five countries – software developers under outsourcing schemes, etc.

It is possible to get rid of these characteristics. If the strong features are used wisely and all opportunities for the country are realized (Table 3), then it is possible not only to compensate for the weaknesses, but also to turn them from disadvantages into advantages. Ukraine is one of the few countries that has many opportunities for its development under favorable conditions.

Table 3

Identification of opportunities for innovative development of Ukraine in the energy security system

OPPORTUNITIES	
O1	Significant potential of unconventional natural gas reserves (coalbed methane, shale gas, biogas from solid waste landfills, etc.)
O2	Extensive and developed oil and gas transportation pipeline systems
O3	System of oil, condensate and liquefied gas auctions
O4	Integration into the European energy system
O5	Significant potential to reduce greenhouse gas emissions
O6	An extensive district heating system
O7	Auctions of permits and licenses for the development of hydrocarbon deposits
O8	Development of renewable energy sources
O9	High quality and compliance with international standards of Ukrainian developments in the progressive field of alternative energy
O10	Implementation of incentive taxes
O11	Significant energy saving potential in industry, transport, public and domestic sectors
O12	Strengthening global connectivity
O13	Strengthening energy saving and energy efficiency
O14	Diversification of energy imports
O15	Creation of strategic reserves of fuel and energy resources
O16	Reformation of the energy system
O17	Innovative renovation in accordance with world standards
O18	Attracting investments and business development with foreign capital
O19	Reducing administrative barriers to market entry and free investment
O20	Reorientation of old enterprises, modernization of technological processes
O21	Expansion of international relations
O22	Development of mechanisms to combat corruption
O23	Possibility of diversification of nuclear fuel supplies

Source: developed by the authors

The formation of a group of experts on the basis of a competency-based approach, taking into account the rank of positions, allows to form a group that, according to its official duties, has the opportunity to build a personnel evaluation system in accordance with the goals of the company. Specific requirements to the members of the expert group leave their mark on the principles of their selection. The staff of the expert group consists of the total number of applicants and is formed from the most competent specialists who can demonstrate the ability to predict and identify patterns.

As experts were selected 10 officials from different management levels of 7 Ukrainian industrial enterprises. The consistency of experts' opinions was calculated by Kendall's rank correlation coefficient, which is 0.67.

With the help of fractal analysis a graphical interpretation of the comparative matrix of SWOT analysis components in the innovative development of Ukraine in the system of energy security was built (Figure 1).

The following five strong characteristics are of the highest importance: S5 "Facilitation of internal reforms related to network integration with the EU"; S6 "Change of energy type (alternative) and supplier"; S12 "Favorable geographical location for the development of the electricity industry"; S13 "Large stock of natural resources for various industries"; S14 "Favorable geographical location for trade".

Undoubtedly, there are a number of factors that hinder the country's economic development, and some even cause its decline. Consider the threats (Table 4) that seem to be the most pressing today.

Table 4

Identification of threats in the innovative development of Ukraine in the energy security system

THREATS	
T1	Outflow of investment capital from Ukraine
T2	Threat of terrorist attacks on energy facilities, on the territories of countries engaged in transit transportation of energy resources
T3	Environmental (large-scale accidents, greenhouse gas emissions that threaten the entire planet)
T4	Speculation in the media, which is a negative manifestation of the modern globalized world (artificial creation of panic, which leads to destabilization of energy markets)
T5	Social threat (high production accidents, strikes and other possible protests, etc.)
T6	Threats of nuclear terrorism, problem of non-proliferation of nuclear materials
T7	Energy poverty (lack of access to sufficient quantities)
T8	External aggression of the energy supplier
T9	Neglect of the "decarbonization" rule
T10	It is difficult to ensure the stability of energy transportation
T11	Dependence on foreign energy resources
T12	Possible loss of transit status
T13	Self-isolation after non-compliance with EU rules or their inadequate implementation
T14	Presence of seismically active geological zones in the Carpathian region

Source: developed by the authors

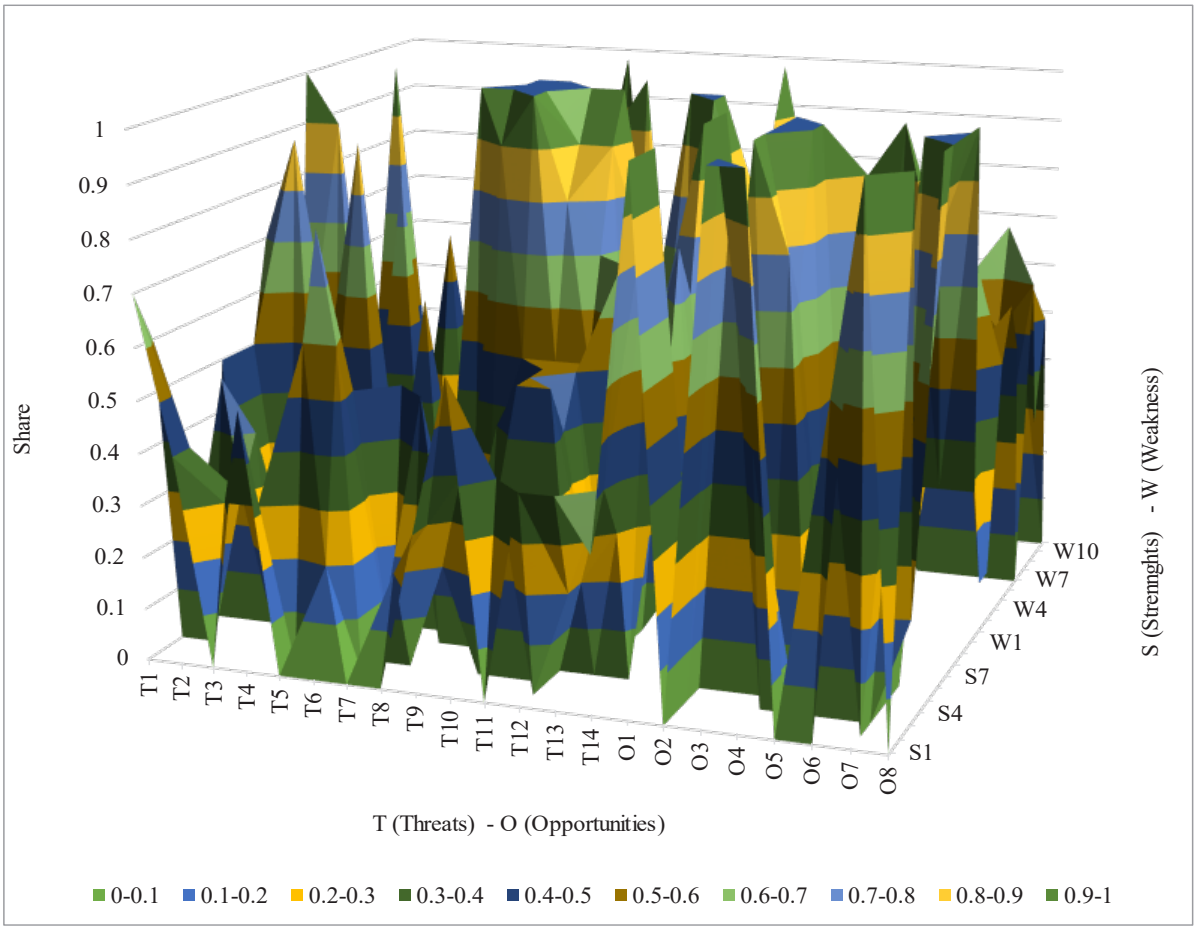

Figure 1. Graphical interpretation of the matrix of comparison of SWOT analysis components in the innovative development of Ukraine in the system of energy security

Source: developed by the authors

The weakest features. Thus, the weakest characteristics are the following: W5 "Establishment of appropriate tariffs, coefficients for enterprises"; W9 "High level of corruption"; W10 "Political and social instability"; W12 "Migration of labor resources for permanent residence abroad"; W22 "Increase in the cost of energy resources".

The most likely opportunities for implementation. Therefore, the most likely opportunities are the following: O1 "Significant potential of unconventional natural gas reserves (coal bed methane, shale gas, biogas from landfills, etc.)"; O8 "Development of renewable energy sources"; O10 "Implementation of incentive taxes"; O17 "Innovative renovation according to world standards".

The most dangerous threats. Thus, the most dangerous threats are as follows: T1 "Outflow of investment capital from Ukraine"; T5 "Social threat (high rate of production accidents, strikes and other possible protests, etc.)"; T8 "External aggression of the energy supplier".

Priorities in the development and implementation of new technologies in Ukraine are within the traditional technological areas: metallurgy, energy, chemistry, agriculture and new high-tech industries: national programs and projects for space exploration, aviation, biotechnology, telecommunications.

Industrial development relies heavily on the introduction of high-priority energy-saving technologies, which are the key to creating world-class and above products. The application of key technologies should help meet the country's priority needs in social, military, economic and other fields. The economic analysis of the factors influencing the determination of priorities of technological development shows that the indicators of the implementation of key technologies in the Ukrainian industry can be the following: the volume of budget financing of scientific and technical works on the development of advanced technologies and determination of priority directions of scientific and technological development; the volume of innovation costs; introduction of new technological processes; mastering the production of new types of products; specific volumes of innovation costs for the introduction of new technological processes.

Conclusions. Ukraine has the potential to accelerate economic growth and improve energy security. Energy security is a key element of national security. Therefore, the Government of Ukraine is implementing strategic reforms in the field of energy supply and strengthening energy security through the implementation of energy strategies. Ukraine is expanding cooperation with the European Union, which will ensure the protection of our country and create a competitive energy market and sustainable socio-economic development.

A key element of the modern economy is a powerful energy sector, the development of which is closely linked to the progress of science and technology. Energy resources in combination with mechanical systems provide technological innovation in all spheres of production, communication and society, which leads to dominant economic growth and national security.

REFERENCES:

1. Nakashidze, L., Hilorme, T. and Nakashydze, I. (2020), "Substantiating the criteria of choosing project solutions for climate control systems based on renewable energy sources", *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, vol. 3, no. 3 (105), pp. 42–50. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.201527

2. Hilorme, T., Nakashydze, L., Mazyrik, S., Gabrinets, V., Kolbunov, V. and Gomilko I. (2022), "Substantiation for the selection of parameters for ensuring electro-thermal protection of solar batteries in spacecraft power systems", *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies,* vol. 3, no. 8 (117), pp. 17–24. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.258480

3. Eras-Almeida, A.A., Fernández, M., Eisman, J., Martín, J.G., Caamaño, E. and Egido-Aguilera, M.A. (2019), "Lessons learned from rural electrification experiences with third generation solar home systems in latin America: Case studies in Peru, Mexico, and Bolivia", *Sustainability*, vol. 11, no. 24, 7139. DOI: https://doi.org/10.3390/su11247139

4. Ferrante, A., Mochi, G., Predari, G., Badini, L., Fotopoulou, A., Gulli, R. and Semprini, G. (2018), "A European project for safer and energy efficient buildings: pro-get-one (proactive synergy of integrated efficient technologies on buildings' envelopes)", *Sustainability*, vol. 10, no. 3, 812. DOI: https://doi.org/10.3390/su10030812

5. Kanda, W., Hjelm, O., Clausen, J. and Bienkowska, D. (2018), "Roles of intermediaries in supporting eco-innovation", *Journal of Cleaner Production,* vol. 205, pp. 1006–1016. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.09.132

6. Kangas, H.L., Lazarevic, D. and Kivimaa, P. (2018), "Technical skills, disinterest and non-functional regulation: Barriers to building energy efficiency in Finland viewed by energy service companies", *Energy Policy*, vol. 114, pp. 63–76. DOI: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.11.060

7. Li, Q., Long, R., Chen, H., Chen, F. and Wang, J. (2020), "Visualized analysis of global green buildings: Development, barriers and future directions", *Journal of Cleaner Production*, vol. 245, 118775. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118775

8. Forouli, A., Gkonis, N., Nikas, A., Siskos, E., Doukas, H. and Tourkolias, C. (2019), "Energy efficiency promotion in Greece in light of risk: Evaluating policies as portfolio assets", *Energy*, vol. 170, pp. 818–831. DOI: https://doi.org/10.1016/j.energy.2018.12.180

9. Georgiadou, M.C. (2019), "An overview of benefits and challenges of building information modelling (BIM) adoption in UK residential projects", *Construction Innovation,* vol. 19, no. 3, pp. 298–320. DOI: https://doi.org/10.1108/CI-04-2017-0030

10. Alam, M., Zou, P.X., Stewart, R.A., Bertone, E., Sahin, O., Buntine, C. and Marshall, C. (2019), "Government championed strategies to overcome the barriers to public building energy efficiency retrofit projects", *Sustainable Cities and Society,* vol. 44, pp. 56–69. DOI: https://doi.org/10.1016/j.scs.2018.09.022

11. Alberti-Alhtaybat, L.V., Al-Htaybat, K. and Hutaibat, K. (2019), "A knowledge management and sharing BM for dealing with disruption: The case of Aramex", *Journal of Business Research,* vol. 94, pp. 400–407. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.11.037

12. Attia, S., Bilir, S., Safy, T., Struck, C., Loonen, R. and Goia, F. (2018), "Current trends and future challenges in the performance assessment of adaptive façade systems", *Energy and Buildings*, vol. 179*,* pp. 165–182. DOI: https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2018.09.017

13. Cheng, Y., Awan, U., Ahmad, S. and Tan, Z. (2021), "How do technological innovation and fiscal decentralization affect the environment? A story of the fourth industrial revolution and sustainable growth", *Technological Forecasting and Social Change*, vol. 162, 120398. DOI: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120398

14. Chowdhury, J.I., Hu, Y., Haltas, I., Balta-Ozkan, N. and Varga, L. (2018), "Reducing industrial energy demand in the UK: A review of energy efficiency technologies and energy saving potential in selected sectors", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, vol. 94, pp. 1153–1178. DOI: https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.06.040

15. Dadzie, J., Runeson, G., Ding, G. and Bondinuba, F.K. (2018), "Barriers to adoption of sustainable technologies for energy-efficient building upgrade – semi-Structured interviews", *Buildings,* vol. 8, no. 4*,* 57. DOI: https://doi.org/10.3390/buildings8040057

UDC 316.334.23:004.(02.064)
JEL C39

Tetiana Hilorme, Doctor of Economics, Associate Professor, Leading Researcher, Oles Honchar Dnipro National University. **Lilia Nakashidze,** Doctor of Technical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher, Oles Honchar Dnipro National University. **Iryna Liashenko,** Candidate of Philology, Associate Professor, Ukrainian State University of Science and Technologies. **Assessment of energy security of Ukraine in the implementation of renewable energy technologies.**

The article investigates the definition of indicators of effective assessment of energy security of Ukraine in the implementation of renewable energy technologies based on SWOT analysis. Priority of implementation of technologies using energy of renewable sources on leveling of threats to energy supply of the country is defined. The scientific and methodological approach to assessment of innovative development of Ukraine in the system of energy security using a modified model of SWOT analysis is substantiated. The advantage of the model is compactness of development due to the use of a single platform and efficiency of use due to the absence of the need to reload data into a specialized system. With the help of fractal analysis, a graphical interpretation of the comparison of SWOT analysis components in the innovative development of Ukraine in the system of energy security is built. The peculiarity of the proposed model lies in the fact that the data, having both qualitative and quantitative characteristics, are subject to analysis. As a conclusion, it is proposed to carry out an economic analysis of the factors influencing the prioritization of key technologies in the Ukrainian industry.

Key words: security, energy saving, SWOT analysis, innovation, development.

УДК 316.334.23:004.(02.064)
JEL C39

Гільорме Тетяна Вікторівна, доктор економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. **Накашидзе Лілія Валентинівна,** доктор технічний наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. **Ляшенко Ірина Сергіївна,** кандидат філологічних наук, доцент, Український державний університет науки і технологій. **Оцінка енергетичної безпеки України при впровадженні технологій відновлюваних джерел енергії.**

У статті досліджено визначення показників ефективного оцінювання енергетичної безпеки України при впровадженні технологій відновлюваних джерел енергії на основі SWOT аналізу. Визначено пріоритетність впровадження технологій використання енергії відновлюваних джерел на нівелювання загроз енергозабезпеченню країни. Обґрунтовано науково-методичний підхід до оцінювання інноваційного розвитку України в системі енергетичної безпеки з використанням модифікованої моделі SWOT аналізу. Перевагою моделі є компактність розробки завдяки використанню однієї платформи й оперативність використання завдяки відсутності необхідності перезавантажувати дані в спеціалізовану систему. За допомогою фрактального аналізу

побудовано графічну інтерпретацію зіставлення компонентів SWOT аналізу при інноваційному розвитку України в системі енергетичної безпеки. Особливістю запропонованої моделі є те, що аналізу піддаються дані, що мають як якісні, так і кількісні характеристики. Виділено п'ять сильних характеристик із найбільшим значенням: великий запас природних ресурсів для різних галузей; вигідне торговельне географічне розташування; зміна виду енергії (альтернативні) та постачальника; сприяння внутрішнім реформам за умов інтеграції мереж із ЄС; зручне географічне розташування для розвитку електроенергетичної промисловості. Найслабші характеристики такі: політична та соціальна нестабільність; високий рівень корупції; міграція трудових ресурсів на постійне місце проживання за кордон; встановлення відповідних тарифів, коефіцієнтів для підприємств; збільшення вартості на енергоресурси. Отже, найімовірнішими можливостями є такі: інноваційне оновлення відповідно до світових стандартів; значний потенціал запасів нетрадиційного природного газу (метану вугільних родовищ, сланцевого, біогазу полігонів твердих побутових відходів тощо); упровадження стимулювальних податків; розвиток відновлюваних джерел енергії. Найнебезпечніші загрози такі: зовнішня агресія постачальника енергоресурсів; відплив інвестиційних капіталів з України; соціальна загроза (висока аварійність виробництва, страйки та інші можливі акції протесту тощо). Як висновок, запропоновано здійснювати економічний аналіз факторів, що впливають на визначення пріоритетів ключових технологій в українській промисловості.

Ключові слова: безпека, енергозбереження, SWOT аналіз, інновація, розвиток.

УДК 338.24
JEL J24
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2777

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ

Кравчук Наталія Олегівна*, кандидат економічних наук,
завідувач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
Халіман Олена Володимирівна, викладач кафедри**
фундаментальних та спеціальних дисциплін
Савонік Тетяна Петрівна*, викладач кафедри фундаментальних**
та спеціальних дисциплін
Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту

**ORCID 0000-0002-2387-8807*
***ORCID 0000-0001-5088-3663*
****ORCID 0000-0002-5351-8642*

© Кравчук Н.О., 2022
© Халіман О.В., 2022
© Савонік Т.П., 2022

Стаття отримана редакцією 24.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 24.11.2022

Вступ. Управління знаннями, як окрема технологія менеджменту, з'явилася через макро- та мікроекономічні вимоги, що реалізуються в межах економіки знань – однієї з сучасних парадигм економічного розвитку. Протягом останніх десятиліть дослідження економіки знань стало все більш поширеним. В умовах глобалізації науково-технічний прогрес сприяє більш швидкому розповсюдженню даної концепції та формуванню нового суспільства, основаного на знаннях, як «рушійнику економічного розвитку». Зростання значущості знань в економічних процесах у всіх секторах економіки доводить низка науковців [2; 7; 8; 12]. Проблема організації та функціонування суспільства, що базується на знаннях, стала надзвичайно актуальною у дослідженнях процесів глобалізації, а також у діяльності основних міжнародних організацій. Підвищення обізнаності про важливість знань для соціально-економічного прогресу є глобальним пріоритетом. Йдеться про проникнення знань у всі сфери, пов'язані з суспільством та економікою, та суттєвою зміною ментальності та ставлення до знань з відповідними прогнозами на рівні всіх соціально-економічних систем.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Серед науковців, які присвятили свої праці розробці загальних проблем існування управління знаннями, є чимало вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, слід згадати таких науковців як К. Вінк [1], Р. Руглес [2], І. Нетреба [6], П. Олійник [7], І. Федулова [3] та ін. В контексті активного розвитку економіки знань доцільно досліджувати особливості управління знаннями із виділенням їх концептуальних аспектів.

Постановка завдання. Метою даної роботи є дослідження тенденцій розвитку управління знаннями; аналіз особливостей та умов функціонування системи управління знаннями. Методологічну основу роботи становить статистичний метод наукового пізнання, системний та комплексний підходи до вивчення теоретичних аспектів управління знаннями, у межах якого в роботі використовувались методи графічного зображення, метод узагальнення та формально-логічний метод.

Основний матеріал і результати. Економіка знань розглядає використання сучасних ресурсів, які збагачують економіку, основану на знаннях, зокрема: інвестиції в ІТ, високотехнологічні галузі та висококваліфіковані працівники, розуміючі їх як рушійну силу економічного зростання та конкурентоспроможності у всіх галузях економіки.

Разом із тим, проаналізуємо дефініції вказаного поняття у вітчизняній та зарубіжній літературі (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «управління знаннями» в працях зарубіжних та вітчизняних дослідників

Автор, джерело	Визначення поняття «цифрова економіка»
К. Вінк [1]	Управління знаннями є процесом, за допомогою якого організація накопичує багатство, опираючись на свої інтелектуальні чи засновані на знаннях організаційні активи.
Р. Руглес [2]	Управління знаннями – підхід до збільшення або створення цінності шляхом активнішої підтримки досвіду, пов'язаного з ноу-хау та знанням, що і як робити, які існують однаковою мірою як у межах організації, так і поза нею
І. Федулова [3]	Управління знаннями – це сукупність управлінських впливів на способи, методи, форми відображення дійсності в мисленні людини за допомогою перевіреного суспільною практикою результату процесу пізнання для забезпечення практичного використання і розповсюдження згідно із визначеними цілями
Й. Ситник [4]	Управління знаннями – створення організаційних, технологічних та комунікаційних умов, за яких знання та інформація будуть сприяти рішенню стратегічних і тактичних завдань … принцип чотирьох Н: створення умов, за якими необхідні люди зможуть отримувати необхідну інформацію та знання в необхідний час для виконання необхідних завдань
В. Тітяєв [5]	Управління знаннями – це сума всіх методів та заходів, які використовуються підприємством для того, щоб створювати знання і робити їх доступними в будь-який час і на будь-якому робочому місці для тих виконавців, які використовують ці знання в своїй професійній діяльності

Отже, що більшість визначень зводяться до розуміння управління знаннями як виду господарської діяльності з виробництва товарів, надання послуг чи виконання робіт із застосуванням інформаційно-комунікаційних мереж.

Також визначимо роль управління знаннями у сучасній парадигмі економічного розвитку та його зміст (рис. 1).

Особливості управління знаннями можна визначити наступним чином:

– управління знаннями є циклічним процесом, що складається з стандартизованих процедур збору, зберігання, розповсюдження та використання знань, як нематеріального активу, головного ресурсу для економічного розвитку [9, с. 337];

– управління знаннями націлено на зміну їх форми: перехід існуючих явних знань у нові латентні, формування на основі них нового явного знання, його обробка та створення організаційного знання [10, с. 142];

Рис. 1. Роль управління знаннями у сучасній парадигмі економічного розвитку та його зміст

Джерело: складено авторами на основі [6; 7; 8]

– безперервність процесу управління знаннями обумовлена динамічним розвитком науки, науково-технічним прогресом. Це вимагає перманентного застосування методів навчання, співпраці, обміну знаннями, стимулювання та мотивування працівників організації [11, с. 43];

– управління знаннями потребує всебічної підтримки вищого керівництва, як фінансової (інвестиційно-інноваційні процеси), як і організаційної (формування корпоративної культури, стимулів для впровадження практик управління знаннями) [12, с. 105].

Перевагами впровадження системи управління знаннями є:

– можливість корпорації формувати та покращувати свою конкурентоспроможність, стабільність функціонування та впливати на зростання конкурентоспроможної глобалізованої економіки. Фактично, управління знаннями, підкріплене ІТ-інструментами, дозволяє корпорації розробляти та впроваджувати найбільш актуальні корпоративні стратегії;

– підвищення взаємодії між працівниками організації: управління знаннями в основному будується на основі знань, створених, розподілених та використаних через навчання та співпрацю в організації. Це веде до поліпшення людських відносин, що є значним постійним активом, яке призводить до зростання вартості компанії;

– підвищення організаційної ефективності: управління знаннями формує організаційні знання, які можна вбудувати в організаційні процеси. Це робить знання доступними для прийняття рішень. Таким чином, це сприяє підвищенню ефективності організації, що призводить до зниження витрат та збільшення прибутків для організації;

– зростання результативності використання людського капіталу: управління знаннями спонукає людей до покращення своїх інтелектуальних можливостей, в результаті чого з'являється новий досвід, вдосконалюються існуючі компетенції персоналу. Таким чином, управління знаннями не лише покращує інтелектуальний рівень людей; але також опосередковано запобігає знеціненню людського капіталу;

– підвищення добробуту підприємства: впровадження у практику системи управління знаннями допомагає підприємству підвищити конкурентоспроможність на світовому ринку, що уможливлює досягнення значного фінансового успіху та процвітання організації [13, с. 205].

Таким чином, можна сказати, що знання слушно визнаються рушійною силою в сучасній економіці, стратегічним ресурсом для конкурентоспроможних компаній. У зв’язку з цим значно зростає важливість інтелектуального капіталу та інформації як ключових ресурсних характеристик для сталого довгострокового розвитку. За цих обставин, управління знаннями, як відносно нова технологія менеджменту, набуває актуальності, враховуючи існуючу турбулентність ринкового середовища та розвиток науково-технічного прогресу, для посилення конкурентних можливостей на основі раціональної оцінки як внутрішніх ресурсів та компетенцій, так і зовнішнього потенціалу економічного росту.

Відштовхуючись від класичного підходу, управління знаннями пов'язане з інтелектуальним капіталом та процесом створення та поширення знань, вбудованим у бізнес-процеси, і є критичним фактором успіху в сучасному складному та інноваційному бізнес-сценарії. Основною передумовою управління знаннями є визнання знань як центральної точки організаційної діяльності.

Розглядаючи природу знань, виокремлюють два їх основних види: латентні і явні.

Латентні знання – це особисті, невиражені знання, якими володіє людина. Латентні знання генеруються, в основному, в результаті набуття досвіду. Це знання та досвід, які людина накопичила протягом багатьох років завдяки життєдіяльності, взаємодії з іншими людьми та процесу випробувань та помилок. Ці знання містяться у мозку особистості або в його особистих нотатках, комп'ютерних файлах. Вони не є повністю сформульованими, записані, задокументовані, а проявляються в неструктурованій формі, такі як: ідеї, цінності, досвід та судження, які важче ідентифікувати та управляти ними. Таким чином, латентні знання повинні бути структурованими, перш ніж вони можуть бути збережені і оброблені [14, с. 780].

Явні знання породжуються шляхом втілення латентних знань у матеріальних носіях (артефакти). Тобто, латентні знання можуть бути розкриті, обґрунтовані і наведені у посібниках, письмових процедурах, записах, нотатках, графічних уявленнях, аудіо та візуальних матеріалах. Отже, перехід від латентного до явного стану знань реалізується через їх «відображення», «представлення» або «втілення». Таким чином збережені в базах даних, явні знання підходять для обробки. Проблема переведення латентних знань у явну форму, а потім і у колективні знання ускладнюється тим, що людина самостійно вирішує, що і скільки треба передавати іншим через притаманні їй погляди, цінності та норми поведінки. Реальні проблеми управління знаннями полягають в тому, що існує потреба у ідентифікуванні

та засвоєнні латентних знань, щоб їх можна було отримати, коли це необхідно. Хоча перетворення латентних знань на явні складне, це не є неможливим. Саме явні знання стають основою колективного організаційного знання через інтерпретацію від взаємодії змінних навколишнього середовища і сприйняття індивідуума, посиленого досвідом [15, с. 43].

Отже, всі заходи з менеджменту потребують певної комбінації явних та латентних знань, а ефективне управління знаннями – це те, яке використовує їх обидва виду для формування організаційних знань.

Однією з найважливіших аспектів процесу перетворення знань на організаційні є:

– збір інформації (явного знання) про потенційну проблему;

– усвідомлення та перетворення явних знань в латентні знання через власний існуючий досвід особистості;

– ідентифікація, обґрунтування і оприлюднення нових власних знань;

– уявлення про рішення проблеми в явній формі, систематизованій та інтерпретованій до потреб організації [12, с. 105].

Щодо перешкод для передачі найкращих практик (латентних знань) серед співробітників організації можливо вказати на наступні: нездатність сприйняття отримувачем знань; брак знань про фактори виробництва, задіяні в практиці; відсутність розуміння отримувачем знань організаційного контексту, в якому ця практика буде застосована; відсутність розуміння між давателем і одержувачем знань; відсутність мотивації для обміну знаннями; відсутність прозорості в інформаційних мережах знань та недосконалість «інформаційних архітектур» (таксономії, онтології); недостатня інтеграція завдань у бізнес-процеси тощо [6].

Створення знань полягає у переведенні існуючих явних знань у латентні кожною особистістю. Знання надходять з різних джерел, таких як дошкільне, шкільне, професійне та вузівське навчання. Тому факторами, які значно впивають на формування базових знань, визначимо: валовий коефіцієнт охоплення шкільною освітою (початковою та середньою); валовий коефіцієнт охоплення вищою освітою. Фінансування освіти є не менш важливим фактором, що визначає її якість: «фінансування формування та розвитку людського капіталу на рівні домогосподарств, суб'єктів господарювання, регіонів, країни є однією з ключових передумов сталого розвитку, оскільки в умовах формування економіки знань, відтворення людського капіталу потребує фінансування, співвимірного вимогам часу» [7, с. 72].

Поліпшення фінансування відтворення людського капіталу є вкрай необхідним для забезпечення якісної освіти, гідної праці, економічного зростання, зменшення нерівності та подолання бідності з метою стабільного підвищення якості життя для майбутніх поколінь» [15, с. 498].

Крім того, на розвиток економіки знань впливає інший фінансовий аспект: фінансування наукових досліджень и розробок Фактори, які, на наш погляд, характеризують даний аспект: видатки на освіту у відсотках до загальних державних витрат; витрати на вищу освіту у відсотках від загальних державних витрат; державні витрати на освіту у відсотках до ВВП; державні витрати на вищу освіту у відсотках до ВВП; витрати на дослідження та розробки у відсотках до ВВП.

Тенденція глобалізації значно розширила світовий ринок, що призвело до посилення конкуренції та змін у глобальній структурі промислової діяльності. Лідерами є ті країни, які виробляють високотехнологічну продукцію та економіка яких будується на економіці знань. Визначені засади удосконалення ключових складових управління знаннями мають узагальнюватися у стратегічних напрямах розвитку в межах парадигми економіки знань, яка є ключовим фактором оцінки конкурентоспроможності країни у міжнародному просторі.

Головною метою стратегії інноваційного розвитку промисловості України є результативне перетворення знань, навичок, досвіду, креативних ідей у інноваційні продукти та послуги, які базуються на високих технологіях та забезпечують зростання конкурентоспроможності національної економіки. Вважаємо, що саме інноваційний розвиток є фактором, який, у кінцевому підсумку, зумовлює якість життя у країні.

Розширення мережі та співпраця між освітою та науковими організаціями, приватними та державними промисловими підприємствами сприятиме спільному створенню, адаптації та комерціалізації результатів досліджень та інновацій, забезпечуючи регулярне оцінювання програм досліджень та інновацій та їх узгодження з цілями державної політики.

Щоб розвивати інфраструктуру, необхідно підготувати базу людського капіталу з необхідними компетенціями та можливостями для планування, організації, керівництва, координації та остаточного забезпечення систем та ресурсів для впровадження інноваційної діяльності. Ця база включає розбудову

компетентності інженерів і науковців, техніків та інноваційних менеджерів. Уряду необхідно вживати необхідних кроків для забезпечення інтелектуального капіталу, його збереження в межах країни для побудови дослідницьких інновацій [7, с. 73].

Реалізація інтелектуального потенціалу науки, техніки та інновацій для підтримки сталого соціально-економічного зростання та розвитку, а також підвищення конкурентоспроможності країни в глобальних дослідженнях та інноваціях вимагають розширювання доступності якісної вищої та післядипломної освіти, а також конкретних програм, що ведуть до здобуття наукових ступенів. Для досягнення цієї мети урядом повинен застосовуватися систематичний і скоординований підхід до розвитку людського капіталу та популяризації досліджень та інновацій у промисловості як потенційного шляху кар'єрного росту та гідного та конкурентоспроможного рівня оплати праці [9, с. 340].

Висновки. Таким чином, запропоновано під управлінням знаннями варто розуміти процес створення, розподілу та використання організаційних знань в межах організації з метою забезпечення конкурентоспроможності, стабільності діяльності та економічного розвитку в умовах глобалізованої конкурентоспроможної економіки. В той же час, встановлено, що в умовах української економіки інформація і комунікаційні технології можуть підвищити ефективність шляхом полегшення та прискорення процесів управління знаннями. Практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть використані при розробці кадрових стратегій організацій, а також державної стратегій формування людського капіталу суспільства. Перспективами подальших досліджень є окреслення методів стимулювання до формування нових явних знань для подальшої їх комерціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Wiig K. Knowledge management foundations. Arlington, VA: Schema, 1993. 471 p.
2. Rugles R. The State of Notion: Knowledge Management in Practice. California Management Review. 1988. Vol. 40. №. 3.
3. Федулова І. В. Сутність концепції інноваційного менеджменту з позиції управління знаннями. URL: http://hghltd.yandex.net/yandbtm?fmode
4. Ситник Й. С. Управління знаннями як складова процесу інтелектуалізації систем менеджменту підприємств. *Економіка і суспільство.* 2017. № 8. С. 354–360.
5. Тітяєв В. В. Ефективне управління трудовим потенціалом підприємства на основі впровадження системи ключових показників результативності. URL: http://eprints.kname.edu.ua/25727/1/177-182%20Тітяєв%20ВВ.pdf
6. Нетреба І. О. Управління знаннями в системі організаційної культури підприємства. *Ефективна економіка.* 2021. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/84.pdf (дата звернення: 12.12.2022).
7. Олійник П. О. Теоретико-методологічні засоби формування системи управління знаннями промислових підприємств. Трансформаційні перетворення господарської системи в контексті глобалізаційних змін: еволюція та управління : монографія за заг. ред. Мироненка Є. В. Київ : Центр учбової літератури, 2017. С. 70–78.
8. Козак О. Еволюція управління знаннями у публічному секторі. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2022. № (3). С. 37–46.
9. Butt, M. A., Nawaz, F., Hussain, S., Sousa, M. J., Wang, M., Sumbal, M. S., et al. Individual knowledge management engagement, knowledge-worker productivity, and innovation performance in knowledge-based organizations: the implications for knowledge processes and knowledge-based systems. *Comput. Math. Organ. Theory*. 2019. № 25. P. 336–356.
10. Antunes, H. D. J. G., and Pinheiro, P. G. Linking knowledge management, organizational learning and memory. *J. Innov. Knowl.* 2020. № 5. P. 140–149.
11. Грабовська І. В. Сучасні аспекти управління знаннями в інноваційному менеджменті організації на засадах креативності. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2020. № 3. С. 42–47.
12. Abubakar, A. M., Elrehail, H., Alatailat, M. A., and Elçi, A.Knowledge management, decision-making style and organizational performance. J. Innov. Knowl. 2019. № 4. P. 104–114.
13. Abuaddous, H. Y., Al Sokkar, A. A., and Abualodous, B. I. The impact of knowledge management on organizational performance. Int. J. Adv. Comput. Sci. Appl. 2018. № 9. P. 204–208.
14. Centobelli, P., Cerchione, R., and Esposito, E. Efficiency and effectiveness of knowledge management systems in SMEs. *Prod. Plan. Control*. 2019. № 30. P. 779–791.
15. Gao, T., Chai, Y. and Liu, Y. A review of knowledge management about theoretical conception and designing approaches. *International Journal of Crowd Science*. 2018. Vol. 2 No. 1. Pp. 42–51.

REFERENCES:

1. Wiig K. (1993). Knowledge management foundations. Arlington, VA: Schema. 471 p.
2. Rugles R. (1988). The State of Notion: Knowledge Management in Practice. California Management Review, 40 (3).
3. Fedulova I. V. The essence of the concept of innovative management from the standpoint of knowledge management. URL: http://hghltd.yandex.net/yandbtm?fmode

4. Sytnyk Y. S. (2017). Knowledge management as a component of the process of intellectualization of systems. of enterprise management. *Economy and society,* 8, 354–360.

5. Tityaev V. V. Effective management of the labor potential of the enterprise based on the implementation of a system of key performance indicators. Available at: http://eprints.kname.edu.ua/25727/1/177-182%20Тітяєв%20ВВ.pdf

6. Netreba I.O. (2021). Knowledge management in the system of organizational culture of the enterprise. *Efficient economy,* 4. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/84.pdf

7. Oliynyk P. O. (2017). Theoretical and methodological means of forming the knowledge management system of industrial enterprises. Transformational transformations of the economic system in the context of globalization changes: evolution and management: monograph. Kyiv: Center for Educational Literature, 70–78.

8. Kozak O. (2022). Evolution of knowledge management in the public sector. *Taurian Scientific Bulletin. Series: Public management and administration.* № (3). С. 37–46.

9. Butt, M. A., Nawaz, F., Hussain, S., Sousa, M. J., Wang, M., Sumbal, M. S., et al. (2019). Individual knowledge management engagement, knowledge-worker productivity, and innovation performance in knowledge-based organizations: the implications for knowledge processes and knowledge-based systems. *Comput. Math. Organ. Theory*, 25, 336–356.

10. Antunes, H. D. J. G., and Pinheiro, P. G. (2020). Linking knowledge management, organizational learning and memory. *J. Innov. Knowl.* 5, 140–149.

11. Grabovska I. V. (2020). Modern aspects of knowledge management in innovative management of the organization based on creativity. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University,* 3, 42–47.

12. Abubakar, A. M., Elrehail, H., Alatailat, M. A., and Elçi, A. (2019). Knowledge management, decision-making style and organizational performance. *J. Innov. Knowl.* 4, 104–114.

13. Abuaddous, H. Y., Al Sokkar, A. A., and Abualodous, B. I. (2018). The impact of knowledge management on organizational performance. *Int. J. Adv. Comput. Sci.* Appl. 9, 204–208.

14. Centobelli, P., Cerchione, R., and Esposito, E. (2019). Efficiency and effectiveness of knowledge management systems in SMEs. Prod. Plan. Control 30, 779–791.

15. Gao, T., Chai, Y. and Liu, Y. (2018). A review of knowledge management about theoretical conception and designing approaches", International Journal of Crowd Science, 2(1), 42–51.

УДК 338.24
JEL J24

Кравчук Наталія Олегівна, кандидат економічних наук, завідувач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін. **Халіман Олена Володимирівна,** викладач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін. **Савонік Тетяна Петрівна,** викладач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту. **Концептуальні особливості управління знаннями.**

У роботі досліджено поняття управління знаннями та його складові, до яких віднесено явні та латентні знання. Встановлено, що управління знаннями – це процес створення, розподілу та використання організаційних знань в межах організації з метою забезпечення конкурентоспроможності, стабільності діяльності та економічного розвитку в умовах глобалізованої конкурентоспроможної економіки. Гнучкість, адаптивність, креативність можна вважати важливими факторами для забезпечення конкурентоспроможності організації галузевого менеджменту. Завданням держави у контексті формування системи управління знаннями є розширювання доступності якісної вищої та післядипломної освіти, а також конкретних програм, що ведуть до здобуття наукових ступенів, впровадження політики та програм, що ґрунтуються на заходах, які стимулюють розвиток інноваційної діяльності та формування нових явних знань суспільства.

Ключові слова: знання, управління знаннями, економіка знань, конкурентоспроможність, продуктивність праці.

UDK 338.24
JEL J24

Nataliia Kravchuk, PhD in Economics, Head of the Department Fundamental and Special Disciplines. **Olena Haliman,** Teacher of the Department of Fundamentals and Special Disciplines. **Tatyana Savonik,** Teacher of the Department of Fundamentals and Special Disciplines, Novovolynsk Educational and Scientific Institute Economics and Management. **Conceptual features of knowledge management.**

The purpose of this work is to study the trends in the development of knowledge management; analysis of features and conditions of functioning of the knowledge management system. In the research process, the statistical method of scientific knowledge, systematic and complex approaches to the study of theoretical aspects of knowledge management, as well as methods of graphic representation, generalization method and formal-logical method

were applied. The work explores the concept of knowledge management and its components, which include explicit and latent knowledge. It was established that knowledge management is a process of creation, distribution and use of organizational knowledge within the organization in order to ensure competitiveness, stability of activity and economic development in the conditions of a globalized competitive economy. It was found that latent knowledge is personal, unexpressed knowledge possessed by a person. Latent knowledge is generated mainly as a result of gaining experience. Explicit knowledge is generated by embodying latent knowledge in material carriers (artifacts). It is also determined that the main obstacles to the transfer of knowledge among the organization's employees are: the recipient's inability to perceive knowledge; lack of knowledge about production factors involved in practice; lack of understanding by the recipient of knowledge of the organizational context in which this practice will be applied; lack of understanding between the giver and recipient of knowledge; lack of motivation to share knowledge; lack of transparency in information networks of knowledge and imperfection of "information architectures" (taxonomies, ontologies); insufficient integration of tasks into business processes, etc. The task of the state in the context of the formation of the knowledge management system is to expand the availability of quality higher and post-graduate education, as well as specific programs leading to the acquisition of scientific degrees, the implementation of policies and programs based on measures that stimulate the development of innovative activities and the formation of new explicit knowledge of society. The obtained research results can be useful in the formation of the human capital management strategy, as well as personnel strategies of organizations.

Key words: knowledge, knowledge management, knowledge economy, competitiveness, labor productivity.

УДК 330. 37.07 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2778
JEL D12, F19, H22, L83

ДЕТІНІЗАЦІЯ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ, ЯК ІНСТРУМЕНТ НАПОВНЕННЯ БЮДЖЕТУ В УМОВАХ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Михайлов Станіслав Вікторович*, здобувач
Михайлова Єлизавета Вікторівна, кандидат філологічних наук**
Національний університет водного господарства та природокористування

**ORCID 0000-0003-4120-4686*
***ORCID 0000-0002-1539-1548*

© Михайлов С.В., 2022
© Михайлова Є.В., 2022

Стаття отримана редакцією 01.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 01.12.2022

Вступ. Сфера азартних ігор є об'єктом особливого контролю з боку урядів усіх юрисдикцій, де він існує. Основне припущення полягає в тому, що азартні ігри, залишені нерегульованими та підпорядкованими лише ринковим силам, спричиняють низку негативних впливів на суспільство, і що державне регулювання є найбільш прийнятним засобом. Легалізація азартних ігор практично завжди супроводжувалася встановленням відповідного регуляторного режиму та структури.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. В науковій літературі було кілька спроб прорахувати шкоду, яку завдає суспільству дисфункціональна азартна гра. Наприклад, Австралійська комісія з продуктивності оцінила національні економічні та соціальні збитки від азартних ігор за один рік у 2008–2009 роках у діапазоні 4,7–6,4 млрд австралійських доларів. З цього дослідження можна зробити висновки про те, що сукупні соціальні витрати є набагато нижчими за сукупну соціальну вигоду, але й те, що пропорційно оцінка витрат представлена в набагато ширшому діапазоні, ніж оцінка вигоди. Це відображає концептуальні та практичні труднощі, які виникають під час спроби виміряти суспільні витрати.

До 2009 р. в Україні не існувало спеціалізованого законодавства, яке б регулювало гральний бізнес, оскільки 2 червня 2005 р. був прийнятий Закон України «Про запровадження мораторію на видачу ліцензій на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей». Ця галузь регулювалася різними нормативно-правовими актами: оподаткування – Закон України «Про систему оподаткування», Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» та ін.; ліцензування та патентування – Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та Законом України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності». З метою врегулювання цього ринку 15 травня 2009 р. був прийнятий Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні», згідно з яким на території нашої держави забороняється гральний бізнес та участь в азартних іграх. Із прийняттям Закону України «Про державні лотереї в Україні», 6 вересня 2012 р., держава монополізувала лотерейний ринок, виключивши можливість приватного сектору організовувати та проводити лотереї. Влітку 2020 року президент України підписав указ про легалізацію грального бізнесу в Україні. Згідно з новим законодавством, оператор повинен отримати ліцензію – це дозвіл на ведення гральної діяльності.

Метою статті є теоретичний аналіз інструментів наповнення бюджету в умовах антикризового управління, а саме можливий прибуток від легалізованого грального бізнесу.

Основний матеріал і результати. Відповідно до звіту Європейської асоціації азартних ігор, відсоток регульованих азартних ігор в Інтернеті зростає. У 2021 році європейський ринок легальних азартних онлайн-ігор сягнув 82,7%. Таким чином, понад чотири п'ятих азартної онлайн-діяльності в Європі здійснюватиметься на веб-сайтах або в додатках азартних ігор, які ліцензовані та регулюються в країні,

де ці ігри проводяться й лише 17,3% азартної онлайн-діяльності лишається у тіньовому ринку. Європейська асоціація азартних ігор вважає, що рушійним фактором збільшення легальних європейських ринків у 2021 році стало відкриття регульованого ринку азартних ігор у Нідерландах [1].

Як зазначається у звіті Європейської асоціації азартних ігор [1] пандемія COVID-19 призвела до зниження ринкових доходів у секторі азартних ігор у Європі у 2020 та 2021 роках порівняно з попередніми роками та прискорила існуючу раніше тенденцію збільшення відсотку онлайн ігор. У 2021 році загальний дохід від азартних ігор у Європі становив 87,2 мільярда євро, що на 13% менше порівняно у 2019 році, до пандемії, але на 7,5% більше ніж у 2020 році. Валовий дохід від азартних ігор у Європі за звітній період становив 36,4 млрд євро (41,7% від загального обсягу азартних ігор), що на 19% більше, ніж у 2020 році. Водночас підкреслюється, що ріс валового доходу від азартних ігор у наземних залах у 2021 році був незначним і сягнув до 50,8 млрд євро (58,3% від загального обсягу азартних ігор), що на 0,4% більше порівняно з рівнем 2020 року.

В країнах Європейського Союзу найчастіше користуються спеціальним видом податкового регулювання цієї галузі, застосовуючи для цього оди із двох видів так званого «ігрового податку»: 1) податок з валового обороту ставок (turnover tax): утримується з усіє суми коштів від зроблених ставок, незважаючи на суму виграшів; 2) податок з валового прибутку (Gross Gambling Revenue (GGR)): утримується із різниці між коштами виручених від зроблених ставок та сумою виграшів, які повертаються гравцям. Таким чином в країнах ЄС, де азартні ігри оподатковуються на базі валового обороту ставок, податкова ставка варіюється від 1 до 16%, а в країнах, де діє система GGR – від 5 до 36% [2].

Аналіз законодавства окремих країн дозволяє стверджувати, що в державах ЄС окрім ігрового податку (податок з обороту ставок або податок з валового прибутку) гральний бізнес найчастіше оподатковується за допомогою таких податків: ПДВ, середні ставки 20-23%; податок на прибуток, середні ставки 19-33%; податок на виграші, сплачується не в усіх країнах ЄС та має велику кількість юридичних особливостей залежно від країни [3].

Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей в Україні видала близько 40 ліцензій на організацію та проведення азартних ігор, а також понад 3780 ліцензій на гральне обладнання. Це дозволило державному органу, на функціонування якого було виділено 137,5 млн гривень, принести до скарбниці понад 1,5 млрд гривень. Сьогодні на українському ринку вже представлено 28 брендів легальних організаторів азартних ігор, і низка нових компаній очікують на вихід на український ринок у 2022 році. Висока динаміка розвитку ринку показує, що легальний гемблінг в Україні є привабливим сектором для інвестицій. Наразі легальні організатори сплачують такі податки: 18% на прибуток; 22% ЄСВ; GGR (податок на валовий ігровий дохід) від 10% до 18%; 19,5% податку на виграш гравця; 20% ПДВ на суміжні контракти з різних напрямків, пов'язаних з організацією та проведенням азартних ігор. Таке податкове навантаження означає, що легальні організатори азартних ігор, незалежно від обсягу інвестицій у свій бізнес, довго їх повертатимуть, не кажучи вже про отримання чистого прибутку в найближчі 2−3 роки.

Прикладом оптимальної системи оподаткування грального бізнесу є система запроваджена у Литві. Закон Литовської Республіки про азартні ігри був прийнятий 17 травня 2001 року та набув чинності 1 липня 2001 року. 1 липня 2004 року набула чинності нова редакція закону: Закон про податок на лотерею та азартні ігри. Відповідно до цього закону, платниками податку є юридичні особи, які організовують азартні ігри відповідно до Закону «Про лотереї та організацію азартних ігор відповідно до Закону про азартні ігри» [4]

База оподаткування та тарифні ставки у Литовській Республіці:

1) до номінальної вартості лотерейних білетів, що розповсюджуються при організації лотереї, встановлюється ставка 5%;

2) ставка 18% застосовується до суми надходжень від бінго, тоталізаторів і ставок – мінус сума фактично виплачених виграшів;

3) база оподаткування лотерей та азартних ігор при організації онлайн азартних ігор встановлюється за ставкою 13%.

Фіксована ставка податку встановлюється на гральні автомати та настільні азартні ігри:

– за гральний автомат категорії А – 260 євро на місяць;

– за гральний автомат категорії В – 130 євро на місяць;

– за рулетку, картковий стіл або кості – 2300 євро на місяць.

Податковим періодом для податку на лотереї та азартні ігри є квартал календарного року. Податок нараховується та сплачується за підсумками податкового періоду до 15 числа першого місяця наступного податкового періоду.

Для оптимізації податкового навантаження в Україні було зареєстровано законопроект 2713-д, який не передбачає зниження податкового навантаження на гральний бізнес, але спрямований на його систематизацію та адаптацію під потреби ринку. Проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо оподаткування доходів від діяльності з організації та проведення азартних ігор та лотерей» передбачає:

1. Ліцензійні платежі. Всі види грального бізнесу продовжуватимуть платити високі ліцензійні платежі. При цьому ліцензійний платіж у розмірі 30 млн грн на рік для букмекерів і 8.5 млн для онлайн-казино збережеться як це передбачено в законі. Проте зникне лише його одноразова виплата у потрійному розмірі.

2. Податок з прибутку. Законопроєкт передбачає 2 види податку на прибуток для грального бізнесу – стандартний 18%, а також спеціальний податок зі ставкою 10%.

3. Оподаткування гравців. Згідно із законопроєктом, легальні організатори азартних ігор продовжать виступати податковими агентами гравців та платити 18% ПДФО та 1,5% військового збору з їх виграшів до бюджету.

4. ПДВ. Усі трансакції легальних організаторів гемблінгу, що обкладаються ПДВ, продовжать оподатковуватись цим податком.

Прийняття профільного законопроєкту 2713-д матиме значні позитивні наслідки для економіки, а саме залучення інвестицій, зокрема західних, у сектор легального гемблінгу, що сприятиме не лише наповненню державного бюджету, а й створенню нових робочих місць, а також посиленню бізнес-активності в інших індустріях, з якими взаємодіятимуть компанії із гемблінг-сектору. Окрім того, такий закон сприятиме ефективній боротьбі із нелегалами. Зокрема, збільшення суми виграшу, яка не обкладатиметься ПДФО, збільшить кількість відвідувачів легальних ігрових залів та призведе до відтоку клієнтів із нелегальних. А маючи чіткі правила оподаткування, бізнесу буде простіше планувати свій довгостроковий розвиток, включно з реалізацією соціальних проєктів.

Прикладом вдалого розподілу надходжень від оподаткування азартних ігор є досвід провінції Британська Колумбія, Канади. Надходження, отримані від азартних ігор у Британській Колумбії використовується для надання ключових послуг, включаючи охорону здоров'я та освіту, та підтримки економічного розвитку місцевих громад по провінції. Загальний дохід у 2014–2015 роках від комерційних азартних ігор (без урахування скачок) у Британській Колумбії становив 2,9 мільярда доларів США роках. Після видатків, включаючи виплати призів, загальний державний дохід від азартних ігор склав близько 1,25 мільярда доларів.

У 2014–2015 роках понад 1 мільярд доларів доходу від азартних ігор допомогли профінансувати програми охорони здоров'я, освіти та громадські програми в Британській Колумбії. Програма Community Gaming Grants (Програма громадських грандів від доходу із азартних ігор) щорічно розподіляє 140 мільйонів доларів США з комерційних азартних ігор некомерційним організаціям. Гранти підтримують реалізацію поточних програм і завершення капітальних проектів, які приносять безпосередню користь громадам Британської Колумбії.

Органи місцевого самоврядування, які розміщують казино та гральні центри, отримують 10% чистого доходу від азартних ігор казино від громадських казино та громадських гральних центрів у своїй юрисдикції. У 2014–2015 Британська Колумбія розподілила 95,8 мільйонів доларів місцевим органам самоврядування. Органи місцевого самоврядування, які розміщують казино та гральні центри, можуть використовувати ці надходження для будь-яких цілей у межах своїх законних повноважень, але повинні подавати щорічні звіти до Відділу політики та контролю за дотриманням закону про азартні ігри.

Для уряду важлива підтримка відновлення індустрії скачок Британської Колумбії. У відповідь на зниження доходів в індустрії скачок за останнє десятиліття галузеві організації звернулися до місцевого уряду з проханням про втручання в 2009 році для стабілізації та пожвавлення скачок у Британській Колумбії. Був створений Комітет з управління індустрією скачок (HRIMC), який наділений повноваженнями для забезпечення стратегічного спрямування, прийняття рішень і керівництва бізнесом у галузі скачок з метою відродження галузі. У рамках підтримки індустрії скачок у Британській Колумбії провінція виділила 25% чистого доходу від прибутку від ігрових автоматів у казино.

Висновки. Сфера азартних ігор є об'єктом особливого контролю з боку урядів усіх юрисдикцій, де він існує. Легалізація азартних ігор практично завжди супроводжувалася встановленням відповідного регуляторного режиму та структури. Оскільки сукупні соціальні витрати на азартні ігри є набагато нижчими за сукупну соціальну вигоду, доходи від легальних азартних ігор використовуються як джерело наповнення місцевих бюджетів.

COVID-19 призвела до зниження ринкових доходів у секторі азартних ігор у Європі у 2020 та 2021 роках порівняно з попередніми роками та прискорила існуючу раніше тенденцію збільшення відсотку онлайн ігор. Хоча снують значні відмінності в частці азартних онлайн-ігор різних національних ринків азартних ігор, варто позначити, що із збільшенням частки азартних ігор онлайн збільшується й розміри надходжень до бюджетів країн.

Висока динаміка розвитку ринку показує, що легальний гемблінг в Україні є привабливим сектором для інвестицій. Проте податкове навантаження означає, що легальні організатори азартних ігор, незалежно від обсягу інвестицій у свій бізнес, довго їх повертатимуть, не кажучи вже про отримання чистого прибутку в найближчі 2-3 роки. Наразі легальні організатори сплачують 18% податок на прибуток, 22% ЄСВ, 10% – 18% GGR, 19,5% податку на виграш гравця, 20% ПДВ на суміжні контракти з різних напрямків, пов'язаних з організацією та проведенням азартних ігор.

Прикладом оптимальної системи оподаткування грального бізнесу є система запроваджена у Литві, де юридичні особи, які організовують азартні ігри, сплачують 5% податку від номінальної вартості лотерейних білетів, 18% податку на прибуток від бінго та тоталізаторів, 13 % ставку для онлайн гемблінгу.

Для оптимізації податкового навантаження в Україні було зареєстровано законопроект 2713-д, який не передбачає зниження податкового навантаження на гральний бізнес, але спрямований на його систематизацію та адаптацію під потреби ринку.

У частині розподілу доходів держави від легальних азартних ігор доцільним є імплементація позитивного досвіду інших країн. Надходження, отримані від легальних азартних ігор використовується для надання ключових послуг, включаючи охорону здоров'я та освіту, та підтримки економічного розвитку місцевих громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Regulated Online Gambling Market In Europe. 2022. URL: https://www.egba.eu/resource-post/regulated-online-gambling-market-2019-2026e/
2. Exclusive Report by Acumen Research and Consulting. 2022. URL: https://www.acumenresearchandconsulting.com/online-gaming-market
3. Пірникоза П.В. Легалізація грального бізнесу в Україні: фіскальний та економічний аспекти. *Науково-практичний журнал «Агросвіт»*. 2017. 21 травня. № 11. С. 61–69.
4. Lottery and Gambling Tax. Ministry of Finance of the Republic of Lithuaniaю. 2021. URL: https://finmin.lrv.lt/en/competence-areas/taxation/main-taxes/lottery-and-gambling-tax
5. Сергієнко І., Хорольский Р. Правове регулювання грального бізнесу: європейський досвід, практика пострадянських країн, перспективи України. Київ : Видавничий дім «Кий», 2015. 215 с.
6. Ковтун Є.Є. Правове регулювання грального бізнесу в Україні та іноземних держав. Київ, 2008. 135 с.

REFERENCES:

1. Regulated Online Gambling Market In Europe (2022). Available at: https://www.egba.eu/resource-post/regulated-online-gambling-market-2019-2026e/
2. Exclusive Report by Acumen Research and Consulting (2022). Available at: https://www.acumenresearchandconsulting.com/online-gaming-market
3. Pirnykoza P.V. (2017) Lehalizatsiia hralnoho biznesu v Ukraini: fiskalnyi ta ekonomichnyi aspekty [Legalization of gambling business in Ukraine: fiscal and economic aspects]. *Naukovopraktychnyi zhurnal "Ahrosvit"* [Scientific and practical magazine "Agrosvit"], no. 11, pp. 61–69.
4. Lottery and Gambling Tax (2021) Ministry of Finance of the Republic of Lithuania. Available at: https://finmin.lrv.lt/en/competence-areas/taxation/main-taxes/lottery-and-gambling-tax (accessed 17 January 2023).
5. Serhiienko I., Khorolskyi R. (2015) Pravove rehuliuvannia hralnoho biznesu: yevropeyskyy dosvid, praktyka postradianskykh krain, perspektyvy Ukrainy [Legal regulation of gambling business: European experience, practice of post-Soviet countries, prospects of Ukraine]. Kyiv: Vydavnychy dim "Kyy", 215 p.
6. Kovtun Ye.Ie. (2008) Pravove rehuliuvannia hralnoho biznesu v Ukraini ta inozemnykh derzhav [Legal regulation of gambling business in Ukraine and foreign countries]. Kyiv, 135 p.

УДК 330. 37.07
JEL D12, F19, H22, L83

Михайлов Станіслав Вікторович, здобувач. **Михайлова Єлизавета Вікторівна,** кандидат філологічних наук, Національний університет водного господарства та природокористування. **Детінізація грального бізнесу, як інструмент наповнення бюджету в умовах антикризового управління**

Пропоноване дослідження присвячене детінізації грального бізнесу, як інструмент наповнення бюджету в умовах антикризового управління. Сфера азартних ігор є об'єктом особливого контролю з боку урядів усіх юрисдикцій, де він існує. Легалізація азартних ігор практично завжди супроводжувалася встановленням відповідного регуляторного режиму та структури. Багато країн світу легалізувало азартні ігри насамперед тому, що бачать у них інструмент економічного зростання, індустрія азартних ігор набула швидких темпів розвитку за останні два десятиліття, що пов'язано на сам перед із технологічним стрибком в платіжних системах та програмному забезпечені. Оскільки сукупні соціальні витрати на азартні ігри є набагато нижчими за сукупну соціальну вигоду, доходи від легальних азартних ігор використовуються як джерело наповнення місцевих бюджетів. Висока динаміка розвитку ринку показує, що легальний гемблінг в Україні є привабливим сектором для інвестицій. Проте податкове навантаження та перша ліцензійна виплата у трьох кратному розмірі означає, що легальні організатори азартних ігор, незалежно від обсягу інвестицій у свій бізнес, довго їх повертатимуть. Для оптимізації податкового навантаження було зареєстровано законопроект 2713-д, який матиме значні позитивні наслідки для економіки, а саме залучення інвестицій, зокрема західних, у сектор легального гемблінгу, що сприятиме не лише наповненню державного бюджету, а й створенню нових робочих місць, а також посиленню бізнес-активності в інших індустріях, з якими взаємодіятимуть компанії із гемблінг-сектору. У частині розподілу доходів держави від легальних азартних ігор доцільним є імплементація позитивного досвіду інших країн. Надходження, отримані від легальних азартних ігор використовується для надання ключових послуг, включаючи охорону здоров'я та освіту, та підтримки економічного розвитку місцевих громад.

Ключові слова: гемблінг, оподаткування, антикризове управління, легалізація, державний бюджет.

UDC 330. 37.07
JEL D12, F19, H22, L83

Stanislav Mykhailov, Postgraduate Student. **Yelyzaveta Mykhailova,** PhD, National University of Water and Environmental Engineering. **Legalisation of gaming business as a budget filling tool during anti-crisis management.**

The proposed study is devoted to the legalization of the gambling business as a tool for filling the budget in the context of anti-crisis management. In the frame of this research the problem of gambling as a special subject of the governments scrutiny in all jurisdictions was determined. The relevance of the research topic results from the new approaches in the modern scientifical worldview due to the legalization of gambling, which was almost always accompanied by the government of an appropriate regulatory regime and structure. Many countries around the world have legalized gambling primarily because they see it as a tool for economic growth, the gambling industry has grown rapidly over the past two decades, due in large part to technological leaps in payment systems and software. Since the aggregate social costs of gambling are much lower than the aggregate social benefits, revenues from legal gambling are used as a source of filling local budgets. The high dynamics of market development shows that legal gambling in Ukraine is an attractive sector for investment. However, the tax burden and triple the initial license fee means that legal gambling operators, regardless of the amount of investment in their business, will take a long time to recoup them. In order to optimize the tax burden, the draft law 2713-d was registered, which will have significant positive consequences for the economy, namely the attraction of investments, in particular Western ones, in the sector of legal gambling, which will contribute not only to the filling of the state budget, but also to the creation of new jobs, as well as to the strengthening business activities in other industries with which companies from the gambling sector will interact. In terms of the distribution of state revenues from legal gambling, it is advisable to implement the positive experience of other countries. Highlighting theoretical approaches of research, practical results of the research can be used for overcoming the lack of budget funds with help of revenue that are generated from legal gambling and can be used to provide key services, including health and education, and support the economic development of local communities.

Key words: gambling, taxation, anti-crisis management, legalization, state budget.

УДК 338.439.658 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2779
JEL Q14, Q15

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ У ВИРІШЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ СВІТУ

Нестерчук Аліна Ігорівна*, аспірант
Поліський національний університет

**ORCID 0000-0002-4987-1814*

© Нестерчук А.І., 2022

Стаття отримана редакцією 01.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 01.12.2022

Вступ. Безперечно, що земельні ресурси є найважливішим об'єктом матеріального світу. За своєю унікальністю земля є стратегічно визначальним національним ресурсом, основою продовольчої безпеки будь-якої країни. Україна має потужний земельно-ресурсний потенціал, площа якого становить 60,3 млн. гектарів, або близько 6% території Європи. Сільськогосподарські угіддя становлять близько 19% загальноєвропейських, у тому числі рілля – близько 27%. Особливістю українських земельних масивів є площа чорноземів від 15,6 млн. до 17,4 млн. гектарів, або близько 8% світових та 25% європейських запасів [9].

Природно-географічне розташування України у центрі Європи з поєднанням працьовитості її населення дає можливість вирощування практично всіх сільськогосподарських культур (зернові, цукровий буряк, картопля, овочі, фрукти і ягоди, кормові культури і ін.) та виробництва всіх видів продукції тваринництва (молоко, м'ясо всіх видів, яйця, риба, мед і ін.). Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції із року в рік зростають та перевищують потреби національної продовольчої безпеки, що дає можливість нарощувати експортний потенціал та вносити вклад у вирішення світової кризи забезпечення населення продуктами харчування.

Наразі у світі, земельні масиви є одним із дефіцитних ресурсів. Найбільшою мірою це стосується Японії, Нідерландів, Данії та інших країн, які в державному володінні мають невеликі земельні площі, а населення є численним. Особливо не однаково країни та окремі регіони забезпечені сільськогосподарськими угіддями. На Євразію припадає 59% світової ріллі, на Північну та Центральну Америку – 15%, на Африку – 15%, на Південну Америку – 8%, на Австралію – 3%. Більша частина (80%) світової ріллі розміщена в посушливій зоні. Найбільша частка пасовищ – у країнах Африки (24%) та Азії (18%) [9].

Україні, яка має потужний земельний потенціал і їй відводиться роль стратегічного світового виробника продуктів харчування. Виникає необхідність обгрунтування резервів нарощування можливостей щодо розширення площ сільськогосподарських масивів і інтенсифікації їх використання.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Вивченню дослідження з сучасного стану та потенційних можливостей земельних ресурсів України присвятили свої роботи вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як Гулінчук Р.М. [1], Трофименко Н.В. [4], Сохнич А.Я., Грушевич Г.С. [3], Сидорук Б. [5], Сєдов А.О. [2] та інші.

Різні аспекти вирішення продовольчої безпеки вивчали: G. Rausser, D. Zilberman, A.Y. Prosekov, П. Саблук, О. Шпичак, О. Шкурупій, В.Є. Данкевич.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану та потенційних можливостей земельних ресурсів України у вирішенні продовольчої безпеки.

Основний матеріал і результати. Земельні ресурси у старішій географічній літературі визначають як поземелля, яка є частиною земельного фонду і може бути використаною у національному господарстві. У всій сукупності поземелля є природним ресурсом всієї поверхні суші та становить просторовий

базис розміщення населення, яке використовує даний ресурс для ведення діяльності у сільському та лісовому господарстві. Земельний фонд планети становить 13 400 млн га. Найбільша його частка (25%) припадає на Азію, найменша (6%) – на Австралію та Океанію. Найбільша частка пасовищ припадає на Африку (24%). Орні землі (11% земельного фонду) дають 88% продуктів харчування. Пасовища та луки, що займають 26% земельного фонду, дають ще 10% продуктів [9].

В Україні площа сільськогосподарських земель становить 41,3 млн. гектарів, або 70% площі усієї території країни, а ріллі – 32,7 млн. гектарів, або 78,4% усіх сільськогосподарських угідь. Крім того, складають: 0,6% – перелоги, 2,1% – багаторічні насадження, 5,8% – сіножаті і 13,1% – пасовища. Найбільше зосереджено сільськогосподарських угідь у Чернігівській, Вінницькій, Донецькій, Дніпропетровській областях, це більше 2000 тис. га, а у Житомирській – 1504 га [8].

Наявність різних категорій сільськогосподарських угідь полягає у продукуванні різних видів продукції рослинного і тваринного походження. Проте, найбільшу цінність має рілля, на якій вирощують зернові, технічні, овочеві і кормові культури. Частина продукції сільськогосподарських культур вже й без попередньої первинної обробки може використовуватися як продукт харчування або корми для тварин. За прикладом, овочі, зерно, зелена маса і інші.

Середньосвітовий показник забезпеченості сільськогосподарськими землями на особу становить – 0,23 га. В різних країнах цей показник суттєво відрізняється. В Австралії він становить 2,45 га на особу, Канаді – 1,48 га, Україні – 1,07 га. У Китаї, Бангладеш та Бельгії на кожного мешканця припадає 0,07 га, у Єгипті – 0,05 га, у Японії – 0,03 га [9].

В Україні, з розрахунку на одного жителя припадає 0,9 га сільськогосподарських угідь та 0,7 га ріллі. Такий показник є найвищим з поміж європейських країн, якщо у порівнянні на одного жителя Європи припадає 0,44 га сільськогосподарських угідь та 0,25 га ріллі. Україна за наявністю ріллі на 100 жителів, а це – 71 га, займає третє місце у світі, після Канади – 167,5 га та Австралії – 153 га.

У загальносвітовому рейтингу щодо землезабезпеченості Україна входить у ТОП–10 та займає 6 –те місце. Адже, 2,31% площ світових орних земель, або 43,37 млн га зосереджено у державі, що перевищує будь-яку європейську країну. Найбільш цінним типом ґрунтів в Україні є чорноземи, площа яких складає 17,4 млн. га та близько 8% всіх світових запасів.

Розораність сільськогосподарських угідь за регіонами України є досить значною та сягає зокрема у: Запорізькій області – 88,1%, Дніпропетровській – 82,8%, Львівській 58,9%, Житомирській – 51,5%.

Сільськогосподарські угіддя, як і площа ріллі в Україні, відповідно до форм власності – державної, приватної і комунальної мають відповідний розподіл. Найбільше зосереджено земельних масивів у недержавних сільськогосподарських підприємствах, включаючи фермерські господарства – 46,9%. та у громадян – 38,5%, які використовують землю для вирощування продуктів харчування. Щодо землекористування, то найбільшу частку складають сільськогосподарські підприємства у яких сконцентровано до 50 га – 19,7%, до 100 га – 9,7% та до 500 га – 16,6%. Тобто, 46% всіх сільськогосподарських підприємств мають великі земельні масиви. Зокрема, у Житомирській області функціонують значно менші підприємства за розмірами, а саме: до 10 га – 17,2%, до 20 га – 16,5%, до 50,0 – 19,6 та до 100 га – 12,4%. Така ситуація пояснюється тим, що найбільше використовується земля у власності окремих родин, невеликих фермерських господарств, кооперативів.

У структурі інтенсивного і раціонального використання земельних ресурсів України близько 56% складають землі, які орендовані у власників і 29% обробляються самими власниками, 8% , які орендують у держави та 7% земель не обробляються (рис. 1). Така ситуація свідчить на користь виявлення додаткових резервів щодо залучення земельних ресурсів, як головного потенціалу для виробництва продукції сільськогосподарського походження.

В Україні усього є 25,3 млн осіб, які зареєстровані як землевласники та землекористувачі, та 6,9 млн осіб, які є власниками земельних паїв. Найбільше земельних паїв передано у Вінницькій області – 437180 од., Полтавській – 237491 од, Київській – 305182 од. та Житомирській – 225047 од.

Незважаючи на цінність українських земельних ресурсів за останні роки близько 1,4 млн га розпайованих земельних ділянок не знаходяться в господарському обробітку та близько 1 млн. осіб, взагалі не обробляють і не здають земельні ділянки в оренду. У загальному підсумку майже 4,8 млн га, або 12% загальної площі сільськогосподарських угідь на сьогодні просто не використовуються. Як наслідок такої безгосподарності, землі мають певний рівень лісистого покриву, що потребує затрат на розліснення.

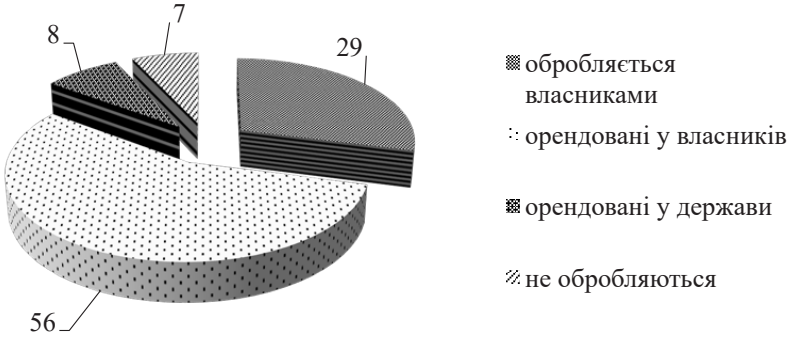

Рис. 1. Структура використання сільськогосподарських угідь, %

Джерело: побудовано автором за джерелом [6]

Головними причинами такого становища стали заборони у державі щодо вільного обігу земель сільськогосподарського призначення та високий рівень урбанізації населення вплинув на подрібнення земельних ділянок і зміни їх цільового призначення. Необхідно відмітити, що у дрібних власників земельних паїв, які залишилися проживати на сільських територіях єдиною можливістю є їх передача в оренду. За регіонами середня частка паю знаходиться в межах 1,1-8,8 га. Такою ситуацією користуються орендарі земельних ділянок, і визначають занижений розмір орендної плати за рік, який у середньому складає 1093 грн.

Концентрація великих обсягів земельних ресурсів у володінні окремих орендарів призводить не тільки до виснаження, але й до повного руйнування родючого шару ґрунту. Орендарі нехтують сівозмінами, не дотримуються науково-обґрунтованих норм внесення мінеральних добрив, органічні добрива мають вкрай рідке застосування, що призводить до втрати потенціалу земельного ресурсу.

Крім того, на сьогодні складна ситуація склалася з використанням земель сільськогосподарського призначення державної власності, в якій перебуває 10,4 млн га. З усієї площі 3,2 млн га знаходиться у постійному користуванні державних підприємств, установ та організацій, 2,5 млн гектарів – у запасі (не надані у власність та користування), решта – в оренді.

Земельні масиви, які знаходяться у власності державних підприємств, за рахунок укладення договорів про спільний обробіток з орендарями, по-перше, використовуються нераціонально та по-друге, вказують як на тіньовий оборот коштів щодо обробітку і виплати орендної плати. На сьогодні ще однією проблемою є те, що значна кількість землекористувачів не оформили право власності на земельні ділянки і рейдерами здійснюються захоплення таких земельних ділянок які ніби є у державній власності. Частина таких земель державної власності передано в оренду та укладено 27 тис. договорів. Орендна плата за використання земельних ділянок складає від 1% до 3% нормативної грошової оцінки земель,тобто середній розмір плати за 1 гектар становить лише 940 грн. Бюджет країни, через низький розмір орендної плати щороку недотримує більше 1 млрд грн. Тоді як у світі, головним чинником, який визначає ціну землі і капітальні витрати є її обмеженість. Орендна плата за землі сільськогосподарського призначення у світі є високою, зокрема у Німеччині, Нідерландах та Данії вона становить більше 200 євро за 1 гектар ріллі, у США – до 10 відсотків ринкової вартості, або 350–400 доларів США за 1 гектар; у Канаді на оплату оренди витрачається 40–45 відсотків вирощеного врожаю, у Франції – до 1/3 врожаю [8].

Водночас, на виправлення ситуації в Україні у результаті проведених торгів на конкурентних засадах щодо оренди земельних часток-паїв за 2016 р. середній розмір орендної плати становив 9%, а за 2017 р. – 13% від нормативної грошової оцінки. В окремих випадках розмір орендної плати за результатами торгів доходив до 32%.

Ще однією проблемою щодо нераціонального використання земельних ресурсів є те, що близько 50% договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності укладено на строк до 49 років. У такому разі необхідним є обгрунтування дієвих механізмів здійснення контролю за якістю ґрунтів, які знаходяться в господарському використанні, та заходів щодо підвищення їх родючості, відновлення гумусу на більшій території земельних масивів. За останні роки у середньому по Україні вміст гумусу зменшився більш як на 0,20%, а його відновлення на 0,1% потребує у природних умовах щонайменше до 30 років. Крім того, до зниження родючості землі призводить недотримання польової сівозміни.

Перенасичення ріллі такими сільськогосподарськими культурами як соняшник і кукурудза більш як на 30% від загальної площі ріллі та повернення їх на попереднє поле не через 6-7 років, а за 3 роки, при-

зводить до ґрунтоперевтоми, підвищення рівня захворюваності культур та забур'яненості полів. Тому, наступною на сьогодні проблемою є ігнорування відповідальності за збереження цінності вітчизняних чорноземів орендарями, які заключили договори на довгостроковий період.

Загалом в Україні площі деградованих земель коливаються від 8 до 10-15 млн га. Понад 1,1 млн га підлягають консервації, 315,6 тис. га малопродуктивних земель, 143,4 тис. га потребують консервації та рекультивації. За останні десятиліття спостерігається зменшення гумусу в ґрунтах за зонами, а саме у: Лісостепу на – 22%, Степу на – 20% і Поліссі на – 19% [11].

Малопродуктивні землі представлені засоленими, кислими, перезволоженими, солонцюватими ґрунтами наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Малопродуктивні ґрунти України, тис. га

Типи ґрунтів	тис. га
Засолені	1060
Солонцювати	1633
Солоді в комплексах фрунтів	1053
Омсолоділі	99
Вторинно засолені	94
Кислі	9136
Перезволожені	1569
Заболочені	964
Еродовані та ерозійно небезпечні	10 та 485
Кам'янисті	209

Джерело: побудовано автором за джерелом [11]

Водночас, в Україні є 15,6-17,4 млн га чорноземів, які зосереджені за регіонами та 422 тис. га органічних земель.

Таким чином, в Україні наразі існує ряд проблем з ефективності управління земельним потенціалом. Тоді, як в країнах Європи, які відрізняються за суспільними, політичними і економічними укладами сформувалися різні рівні централізації і децентралізації управління земельними масивами. До прикладу такі функції виконують у: Словаччині як представницькі органи відокремлених територіальних громад так і спеціалізовані установи, Польщі – Агентство сільськогосподарської нерухомості; Литві – Національна земельна служба, Латвії – Державна земельна служба, Данії – Департамент консолідації земель.

Порівняльна характеристика управління земельним потенціалом в Україні та Країн Європи і Європейського Союзу наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика управління земельним потенціалом в Україні та країн Європи і Європейського Союзу

Найменування показника	Україна	Країни Європи	Країни Європейського Союзу
Площа земель, млн гектарів	60,4	1015,6	437,4
Площа чорноземів, млн гектарів	28	84	18
Площа сільськогосподарських земель, млн гектарів	42,7	474,8	177,7
Площа орних земель, млн гектарів	32,5	277,8	115,7
Частка орендованих сільськогосподарських угідь, відсотків	97	62	53
Площа сільськогосподарських земель, сертифікованих як органічні, млн гектарів	0,3	11,6	5,3
Площа зрошуваних земель, млн гектарів	0,5	20,8	11,1
Ціна інвестицій, тис. доларів США за 1 гектар	1	4	5,5
Експорт зернових, млн. тонн	34,8	130	38,5
Площа сільськогосподарських земель на одного жителя, гектарів на одну особу	0,7	0,6	0,4
Ціна за 1 гектар земель сільськогосподарського призначення, тис. доларів США		3,7	7,2

Джерело: [8]

За результатами таблиці 2 можна стверджувати, що в кожній країні Європи та Європейського Союзу відбувається планомірне управління щодо раціональності використання земельних ресурсів.

Особливо це стосується обмежень, які пов'язані з розміром земельних ділянок, які надаються у приватне володіння або оренду. Як правило, такі обмеження встановлюються на муніципальному або регіональному рівні, зокрема: Угорщина – не більш як 300 гектарів (для фізичних та юридичних осіб); Румунія – не більш як 200 гектарів (для фізичних та юридичних осіб); Данія – не більш як 30 гектарів (для осіб, які мають фахову освіту та фермерський досвід). У країнах, що пізніше стали членами Європейського Союзу, як правило, вводяться обмеження щодо володіння сільськогосподарськими землями для іноземців (у тому числі для громадян держав – членів Європейського Союзу). Так, у Чехії та Словаччині діє обмеження щодо іноземних фізичних та юридичних осіб, які не можуть купувати сільськогосподарську землю, що спрямовано на запобігання спекуляції сільськогосподарськими землями у державах – членах Європейського Союзу [8].

Основними принципами політики Європейського Союзу щодо власності на землю, в тому числі сільськогосподарського призначення, є забезпечення права на вільний рух капіталу, відкриття та ведення приватного бізнесу та відсутність дискримінації. У більшості країн – членів Європейського Союзу відсутні юридичні обмеження щодо володіння сільськогосподарськими землями (будь-яка фізична чи юридична особа може законно придбати сільськогосподарську землю та володіти нею). Юридичні обмеження щодо володіння сільськогосподарськими землями передбачають обмеження кількості потенційних покупців і конкуренцію з боку ринку продажу сільськогосподарських земель.

Наразі в Україні у сфері реалізації державної земельної політики виокремилися основні пріоритети у сфері реалізації державної земельної політики (табл. 3).

Таблиця 3

Основні пріоритети у сфері реалізації державної земельної політики управління земельними ресурсами в Україні

Завдання	Заходи	Результати
1. Раціональне використання та охорона державних земель	Визначення на законодавчому рівні форм користування і прав на землю, обмежень і зобов'язань, які мають реєструватися. Забезпечення прозорості діяльності системи управління земельними ресурсами, надійного, вільного, з низькими витратами доступу до земельної інформації всіх суб'єктів ринку;	Якість державної земельної політики визначається з урахуванням критеріїв (вимог) належного державного управління земельними ресурсами, що містяться в рекомендаціях Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО).
2. Забезпечення продовольчої безпеки країни та нарощування експортного потенціалу	Проведення постійного моніторингу, оцінки та здійснення контролю за ефективністю, цілісністю і прозорістю системи управління земельними ресурсами з урахуванням показників, що відображають, зокрема, витрати коштів і часу на виконання кожної операції із землею, а також ступінь задоволення потреб.	
3. Створення екологічно безпечних умов для здійснення господарської діяльності та проживання громадян	Комерційного використання системи управління земельними ресурсами відповідно до системи нормативно-правового регулювання та адміністративного управління, а також орієнтації системи управління земельними ресурсами на задоволення попиту споживачів.	

Джерело: власні дослідження

Наведені у таблиці 3 завдання та заходи у сфері реалізації державної земельної політики в Україні дозволять відповідати європейським і світовим критеріям управління земельними ресурсами.

Висновки. Головними завданнями нарощування земельного потенціалу в Україні у контексті вирішення продовольчої безпеки наразі є: впровадження засад стратегічного управління у сфері використання та охорони земель ресурсів, які знаходяться у приватній та державної власності, а також це стосується орендованих земельних масивів; забезпечення раціонального використання земель, зокрема з урахуванням довгострокових регіональних програм і планів розвитку територіальних громад, підвищення рівня прозорості та публічності під час формування та реалізації державної земельної політики і рівня обізнаності населення, землевласників і землекористувачів щодо проблем деградації земель та сталого землекористування; запобігання процесам деградації ґрунтового покриву, підвищення рівня родючості ґрунтів; проведення рекультивації порушених земель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гулінчук Р.М. Ефективність використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення в Київській області. *Ефективна економіка.* 2015. № 8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4337
2. Сєдов А.О. Земельно-ресурсний потенціал як основа ефективного сільськогосподарського підприємства. *Інноваційна економіка*. 2012. № 11(37). С. 154–160.
3. Сохнич А.Я., Грушкевич Г.С. Особливості використання земельних ресурсів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент».* 2015. Вип. 13. С. 162–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_13_38.
4. Трофименко Н.В. Стан та ефективність використання сільськогосподарських земель землевласниками та землекористувачами. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету.* 2015. № 2(51). Т. 2. С. 12–20.
5. Сидорук Б. Оцінювання збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі: основні етапи і система показників. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму.* 2017. № 4. С. 59–67.
6. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру Держгеокадастр 2020. URL: https://land.gov.ua/2020/
7. Постанова від 7 червня 2017 р. «Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними». № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF#Text
8. «Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними». № 414. URL: https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2017/06/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F.doc
9. Земельні ресурси. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Земельні_ресурси
10. Прокопенко О.М. Сільське господарство України за 2020 рік : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 235 с.
11. «15 млн га ґрунтів в Україні деградовані, – професор НААН». URL: https://agropolit.com/news/6029-15-mln-ga-gruntiv-v-ukrayini-degradovani--profesor-naan
12. Панасенко В.М. Досвід Німеччини в землекористуванні. Державна установа «Інститут охорони грунтів України». URL: http://www.iogu.gov.ua/publikaciji/statti/dosvid-nimechchyny-v-zemlekorystuvanni/
13. Георгій Ерман. Закон про землю: як працює ринок у Франції і чи варто Україні переймати її досвід. *BBC Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-51157111

REFERENCES:

1. Hulinchuk R.M. (2015). Efektyvnist vykorystannia potentsialu zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Kyivskii oblasti [Effectiveness of using the potential of agricultural land in the Kyiv region]. *Efektyvna ekonomika,* no. 8. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4337
2. Siedov A.O. (2012). Zemelno-resursnyi potentsial yak osnova efektyvnoho silskohospodarskoho pidpryiemstva [Land resource potential as the basis of an effective agricultural enterprise]. *Innovatsiina ekonomika,* no. 11(37), pp. 154–160.
3. Sokhnych A.Ia., Hrushkevych H.S. (2015). Osoblyvosti vykorystannia zemelnykh resursiv [Features of the use of land resources]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia "Ekonomika i menedzhment",* no. 13, pp. 162–165. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_13_38
4. Trofymenko N.V. (2015). Stan ta efektyvnist vykorystannia silskohospodarskykh zemel zemlevlasnykamy ta zemlekorystuvachamy [State and efficiency of agricultural land use by landowners and land users]. *Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu,* no. 2(51), t. 2, pp. 12–20.
5. Sydoruk B. (2017). Otsiniuvannia zbalansovanoho vykorystannia zemelno-resursnoho potentsialu v ahrarnii haluzi: osnovni etapy i systema pokaznykiv [Assessment of balanced use of land and resource potential in the agricultural sector: main stages and system of indicators]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu,* no. 4, pp. 59–67.
6. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan heodezii, kartohrafii ta kadastru Derzhheokadastr 2020 [State Service of Ukraine for geodesy, cartography and cadaster State Geocadastre 2020]. Available at: https://land.gov.ua/2020/
7. Postanova vid 7 chervnia 2017 r. "Deiaki pytannia udoskonalennia upravlinnia v sferi vykorystannia ta okhorony zemel silskohospodarskoho pryznachennia derzhavnoi vlasnosti ta rozporiadzhennia nymy", no. 413 [Resolution dated June 7, 2017 "Some issues of improving management in the sphere of use and protection of state-owned agricultural lands and their disposal"]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF#Text
8. "Stratehiia udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia v sferi vykorystannia ta okhorony zemel silskohospodarskoho pryznachennia derzhavnoi vlasnosti ta rozporiadzhennia nymy", no. 414 ["Strategy for improving the management mechanism in the sphere of use and protection of state-owned agricultural lands and their disposal"]. Available at: https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2017/06/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F.doc
9. Zemelni resursy [Land resources]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Zemelni_resursy
10. Prokopenko O.M. (2019). Silske hospodarstvo Ukrainy za 2020 rik: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine for 2020: statistical collection]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 235 p.
11. "15 mln ha gruntiv v Ukraini dehradovani, – profesor NAAN" ["15 million hectares of soils in Ukraine are degraded, – a professor of the National Academy of Sciences"]. Available at: https://agropolit.com/news/6029-15-mln-ga-gruntiv-v-ukrayini-degradovani--profesor-naan

12. Panasenko V.M. Dosvid Nimechchyny v zemlekorystuvanni. Derzhavna ustanova "Instytut okhorony hruntiv Ukrainy" [Experience of Germany in land use. State institution "Institute of Soil Protection of Ukraine"]. Available at: http://www.iogu.gov.ua/publikaciji/statti/dosvid-nimechchyny-v-zemlekorystuvanni/

13. Heorhii Erman Zakon pro zemliu: yak pratsiuie rynok u Frantsii i chy varto Ukraini pereimaty yii dosvid. *BBC Ukraina* [The law on land: how the market works in France and whether Ukraine should adopt its experience. BBC Ukraine]. Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/features-51157111

УДК 338.439.658
JEL Q14, Q15

Нестерчук Аліна Ігорівна, аспірант, Поліський національний університет. **Сучасний стан та потенційні можливості земельних ресурсів України у вирішенні продовольчої безпеки світу.**

У статті розглянуто сучасний стан та потенційні можливості земельних ресурсів. Виявлено що Україна має потужний земельний потенціал та вигідне географічне розташування. Проаналізовано особливості використання земельних ресурсів, стан та ефективність використання сільськогосподарських земель землевласниками та землекористувачами, структуру інтенсивного і раціонального використання земельних ресурсів України. Встановлено нераціональне користування земельними ресурсами землевласниками та перенасичення ріллі сільськогосподарськими культурами. Вивчено удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель. Розглянуто досвід Німеччини в землекористуванні та Закон про землю: як працює ринок у Франції і чи варто Україні переймати. Проведено порівняльна характеристику управління земельним потенціалом в Україні та Країн Європи і Європейського Союзу.

Ключові слова: земельні ресурси, деградація ґрунтів, землекористування, землевласник, рілля, потенціал.

UDC 338.439.658
JEL Q14, Q15

Alina Nesterchuk, postgraduate, Polissia National University. **Current state and potential opportunities of Ukraine's land resources in solution of world food security.**

The article examines the current state and potential opportunities of land resources. It was found that Ukraine has a powerful land potential and a favorable geographical location. The peculiarities of the use of land resources, the state and efficiency of the use of agricultural land by landowners and land users are analyzed. Irrational use of land resources by landowners and oversaturation of arable land with agricultural crops have been established. The improvement of the management mechanism in the field of land use and protection was studied. The experience of Germany in land use and the Law on Land: how the market works in France and whether Ukraine should take over are considered. The natural and geographical location of Ukraine in the center of Europe, combined with the industriousness of its population, makes it possible to grow almost all agricultural crops (cereals, sugar beets, potatoes, vegetables, fruits and berries, fodder crops, etc.) and produce all types of livestock products (milk, m meat of all kinds, eggs, fish, honey, etc.). The volume of production of agricultural products grows year by year and exceeds the needs of national food security, which makes it possible to increase the export potential and contribute to the solution of the world crisis of providing the population with food products. Ukraine, which has a powerful land potential and is assigned the role of a strategic world food producer. There is a need to substantiate the reserves of capacity building in terms of expanding the area of agricultural massifs and intensifying their use. The purpose of the study is to analyze the current state and potential opportunities of Ukraine's land resources in addressing food security. The main tasks of building the land potential in Ukraine in the context of solving food security are currently: implementation of the principles of strategic management in the field of use and protection of land resources that are in private and state ownership, and this also applies to leased land massifs; ensuring rational use of land, in particular taking into account long-term regional programs and plans for the development of territorial communities, increasing the level of transparency and publicity during the formation and implementation of state land policy and the level of awareness of the population, landowners and land users regarding the problems of land degradation and sustainable land use; prevention of soil degradation processes, increasing the level of soil fertility; reclamation of disturbed lands.

Key words: land resources, soil degradation, land use, landowner, arable land, potential.

УДК 330.322:33.021]:656.2(477) DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2780
JEL L92, O29, R42

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ УКРАЇНИ

Піріашвілі Олександр Борисович*, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу розвитку інфраструктури ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

© Піріашвілі О.Б., 2022

Стаття отримана редакцією 29.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 29.11.2022

Вступ. При розгляді функціонування залізничної транспортної інфраструктури України необхідно відзначити, що ця система, як і вся транспортна інфраструктура країни в цілому є системоутворюючою галуззю, так як забезпечує надійність в роботі промислового і аграрного секторів національної економіки, а також покращує логістику, підвищує конкурентоспроможність підприємств і товарообіг. Разом із цим, залізнична транспортна інфраструктура є однією з важливих складових у справі підвищення ефективності у всіх сферах соціально-економічного розвитку країни, а також в справі зміцнення національної безпеки. У зв'язку з цим, з огляду на сучасний стан залізниці країни, який досить негативно оцінюють велика кількість фахівців та експертів, проблема подальшого розвитку зазначеного сектора виробничої інфраструктури національної економіки набуває особливої актуальності.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Аналіз і оцінка існуючих теоретичних і прикладних проблем пов'язаних з: сучасним станом залізничної транспортної інфраструктури; перспективами її подальшого інноваційного розвитку; питаннями приватизації і поділом цієї структури на окремі складові; закордонним досвідом реформування залізниць та міжнародним співробітництвом; визначенням стратегічних напрямів розвитку залізничного транспорту, а також інші проблеми теоретико-методичного та практичного характеру постійно перебувають в центрі уваги з боку науковців, практиків та експертів центральних органів управління, так як від їх вирішення залежить не тільки ефективність розвитку самої залізниці, а й ефективність соціально-економічного розвитку усієї країни в цілому.

Сучасний стан, особливості та різні аспекти розвитку залізничної транспортної інфраструктури країни, у тому числі проблеми інвестиційної політики розглянуто в роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: Г.Д. Ейтутіс [1–2], О.М. Кривопішин [1–2], В.М. Карпов [3], О.І. Никифорук [4; 6], Ю.М. Цветов [5], М.В. Макаренко [5], А.Д. Лашко [5], О.М. Стасюк [6], І.П. Федорко, В.М. Осовик, М.С. Семенюк, А.О. Долгий, Т.М. Грушевська, а також В.Н. Філіна, З.В. Салацинська, В.Л. Макаров, А.Р. Бахтізін, С. Арсланалп [14] та інші. В роботах зазначених вчених розглядаються актуальні питання щодо реформування сектору залізничного транспорту, перспективи розвитку залізниці, засади модернізації залізничної транспортної інфраструктури, проблеми та перспективи розвитку вантажних залізничних перевезень в країні, а також питання пов'язані з аналізом та оцінкою продуктивності залізничного транспорту України, у тому числі і в контексті міжнародних порівнянь.

Мета статті: оцінка впливу залізничної транспортної інфраструктури на соціально-економічний розвиток країни, а також роль цієї структури в забезпеченні стійкості та безпеки національної економіки в сучасних умовах. З огляду на важливість та актуальність проблем пов'язаних з подальшим розвитком залізничного транспорту, і то критичне становище, в якому перебуває вся залізниця, через низку негативних наслідків щодо всієї транспортної системи в цілому, так як ті рішення і постанови, які приймалися щодо залізниці по окремим її складовим в кінцевому підсумку в основному були пов'язані між собою, а іноді і суперечили одне одному. У зв'язку із цим в даній статті розглянуті можливі шляхи вирішення зазначених проблем, керуючись в основному системним та комплексним підходами, а також поетапним рішенням пропонованих державних програм, при цьому розглядаючи залізничну транспортну інфраструктуру як єдиний цілісний економічний організм.

Основний матеріал і результати. Розглядаючи залізничну транспортну інфраструктуру необхідно підкреслити, що зазначена транспортна система, як і вся транспортна інфраструктура країни в цілому є системоутворюючою галуззю, тому що забезпечує надійність в роботі промисловості, аграрного сектору та соціальній сфері, а також покращує логістику вантажів та пасажирів, підвищує конкурентоспроможність вітчизняних підприємств та збільшує товарообіг в країні загалом. Водночас, можна стверджувати, що залізнична транспортна інфраструктура є одним з найважливіших факторів підвищення ефективності всіх сфер соціально-економічного розвитку країни, а, отже, сприяє зміцненню національної безпеки і оборони країни в цілому. При цьому конкурентоспроможність залізничного транспорту в сучасних умовах ведення бізнесу можлива лише на основі запровадження інноваційної моделі розвитку, а матеріально-технічне забезпечення залізничного транспорту країни створюється за рахунок належних обсягів капітальних інвестицій в розвиток та кваліфікованого кадрового забезпечення зазначеного вище сектору виробничої інфраструктури національної економіки.

В сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни характерне зростання ролі транспорту, який з матеріальної складової процесу обігу перетворюється на міжгалузевий комплекс секторів виробничої інфраструктури, що забезпечує життєдіяльність населення, ефективне функціонування, конкурентоздатність та розвиток економіки, збереження цілісності держави, її обороноздатність, можливість досягнення державою зовнішньоекономічних, політичних та геостратегічних цілей. Масштабні економічні та структурні реформи в секторах національної економіки на сучасному етапі розвитку, у тому числі виробничої інфраструктури, вимагають належних обсягів інвестицій в основний капітал, якісної та швидкої реалізації інфраструктурних інвестиційних проектів та оптимальної структури джерел фінансування капітальних інвестицій за рахунок усіх джерел фінансування.

Так, в табл. 1 наведено дані щодо обсягів та структури капітальних інвестицій за видом економічної діяльності «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» в Україні за період з 2015–2020 рр. [7, с. 14–15].

Таблиця 1

Обсяги та структура капітальних інвестицій за видом економічної діяльності «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» в Україні за період з 2015–2020 рр.

У млн грн / відсотках, %

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Усього	273116,4	359216,1	448461,5	578726,4	623978,9	508217,0
у %	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	18704,0	25107,8	37943,5	50078,3	43792,8	34884,6
у %	**6,8**	**7,0**	**8,5**	**8,7**	**7,0**	**6,9**
з них						
пасажирський залізничний транспорт міжміського сполучення	к/с	–	–	–	–	–
у %	к/с	–	–	–	–	–
вантажний залізничний транспорт	к/с	7055,2	11312,0	17690,3	11416,4	8708,6
у %	к/с	2,0	2,5	3,1	1,8	1,7

Джерело: складено автором на основі даних Транспорт України. 2020 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2021. С. 14–15. URL: https://ukrstat.gov.ua

Як свідчать дані табл. 1, обсяг капітальних інвестицій у транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність становив у фактичних цінах відповідних років: 18704,0 млн грн – у 2015 р., 25107,8 млн грн – у 2016 р., 37943,5 млн грн – у 2017 р., 50078,3 млн грн – у 2018 р., 43792,8 млн грн – у 2019 р., 34884,6 млн грн – у 2020 р. Що становить, відповідно, у відсотках до загального обсягу капітальних інвестицій по національній економіці 6,8% – у 2015 р., 7,0% – у 2016 р., 8,5% – у 2017 р., 8,7% – у 2018 р., 7,0% – у 2019 р. та 6,9% – у 2020 р. Слід відмітити, що частка капітальних інвестицій у транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність мала тенденцію до збільшення з 2015 р. до 2018 р. на 1,9 в.п, проте вже у 2020 р. зазначена частка зменшилась на 1,8 в.п. порівняно із 2018 р.

Разом з цим, частка капітальних інвестицій у вантажний залізничний транспорт становила 2,0% – у 2016 р., 2,5% – у 2017 р., 3,1% – у 2018 р., 1,8% – у 2019 р. та 1,7% – у 2020 р. до загального обсягу капітальних інвестицій по національній економіці. Слід також відмітити, що частка капітальних інвестицій у вантажний залізничний транспорт мала тенденцію до збільшення з 2016 р. до 2018 р. на 1,1 в.п, проте вже у 2020 р. зазначена частка зменшилась на 1,4 в.п. порівняно із 2018 р.

Слід підкреслити, що міжнародні інтеграційні процеси економіки України в єдиний політичний, економічний та транспортний простір Європейського Союзу, системні структурні недоліки української макроекономічної моделі, а також бізнес-моделі на мікроекономічному рівні, інституціональні зміни та перетворення, сучасні екологічні виклики обумовлюють певні стратегічні пріоритети транспортної політики на сучасному етапі розвитку, а також у довгостроковій перспективі на період до 2030–2050 років.

Зазначимо, що ступень зношення основних засобів виробництва за різними видами рухомого складу транспортної системи України на сучасному етапі розвитку сягає від 50% до 98%, що є вище ніж в середньому по країні і є неприпустимим та критичним значенням для економічної безпеки держави та її обороноздатності. Особливо слід відмітити високу ступінь зношеності основних засобів на залізничному транспорті, критичний рівень якої становить близько 85–95%. Тому, на нашу думку, при проведенні економічних трансформацій та глибоких структурних реформ на залізничному транспорті розрахунок треба робити, в першу чергу, на власний економічний потенціал та внутрішні інвестиційні ресурси, у тому числі і приватний капітал.

Так, серед джерел фінансування капітальних інвестицій на залізничному транспорті країни, які відносяться до приватного капіталу, можна виокремити наступні, а саме:

– довгострокові кредити комерційних банків та їх позики;

– кошти приватних інвесторів (вітчизняних);

– кошти іноземних інвесторів (ПІІ);

– кошти міжнародних фінансових організацій (МВФ, ЄБРР, ЄІБ та можливості з інвестиційного плану Євросоюзу);

– інші зовнішні запозичення.

До того ж серед фінансових інструментів та механізмів фінансування капітальних інвестицій на залізничній транспортній інфраструктурі в сучасних умовах можна виділити наступні, зокрема, механізми державно-приватного партнерства (ДПП), лізинг, механізм концесій (концесійні договори). Так, зокрема, як зазначають в своїй роботі В.Л. Корінь та інші «у відсотковому співвідношенні рівень капітальних інвестицій від суми активів ПАТ «Українська залізниця» складає 2,4%, що у 3-6 разів нижче, ніж у залізничних компаній інших країн світу. Так, наприклад, у РФ це значення досягає 7,2%, у Канаді – 7,4-7,6%, у США – 8,9%, у Казахстані – 14,6%» [8, с. 253].

Так, згідно інформації АТ «Українська залізниця» у 2020 році було реалізовано низку заходів щодо активізації інвестиційної діяльності на залізничному транспорті, зокрема [9, с. 13–15]:

– АТ «Укрзалізниця» спільно з Європейським банком реконструкції та розвитку та Європейським інвестиційним банком оголосила тендер на закупівлю робіт за проектом «Електрифікація залізничного напрямку Долинська – Миколаїв – Колосівка», що входить до мережі TEN-T;

– одне з провідних міжнародних рейтингових агентств Standard & Poor's підвищило довгостроковий кредитний рейтинг АТ «Укрзалізниця» з «ССС» до рівня «В-»;

– АТ «Укрзалізниця» та провідна міжнародна платіжна система Visa розпочали реалізацію трьох пілотних інфраструктурних проектів на залізниці;

– компанія провела конференц-дзвінок з провідними інвесторами та аналітиками міжнародного ринку капіталу. Було презентовано результати діяльності залізничної компанії за 6 місяців 2020 року та повідомлено про основні завдання та пріоритети на майбутнє. Загалом у заході взяли участь понад 30 інвесторів.

Також в табл. 2 наведено загальний обсяг капітальних інвестицій та їх структура за основними напрямами капітальних інвестицій в АТ «Укрзалізниця» за період з 2016–2020 роки [10, с. 100–108; 11, с. 90–91].

Отже, щодо інвестиційної діяльності на залізничному транспорті України [10, с. 100–108], то як свідчать дані табл. 2 загальний обсяг капітальних інвестицій АТ «Укрзалізниця» становив у фактичних цінах 6885,8 млн грн – у 2016 р., 10904,1 млн грн – у 2017 р., 16912,8 млн грн – у 2018 р., 10697,1 млн грн – у 2019 р. та 8442,3 млн грн – у 2020 р. Зазначимо, що за період, що аналізується, пріоритетними напрямами капітальних вкладень української залізничної компанії залишалися, зокрема, капітальне будівництво та придбання основних засобів, зокрема рухомого складу. Так, зокрема, на

Таблиця 2

Обсяг капітальних інвестицій АТ «Укрзалізниця» та їх структура за основними напрямами за період 2016–2020 роки

(у фактичних цінах, млн грн та у відсотках, %)

Напрями капітальних інвестицій	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Капітальні інвестиції, усього	**6885,8**	**10904,1**	**16912,8**	**10697,1**	**8442,3**
у %	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Капітальне будівництво, зокрема:	2977,9	2405,3	4282,8	1912,8	1816,5
у %	**43,2**	**22,1**	**25,3**	**17,9**	**21,5**
реконструкція колії	1253,6	844,0	2006,4	1024,0	846,6
Придбання основних засобів, зокрема:	1338,8	3891,0	6302,0	3016,2	1164,8
у %	**19,4**	**35,7**	**37,3**	**28,2**	**13,8**
рухомий склад	1118,0	3357,9	5571,5	2447,0	797,0
інші основні засоби	220,8	533,1	730,5	569,2	367,8
Придбання необоротних матеріальних активів	210,2	262,0	330,3	366,2	306,8
у %	**3,1**	**2,4**	**2,0**	**3,4**	**3,6**
Придбання нематеріальних активів	17,6	69,7	164,1	60,0	44,1
у %	**0,3**	**0,6**	**1,0**	**0,6**	**0,5**
Модернізація, модифікація основних засобів, зокрема:	2341,3	2461,5	3390,6	3297,0	2488,0
у %	**34,0**	**22,6**	**20,0**	**30,8**	**29,5**
модернізація рухомого складу	2071,6	2171,4	2887,6	2902,2	2266,8
модернізація інших основних засобів	347,1	290,1	503,0	394,8	221,2
Капітальний ремонт, зокрема:	Н.д.	1814,6	2443,1	2044,9	2622,1
у %	**–**	**16,6**	**14,4**	**19,1**	**31,1**
капітальний ремонт рухомого складу	Н.д.	651,5	962,6	1116,5	1718,9
капітальний ремонт будівель та споруд	Н.д.	1079,3	1400,0	845,5	859,3
капітальний ремонт інших основних засобів	Н.д.	83,8	80,5	82,9	43,9

Джерело: складено та розраховано автором на основі статистичних даних розділу Інвестиційна діяльність // Інтегрований звіт АТ «Укрзалізниця» (Звіт про управління). 2020 р., 2017 р. / АТ «Укрзалізниця», 2021 р., 2018 р. С. 90–91, 100–108. URL: https://www.uz.gov.ua/files/file/about/investors/UZ%20Integrated%20Report%202020%20Ukr.pdf

капітальне будівництво було витрачено у фактичних цінах відповідних років 2977,9 млн грн – у 2016 р., 2405,3 млн грн – у 2017 р., 4282,7 млн грн – у 2018 р., 1912,8 млн грн – у 2019 р. та 1816,5 млн грн – у 2020 р. Що становило, відповідно, зменшення частки інвестицій за цим напрямом у відсотках до загального обсягу інвестицій АТ «Укрзалізниця» з 43,2% – у 2016 р. до 21,5% – у 2020 р. або на 21,7 в.п.

На придбання основних засобів було витрачено 1338,8 млн грн – у 2016 р., 3891,0 млн грн – у 2017 р., 6302,0 млн грн – у 2018 р., 3016,2 млн грн – у 2019 р. та 1164,8 млн грн – у 2020 р. Що становило, відповідно, зменшення частки інвестицій за цим напрямом у відсотках до загального обсягу інвестицій АТ «Укрзалізниця» з 19,4% – у 2016 р. до 13,8% – у 2020 р. або на 5,6 в.п. Разом з цим спостерігається збільшення зазначеної частки з 2016-2018 рр. до 37,3% або на 17,9 в.п.

Слід підкреслити, що у 2020 році на зазначені напрями було спрямовано 35,3% всіх капітальних інвестицій АТ «Укрзалізниця». Зокрема, на придбання рухомого складу за період 2016-2020 рр. було витрачено 1118,0 млн грн – у 2016 р., 3357,9 млн грн – у 2017 р., 5571,5 млн грн – у 2018 р., 2447,0 млн грн – у 2019 р. та 797,0 млн грн – у 2020 р.

Також значна частка обсягу капітальних інвестицій АТ «Укрзалізниця» у 2020 році була спрямована на модернізацію та модифікацію основних засобів, а саме 29,5% та на капітальні ремонти – понад 31%. Так, на модернізацію, модифікацію основних засобів було витрачено у фактичних цінах відповідних років 2341,3 млн грн – у 2016 р., 2461,5 млн грн – у 2017 р., 3390,6 млн грн – у 2018 р., 3297,0 млн грн – у 2019 р. та 2488,0 млн грн – у 2020 р. Що становило, відповідно, зменшення частки інвестицій за цим напрямом у відсотках до загального обсягу інвестицій АТ «Укрзалізниця» з 34,0% – у 2016 р. до 29,5% – у 2020 р. або на 4,5 в.п.

У тому числі за зазначений період у модернізацію рухомого складу було спрямовано у фактичних цінах 2071,6 млн грн – у 2016 р., 2171,4 млн грн – у 2017 р., 2887,6 млн грн – у 2018 р., 2902,2 млн грн –

у 2019 р. та 2266,8 млн грн – у 2020 р. Слід також підкреслити, що пріоритетним напрямом інвестиційної діяльності АТ «Укрзалізниця» за зазначений період є оновлення залізничного рухомого складу, зокрема, придбання нового, модернізація наявного парку рухомого складу.

До того ж інвестиції АТ «Укрзалізниця» в локомотивне господарство характеризуються наступними даними, зокрема, у 2020 році загальний обсяг капітальних інвестицій АТ «Укрзалізниця» у локомотивне господарство склав 1587,24 млн грн (без ПДВ). Зазначене фінансування інвестицій було спрямоване на: модернізацію – 1238,38 млн грн, або 68,2% до плану (з них на модернізацію локомотивів – 1236,76 млн грн); капітальний ремонт – 276,13 млн грн, або 111,54% до плану (з них на капітальний ремонт локомотивів спрямовано 246,41 млн грн); механізми та обладнання – 48,65 млн грн, або 118,3% до плану; капітальне будівництво – 6,83 млн грн, або 77% до плану та інші необоротні матеріальні активи – 17,25 млн грн, або 157,5% до плану. Зазначимо, що протягом 2020 року АТ «Укрзалізниця» на виконання поточних та капітальних ремонтів локомотивів (електровози, тепловози, паровози) спрямувало 1926,41 млн грн Зокрема на модернізацію локомотивів – 1236,76 млн грн

Щодо фінансування капітальних вкладень, то фінансування інвестицій здійснювалося залізничною компанією виключно згідно із фінансовим планом АТ «Укрзалізниця» на 2020 рік, який затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.07.2020 № 927-р та пооб'єктними планами капітальних інвестицій [10, с. 100–108]. Слід зазначити, що інвестиційну діяльність залізнична компанія проводить як за рахунок власних коштів, так і шляхом залучення зовнішніх джерел фінансування капітальних інвестицій. Відмітимо, що ефективна інвестиційна політика має вагоме значення для реалізації Стратегії Укрзалізниці, зокрема, актуальної Стратегії АТ «Укрзалізниця» на 2019–2023 роки. Велику увагу вітчизняна залізнична компанія приділяє розширенню механізмів залучення інвестицій, підвищенню ефективності інвестицій та організації системи моніторингу інвестиційної діяльності.

Ефективне управління розвитком вітчизняної залізничної компанії передбачає, серед всього комплексу заходів, реалізацію також ефективної інвестиційної політики в зазначеному секторі виробничої транспортної інфраструктури. Зазначимо, що державне регулювання в сфері залізничного транспорту на сучасному етапі розвитку здійснюють Міністерство інфраструктури України, місцеві Ради народних депутатів, адміністрація та відповідний структурний відділ АТ «Українська залізниця» та інші спеціалізовані уповноважені органи. Наголосимо, що АТ «Українська залізниця» – це державна акціонерна компанія, 100,0% акцій якої знаходиться у державній власності.

Важливим також питанням інвестиційної політики в секторі залізничного транспорту стосовно подальшого розвитку є пошук та оптимізація джерел фінансування інвестицій в основний капітал (капітальних інвестицій). Так, відповідно до діючого законодавства будівництво залізничних вокзалів, залізничних станцій, пасажирських платформ, тунелів, придбання пасажирського рухомого складу, утримання та упорядкування залізничних шляхів сполучення та інших об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням пасажирів та перевезенням вантажів, виконують ***за кошти державного та місцевих бюджетів та підприємств транспорту***.

Відповідно до цього, на рис. 1 запропонована та представлена схема системного програмного забезпечення подальшого розвитку залізничної транспортної інфраструктури країни на сучасному етапі розвитку. Зокрема, наведена нами зазначена схема пропонується до розгляду в контексті запровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку залізничної транспортної системи країни з урахуванням процесів пов'язаних з її інтеграцією та зближенням з іншими державами-членами ЄС, а також інвестиційного забезпечення всіх складових розвитку зазначеного сектору виробничої інфраструктури національної економіки.

При цьому розробка зазначених державних програм, на нашу думку, повинна проводитися в рамках чинного нормативно-правового забезпечення розвитку всієї залізничної транспортної інфраструктури України та вдосконаленої, нарешті, єдиною системою управління.

Внаслідок цього, в рамках поставлених пріоритетних завдань мають бути розроблені, відповідно до діючого законодавства, такі державні цільові програми розвитку, як інструмент державної економічної політики, а саме:

– програма науково-технічного розвитку;

– програма кадрового забезпечення роботи залізничної транспортної інфраструктури;

– програма інтеграції вітчизняної залізничної мережі в міжнародну транспортну систему;

– програма інвестиційного забезпечення розвитку залізничної транспортної інфраструктури на інноваційній основі;

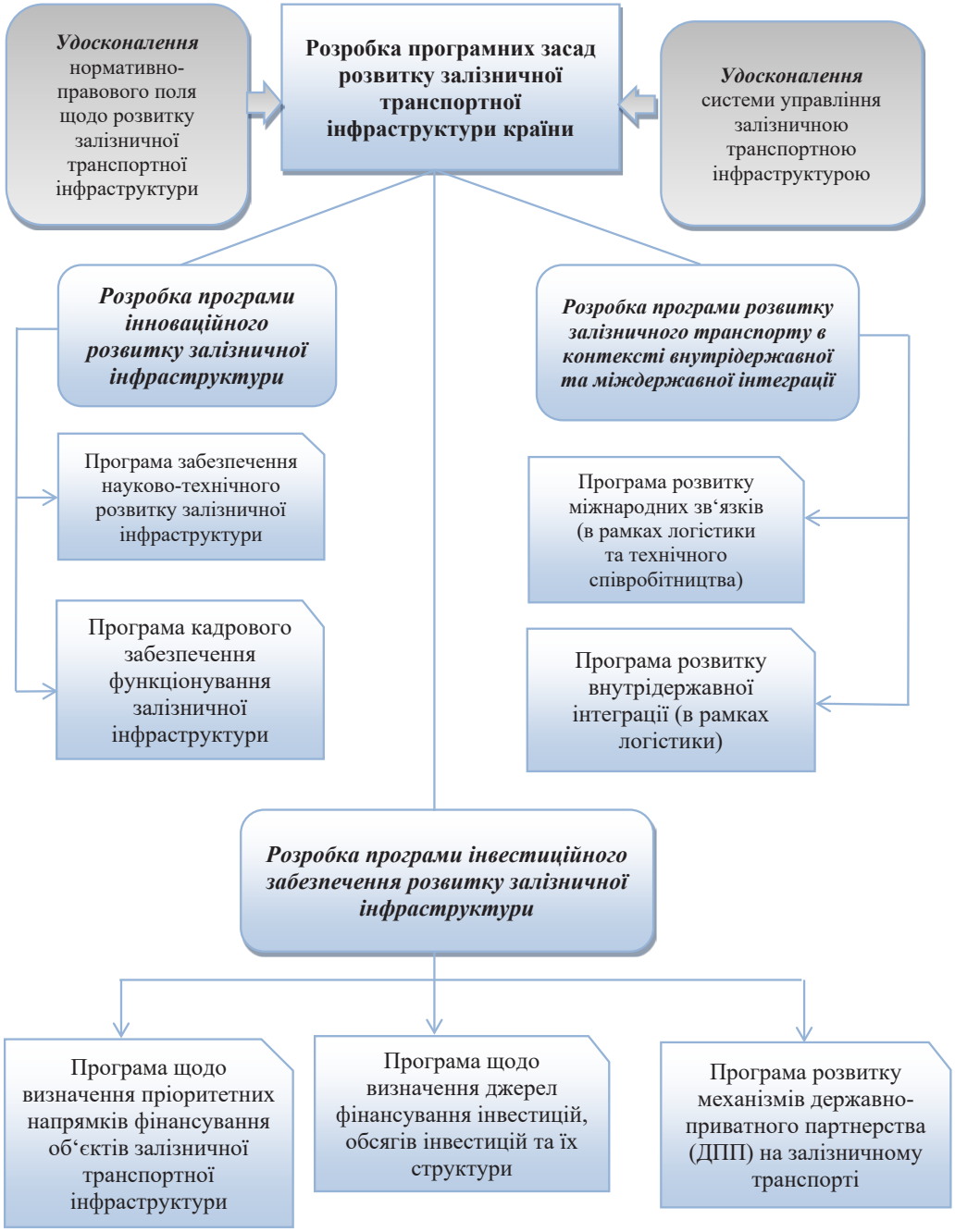

Рис. 1. Схема системного програмного забезпечення щодо розвитку залізничної транспортної інфраструктури України

Джерело: розроблено та систематизовано автором

– програма розвитку механізмів державно-приватного партнерства (ДПП) на залізничному транспорті в країні.

Перелічені вище державні програми необхідно, на нашу думку, закріпити у діючому законодавчому полі шляхом внесення відповідних конкретних змін з метою подальшого їх фінансування та реалізації, зокрема, в рамках державного замовлення. Це передбачає відповідну систему контролю використання фінансових ресурсів за тією чи іншою програмою розвитку залізничної транспортної інфраструктури країни. Слід підкреслити, що Стратегія АТ «Укрзалізниця» на 2019–2023 роки (далі – Стратегія) визначає стратегічні цілі, пріоритети та напрями діяльності акціонерного товариства «Українська залізниця», а також бачення щодо їх впровадження на п'ятирічний період, де серед основних цілей зазначено:

– досягнення та утримання міцної фінансової позиції залізничної компанії, зокрема шляхом активізації необхідних інвестицій в основну діяльність Укрзалізниці [12, с. 29–32].

Висновки. Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити в подальшому розробці програми визначення пріоритетних напрямків при виборі об‘єктів фінансування залізничної транспортної системи. Таким чином, випливає висновок про те, що запропонована вище схема розробки на системному рівні державних програм щодо розвитку залізничної виробничої інфраструктури країни та їх реалізація мають бути забезпечені відповідними належними обсягами інвестицій в основний капітал зазначеного сектору та суворим контролем за їх цільовим використанням, а також єдиної системи управління цією системоутворюючою транспортною інфраструктурою. Таким чином, розробка та реалізація програмних засад розвитку залізничної транспортної інфраструктури країни дозволить значно підвищити її конкурентоздатність як всередині країни, так і в порівнянні із закордонними аналогами.

Підсумовуючи все вище викладене, слід сказати, що в умовах формування та запровадження провідними економічно розвинутими країнами світу моделі сервісної економіки у XXI столітті необхідно, зокрема, поступово збільшити частку транспортних послуг у загальному обсязі сфери послуг за рахунок входження економіки України у глобальні ланцюжки виробництва доданої вартості, у тому числі і залізничним транспортом країни, використовуючи її вигідний транзитний потенціал та достатньо потужний потенціал вітчизняного залізничного транспорту країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Економіка залізниці: історія, сьогодення, перспективи розвитку / Г.Д. Ейтутіс та ін. ; за ред. Г.Д. Ейтутіса, О.М. Кривопішина. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2014. С. 137–140.
2. Кривопішин О.М., Ейтутіс Г.Д. Господарська діяльність залізниці: історія, сьогодення, перспективи розвитку. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. С. 113–130.
3. Засади модернізації виробничої інфраструктури України / Б.З. Піріашвілі та ін. Київ : ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2014. С. 132–158.
4. Никифорук О.І. Модернізація наземних транспортних систем України : монографія. Київ : ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2014. С. 111–130, 268–372.
5. Залізничний транспорт України на порозі реформування / Ю.М. Цвєтов та ін. Київ : ДЕТУТ, 2008. С. 40–61.
6. Розвиток інфраструктурних секторів як чинник реалізації пріоритетних напрямів економічної політики України : колективна монографія / О.І. Никифорук та ін. ; за ред. О.І. Никифорук. Київ : ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». 2017. 522 с. URL: http://ief.org.ua/docs/mg/295.pdf (дата звернення: 19.01.2023).
7. Транспорт України. 2020 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2021. С. 14–15. URL: https://ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.01.2023).
8. Корінь В.Л., Кондратюк М.В., Обруч Г.В. Інвестиційне забезпечення розвитку залізничного транспорту України. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2018. № 62. С. 249–259.
9. Інтегрований звіт АТ «Укрзалізниця» (Звіт про управління). 2020 р. *АТ «Укрзалізниця»* : веб-сайт. 2021. С. 13–15. URL: https://www.uz.gov.ua/files/file/about/investors/UZ%20Integrated%20Report%202020%20Ukr.pdf (дата звернення: 03.12.2022).
10. Інтегрований звіт АТ «Укрзалізниця» (Звіт про управління). 2020 р. *АТ «Укрзалізниця»* : веб-сайт. 2021. С. 100–108. URL: https://www.uz.gov.ua/files/file/about/investors/UZ%20Integrated%20Report%202020%20Ukr.pdf (дата звернення: 09.12.2022).
11. Інтегрований звіт АТ «Укрзалізниця» (Звіт про управління). 2017 р. *АТ «Укрзалізниця»* : веб-сайт. 2018. С. 90–91. URL: https://www.uz.gov.ua/files/file/about/investors/UZ%20Integrated%20Report%202020%20Ukr.pdf
12. Стратегія АТ «Укрзалізниця» на 2019–2023 роки. *АТ «Укрзалізниця»* : веб-сайт. 2018. С. 29–32. URL: https://www.uz.gov.ua/files/file/about/documents.pdf
13. Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектора економіки України / відп. ред. Б.М.Данилишин. Черкаси : Брама-Україна, 2007. С. 218–222.
14. Арсланалп С., Борнхорст Ф. и др. Инвестиции в рост. *Финансы & развитие.* 2011. С. 34–37.
15. Данилишин Б.М. Які інвестиції потрібні Україні. *Телеграм-канал Думки Нового Часу* : веб-сайт. URL: www.nv.ua/ukr/opinion

REFERENCES:

1. Eitutis, G.D. Kryvopishin, O.M. Fedorko, I.P. Osovyk, V.M. and Semenyuk, M.S. (2014), *Ekonomika zaliznytsi: istoriia, s'ohodennia, perspektyvy rozvytku* [Railway economy: history, present, development prospects], TOV "Vydavnytstvo "Aspekt-Polihraf", Nizhyn, Ukraine.
2. Eitutis, G.D. Kryvopishin, O.M. (2011), *Hospodars'ka diial'nist' zaliznytsi: istoriia, s'ohodennia, perspektyvy rozvytku.* [Economic activity of the railway: history, present, development prospects], TOV "Vydavnytstvo "Aspekt-Polihraf", Nizhyn, Ukraine.

3. Piriashvili, B.Z. Chirkin, B.P. Nikiforuk, O.I. Karpov, V.M. and other. (2014), *Zasady modernizatsii vyrobnychoi infrastruktury Ukrainy* [Principles of modernization of the production infrastructure of Ukraine], DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

4. Nykyforuk, O.I. (2014), *Modernizatsiia nazemnykh transportnykh system Ukrainy: monohrafiia*. [Modernization of land transport systems of Ukraine: monograph], DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

5. Tsvetov, Yu.M. Makarenko, M.V. Lashko, A.D. and others. (2008), *Zaliznychnyj transport Ukrainy na porozi reformuvannia* [Railway transport of Ukraine on the threshold of reform], DETUT, Kyiv, Ukraine.

6. Nykyforuk, O.I. Chukaeva, I.K. Lyashenko, O.F. Kudrytskaia, N.V. and other. (2017), *Rozvytok infrastrukturnykh sektoriv iak chynnyk realizatsii priorytetnykh napriamiv ekonomichnoi polityky Ukrainy* [The development of infrastructure sectors as a factor in the implementation of the priority directions of the economic policy of Ukraine], DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine, 522 p., available at: http://ief.org.ua/docs/mg/295.pdf

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2021), *Transport Ukrainy 2020: statystychnyj zbirnyk* [Transport of Ukraine. 2020: statistical collection], Kyiv, pp. 14–15, available at: https://ukrstat.gov.ua

8. Korin, V.L. Kondratiuk, M.V. and Obruch, H.V. (2018), "Investment support for the development of railway transport of Ukraine", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti,* vol. 62, pp. 249–259.

9. AT "Ukrzaliznytsia": veb-sajt. (2021), "Integrated report of JSC "Ukrzaliznytsia" (Management Report). 2020", pp. 13–15, available at: https://www.uz.gov.ua/files/file/about/investors/UZ%20Integrated%20Report%202020%20Ukr.pdf

10. AT "Ukrzaliznytsia": veb-sajt (2021), "Integrated report of JSC "Ukrzaliznytsia" (Management report) 2020", pp. 100–108, available at: https://www.uz.gov.ua/files/file/about/investors/UZ%20Integrated%20Report%202020%20Ukr.pdf

11. AT "Ukrzaliznytsia" veb-sajt (2018), "Integrated report of JSC "Ukrzaliznytsia" (Management report). 2017", pp. 90–91, available at: https://www.uz.gov.ua/files/file/about/investors/UZ%20Integrated%20Report%202020%20Ukr.pdf

12. AT "Ukrzaliznytsia": veb-sajt (2018), "Strategy of JSC "Ukrzaliznytsia" for 2019–2023", pp. 29–32, available at: https://www.uz.gov.ua/files/file/about/documents.pdf

13. Danylyshyn B.M. (ed.) (2007), *Stratehichni priorytety ta suchasni zavdannia rozvytku real'noho sektora ekonomiky Ukrainy* [Strategic priorities and modern tasks of the development of the real sector of the economy of Ukraine], Cherkasy: Brama-Ukraina, pp. 218–222.

14. Arslanalp, S. Bornhorst, F. and Gupta, S. (2011) "Investments in growth", *Finansy & razvitie*, pp. 34–37.

15. Danylyshyn, B.M. (2021), "What kind of investments does Ukraine need?", *Telegram-kanal Mnenija Novogo Vremeni,* [Online], available at: www.nv.ua/ukr/opinion

УДК 330.322:33.021]:656.2(477)
JEL L92, O29, R42

Піріашвілі Олександр Борисович, кандидат економічних наук, Ph.D. in Economics, старший науковий співробітник відділу розвитку інфраструктури, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України». **Основні напрямки інвестиційної політики на залізничному транспорті України.**

Розглядається залізничний транспорт країни як системоутворюючий сектор виробничої інфраструктури. Визначена роль залізничного транспорту, яку сектор відіграє у розвитку економіки. Здійснено аналіз обсягів та структури інвестицій за видом економічної діяльності «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» в Україні у 2015–2020 роки. Проаналізовано обсяги інвестицій АТ «Укрзалізниця» та їх структура за основними напрямами у 2016–2020 роки. Визначені положення та пропонується схема програмного забезпечення розвитку залізничного транспорту країни та шляхи їх реалізації в сучасних умовах.

Ключові слова: залізничний транспорт, залізнична транспортна інфраструктура, інвестиційна діяльність, програмне забезпечення, реформування системи.

UDC 330.322:33.021]:656.2(477)
JEL L92, O29, R42

Oleksandr Piriashvili, Candidate of Economic Sciences, Ph.D. in Economics, Senior Researcher Fellow of the Infrastructure Development Department of the State Organization "Institute for Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". **The main directions of investment policy in railway transport of Ukraine.**

The article considers the railway transport infrastructure of the country as a system-forming sector of the production infrastructure of the national economy. A number of domestic and foreign scientists who research the problems of investment support for the development of the railway transport infrastructure of the country are listed. Problematic issues of investment development of railway transport, which require further research and development in this direction, are singled out. The role of railway transport, which the specified sector plays in the development of the national economy in modern conditions, is defined. The investment activity in railway transport of Ukraine for the period from 2015 to 2020 was analyzed. An analysis of the volume and structure of capital investments by type

of economic activity "Transport, warehousing, postal and courier activity" in Ukraine for the period from 2015 to 2020 was carried out. Private sources of financing investments in the development of the country's railway transport infrastructure in modern conditions are singled out. The influence of the railway transport infrastructure sector of the country on increasing the efficiency of the development of the national economy as a whole at the current stage of development is outlined. Individual infrastructure investment projects in the country's railway transport planned for 2020 are highlighted. The volume of capital investments of the Joint Stock Company "Ukrzaliznytsia" and their structure by main directions for the period 2016–2020 have been analyzed. The assessment of the possibilities of attracting investments in the development of railway transport from various sources of financing is given. The key provisions are defined and the scheme of the system software for the development of the railway transport infrastructure of the country and the ways of their implementation in modern conditions are proposed.

Key words: railway transport, railway transport infrastructure, investment activity, software, system reform.

УДК 338.242
JEL L10, L92, O10, O32
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2781

ЕКОНОМІЧНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ

Райчева Лариса Іванівна*, кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин
Міжнародний гуманітарний університет

**ORCID 0000-0002-7764-4766*

© Райчева Л.І., 2022

Стаття отримана редакцією 27.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 27.11.2022

Вступ. До початку повномасштабного вторгнення рф Україна сповідувала ідею сталого розвитку, якій були підпорядковані цільові таргети розвитку економічної системи загалом та її окремих елементів, представлених певними видами економічної діяльності. Постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179 затверджено Національну економічну стратегію на період до 2030 року, де значну увагу приділено транспортній складовій, зокрема наголошується на критичному стані транспортної інфраструктури, низькій якості транспортних засобів, високому рівні транспортних витрат, необхідності приєднання до Транс'європейської транспортної мережі (*TEN-T – Trans-European Transport Network*) та проведення широкомасштабної модернізації вітчизняного транспортного комплексу. Орієнтиром його розвитку є Національна транспортна стратегія України до 2030 року [1], Дорожня карта її реалізації (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 321-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року»). У Транспортній стратегії наголошується на низькому рівні розвитку транспортно-логістичних технологій, мультимодальних та інтермодальних перевезень; відсутності України у топ-100 найбільших морських торговельних портів світу, диспропорціях між обсягами перевезень, що здійснюються окремими видами транспорту; зменшенні транзитних перевезень через Україну і кількості заходів суден в її порти. Проблеми ускладнюються в умовах війни рф проти України, коли реалізація транзитної функції практично унеможливлюється через військові дії, окупацію територій, блокування портів тощо. Необхідність уточнення економічних стратегій розвитку і модернізації інфраструктури водного транспорту з урахуванням реалій воєнного часту і вимог післявоєнного відновлення економіки обумовлює своєчасність підготовки статті.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Питання стратегічного розвитку і модернізації морських і річкових портів, інших об'єктів інфраструктури водного транспорту знаходяться у центрі уваги багатьох учених. Лаврушенко Ю. О. обґрунтовує стратегічні завдання розвитку МП України, виходячи зі світових тенденцій [2, с. 163], до них відносять: створення дієвої системи управління та сучасного технічного оснащення, реалізацію інноваційних заходів, використання сучасних цифрових технологій в основних бізнес-процесах МП (експлуатація, планування, проектування, розвиток, обслуговування інфраструктури), оптимізацію руху суден і вантажів, автоматизацію процесів в терміналах, отримання доступної, оперативної, достовірної інформації щодо логістичних операцій, використання роботизованих і дистанційно керованих вантажно-розвантажувальних систем, що дозволяє створити повністю чи напівавтоматизовані контейнерні термінали; створення «сухих портів» для збільшення пропускної та переробної спроможності МП в умовах територіальних обмежень припортових міст. Під «сухим портом» (англ. *dry port*) Загородня Ю. В. [3, с. 56] розуміє сукупність складів тимчасового зберігання, допоміжних будівель, споруд, автомобільних і залізничних шляхів, майданчиків, розташованих за межами території МП, пов'язаних між собою і з портом єдиним технологічним процесом і інформаційною системою для здійснення вантажних операцій з товарами і їх тимчасового зберігання під

митним контролем. «Сухий порт» виконує функції перевалки, зберігання, консолідації, комплектації, митного оформлення вантажів, технічного обслуговування автомобільних і залізничних транспортних засобів. Він надає такі переваги: підвищення якості (своєчасності) вантажних перевезень, реалізація мультимодальних рішень, збільшення пропускної спроможності МП і під'їзних шляхів, скорочення витрат на вантажопереробку в морському терміналі, пом'якшення екологічних і соціальних проблем регіону через часткове перенесення вантажно-розвантажувальних робіт в віддалені від житлових зон райони, створення нових робочих місць, полегшення доступу до морських перевезень для суб'єктів, які не мають виходу до моря.

Руснак А. В., Надточій І. І., Ломоносов Д. А. [4, с. 27] виділили ключові тренди функціонування МП, які мають бути враховані при визначенні їх стратегічних таргетів: розвиток міжнародних коридорів, диверсифікація логістичних ланцюжків поставок, вертикальна інтеграція їх учасників, поширення гібридних компаній – власників перевізників та терміналів; посилення вимог до сталого розвитку в частині екологізації та соціальної відповідальності; цифровізація бізнес-процесів, автоматизація та електронний документообіг.

Погоджуємося з Кузьменко К. [5, с. 49], що при прийнятті стратегічних економічних рішень в системі морського транспорту необхідно враховувати умови глобалізації судноплавного ринку, інформаційну спрямованість розвитку відповідних інноваційних стратегій, наявність зовнішніх обмежень за інтеграційними технологіям, інституційні принципи управління ефективністю функціонування транспортних підприємств та торгівельних портів, їх роль у забезпеченні міжнародних і національних економічних інтересів. Переконливою є позиція Власової В. П., Тарновської І. В. [6, с. 65] щодо необхідності зміцнення стратегічного значення Дунайських морських портів у контексті євроінтеграційних процесів в Причорноморському регіоні і реалізації Стратегії ЄС для Дунайського регіону (*European Union Strategy for the Danube Region*). Стратегії розвитку МП на основі реструктуризації їх діяльності розроблені Ніколаєвим Ю. на прикладі приєднання Іллічівського МП до Одеського транспортного кластеру [7, с. 244]. Необхідність гармонізації інтересів державного регулювання та ринкового саморегулювання стратегічного розвитку інфраструктури водного транспорту на інноваційній основі обумовлюють актуальність підготовленої статті.

Мета статті: узагальнення та критична оцінка програмних документів держави, у яких визначено економічні стратегії розвитку і модернізації інфраструктури водного транспорту для удосконалення їх змісту.

Основний матеріал і результати. Водний транспорт є більш дешевим та екологічним порівняно з іншими видами транспорту, що визначає його конкурентоспроможність порівняно з іншими вилами транспорту з точки зору обслуговування внутрішньої та міжнародної торгівлі. Інфраструктуру морського транспорту становлять МП, розташовані на шляхах міжнародних транспортних коридорів. У складі об'єктів портової інфраструктури (рухомого та нерухомого майна, що забезпечує функціонування МП), виділяють стратегічні об'єкти, які знаходяться у державної власності, – гідротехнічні споруди, об'єкти портової інфраструктури загального користування, засоби навігаційного обладнання та інші об'єкти навігаційно-гідрографічного забезпечення морських шляхів, системи управління рухом суден [8].

Інфраструктура внутрішнього водного транспорту (ІВВТ) забезпечує судноплавство внутрішніми водними шляхами включає такі об'єкти: гідротехнічні споруди, рейди, затони, місця стоянки суден, засоби навігаційного обладнання та гідрографічного забезпечення судноплавства, об'єкти річкової інформаційної служби, мережі та споруди зв'язку, сигналізації, інформування та управління рухом суден, а також судна і плавуче обладнання, призначені для виконання шляхових робіт тощо. До стратегічних об'єктів ІВВТ відносять судноплавні канали внутрішніх водних шляхів, судноплавні гідротехнічні споруди, засоби навігаційного обладнання та навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, об'єкти річкової інформаційної служби державної форми власності. Кабінет Міністрів України затверджує порядок ведення Реєстру об'єктів ІВВТ. Відповідно до статті 13 Закону України «Про внутрішній водний транспорт» стратегічні об'єкти ІВВТ мають перебувати у державній формі власності, а річкові порти (термінали) – у будь якій [9]. Річковий порт (термінал) має дотримуватися режиму охорони об'єктів інфраструктури, суден, пасажирів і вантажів на своїй території та в операційній акваторії причальних споруд. Якщо у ньому відкрито міжнародний пункт пропуску через державний кордон України для морського сполучення, то режим охорони має відповідати вимогам міжнародних стандартів.

МП України відіграють важливу роль в обслуговуванні зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, пріоритетним об'єктом експорту є продукції агропромислового та гірничо-металургійного комплексів країни, а імпорту – вугілля, залізорудна сировина та контейнерні вантажі. Мето-

дичні засади розробки і реалізації стратегічних і оперативних планів розвитку морських портів (МП) викладені у статті 7 Законі України «Про морські порти України» [8]. Стратегія розвитку МП є ієрархічним документом, який містить цілі, що відносяться до різних часових обріїв: довгострокові (від 10 до 25 років), середньострокові (від 10 до 10 років), короткострокові (до 5 років). Її розробкою займається Міністерство інфраструктури України (МІУ), а затверджує Стратегію Кабінет Міністрів України. Інформаційною основою її розробки є плани розвитку МП та морських терміналів, прогнози щодо вантажопотоків, обсягу інвестицій, тарифів, формування і використання фінансових ресурсів.

Стратегії розвитку водного транспорту мають бути узгодженими з регіональними програми розвитку, системний опис яких надається у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [10]. У ній у складі території України виділяється макрорегіон «Азов-Чорне море» – це 30-кілометрова зона, яка прилягає до морського узбережжя або узбережжя морських заток і лиманів. За напрямом «Реалізація морського потенціалу для розвитку приморських регіонів та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів» передбачається удосконалення транспортної логістики приморських регіонів для з'єднання населених пунктів курортного значення між собою та з обласними центрами (Одесою, Миколаєвом, Херсоном, Запоріжжям), реалізація якого актуалізується після деокупації півдня України і АР Крим. За напрямом «Розвиток територій української частини Дунайського регіону та транскордонного співробітництва» особливий акцент робиться на транспортному секторі і сполученні з придунайськими державами річковим транспортом.

Спільною множиною Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки та Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України є визначення порядку цільового спрямування державних капітальних вкладень у розвиток транспортної інфраструктури на територіях, що постраждали внаслідок збройної агресії рф проти України [11].

Стратегічне управління МП здійснює ДП «Адміністрація морських портів України» (АМПУ) безпосередньо і через свої філії, створені в кожному МП у формі його адміністрації. Наказом МІУ № 445 від 10.08.2020 за погодженням з Наглядовою радою затверджено Стратегічний план розвитку ДП «АМПУ» на 2021–2025 роки. Його пріоритетом є модернізація основних засобів, уніфікація і оптимізація бізнес-процесів МП, підвищення фінансової результативності функціонування та рівня міжнародної конкурентоспроможності за рахунок більш ефективного управління персоналом та економічним розвитком підприємства, комерціалізації портової діяльності для покращення стану портової інфраструктури та якості портових послуг. Значна увага приділяється удосконаленню корпоративного управління, ліквідації невластивих функцій державного управління ДП «АМПУ», активізації роботи рад МП у частині зміцнення комерційних і суспільних відносин з портовим співтовариством і органами місцевої влади, включаючи створення нових робочих місць в МП. Кожний МП має свою стратегію розвитку, яка затверджується ДП «Адміністрація морських портів України» (АМПУ) та погоджується з МІУ. План окремого МП має відповідати галузевій Стратегії, планам розвитку морських терміналів, а також обсягами вантажообороту у розрізі окремих клієнтів, які користуються послугами МП.

У 2013 році було прийнято Стратегію розвитку морських портів України на період до 2038 року [12], в яку вносилися зміни і на даний момент вона діє в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1634-р). Концептуальні засади щодо розбудови ІВВТ викладено у проєкті Стратегії розвитку внутрішнього водного транспорту України на десятирічний період (до 2031 року), запропонованому МІУ у 2021 році [13]. Систематизацію стратегічних цілей, викладених у зазначених програмних документах, і результати їх удосконалення за результатами проведеної критичної оцінки наведено у табл. 1.

Перша стратегічна ціль. Конкурентоспроможність ДСК є нижчою порівняно з приватними портовими операторами через вищий рівень соціальних зобов'язань, фіскального навантаження, ускладнення операційних процесів необхідністю їх вирішенням на державному рівні, у т.ч. шляхом здійснення публічних закупівель тощо. Приватне інвестування у розвиток МП стримується недостатньо ефективною системою розпорядження державним майном, узгодження з органами місцевого самоврядування процедур землевідведення, тривалим терміном прийняття рішень. У провідній світовій практиці поширеною є взаємодія держави і приватного сектору економіки в частині модернізації існуючих та створення нових перевантажувальних потужностей на основі «порт-лендлорд» (від англ. *landlord* – власник нерухомості, землевласник). У рамках цієї моделі держава має право власності на землю та прилеглі до порту морські води, та здає термінали разом із землею в оренду приватним стивідорним компаніям для використання. Для українських умов інвестування у стратегічну інфраструктуру доцільно залишити за адміністрацією МП України, в іншу – перекласти на приватного інвестора, якому надати статус землекористувача.

Таблиця 1

Стратегічні цілі розвитку і модернізації інфраструктури водного транспорту України

Стратегічні цілі	Передумови	Напрями реалізації
1	2	3
Морські порти		
1. Оптимізація системи управління портовою галуззю	– передача адміністративних функцій від державної стивідорної компанії (ДСК) до адміністрації МП; – звільненням від державного регулювання тарифів на вантажні операції, – формуванням планів розвитку МП; – утворенням рад МП за участю всіх портових операторів; – прийняттям зводів звичаїв та обов'язкових постанов у МП.	– перехід до європейської моделі управління «порт-лендлорд»; – надання в концесію ДСК та об'єктів портової інфраструктури на конкурсних засадах; – входження представників місцевої влади до рад МП; – розбудова корпоративного управління державних підприємств портової галузі (ДППГ), оптимізація їх дивідендної політики; звільнення від непрофільних активів і оптимізація витрат; – забезпечення прозорості діяльності МП, розвиток електронних сервісів доступу до публічної інформації.
2. Збалансований розвиток та ефективне використання портових потужностей	– низькі позиції України у світових рейтингах якості портових послуг; – недостатній розвиток припортової інфраструктури (автомобільних та залізничних під'їзних шляхів); – розбалансованість пропускної здатності портової та припортової інфраструктури; – недостатній рівень використання потенціалу ДСК – МП; – брак глибоководних якірних місць, невідповідність їх в МП та на каналах паспортним характеристикам; – повільне оновлення основних засобів на ДППГ, їх високий фізичний та моральний знос.	– гармонізація планів розвитку інфраструктури: загальнодержавної, місцевої, портової, припортової, внутрішніх водних шляхів; – створення «сухих портів» і дієвих механізмів інвестування у розвиток припортової інфраструктури; – оновлення основних засобів ДСК, створення спеціалізованих перевантажувальних комплексів із залученням механізмів державно-приватного партнерства (ДПП); – запровадження компенсаційних механізмів для приватних інвесторів у стратегічні об'єкти портової інфраструктури на договірних засадах; – створення глибоководних морських терміналів; – впровадження смарт-портової, ресурсо-ефективної, екологічно-небезпечної портової інфраструктури; – введення в дію портових потужностей України після деокупації територій.
3. Покращення сервісу в морських портах України	– низький індекс ефективності логістики, митного та прикордонного контролю; – недостатня якість портових послуг; – несприятлива тарифна політика; – зміна товарної структури вантажообороту з експорту (заміщення продукції гірничо-металургійного комплексу продукцією АПК); – впровадження електронних систем оформлення суден і вантажів, а також ризик-орієнтованих систем їх контролю; – втрата МП України транзитних вантажопотоків через їх переорієнтацію на порти країн ЄС через анексію АР Крим і військові дії; – недостатній рівень екологічної та кібернетичної безпеки в МП.	– запровадження інституту авторизованого економічного митного оператора в Україні та інформаційної системи «Морське вікно»; – захист систем управління та бізнес-процесів від кібер-загроз; – диференціація і забезпечення конкурентоспроможності ставок портових зборів за видами вантажів та напрямами транспортування; – гнучкість тарифів за міжнародними транспортними маршрутами; – забезпечення ефективного державного регулювання в сфері надання спеціалізованих послуг суб'єктами природних монополій; – оновлення спеціалізованого флоту для своєчасного проведення криголамних робіт в акваторіях МП та каналах; – дерегулювання та функціонування вільних митних зон сервісного і промислового типів; – створення індустріальних парків у межах МП та на припортових територіях; – покращення сервісу обслуговування пасажирських суден; – збільшення кількості плавучих та стаціонарних споруд для приймання шкідливих речовин та суднових відходів.

(Закінчення таблиці 1)

1	2	3
Інфраструктура внутрішнього водного транспорту		
4. Забезпечення зростання транспортного потенціалу внутрішнього водного транспорту та модернізація його інфраструктури	– недосконала, застаріла, відсутня та нерозвинута інфраструктура (судноплавні шлюзи, навігація, габаритно-судовий хід); – брак приватної інфраструктури (термінальні комплекси, мультимодальні логістичні центри тощо); – нестача фінансових ресурсів для інвестування в інфраструктуру та безпеку судноплавства; – недосконала тарифна та цінова політика на річні перевезення вантажів; – нереалізований потенціал перевезень вантажних перевезень між морськими та річковими портами.	– модернізація публічної інфраструктури, яка забезпечуватиме ефективну логістику та повноцінну участь у мультимодальних транспортних ланцюгах; – формування конкурентоспроможної політики річкових тарифів та зборів; – залучення приватних інвесторів та операторів для ведення господарської діяльності на умовах концесії; – фінансування реальних інвестицій із Державного фонду внутрішніх водних шляхів, Державного фонду регіонального розвитку; – створення спеціалізованого підприємства з технічного обслуговуванню ІВВТ, яке має забезпечувати комплексне ефективне використання державних об'єктів стратегічної інфраструктури; – кластерні об'єднання морських та річкових портів.

Джерело: власна розробка

Друга стратегічна ціль. У результаті забезпечення збалансованого розвитку МП необхідно: провести реструктуризацію недіючих або неефективно працюючих портових потужностей шляхом їх перетворення на продуктивні активи; забезпечити ефективну взаємодію різних видів транспорту; збільшити обсяг мультимодальних перевезень; залучати інвестиції у модернізацію об'єктів портової інфраструктури, передусім стратегічних, на основі ДПП; узгодити пропускних потужностей портової і припортової інфраструктури між собою, а також із планами розвитку територій; впроваджувати інноваційні форми організації портової діяльності, у т.ч. на основі створення «сухих портів»; здійснювати будівництво та реконструкцію глибоководних причалів для приймання великотоннажних суден; збільшувати пропускну спроможність судноплавних каналів; забезпечувати відповідність техніко-економічних параметрів МП України та на підхідних каналів їх паспортним характеристикам; впроваджувати новітні технології шляхом автоматизації та роботизації перевантажувальних процесів морських терміналів («смарт-порт»); реалізувати заходи з економії, раціонального споживання, відновлення матеріальних і енергетичних ресурсів («ресурсо-ефективний порт»); дбати про захист довкілля, впроваджувати еколого-небезпечні технології («зелений порт»), у т.ч. за рахунок поступового виведення за межі портів, що знаходяться у містах та інших населених пунктах, операцій із перевантаження небезпечних вантажів, що роблять шкідливий вплив на навколишнє природне середовище.

Третя стратегічна ціль. Покращення сервісу в морських портах України пов'язуємо з такими заходами: впровадження електронних систем оформлення суден і вантажів для зменшення часу адміністративних і митних процедур; забезпечення технологій їх взаємодії з інформаційними системами фіскальних, митних та інших контролюючих органів; використання ризик-орієнтованих систем контролю товарних операцій для мінімізації податкових втрат бюджету і зменшення корупційних ризиків; диференціація ставок портових зборів за видами вантажів, структурою та напрямами вантажопотоків для стимулювання попиту на послуги водного транспорту і стимулювання конкуренції; відмова від державного регулювання цін на конкурентних ринках портової галузі (перевалка вантажів, обслуговування пасажирів, буксирування, бункерування, швартування, днопоглиблювальні роботи тощо); оптимізація логістичних транспортних ланцюжків; збільшення контейнерних перевезень вантажів морським транспортом за маршрутами, що об'єднують країни ЄС з Китаєм (за Шовковим шляхом), Індією, Туреччиною; включення вітчизняних МП із найбільшими обсягами перевалки до основної мережі *TEN-T.*

Четверта стратегічна ціль. Забезпечення зростання транспортного потенціалу внутрішнього водного транспорту та модернізація його інфраструктури досягається реалізацією таких заходів: реформуванням діяльності Річкової інформаційної служби водних шляхів України відповідно до європейських стандартів; забезпечення економічної ефективності діяльності річкових портів, терміналів та підприємств річкового транспорту; зростання безпеки судноплавства за рахунок використання гарантованих глибини та

сучасних засобів навігації; пошук достатніх і гарантованих джерел фінансування для технічної підтримки і модернізації стратегічних інфраструктурних об'єктів; використання для здійснення капітальних вкладень коштів цільового фінансування із Державного фонду внутрішніх водних шляхів і Державного фонду регіонального розвитку; створення сприятливого інвестиційного середовища для залучення коштів міжнародних фінансових організацій, іноземних та вітчизняних інвесторів для оновлення флоту річкового транспорту; стимулювання приватних інвестицій у розвиток портів, терміналів, припортової інфраструктури; створення інформаційних порталів про інвестиційні проєкти для пошуку зацікавлених в їх реалізації осіб; розвиток пасажирських перевезень, туристичної та спортивної інфраструктури, у тому числі міжнародної; запровадження у річкових портах на пунктах пропуску через державний кордон системи автоматизованої обробки документів та електронного обміну інформацією за принципом «єдиного вікна» у рамках лібералізації регуляторного впливу, зниження податкових і митних ризиків.

Висновки.

1. Узагальнено нормативно-правові вимоги до розробки стратегічних програм розвитку національної транспортної системи, регіональних і галузевих транспортних комплексів, підприємств водного транспорту та суб'єктів господарювання, що здійснюють допоміжну діяльність у сфері морського і внутрішнього водного транспорту. Систематизовано та надано критичну оцінку програмних документів держави, у яких визначено економічні стратегії розвитку і модернізації інфраструктури водного транспорту.

2. Запропоновано цільові таргети стратегій розвитку і модернізації інфраструктури водного транспорту: приватизація за умови обмеження державної власності стратегічними об'єктами та природно-монопольними сегментами; залучення приватних інвесторів та операторів для експлуатації інфраструктурних об'єктів на основі концесійних механізмів; створення умов для реалізації проєктів державно-приватного партнерства; покращення сервісу для споживачів транспортних послуг у сфері внутрішніх і зовнішніх перевезень; підвищення ефективності використання наявних потужностей в морських та річкових портах України; узгодження пропускної спроможності їх та відповідної припортової інфраструктури (залізничних підходів, автомобільних доріг); збільшення абсолютного обсягу і рівня внутрішнього і зовнішнього транспортування вантажів і пасажирів водним транспортом; зростання ролі морських і річкових портів в обслуговуванні міжнародних ланцюгів постачань, мультимодальних та інтермодальних перевезень; активізація механізмів внутрішньогалузевої конкуренції і створення умов для використання внутрішнього водного транспорту як альтернативи морському; забезпечення екологічної та кібер-безпеки, недопущення забруднення навколишнього природного середовища суб'єктами господарювання і суднами; дотримання вимог щодо охорони водних об'єктів у межах території та акваторії морських та річкових портів, на каналах, безпеки судноплавства тощо.

3. Обґрунтовано ієрархічний підхід до формування економічної політики розвитку та модернізації інфраструктури водного транспорту на основі синтезу багаторівневих стратегій: по-перше, державний рівень (Національна транспортна стратегія України); по-друге, галузевий рівень (Стратегія розвитку морських портів України, Стратегія розвитку внутрішнього водного транспорту України); по-третє, територіальний рівень (Державна стратегія регіонального розвитку); по-четверте, рівень суб'єктів господарювання, що здійснюють допоміжну діяльність у сфері морського і внутрішнього водного транспорту. Показано, що якість розроблених стратегій та ефективність практичної реалізації їх положень залежить від дієвості комунікаційних зв'язків за вертикаллю (галузева підпорядкованість) і горизонталлю (регіональні транспортні комплекси), а також ступеня узгодження інтересів зацікавлених осіб.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування інвестиційних стратегій модернізації морського транспорту в Україні та механізмів їх реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text

2. Лаврущенко Ю. О. Дослідження світових тенденцій розвитку морських портів. *Менеджер*. 2020. № 2. С. 156–166.

3. Загородня Ю. В. Перспективи стратегічного розвитку морських портів України. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2020. № 4(1). С. 49–58. DOI: https://doi.org/10.31359/2312-3427-2020-4-1-49

4. Руснак А. В., Надточій І. І., Ломоносов Д. А. Чинники формування конкурентоспроможності та сталого розвитку морських портів України. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 24–28. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.2.24

5. Кузьменко К. Механізм оптимізації інвестиційної активності в системі інтеграційних технологій морського транспорту. *Науковий журнал «Економіка і регіон»*. Полтава : ПНТУ, 2022. Т. 2(85). С. 47–52. DOI: https://doi.org/10.26906/EiR.2022.2(85).2631

6. Власова В. П., Тарновська І. В. Розвиток дунайських морських портів у контексті євроінтеграції Причорноморського регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 53. С. 62–68. DOI: https://doi.org/10.32843/bses.53-9

7. Nikolayev Y. Development strategy and restructuring of Illichivsk commercial sea port as an intergral part of Odessa transport cluster. *Економічні інновації*. 2012. Вип. 50. С. 237–247.

8. Про морські порти України : Закон України від 17.05.2012 № 4709-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text

9. Про внутрішній водний транспорт : Закон України від 03.12.2020 № 1054-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#n1565

10. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82#w1_77

11. Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1071. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF?find=1&text=%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82#w1_5

12. Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.07.2013 № 548-р (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1634-р). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80#Text

13. Стратегія розвитку внутрішнього водного транспорту України на період до 2031 року (проєкт). URL:https://mtu.gov.ua/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%92%D0%92%D0%A8.docx

REFERENCES:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018) Order "On the approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period until 2030", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text (in Ukrainian)

2. Lavrushchenko Yu. O. (2020) Doslidzhennia svitovykh tendentsii rozvytku morskykh portiv [Study of global trends in the development of seaports]. *Menedzher*, vol. 2, pp. 156–166. (in Ukrainian)

3. Zahorodnia Yu. V. (2020) Perspektyvy stratehichnoho rozvytku morskykh portiv Ukrainy [Perspectives of strategic development of seaports of Ukraine]. *Visnyk KhNAU. Seriia: Ekonomichni nauky*, vol. № 4(1), pp. 49–58. DOI: https://doi.org/10.31359/2312-3427-2020-4-1-49 (in Ukrainian)

4. Rusnak A. V., Nadtochii I. I., Lomonosov D. A. (2021) Chynnyky formuvannia konkurentospromozhnosti ta staloho rozvytku morskykh portiv Ukrainy [Factors of formation of competitiveness and sustainable development of seaports of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 24–28. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.2.24 (in Ukrainian)

5. Kuzmenko K. (2022) Mekhanizm optymizatsii investytsiinoi aktyvnosti v systemi intehratsiinykh tekhnolohii morskoho transportu [The mechanism of optimization of investment activity in the system of integration technologies of sea transport]. *Naukovyi zhurnal "Ekonomika i rehion". Poltava: PNTU*, vol. 2(85), pp. 47–52. DOI: https://doi.org/10.26906/EiR.2022.2(85).2631 (in Ukrainian)

6. Vlasova V. P., Tarnovska I. V. (2020) Rozvytok dunaiskykh morskykh portiv u konteksti yevrointehratsii Prychornomorskoho rehionu [Development of Danube seaports in the context of European integration of the Black Sea region]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 53, pp. 62–68. DOI: https://doi.org/10.32843/bses.53-9 (in Ukrainian)

7. Nikolayev Y. (2012) Development strategy and restructuring of Illichivsk commercial sea port as an integral part of Odessa transport cluster. *Economic innovations*, vol. 50, pp. 237–247.

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2012) Law of Ukraine "About sea ports of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text (in Ukrainian)

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2020) Law of Ukraine "About inland water transport", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#n1565 (in Ukrainian)

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020) State regional development strategy for 2021–2027, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82#w1_77 (in Ukrainian)

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017) State target program for restoration and peace building in the eastern regions of Ukraine, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF?find=1&text=%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82#w1_5 (in Ukrainian)

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020) Strategy for the development of seaports of Ukraine for the period until 2038, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80#Text (in Ukrainian)

13. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2021) Strategy for the development of inland water transport of Ukraine for the period until 2031 (project), available at: https://mtu.gov.ua/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%92%D0%92%D0%A8.docx (in Ukrainian)

УДК 338.242
JEL L10, L92, O10, O32

Райчева Лариса Іванівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин, Міжнародний гуманітарний університет. **Економічні стратегії розвитку та модернізації інфраструктури водного транспорту.**

У статті узагальнено нормативно-правові вимоги до розробки стратегічних програм розвитку національної транспортної системи, регіональних і галузевих транспортних комплексів, підприємств водного транспорту та суб'єктів господарювання, що здійснюють допоміжну діяльність у сфері морського і внутрішнього водного транспорту. Систематизовано та надано критичну оцінку програмних документів держави, у яких визначено економічні стратегії розвитку і модернізації інфраструктури водного транспорту, запропоновано їх удосконалені цільові таргети. Обґрунтовано ієрархічний підхід до формування економічної політики розвитку та модернізації інфраструктури водного транспорту на основі синтезу багаторівневих стратегій. Показано, що якість розроблених стратегій та ефективність практичної реалізації їх положень залежить від дієвості комунікаційних зв'язків за вертикаллю (галузева підпорядкованість) і горизонталлю (регіональні транспортні комплекси), а також ступеня узгодження інтересів зацікавлених осіб.

Ключові слова: економічні стратегії, розвиток, модернізація, інфраструктура, водний транспорт.

UDC 338.242
JEL L10, L92, O10, O32

Larysa Raicheva, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and International Economic Relations, International Humanitarian University. **Economic strategies for the development and modernization of water transport infrastructure.**

The article summarizes the regulatory and legal requirements for the development of strategic programs for the development of the national transport system, regional and sectoral transport complexes, water transport enterprises and business entities that carry out auxiliary activities in the field of maritime and inland water transport. Systematized and provided a critical assessment of the program documents of the state, which define economic strategies for the development and modernization of water transport infrastructure. The target targets of strategies for the development and modernization of water transport infrastructure are proposed, the main of which are: privatization under the condition of limiting state ownership of strategic objects and natural-monopoly segments; attraction of private investors and operators for operation of infrastructure facilities based on concession mechanisms; creation of conditions for implementation of public-private partnership projects; improvement of service for consumers of transport services in the field of internal and external transportation; coordination of port capacity and corresponding port infrastructure; growing role of sea and river ports in serving international supply chains, multimodal and intermodal transportation. A hierarchical approach to the formation of the economic policy of development and modernization of water transport infrastructure based on the synthesis of multi-level strategies is substantiated: first, the state level (National Transport Strategy of Ukraine); secondly, the sectoral level (Strategy for the development of seaports of Ukraine, Strategy for the development of inland water transport of Ukraine); thirdly, the territorial level (State strategy of regional development); fourthly, the level of economic entities carrying out auxiliary activities in the field of sea and inland water transport. It is shown that the quality of the developed strategies and the effectiveness of the practical implementation of their provisions depends on the effectiveness of communication links vertically (branch subordination) and horizontally (regional transport complexes), as well as the degree of coordination of interests of interested parties.

Key words: economic strategies, development, modernization, infrastructure, water transport.

УДК 330.341.1:338.45](477) DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2782
JEL O31, O38, O57

ПРОМИСЛОВИЙ СЕКТОР У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Соколова Ольга Миколаївна*, кандидат економічних наук, доцент
Державний податковий університет

**ORCID 0000-0002-7061-3692*

© Соколова О.М., 2022

Стаття отримана редакцією 30.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 30.11.2022

Вступ. У забезпеченні інноваційного розвитку та інтеграції національної економіки у світову вагому роль відіграє промисловий сектор. Він виступає джерелом інноваційної продукції, яка освоюється суб'єктами господарювання сільськогосподарськими, добувними, промисловими та будівельними підприємствами, а також суб'єктами господарювання у сфері послуг. Необхідність створення інноваційної продукції промисловими підприємствами пояснюється тим фактом, що вони працюють в умовах «жорсткої глобальної конкуренції з точки зору нових продуктів, виробничих технологій, нових матеріалів, законодавчих чи організаційних або бізнес-моделей і зазвичай покладаються на інновації для того, щоб впоратися з конкуренцією або для отримання конкурентної переваги за рахунок підвищення продуктивності (або зниження витрат) і збільшення інших відповідних показників виробництва, таких як гнучкість або маневреність» [1].

В розвинених країнах розбудова промисловості завжди перебувала серед ключових пріоритетів. Хоча Україна історично мала економіку індустріального типу, за роки незалежності була вибудована модель аграрно-сировинного розвитку, що призвело до техніко-технологічної відсталості, зниження продуктивності та фактичної беззахисності перед зовнішньою воєнною агресією зі сторони РФ. Слід визнати, що довоєнна слабкість і відсталість економіки України безпосередньо пов'язана із занепадом вітчизняного промислового виробництва, його деіндустріалізацією [2, с. 102]. Водночас питання повоєнного відновлення промислового сектора не повинно розглядатися лише у контексті повернення виробництва до довоєнних характеристик. Це шанс не тільки на відбудову зруйнованого війною виробничих потужностей, а шанс на здійснення структурних реформ, переходу до виробництва товарів з високою доданою вартістю та експорту високотехнологічної продукції. Відродження національного промисловості повинне відбуватися на засадах її технологічної модернізації, виявлення галузей драйверів інноваційного розвитку економіки.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Інноваційний розвиток є складним процесом, який залежить від багатьох внутрішніх та зовнішніх чинників. У процесі аналізу інноваційного розвитку економіки вітчизняні науковці переважно спираються на показники діяльності саме промислових підприємств. Так, Захарова О. та Барбанова І. проводять аналіз на основі інноваційної активності промислових підприємств [3], Дикань В. спирається на індекс зміни інноваційно-активних підприємств промисловості та частку інноваційно-активних промислових підприємств у загальній кількості промислових підприємств [4], Вишнівська Б. враховує наукоємність промислового виробництва [5] тощо. Незважаючи на вагомий вклад учених у зазначеній сфері, дослідження промислового сектора в контексті забезпечення інноваційного розвитку економіки України, потребує подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз основних показників функціонування промисловості України та виявлення на основі критеріїв секторальних пріоритетів галузей-драйверів інноваційного розвитку.

Основний матеріал і результати. Структура національної економіки складається з сукупності взаємопов'язаних секторів. Сектор – це складова частина національної економіки, що об'єднує інсти-

туційно-господарські одиниці з подібними характеристиками функціонування [6, с. 77]. Відповідно до теорії К. Кларка, кожному історичному етапу розвитку економічних систем відповідає розвиток одного з секторів. Вчений поділив структуру економіки на три сектора: первинний, вторинний і третинний. В межах даного підходу добувна промисловість була віднесена до первинного сектора, а переробна – до вторинного. Склад промисловості за видами економічної діяльності конкретизований у статистичному класифікаторі України КВЕД-2010, який повністю відповідає класифікатору Європейського Союзу NACE rev.2. Хоча на сучасному етапі провідним сектором в економіці високорозвинених країн є сфера послуг, домінування якої свідчить про перехід на постіндустріальну стадію розвитку, водночас, зайнятість серед економічно активного населення цих країн у сфері виробничих послуг складає близько 50%, а в міжнародній торгівлі промислова продукція становить 80-90% за обсягом і за вартістю [7, с. 195]. Тобто, процеси індустріалізації мають своє продовження у третинному секторі.

Роль промислового сектора у формуванні інноваційної моделі розвитку проявляється через ступінь його інтеграції в національну (через випуск продукції для забезпечення потреб внутрішнього ринку) та світову економіку (через експортний потенціал). Зважаючи на зазначене, доцільно проаналізувати основні показники функціонування промисловості України (табл. 1). У даному аспекті зосередимо увагу на таких індикаторах: валова додана вартість (далі – ВДВ) – як результуючий показник (Y) у виробничій функції, зайнятість – як показник праці (L) у виробничій функції, середньомісячна номінальна зарплата – як показник, що впливає на міграцію праці між видами економічної діяльності, капітальні інвестиції – як показник, що визначає змину капіталу (K) у виробничій функції та вказує на модернізацію основних засобів, кількість підприємств, які впроваджували інновації – як показник, який відповідає за формування інноваційної моделі розвитку, обсяг реалізованої продукції – як показник реалізації промислового потенціалу на внутрішньому ринку.

Таблиця 1

Основні показники функціонування промисловості України, 2010–2020 рр.

Рік	Частка у ВДВ	Обсяг реалізованої продукції	Кількість підприємств, які впроваджували інновації	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників	Капітальні інвестиції	Кількість зайнятого населення
	%	млн грн	одиниць	грн	млн грн	тис. осіб
2010	25,58	1065108	1217	2580	55384	3818
2011	25,55	1331888	1327	3107	78726	3817
2012	25,20	1400680	1371	3478	91598	3859
2013	23,00	1354130	1312	3763	97574	3736
2014	23,52	1195592	1208	3988	86242	3762
2015	23,27	1496013	723	4789	87656	3390
2016	24,98	1767093	735	5902	117754	3303
2017	25,12	2153031	672	7631	143300	3283
2018	24,82	2508580	739	9633	199896	3313
2019	23,11	2480804	687	11788	254196	3334
2020	20,98	2481149	718	12759	180537	2359

Джерело: складено автором за даними [8-10]

Аналіз даних таблиці 1 свідчить про наступні тенденції у розвитку промисловості України за 2010–2020 рр.:

– частка ВДВ промисловості зменшувалася щороку у середньому на 0,46%;

– середньорічний темп зростання обсягу реалізованої продукції становив 109,57%. Якщо скоригувати даний показник на індекси цін виробників промислової продукції за даний проміжок часу, то темп зростання становитиме 112,27%;

– починаючи з 2013 р. кількість промислових підприємств, які впроваджували інновації щороку зменшувалося у середньому на 82 одиниці. При цьому у структурі промислових підприємств щороку частка таких підприємств збільшувалася на 0,34% (11,5% у 2010 р., а у 2020 р. – 14,9%). Це свідчить про те, що промислові підприємства, які не впроваджують інновації полишають ринок, адже не можуть вести конкурентну боротьбу з інноваційно активними підприємствами;

– темп зростання середньомісячної номінальної заробітної плати працівників промислового сектору протягом досліджуваного періоду у середньому становить 117,6% при тому, що середньорічний індекс споживчих цін – 111,89%. Відтак, ріст заробітної плати випереджає ріст цін, що є позитивним фактором для залучення праці (L);

– обсяг капітальний інвестицій також має позитивну динаміку (середньорічний темп зростання становить 114,88%) та перевищує темпи цін виробників промислової продукції та індексів споживчих цін. Це свідчить про постійне оновлення виробничих засобів, що є обов'язковою умовою забезпечення конкурентоспроможності продукції;

– попри те, що заробітна плата зростає вищими за інфляцію темпами, кількість зайнятого населення зменшується щороку (у середньому на 4,22% до попереднього року). Однак, зважаючи на вищезазначені індикатори, таке зниження кількості зайнятого населення у промисловості являється показником переходу до постіндустріальної моделі розвитку.

У структурі промисловості важливо виділити переробну промисловість як ядро вторинного сектора економіки. Продукція переробної промисловості користується попитом у підприємств інших видів економічної діяльності для оновлення або формування власних основних засобів. Отже, додана вартість переробної промисловості (Y_C) перетворюється у капітал всіх видів економічної діяльності ($K_A,K_B,K_C...K_Q,K_R,K_{S-U}$). Однак, підприємства переробної промисловості України забезпечують не тільки внутрішній, але й зовнішній ринок, тому додана вартість включає експортну продукцію (Exp_C), а також основні засоби (капітал) підприємств формуються не тільки за рахунок продукції вітчизняних промислових підприємств, а й за рахунок імпорту (Imp_C). Відтак, додану вартість переробної промисловості відображаємо за допомогою формули (1).

$$Y_C = K_A + K_B + K_C + K_Q + K_R + K_{S-U} + Exp_C - Imp_C; \quad (1)$$

Повертаючись до неокласичної моделі зростання Солоу-Свена [11; 12], використання у виробництві капіталу (K), який дозволяє створювати продукцію вищої споживчої цінності (тобто створювати більше доданої вартості Y), позитивним чином позначиться на еластичності випуску за працею (β) та за капіталом (α), тобто на їх віддачі. Отже, чим більш передову продукцію вироблятимуть підприємства переробної промисловості, тим більше доданої вартості зможуть продукувати галузі економіки, збільшуючи власну спроможність модернізувати виробництво та здійснювати інноваційну діяльність.

Визначимо, які з 24-х видів економічної діяльності у переробній промисловості являються драйверами інноваційного розвитку на основі секторальних пріоритетів [див. 13]. Першим критерієм є середньорічні внески галузей переробної промисловості у зростання макроекономічних показників України (табл. 2).

Відповідно до даних за 2010–2020 рр., зростання (1) зайнятості населення у переробній промисловості забезпечувалося переважно завдяки виробництву фармацевтичних продуктів і препаратів, паперу, виробів з деревини, транспортних засобів, поліграфічній діяльності, (2) експорту – виробництву харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, фармацевтичних продуктів і препаратів, паперу, виробів з деревини, поліграфічній діяльності, (3) ВДВ –металургії, виробництву готових металевих виробів, фармацевтичних продуктів і препаратів, харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, (4) проміжного споживання – виробництву одягу, шкіри, виробів зі шкіри, фармацевтичних продуктів і препаратів, комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, (5) оплати праці – виробництву фармацевтичних продуктів і препаратів, гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції, транспортних засобів, (6) валового прибутку – металургії, виробництву готових металевих виробів, меблів, коксу, продуктів нафтопереробки.

Другим критерієм є інноваційність галузей переробної промисловості України (рис. 1).

Критерій інноваційність галузі охоплює три індикатори: кількість інноваційно-активних підприємств, кількість організацій, які здійснювали науково-дослідні роботи (далі – НДР), частка висококваліфікованих працівників у зайнятості галузі. Однак, дані щодо останнього індикатора не оприлюднюються у розрізі видів промислової діяльності з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації, тому для цілей дослідження знехтуємо ним у розрахунках. Отримані розрахунки свідчать про те, найбільше інноваційно-активних підприємств переробної промисловості України у 2020 р. було у сфері виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, а за кількістю організацій, які здійснювали НДР – у сфері виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції.

Таблиця 2

Середньорічний внесок галузей переробної промисловості у зростання макроекономічних показників України*

ВЕД	Зайнятість	Експорт	Валова додана вартість	Проміжне споживання	Оплата праці найманих працівників	Валовий прибуток, змішаний дохід
10-12	0,938	1,000	0,958	0,843	0,950	0,751
13-15	0,932	0,866	0,947	1,000	0,953	0,835
16-18	0,945	0,959	0,936	0,811	0,934	0,740
19	0,863	0,815	0,881	0,774	0,874	0,841
20	0,924	0,893	0,937	0,828	0,934	0,626
21	1,000	0,931	0,983	0,921	1,000	0,753
22-23	0,930	0,926	0,955	0,844	0,968	0,745
24-25	0,903	0,892	1,000	0,755	0,920	1,000
26	0,894	0,899	0,919	0,900	0,947	0,755
27	0,926	0,894	0,909	0,801	0,950	0,703
28	0,905	0,883	0,917	0,793	0,953	0,674
29-30	0,940	0,904	0,909	0,796	0,966	0,592
31-33	0,930	0,901	0,952	0,798	0,925	0,913

*(10-12) виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; (13-15) текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; (16-18) виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність; (19) виробництво коксу та продуктів нафтопереробки; (20) виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; (21) виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; (22-23) виробництво гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції; (24-25) металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів; (26) виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; (27) виробництво електричного устаткування; (28) виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань; (29-30) виробництво транспортних засобів; (31-33) виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування

Джерело: розраховано автором за даними [8–10; 14]

З метою виявлення мультиплікативного впливу галузей переробної промисловості на економіку України було використано імпульсну перехідну функцію (IRF) для видів промислової діяльності та решти видів економічної діяльності. Обчислення дозволили виявити, що найбільш впливовими для економіки України є металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, а також виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (рис. 2).

Останнім критерієм є конкурентні переваги товарів галузей переробної промисловості на зовнішньому ринку, які оцінюються на основі матриці Бостонської консультативної групи (далі – БКГ) (рис. 3).

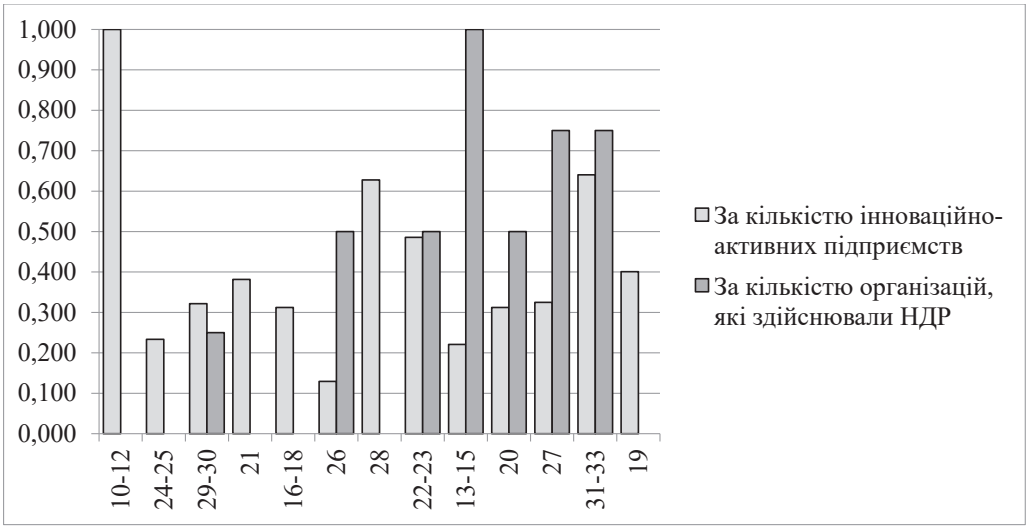

Рис. 1. Інноваційність галузей переробної промисловості України, 2020 р.

Джерело: розраховано автором за даними [8; 15]

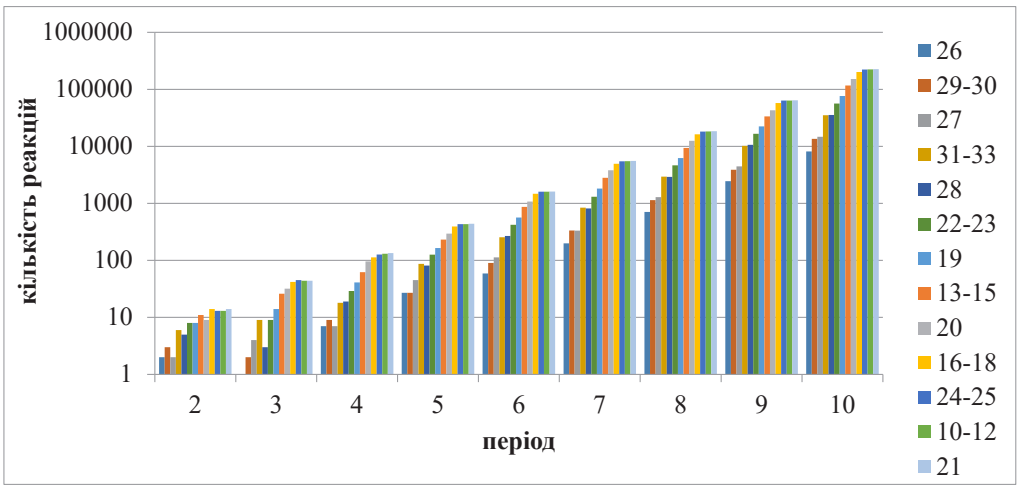

Рис. 2. Мультиплікативний вплив галузей переробної промисловості на економіку України

Джерело: розраховано автором

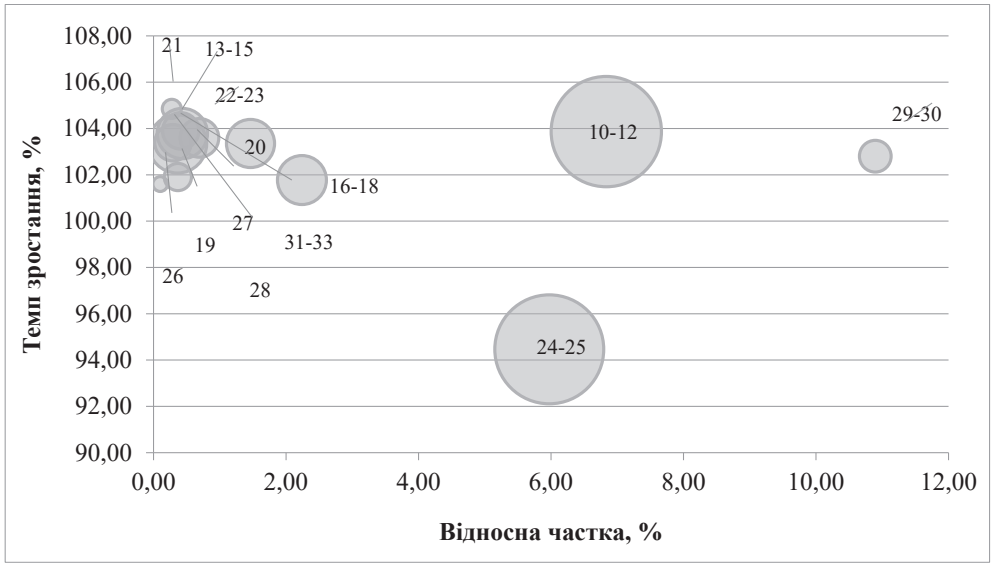

Рис. 3. Матриця БКГ для галузей переробної промисловості України

Джерело: розраховано автором за даними [16]

У результаті використання критеріїв виявлення секторальних пріоритетів встановлено, що пріоритетними галузями переробної промисловості України є виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, виробництво транспортних засобів. Іншими словами, збільшення прямих іноземних інвестицій в пріоритетних галузях переробної промисловості та обсягу освоєних капітальних інвестицій пріоритетними галузями переробної промисловості сприятиме імпортозаміщенню продукції вторинного сектора, збільшенню її експорту, а також досягненню позитивного сальдо торгівельного балансу України.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Галузі промисловості є основою формування інноваційної моделі розвитку та забезпечення стійкого економічного зростання. Аналіз показників функціонування промисловості України протягом 2010–2020 рр. дозволив виявити тенденції, які свідчать про поступовий перехід економіки країни до постіндустріальної стадії розвитку.

2. Встановлено, що саме переробна промисловість відповідає за формування капіталу всіх видів економічної діяльності, адже додана вартість галузі за допомогою капітальних інвестицій перетворюється у капітал первинного, вторинного та третинного секторів. Отже, чим більш передову продукцію вироблятимуть

підприємства переробної промисловості, тим більше доданої вартості зможуть продукувати галузі економіки, збільшуючи власну спроможність модернізувати виробництво та здійснювати інноваційну діяльність.

3. На основі критеріїв виявлення секторальних пріоритетів визначено, що галузями-драйверами інноваційного розвитку в Україні за аналізований період є виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів та виробництво транспортних засобів. Доведено прямопропорційний вплив обсягу прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій у даних галузях на обсяг експорту, а також оберненопропорційний вплив на обсяг імпорту продукції вторинного сектора економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Mamasioulas A., Mourtzis D., Chryssolouris G. A manufacturing innovation overview: concepts, models and metrics. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*. 2020. Vol. 33. No. 8. P. 769–791. URL: https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/0951192X.2020.1780317?needAccess=true&role=button
2. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 101–117. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2022.02.101
3. Захарова О.В., Барбанова І.С. Нормативне підґрунтя активізації інноваційного розвитку регіонів України. *Економіка і організація управління*. 2019. № 1. С. 53–63. URL: https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/7065
4. Дикань В.Л. Концепція інноваційного розвитку економіки України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Випуск 52. С. 9–20. URL: http://btie.kart.edu.ua/article/view/60800
5. Вишнівська Б.В. Інноваційний розвиток України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2016. Випуск 244. С. 183–191. URL: http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/7336/7096
6. Трубнік Т. Методологічні аспекти статистичного аналізу розвитку секторальної структури національної економіки. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 10. Частина 2. С. 76–82. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecan_2012_10%282%29__17
7. Прушківська Е. В. Неоіндустріалізація як процес оновлення вторинного сектору економіки в період економічної нестабільності. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2013. Випуск 28. Т. 1. С. 191–197. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2013_28/zb28_25.pdf
8. Статистичний збірник. 2021. Промисловість України у 2016–2020 роках. Офіційний сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/12/zb_prom_16_20.pdf
9. Статистичний збірник. Промисловість України у 2011–2015 роках. Київ : Державна служба статистики України, 2016. 381 с. Офіційний сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua
10. Статистичний збірник. 2011. Промисловість України за 2007–2010 роках. Київ : Державний комітет статистики України, 2011. 307 с. Офіційний сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua
11. Solow R. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1956. 70 (1). P. 65–94.
12. Swan T. Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*. 1956. 32 (2). P. 334–361.
13. Соколова О.М. Визначення секторальних пріоритетів на основі концепції smart-спеціалізації в контексті інноваційної моделі розвитку України. *Бізнес-навігатор.* 2022. Випуск 2 (69). С. 41–49. URI: http://business-navigator.ks.ua/journals/2022/69_2022/7.pdf
14. Державна служба статистики України. Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності. Офіційний сайт. 2020. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/pr/orp_rik/orp_rik_u.htm
15. Статистичний збірник. 2021. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Офіційний сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/zb_Nauka_2020.pdf
16. International Trade Centre (ITC). Trade statistics for international business development. 2021. URL: https://www.trademap.org/Product_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c01%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

REFERENCES:

1. Mamasioulas A., Mourtzis D., Chryssolouris G. (2020) A manufacturing innovation overview: concepts, models and metrics. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, vol. 33, no. 8, pp. 769–791. Available at: https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/0951192X.2020.1780317?needAccess=true&role=button
2. Kindzersjkyj Ju. (2022) Povojenne vidnovlennja promyslovosti Ukrajiny: vyklyky ta osoblyvosti polityky [Post-war recovery of Ukraine's industry: challenges and features of policy]. *Ekonomichnyj analiz*, vol. 32, no. 2, pp. 101–117. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2022.02.10 (in Ukrainian)
3. Zakharova O.V., Barbanova I.S. (2019) Normatyvne pidgruntja aktyvizaciji innovacijnogho rozvytku reghioniv Ukrajiny [Regulatory basis for activation of innovative development of regions of Ukraine]. *Ekonomika i orghanizacija upravlinnja*, vol. 1, pp. 53–63. Available at: https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/7065 (in Ukrainian)
4. Dykanj V.L. (2015) Koncepcija innovacijnogho rozvytku ekonomiky Ukrajiny [The concept of innovative development of the economy of Ukraine] *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 52, pp. 9–20. Available at: http://btie.kart.edu.ua/article/view/60800 (in Ukrainian)

5. Vyshnivsjka B.V. (2016) Innovacijnyj rozvytok Ukrajiny [Innovative development of Ukraine]. *Naukovyj visnyk Nacionaljnogho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrajiny. Serija: Ekonomika, aghrarnyj menedzhment, biznes*, vol. 244, pp. 183–191. Available at: http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/7336/7096 (in Ukrainian)

6. Trubnik T. (2012) Metodologhichni aspekty statystychnogho analizu rozvytku sektoraljnoji struktury nacionaljnoji ekonomiky [Methodological aspects of statistical analysis of the development of the sectoral structure of the national economy]. *Ekonomichnyj analiz*, vol. 10(2), pp. 76–82. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecan_2012_10%282%29__17 (in Ukrainian)

7. Prushkivsjka E.V. (2013) Neoindustrializacija jak proces onovlennja vtorynnogho sektoru ekonomiky v period ekonomichnoji nestabiljnosti [Neo-industrialization as a process of renewal of the secondary sector of the economy in a period of economic instability]. *Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky*, vol. 28, no.1, pp. 191–197. Available at: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2013_28/zb28_25.pdf (in Ukrainian)

8. Statystychnyj zbirnyk (2021) Promyslovistj Ukrajiny u 2016–2020 rokakh [Industry of Ukraine in 2016–2020]. Ofitsiinyi sait. Available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/12/zb_prom_16_20.pdf

9. Statystychnyj zbirnyk (2016) Promyslovistj Ukrajiny u 2011–2015 rokakh [Industry of Ukraine in 2011–2015]. Kyjiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny, 381 p. Oficijnyj sajt. Available at: www.ukrstat.gov.ua

10. Statystychnyj zbirnyk (2011) Promyslovistj Ukrajiny za 2007–2010 rokakh [Industry of Ukraine in 2007–2010]. Oficijnyj sajt. Kyiv: Derzhavnyj komitet statystyky Ukrajiny, 307 p. Available at: www.ukrstat.gov.ua

11. Solow R. (1956) A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 70 (1), pp. 65–94.

12. Swan T. (1956) Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, vol. 32 (2), pp. 334–361.

13. Sokolova O.M. (2022) Vyznachennja sektoraljnykh priorytetiv na osnovi koncepciji smart-specializaciji v konteksti innovacijnoji modeli rozvytku Ukrajiny [Determination of sectoral priorities based on the concept of smart specialization in the context of the innovative development model of Ukraine]. *Biznes-navighator*, vol. 2 (69), pp. 41–49. Available at: http://business-navigator.ks.ua/journals/2022/69_2022/7.pdf (in Ukrainian)

14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny (2020) Obsjagh realizovanoji promyslovoji produkciji za vydamy dijaljnosti [Volume of realized industrial products by types of activity]. Oficijnyj sajt. Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/pr/orp_rik/orp_rik_u.htm

15. Statystychnyj zbirnyk (2021) Naukova ta innovacijna dijaljnistj v Ukrajini [Scientific and innovative activity in Ukraine]. Oficijnyj sajt. Available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/zb_Nauka_2020.pdf

16. International Trade Centre (ITC) (2021) Trade statistics for international business development. Available at: https://www.trademap.org/Product_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c01%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

УДК 330.341.1:338.45](477)
JEL O31, O38, O57

Соколова Ольга Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, Державний податковий університет.

Промисловий сектор у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України.

Статтю присвячено винятково важливій ролі промислового сектора для забезпеченні стійкості та інноваційної моделі розвитку національної економіки. Проаналізовано ключові показники функціонування промисловості України у довоєнний період. Наголошено на особливу роль переробної промисловості, яка за допомогою міжгалузевих взаємодій формує умови інноваційного розвитку. Встановлено, що саме переробна промисловість відповідає за формування капіталу всіх видів економічної діяльності. Відповідно до КВЕД-2010 проаналізовано види економічної діяльності у переробній промисловості України за критеріями: внесок галузі переробної промисловості у зростання макроекономічних показників, інноваційність галузі, мультиплікативний вплив галузі на економіку, конкурентні переваги товарів галузей переробної промисловості на зовнішньому ринку. Визначено пріоритетні галузі переробної промисловості, які виступають драйверами інноваційного розвитку економіки України.

Ключові слова: промисловість, переробна промисловість, види економічної діяльності, галузі-драйвери, інноваційний розвиток.

UDC 330.341.1:338.2](477)
JEL O31, O33

Olga Sokolova, Candidate of Economics Sciences, Associate Professor, State Tax University. **The industrial sector in ensuring the innovative development of the economy of Ukraine.**

The industrial sector plays an important role in ensuring innovative development and integration of the national economy into the world. It acts as a source of innovative products, which are mastered by agricultural, mining, industrial and construction enterprises, as well as by economic entities in the service sector. In developed countries, the development of industry has always been among the key priorities. Although Ukraine historically had an industrial-type economy, a model of agrarian and raw material development was built during the years of independence. This led to technical and technological backwardness, a decrease in productivity and actual defenselessness in the face of external military aggression from the Russian Federation. The question of the post-war recovery of the industrial sector should not be considered only in the context of the return of production to pre-war characteristics. This is a chance to carry out structural reforms, transition to production of goods with high added value and export of high-tech products. The purpose of this article is to analyze the main indicators of the functioning of the Ukrainian industry and to identify, based on the criteria of sectoral priorities, industries-drivers of innovative development. The article analyzes the key indicators of the functioning of Ukrainian industry in the pre-war period. The special role of the processing industry, which forms the conditions for innovative development with the help of cross-industry interactions, is emphasized. It has been established that the processing industry is responsible for capital formation of all types of economic activity. In accordance with KVED-2010, the types of economic activity in the processing industry of Ukraine were analyzed according to the following criteria: the contribution of the processing industry to the growth of macroeconomic indicators, the innovativeness of the industry, the multiplier effect of the industry on the economy, competitive advantages of products of the processing industry on the foreign market. The priority branches of the processing industry, which act as drivers of innovative development of the economy of Ukraine, have been determined.

Key words: industry, processing industry, types of economic activity, driver industries, innovative development.

УДК 378.14
JEL H52, I28
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2783

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТАН, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Табачук Василь Олександрович*, аспірант кафедри соціоекономіки та управління персоналом
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

**ORCID 0000-0002-5515-7545*

© Табанчук В.О., 2022

Стаття отримана редакцією 28.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 28.11.2022

Вступ. На сьогодні Україна знаходиться не просто в умовах воєнного стану, а в умовах тяжкої і дуже виснажливої для держави війни. Дані обставини досить вагомо видозмінюють основні положення не тільки військового, а й суто цивільного життя країни. Передусім необхідно усвідомити, що введення воєнного стану автоматично видозмінює морально-правові відносини між здобувачами вищої освіти і державою. Якщо з-за нормальних умов життя якість навчання віддається певним чином на бажання чи небажання здобувачів освіти освоювати належним чином ті чи інші навчальні дисципліни, то з-за кондицій воєнного стану кожен здобувач освіти зобов'язаний здобувати освіту на максимально можливих для нього можливостях. Оскільки держава звільняє здобувачів вищої освіти від призову на військову службу, то відповідно той чи інший громадянин саме як студент повинен приносити державі найбільшу користь в умовах воєнного стану, а саме зобов'язаний добре вчитись.

Процес адаптації здобувачів ЗВО до освітнього процесу в умовах воєнного стану та особливості формування моделі надання освітніх послуг представляють теоретичний та практичний інтерес для дослідників. Саме тому дослідження сучасного стану, викликів, перспектив становлення та розвитку вищої освіти є досить актуальним питанням, яке потребує розгляду.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Тематику сучасного стану, викликів, перспектив становлення та розвитку вищої освіти досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, наукові праці О.Ю. Удалової, Х.А. Дзюбинської, Т.О. Ревки, Н. Л. Родінової, М.В. Червоній, І.М. Діордіци, С. Шкарлета, І. Шевчука, А. Шевчука присвячені аналізу поточного стану вищої освіти з-за умов воєнного стану, а також визначенню перспектив розвитку освітньої галузі у повоєнний період.

Метою статті є дослідження сучасного стану, викликів, перспектив становлення та розвитку вищої освіти. Для досягнення мети визначено наступні завдання: проаналізувати сучасний стан становлення та розвитку вищої освіти; визначити перспективи розвитку вищої освіти. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний та статистичний аналіз.

Основний матеріал і результати. Військова агресія РФ здійснила вплив на всі сфери життя в Україні, в результаті чого була порушена діяльність значної кількості ЗВО. У зв'язку з військовим вторгненням РФ в Україну 24 лютого 2022 року правові обмеження, які імплементовані в умовах воєнного стану, порушили освітні процеси (вперше введені Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року строком на 30 днів до 26.03.2022 р. та продовжено до 25 травня 2022 р. Указом від 18.04.2022 р. № 259/2022 та 18 травня видано Указ Президента України про продовження воєнного стану від 25 травня 2022 року на 90 діб до 23 серпня 2022 р.) [1] та на основі урахування листа МОН України «Про організацію освітнього процесу» від 25.02.2022 року за № 1/3277-22 [2], керівники ЗВО прийняли рішення стосовно призупинення навчального процесу або ж про продовження надання освітніх послуг у дистанційному форматі.

В результаті інтенсивних обстрілів і бомбардувань інфраструктура ЗВО зазнала диференційованого рівня пошкоджень і руйнувань, 5 ЗВО зруйновано повністю, а 41 ЗВО – пошкоджено (приблизно 11%

від усіх ЗВО в Україні) (див. рис. 1). Також в процесі релокації перебувають 34 ЗВО з Луганська, Донецька і АР Крим, Маріуполя, Краматорська, Слов'янська, Херсону, Сум тощо, з-поміж яких Луганський національний університет ім. Шевченка, Університет державної фіскальної служби, Донбаський державний педагогічний університет, Українська військово-медична академія, Східноукраїнський державний ім. В. Даля, Луганський національний медичний університет, Приазовський державний технічний університет, Українська інженерно-педагогічна академія [3].

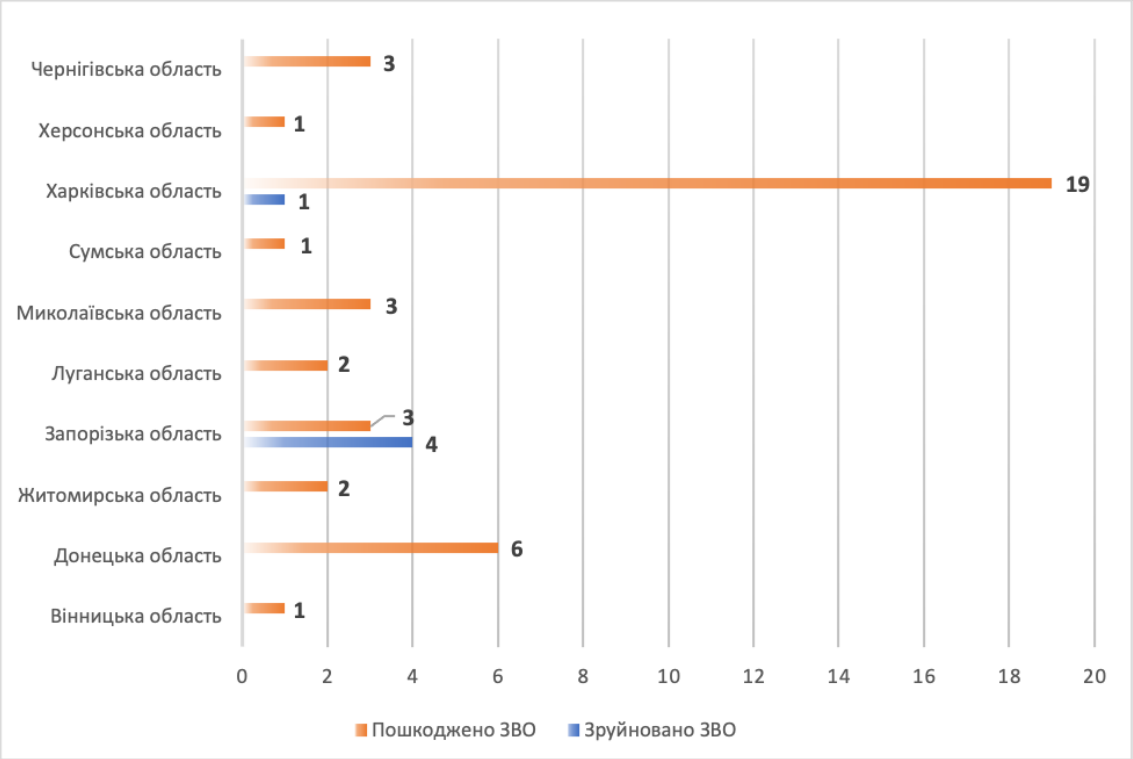

Рис. 1. Інформація про кількість пошкоджених і зруйнованих ЗВО внаслідок вторгнення росії в Україну станом на 29 червня 2022 р.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [4]

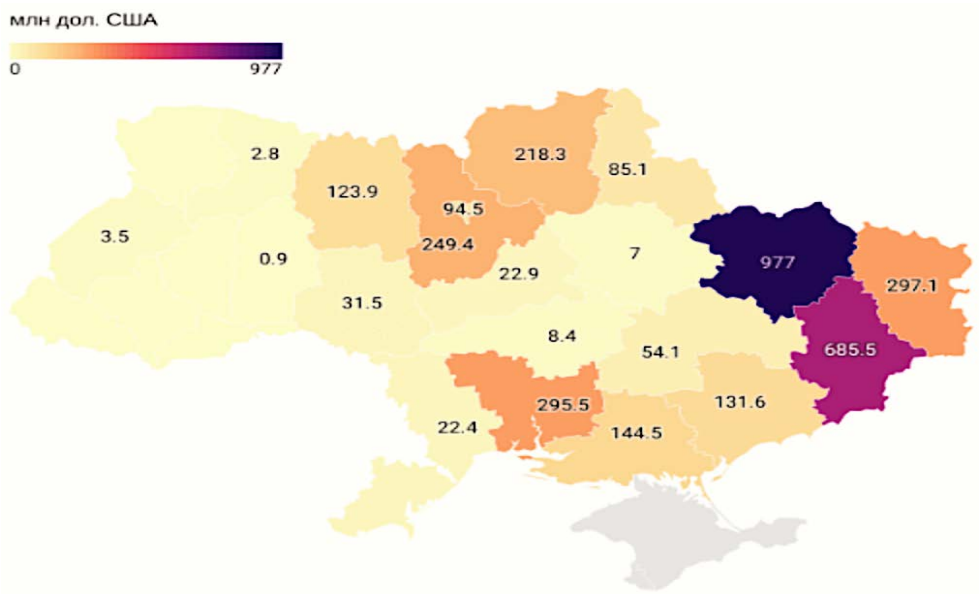

Рис. 2. Збитки, нанесені освітньому сектору внаслідок вторгнення росії в Україну (млн дол. США)

Джерело: сформовано автором на основі джерела [5]

Основні виклики, з якими стикається освітня сфера України

1) **Інфраструктурні виклики** (зруйнована або пошкоджена інфраструктура закладів освіти та установ (5 закладів вищої освіти зруйновано повністю, а 41 – пошкоджено (майже 11% від усіх ЗВО в Україні)), втрата науково-технічної інформації, даних, колекцій, архівів, загроза діяльності стратегічно важливих об'єктів дослідницької інфраструктури; недосконала безпекова інфраструктура вже існуючих закладів освіти; неналежна якість Internet-забезпечення, що здійснює вплив на дистанційну освіту).

2) **Виклики фінансування** (значна обмеженість у фінансуванні системи освіти на всіх рівнях (фінансування галузі передбачається у розмірі не менше 10% ВВП, уперше видатки на освіту зведеного бюджету 2022 року були передбачені у розмірі понад 7% ВВП (392,2 млрд грн.), проте війна внесла свої корективи і було здійснено перерозподіл державного бюджету); неефективність використання бюджетних коштів; неефективність в управлінні та фінансуванні; необхідність в оптимізації системи ЗВО тощо).

3) **Виклики кадрового забезпечення** (людські жертви серед працівників ЗВО, міграція до країн західної Європи та всередині країни кваліфікованих наукових та педагогічних кадрів).

4) **Відтік українських та іноземних студентів із ЗВО** (іноземні громадяни більш ніж 150 країн світу можуть навчатися у 240 ЗВО України і здобувати вищу освіту за різними спеціальностями, до війни Україна займала 1,5% світового ринку для іноземних студентів).

5) **Забезпечення академічної доброчесності у ЗВО в умовах воєнного стану** (воєнний стан не завжди сприяє дотриманню визначеної сукупності етичних принципів та визначених законом правил під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень).

6) **Виклики змісту та контенту** (необхідність в оновленні освітніх програм сучасним вимогам; втрата партнерських зв'язків з бізнесом у вищій освіті як наслідки переміщення або закриття підприємств; недостатня якість та відповідність компетенцій випускників вимогам стейкхолдерів тощо).

Рис. 3. Основні виклики, з якими стикається освітня сфера України

Джерело: сформовано автором на основі джерел [7–10]

Організація освітнього процесу в період війни

дистанційна або змішана форма навчання, яка погоджена з військово-цивільною адміністрацією;

тимчасове призупинення освітнього процесу, яке передбачає виконання працівниками закладів освіти заходів і завдань, визначених військово-цивільною адміністрацією;

на основі заяви може відбуватися в навчальних закладах за місцем тимчасового перебування;

Рекомендації МОН України:
використовувати наявні електронні ресурси такі як регіональні платформи, ресурси закладів освіти тощо.

Рис. 4. Організація освітнього процесу в період війни

Джерело: сформовано автором на основі джерела [12]

На рис. 2 відображено грошові збитки, які нанесені освітньому сектору в результаті часткового або повного руйнування будівель, де з 3,52 млрд дол. США сумарних збитків найбільше припадає на Харківську та Донецьку області (47,2%). В Харківській області безпосередньо збитки становлять майже млрд дол. США, а збитки, які завдані Харківському університету імені В.Н. Каразіна попередньо оцінюють в 3,5 трлн грн або практично 130 млн дол. США у перерахунку на довоєнний курс.

Модель надання освітніх послуг ЗВО в умовах воєнного стану

- у відповідності до встановлених освітніх планів і програм, надавати освітні послуги у визначених обсягах з метою якнайшвидшого відновлення освітнього процесу;
- виконувати заходи і плани стосовно цивільного захисту;
- у разі виникнення надзвичайних ситуацій вживати всіх можливих заходів стосовно захисту учасників освітнього процесу;
- реалізовувати оповіщення учасників та працівників освітнього процесу, сил цивільного захисту та органів управління про виникнення надзвичайної ситуації, її меж та наслідків, а також інформування про методи та способи захисту у зоні дії надзвичайної ситуації;
- для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та запобігання її виникненню формувати і застосовувати всі можливі матеріальні резерви, які є у ЗВО;
- вводити в дію Плани евакуації закладів освіти на об'єктах освіти і у разі безпосередньої загрози життю та здоров'ю учасників освітнього процесу;
- залучати додаткові сили та засоби у випадку виникнення надзвичайних ситуацій;
- в найкоротші терміни адаптуватися до подій, що відбуваються, для того, щоб виконувати свій основний обов'язок – забезпечувати навчальний процес і одночасно безпеку студентам та персоналу;
- дотримання основних принципів у діяльності ЗВО в умовах війни, коли освітній процес носить характер дистанційного навчання;
- під час дистанційного навчання вибір доступного підходу навчання та гаджету, які є максимально доступні для всіх учасників освітнього процесу;
- під час дистанційного навчання потрібно робити перерви (для того, щоб учасники освітнього процесу могли вимкнути відео, відійти від екрану та відпочити), чергувати синхронне та асинхронне навчання, робити варіації типів завдань та частково знизити рівень очікувань;
- у випадку, коли студент пропустив заняття, він повинен мати можливість ефективно брати участь у наступному занятті, тому необхідно здійснювати запис синхронних сеансів, які можуть бути прослухані чи переглянуті у зручний час;
- в умовах пандемії організаційні процеси були реалізовані на стаціонарних робочих місцях із збереженням дистанцій та особистого захисту, однак в умовах воєнних дій робота персоналу в стінах ЗВО стає ризиковою для життя та здоров'я, тому необхідно сформувати єдину платформу управління ЗВО, яка могла би бути реалізованою сектором інформаційних технологій в якнайшвидші терміни та переданою в безкоштовне використання ЗВО.

Рис. 5. Модель надання освітніх послуг ЗВО в умовах воєнного стану

Джерело: сформовано автором на основі джерел [13–15]

В серпні 2022 року МОН України представив проєкт Плану відновлення освіти і науки, де відзначені головні виклики, з якими стикається освітня сфера і визначив засоби для їх роз'язання (див. рис. 3) [6].

Основним завданням для Міністерства освіти і науки України стало розроблення та імплементація сформованих практичних рекомендацій стосовно організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. На рис. 4 відображено, як може бути організований освітній процес в період війни в залежності від ситуації [11].

На основі досвіду, який Україна вже отримала під час боротьби з пандемією, сформуємо модель надання освітніх послуг ЗВО в умовах воєнного стану (див. рис. 5). За таких умов потрібно в першу чергу забезпечити дистанційну координацію роботи всіх спеціалістів, що потребує використання електронних технологій не лише для навчання, однак і для управління освітніми процесами чи забезпечення електронного документообороту тощо.

Практика роботи ЗВО в умовах пандемії COVID-19 показала, що з організацією освітнього процесу ЗВО справилися. Однак вирішити проблему організації організаційних процесів ЗВО в дистанційних умовах та під час воєнного стану – складно і практично неможливо. Дана проблема пов'язана із надмірною бюрократією та нецифровими технологіями організаційних процесів, які застосовуються майже в кожному ЗВО. Для того, щоб вирішити дану проблему, потрібно повністю відмовитися від паперових документів, запровадити практику цифрових підписів та цифровізацію усіх ділових процесів, проте реалізація даного рішення є досить трудомісткою і потребує додаткового фінансування [14].

Задля збереження ефективності дистанційного навчання у ЗВО під час воєнного стану в Україні необхідно дотримуватись критеріїв, які відображені на рис. 6.

Розроблення та формування проєкту Плану по відновленню освіти і науки стало базою та початком власного бачення України стосовно розвитку у післявоєнному відродженні сфери освіти.

Таким чином, в результаті повномасштабного вторгнення росії в Україну було визначено гостру потребу у використанні нових підходів у системі вищої освіти, завдяки яким доступ до вищої освіти знаходиться безперервним. Поточні потреби у високому рівні кадрового забезпечення та професійної підготовки працівників у сфері освіти і науки являються основним викликом для української освітньої

Критерії для збереження ефективності дистанційного навчання у ЗВО під час воєнного стану

- освітній процес повинен бути структурованим, власне, як і навчально-методичні матеріали, які його регламентують;
- повинна зберігатись логіка та послідовність етапів опрацювання навчальних матеріалів, а саме збереження чіткого графіка виконання студентами навчального плану, що дозволяє втримувати ефективність освітнього процесу на високому рівні;
- підтримка високого рівня якості навчальних матеріалів, їх актуальності, що дає можливість студентам набути професійних компетентностей та сформувати базис для подальшого розвитку особистісного потенціалу;
- застосування лише ефективної, налагодженої та перевіреної досвідом системи інтерактивної взаємодії педагога і студента, а також студентів між собою засобами ресурсів електронного навчального курсу та дистанційних технологій протягом усього часу вивчення матеріалів;
- застосування адаптованої до умов дистанціювання системи контролю і моніторингу результатів навчальної діяльності студентів, оскільки контроль є одним із основних мотивів у системі стимулювання ефективної роботи здобувачів освіти, а тому недосконалість його інструментів може спричинити значний занепад результативності освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Рис. 6. Критерії для збереження ефективності дистанційного навчання у ЗВО під час воєнного стану

Джерело: сформовано автором на основі джерела [16]

сфери, тому дана галузь вимагає докорінних трансформацій, для щоб відповідати світовим тенденціям та сприяти результативній реалізації кожною людиною власного потенціалу.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що тема сучасного стану, викликів, перспектив становлення та розвитку вищої освіти набуває все більшої актуальності з-поміж дослідників. Повномасштабне вторгнення росії на територію України спричинило появу низки викликів для сучасної системи вищої освіти, тому МОН повинно виявляти загрози та виробити механізми для послаблення їх впливу. Встановлено, що формування моделі надання освітніх послуг ЗВО в умовах воєнного стану важливо організувати так процес навчання, який буде надавати можливість вирішити ключові проблеми воєнного часу.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені автором та запропоновані в статті, можуть бути використані для: уникнення перешкод та поточних викликів в процесі розвитку вищої освіти в умовах воєнного стану та забезпеченні його перспективного розвитку в повоєнний період. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на визначеня перспектив розвитку вищої освіти в повоєнний період, що дасть змогу стимулювати освітню сферу за умов воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 // Відомості ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text
2. Про організацію освітнього процесу : Лист МОН України від 25.02.2022 р. № 1/3277-22. 2022. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86062/
3. Шкарлет С. Я не допущу освітнього мародерства. 2022. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-yane-dopushu-osvitnogo-maroderstva
4. МОН. Інтерактивна мапа зруйнованих та пошкоджених закладів освіти. 2022. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/ ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-zapuskaye-interaktivnu-mapu-zrujnovanih-i-poshkodzhenih-zakladiv-osviti
5. Тимчук А., Панасюк А. Оперативна оцінка втрат активів сектору освіти України у зв'язку з війною (станом на липень 2022). *Аналітика. Економіка.* 2022. URL: https://voxukraine.org/operatyvna-otsinka-vtrat-aktyviv-sektoru-osvity-ukrayiny-u-zv-yazku-z-vijnoyu-stanom-na-lypen-2022/
6. МОН. План відновлення України (освіта і наука). 2022. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/НО.proyekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf
7. Стешенко А., Матяш Т. Навчальні програми будуть змінені вже наступного року. 2022. URL: https://lb.ua/society/2022/05/25/517898_ navchalni_programi_budut_zmineni.html
8. Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету : Постанова КМУ від 01 квітня 2022 р. № 401 // Відомості ВРУ. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-spryamuvannya-koshtiv-dorezervnogo-fondu-derzhavnogo-byudzhetu-401
9. МОН. Стратегія розвитку вищої освіти на 2022–2032 рр. 2022. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/efektivnainnovacijna-konkurentospromozhna-ekonomika-tazabezpechennya-visokih-standartiv-yakosti-zhittyauryad-shvaliv-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-vukrayini-do-2032-roku
10. Шевчук І., Шевчук А. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80
11. Розроблено методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу у 2021/2022 навчальному році в початковій школі в умовах воєнного часу. 2022. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/rozrobleno-metodichni-rekomendaciyi-shodo-organizaciyi-osvitnogoprocesu-u-20212022-navchalnomu-roci-v-pochatkovij-shkoli-v-umovah-voyennogo-chasu
12. Удалова О. Ю., Дзюбинська Х. А., Ревка Т.О. Організація освітнього процесу в умовах війни. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2022. № 7(12). С. 441–449. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7(12)-441-449
13. Родінова Н. Л., Червоній М. В., Діордіца І. М. Особливості дистанційного навчання студентів в умовах воєнного стану. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2022. № 4(9). С. 285–296. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-285-296
14. МОН: відбулась нарада з керівниками департаментів освіти і науки ОВА щодо роботи освітян під час війни. 2022. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/mon-vidbulas-narada-zkerivnikami-departamentiv-osviti-i-nauki-ova-shodo-roboti-osvityan-pid-chas-vijni
15. Адамів Ю. О. Структура дистанційного навчального курсу в середовищі MOODLE. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи : мат. III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (м. Тернопіль, 5 квітня 2019). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. С. 57–60.

REFERENCES:

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini (2022) [On the introduction of martial law in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022 // Vidomosti VRU. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (in Ukrainian)

2. Pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu (2022) [About the organization of the educational process]: Lyst MON Ukrainy vid 25.02.2022 r. № 1/3277-22. Available at: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86062/ (in Ukrainian)

3. Shkarlet, S. (2022) Ya ne dopushchu osvitnoho maroderstva. [I will not allow educational looting]. Available at: https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-yane-dopushu-osvitnogo-maroderstva (in Ukrainian)

4. MON (2022) Interaktyvna mapa zruinovanykh ta poshkodzhenykh zakladiv osvity [Interactive map of destroyed and damaged educational institutions]. Available at: https://mon.gov.ua/ua/news/ ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-zapuskaye-interaktivnu-mapu-zrujnovanih-i-poshkodzhenih-zakladiv-osviti (in Ukrainian)

5. Tymchuk, A., Panasiuk, A. (2022) Operatyvna otsinka vtrat aktyviv sektoru osvity Ukrainy u zviazku z viinoiu (stanom na lypen 2022) [Operational assessment of losses of assets of the education sector of Ukraine in connection with the war (as of July 2022)]. *Analityka. Ekonomika.* Available at: https://voxukraine.org/operatyvna-otsinka-vtrat-aktyviv-sektoru-osvity-ukrayiny-u-zv-yazku-z-vijnoyu-stanom-na-lypen-2022/ (in Ukrainian)

6. MON (2022) Plan vidnovlennia Ukrainy (osvita i nauka) [Recovery plan of Ukraine (education and science)]. Available at: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.proyekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf (in Ukrainian)

7. Steshenko, A., Matiash, T. (2022) Navchalni prohramy budut zmineni vzhe nastupnoho roku [Curricula will be changed next year]. Available at: https://lb.ua/society/2022/05/25/517898_navchalni_programi_budut_zmineni.html (in Ukrainian)

8. Pro spriamuvannia koshtiv do rezervnoho fondu derzhavnoho biudzhetu (2022) [On the allocation of funds to the reserve fund of the state budget]: Postanova KMU vid 01 kvitnia 2022 r. № 401 // Vidomosti VRU. Available at: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-spryamuvannya-koshtiv-dorezervnogo-fondu-derzhavnogo-byudzhetu-401 (in Ukrainian)

9. MON (2022) Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity na 2022–2032 rr. [Strategy for the development of higher education for 2022–2032]. Available at: https://mon.gov.ua/ua/news/efektivnainnovacijna-konkurentospromozhna-ekonomika-tazabezpechennya-visokih-standartiv-yakosti-zhittyauryad-shvaliv-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-vukrayini-do-2032-roku (in Ukrainian)

10. Shevchuk, I., Shevchuk, A. (2022) Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia vyshchoi shkoly Ukrainy [Educational analytics through the prism of war: challenges and opportunities for higher education in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo,* no. 39. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80 (in Ukrainian)

11. Rozrobleno metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvitnoho protsesu u 2021/2022 navchalnomu rotsi v pochatkovii shkoli v umovakh voiennoho chasu (2022) [Methodological recommendations on the organization of the educational process in the 2021/2022 school year in primary school in wartime conditions have been developed]. Available at: https://mon.gov.ua/ua/news/rozrobleno-metodichni-rekomendaciyi-shodo-organizaciyi-osvitnogoprocesu-u-20212022-navchalnomu-roci-v-pochatkovij-shkoli-v-umovah-voyennogo-chasu (in Ukrainian)

12. Udalova, O. Yu., Dziubynska, Kh. A., Revka, T. O. (2022) Orhanizatsiia osvitnoho protsesu v umovakh viiny [Organization of the educational process in the conditions of war]. *Zhurnal "Perspektyvy ta innovatsii nauky" (Seriia "Pedahohika", Seriia "Psykholohiia", Seriia "Medytsyna"),* no. 7(12), pp. 441–449. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7(12)-441-449 (in Ukrainian)

13. Rodinova, N.L., Chervonii, M.V., Diorditsa, I.M. (2022) Osoblyvosti dystantsiinoho navchannia studentiv v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of distance education of students under martial law]. *Zhurnal "Perspektyvy ta innovatsii nauky" (Seriia "Pedahohika", Seriia "Psykholohiia", Seriia "Medytsyna"),* no. 4(9). pp. 285–296. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-285-296 (in Ukrainian)

14. MON: vidbulas narada z kerivnykamy departamentiv osvity i nauky OVA shchodo roboty osvitian pid chas viiny. (2022) [MES: a meeting was held with the heads of the Departments of Education and Science of the OVA regarding the work of educators during the war]. Available at: https://mon.gov.ua/ua/news/mon-vidbulas-narada-zkerivnikami-departamentiv-osviti-i-nauki-ova-shodo-roboti-osvityan-pid-chas-vijni (in Ukrainian)

15. Adamiv, Yu. O. (2019) Struktura dystantsiinoho navchalnoho kursu v seredovyshchi MOODLE. [The structure of the distance learning course in the MOODLE environment]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia: dosvid, tendentsii, perspektyvy: mat. III Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (m. Ternopil, 5 kvitnia 2019). Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, pp. 57–60. (in Ukrainian)

УДК 378.14
JEL H52, I28

Табачук Василь Олександрович, аспірант кафедри соціоекономіки та управління персоналом, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. **Становлення та розвиток вищої освіти: стан, виклики, перспективи.**

У статті досліджується сучасний стан, виклики, перспективи становлення та розвитку вищої освіти. Встановлено, що інфраструктура ЗВО зазнала диференційованого рівня пошкоджень і руйнувань в результаті інтенсивних обстрілів і бомбардувань, 5 ЗВО зруйновано повністю, а 41 ЗВО – пошкоджено (приблизно 11% від усіх ЗВО в Україні). Визначено, що в процесі релокації перебувають 34 ЗВО з Луганська, Донецька і АР Крим, Маріуполя, Краматорська, Слов'янська, Херсону, Сум тощо. З'ясовано, що грошові збитки, які нанесені освітньому сектору в результаті часткового або повного руйнування будівель становлять 3,52 млрд дол. США, а найбільше сумарних збитків завдано Харківській та Донецькій області (47,2%). Визначено, що

основними викликами, з якими стикається освітня сфера України являються інфраструктурні виклики, значна обмеженість у фінансуванні системи освіти, відтік українських та іноземних студентів із ЗВО, неспроможність забезпечення академічної доброчесності у ЗВО в умовах воєнного стану, необхідність в оновленні освітніх програм до сучасних вимог. Встановлено, що основним завданням для Міністерства освіти і науки України стало розроблення та імплементація сформованих практичних рекомендацій стосовно організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Визначено способи організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Сформовано модель надання освітніх послуг ЗВО в умовах воєнного стану. Виокремлено критерії, яких необхідно дотримуватись задля збереження ефективності дистанційного навчання у ЗВО під час воєнного стану в Україні. Визначено питання, які необхідно негайно розв'язати в найближчій перспективі в сфері освіти, а саме системні обмеження (відсутність передумов для довгострокового планування та прогнозування в сфері освіти з-за військових дій на території України; морально та технічно застаріла дослідницька інфраструктура тощо); кадрові обмеження (недостатнє кадрове забезпечення ЗВО, внаслідок воєнних дій та евакуації); фінансові обмеження (недосконалість поточних інструментів конкурсного фінансування науки та грантової підтримки наукових досліджень).

Ключові слова: виклики, перспективи, вища освіта, ЗВО.

UDC 378.14
JEL H52, I28

Vasyl Tabachuk, graduate student of the Department of Socioeconomics and Personnel Management, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. **Establishment and development of higher education: state, challenges, prospects.**

The paper studies the current state, challenges, prospects for the formation and development of higher education. It was established that the infrastructure of military defenses suffered a differentiated level of damage and destruction as a result of intense shelling and bombing, 5 military defenses were completely destroyed, and 41 military defenses were damaged (approximately 11% of all military defenses in Ukraine). It was determined that 34 higher education institutions from Luhansk, Donetsk and AR Crimea, Mariupol, Kramatorsk, Slovyansk, Kherson, Sumy, etc. are in the process of relocation. It has been found that the monetary damages caused to the educational sector as a result of partial or complete destruction of buildings amount to 3.52 billion dollars the USA, and the most total damage was caused to Kharkiv and Donetsk regions (47.2%). It was determined that the main challenges facing the educational sphere of Ukraine are infrastructural challenges, significant limitations in financing the education system, the outflow of Ukrainian and foreign students from higher education institutions, the inability to ensure academic integrity in higher education institutions under martial law, the need to update educational programs to modern requirements . It was established that the main task for the Ministry of Education and Science of Ukraine was the development and implementation of the formed practical recommendations regarding the organization of the educational process in the conditions of martial law. The methods of organizing the educational process in the conditions of martial law are defined. A model of providing educational services of higher education institutions under martial law conditions has been formed. The criteria that must be observed in order to maintain the effectiveness of distance learning in higher education institutions during the martial law in Ukraine are highlighted. Issues that need to be resolved immediately in the near future in the field of education are identified, namely systemic limitations (lack of prerequisites for long-term planning and forecasting in the field of education due to military operations on the territory of Ukraine; morally and technically outdated research infrastructure, etc.); staffing restrictions (insufficient staffing of the Military Academy, as a result of military operations and evacuation); financial limitations (imperfectness of current instruments of competitive financing of science and grant support of scientific research).

Key words: challenges, prospects, higher education, higher education.

УДК 330.34 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2784
JEL E69, F01, F02, F52, O11

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АСИМЕТРІЇ НА ПРОЦЕС РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Узбек Дмитро Андрійович*, аспірант кафедри менеджменту та бізнес адміністрування Черкаський державний технологічний університет

**ORCID 0000-0002-3906-0284*

© Узбек Д.А., 2022

Стаття отримана редакцією 26.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 26.11.2022

Вступ. Динамічний розвиток світової та вітчизняної економіки характеризується стрімкими змінами, що супроводжуються ускладненням економічних відносин та трансформацією економічних процесів під впливом інформатизації. Різноманіття нових чинників і тенденцій економічної динаміки серед яких найвпливовішими визнано чинники інтеграційного, інноваційного й інформаційного характеру, балансу і консолідації інтересів. Орієнтація на інформаційно-технологічний спосіб виробництва та відхід від індустріального, висуває перед сучасною економічною наукою проблему комплексного осмислення того, що відбувається. При цьому особливої уваги потребує дослідження впливу інформаційної асиметрії на процес реалізації національних економічних інтересів, що є необхідною передумовою формування концептуального бачення розвитку національної економіки в умовах інформаційного прогресу.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Проблематика інформаційної асиметрії досить активно обговорювалась в науковому колі упродовж XX сторіччя. Класичні теоретичні підходи до інформаційної асиметрії в економічному середовищі сформовані Дж. Акерлофом [1], К. Ерроу [2], М. Спенсом [3], Дж. Стігліцем [4]. Серед українських дослідників, які присвятили свої дослідження цьому напряму варто відзначити І. Дерев'янко [5], О. Дениса [6], В. Свистільника [7]. Проте наукові здобутки більшою мірою стосувались загальноекономічних ефектів інформаційної асиметрії, недостатньо обговореними в науковому дискурсі залишаються впливи інформаційної асиметрії на процес реалізації національних економічних інтересів, що є актуалізованою проблемою в сучасному глобалізованому світі.

Метою статті є аналіз впливів інформаційної асиметрії на процес реалізації національних економічних інтересів: систематизувати групи факторів що провокують інформаційну асиметрію, визначити сфери та характер впливів інформаційної асиметрії на процес реалізації національних економічних інтересів; окреслити управлінські заходи щодо усунення негативних проявів інформаційної асиметрії в перспективному бачені досягнення ключових національних інтересів; дослідити зміст прояву феномену інформаційної асиметрії.

Основний матеріал і результати. Інформаційну асиметрію провокує нерівномірність діджитал-процесів, що призводить до зниження якості життя та інших диспропорційних явищ у суспільстві, тому країни які недостатньо уваги приділяють розвитку інформаційних технологій та їх запровадженню у всі сфери суспільного життя втрачають конкурентні позиції на світовій арені. Для оцінки конкурентоспроможності країн в умовах інформаційного прогресу світова спільнота активно застосовує індикатори глобальної цифрової конкурентоспроможності, які і демонструють прояви інформаційної асиметрії та поляризують світ на лідерів та аутсайдерів за рівнем розвитку інформаційного суспільства (табл. 1). Окреслені в таблиці 1 індикатори вважаються одними з найбільш важливих показників інноваційного, технологічного, інформаційного потенціалу країн світу і їх можливостей в розбудові та розвитку інформаційної економіки в нових реаліях одночасного прояву четвертої, п'ятої та шостої промислових революцій.

Лідерами майже за усіма наведеними індикаторами цифрової конкурентоспроможності є Швеція, Швейцарія, Сінгапур, США, Нідерланди, Велика Британія, аутсайдерами – Іран, Сирія, Куба, В'єтнам, Пакистан, Єгипет та Африканські країни, які залучали до оцінювання.

Таблиця 1

Місце України в глобальній цифровій конкурентоспроможності станом на 2020 рік

Індикатор оцінки	Місце України серед країн в глобальному рейтингу	Топ-10 країн лідерів (місце в глобальному рейтингу)	Топ-10 країн аутсайдерів (місце в глобальному рейтингу)
1. Цифрова конкурентоспроможність	58 місце серед 63 країн в глобальному рейтингу цифрової конкурентоспроможності	США, Сінгапур, Данія, Швеція, Гонконг, Швейцарія, Нідерланди, Південна Корея, Норвегія, Фінляндія	Мексика, Перу, Індонезія, Філіппіни, Україна, Аргентина, Південна Африка, Колумбія, Монголія, Венесуела
2. Мережева (цифрова) готовність	64 місце серед 134 країн в глобальному рейтингу мережевої (цифрової) готовності	Швеція, Данія, Сінгапур, Нідерланди, Швейцарія, Фінляндія, Норвегія, США, Німеччина, Велика Британія	Буркіна Фасо, Зімбабве, Малаві, Мозамбік, Ефіопія, Бурунди, Ангола, Йємен, Конго, Чад
3. Свобода Інтернету	частково вільний серед 65 країн в рейтингу рівня свободи Інтернету	Ісландія, Естонія, Німеччина, Велика Британія, Австралія, США, Італія, Японія, Грузія, Угорщина	Китай, Іран, Сирія, Куба, В'єтнам, Пакистан, Єгипет, Саудівська Аравія, Бахрейн, М'янма
4. Інклюзивний інтернет	Україна в рейтингу 2020 року не брала участі, тоді як в 2019 році була оцінена найгірше серед країн Європейського регіону	Швеція, Нова Зеландія, США, Австралія, Данія, Південна Корея, Канада, Велика Британія, Франція, Іспанія	Замбія, Судан, Папуа-Нова Гвінея, Ефіопія, Мозамбік, Зімбабве, Буркіна Фасо, Малаві, Мадагаскар, Ліберія, Бурунді
4. Розвиток е-урядування	69 місце серед 193 країн в глобальному рейтингу розвитку е-урядування	Данія, Півд. Корея, Естонія, Фінляндія, Австралія, Швеція, Велика Британія, Нова Зеландія, США, Нідерланди	Демократична Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Гвінея-Бісау, Північна Корея, Нігер, Чад, Центрально-Африканська Республіка, Сомалі, Еритрея, Південний Судан
5. Таланти (висококваліфікована робоча сила)	42 місце серед 63 країн в глобальному рейтингу конкурентоспроможності талантів	Швейцарія, Данія, Люксембург, Ісландія, Швеція, Австрія, Норвегія, Канада, Сінгапур, Нідерланди	рф, Болгарія, Мексика, Румунія, Колумбія, Бразилія, Венесуела, Словаччина, Індія, Монголія
6. Інноваційний розвиток	45 місце серед 131 країни в глобальному рейтингу інновацій	Швейцарія, Швеція, США, Велика Британія, Нідерланди, Данія, Фінляндія, Сінгапур, Німеччина, Південна Корея	Замбія, Малі, Мозамбік, Того, Бенін, Ефіопія, Нігер, М'янма, Гвінея, Йємен
7. Розвиток електронної торгівлі	51 місце серед 152 країн в глобальному рейтингу розвитку е-торгівлі	Швейцарія, Нідерланди, Данія, Сінгапур, Велика Британія, Німеччина, Фінляндія, Ірландія, Норвегія, Гонконг	Малаві, Малі, Афганістан, Ліберія, Мавританія, С'єрра Леоне, Конго, Республіка Конго, Коморські острови, Бурунді, Чад, Нігер

Джерело: [9–14]

Оцінка країн за допомогою індикаторів цифрової конкурентоспроможності демонструє, що вплив цифрової революції є локальним та активно поширюється у країнах, які мають ресурси на розробку та впровадження новітніх технологій. Всього лише близько 15% жителів планети можуть дозволити собі оплату широкосмугового доступу в Інтернет. Основним засобом доступу в Інтернет у країнах, що розвиваються, є мобільний телефон, яким забезпечені близько 80% світового населення. Однак майже 2 млрд. людей не мають мобільних телефонів, а близько 60% населення земної кулі не мають доступу до Інтернету [15]. За даними Світового банку, посилюється нерівність – особливо в багатших країнах,

але дедалі частіше і в країнах, що розвиваються [15]. Окреслені статистичні дані свідчать про інформаційну асиметрію, яка проявляється як ситуація, в якій має місце нерівномірне генерування та розподіл інформації в результаті гонки технологій на світовій арені, через створення цифрової індустрії, цифровізації, інноватизації та залучення передових досягнень інформаційного прогресу в розвиток національних економік.

У науковій спільності існує два ключових підходи до визначення категорії «інформаційна асиметрія». Згідно першого підходу інформаційну асиметрію трактують як ситуацію, коли має місце нерівномірний розподіл інформації в системі економічних відносин [16]. Така ситуація провокує конфлікти інтересів з приводу розподілу інформаційних ресурсів та отримання вигод від них.

Згідно другого підходу, інформаційну асиметрію визначають як ринковий провал. Так, В. Свистільник в своїй роботі «Інформаційна асиметрія та її наслідки для формування економіки інформаційного типу» доводить, що інформаційна асиметрія – це так званий ринковий провал або ж фіаско ринку, тобто ситуація під дією якої він не спроможний повноцінно виконувати одну або більш своїх функцій, що зумовлює необхідність втручання з боку регулюючих органів державної влади [7, с. 16].

Дослідження феномена інформаційної асиметрії, потребує вивчення факторів, які її провокують, що дозволить сформувати комплекс заходів державної політики щодо нівелювання деструктивних асиметричних проявів. Авторське бачення таких факторів окреслено в таблиці 2, які в процесі свого корегуючого управлінського впливу та вирішення проблемних аспектів, формують бачення векторності руху національної економіки, пріоритетності концептів та цільових заходів інформаційної економіки.

Таблиця 2

Фактори, що провокують інформаційну асиметрію

Групи факторів	Фактор та його зміст
1. Теоретичного характеру	1.1. Відсутність чіткого визначення категорії «інформаційна асиметрія» на мікро-, мезо-, макро- та мегаекономіки, що ускладнює формування концептуального бачення системності економічних інтересів формування інформаційної економіки;
	1.2. Не систематизовано прояви інформаційної асиметрії в рівневій системі економічних відносин та з позиції впливу на процес реалізації національних економічних інтересів
2. Методичного характеру	2.1. Обмежений доступ до інформації
	2.2. Відсутність критеріїв оцінки повноти, якості та достовірності інформації
	2.3. Відсутність компетентної експертної оцінки та інтерпретації інформаційних потоків на постійній основі
	2.4. Відсутність методичних підходів до виявлення трендів інноваційного та інформаційного розвитку та оцінки їх прогностичного впливу на розвиток суспільства та національної економіки
3. Характер цифрового розвитку	3.1. Розриви інноваційного, цифрового розвитку країн та регіонів
	3.2. Стан та потенціал розвитку широкосмугового зв'язку в країні та регіонах
	3.3. Рівень доступу, свободи та інклюзивності Інтернету
	3.4. Рівень розвитку е-урядування та електронної комерції
	3.5. Гендерні зміни цифрової економіки (зайнятість, освіта, доступ до інформації та технологій жінок та чоловіків в інформаційній сфері)

Джерело: складено автором на основі [17; 18]

Серед науковців та практиків точаться дискусії з приводу проявів, впливів, загроз та можливостей інформаційної асиметрії для розвитку економіки та суспільства. Так, для Акерлофа асиметрія інформації має негативну роль, заважає економічним агентам приймати раціональні рішення, обмежує ефективний розподіл ресурсів, і тому потребує державного регулювання. Діаметральну позицію щодо ролі асиметрії інформації зазначив Фрідріх Август фон Гаєк – нобелівський лауреат 1974 року. Він вважає, що саме асиметрія інформації є передумовою для існування ринків та отримання прибутку підприємцями [19, с. 7].

Варто погодитись з обома діаметральними позиціями науковців, оскільки дійсно стрімкий розвиток цифровізації не лише відкриває нові можливості розвитку суспільства та національних економік, але й стає джерелом новітніх загроз, які пов'язані з ринковими деформаціями та диспропорціями, цифровими розривами, поляризацією суспільства, що обумовлено асиметричним розподілом інформації. На думку автора, декларувати лише позитивні або негативні прояви інформаційної асиметрії є помилковою позицією, варто зосередитись на комплексному та прогностичному їх бачені, що дозволить сформувати

ефективну модель інформаційної економіки на основі управлінських заходів динамічного реагування на результати стрімкого інформаційного прогресу. З огляду на те, що в межах тієї самої сфери прояву інформаційної асиметрії можуть функціонувати декілька процесів, що мають різновекторну дію, вбачається за доцільне дослідити ці можливі сфери та характер впливів асиметричної інформації на процес реалізації національних інтересів (табл. 3).

Таблиця 3

Інформаційна асиметрія за сферами та характером впливу на процес реалізації національних економічних інтересів

Сфери впливу	Характер впливу інформаційної асиметрії на процес реалізації національних інтересів	
	Позитивний	Негативний
1	2	3
1. Ринок праці	Не менш 30% функцій у рамках професій можуть бути автоматизовані на поточному рівні розвитку технологій [20]; на $9 трлн. у 2030 р. може вирости світовий ВВП завдяки автоматизації робочих місць за допомогою технологій ШІ [21]; 98% – ймовірність автоматизації таких професій, як банківський операціоніст, аудитор, кредитний фахівець [22]; на 29% може знизитися кількість робочих годин у професіях, які до 2027р. не зникнуть завдяки впровадженню ШІ [23]	375 млн. працівників (близько 14% світової робочої сили) змушені будуть змінити професію до 2030 р. [20]; вимоги ринку праці зростають більш швидкими темпами ніж відбуваються зміни в системі освіти
2. Безпека	налагодження партнерських відносин та союзів у векторному русі забезпечення швидкого інноваційного та інформаційного розвитку країн партнерів та бізнесу у цільовому баченні реалізації інтересів зростання конкурентоспроможності та забезпечення безпеки.	гіперінформаційність середовища [26 с. 115]; асиметричний розподіл інформації, інформаційних та інноваційних технології використовуються для розпалювання ненависті, ведення інформаційних війн; кібератак
3. Суспільство	відбуваються трансформаційні зміни суспільства, які базуються на інформації та знаннєвому потенціалі, що окреслює нові можливості та формує якісно новий рівень за всіма сферами життєдіяльності населення	Технологічні досягнення рухаються швидше, ніж здатність людства реагувати на них або навіть розуміти їх; «розрив поколінь» у контексті інтенсивності використання цифрових технологій; гендерні розриви.
4. Освіта	У країнах та регіонах, де відбувається активний процес цифровізації відкриваються рівні можливості як для чоловіків так і для жінок в отриманні освітніх послуг та опануванні ІТ- та телеком- професій; поширення освітніх трендів в умовах розвитку цифрової економіки (дистанційне, он-лайн та змішане навчання, хмарні технології, гейміфікація, мобільні технології в навчанні, STEM-освіта та ін.)	40% українських шкіл не мають якісного підключення до Інтернету [24]; відсутнє системне та комплексне впровадження освітніх трендів з урахуванням технічних потреб регіонів та сільських територій
5. Бізнес-середовище	Поширення інноваційно-інграційного розвитку підприємництва (бізнес-інкубатори, кластери, технопарки); технологізація виробничих процесів і комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності з цільовою векторністю на створення технології штучного інтелекту.	економіка Інтернету сприяє природним монополіям, відсутність конкурентного ділового середовища може призвести до посилення концентрації на ринках, що вигідно для усталених компаній та ускладнює справедливе поширення досягнень цифрової революції [26, с. 106].
6. Інституційне середовище	інституційне середовище активно трансформується під впливом інформаційної революції та євроінтеграції.	інституційної пастки як специфічний стан недосконалості системи управління економікою; інституційна невизначеність, як прояв асиметрії адміністративно-правової інформації і обмеження доступу до неї для певних груп економічних суб'єктів [25, с. 11]

Джерело: складено автором на основі [20–27]

Аналіз таблиці 3 доводить, що інформаційна революція стала одним із головних драйверів глобальних змін, яка сьогодні відбувається в умовах як соціальних, економічних так і інформаційних асиметричних проявів у розвитку суспільства, територій. Характер впливу інформаційної асиметрії на процес реалізації національних інтересів є неоднозначним, оскільки є позитивні і негативні наслідки на ринку праці, в освіті, бізнес-середовищі, інституційному середовищі, безпековій сфері та суспільстві вцілому.

Інформаційна асиметрія має свої негативні прояви також в системі рівневої організації економічних відносин, оскільки перешкоджає ефективному перерозподілу блага, яке продукується за допомогою новітнього знання та сучасних інноваційно-інформаційних технологій, від більш успішних країн, галузей, виробництв, сфер діяльності до менш прогресивних, що утворює конфлікти інтересів:

– на рівні мега-економіки – конфлікти між країнами щодо конкурентної суб'єктності на світових ринках, лідерство в глобальній економіці, технологічне домінування;

– на рівні макро-економіки – конфлікти в парадигмі відносин «суб'єкти господарювання–держструктури», які відбуваються на тлі лобіювання економічних інтересів окремих гравців ринку, прийняття регуляторних заходів на основі неповної, неперевіреної інформації, приховування ринково чутливої інформації, що впливає на ефективність міжгалузевого перетоку капіталу і, як наслідок, маємо розбалансування ринкових та державних важелів управління;

– мезо-економіка – конфлікти інтересів відбуваються в парадигмі регіональних відносин «влада–бізнес-населення» на тлі відсутності ефективних механізмів інформаційного забезпечення економічних суб'єктів, подолання територіальних розривів у забезпеченості технічних можливостей для задоволення інформаційних потреб та отримання новітнього знання;

– мікро-економіка – конфлікти інтересів відбуваються в парадигмі відносин між бізнес-акторами за ресурси (інформаційні, інтелектуальні, інвестиційні) та у контексті продукування, комерціалізації та експлуатації новітніх технологій в перспективному бачені майбутніх вигод та конкурентної позиції на ринку.

Неврегульованість конфліктних ситуацій в багаторівневій будові економічних відносин провокують поглиблення негативних проявів інформаційної асиметрії, а саме:

– в межах національної економіки посилюються: дисбаланси розвитку національного господарства; невідповідність рівня освіти вимогам ринку праці, яку диктує новий технологічний устрій;

– на рівні розвитку територій – ускладнюється технологічний механізм інформаційного забезпечення економічних суб'єктів інформацією, що є актуальною, достовірною та відповідною функціональним потребам в умовах інформаційного прогресу. Одним із прикладів недосконалості інформаційного забезпечення є те, що 60% користувачів фіксованого широкосмугового доступу до Інтернет проживають у Києві, Київській, Дніпропетровській, Одеській, Львівській і Харківській областях. Ця ситуація значно поглиблює нерівність у правах і можливостях населення і призводить до соціальної несправедливості та економічної диспропорції [26, с. 157];

– в межах бізнес-структур відбувається зниження ефективності менеджменту, функціонування фінансових систем; управління ризиками; процесу прийняття управлінських рішень; спостерігається асиметрія: витрат, потужностей, локалізації, попиту, займаних часток ринку.

Таким чином, інформаційна рівновага у рамках рівневої системи економічних відносин є ідеалізованим станом до якого варто прямувати однак вкрай важко досягти в силу певних об'єктивних причин, які пов'язані із захистом інтересів економічного та безпекового характеру в конкурентному середовищі. Важливо зазначити, що негативні прояви інформаційної асиметрії потребують управлінських заходів щодо їх усунення в перспективному бачені досягнення ключових національних економічних інтересів (табл. 4).

Однією з ключових умов ефективної реалізації окреслених управлінських заходів у подоланні негативних проявів інформаційної асиметрії є усунення проблемних аспектів інституційної складової, які полягають у лобіюванні владними та бізнес-структурами своїх інтересів щодо формування олігархічних структур та отримання надприбутків за рахунок нерівномірного розподілу та викривлення інформації.

Проведене аналітичне дослідження дозволяє констатувати, що феномен інформаційної асиметрії проявляється у:

1. Визначені її сутності та економічного змісту, який згідно дослідженню В. Ковтун «Інформаційна асиметрія в системі конкурентних відносин», є «проявом ринкової неспроможності, обумовленою інституціоналізацією множинності неефективних ринкових рівноваг, породжених намаганням кожної із сторін трансакції до експлуатації нерівномірності розподілу інформації між контрагентами з одного боку, та протидії відповідній експлуатації з іншого боку» [27, с. 16];

Таблиця 4

Управлінські заходи щодо усунення негативних проявів інформаційної асиметрії в перспективному бачені досягнення ключових національних інтересів

Сфери впливу інформаційної асиметрії	Ключовий національний економічний інтерес	Управлінські заходи щодо усунення негативних проявів інформаційної асиметрії
1	2	3
1. Ринок праці	Формування національної моделі ринку праці як гнучкої, динамічної багато компонентної та конкурентоспроможної системи, що змінюється під впливом інформаційних технологій у гармонійному прояві ключових інтересів в парадигмі відносин «держава–освітні установи–роботодавець–працівник»	Збалансування попиту і пропозиції на ринку праці, оптимізація структури зайнятості відповідно потреб інформаційного прогресу, формування конкурентного середовища як на національному так і регіональному рівні; збільшення обсягів інвестування в людський капітал
2. Безпека	Забезпечення цілісності національної господарської системи, збалансованого та безпекового її функціонування в умовах динамічних змін в глобалізованому просторі	Прогнозування наслідків прогресу бізнесу в умовах синергетичного прояву третьої, четвертої, п'ятої промислових революцій та моделювання розвитку національної економіки на засадах партнерства, дотримання балансу інтересів, смарт-підходу у перспективному бачені продукування, комерціалізації та експлуатації новітніх технологій
3. Суспільство	Формування ефективної національної моделі інформаційного суспільства	Поширення інформатизації на засадах узгодження, гармонізації, балансування національних економічних інтересів в рівневій системі економічних відносин у перспективному бачені впливів технологічного прогресу та їх регулювання, трансформації ментальності відповідно становлення демократичної держави у своєму прямуванні до євроінтеграційного курсу.
4. Освіта	Формування прогресивного освітнього середовища, в якому навчальні заклади є активними суб'єктами господарювання, що надають широкий спектр послуг, забезпечують економіку знаннями та інформаційно-освітніми ресурсами в умовах розвитку інформаційної економіки	Удосконалення управлінського підходу змін в освітній системі, який передбачає зосередження на стратегічному бачені взаємодії між освітніми установами та бізнесом, формуючи інноваційну екосистему з орієнтацією на ринкове середовище, а також освітні, інноваційні та інформаційні світові тренди.
5. Бізнес-середовище	Формування сприятливого бізнес-середовища	гармонізація законів відповідно до європейських стандартів та їх дотримання, подолання корупції та бюрократичних перепон, що допоможе зменшити транзакційні витрати, включно з доступом до фінансів (доступне кредитування), послуг і ресурсів [26]; активізація смарт-спеціалізації як інструменту усунення асиметрій розвитку територій (економічного, інформаційного) в управлінському баченні ефективного залучення унікального потенціалу територій на засадах забезпечення балансу інтересів ключових суб'єктів розвитку
6. Інституційне середовище	Формування ефективного інституційного середовища відповідно до новітніх потреб інформаційної економіки	Зосередження на векторі інституційної перебудови механізмів державного стимулювання розвитку інформаційної економіки у контексті гармонізації інтересів ключових ринкових суб'єктів на засадах забезпечення комплексного, аполітичного та об'єктивного розв'язання проблем інформаційної асиметрії.

2. Дуалістичному прояві впливу на процес реалізації національних інтересів в системі економічних відносин. Так, з одного боку спостерігаємо провали ринку, а з іншого – прояви та сценарії асиметричної конкуренції, що уможливлюють використання різних видів партнерства у моделюванні сучасного прогресу бізнесу, зокрема у контексті продукування, комерціалізації та експлуатації новітніх технологій [28, с. 75].

3. Причинно-наслідковому русі інформаційної асиметрії. Так, ключовою причиною її виникнення є поширення інформаційних та діджитал-процесів в недосконалому конкурентному середовищі та в умовах недосконалості системи управління економікою, як наслідок маємо прояви провалів ринку, інформаційні та інституційні пастки, багатозначність інформаційного простору, інформаційні війни.

4. У законодавчому закріплені асиметрії інформації, що проявляється в обмежені доступу до інформації у сферах, які стосуються державної та комерційної таємниці з метою забезпечення національної безпеки та відстоювання економічних інтересів.

Висновки. Україна рухається в напрямку розбудови інформаційного суспільства, про що свідчать середні позиції в світових рейтингах цифрової конкурентоспроможності. Стрімкий розвиток діджитал-процесів в глобалізованому світі є диспропорційним, що обумовило появу феномену інформаційної асиметрії, який належить до складних явищ та має свій дуалістичний прояв (позитивні та негативні наслідки) в системі економічних відносин під дією інтересів економічних агентів. Наслідки інформаційної асиметрії дифузійно поширюються на всі сфери суспільного та економічного життя, переплітаються та стають як драйверами так і гальмуючими факторами в розвитку національної економіки. Негативні прояви інформаційної асиметрії потребують управлінських заходів щодо цільового корегучого впливу в перспективному бачені досягнення ключових національних інтересів, що і окреслює коло подальших наукових дискурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Akerlof G. The Market for «Lemons»: Quality, Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journalof Economics*. 1970. Vol. 84. №. 3. P. 488–500.

2. Arrow K.J. Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care. The American Economic Review. 1963. Vol. 53. № 5. P. 941–973.

3. Spence M. Job Market Signaling. *The Quarterly Journal of Economics*. 1973. Vol. 87. Issue 3. P. 355–374.

4. Rothschild, M., Stiglitz, J. E. Equilibrium in Competitive Insurance Markets: An Essay in the Economics of Imperfect Information. *The Quarterly Journal of Economics.* 1976. Vol. 90. Issue 4. P. 629–649.

5. Дерев'янко І. П. Теорія асиметрії Б. Уомакка як нова світоглядна парадигма. *Зовнішні справи*. 2015. № 7. С. 36–38.

6. Денис О. Б. Специфіка інформаційної асиметрії в банках. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту.* 2016. № 19. С. 122–124.

7. Свистільник В. Ю. Канали поширення інформаційної асиметрії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки.* 2018. Вип. 30(1). С. 14–17.

8. Рейтинг Індексу електронної комерції бізнесу для споживачів. URL: https://unctad.org/webflyer/unctad-b2c-e-commerce-index-2020-spotlight-latin-america-and-caribbean

9. Глобальний індекс інновацій. URL: https://www.globalinnovationindex.org/Home

10. Рейтинг глобальної цифрової конкурентоспроможності. (The IMD World Digital Competitiveness Ranking. 2020). URL: https://www.imd.org/news/updates/future-of-the-world-will-depend-on-digitalization/

11. Індекс мережевої готовності. URL: https://networkreadinessindex.org/nri-2020-analysis/#renewed-model

12. Стан широкосмугового зв'язку в світі. URL: http://reports.broadbandcommission.org/the-state-of-broadband-2020/executive-summary/

13. Freedom House: Freedom on the Net 2020. URL: https://freedomhouse.org/report/freedom-net

14. Глобальний рейтинг інклюзивності Інтернету. URL: https://theinclusiveinternet.eiu.com/summary

15. Доклад о мировом развитии 2016. Цифровые дивиденды. Обзор. Группа Всемирного банка, 2016. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/224721467988878739/pdf/102724-WDRWDR2016Overview-RUSSIAN-WebRes-Box-394840B-OUO-9.pdf

16. Мазуренко В. П. Вплив інформаційної асиметрії на функціонування товарних ринків. URL: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/viewFile/7098/7943

17. Дугінець В.Г. Інформаційна асиметрія в світовій економіці. *Економічний простір.* 2019. № 150. С. 25–29.

18. Конкурентоспроможність України. Інформаційний огляд та ситуаційний аналіз 2020–2021. Департамент розвитку електронних комунікацій. Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Київ, 2021. С. 71. URL: http://www.dstszi.gov.ua

19. Мельников С. В. Вплив асиметрії на ринкову рівновагу : монографія. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. 104 с.

20. A future that works: automation, employment, and productivity. McKinsey Global Institute, January 2017. URL: https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/featured%20insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20automation%20for%20a%20future%20that%20works/MGI-A-future-that-works-Executive-summary.ashx

21. McKinsey Quarterly 2018 Number 4: Overview and full issue. McKinsey Quarterly, 14 Dec 2018. URL: https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/mckinsey-quarterly-2018-number-4-overview-andfull-issue

22. Fagan D. New analysis says more jobs safer from automation than previously believed. Phys.org, 1 Nov 2017. URL: https://phys.org/news/2017-11-analysis-jobs-safer-automation-previously.html

23. Mourtada R., Habib S., Felden F., Türpitz A., Carrasco M. How to Supercharge Your National Digital Transformation. Boston Consulting Group, 25 July 2018. URL: https://www.bcg.com/publications/2018/how-superchargeyour-national-digital-transformation.aspx

24. Міністерство та Комітет цифрової трансформації України, 4 червня 2020 р. URL: https://thedigital.gov.ua/news/40-ukrainskikh-shkil-ne-mayutyakisnogo-pidklyuchennya-do-internetu

25. Конохова З.П., Харченко А.О. Асиметрія інформації в управлінні економічною системою України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент».* 2018. Випуск 34. 153 с.

26. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Аналітична доповідь. Центр Разумкова, 2020. 274 с.

27. Ковтун В.Ю. «Інформаційна асиметрія в системі конкурентних відносин» : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «051 Економіка». Київський національний торгівельно-економічний університет. Київ, 2020.

28. Shevchenko, L.S. Asymmetric competition: a game by new rules. *Economic theory and law*. 2021. 1(44). P. 66–84. URL: https://econtlaw.nlu.edu.ua

REFERENCES:

1. Akerlof G. (1970) The Market for "Lemons": Quality, Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journalof Economics*, vol. 84, no. 3. pp. 488–500.

2. Arrow K.J. (1963) Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care. *The American Economic Review*, vol. 53, no. 5, pp. 941–973.

3. Spence, M. (1973) Job Market Signaling. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 87, issue 3, pp. 355–374.

4. Rothschild, M., Stiglitz, J. E. (1976) Equilibrium in Competitive Insurance Markets: An Essay in the Economics of Imperfect Information. *The Quarterly Journal of Economics,* vol. 90, issue 4, pp. 629–649.

5. Derevianko I. P. (2015) Asymmetry theory of B. Womacka as a new worldview paradigm. *Zovnishni spravy,* no. 7, pp. 36–38.

6. Denys O. B. (2016) Specifics of information asymmetry in banks. *Nauk. visn. Mizhnar. humanitar. un-tu,* no. 19, pp. 122–124.

7. Svystilnyk V. Yu. (2018) Channels for spreading information asymmetry.. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky,* vol. 30(1), pp. 14–17.

8. Rating of the Business to Consumer E-Commerce Index. Available at: https://unctad.org/webflyer/unctad-b2c-e-commerce-index-2020-spotlight-latin-america-and-caribbean

9. Global Innovation Index. Available at: https://www.globalinnovationindex.org/Home

10. The IMD World Digital Competitiveness Ranking (2020). Available at: https://www.imd.org/news/updates/future-of-the-world-will-depend-on-digitalization/

11. Network Readiness Index. Available at: https://networkreadinessindex.org/nri-2020-analysis/#renewed-model

12. The state of broadband in the world. Available at: http://reports.broadbandcommission.org/the-state-of-broadband-2020/executive-summary

13. Freedom House: Freedom on the Net 2020. Available at: https://freedomhouse.org/report/freedom-net

14. Global Internet Inclusivity Index. Available at: https://theinclusiveinternet.eiu.com/summary

15. The world development report 2016. Digital dividend. Review. The world Bank group (2016). Available at: http://documents.worldbank.org/curated/en/224721467988878739/pdf/102724-WDR-WDR 2016

16. Mazurenko V.P. Vplyv informacijnoi asymetrii na funkcionuvannja tovarnyh rynkiv. Available at: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/viewFile/7098/7943

17. Duhinets V.H. (2019) Information asymmetry in the global economy.. *Ekonomichnyi prostir*, no. 150, pp. 25–29.

18. Competitiveness of Ukraine. Information review and situational analysis 2020–2021 (2021) *Department of Electronic Communications Development. Administration of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine*, Kyiv, p. 71. Available at: http://www.dstszi.gov.ua

19. Melnykov S. V. (2019) The impact of asymmetry on market equilibrium: monohrafiia. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I.I. Mechnykova, p. 104.

20. A future that works: automation, employment, and productivity. McKinsey Global Institute (January 2017). Available at: https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/featured%20insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20automation%20for%20a%20future%20that%20works/MGI-A-future-that-works-Executive-summary.ashx

21. McKinsey Quarterly 2018 Number 4: Overview and full issue. McKinsey Quarterly (14 Dec 2018). Available at: https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/mckinsey-quarterly-2018-number-4-overview-andfull-issue

22. Fagan D. New analysis says more jobs safer from automation than previously believed. Phys.org (1 Nov 2017). Available at: https://phys.org/news/2017-11-analysis-jobs-safer-automation-previously.html

23. Mourtada R., Habib S., Felden F., Türpitz A., Carrasco M. How to Supercharge Your National Digital Transformation. Boston Consulting Group (25 July 2018). Available at: https://www.bcg.com/publications/2018/how-superchargeyour-national-digital-transformation.aspx

24. Ministry and Digital Transformation Committee of Ukraine (June 4, 2020). Available at: https://thedigital.gov.ua/news/40-ukrainskikh-shkil-ne-mayutyakisnogo-pidklyuchennya-do-internetu

25. Konokhova Z.P., Kharchenko A.O. (2018) Asymmetry of information in the management of the economic system of Ukraine. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia "Ekonomika i menedzhment".* Odesa: Vydavnychyi dim "Helvetyka", vol. 34, p. 153.

26. Digital economy: trends, risks and social determinants (2020) *Analytical report*. Razumkov Center, 274 p.

27. Kovtun V.Y. (2020) "Information Asymmetry in the System of Competitive Relations". Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty "051 Economics". Kyiv National University of Trade and Economics. Kyiv.

28. Shevchenko, L.S. (2021) Asymmetric competition: a game by new rules. *Economic theory and law*, no. 1(44), pp. 66–84. Available at: http://econtlaw.nlu.edu.ua.

УДК 330.34

JEL E69, F01, F02, F52, O11

Узбек Дмитро Андрійович, аспірант кафедри менеджменту та бізнес адміністрування, Черкаський державний технологічний університет. **Аналіз впливу інформаційної асиметрії на процес реалізації національних економічних інтересів.**

У статті зазначено, що інформаційну асиметрію провокує нерівномірність діджитал-процесів, що впливає на конкурентні позиції країни на світовій арені. Окреслено авторське бачення факторів які провокують інформаційну асиметрію. Досліджено інформаційну асиметрію за сферами та характером впливу на процес реалізації національних економічних інтересів. Доведено, що в межах тієї самої сфери прояву інформаційної асиметрії можуть функціонувати декілька процесів, що мають різновекторну дію. Окреслено конфлікти інтересів, які провокує інформаційна асиметрія в системі рівневої організації економічних відносин. Запропоновано авторське бачення управлінських заходів щодо усунення негативних проявів інформаційної асиметрії в перспективному бачені досягнення ключових національних інтересів. Досліджено зміст прояву феномену інформаційної асиметрії.

Ключові слова: інформаційна асиметрія, національні економічні інтереси, індикатори цифрової конкурентоспроможності, інформаційна економіка, інформаційне суспільство, цифрова революція.

UDC 330.34

JEL E69, F01, F02, F52, O11

Dmytro Uzbek, Graduate Student of the Department of Management and Business Administration, Cherkasy State Technological University. **Analysis of the impact of information asymmetry on the process of realization of national economic interests.**

The article notes that information asymmetry is provoked by the unevenness of digital processes, which affects the country's competitive position on the world stage. The author examines Ukraine's position in the ranking of countries by indicators of global digital competitiveness, which demonstrate the manifestations of information asymmetry and polarize the world into leaders and outsiders in terms of the level of development of the information society. The author's vision of the factors that provoke information asymmetry is outlined, which, in the process of their corrective management influence and solving problematic aspects, form a vision of the vector of the national economy, the priority of concepts and targeted measures of the information economy. The information asymmetry by areas and nature of influence on the process of realization of national economic interests is studied. It is proved that within the same sphere of information asymmetry several processes with different vectors can function. The author outlines the conflicts of interest provoked by information asymmetry in the system of level organization of economic relations, since it prevents the effective redistribution of wealth produced by the latest knowledge and modern innovative and information technologies from more successful countries, industries, productions, and spheres of activity to less progressive ones. It is noted that the unresolved conflict situations in the multilevel structure of economic relations contribute to the deepening of negative manifestations of information asymmetry. Management measures to eliminate the negative manifestations of information asymmetry in the perspective of achieving key national interests are outlined. It is proved that the phenomenon of information asymmetry is manifested in: determining its essence and economic content; dualistic manifestation of influence on the process of realization of national interests in the system of economic relations; causal movement of information asymmetry; in the legislative consolidation of information asymmetry, which is manifested in the restriction of access to information in the areas related to state and commercial secrets.

Key words: information asymmetry, national economic interests, indicators of digital competitiveness, information economy, information society, digital revolution.

УДК 338:332.12
JEL H20, H71
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2785

ЖИТЛОВА СУБСИДІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДРЕСНОЇ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ

Фоменко Олексій Олександрович*, аспірант кафедри соціоекономіки та управління персоналом
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

**ORCID 0000-0002-4381-9847*

© Фоменко О.О., 2022

Стаття отримана редакцією 21.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 21.11.2022

Вступ. Житлові субсидії на даний момент являються одноразовою адресною фінансовою допомогою до доходу домогосподарства, однак недостатньо прогресивною, оскільки не враховує багато потребуючих сімей. У даному контексті його важкий тягар для державного бюджету можна було б переформулювати в інший тип адресної фінансової допомоги, який розроблений, наприклад, на основі безпосереднього доходу, який міг би захистити найбільш уразливі верстви населення та дозволити ринковим цінам стимулювати енергоефективність.

Поточна оплата житлово-комунальний послуг домогосподарством є відокремленою від питомого споживання електроенергії домогосподарством і означає, те що зростання цін, якщо воно значне, може стимулювати заходи з енергоефективності, що відзначається як центральна мета України з коротко- та середньостроковими вигодами для найбільш уразливих верств населення. Проте не всі домогосподарства, які відповідають вимогам щодо отримання житлових субсидій, подають заявку на її отримання. Тому повинен існувати легкий доступ для всіх без шкоди для тих, хто, можливо, менш поінформований. Знижені тарифи на електроенергію активно діють проти енергоефективності, а також не є відповіддю на допомогу малозабезпеченим домогосподарствам, оскільки вони є регресивними: це субсидії найбільшим споживачам енергії, або, іншими словами, субсидії для багатих.

Однак, незважаючи на велику вагу житлових субсидій для державного бюджету, багато малозабезпечених домогосподарств не отримують житлові субсидії (лише 50% малозабезпечених домогосподарств отримали житлові субсидії у 2018 році, а 28% у 2019 році). Більше того, житлову субсидію часто отримують найзаможніші домогосподарства, і, завдяки своїй структурі, такі домогосподарства також часто отримують великі суми. Більш суворі критерії виключення у 2018 році призвели до того, що у 2019 році менше домогосподарств отримували житлові субсидії, але таке зменшення було досягнуто за рахунок усіх домогосподарств, включаючи малозабезпечені домогосподарства [1]. У 2020 р. домгосподарства отримали житлові субсидії на 10,2% менше порівняно з 2019 р., а станом на 1 вересня 2021 року – на 50,4% більше порівняно з 2020 р. У зв'язку з дією воєнного стану на території України протягом 2022 року інформація про надані житлові субсидії не публікується з міркувань безпеки. У 2022 році громадянам та домогосподарствам, які одержували субсидію в попередньому опалювальному періоді, в автоматичному режимі призначена житлова субсидія на наступний період. У зв'язку з цим актуальним є дослідження особливостей застосування житлової субсидії як інструменту адресної фінансової допомоги населенню.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Тематику особливостей застосування житлової субсидії як інструменту адресної фінансової допомоги населенню досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, в наукових працях Г. С. Лопушняк, Є. Корелеської [2] проаналізовано вплив житлових субсидій та інших видів державних допомог для зменшення рівня бідності населення; І. Ю. Хомича [3] відображено особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України; М. В. Ігнатишина, Я. М. Ковача [4] досліджено субсидії як інструмент адресної допомоги населенню; Л. М. Івашової, М. Ф. Івашова [8] проаналізовано фінансові механізми реалізації соціальної політики держави.

Метою статті є дослідження особливостей застосування житлової субсидії як інструменту адресної фінансової допомоги населенню. Для досягнення мети визначено наступні завдання: проаналізувати поточний стан надання житлової субсидії громадянам країни; дослідити критерії, які перешкоджають імплементації програм адресності. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Основний матеріал і результати. Соціальна політика відіграє регулюючу і стимулюючу роль у асекуруванні динамічного розвитку суспільства, яка зобов'язана асеурувати гарантовані Конституцією України права і свободи людини й громадянина. Вважаємо, що державну соціальну політику необхідно розглядати як багатофункціональну та багаторівневу систему, котра зможе асекурувати не лише соціальний, а й економічний розвиток країни через активізацію людського капіталу та максимального втілення його інноваційного потенціалу [2].

Одним із видів соціальної допомоги домогосподарствам являються житлові субсидії, які визначаються як ефективний соціальний інструмент для безкоштовної адресної допомоги домогосподарствам від держави, який надає можливість скерувати її тим домогосподарствам, які насправді мають потребу в отриманні державної допомоги [3]. Житлова субсидія як інструмент адресної фінансової допомоги населенню визначається як механізм, яким охоплюється відповідна цільова група [4, с. 994].

Житлова субсидія в Україні була впроваджена в 1995 році і визначається як соціальний трансферт, мета якого полягає в допомозі малозабезпеченим особам у сплаті житлово-комунальних послуг через зростання тарифів на дані послуги. Незважаючи на передбачуваний обмежений обсяг, житлова субсидія є основною частиною української соціальної політики, яка, за оцінками, становила 1%-2,5% ВВП у 2016–2021 рр. [5].

У 2020 році житлові субсидії були скеровані на оплату житлово-комунальних послуг 2 660 659 домогосподарствам, а житлові субсидії в готівковій формі були скеровані на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива 384 674 домогосподарствам. У 2020 р. загальна сума призначених субсидій на оплату житлово-комунальних послуг і видатки на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива становили 24 410,1 млн грн і 1 174,9 млн грн відповідно. Станом на грудень 2020 року середній розмір призначених житлових субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг становив 1 615,39 грн, а середній розмір призначених субсидій на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива – 3 415,95 грн (див. рис. 1).

Показник дієвості житлових субсидій складає тільки 6,3 %, що констатує той факт – про досить високий рівень статків учасників програми: якби житлові субсидії одержували тільки малозабезпечені

Рис. 1. Середній розмір призначених субсидій домогосподарствам 2018–2020 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [6]

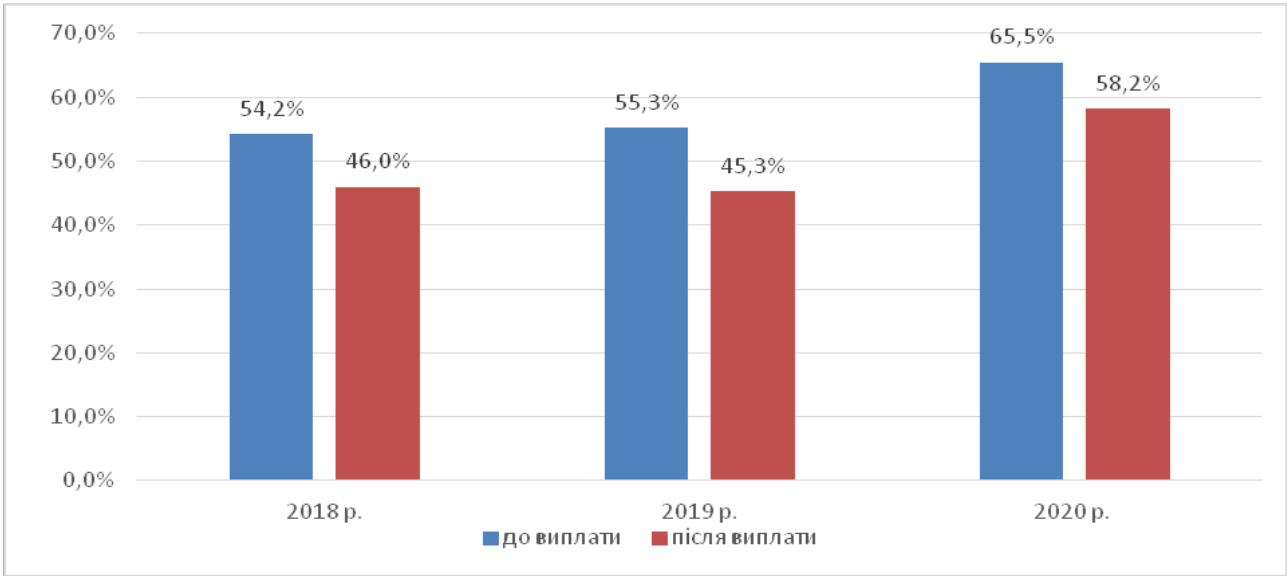

Рис. 2. Вплив програми житлових субсидій на бідність (рівень бідності за абсолютним критерієм)

Джерело: сформовано автором на основі [6]

домогосподарства, то частка допомоги в доходах одержувачів була б набагато більшою. На рис. 2 відображено вплив програми житлових субсидій на бідність (рівень бідності за абсолютним критерієм).

Станом на кінець 2020 р. житлові субсидії отримали майже 3 млн домогосподарств, які протягом року одержали 25,5 млрд грн, що на 10,2% менше порівняно з 2019 р., а станом на 1 вересня 2021 року житлові субсидії одержали 2,4 млн домогосподарств, яким виплатили 19,1 млрд грн, що на 50,4% більше порівняно з 2020 р. (див. рис. 3).

У відповідності до програми житлових субсидій, домогосподарства мають право оплачувати за житло і комунальні послуги не більше визначеного КМУ обов'язкового відсотка платежу від чисельності доходів, які визначені у межах затверджених нормативів споживання житлово-комунальних послуг і нормативів користування житловою площею. У випадку, якщо нарахована плата за житлово-комунальні послуги перевищує визначену державою частку доходу, домогосподарство має право на одержання житлової субсидії, яка покриває дану різницю [8]. У відповідності до імплементованої реформи з питань системи соціальної підтримки домогосподарств, яка скерована на забезпечення результативності її надання, у відповідності до якої, допомога надається тільки тим домогосподарствам, які її потребують.

Стосовно механізму призначення житлової субсидії, котрий передбачає спрощений варіант на підставі тільки двох документів – заяви та декларації, а також впроваджуються спрощені форми заяви та декларації про доходи і витрати осіб для звернення за житловою субсидією. В результаті чого імплементується принцип призначення житлової субсидії на основі задекларованих даних заявником. З-за даних умов перевірка достовірності цих даних проводитиметься органами соціального захисту вже після призначення субсидії через реалізацію запитів до належних органів, установ та організацій [4].

Розрахунок розміру житлової субсидії визначається як різниця між вартістю житлово-комунальних послуг в межах соціальних норм і нормативів та обсягом обов’язкового платежу (субсидія = плата за ЖКП в межах норм і нормативів – обов’язковий платіж). Житлова субсидія розраховується окремо, як на опалювальний, так і на неопалювальний сезони [9].

З-за даних умов обов’язковий відсоток платежу розраховується індивідуально для кожної сім’ї у відповідності до визначеної формули, а також знаходиться в залежності від доходів домогосподарств [10]. У відповідності до Постанови КМУ від 06.08.2014 № 409, в якій визначено соціальну норму житла та соціальні нормативи, у межах яких держава надає домогосподарствам житлові субсидії. Відповідно до постанови КМУ від 27.07.1998 № 1156 розмір обов’язкового відсотка платежу за житлово-комунальні послуги встановлюється для кожної сім’ї індивідуально за єдиною формулою і знаходиться в залежності від розміру середньомісячного сукупного доходу домогосподарства на одну особу.

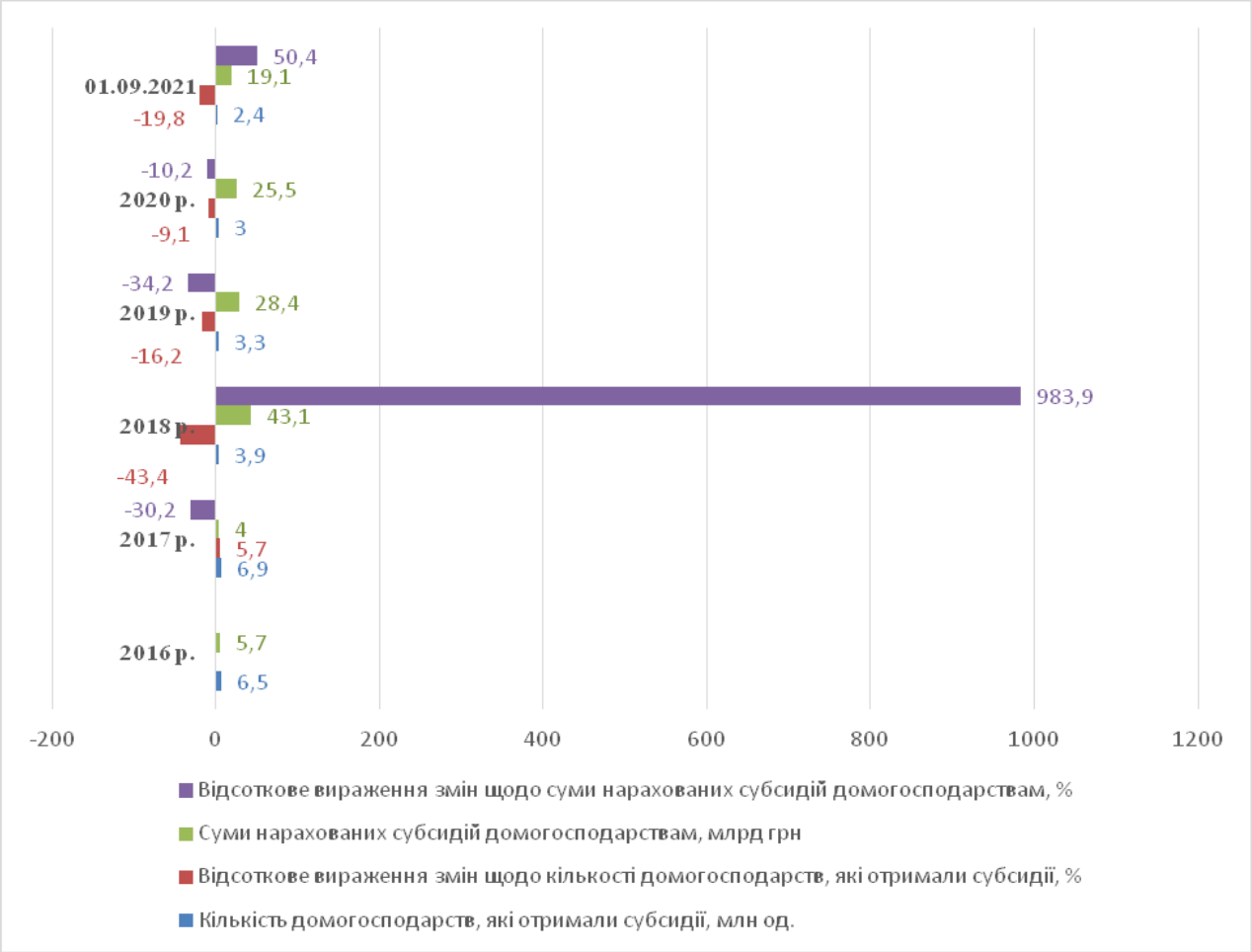

Рис. 3. Житлові субсидії домогосподарствам за 2016–2021 рр.

Примітки: 1) станом на кінець року; 2) 2016 р., 2017 р. за показником суми нарахованих субсидій домогосподарствам розрахованим без урахування коштів, які нараховані організаціям, що надають послуги ЖКГ.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [7]

Розмір обов'язкового відсотку платежу розраховується за такою формулою:

$$P_o = \frac{K_д}{K_г + P_г},$$

де P_o – частка плати за послуги для домогосподарства, яка для розрахунку субсидії округлюється до двох знаків після коми;

$K_д$ – коефіцієнт доходу домогосподарства – відношення розміру середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу до прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць, встановленого на 1 січня року, з якого призначається субсидія (розмір прожиткового мінімуму на 01.01.2022 складає 2393 грн);

$K_г$ – базовий коефіцієнт доходу для призначення субсидії – два прожиткових мінімуми на одну особу в розрахунку на місяць ($K_г = 2$);

$P_г$ – базова норма плати за послуги становить 15 % від середньомісячного сукупного доходу домогосподарства ($P_г = 15$).

На основі отриманих даних розраховується розмір обов'язкового платежу, де обов'язковий відсоток платежу множиться на середньомісячний сукупний дохід сім'ї [9].

Кожне домогосподарство одночасно з рахунком для оплати енергоносіїв у квітні та жовтні одержує спрощені форми заяви та декларації для звернення за призначенням житлової субсидії. Підприємства, які забезпечують надання послуги з газопостачання, електропостачання та централізованого опалення, повинні забезпечити виробництво бланків заяви та декларації і доставку їх до споживачів разом із рахунками на оплату послуг.

Встановлено, що скасовуються всі обмеження стосовно майнового стану домогосподарств, які звертаються за призначенням житлових субсидій, окрім реалізації одноразової дороговартісної покупки (на суму понад 50 тис. грн) (див. рис. 4). Встановлюється автоматичний принцип надання субсидії на новий період (скасовується необхідність повторного звернення до органу соціального захисту населення для призначення субсидії на новий період у разі відсутності змін) [4].

Обмеження, які скасовуються стосовно майнового стану домогосподарств, які звертаються за призначенням житлових субсидій

- наявність у власності двох житлових приміщень та двох автомобілів;
- наявність у складі домогосподарства осіб працездатного віку, які не працюють, не навчаються і не перебувають на обліку як безробітні;
- здача в найм житлового приміщення;
- здійснення покупки товарів, робіт та послуг (у тому числі оплата медичних послуг та навчання) на суму понад 10 прожиткових мінімумів;
- Термін дії субсидії запроваджується на 12 місяців, а не на опалювальний період, як раніше.

Рис. 4. Обмеження, які скасовуються стосовно майнового стану домогосподарств, які звертаються за призначенням житлових субсидій

Джерело: сформовано автором на основі джерела [4]

Критерії, які перешкоджають імплементації програм адресності

- Питання заполітизованості житлових пільг та адресної грошової допомоги, а отже, брак взаєморозуміння і неспроможність ухвалення законодавчого рішення стосовно реформування сфери соціальної допомоги;
- Непорозуміння груп інтересів, зокрема малозабезпечених домогосподарств, які заміну пільг на адресну допомогу асоціюють із позбавленням їхніх соціальних пільг;
- Високі адміністративні витрати на формування та імплементацію вдосконаленої системи надання адресної допомоги малозабезпеченим домогосподарствам;
- Зростання навантаження на бюджет врезультаті усунення перехресного субсидування пільг підприємствами – надавачами пільгових послуг;
- Потрібно імплементувати критерій верхньої межі доходу, після якого домогосподарство втрачає право на соціальні пільги;
- Асекурувати наступні критерії адресності, які б відповідали критеріям чесності, прозорості та враховували б обставини, дохід, потреби пільговика;
- Необхідно здійснити тотальний контроль чисельності пільговиків, за результатами якого здійснити перегляд та нормування самої системи нарахування пільг для усунення необґрунтованого застосування пільг, а отже, незаконного викачування фінансових ресурсів із державного бюджету.

Рис. 5. Головні критерії, які перешкоджають імплементації програм адресності

Джерело: сформовано автором на основі джерела [4]

В результаті дослідження механізму надання адресної допомоги домогосподарствам з низьким рівнем доходів, вважаємо за необхідне виокремити головні критерії, які перешкоджають імплементації програм адресності, які відображено на рис. 5.

З-за умов військового стану в Україні критерії та засади надання житлових субсидій не видозмінилися, однак були реалізовані певні зміни в системі адміністрування: якщо донедавна функції щодо надання житлових субсидій реалізовували місцеві органи соціального захисту населення, то зараз на окремих етапах дані функції набуває Пенсійний фонд.

У 2022 році Міністерством соціальної політики України передбачено, що всі ті громадяни та домогосподарства, які одержували субсидію в попередньому опалювальному періоді, тобто станом на квітень 2022 року, їм призначена житлова субсидія в автоматичному режимі, без обов'язкового відвідування будь-яких державних органів, оскільки управління соцзахисту на самостійній основі оновили інформацію, та призначили житлову субсидію і продовжили її нарахування на наступний період (з 2022 року по квітень 2023 року включно).

З 1 грудня 2022 р. кожен громадянин країни має змогу одержати субсидію не тільки через ЦНАПи та місцеві органи влади, а через відділ Пенсійного фонду, які здійснюють діяльність за екстериторіальним принципом, що робить звернення набагато зручнішим та доступнішим. Пенсійний фонд результативно асекурував виплату житлових субсидій протягом осені 2022 року в рамках першого етапу передачі функцій їх надання від органів соціального захисту населення. За умов кондицій Пенсійним фондом України розпочато другий етап, який передбачає прийом громадян та розгляд їхніх звернень щодо отримання житлової субсидії [11].

Вважаємо, що тривалий час вплив житлових субсидій на енергоефективність був негативним, у зв'язку з тим, що замість того, щоб витрачати менше енергії, люди, які отримували субсидії, навпаки, збільшували витрати, щоб отримати ще більше субсидій. Даний факт свідчить про неефективність існуючої в країні системи субсидіювання, однак у 2018 році відбулися позитивні зрушення в даній сфері, які були найбільш помітними після 2018 року, коли в Україні почали впроваджувати монетизацію субсидій. З весни 2019 року дану допомогу почали виплачувати готівкою, а з 1 січня 2020 року українці мають право будь-коли переходити на отримання готівкової виплати житлових субсидій. Монетизація стимулювала громадян країни економити воду, тепло, газ та електроенергію, оскільки таким способом вони могли витрачати заощаджену субсидію на власні потреби.

Вважаємо, що чисельність отримувачів житлових субсидій в Україні потрібно скоротити шляхом прозорого обліку споживачів, адресних платежів та верифікації, тому вважаємо, що необхідно сформувати реєстр отримувачів житлових субсидій, який містить усі необхідні дані (дохід, кількість членів сім'ї, житлові умови, наявність лічильників, споживання енергії, імплементовані заходи з енергозбереження тощо). Тому необхідно зберегти індивідуальні, адресні житлові субсидії одночасно з їх монетизацією та запровадженням ринкових цін на енергоносії, які стимулюватимуть людей споживати менше тепла, газу тощо. В ході ефективної діяльності державних органів з субсидіантами, які могли б переконати їх, що енергоефективність допоможе скоротити субсидіантами комунальні рахунки і з часом житлові субсидії взагалі відпадуть від їхньої потреби. Однак для того, щоб реалізувати даний процес і зробити його незворотнім, необхідні значні системні зусилля зі сторони міських рад та об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, тому уряд повинен вдосконалити дану систему, щоб вона стимулювала енергозберігаючих субсидіантів і перерозподілила вивільнені кошти на програми енергоефективності [12].

Сучасні виклики та проблеми під впливом війни надають унікальну змогу провести експертизу житлового сектору і в процесі адаптації житлової політики та ринку житла необхідно врахувати нові вимоги, цільові контингенти, реальні потреби населення стосовно житла, а також позитивний зарубіжний досвід в даній сфері. Вважаємо, що необхідно провести масштабну інвентаризацію житлового фонду країни та встановити клас енергоефективності житлових приміщень, що надасть змогу ефективно призначати житлові субсидії, на основі аналізу потреби в тепловій енергії для кожного типу будинків. Для того, щоб дана система сприяла енергозбереженню, уряд зобов'язаний звернутися до громадян із чітким планом розвитку системи надання житлових субсидій.

Для України, вважаємо, необхідне збільшення механізмів державного фінансування в енергоефективність житлового сектора, а насамперед в перехід від субсидування до більш диференційованого портфеля інструментів, наприклад, формування гарантійних схем може результативно розв'язати пи-

тання, які взаємопов'язані з ризиком інвестицій в енергоефективність зі сторони інвесторів, і в той же час запропонувати більш результативне з точки зору витрат застосування державних коштів [13].

Вважаємо, що для того, щоб забезпечити енергоефективність житлового сектору України необхідно, також застосовувати й інноваційні фінансові інструменти, а саме: краудфандінг енергоефективності, котрий надасть змогу одержати фінансування споживачам, що не мають права на традиційні варіанти фінансування, та страхування енергоефективності, яке пропонує захист від імовірного недофінансування проєктів з енергоефективності й тим самим знижує ризик, який взаємопов'язаний із даними інвестиціями.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що тема особливостей застосування житлової субсидії як інструменту адресної фінансової допомоги населенню набуває все більшої актуальності з-поміж дослідників. Таким чином, механізм фінансового забезпечення соціальних послуг має враховувати принципи побудови механізму соціального захисту населення в частині виокремлення його фінансової підсистеми як логічно сформованої сукупності джерел, що характеризує цілісність системи соціального захисту населення та напрями фінансування соціального захисту. В результаті проведеного дослідження з'ясовано, що з-за сучасних умов основним важелем стимулювання значної чисельності населення України має бути передусім перемога у війні з росією, а наступним кроком повинно бути формування робочих місць і гідна оплата праці, яка надавала б можливість забезпечувати собі і членам сім'ї гідне життя завдяки заробленим фінансовим ресурсам, а не одержаній від держави адресній соціальній допомозі.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені автором та запропоновані в статті, можуть бути використані для уникнення перешкод та подолання поточних викликів в ході надання житлової субсидії населенню. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на дослідження еластичності домогосподарств до зростання цін на житлово-комунальні послуги з метою встановлення належних цін на дані послуги для забезпечення відповідного життя найбідніших верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Midões C. Policy Evaluation [PE/03/2021]. The Ukrainian Housing and Utilities Subsidy (HUS): Targeting and Coverage. BE Berlin Economics GmbH. 2021. 13 p.
2. Лопушняк Г.С., Корелеська Є. Соціальні аспекти розвитку України. *Фінанси, облік, банки*. 2016. № 1 (21). С. 21–33.
3. Хомич І. Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України. *Форум права.* 2013. № 3. С. 717–724.
4. Ігнатишин М.В., Ковач Я.М. Субсидії як інструмент адресної допомоги населенню. *Економіка і суспільство.* 2017. Випуск № 13. С. 993–997.
5. Alberini A., Umapathi N. What Are the Benefits of Government Assistance with Household Energy Bills? Evidence from Ukraine. World Bank Policy Research Working Paper 9669. 2021. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/747101621621225723/pdf/What-Are-the-Benefits-ofGovernment-Assistance-with-Household-Energy-Bills-Evidence-from-Ukraine.pdf
6. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2020 рік. 2021. URL: https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/monitoring/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%202020%20%D1%80%D1%96%D0%BA.doc
7. Міністерство соціальної політики України. Відкриті дані. 2021. URL: https://www.msp.gov.ua/main/Vidkriti-dani.html
8. Івашова Л.М., Івашов М.Ф. Фінансові механізми реалізації соціальної політики держави: пільги та субсидії для населення. *Вісник Академії митної служби України. Державне управління.* 2013. № 2. С. 34–42.
9. Міністерство соціальної політики України. Розрахунок розміру субсидії. 2022. URL: https://www.msp.gov.ua/news/16208.html
10. Міністерство соціальної політики України. Хто має право на отримання допомоги. 2022. URL: https://www.msp.gov.ua/news/16206.html
11. Музиченко В. Критерії та умови надання житлових субсидій не змінилися, змінюється адміністратор системи. 2022. URL: https://www.msp.gov.ua/news/22426.html
12. Ukranian Energy. Subsidies: turnaround toward effectiveness. 2020. URL: https://ua-energy.org/en/posts/14-07-2020
13. Щербініна С.А., Шевченко О.М. Фінансові інструменти забезпечення енергоефективності житлового сектора України. *Економічний простір.* 2022. № 177. С. 20–24. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/177-3

REFERENCES:

1. Midões, C. (2021) Policy Evaluation [PE/03/2021]. The Ukrainian Housing and Utilities Subsidy (HUS): Targeting and Coverage. BE Berlin Economics GmbH, 13 p.
2. Lopushniak, H.S., Koreleska, Ye. (2016) Sotsialni aspekty rozvytku Ukrainy [Social aspects of the development of Ukraine]. *Finansy, oblik, banky,* no. 1 (21), pp. 21–33. (in Ukrainian)
3. Khomych, I. Yu. (2013) Osoblyvosti sotsialnoi dopomohy yak formy sotsialnoho zabezpechennia naselennia Ukrainy [Peculiarities of social assistance as a form of social security of the population of Ukraine]. *Forum prava,* no. 3, pp. 717–724. (in Ukrainian)
4. Ihnatyshyn, M.V., Kovach, Ya.M. (2017) Subsydii yak instrument adresnoi dopomohy naselenniu. [Subsidies as a tool of targeted assistance to the population]. *Ekonomika i suspilstvo,* no. 13, pp. 993–997. (in Ukrainian)
5. Alberini, A., Umapathi, N. (2021) What Are the Benefits of Government Assistance with Household Energy Bills? Evidence from Ukraine. World Bank Policy Research Working Paper 9669. Available at: https://documents1.worldbank.org/curated/en/747101621621225723/pdf/What-Are-the-Benefits-ofGovernment-Assistance-with-Household-Energy-Bills-Evidence-from-Ukraine.pdf [in English].
6. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy (2021) Monitorynh prohram sotsialnoi pidtrymky naselennia za 2020 rik [Monitoring of social support programs for the population for 2020]. Available at: https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/monitoring/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%20 2020%20%D1%80%D1%96%D0%BA.doc (in Ukrainian)
7. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy (2021) Vidkryti dani [Open data]. Available at: https://www.msp.gov.ua/main/Vidkriti-dani.html (in Ukrainian)
8. Ivashova, L.M., Ivashov, M.F. (2013) Finansovi mekhanizmy realizatsii sotsialnoi polityky derzhavy: pilhy ta subsydii dlia naselennia [Financial mechanisms for implementing the state's social policy: benefits and subsidies for the population]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Derzhavne upravlinnia,* no. 2, pp. 34–42. (in Ukrainian)
9. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy (2022) Rozrakhunok rozmiru subsydii [Calculation of the subsidy amount]. Available at: https://www.msp.gov.ua/news/16208.html (in Ukrainian)
10. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy (2022) Khto maie pravo na otrymannia dopomohy [Who is entitled to receive assistance]. Available at: https://www.msp.gov.ua/news/16206.html (in Ukrainian)
11. Muzychenko, V. (2022) Kryterii ta umovy nadannia zhytlovykh subsydii ne zminylysia, zminiuietsia administrator systemy [The criteria and conditions for providing housing subsidies have not changed, the system administrator is changing]. Available at: https://www.msp.gov.ua/news/22426.html (in Ukrainian)
12. Ukranian Energy (2020) Subsidies: turnaround toward effectiveness. Available at: https://ua-energy.org/en/posts/14-07-2020
13. Shcherbinina, S.A., Shevchenko, O.M. (2022) Finansovi instrumenty zabezpechennia enerhoefektyvnosti zhytlovoho sektora Ukrainy [Financial instruments for ensuring energy efficiency of the residential sector of Ukraine]. *Ekonomichnyi prostir,* no. 177, pp. 20–24. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/177-3 (in Ukrainian)

УДК 338:332.12
JEL H20, H71

Фоменко Олексій Олександрович, аспірант кафедри соціоекономіки та управління персоналом, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. **Житлова субсидія як інструмент адресної фінансової допомоги населенню.**

У статті досліджуються особливості застосування житлової субсидії як інструменту адресної фінансової допомоги населенню. З'ясовано, що під житловими субсидіями розуміють ефективний соціальний інструмент для надання безкоштовної адресної допомоги домогосподарствам від держави, який надає можливість скерувати її тим домогосподарствам, які насправді мають потребу у отриманні державної допомоги. Встановлено, що житлова субсидія є основною частиною української соціальної політики, яка становить 1%-2,5% ВВП у 2016–2021 рр. Встановлено, що у 2020 році житлові субсидії були скеровані на оплату житлово-комунальних послуг 2 660 659 домогосподарствам, а житлові субсидії в готівковій формі були скеровані на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива 384 674 домогосподарствам. Визначено, що у 2020 р. загальна сума призначених житлових субсидій становила становили 25,5 млрд грн, а середній розмір призначених житлових субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг становив 1 615,39 грн. Встановлено, що скасовуються всі обмеження стосовно майнового стану домогосподарств, які звертаються за призначенням житлових субсидій, окрім реалізації одноразової дороговартісної покупки (на суму понад 50 тис. грн.). Визначено, що за умов військового стану в Україні критерії та засади надання житлових субсидій не видозмінилися, однак були реалізовані певні зміни в системі адміністрування: якщо донедавна функції щодо надання житлових субсидій реалізовували місцеві органи соціального захисту населення¸ то зараз на окремих етапах дані функції набуває Пенсійний фонд. В результаті проведеного дослідження вважаємо за необхідне реалізувати наступні заходи у соціальній

сфері: підвищити результативність механізмів соціального замовлення та контролю над якістю надання соціальних послуг громадянам та домогосподарствам; удосконалити, сформувати та імплементувати належні державні стандарти в сфері надання соціальних послуг.

Ключові слова: житлова субсидія, інструмент, фінансова допомога, населення.

UDC 338:332.12
JEL H20, H71

Oleksii Fomenko, Graduate Student of the Department of Socioeconomics and Personnel Management, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. **Housing subsidy as a tool of targeted financial assistance to the population.**

The paper studies the peculiarities of the application of the housing subsidy as a tool of targeted financial assistance to the population. It was found that housing subsidies are understood as an effective social tool for providing free targeted assistance to households from the state, which provides an opportunity to direct it to those households that actually need to receive state assistance. It was established that the housing subsidy is the main part of Ukrainian social policy, which is 1%-2.5% of GDP in 2016–2021. It was established that in 2020 housing subsidies were directed to the payment of housing and communal services to 2,660,659 households, and housing subsidies in the form of cash were directed to reimbursement of costs for the purchase of liquefied gas, solid and liquid stove fuel for 384,674 households. It was determined that in 2020, the total amount of assigned housing subsidies amounted to UAH 25.5 billion, and the average amount of assigned housing subsidies to reimburse the costs of paying for housing and communal services was UAH 1,615.39. It has been established that all restrictions on the property status of households applying for housing subsidies, except for one-time expensive purchases (over UAH 50,000), will be abolished. It was determined that due to the conditions of martial law in Ukraine, the criteria and conditions for providing housing subsidies have not changed, however, certain changes have been implemented in the administration system: if until recently the functions of providing housing subsidies were implemented by local social protection bodies, now at individual stages these functions are acquired by the Pension Fund. As a result of the conducted research, we consider it necessary to implement the following measures in the social sphere: to increase the effectiveness of the mechanisms of social ordering and control over the quality of the provision of social services to citizens and households; to improve, form and implement appropriate state standards in the field of social services provision.

Key words: housing subsidy, tool, financial assistance, population.

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

UDC 338.48-44(1-22)
JEL L83, O13, Q13
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2786

THE ROLE OF RURAL TOURISM IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF LOCAL HROMADAS

Mariia Bieloborodova*, PhD (Economics), Associate Professor
Dnipro University of Technology

** ORCID 0000-0001-8329-7679*

© Bieloborodova M., 2022

Стаття отримана редакцією 23.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 23.11.2022

Introduction. Rural (green) tourism is a popular form of recreation that has long been known throughout the world. In various countries, travelers are increasingly choosing to travel to rural areas and small towns with a population of up to 10,000. The number of locals is one of the criteria that allows to classify rural tourism more precisely. Rural tourism is particularly developed in France, Italy and Spain. This type of tourism successfully attracts visitors whose spending provides financial support for biodiversity conservation and economic growth in developing areas. However, a balance should also be maintained in this direction, as studies on the environmental impact of mass tourism [1; 4; 5] confirm the danger in terms of land use, water use, consumption of other exhaustible natural resources, increased ethnic discrimination, pollution associated with more active use of transportation infrastructure, etc.

Nevertheless, most scholars confirm that tourism can have a positive impact on regional development [2; 3; 8]. The local benefits of tourism development must be considered alongside its possible negative impacts. The minimization of the latter allows the spread of green forms of tourism, united within the framework of a single organization – cluster and/or DMO (Destination Management Organization).

Review recent research and publications. The issue of rural development and the role of ecological, agrarian, rural and green tourism in this process has been considered by both domestic and foreign scientists. For example, in the works of L. Bezuhla [1; 2] the relevance of rural green tourism as a separate area of national tourism business development was substantiated. The author notes the significant dependence of ecological forms of tourism on the macroenvironment [2].

It should be noted that the problem of survival of small family farms is relevant not only in Ukraine. Research presented in the work of R. Holland et al [3], was based on a primary survey of agricultural households in the state of Tennessee in 2020. The authors concluded that factors such as social media marketing and farm insurance significantly increase the likelihood of rural agritourism development. The paper suggests that small farms struggling to survive in the U.S. may consider rural and agritourism as a tool to increase their economic sustainability. This statement is fully consistent with the conclusions of I. Koshkalda et al. [4], who note that the economic security of the agricultural sector of Ukraine lies in the diversification of its development directions, in particular, through the popularization of rural green tourism. S. Kalchenko et al. [5] in their research prove the importance of development of this type of recreational business as a form of self-realization for farms and agricultural households and justify the role of rural entrepreneurship as a factor of regional development.

Nevertheless, the scientific literature still does not offer a sufficiently clear definition of the specifics and characteristics of rural ecotourism, based on the justification of its role in the sustainable development of territories, which, of course, becomes especially relevant in the conditions of the balanced reconstruction of our country.

According to the "Concept of the post-war recovery and development strategy of Ukraine" published by the National Institute of Strategic Studies (NISS) [6], one of the sectoral goals is to restore and maximize human potential, especially in rural areas, on the basis of economic productivity, social justice and social responsibility. In addition, it is expedient to take into account the European experience in the regulation of rural tourism, since the further development strategy of Ukraine, according to [6], will consist precisely in European integration.

The purpose of the article. The purpose of the research, the results of which are presented in this article, is to substantiate the role and specifics of rural green tourism in the sustainable development of local rural communities. The need for practical implementation of the rural tourism development program is illustrated by the example of the Petrykivka hromada (Dniprovsky district of the Dnipropetrovsk Oblast).

Basic material and results. To date, there are no clear definitions of the concepts of ecological, rural and green tourism [9]. A number of scholars oppose the concepts of mass and sustainable tourism, and accordingly, the author agrees that the spread of green tourism is an expression of the sustainable development of the economy and society as a whole. However, green forms of tourism have also been criticized by the scientific community because they have significant negative consequences associated with the commercialization of previously undisturbed natural resources and their further involvement in the economic cycle. In countries with less developed economies, such resources are often exploited uncontrollably, leading to their degradation and even complete disappearance [7].

With regard to rural tourism, it should be noted that, for example, there is no single definition of this term in the European Community, since the political, economic, social, cultural and historical contexts vary considerably from one region to another. However, there is a general concept that "rural tourism" is tourism in a rural area (Figure 1), also taking into account some parameters that define this "rural area" in a given country.

In some places, it is determined by quantitative expression (for example, depending on the population of the municipality) or qualitative (characteristics of a specific space). For example, in some countries, such as Luxembourg, most areas are rural. In the United Kingdom, rural areas are associated with landscape and population; in Italy, the definition of a rural area is linked to the occupation of the population by agriculture.

The overall assessment of the effectiveness of rural tourism in Europe and Ukraine is positive: it is recognized that tourism in rural areas has a relatively high positive economic, social and environmental impact (Table 1), but detailed individual statistics on rural tourism are not always presented.

In general, there are two approaches to rural tourism policy in European countries:

1) Specific decrees and regulations specifically for "rural tourism" (sometimes only for agriculture or agritourism, which represent about 20% of the rural tourism industry) are separate from the general legislation in the field of tourism. This approach is widespread, for example, in southern Europe (Italy, Spain, Greece);

2) most EU countries do not have a specific legal framework for rural tourism.

There is a rather widespread view among scientists that rural tourism is a term used more for advertising and promotional purposes, but from the legal side, rural tourism entrepreneurs operate in the same way as other businesses in the tourism sector. This approach is used in Great Britain, Scandinavia, Germany, Austria, etc. Possible support may come from different departments and ministries depending on the specifics of each country and may include the promotion of tourism facilities in the sector, sometimes with little financial resources

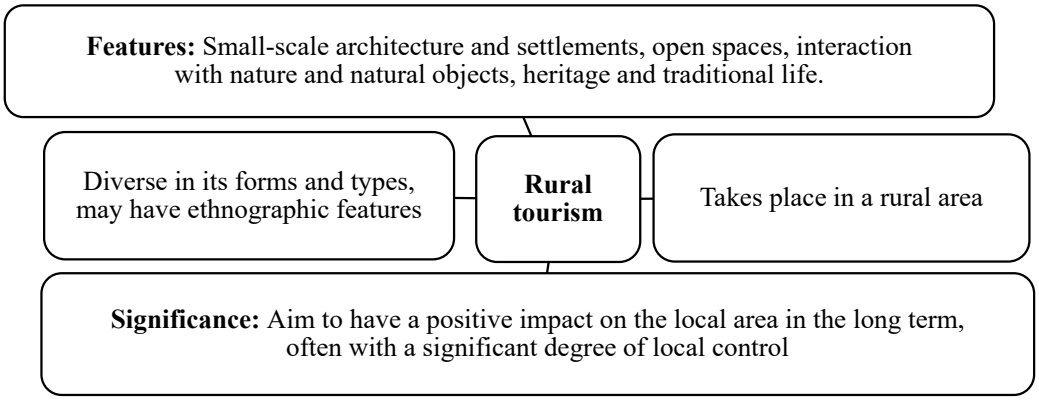

Figure 1. Theoretical bases of rural tourism

Source: complied by the author based on [8; 9]

Table 1

The potential of rural tourism in the implementation of the Sustainable Development Goals

Sustainable Development Goals	Directions for the implementation of the Goals in the context of rural tourism
Goal 3. Good Health and Well-Being	Rural tourism provides access to natural recreational resources for the broad masses of the population, helps restore physical and moral condition, and gives tourists an opportunity to have a unique experience.
Goal 4. Quality Education	The introduction of the requirements for the appropriate level of social and environmental responsibility education in higher education standards leads to the reorientation of consumer demands towards the values of sustainable development and responsible forms of leisure. Conscious attitude to the local hromada and its cultural values is appropriate for any educational program.
Goal 8. Decent Work and Economic Growth	Simple jobs in tourism often do not require specific training and create opportunities for local hromada members.
Goal 9. Industry, Innovation, and Infrastructure	Rural tourism provides a transition from a traditional economy to a circular economy (for example, the use of renewable energy sources on farms), which ensures the development of appropriate infrastructure and balanced use of the environment.
Goal 10. Reduced Inequalities	For Ukraine, inequality manifests itself primarily in the standard of living and opportunities of regional centers compared to small towns and villages. Where resources are scarce and there is a significant level of inertia, the contrast only increases. Therefore, raising the level of the economic condition of the region today is primarily the task of the locals, e.g., hromada, government and business.
Goal 11. Sustainable Cities and Communities	The multiplier effect of rural tourism is achieved through the diversification of farm services, the creation of additional jobs, the promotion of the territory and the emergence of new opportunities for representatives of other sectors of the economy.
Goal 12. Responsible Consumption and Production	Rural tourism allows to reduce the environmental impact on the most popular tourist areas of other countries, to diversify the sector, to expand geographically and to promote the development of territories, e.g., by reducing the dependence on international markets.

Source: complied by the author based on [10–12]

to support projects in rural areas. In most cases, funds are allocated through the line of the ministry responsible for rural development. In the EU, this is usually the Ministry of Agriculture, which is responsible for rural development funds. In addition, ministries dealing with labor and vocational education, culture (heritage), environment (natural, national parks, etc.), economic development in general may be involved.

As for the legal regulation of rural tourism in Ukraine, it is most closely related to agrarian and land law, since activities in the field of rural tourism are related to agricultural production, the property of which is land. In recent years, with the aim of creating a legal framework for the establishment and development of rural green and agrotourism in Ukraine, as well as for the purpose of harmonization with European practice, a number of draft laws in this area have appeared, in particular, the draft Law of Ukraine "On Rural Green Tourism", the draft Law of Ukraine "On Agrotourism and Agrotourism Activities" [13; 14]. However, so far none of these draft laws has been adopted, the issue of taxation of rural tourism needs additional regulation.

An important feature of rural tourism is also the complexity and inseparability of this sphere from transport, environment, education, culture, agriculture, modern digital technologies, etc. Therefore, rural tourism is either regulated at the legislative level as a separate sphere or included in the general tourism regulation of the country, but in both cases it is part of the policy of agricultural diversification and development of local communities. Rural tourism is considered more comprehensively and broadly than a part of the tourism industry, but rather as a tool for the development and support of rural areas (in general) and agriculture (in particular in some countries). In any case, all European countries recognize rural tourism as an important tool and actively support its development through the simplification of bureaucratic procedures, tax benefits and other financial instruments.

Strengthening the environmental requirements of agriculture, ecologically oriented modernization of industrial enterprises, including those that traditionally cause the most pollution, modernization of transport allow to qualitatively improve the environmental parameters of the economy. Considering the transition to the paradigm of sustainable development in all spheres of social life, in particular in the hospitality and tourism industry, the study of the potential for the development of such forms of tourism as rural green in the conditions of the need to support agriculture is of particular importance.

The Dnipropetrovsk Oblast is traditionally considered to be an industrial region, which is confirmed by the statistical data for 2021, in which the volume of sold industrial products (goods, services) amounted to UAH 671.2 billion or 18.7% of the national turnover from industrial activity (the highest indicator among the regions of Ukraine) [15]. Such a result indicates not only the prospects for further development of this industry, but also the urgent need and readiness of the population of the region to perceive more balanced forms of tourism and recreation, among which ecological and rural green tourism is especially noted.

Despite the industrial orientation of the region, Dnipropetrovsk Oblast has a rich historical and cultural heritage, old Cossack traditions. All this is embodied in the popularization of family farms (hamlets) as centers of rural green tourism. The National Tourism Organization of Ukraine (NTOU) traditionally offers a new tourist theme every year. Thus, in order to confirm the popularization of sustainable development trends, 2020 was declared the Year of Rural Tourism in Ukraine [16].

In general, the assessment of consumers' willingness to accept green socio-economic trends is based on the assumption that as society's welfare increases, the demand for environmental quality begins to grow steadily after the level of development reaches a certain value. This interdependence is reflected in the environmental Kuznets curve (hereafter EKC). Thus, the research highlighted in [17] concerned the construction of EKCs in the regions of Ukraine as a justification of the population's readiness to accept green forms of tourism.

The EKC is usually constructed for the relationship between per capita income and the volume of pollutant emissions (by type) [11]. The earlier period of the EKC turning point in the region allows us to draw a conclusion about the sustainability of the population's green reorientation and its readiness to accept and spread green tourism as a competitive and viable alternative to mass package tours. The data and dynamics of the gross regional product of the Dnipropetrovsk Oblast and emissions of air pollutants (Tables 2, 3) show that the level of economic development achieved in the region can create conditions for strengthening the environmental demands of the population. Consumers are paying more and more attention to goods and services that position themselves as environmentally friendly, so the processes of greening all spheres of the economy, including tourism, are being intensified in the region.

Table 2

Emissions of polluting substances into the air per square km., tons

Research region	Period (in years)						
	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Ukraine	11,6	11,4	9,3	7,8	5,3	4,5	4,4
Chain growth rate, %	-	*-1.72*	*-18.42*	*-16.13*	*-32.05*	*-15.09*	*-2.22*
Dnipropetrovs′ka oblast′	36,8	35,9	32,5	27,5	26,1	20,6	19,2
Chain growth rate, %	-	*-2.45*	*-9.47*	*-15.38*	*-5.09*	*-21.07*	*-6.80*

Source: complied by the author based on [18]

Table 3

Gross regional product per capita (in actual prices, UAH)

Research region	Period (in years)						
	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Ukraine	32002	33473	36904	46413	55899	70233	84235
Chain growth rate, %	-	*4.60*	*10.25*	*25.77*	*20.44*	*25.64*	*19.94*
Dnipropetrovs′ka oblast′	44650	46333	53749	65897	75396	97137	114784
Chain growth rate, %	-	*3.77*	*16.01*	*22.60*	*14.41*	*28.84*	*18.17*

Source: complied by the author based [18]

Petrykivka hromada (since 2020, as a result of the administrative and territorial reform, it is part of the Dniprovsky district) deserves special attention in the region as a territory where historical, ethnographic and green traditions of hospitality are concentrated. Traditionally, this area has been oriented towards meeting the cultural and educational needs of schoolchildren and students (UNESCO heritage sites, folk art centers, ethnographic and local history museums), which allows it to be distinguished as a separate tourist area of the region. However, during the last decade the direction of satisfying the needs of the inhabitants of big cities for short-term or holiday green recreation has been actively developing. Thus, according to [20], the following family farms are examples of rural tourism popularization centers in Petrykivka hromada, namely:

1. Hrechane village:

– Ethnic farm "Cossack Sich", where samples of Cossack life, a manor house museum, a Cossack church are presented and performances, theatrical tours and traditional holidays are organized;

– hamlet "Halushkivka", which includes a model of a Cossack fortress, Cossack farms, a museum of rural life of the 19th century and the Museum of the Cross, currently the only museum of its kind in the region.

2. Mala Petrykivka village and the museum-manor “Mykolyn Khutir (hamlet)”, where there is a possibility to get acquainted with traditional applied arts, taste Ukrainian national dishes and attend master classes.

3. Sudivka village, green manor “Blahodatne”, where green farm goods and workshops on their cooking are offered. There is the possibility of overnight accommodation, meals, fishing is offered. In ancient times, the territory of the manor was part of the Cossack settlement “Protovchanska palanka”. Green manor “Blahodatne” was founded in 2003. By the decision of the board of the Association for the Promotion of the Development of Rural Green Tourism in Ukraine on membership in the association, the farm is a participant in the “Ukrainian Hospitality Homestead” program. The mission of the Green Manor “Blahodatne” is to restore folk Ukrainian traditions and customs.

4. Kurylivka urban-type village, family horse farm “Otaman”, which offers green farm goods and equestrian routes, including those of a rehabilitation nature. Thematic photo sessions, horse rental for holidays is also offered.

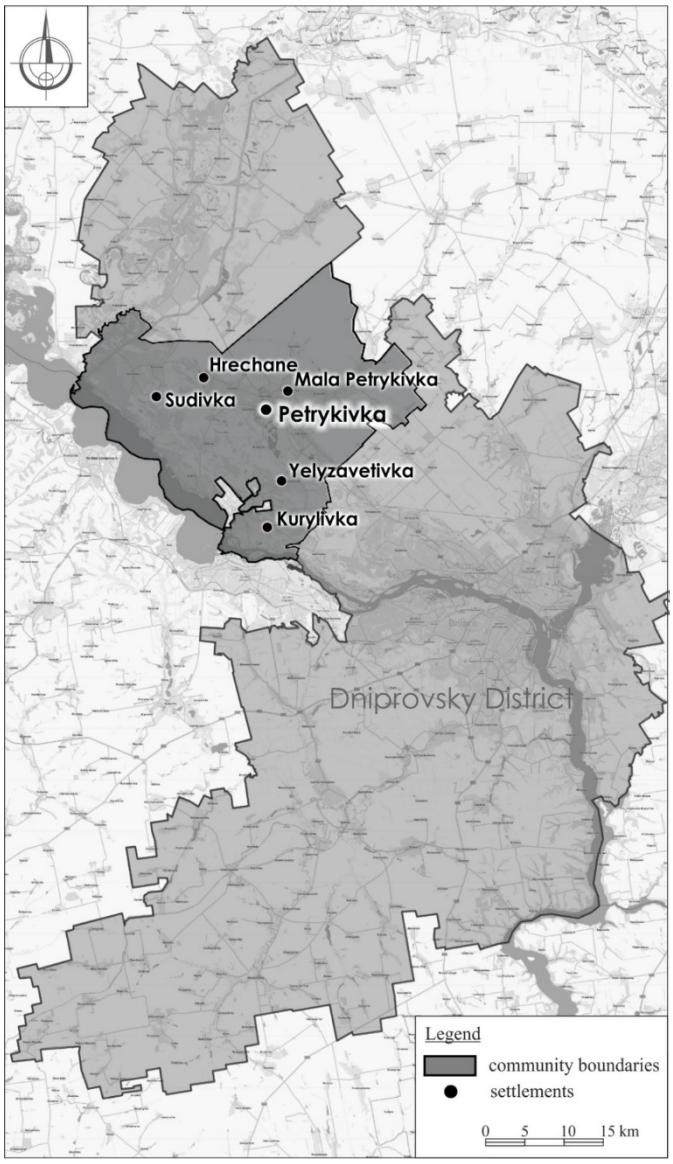

Figure 2. Rural green tourism centres of Petrykivka local hromada

Source: complied by the author

5. Yelyzavetivka village, family farm and stable, operates from 2005, offers garden houses for rentals, fishing, farm organic products, visits to the petting zoo and horse riding.

It is possible to affirm the existence of conditions for the creation of a cluster of rural and ethnographic tourism within the borders of the Petrykivka hromada on the basis of the above-mentioned farms (Figure 2).

Thus, O. Maslyhan and H. Mashika divide all the conditions and factors of the development of the tourism and recreation cluster into four groups [21]:

1) Conditions and factors of strategic development and competition: presence or absence of a tourism development strategy through the creation of a tourism and recreation cluster; presence or absence of an active coordinating center for the implementation of the strategy; business climate in the region;

2) factors and means of production of services and tourism: geographical and climatic features of the territory; natural and recreational facilities; historical and cultural heritage; infrastructure (transport, information and communication, hospitality and leisure); human resources; research resources; availability of innovative technologies;

3) conditions and factors of tourist demand: presence or absence of unique needs of tourists in the Ukrainian and international markets; dependence on cyclical fluctuations of the market;

4) the factor of presence of specialized and auxiliary spheres of activity: passenger and cargo transportation, construction, utilities, educational institutions, health care, trade, souvenir industry, production of consumer goods, etc.

It is worth mentioning that in the case of the Petrykivka hromada all the mentioned factors are pres-

ent, and between the centers of rural green tourism there is a possibility of creating one-day and several-day horseback riding, cycling, hiking tourist routes, as well as creating a network for the sale of organic farm and souvenir goods. (Figure 2). All farms, homesteads and hamlets mentioned in the study are located in a compact and advantageous location from the point of view of clustering. The first stage of the clustering of farms should be the creation of a map of tourist products of the Petrykivka hromada, which would allow to systematize the information about the existing tourist potential of the hromada.

The importance of cluster development of tourism enterprises in the Dnipro region and in Petrikivka hromada in particular is due to the need to create on the basis of such enterprises more flexible structures capable of satisfying the growing demand for quality and environmentally friendly services. In recent years, small and medium-sized enterprises in the field of tourism have been among the leaders in the growth of the provision of services and goods in the district. At the same time, these enterprises of green tourism have not only significant tourist potential, but also experience in cooperation and interaction.

From this it can be concluded that the development of rural tourism in the region should begin precisely with the unification of small and medium-sized family enterprises into a cluster. The expediency of developing the tourism sphere with the help of cluster associations is confirmed by H. Sarkysyan [22], who mentions that "...one of the main directions of tourism development is the introduction of new organizational forms of integration of academic and university science with service production". This conclusion is confirmed by other studies [23; 24], in which the concept of the development of the tourist complex based on the unification of enterprises in territorial production clusters is considered as the basis of its successful development.

Conclusions. Rural green tourism is based on the use of green agriculture and specific rural culture as recreational resources. The main feature of this type of tourism is the importance of aesthetics, environment and economy of rural areas to ensure their sustainable development. Clustering can be one of the tools for revitalizing the development of rural tourism. Thus, the expediency of creating a cluster of rural and ethnographic tourism within the borders of the Petrykivka hromada of the Dniprovsky district, based on family farms, is due to the following aspects

1. The Petrykivka painting is included in the intangible cultural heritage of UNESCO, and it is the main “magnet” that will attract tourists to the hromada.

2. The presence of an extensive network of green farms, where tourists and recreants can get additional services, taste local products, stay comfortably for a few days, will significantly increase the flow of tourists to the hromada.

3. The relative territorial proximity of basic farming enterprises allows to create a network of one-day or several-day green tourism routes (horse riding, cycling, walking).

The creation of a single tourism brand within the cluster and of a separate organization responsible for destination marketing (DMO) will allow to optimize the costs of promotion and implementation of the hromada's tourism product. The Tourism Cluster will unite private rural businesses in the tourism industry of the hromada. The cluster will be created to consolidate the efforts to offer a quality tourism product to the guests of the hromada.

Within the framework of the cluster, it is planned to create a network of green farms, to develop and register a hromada brand, and to create a local tourist organization for destination marketing (DMO). It is also recommended to develop tourist itineraries, an Internet resource to promote the tourist offer of the hromada and to conduct a marketing campaign.

REFERENCES:

1. Bezuhla, L. (2020), “Rural green tourism: trends in the development of national tourism business”, Suchasni pidkhody do sotsial′noekonomichnoho, informatsiynoho ta naukovo-tekhnichnoho rozvytku sub’yektiv natsional′noho hospodarstva. Collective monograph. L. Savchuk, L. Bandorina (eds), Dnipro: Porogy, pp. 157-166.

2. Bezuhla, L. (2020), “Impact of the macro environment on the ecoturist infrastructure”, *Green, Blue & Digital Economy Journal*, vol. 1, no. 2, pp. 33–38.

3. Holland, R., Khanal, A. R., and Dhungana, P. (2022), “Agritourism as an Alternative On-Farm Enterprise for Small U.S. Farms: Examining Factors Influencing the Agritourism Decisions of Small Farms”, *Sustainability,* 14(7), 4055. DOI: https://doi.org/10.3390/su14074055

4. Koshkalda, I., Utenkova, K., Herman, L., Vasilieva, L., and Atamas, O. (2022), “Management of Economic Security of the Ukraine 's Agricultural Sector in the Conditions of Globalization”, *IJIEPR*, no. 33 (1), pp. 1–10. DOI: 10.22068/ijiepr.33.1.11

5. Kalchenko, S., Hutorov, A., Bezuhla, L., Leushina, O., Popova, T., and Dorokhov, O. (2021), “Managing the socio-economic development of small forms of green tourism”, *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series II: Forestry, Wood Industry, Agricultural Food Engineering*, vol. 14 (63) 1, pp. 141–152. DOI: https://doi.org/10.31926/but.fwiafe.2021.14.63.1.13

6. National Institute for Strategic Studies (NISS) (2022), "Concept of the post-war recovery and development strategy of Ukraine", available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf (accessed 01 December 2022).

7. Menshov, O., Kruglov, O., Vyzhva, S., Horoshkova, L., Pereira, P., Pastushenko, T., and Dindaroglu, T. (2021), "Landscape Position Effects on Magnetic Properties of Soils in the Agricultural Land Pechenigy, Ukraine", *Earth Systems and Environment,* vol. 5 (3), pp. 739–750. DOI: 10.1007/s41748-021-00240-7

8. Fengbiao, S. and Wenjie Z. (2022), "Planning of ecological agricultural tourist attractions based on the concept of circular economy", *Acta Agriculturae Scandinavica, Section B – Soil & Plant Science*, 72:1, 538–552, DOI: 10.1080/09064710.2021.2021278

9. Zyma, O.H., Holub, M.O. (2015), "Categorical and conceptual features of ecological, green, rural tourism", *Biznes Inform*, no. 1, pp. 241–245.

10. Richardson, R. (2021), The Role of Tourism in Sustainable Development. Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science, available at: https://oxfordre.com/environmentalscience/view/10.1093/acrefore/9780199389414.001.0001/acrefore-9780199389414-e-387, DOI: https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199389414.013.387 (accessed 01 December 2022).

11. Horoshkova, L., Khlobystov, Ie., Filipishyna, L., Shvydenko, M. and Bessonova, S. (2020), "Economic and mathematical modeling of ecological expenditure for sustainable development of united territorial communities", *Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment*: proceed. Of XIV Int. Scient. Conf., Nov. 2020, vol. 2020, pp. 1–5. DOI: https://doi.org/10.3997/2214-4609.202056091

12. Ibnou-Laaroussi, S., Rjoub, H., Wong, W. (2020), "Sustainability of Green Tourism among International Tourists and Its Influence on the Achievement of Green Environment: Evidence from North Cyprus". *Sustainability, MDPI*, vol. 12(14), pp. 1–24.

13. Draft Law of Ukraine (2021), "On agrarian tourism and agrotourism activity", available at: http://ruraltourism.com.ua/?a=viewmaterial&id=9 (accessed 01 December 2022).

14. 14 Draft Law of Ukraine (2021), "On rural green tourism", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71321 (accessed 01 December 2022).

15. State Statistics Service of Ukraine (2022), "The volume of industrial products sold by region in 2021", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/pr/orp_reg/orp_reg_u/arh_orp_reg_u.html (accessed 01 December 2022).

16. UNIAN information agency (2020), "2020 has been declared the year of rural tourism in Ukraine", available at: https://www.unian.ua/tourism/news/10823348-2020-rik-ogolosheno-rokom-silskogo-turizmu-v-ukrajini.html?ga=2.172508067.16058825.1644758688-1283053749.1644758688 (accessed 30 November 2022).

17. Bieloborodova, M., Voloshin, V., Belopolsky, N., Bessonova, S. and Bondarenko, L. (2021), "Testing the Environmental Kuznets Curve as an indicator for ecological tourism active development in Ukraine", *Proceed. of 15th International Conference Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment*, Nov 2021, vol. 2021, pp.1–5. DOI: https://doi.org/10.3997/2214-4609.20215K2010

18. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Gross Domestic Product. Statistical information", http://www.ukrstat.gov.ua/ " Emissions of pollutants and greenhouse gases into atmosphere from stationary sources of pollution", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ns/vzap/arch_vzrap_u.htm (accessed 30 November 2022).

19. Main Department of Statistics in Dnipropetrovsk Region (2022), "Gross regional product", available at: http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/nr/dn_1.htm (accessed 30 November 2022).

20. Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine (2022), "State of the field of green economy for 2021", available at: https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory/stan-sfery-zelenogo-gospodarstva-za-2021-rik/ (accessed 01 December 2022).

21. Maslyhan, O. O. And Mashika, H. V. (2020), "Regionalistic model of managing the development of clusters of tourism and recreation", *Ahrosvit,* vol. 10, pp. 43–51. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.10.43

22. Sarkisyan H. O. (2020), "Peculiarities of formation of regional tourism clusters", *Nauka, tekhnolohiyi, innovatsiyi: svitovi tendentsiyi ta rehional'nyy aspekt*: proceed. of III Int. scientif. and pract. conf., Odesa, September 25-26 September, 2020, pp. 59–62.

23. Sych, V. A., Kolomiyets′, K. V. and Shashero, A. M. (2018), "Application of the cluster concept in the field of recreation and tourism ", *The development of nature sciences: problems and solutions: conference proceedings,* Brno, April 27-28, 2018, pp. 226–229, available at: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/19407/1/226-229.pdf (accessed 01 December 2022).

24. Arkhypova, L., Vinnychenko, I., Kinash, I., Horoshkova, L., and Khlobystov, Ie. (2022), "Theoretical Substantiation of Modeling of Recreational Systems", *Ecological Engineering & Environmental Technology,* vol. 23(5), pp. 99–108. DOI: https://doi.org/10.12912/27197050/151758

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безугла Л.С. Сільський зелений туризм: тенденції розвитку національного туристичного бізнесу. Сучасні підходи до соціальноекономічного, інформаційного та науково-технічного розвитку суб'єктів національного господарства : колективна монографія / з ред. Л.М. Савчук, Л.М. Бандоріної. Дніпро : Пороги, 2020. С. 157–166.

2. Bezuhla L. Impact of the macro environment on the ecoturist infrastructure. *Journal «Green, Blue & Digital Economy Journal»*. 2020. Vol. 1. No. 2. P. 33–38. DOI: https://doi.org/10.30525/2661-5169/2020-2-6

3. Holland R., Khanal A. R., Dhungana P. Agritourism as an Alternative On-Farm Enterprise for Small U.S. Farms: Examining Factors Influencing the Agritourism Decisions of Small Farms. *Sustainability.* 2020. № 14(7), 4055. DOI: https://doi.org/10.3390/su14074055

4. Koshkalda I., Utenkova K., Herman L., Vasilieva L., Atamas O. Management of Economic Security of the Ukraine 's Agricultural Sector in the Conditions of Globalization. *IJIEPR.* 2022. № 33 (1). P. 1–10. DOI: 10.22068/ijiepr.33.1.11

5. Kalchenko S., Hutorov A., Bezuhla L., Leushina O., Popova T., Dorokhov O. Managing the socio-economic development of small forms of green tourism. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series II: Forestry, Wood Industry, Agricultural Food Engineering.* 2021. Vol. 14 (63) 1. P. 141–152. DOI: https://doi.org/10.31926/but.fwiafe.2021.14.63.1.13

6. Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). Концепція стратегії повоєнного відновлення та розвитку України (назва з екрану). URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/stratvidnovlennya-koncept-v2.pdf

7. Menshov O., Kruglov O., Vyzhva S., Horoshkova L., Pereira P., Pastushenko T., Dindaroglu T. Landscape Position Effects on Magnetic Properties of Soils in the Agricultural Land Pechenigy, Ukraine. *Earth Systems and Environment*. 2021. Vol. 5 (3). P. 739–750. DOI: 10.1007/s41748-021-00240-7

8. Fengbiao Shang, Wenjie Zhu. Planning of ecological agricultural tourist attractions based on the concept of circular economy. *Acta Agriculturae Scandinavica, Section B – Soil & Plant Science.* 2022. Vol. 72:1. P. 538–552. DOI: 10.1080/09064710.2021.2021278

9. Зима О.Г., Голуб М.О. Категорійно-понятійні особливості екологічного, зеленого, сільського туризму. *Бізнес Інформ*. 2015. № 1. С. 241–245.

Richardson R. The Role of Tourism in Sustainable Development. Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science. 2021. URL: https://oxfordre.com/environmentalscience/view/10.1093/acrefore/9780199389414.001.0001/acrefore-9780199389414-e-387 DOI: https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199389414.013.387

Horoshkova L., Khlobystov Ie., Filipishyna L., Shvydenko M., Bessonova S. Economic and mathematical modeling of ecological expenditure for sustainable development of united territorial communities. *Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment: proceed. Of XIV Int. Scient. Conf.*, Nov. 2020. Vol. 2020. P. 1–5. DOI: https://doi.org/10.3997/2214-4609.202056091

10. Ibnou-Laaroussi S., Rjoub H., Wong W. Sustainability of Green Tourism among International Tourists and Its Influence on the Achievement of Green Environment: Evidence from North Cyprus. *Sustainability*. 2020. Vol. 12(14). P. 1–24.

11. Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність : Проєкт Закону України. URL: http://ruraltourism.com.ua/?a=viewmaterial&id=9

12. Про сільський зелений туризм : Проєкт Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71321

13. Державна служба статистики України. Обсяг реалізованої промислової продукції по регіонах у 2021 році [Online]. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/pr/orp_reg/orp_reg_u/arh_orp_reg_u.html

14. УНІАН (інформаційне агентство). 2020 рік оголошено роком сільського туризму в Україні (назва з екрану). URL: https://www.unian.ua/tourism/news/10823348-2020-rik-ogolosheno-rokom-silskogo-turizmu-v-ukrajini.html ?ga= 2.17 2508067.16058825.1644758688-1283053749.1644758688

15. Bieloborodova M., Voloshin V., Belopolsky N., Bessonova S. and Bondarenko L. Testing the Environmental Kuznets Curve as an indicator for ecological tourism active development in Ukraine. *Proceed. of 15th International Conference Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment*. Nov 2021. Vol. 2021. P. 1–5. DOI: https://doi.org/10.3997/2214-4609.20215K2010

16. Державна служба статистики України. Викиди забруднюючих речовин і парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ns/vzap/arch_vzrap_u.htm

17. Головне управління статистики в Дніпропетровській області. Валовий регіональний продукт. URL: http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/nr/dn_1.htm

18. Міністерство розвитку громад та територій України. Стан сфери зеленого господарства за 2021 рік. URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory/stan-sfery-zelenogo-gospodarstva-za-2021-rik/

19. Маслиган О. О., Машіка Г. В. Регіоналістична модель управління розвитком кластерів туризму і рекреації. *Агросвіт.* 2020. № 10. С. 43–51. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.10.43

20. Саркісян Г. О. Особливості формування регіональних туристичних кластерів. *Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.*, Одеса, 25-26 вересня 2020 р. Ін-т інновац. освіти, Наук.-навч. центр прикладної інформатики НАН України. Одеса, 2020. С. 59–62.

21. Сич В. А., Коломієць К. В., Шашеро А. М. Застосування концепції кластера у сфері рекреації та туризму. *The development of nature sciences: problems and solutions: conference proceedings* (Brno, April 27-28, 2018). Brno, 2018. P. 226–229. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/19407/1/226-229.pdf

22. Arkhypova L., Vinnychenko I., Kinash I., Horoshkova L., Khlobystov Ie. Theoretical Substantiation of Modeling of Recreational Systems. *Ecological Engineering & Environmental Technology.* 2022. Vol. 23(5). P. 99–108. DOI: https://doi.org/10.12912/27197050/151758

UDC 338.48-44(1-22)
JEL L83, O13, Q13

Mariia Bieloborodova, PhD (Economics), Dnipro University of Technology. **The role of rural tourism in the sustainable development of local hromadas.**

Strengthening of environmental standards of agricultural management, environmentally oriented modernization of industrial enterprises, including the traditionally dirtiest ones, modernization of transport allow to improve the quality of environmental management. Considering the transition to the paradigm of sustainable development in all spheres of social life, especially in tourism, the study of the potential for the development of rural green tourism is particularly relevant, especially under the conditions of the need to support agriculture. Approaches to state and legal regulation of rural tourism are considered on the example of leading European countries and Ukraine. Characteristics of rural tourism as a separate field of tourist activity are identified. It is shown that rural tourism is an important tool for achieving the goals of sustainable development, and its development requires simplification of bureaucratic procedures and harmonization of European and national legislation. On the example of Petrykivka municipality of Dniprovsky district (Dnipropetrovsk Oblast) the expediency of creating a single network of green farms, connecting them with cycling, horseback riding and hiking trails, and further organizing a cluster of rural and ethnographic tourism for promotion of tourist products under a single brand of the local hromada is considered. The importance of cluster development of tourism enterprises in Dnipropetrovsk Oblast and Petrykivka hromada is based on the need to create more flexible structures capable of satisfying the growing demand for quality and environmentally friendly services. In recent years, small and medium-sized enterprises in the field of tourism have been among the leaders of growth in terms of services and goods provided in the region. At the same time, these green tourism enterprises have not only significant tourism potential, but also experience in cooperation and interaction.

Key words: rural tourism, recreation, EU experience, local hromada, cluster, regulation, sustainable development.

УДК 338.48-44(1-22)
JEL L83, O13, Q13

Бєлобородова Марія Валеріївна, кандидат економічних наук, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка». **Роль сільського туризму в сталому розвитку місцевої громади.**

Посилення екологічних норм ведення сільського господарства, екологічно орієнтована модернізація промислових підприємств, навіть традиційно найбільш брудних, модернізація транспорту дозволяють якісно покращувати екологічні параметри господарювання. Зважаючи на перехід до парадигми сталого розвитку в усіх сферах суспільного життя, зокрема і в туризмі, особливою актуальністю відзначається дослідження потенціалу для розвитку таких його форм, як сільський зелений туризм, особливо за умов необхідності підтримки сільських господарств. Розглянуто підходи до державного та нормативно-правового регулювання сільського туризму на прикладі провідних європейських країн та України. Визначені характерні особливості сільського туризму як окремої галузі туристичної діяльності. Доведено, що сільський туризм є важливим інструментом досягнення Цілей сталого розвитку, і його розвиток потребує спрощення бюрократичних процедур та гармонізації європейського та вітчизняного законодавства. Кластеризація родинних господарств як осередків сільського зеленого туризму має значний потенціал для сталого розвитку місцевих громад, що підтверджується міжнародним досвідом, зокрема в США та ЄС. На прикладі Петриківської громади Дніпровського району Дніпропетровської області розглянуто доцільність створення єдиної мережі зелених садиб, об'єднання їх екологічними велосипедними, кінними, пішохідними маршрутами, і подальша організація сільського та етнографічного туристичного кластеру для пропозиції та просування туристичних продуктів під єдиним брендом місцевої громади. Актуальність кластерного розвитку підприємств сфери туризму в Дніпровському районі, і в Петриківській громаді зокрема, зумовлена необхідністю створення, на базі таких підприємств гнучкіших структур, які здатні задовольнити зростаючу потребу у якісному дружньому до довкілля сервісі. Останніми роками одними з лідерів росту по наданих послугах і товарах району є малі і середні підприємства сфери туризму. При цьому зазначені в дослідженні підприємства зеленого туризму не лише мають значний туристичний потенціал, але і досвід співпраці і взаємодії.

Ключові слова: сільський туризм, рекреація, досвід ЄС, місцева громада, кластер, регулювання, сталий розвиток.

УДК 338.48 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2787
JEL Z32, H12, F63

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕСТИНАЦІЙ У ДІЛОВОМУ ТУРИЗМІ

Єрмаченко Володимир Єгорович*, кандидат економічних наук, професор кафедри туризму
Згурська Юлія Вікторівна, аспірант кафедри туризму**
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

**ORCID: 0000-0002-5779-3967*
***ORCID: 0000-0002-2405-4666*

© Єрмаченко В.Є., 2022
© Згурська Ю.В., 2022

Стаття отримана редакцією 02.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 02.12.2022

Вступ. Діловий туризм – найбільш перспективна сфера туристичної діяльності, з одної сторони, з іншої – є водночас однією з найбільш вразливих до впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Це своєрідний взірець, за яким можна орієнтуватися у загальних тенденціях та перспективах розвитку туристичної галузі в цілому. Туристична галузь України переживає зараз найбільш скрутний період за останні десятиліття, але на фоні повного тимчасового призупинення багатьох популярних видів туризму спостерігається зростання зацікавленості, у тому числі й з боку іноземних інвесторів, у окремих його сферах, які раніше вважалися неперспективними у масштабах національної економіки. Одним з таких видів є діловий туризм.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Діловий туризм є популярною темою досліджень багатьох українських та зарубіжних вчених, які займаються проблематикою туристичної діяльності на макрорівні. Так, О. В. Шишкіна, Я. Є. Гончаренко, І. Ю. Ремігайло, Є. О. Музичка, В. А. Петренко [1; 2] проводять ґрунтовну оцінку структури міжгалузевих зв'язків ділових подорожей, аналіз статистичних показників, зазначаючи, що діловий туризм посилює інші галузі економіки держави. З практиків ділового туризму слід відмітити публікацію А. Г. Бородинця та В. С. Грабарчука [3], які наводять аналіз категоріального апарату ділового туризму та порівнюють використання термінології у світлі професійної діяльності міжнародних організацій у сфері ділового туризму. О. А. Сущенко, М. Петрова та ін. [4–6] зосереджуються на практичних аспектах ділового співробітництва туристичних підприємств та представників інших галузей, зокрема у сфері зовнішньоекономічної діяльності, а також створення спільних туристичних продуктів за рахунок інтеграції знань фахівців з туризму та ІТ. П. Васанікова та ін. [7] досліджують порівняльну конкурентоспроможність країн ЄС у світлі менеджменту дестинацій. Вони, правда, не виділяють сектор ділового туризму окремо, але розглядають міжнародну співпрацю між індивідами та компаніями на основі «конкурентної співпраці» (coopetition – термін виник з поєднання двох, *cooperation* + *competition*) – а це є характерним підходом як для кластеризації підприємств з різних галузей, так і укладання разових угод. Проте, мало публікацій розглядає розвиток категоріального апарату та особливостей міждисциплінарних досліджень сфери ділового туризму у динаміці, із акцентуванням рушійних змін на глобальному та національних ринках.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування стратегій та перспектив відновлення національної економіки після стагнації, спровокованої спочатку пандемією коронавірусної хвороби, а потім – збройною агресією з боку Російської Федерації.

Метою статті є аналіз останніх до- та післякризових тенденцій функціонування світової галузі ділового туризму, з визначенням умов відновлення національного ринку бізнес-подорожей. **Об'єктом** дослідження є особливості функціонування галузі ділового туризму у кризовий та пост-кризовий період, **предметом** – забезпечення розвитку дестинацій у сфері бізнес-подорожей.

Основний матеріал і результати. Дестинація (від англ. destination – місце призначення) є більш широким поняттям, аніж туристичний напрямок чи туристичний район. Вона охоплює не лише фізичні характеристики інфраструктури (рекреаційної, транспортної, загальні риси ділового середовища), а й унікальні властивості даного місця, які складаються з сукупності «осяжних» (матеріальних) та «неосяжних» (нематеріальних) чинників. До останніх, зокрема, віднесемо імідж певного міста чи регіону, його популярність не лише серед мандрівників, а й обізнаність щодо його географічного розташування та соціо-, економіко- й демографічних характеристик так званих «пересічних» громадян власної та зарубіжних країн. Що особливо актуально для галузі міжнародного туризму, дестинація може взагалі не мати ніякої репутації серед потенційних іноземних туристів та інвесторів. Постає питання, що краще – мати погані відгуки та асоціації чи не мати взагалі ніяких.

Щоб сформувати обізнаність закордонного споживача із невідомим у його країні географічним регіоном, до ери «глобальних новин» потрібно було вкласти значні кошти у рекламу з метою, щоб споживач принаймні запам'ятав назву та місцезнаходження об'єкта призначення, і потім використовувати коригуючий комплекс маркетингу, щоб сформувалися правильні асоціації, вигідні не лише у короткостроковому, а й довгостроковому періоді. У теорії туризму наводиться класичний приклад державних стратегій туристичного розвитку країн Середземномор'я, які будували свої перші стратегії масового пляжного туризму на основі ототожнення національних рекреаційних ресурсів із формулою «трьох S» (sun, sea, sand – сонце, море, пісок). Потім, коли ці країни захотіли продавати інші види туризму, виявилося, що більшість туристів, навіть тих, які їх відвідували неодноразово, ніяк не ототожнюють вказані дестинації з іншими видами відпочинку, а інколи навіть вважають їх непридатними для обслуговування на вищому рівні якості та кваліфікації персоналу. Але принаймні, вони не плутають місцезнаходження.

Тепер, коли новини про ту чи іншу подію, цікаву для великої кількості населення, передаються надзвичайно швидко (у сучасній журналістиці відзначається феномен, коли важливі повідомлення можуть поширюватися соціальними мережами швидше за офіційні чи то професійні медіа), так само швидко формується імідж дестинації. З точки зору психології, погані новини запам'ятовуються краще за позитивні й нейтральні. Це було очевидно на прикладі м. Харкова у лютому-березні 2022 року після серії публікацій британської The Times про війну в Україні: керівництво міста на протязі десятка років будувало його імідж як осередку ділового туризму та бізнес-інкубатора, з наголосом на сферу IT та аерокосмічну галузь, але за кордоном місто все ще було мало впізнаним серед широкого загалу – незважаючи на офіційні заходи міжнародного рівня із залученням дипломатичних представництв та наукової спільноти (адже це єдине місто України, яке дало світу трьох нобелівських лауреатів). Ситуація докорінним чином змінилася вже після першої статті, повністю присвяченої Харкову – і потім обізнаність продовжувала рости й закріплюватися, коли інші європейські ЗМІ підхопили ініціативу щодо висвітлювання образів українських міст. Впізнаваність була закріплена на основі вкрай негативних емоцій, і асоціації зараз дуже далекі від ідеального туристичного образу, але перший поріг абсолютної відсутності наочної інформації було пройдено.

Експерти ділового туризму відзначають певний парадокс, пов'язаний із популярністю несприятливих для подорожей регіонів. Як тільки ситуація стає більш-менш безпечною, відбувається посилення інтересу з боку інвесторів саме в тих дестинаціях, які нещодавно пережили серйозну кризу. Починаються різноманітні проєкти з відновлення інфраструктури, ознайомлювальні подорожі, багатонаціональне стратегічне співробітництво тощо. Ділові туристи відвідують місця, яких уникають звичайні відпочиваючі. Для туристичних підприємств регіону це унікальний шанс підвищити рівень надаваних послуг та розширити пропонований асортимент, адже підприємці не задовольняються стандартним набором пакету «все включено», навіть високоцінового сегменту. Для забезпечення перемовин між представниками ділових кіл потрібно безліч додаткових та супутніх послуг: перекладачів, консультантів у галузі фінансів та права, технічних фахівців та інших спеціалістів. Таким чином, галузь ділового туризму забезпечує зростання багатьох інших секторів виробництва, і, на відмінність від організаторів масових турів (природньо обмежених фізичною ємністю місця відпочинку), має практично нескінченний потенціал для зростання.

Сфера ділового туризму є однією з найактуальніших для багатьох туристичних дестинацій, бо вона, за думкою багатьох експертів, приносить найбільші надходження до місцевих бюджетів. Якщо розглядати життєвий цикл дестинації з самого початку, то зрозуміло, що перш ніж запрошувати перших відвідувачів, необхідно побудувати чи відновити існуючу інфраструктуру, що неможливо без координації зусиль

підприємств різних галузей. Ми пропонуємо розділяти дві категорії ділового туризму: перша – це попередній, підготовчий етап розбудови дестинації, на якому представники ділових кіл та органів влади узгоджують стратегії регіонального розвитку, створюють план розвитку територій та здійснюють капітальне будівництво та/або капітальні вкладення у різноманітні галузі, які поки не мають прямого відношення до туристичної діяльності. Коли дестинація готова до прийому туристів, починається етап експлуатації існуючих туристичних ресурсів. Тут можна аналізувати традиційні складові ділового туризму за формулою MICE (meetings, incentives, conferences, exhibitions – зустрічі, корпоративний туризм, конференції, виставки), продовжуючи відстежувати тенденції міжгалузевого співробітництва, яке вже не відбувається у великих масштабах, але знову посилюється на стадії ревіталізації території. Таку стадію світовий ринок туристичних послуг почав проходити із спаданням пандемії COVID-19 і у багатьох країнах світу прогнозована позитивна динаміка продовжується, однак ситуація в Україні є зараз настільки нетиповою, що потребує окремого дослідження, особливо у сфері реалізації міждержавних угод.

За даними експертів [1], у допандемічний період близько 50% доходів авіакомпаній, 60% доходів готелів і понад 70% доходів автопрокатних компаній створюється за рахунок обслуговування саме ділових туристів. У 2019 році глобальні витрати на бізнес-туризм досягли 1,4 трлн доларів США, тоді як у 2020 р. вони впали до 661 млрд; у 2021 р. ця цифра відновилася до 697 млрд доларів США (рис. 1) [8].

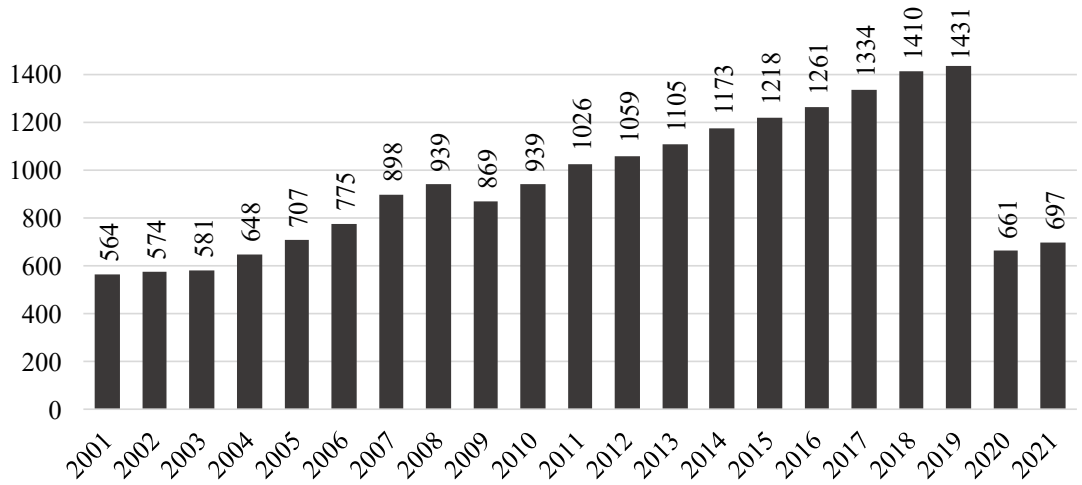

Рис. 1. Витрати на діловий туризм у світі (у млрд дол. США)

У звіті 2022 р. GBTA (Global Business Travel Association – Глобальної асоціації ділового туризму) прогнозується, що глобальні витрати на ділові подорожі повністю повернуться до позначки 1,4 трлн доларів до середини 2026 р., досягнувши показника у 1,47 трильйона. На думку експертів Асоціації, найбільшими перешкодами для відновлення обсягів ділового туризму є стійка інфляція, високі ціни на енергоносії, серйозні проблеми з ланцюгами поставок і дефіцит робочої сили, значне економічне уповільнення і локдауни в Китаї, сильний регіональний вплив через війну в Україні, а також нові політики щодо сталого розвитку [9].

Як зазначили експерти під час засідання 60-го Конгресу ICCA 2021 (International Congress and Convention Association – Міжнародної асоціації конгресів і конвенцій), після кризи пандемії світ поступово знову починає відкриватися для міжнародних подій і подорожей. Тісна співпраця між глобальними інституціями та національними урядами має ключове значення для розробки дорожньої карти для безпечного та запланованого повторного відкриття.

Зокрема, зазнала збитків під час COVID-19 авіаційна галузь, але міжнародні авіаперельоти до США майже повернулися до рівня 2019 року. Внутрішній трафік, який займає майже 50% ринку, відновився на 77% порівняно з 2019 р. IATA (International Air Transport Association – Міжнародна асоціація повітряного транспорту) почала тісно співпрацювати з урядами Латинської Америки та Карибського басейну, щоб спробувати відновити ринки із дотриманням усіх заходів безпеки. Очікується, що у 2023 або 2024 році корпоративні поїздки повернуться до рівня 2019 року, але за умови співпраці між урядами та промисловими компаніями [10].

За оцінкою Всесвітньої ради подорожей і туризму (WTTC, World Travel and Tourism Council), у 2019 р. туристична галузь продукувала 10,3% світового ВВП, створюючи кожне десяте робоче місце у глобальній економіці. Але під час пандемії сектор зіткнувся з найгіршою кризою в історії. Було втрачено 62 млн робочих місць, незліченна кількість закладів, які формували структуру дестинацій у всьому світі, були закрити, деякі назавжди. Якщо світовий ВВП знизився на 3,3% у 2020 р. порівняно з попереднім періодом, то валове виробництво у сфері подорожей скоротилося більш ніж на 50,4% за той самий період і, за прогнозами, не повернеться до рівня 2019 р. до 2023 р. Понад 60 мільйонів робочих місць у сфері подорожей і туризму було втрачено, мільярди поїздок не були здійснені, і багато напрямків тільки почали свій перезапуск і відновлення на початку 2022 року [11].

Тим не менш, не варто вважати причиною кризових тенденцій у галузі туризму виключно локдаун. Наприклад, у багатьох європейських країнах, що входять до складу OECD, кількість авіатранспортних компаній почала скорочуватися ще задовго до 2020–2021 рр. Так, у Данії, Фінляндії та Ісландії темпи приросту були від'ємними на протязі усього досліджуваного періоду, а у Литві, Словенії та Туреччині, навпаки, ця кількість постійно зростала (табл. 1, складено автором на основі даних OECD).

Таблиця 1

Кількість підприємств сектору пасажирського повітряного транспорту (обрані країни, у % – темп приросту у порівнянні до попереднього року)

Країна		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Австрія	од.	180	н.д	176	176	161	169	н.д	н.д	н.д
	%	*-5.3*	-	-	*0.0*	*-8.5*	*5.0*	-	-	-
Данія	од.	89	88	86	87	90	89	91	90	н.д
	%	*-3.3*	*-1.1*	*-2.3*	*1.2*	*3.4*	*-1.1*	*2.2*	*-1.1*	-
Фінляндія	од.	84	85	81	80	78	74	72	75	н.д
	%	*-5.6*	*1.2*	*-4.7*	*-1.2*	*-2.5*	*-5.1*	*-2.7*	*4.2*	-
Франція	од.	537	641	543	623	580	565	620	632	н.д
	%	*11.6*	*19.4*	*-15.3*	*14.7*	*-6.9*	*-2.6*	*9.7*	*1.9*	-
Німеччина	од.	465	554	552	563	500	490	558	593	н.д
	%	*8.1*	*19.1*	*-0.4*	*2.0*	*-11.2*	*-2.0*	*13.9*	*6.3*	-
Угорщина	од.	122	121	126	123	116	112	119	119	124
	%	*2.5*	*-0.8*	*4.1*	*-2.4*	*-5.7*	*-3.4*	*6.3*	*0.0*	*4.2*
Ісландія	од.	17	17	16	16	18	16	17	16	16
	%	*-5.6*	*0.0*	*-5.9*	*0.0*	*12.5*	*-11.1*	*6.3*	*-5.9*	*0.0*
Латвія	од.	14	16	16	15	22	22	18	18	н.д
	%	*-30.0*	*14.3*	*0.0*	*-6.3*	*46.7*	*0.0*	*-18.2*	*0.0*	-
Литва	од.	11	11	12	15	28	44	99	139	н.д
	%	*22.2*	*0.0*	*9.1*	*25.0*	*86.7*	*57.1*	*125.0*	*40.4*	-
Нідерланди	од.	н.д	н.д	285	295	305	310	320	335	325
	%	-	-	-	*3.5*	*3.4*	*1.6*	*3.2*	*4.7*	*-3.0*
Нова Зеландія	од.	327	336	339	354	357	360	369	378	369
	%	*-0.9*	*2.8*	*0.9*	*4.4*	*0.8*	*0.8*	*2.5*	*2.4*	*-2.4*
Норвегія	од.	119	116	125	127	127	129	127	125	н.д
	%	*11.2*	*-2.5*	*7.8*	*1.6*	*0.0*	*1.6*	*-1.6*	*-1.6*	-
Португалія	од.	64	68	67	75	83	87	94	90	н.д
	%	*1.6*	*6.3*	*-1.5*	*11.9*	*10.7*	*4.8*	*8.0*	*-4.3*	-
Словенія	од.	67	66	81	92	102	110	126	131	113
	%	*6.3*	*-1.5*	*22.7*	*13.6*	*10.9*	*7.8*	*14.5*	*4.0*	*-13.7*
Іспанія	од.	231	245	249	245	237	231	216	246	240
	%	*12.1*	*6.1*	*1.6*	*-1.6*	*-3.3*	*-2.5*	*-6.5*	*13.9*	*-2.4*
Туреччина	од.	134	133	136	138	157	159	169	186	н.д
	%	*2.3*	*-0.7*	*2.3*	*1.5*	*13.8*	*1.3*	*6.3*	*10.1*	-
Сполучене Королівство	од.	566	515	525	506	487	471	470	н.д	н.д
	%	*-3.1*	*-9.0*	*1.9*	*-3.6*	*-3.8*	*-3.3*	*-0.2*	-	-

Джерело query-запиту статистичних даних https://stats.oecd.org/

Ділові подорожі є каталізатором економічної активності, становлячи невід'ємну частину ділових відносин, інвестицій, ланцюгів постачання та логістики, що підтримують міжнародні торгові потоки. У країнах з економікою, що розвивається, ділові поїздки часто відіграють значну роль у зростанні вторинного сектору подорожей і туризму, створенні інфраструктури та робочих місць, необхідних для транспортування, забезпечення проживання та інших послуг, які туристи та ділове середовище загалом можуть капіталізувати у майбутньому. У 2019 р. на ділові поїздки по всьому світу було витрачено 1,3 трлн доларів США це 21,5% загальних витрат на подорожі та туризм. У 2020 р. витрати скоротилися на 61%. Незважаючи на те, що ділові поїздки непропорційно постраждали від пандемії, ця сфера залишатиметься важливою частиною бізнес-середовища, щойно сектор відновиться. Цінність особистого спілкування не можна недооцінювати; і воно ніколи не буде повністю замінено онлайн-зустрічами. Не менш важливо те, що MICE-туризм залучає відвідувачів із високим рівнем витрат у місцях призначення, тим самим значно збільшуючи доходи від туризму.

Сплеск «робочих відпусток» завдяки дистанційній роботі та гнучкішим графікам також вимагає інвестицій у багатоцільові розміщення не лише у великих містах, а й у «другорядних» дестинаціях. Готелі та курортні комплекси повинні будуть переглянути концепцію надання послуг на місцях, щоб відповідати вимогам даного сегменту; наприклад, шляхом створення та вдосконалення робочих просторів та забезпечення надійного високошвидкісного широкосмугового зв'язку [12].

На наш погляд, процес відновлення ділових подорожей буде відрізнятися залежно від регіону, країни та галузі. Враховуючи структуру витрат за минулий рік, такі галузі, як виробництво, фармацевтика та будівництво першими почали повертатися до ділових поїздок. Вже сьогодні є ознаки одужання сфери ділового туризму. Згідно з дослідженням WTTC 2021 р., після падіння на 61% у 2020 р. в усьому світі очікувалось, що витрати на ділові поїздки зростуть на 26% у 2021 та на 34% у 2022 р., що означає відновлення на 66% порівняно з 2019 р. [13].

У кількох регіонах витрати ділового зростатимуть швидше, ніж витрати на відпочинок. Регіональні прогнози такі (табл. 2, складено за даними [13]):

Таблиця 2

Прогноз зростання витрат галузі ділового туризму за макрорегіонами

Макрорегіон	2021 рік	2022 рік
Америка	14%	35%
Азіатсько-Тихоокеанський	32%	41%
Африка	36%	23%
Європа	36%	28%
Близький Схід	49%	32%

Безумовно, відновлення ділових подорожей буде відрізнятися залежно від регіону та напряму бізнесу. Незважаючи на те, що азіатські країни обрали більш обережний підхід до скасування обмежень на поїздки, структура витрат за останні роки вказує лише на окремі галузі національних господарств, які першими відреагували та повернулися до ділових поїздок. З цієї причини діловий туризм може повернутися швидше до макрорегіонів Азії, Америки та більшість європейських країн, причому відновлення, можливо, відбуватиметься поетапно залежно від домінуючої галузі економіки.

Звісно, повномасштабна війна в Україні тимчасово перекреслила для нашої держави перспективи відновлення сфери ділового туризму після пандемії, проте не варто забувати про те, що Україна є «прайм-новиною» на усіх каналах, і потік «тематичних» туристів, таких як дипломати, іноземні журналісти, миротворці, офіційні особи тощо, продовжує прибувати та проявляти інтерес до нашої країни, що має стати фундаментом для післявоєнного відновлення сфери туризму, в тому числі, ділового.

Як бачимо, дослідження та думки експертів підкреслюють той факт, що лише за умови об'єднання зусиль органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадськості є шанс повернути темпи розвитку ділового туризму та надати нових імпульсів окремим галузям економіки.

На підставі аналітичних матеріалів, які наводить GBTA, виокремимо низку умов, виконання яких необхідно для повного відновлення ділових подорожей у глобальному масштабі (хоча деякі з них на початку 2023 р. є спірними).

1. Зусилля щодо глобальної вакцинації. Станом на початок 2023 р. 71,8% світового населення було повністю вакциноване (з яких 66% отримали повний цикл щеплень). Звісно, ці показники за країнами світу відрізняються – в основному є вищими в країнах з розвинутою економікою, ніж у країнах, що розвиваються, та країнах з низьким рівнем доходу [14].

2. Формування національних туристичних політик. Послаблення внутрішніх заборон на здійснення поїздок, безпечні подорожі у межах країни і за кордон. Це особливо важливо для відновлення міжнародних ділових поїздок, які до пандемії становили майже чверть світових витрат на ділові подорожі. Суворість різноманітних національних обмежень варіюється від випадкового тестування подорожуючих до повного закриття кордонів для іноземних відвідувачів.

3. Врахування туристичних настроїв бізнес-мандрівника. Щоб оцінити поточні настрої, GBTA провела опитування серед 400 ділових мандрівників з усього світу в жовтні 2021 року, квоти відповідей були встановлені для Північної Америки, Європи, Латинської Америки та Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Для того, щоб взяти участь в опитуванні, респонденти повинні були подорожувати принаймні 3 рази на рік до пандемії.

У середньому, бізнес-туристи в основному виявили намір повернутися до подорожей: 54% тих, хто часто подорожує у справах, сумують за поїздками та сподіваються подорожувати частіше в майбутньому. Ще 32% сумують за подорожами, але сподіваються подорожувати менше, ніж до пандемії. І лише 11% повідомили, що не сумують за подорожами і були б не проти менше подорожувати в майбутньому.

4. Корпоративна культура щодо політики управління подорожами та фінансове забезпечення. Управлінцям було доручено слідкувати за змінами глобальної політики щодо подорожей, яка постійно змінюється, і переконатися, що працівники подорожують безпечно. Відповідальні особи також повинні зважити витрати та ризики на подорожі з рентабельністю інвестицій, залучених для цілей поїздки. Все це відбувається на тлі зростання цін на подорожі через зростання витрат, дефіцит ланцюга поставок, зростання цін на енергоносії та зменшення пропускної здатності в повітряному та наземному сегментах. Щоб контролювати витрати та керувати ризиками, багато бронювань, які в минулому передавали стороннім підрядникам, зараз робляться всередині компанії.

У світлі вимушеного перегляду ділових поїздок у зв'язку з глобальним локдауном і пов'язаними з цим обмеженнями на подорожі, було швидко впроваджено нові технології. Тепер ця тенденція стає неминучим фактором для повернення інвестицій. Керівник щоразу вимушений визначати, коли потрібні відрядження, а коли набагато дешевший відеодзвінок може замінити поїздку, яка раніше вважалася необхідною. Майже половина фінансових директорів повідомили, що урядові обмеження дещо зашкодили прибутку компанії, а ще більше третини сказали, що це дуже зашкодило прибутку [15].

Звісно, в умовах військової агресії Російської Федерації проти України говорити про перспективи відновлення сфери ділового туризму для нашої країни сьогодні зарано, проте, важливим залишається врахування загальних тенденцій та алгоритмів задля своєчасного та відповідного реагування на виклики, з якими стикається галузь ділового туризму.

Сучасні виклики потребують нових інноваційних підходів до надання послуг. Так, видання «Airport Concierge, Airport Life» виділяє такі тенденції ділових подорожей на 2022–2023 роки.

Бізнес-туризм поєднується із туризмом вражень. Зростання кількості подорожей у відпустку (бізнес + відпочинок) виявляється одним із найважливіших результатів демографічних змін у корпоративних поїздках, оскільки робоча сила стає молодшою, тому більше співробітників тепер прагнуть робити більше, ніж просто працювати під час своїх поїздок поза офісом. Мандрівники у вільний час відправляються в ці подорожі раз на два-три місяці. Більше половини міжнародних ділових мандрівників планують продовжити ділові поїздки, щоб провести дозвілля в пункті призначення.

Подорожуючі обирають нетрадиційне для ділових поїздок розміщування. Крім традиційних мережевих готелів, подорожуючі стали більше зупинятися в квартирах та інших місцях розміщення, які мають так звану домашню атмосферу. Більше мандрівників також тримаються далі від центру міста, оскільки пріоритетом є комфорт і близькість до місць дозвілля.

Подорож стає часом для спілкування і нових вражень. Працівники середньої ланки шукають події з потужним поєднанням мережевих зв'язків і контенту, тому ділові зустрічі, який тепер можна проводити дистанційно, замінюють подорожі для спілкування та навчання. Це може сприяти налагодженню контактів, розвитку навичок і найму персоналу. Для віддалених команд цілеспрямована особиста взаємодія може змінити правила корпоративної поведінки.

Самостійне бронювання квитків і помешкань стає нормою. Окрім удосконалення ресурсів для самостійної організації подорожей, ця тенденція також може бути ще одним наслідком зміни поколінь ділових туристів. Зрештою, мілленіали віддають перевагу самостійному бронюванню з метою пошуку умов, які відповідають їхнім уподобанням.

Більш гнучкою повинна стати політика корпоративних поїздок. Мандрівники тепер менше погоджуються із схваленими роботодавцем варіантами проживання та транспорту. Потрібен процес бронювання, який забезпечує кращу доступність і дозволяє обирати з більшої кількості варіантів розміщення та тарифів, у поєднанні зі зростаючими уподобаннями щодо нетрадиційного для ділової культури розміщення.

Сценарій поїздки повинен включати туристичну активність. Завдяки технологіям і корпоративній політиці, що розвивається, ділові мандрівники здійснюють більш тривалі, нетрадиційні подорожі та використовують нові можливості для відпочинку та особистого спілкування. Адаптувати корпоративну політику подорожей, а також мету та структуру поїздок необхідно, щоб задовольнити потреби молодшої робочої сили, яка вимагає нового способу роботи та дослідження [16].

Постійне зростання галузі туризму протягом шести останніх десятиліть призвело до широко поширеної віри в притаманну стійкість туристичної економіки. Криза посилила нові та існуючі структурні недоліки та підкреслила необхідність кращої підготовки туризму до реагування, адаптації та відновлення після майбутніх шоків. Внутрішній туризм, який не розглядався як прибутковий у порівнянні з міжнародним, виявився важливим порятунком для багатьох робочих місць і підприємств під час пандемії, за прогнозами, відновиться до рівня до пандемії вже на початок 2023 року, у цілому ж повне відновлення міжнародного туризму очікується до 2025 року або пізніше [17].

Останні події та тенденції у сфері ділового туризму, на наш погляд, беззаперечно свідчать про необхідність впровадження синергетичного підходу та формування й зміцнення співробітництва усіх гравців ринку, включаючи органи місцевого самоврядування та державної влади на місцях. Досвід останніх років показує, що саме органи місцевого самоврядування проявляють високу активність із залучення бізнес-туристів (у тому числі некорпоративного сектору) до дестинацій, чим, власне і забезпечують її просування як центру ділового туризму серед широкої аудиторії, не останню роль у цьому відіграє залучення публічних людей, лідерів думок тощо. Навіть під час військових дій на території України саме цей сегмент туристів продовжує відвідувати міста України з метою висвітлення достовірної інформації, вивчення ситуації та організації подальшого співробітництва з органами місцевого самоврядування, державної влади та недержавними інституціями.

Висновки. Швидкість адаптації дестинації для бізнес-туризму до сучасних викликів є так само важливою, як і створення платформи для об'єднання зусиль усіх гравців туристичного ринку. Безумовно, дестинація для ділових туристів все ще має відповідати низці «класичних» критеріїв (доступність, рівень комфорту тощо), проте на сьогодні ці критерії вже не відіграють ключову роль при виборі дестинації. І саме від можливості об'єднання зусиль влади усіх рівнів (національний, регіональний, локальний), бізнесу (малого, середнього та великого), туристичних організацій, зокрема, конгресс-бюро, залежить рівень розвитку та перспективи дестинації для сфери ділових подорожей. Потрібно детально дослідити, не виключаючи приклади національних економік із різним рівнем розвитку та географічним розташуванням, як співвідносяться кризові тенденції із залученням інвестицій, щоб адаптувати цей досвід в умовах майбутнього відновлення туристичної інфраструктури України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шикіна О.В., Гончаренко Я.Є., Ремігайло І.Ю. Шляхи розвитку ділового туризму у період пандемії. *Інфраструктура ринку.* 2020. Вип. 50. С. 213–219. DOI: https://doi.org/10.32843/infrastruct50-35
2. Музичка Є.О., Петренко В.А. Стан і тенденції розвитку ділового туризму в Україні. *Економіка та держава.* 2018. № 1/2018. С. 55–60. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2018/12.pdf
3. Бородинець А.Г., Грабарчук В.С., Дехтяр Н.А. Проблеми визначення категоріального апарату у галузі ділового туризму. *Глобалізаційні виклики розвитку національних економік : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 19.10.2016 р.). Ч. 3 / Відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. С. 630–642.
4. Bakalo N., Gryshko V., Sushchenko O. Features of Management and Modeling of Business Processes of Tourist Enterprises. *Економіка і регіон.* 2020. No 4(79). P. 54–62. URL: http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/9859
5. Sushchenko O., Kasenkova K., Sushchenko S. Innovative Marketing Technologies in the Development of the Tourism Specialized Types. *Business management.* 2022. No 3. P. 5–16.
6. Petrova M., Dekhtyar N., Klok O., Loseva O. Regional tourism infrastructure development in the state strategies. *Problems and Perspectives in Management.* 2018. No 16 (Iss. 4). P. 207–216.

7. Vasanicova P., Jencova S., Gavurova B., Bacik R. Coopetition of European Union Countries within Destination Management. *Journal of Tourism and Services.* 2022. 13.24: 71–89.

8. Expenditure of business tourists worldwide from 2001 to 2021. URL: https://www.statista.com/statistics/1093295/business-travel-spending-worldwide/

9. Global Business Travel Spending is Coming Back, but Recent Headwinds Push Anticipated Full Recovery Into 2025 and 2026 / Global Business Travel Association. URL: https://www.gbta.org/global-business-travel-spending-is-coming-back-but-recent-headwinds-push-anticipated-full-recovery-into-2025-and-2026/ (дата звернення: 15.08.2022).

10. President's Keynote: Looking forward to the future of business travel and tourism. URL: https://www.iccaworld.org/npps/story.cfm?nppage=7137346

11. Enhancing resilience to drive sustainability in destinations. URL: https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2022/WTTCxICF-Enhancing_Resilience-Sustainable_Destinations.pdf?ver=2022-06-13-213556-557

12. Investing in Travel &Tourism. URL: https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Investing%20in%20Travel%20and%20Tourism%20100921.pdf?ver=2021-09-16-112521-367

13. Adapting to Endemic Covid-19: The Outlook For Business Travel. URL: https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/WTTC%20Adapting%20to%20Endemic%20Covid%20-%20Business%20Travel%20Outlook%20011121.pdf?ver=2021-11-02-082813-280

14. Holder J. Tracking Coronavirus Vaccinations Around the World. *The New York Times.* URL: https://www.nytimes.com/interactive/2021/world/covid-vaccinations-tracker.html (дата звернення: 08.01.2023).

15. Top Business Travel Trends 2022. URL: Airport Concierge, Airport Life. URL: https://airssist.com/business-travel-trends/

16. GBTA BTI Outlook Annual Global Report & Forecast. November 2021. URL: https://revistatravelmanager.com/wp-content/uploads/2022/02/2021-gbta-global-bti.pdf

17. OECD Tourism Trends and Policies 2022, OECD Publishing, Paris. URL: https://doi.org/10.1787/a8dd3019-en

REFERENCES:

1. Shykina O.V., Honcharenko Ya.Ie., Remihailo I.Iu. (2020) Shliakhy rozvytku dilovo-ho turyzmu u period pandemii. *Infrastruktura rynku*, no. 50, pp. 213–219. DOI: https://doi.org/10.32843/infrastruct50-35

2. Muzychka Ye.O., Petrenko V.A. (2018) Stan i tendentsii rozvytku dilovoho turyz-mu v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava*, no. 1, pp. 55–60, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2018/12.pdf

3. Borodynets A.H., Hrabarchuk V.S., Dekhtiar N.A. (2016) Problemy vyznachennia katehorialnoho aparatu u haluzi dilovoho turyzmu. *Hlobalizatsiini vyklyky roz-vytku natsionalnykh ekonomik: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 19.10.2016 r.). Ch. 3 / Vidp. red. A. A. Mazaraki. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, pp. 630–642.

4. Bakalo N., Gryshko V., Sushchenko O. (2020) Features of Management and Modeling of Business Processes of Tourist Enterprises. *Ekonomika i rehion,* no. 4(79), pp. 54–62, available at: http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/9859

5. Sushchenko O., Kasenkova K., Sushchenko S. (2022) Innovative Marketing Technologies in the Development of the Tourism Specialized Types. *Business management,* no. 3, pp. 5–16.

6. Petrova M., Dekhtyar N., Klok O., Loseva O. (2018) Regional tourism infrastructure development in the state strategies. *Problems and Perspectives in Management,* no. 16 (iss. 4), pp. 207–216.

7. Vasanicova P., Jencova S., Gavurova B., Bacik R. (2022) Coopetition of European Union Countries within Destination Management. *Journal of Tourism and Services,* 13.24: 71–89.

8. Expenditure of business tourists worldwide from 2001 to 2021, available at: https://www.statista.com/statistics/1093295/business-travel-spending-worldwide/

9. Global Business Travel Spending is Coming Back, but Recent Headwinds Push Anticipated Full Recovery Into 2025 and 2026 / Global Business Travel Association, available at: https://www.gbta.org/global-business-travel-spending-is-coming-back-but-recent-headwinds-push-anticipated-full-recovery-into-2025-and-2026/ (accessed August 15, 2022).

10. President's Keynote: Looking forward to the future of business travel and tourism, available at: https://www.iccaworld.org/npps/story.cfm?nppage=7137346

11. Enhancing resilience to drive sustainability in destinations, available at: https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2022/WTTCxICF-Enhancing_Resilience-Sustainable_Destinations.pdf?ver=2022-06-13-213556-557

12. Investing in Travel & Tourism, available at: https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Investing%20in%20Travel%20and%20Tourism%20100921.pdf?ver=2021-09-16-112521-367

13. Adapting to Endemic COVID-19: The Outlook For Business Travel, available at: https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/WTTC%20Adapting%20to%20Endemic%20Covid%20-%20Business%20Travel%20Outlook%20011121.pdf?ver=2021-11-02-082813-280

14. Holder J. Tracking Coronavirus Vaccinations Around the World. *The New York Times,* available at: https://www.nytimes.com/interactive/2021/world/covid-vaccinations-tracker.html (accessed January 8, 2023).

15. Top Business Travel Trends 2022, available at: Airport Concierge, Airport Life, available at: https://airssist.com/business-travel-trends/

16. GBTA BTI Outlook Annual Global Report & Forecast (November 2021), available at: https://revistatravelmanager.com/wp-content/uploads/2022/02/2021-gbta-global-bti.pdf

17. OECD Tourism Trends and Policies 2022, OECD Publishing, Paris, DOI: https://doi.org/10.1787/a8dd3019-en

УДК 338.48
JEL Z32, H12, F63

Єрмаченко Володимир Єгорович, кандидат економічних наук, професор кафедри туризму. **Згурська Юлія Вікторівна,** аспірант кафедри туризму, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. **Особливості формування та розвитку дестинацій у діловому туризмі.**

Діловий туризм є найбільш перспективною сферою туристичної діяльності, але водночас він суттєво залежить від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Стан ділового туризму у країні може слугувати орієнтиром у загальних тенденціях та перспективах розвитку бізнес-середовища. На сьогодні в Україні тимчасово повністю призупинено надання більшості популярних видів туристичних послуг, проте спостерігається зростання зацікавленості з боку іноземних інвесторів у діловому та дипломатичному туризмі. Метою статті є аналіз останніх до- та післякризових тенденцій функціонування світової галузі ділового туризму, з визначенням умов відновлення національного ринку бізнес-подорожей. Об'єктом дослідження є особливості функціонування галузі ділового туризму у кризовий та пост-кризовий період, предметом – забезпечення розвитку дестинацій у сфері бізнес-подорожей. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування стратегій та перспектив відновлення національної економіки після стагнації 2020–2023 років. У статті було поставлено проблему аналізу категоріального апарату та особливостей міждисциплінарних досліджень сфери ділового туризму у динаміці, із акцентуванням рушійних змін на глобальному та національних ринках; вирішено такі завдання: проведено порівняльний аналіз статистичних показників сектору міжнародних подорожей у до- та постковідний період; визначено відмінності у чинниках інтенсифікації ділового та інших видів туризму; роз'яснено поняття дестинації з огляду на потреби стратегічного планування співробітництва у сфері міжгалузевого співробітництва; запропоновано періодизацію категорій ділового туризму в залежності від стану життєвого циклу дестинації; наведено умови відновлення ділових подорожей та вимоги сучасних споживачів корпоративного сегменту. Перспективами подальших досліджень є вивчення прикладів країн світу із різним рівнем розвитку із подолання кризових тенденцій за рахунок залучення інвестицій ділового сектору з подальшим використанням цього досвіду в умовах відновлення туристичної інфраструктури України.

Ключові слова: діловий туризм, дестинація у діловому туризмі, органи місцевого самоврядування, міжнародний туризм під час кризи, ділові подорожі.

UDC 338.48
JEL Z32, H12, F63

Volodymyr Yermachenko, Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Tourism. **Yuliia Zghurska,** Postgraduate student of the Department of Tourism, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. **Characteristics of the formation and development of business tourism destinations.**

Business tourism is the most promising area of tourism activity, but at the same time it is strongly influenced by external and internal factors. The state of business tourism in a country can serve as a guide to the general trends and prospects for the development of the business environment. Today, Ukraine has temporarily suspended the provision of most popular types of tourist services, but there is a growing interest of foreign investors in business and diplomatic tourism. The purpose of the article is to analyze the latest pre- and post-crisis trends in the global business tourism industry and to determine the conditions for the recovery of the national business travel market. The subject of the study is the peculiarities of the functioning of the business tourism industry in the crisis and post-crisis period, the subject is to ensure the development of destinations in the field of business travel. The relevance of the study lies in the need to theoretically substantiate the strategies and prospects for the recovery of the national economy after the stagnation of 2020–2023. The article poses the problem of analyzing the categorical apparatus and features of interdisciplinary research in the field of business tourism in dynamics, with an emphasis on driving changes in global and national markets; the following tasks are solved: a comparative analysis of statistical indicators of the international travel sector in the pre- and post-covid period; differences in the factors of intensification of business and other types of tourism are identified; the concept of destination is clarified with regard to the needs of strategic planning of cooperation in the field of inter-sectoral cooperation; periodization of business tourism categories depending on the status of the destination life cycle is proposed; conditions for the resumption of business travel and requirements of modern consumers of the corporate segment are presented. Prospects for further research include studying the examples of countries with different levels of development that have overcome crisis trends by attracting investment from the business sector, and then using these experiences in the context of restoring Ukraine's tourism infrastructure.

Key words: business tourism, business tourism destination, local governments, international tourism during the crisis, business travel.

УДК 339.13-027.541:637.54 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2788
JEL Q11, R10

РОЛЬ ВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРОДУКЦІЇ ПТАХІВНИЦТВА

Савченко Тетяна Вікторівна*, кандидат економічних наук, доцентка
Одеський національний технологічний університет
Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професорка**
Полегенька Марина Анатоліївна*, кандидат економічних наук, доцентка**
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

**ORCID 0000-0001-7990-1570*
***ORCID 0000-0001-8331-3341*
****ORCID 0000-0001-5866-668X*

© Савченко Т.В., 2022
© Халатур С.М., 2022
© Полегенька М.А., 2022

Стаття отримана редакцією 30.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 30.11.2022

Вступ. Більшість підприємств найбільш динамічної галузі тваринництва – птахівництва у реаліях сьогодення працюють збитково. У першу чергу, це пов'язано з постійним зростанням суми виробничих витрат, що як наслідок, впливає і на кінцеву ціну споживання та постійні динамічні зміни на регіональних ринках продукції птахівництва. Сьогодні, більша частина підприємств галузі птахівництва працюють збитково та не встигають за динамічними змінами цін, інноваційних процесів. Збитковість птахівничих підприємств насамперед є наслідками постійного зростання цін на прямі матеріальні витрати, і як наслідок, собівартість продукції птахівництва.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Дослідженню питань розвитку галузі птахівництва та формуванню регіональних ринків продукції птахівництва присвятили свої дослідження науковці І. Баланюк [4], Р. Буряк [1], М. Ільчук [2], О. Кирилюк [2], О. Касьяненко [3], Б. Мельник, Т. Фотіна [3], О. Ніколюк [15] та інші. У свою чергу, досліджували актуальні питання виробничих витрат та собівартості продукції птахівництва науковці В. Андрійчук [7], Ю. Воскобійник [8], О. Нагорнюк [9], Н. Прозорова [8], Я. Янишин [9] та інші.

Постановка завдання. Враховуючи дослідження науковців окремо у напрямку виробничих витрат на виробництво продукції птахівництва та регіональних ринків продукції птахівництва недостатньо вивченим залишається саме питання впливу виробничих витрат на формування регіональних ринків. Тому основною метою статті є визначення впливу виробничих витрат та формування регіональних ринків м'яса птиці.

Основний матеріал і результати. Динамічний розвиток галузі птахівництва за останні десять років привів до зміцненню позицій регіональних ринків продукції птахівництва, нарощуванню обсягів виробництва поголів'я птиці, зміцненню експортних позицій. Основними продуктами харчування, які виробляє галузь птахівництва є м'ясо птиці та яйця.

За видами м'яса сільськогосподарських тварин у 2021 році в Україні вирощено всього 2438,3 тис. тонн у забійній вазі, частка м'яса птиці склала 1373,5 тис. тонн – це 56,3% від загальної кількості. Такі дані говорять динамічність та певний розвиток галузі птахівництва у цілому.

За даними Державної служби статистики [10] обсяги виробництва м'яса усіх видів, що вирощені в Україні усіма видами господарств зменшувалися, але незначними темпами. Так, у 2021 році у порівнянні з 2019 роком обсяги виробництва м'яса у забійній вазі всього на 54,1 тис. тонн (2,17%). Динаміка пропозиції м'яса птиці стрімко зросла у період з 2010 року коли обсяги виробництва складали 631,2 тис. тонн і порівнюючи з 2021 роком це більше як у половину менше – 1373,5 тис. тонн відповід-

но. Якщо говорити про виробництво яєць, то ситуація досить схожа, тому що обсяги виробництва яєць у період з 2015–2021 роки також постійно збільшувалися.

Так, попит на ринку продукції птахівництва то українець із середньо статичним доходом у місяць споживав у 2021 році у середньому близько 1,15 кг м'яса усіх видів на тиждень – це 58,9 кг на рік та близько 6-7 яєць на тиждень, так, відповідно у рік 340 шт. Якщо показники споживання яєць хоча б наближені до загальноприйнятих державою норм, то показники споживання м'яса відрізняються від мінімально затверджених норм Кабінетом Міністрів України та рекомендованих норм Міністерством охорони здоров'я. Для визначення ситуації щодо попиту і пропозиції на регіональних ринках продукції птахівництва проведено аналіз за останні п'ять років динаміки місткості таких ринків в Україні, що представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка місткості регіональних ринків м'яса птиці в Україні у 2015–2021 роках

Показники/ Регіони	2015	2018	2019	2020	2021	Темп зростання 2021/2015, %
1.Фактичне споживання м'яса у розрахунку на одну особу у середньому по регіону, кг/особу на рік						
Західний	45,84	48,46	49,69	50,58	51,24	11,78
Східний	50,30	52,63	53,10	53,48	51,58	2,53
Центральний	53,90	56,28	57,10	56,54	56,78	5,34
Північний	49,20	50,60	50,60	52,20	50,40	2,44
Південний	47,70	52,20	51,73	54,10	52,80	10,69
2. Фактичне споживання м'яса птиці у розрахунку на одну особу у середньому по регіону, кг/особу на рік						
Західний	20,63	22,78	23,35	24,28	25,11	21,72
Східний	22,64	24,73	24,96	25,67	25,27	11,65
Центральний	24,26	26,45	26,84	27,14	27,82	14,71
Північний	22,14	23,78	23,78	25,06	24,70	11,54
Південний	21,47	24,53	24,31	25,97	25,87	20,53
3. Кількість населення у середньому по регіону, млн. осіб						
Західний	10,65	10,60	10,56	10,52	10,46	-1,83
Східний	11,48	11,32	11,23	11,13	11,03	-3,91
Центральний	6,80	6,74	6,70	6,61	6,66	-2,03
Північний	6,32	6,22	6,16	6,10	6,04	-4,48
Південний	4,61	4,57	4,55	4,53	4,49	-2,55
4. Місткість регіонального ринку м'яса птиці за фактичним споживання, тис. тон						
Західний	219,68	241,39	246,60	255,30	262,51	19,49
Східний	259,83	280,05	280,27	285,73	278,75	7,28
Центральний	164,89	178,23	179,82	179,51	185,29	12,38
Північний	139,90	147,98	146,57	152,97	149,05	6,54
Південний	98,97	112,15	110,61	117,51	116,25	17,46
5. Середня регіональна ціна 1 кг м'яса курки (тушки), грн.						
Західний	38,74	57,49	58,96	55,10	70,63	82,31
Східний	37,32	58,38	61,76	56,78	71,67	92,02
Центральний	39,72	58,66	60,33	57,05	72,05	81,40
Північний	38,86	58,20	58,53	54,24	67,60	73,96
Південний	38,74	57,81	59,12	57,15	73,14	88,79
6. Місткість регіонального ринку м'яса птиці у середньому по регіону, млрд. грн.						
Західний	85,11	138,77	145,39	140,67	185,41	117,85
Східний	96,97	163,49	173,09	162,23	199,77	106,00
Центральний	65,50	104,55	108,49	102,41	133,51	103,85
Північний	54,36	86,11	85,79	82,97	100,75	85,34
Південний	38,35	64,84	65,39	67,15	85,03	121,74

Джерело: складено авторками за [9; 10; 14]

При динамічних негативних змінах кількості населення у кожному регіоні України у 2021 році порівняно з 2015 роком відбувається зростання обсягів споживання м'яса птиці з кожним роком у регіонах України. Значно зросли обсяги споживання м'яса та середня ціна у Західному та Південному регіонах, що у свою чергу, призвело і до зростання показника місткості регіональних ринків м'яса птиці. Хоча за останні роки у Південному регіоні значно зменшилися обсяги вирощування птиці на м'ясо, про що свідчить зниження рівня рентабельності. Незважаючи на значне зростання ціни і рівня рентабельності у Східному регіоні місткість ринку за середньою нормою споживання зменшилася у регіоні.

Якщо говорити про динаміку цін на різні види м'яса в Україні, то за останні п'ять років найбільше зросла ціна на яловичу (59%), трохи менше на м'ясо курки (тушку) – 31,3%, і свинини на 13%. У 2021 році ціна на яловичину становила 182 грн. за кг тоді як ціна на м'ясо курки (тушку) склала 70,82 грн. за кг, що більше як у два рази менше ніж ціна на яловичу. Такі ціни на м'ясо курки обумовлюють постійне зростання місткості регіональних ринків продукції птахівництва.

Таблиця 2

Динаміка витрат на вирощування свійської птиці у регіонах України у 2017–2020 роках, млн грн

Показники/ період	Регіони України				
	Західний	Східний	Центральний	Північний	Південний
1. Загальні витрати на виробництво птиці					
2017	5 391,2	11 974,0	25 213,1	2 551,7	157,2
2018	7 126,7	14 149,8	23 835,2	3 139,8	246,5
2019	7 188,6	13 342,5	27 744,5	3 020,6	210,5
2020	7 150,7	15 145,1	31 894,0	2 268,0	247,8
2017/2020,%	32,64	26,48	26,50	-11,12	57,63
2. Прямі матеріальні витрати (у т.ч. витрати на корма, паливно-мастильні матеріали, інші прямі витрати на вирощування свійської птиці)					
2017	4 938,3	10 744,0	20 803,3	2 173,1	118,8
2018	6 423,8	12 601,6	20 873,4	2 561,1	186,9
2019	6 324,7	11 483,9	23 669,8	2 312,5	166,0
2020	6 409,9	12 923,5	27 095,0	1 647,7	190,2
2017/2020,%	29,80	20,29	30,24	-24,18	60,10
3. Прямі витрати на оплату праці, млн. грн.					
2017	105,8	465,1	947,9	92,4	23,7
2018	152,8	591,5	1 051,9	150,6	29,6
2019	198,5	674,9	1 283,3	177,0	28,9
2020	175,0	826,9	1 235,5	165,7	32,7
2017/2020,%	65,41	77,79	30,34	79,33	37,97
4. Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати (у т.ч. відрахування на соціальні заходи, амортизація, оплата послуг сторонніх організацій, інші прямі та загальновиробничі витрати)					
2017	347,1	764,9	3 461,9	286,2	14,7
2018	550,1	956,7	1 909,9	428,1	29,9
2019	665,4	1 183,7	2 791,5	531,1	15,5
2020	565,9	1 394,8	3 563,5	454,6	24,8
2017/2020,%	63,04	82,35	2,93	58,84	68,71
5. Рівень рентабельності виробництва птиці на м'ясо у середньому по регіону, %					
2017	-3,46	1,40	7,62	3,13	9,13
2018	0,07	-19,40	0,18	-6,70	-47,73
2019	-4,09	-16,53	3,98	-28,95	-51,13
2020	3,61	-29,03	-0,94	-28,23	-23,20
2017/2020,%	-104,49	-2073,81	-12,34	-903,20	-254,01

Джерело: складено авторками за [9; 11; 13]

Загальнодержавний рівень самозабезпеченості м'ясом та м'ясними продуктами на внутрішньому ринку у 2021 році склав 95,2%. Аналіз даних Державної служби статистики підтверджує позитивну динаміку місткості м'яса птиці на регіональних ринках продукції птахівництва. Але незважаючи на такі позивні тенденції одним із стримуючих чинників розвитку галузі та формування регіональних ринків продукції птахівництва можна вважати саме постійне зростання розміру витрат на вирощування продукції птахівництва (табл. 2). У свою чергу, витрати на вирощування як птиці, так і продукції тваринництва в цілому є основним ціноутворюючим чинником та показником ефективності регіональних ринків продукції птахівництва.

Представлений аналіз витрат на вирощування птиці демонструє, що більшу частинку загальних витрат складають прямі матеріальні витрати до складу яких входить кормова база, витрати на біодобавки і премікси, витрати на ветеринарні препарати. Більшість цих складових прямих витрат закуповуються в Україні або імпортуються з-за кордону і залежить від курсу іноземної валюти. Тому постійне зростання прямих матеріальних витрат призводить до зростання собівартості продукції птахівництва, і відповідно і кінцевої ціни реалізації для споживачів. Постове зростання витрат на заробітну плату працівників пов'язаних з виробництвом птиці на м'ясо пов'язане із постійним зростанням обсягів мінімально затверджених норм заробітної плати в Україні. Так за останні п'ять років розмірі мінімальної заробітної плати в Україні зріс майже в 4 рази.

Отже, поступове зростання собівартості продукції птахівництва викликане постійним зростання цін на прямі матеріальні витрати, послуги сторонніх організацій, цін на паливно-мастильні матеріали, підвищенням цін на зернові, зростання курсу іноземної валюти, підвищення цін на імпортовані ветеринарні препарати, зношеність матеріально-технічної бази і зростання амортизації, що у свою чергу, тягне за собою і зростання споживчих цін на відповідну продукцію. Але підприємства галузі птахівництва не завжди можуть підвищувати ціни, бо це може призвести до зменшення обсягів реалізації продукції птахівництва за рахунок зниження попиту та купівельної спроможності населення регіону.

Висновки. Розглядаючи тенденції споживання як м'яса за всіма видами, так і саме м'яса птиці, спостерігаємо позитивну динаміку змін у раціоні харчування населення як в цілому по Україні, так і по окремим регіонам. При цьому зростання споживання м'яса птиці по таким регіонам як Західний та Південний вдвічі перевищує зростання споживання м'яса за всіма видами, а в таких регіонах як Східний, Центральний та Північний, не дивлячись на нижчі темпи зростання в порівнянні з Західним та Південним регіонами, темпи зростання споживання м'яса птиці перевищують в 3-4 рази. Позитивна тенденція спостерігається і в зростанні місткості регіональних ринків м'яса птиці, не дивлячись на скорочення населення в регіонах від 2 до 4,5%. Навіть суттєве зростання середньої ціни м'яса курки (від 81% до 92%) не вплинуло на уповільнення темпів зростання місткості ринків. На зростання цін м'яса птиці безумовно вплинуло безупинне зростання витрат на виробництво за багатьма статтями. Тому основною причиною такого стрімкого зростання місткості ринку продукції птахівництва залишається те, що індекс зростання цін на інші види м'яса та продукти харчування значно перевищують рівень зростання цін на м'ясо птиці. А ціна в свою чергу прямо залежить від поступового зростання виробничих витрат, і як наслідок собівартості продукції птахівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буряк Р.І. Дослідження та прогнозування кон'юнктури ринку продукції птахівництва України. *Науковий вісник НУБІП України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2017. № 260. С. 41–53.
2. Ільчук М.М., Коновал І.А., Кирилюк О.Ф., Гурська І.С. Формування попиту та пропозиції на ринках основних видів тваринницької продукції. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2012. 363 с.
3. Касьяненко О.І., Фотіна Т.І. Ефективність застосування екологічних заходів при виробництві продукції птахівництва. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини*. 2014. № 28 (2). С. 163–168.
4. Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І., Баланюк С.І. Фінансово-економічна результативність пореформеного розвитку агроформувань та господарств населення регіону. *Інноваційна економіка*. 2010. № 2. С. 189–198.
5. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 292 с.
6. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / Воскобійник Ю.П., Шпикуляк О.Г., Камінський І.В. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 355 с.
7. Янишин Я.С., Нагорнюк О.П. Вплив виробничих витрат на експортну спроможність галузі птахівництва в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка».* 2014. Вип. 27. С. 51–54.
8. Прозорова Н.В. Управління витратами підприємств яєчного птахівництва як фактор підвищення їх конкурентоспроможності. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія : Економічні науки.* 2015. № 3. С. 57–63.

9. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: https://www.ukrstat.gov.ua

10. Родіна О.В. Аналіз ринку м'яса птиці в Україні: сучасний вектор у контексті продовольчої безпеки. *Підприємництво та інновації.* 2022. Вип. 23. С. 91–96. DOI: https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.16

11. Tkachenko V., Rodina O., Savchenko T. Influence of the technological factors of breeding on the cost management efficiency of specialized poultry enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. No. 1. P. 91–102. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2018.09

12. Ghen Corporation. Commercial chicken feeding management guidelines: Julia light and Boris brown. 2018. URL: https://www.ghen.co.jp/lineup.html.

13. Etuah, S., Ohene-Yankyera, K., Liu, Z., Mensah, J.O., Lan, J., Determinants of cost inefficiency in poultry production: evidence from small-scale broiler farms in the Ashanti region of Ghana. *Trop. Anim. Health Prod.* 2020. No. 52 (3). P. 1149–1159. DOI: https://doi.org/10.1007/s11250-019-02115-6

14. Mahjoor, A. A. Technical, Allocative and Economic Efficiencies of Broiler Farms in Fars Province, Iran: A Data Envelopment Analysis (DEA) Approach. *World Applied Sciences Journal*. 2013. Vol. 21. № 10. P. 1427–1435.

15. Ніколюк О.В. Стратегічне управління витратами спеціалізованих птахівничих підприємств в умовах мінливого економічного середовища. *Економіка харчової промисловості.* 2022. Том 14. № 2. С. 44–50. DOI: https://doi.org/10.15673/fie.v14i2

16. Amos, N. R. Sullivan, H. van de Weerd. The business bench-mark on farm animal welfare methodology report. 2018. URL: https://www.bbfaw.com/media/1555/bbfaw_methodology_report_2018.pdf

REFERENCES:

1. Buriak R.I. (2017) Doslidzhennia ta prohnozuvannia kon'iunktury rynku produktsii ptakhivnytstva Ukrainy [Research and forecasting of the Ukrainian poultry market]. *Naukovyi visnyk NUBIP Ukrainy. Seriia: Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes* [Scientific bulletin of NUBIP of Ukraine. Series: Economics, agricultural management, business], no. 260. pp. 41–53. (in Ukrainian)

2. Ilchuk M.M., Konoval I.A., Kyryliuk O.F., Hurska I.S. (2012) Formuvannia popytu ta propozytsii na rynkakh osnovnykh vydiv tvarynnytskoi produktsii. Kyiv: ZAT "Nichlava".

3. Kasianenko O.I., Fotina T.I. (2014) Efektyvnist zastosuvannia ekolohichnykh zakhodiv pry vyrobnytstvi produktsii ptakhivnytstva [The effectiveness of the application of environmental measures in the production of poultry products]. *Problemy zooinzhenerii ta veterynarnoi medytsyny* [Problems of animal engineering and veterinary medicine], no. 28 (2), pp. 163–168. (in Ukrainian)

4. Balaniuk I. F., Shelenko D.I., Balaniuk S.I. (2010) Finansovo-ekonomichna rezultatyvnist poreformenoho rozvytku ahroformuvan ta hospodarstv naselennia rehionu [Financial and economic effectiveness of the post-reform development of agricultural formations and households of the region's population]. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative economy], no. 2, pp. 189–198. (in Ukrainian)

5. Andriichuk V.H. (2005) Efektyvnist diialnosti ahrarnykh pidpryiemstv: teoriia, metodyka, analiz: monohrafiia. Kyiv: KNEU.

6. Voskobiinyk Yu.P., Shpykuliak O.H., Kaminskyi I.V. (2010) Vytraty ta efektyvnist vyrobnytstva produktsii v silskohospodarskykh pidpryiemstvakh (monitorynh): monohrafiia. Kyiv: NNC IAE.

7. Yanyshyn Ya.S., Nahorniuk O.P. (2014) Vplyv vyrobnychykh vytrat na eksportnu spromozhnist haluzi ptakhivnytstva v Ukraini [The impact of production costs on the export capacity of the poultry industry in Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Ekonomika"* [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". "Economy" series], vol. 27, pp. 51–54. (in Ukrainian)

8. Prozorova N.V. (2015) Upravlinnia vytratamy pidpryiemstv yaiechnoho ptakhivnytstva yak faktor pidvyshchennia yikh konkurentospromozhnosti [Cost management of egg poultry enterprises as a factor in increasing their competitiveness]. *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Seriia: Ekonomichni nauky* [Bulletin of the KHNAU named after V.V. Dokuchaeva. Series: Economic Sciences], no. 3, pp. 53–63. (in Ukrainian)

9. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky [Official website of the State Statistics Service]. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua

10. Rodina O. (2022) Analiz rynku m'iasa ptytsi v Ukraini: suchasnyi vektor u konteksti prodovolchoi bezpeky [Analysis of the poultry meat market in Ukraine: a modern vector in the context of food security]. *Pidpryiemnytstvo ta innovatsii* [Entrepreneurship and innovation], vol. 23, pp. 91–96. DOI: https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.16 (in Ukrainian)

11. Tkachenko V., Rodina O., Savchenko T. (2018) Influence of the technological factors of breeding on the cost management efficiency of specialized poultry enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 40, no. 1, pp. 91–102. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2018.09

12. Ghen Corporation (2018) Commercial chicken feeding management guidelines: Julia light and Boris brown. Available at: https://www.ghen.co.jp/lineup.html

13. Etuah, S., Ohene-Yankyera, K., Liu, Z., Mensah, J.O., Lan, J. (2020) Determinants of cost inefficiency in poultry production: evidence from small-scale broiler farms in the Ashanti region of Ghana. *Trop. Anim. Health Prod.,* 52 (3), pp. 1149–1159. DOI: https://doi.org/10.1007/s11250-019-02115-6

14. Mahjoor, A.A. (2013) Technical, Allocative and Economic Efficiencies of Broiler Farms in Fars Province, Iran: A Data Envelopment Analysis (DEA) Approach. *World Applied Sciences Journal*, vol. 21, no. 10, pp. 1427–1435.

15. Nikoliuk O.V. (2022) Stratehichne upravlinnia vytratamy spetsializovanykh ptakhivnychykh pidpryiemstv v umovakh minlyvoho ekonomichnoho seredovyshcha [Strategic cost management of specialized poultry enterprises in

a changing economic environment]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti* [Food Industry Economics], tom 14, no. 2, pp. 44–50. DOI: https://doi.org/10.15673/fie.v14i2 (in Ukrainian)

16. Amos, N. R. Sullivan, H. van de Weerd (2018) The business bench-mark on farm animal welfare methodology report. Available at: https://www.bbfaw.com/media/1555/bbfaw_methodology_report_2018.pdf

УДК 339.13-027.541:637.54

JEL Q11, R10

Савченко Тетяна Вікторівна, кандидат економічних наук, доцентка, Одеський національний технологічний університет. **Халатур Світлана Миколаївна,** доктор економічних наук, професорка. **Полегельна Марина Анатоліївна,** кандидат економічних наук, доцентка, Дніпровський державний аграрно-економічний університет. **Роль виробничих витрат у формуванні регіональних ринків продукції птахівництва.**

У статті розглянуто тенденції споживання як м’яса за всіма видами, так і м’яса птиці. З’ясовано, що розвиток галузі птахівництва за останні десять років привів до зміцнення позицій регіональних ринків продукції птахівництва, нарощуванню обсягів виробництва поголів’я птиці. Виявлено позитивну динаміку змін у раціоні харчування населення як в цілому по Україні, так і в окремих регіонах. При цьому зростання споживання м’яса птиці по таким регіонам як Західний та Південний вдвічі перевищує зростання споживання м’яса за всіма видами. З’ясовано, що а ні скорочення населення в регіонах від 2 до 4,5% , ні суттєве зростання середньої ціни м’яса курятини (від 81% до 92%) не вплинуло на уповільнення темпів зростання місткості ринків. Зростання цін м'яса птиці спричинило безупинне збільшення витрат на виробництво за основними статтями. Тому однією з причин такого стрімкого зростання місткості ринку продукції птахівництва залишається те, що індекс зростання цін на інші види м’яса та продукти харчування значно перевищують рівень зростання цін на м’ясо птиці.

Ключові слова: продукція птахівництва, регіональні ринки, місткість ринку, м'ясо птиці, споживання, ціни, витрати.

UDC 339.13-027.541:637.54

JEL Q11, R10

Tetiana Savchenko, Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor. Odessa National University of Technology. **Svitlana Khalatur,** Doctor of Science (Economics), Professor. **Maryna Polehenka,** Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Dnipro State Agrarian and Economic University. **The role of production costs in the formation of regional poultry markets.**

The article examines trends in the consumption of all types of meat, as well as poultry meat in particular. It was found that the development of the poultry industry over the past ten years has led to the strengthening of the positions of the regional markets of poultry products, the increase in the volume of poultry production, and the strengthening of export positions. The dynamics of the supply of poultry meat increased rapidly in the period from 2010, when the volume of production amounted to 631.2 thousand tons, and comparing it with 2021, it is more than half – 1373.5 thousand tons, respectively. The positive dynamics of changes in the diet of the population both in Ukraine as a whole and in individual regions were revealed. At the same time, the growth of poultry meat consumption in such regions as the Western and Southern regions is twice as high as the growth of meat consumption by all types, and in such regions as the Eastern, Central and Northern regions, despite lower growth rates compared to the Western and Southern regions, the growth rate of poultry meat consumption exceeds 3-4 times. It was determined that even such positive dynamics do not ensure the compliance of meat consumption indicators with the minimum approved national standards. It was found that neither the reduction of the population in the regions from 2 to 4.5%, nor the significant increase in the average price of chicken meat (from 81% to 92%) did not affect the rate of growth of market capacity. The rise in poultry meat prices has caused a continuous increase in production costs for many items. Therefore, the main reason for such a rapid increase in the market capacity of poultry products remains that the index of price growth for other types of meat and food products significantly exceeds the level of price growth for poultry meat. The gradual increase in the cost of poultry products is caused by the constant increase in prices for direct material costs, services of third-party organizations, prices for fuel and lubricants, an increase in grain prices, an increase in the exchange rate of foreign currency, an increase in the price of imported veterinary drugs, wear and tear of the material and technical base and an increase in depreciation , which, in turn, entails an increase in consumer prices for the corresponding products.

Key words: poultry products, regional markets, market capacity, poultry meat, consumption, prices, costs.

УДК 332.1:711
JEL O 200
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2789

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Хохуляк Олеся Олександрівна*, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри зеленої економіки та економіки природокористування Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління

**ORCID 0000-0003-0778-5501*

© Хохуляк О.О., 2022

Стаття отримана редакцією 23.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 23.11.2022

Вступ. У контексті післявоєнної відбудови українських територій одним з найважливіших напрямів розвитку територіальних громад є становлення ефективного механізму формування та залучення позабюджетних ресурсів, запуск і підтримка соціальних програм, розробка науково-дослідних проектів, фінансування діяльності неприбуткових організацій. Дослідження і удосконалення інструментів стратегічного планування для забезпечення сталого розвитку регіонів можна вважати складовою соціальних інвестицій, спрямованих на розвиток людських ресурсів, а також створення якісно нових послуг чи зростання кількості робочих місць, якісних показників життя населення.

Разом з тим, все більш глибока інтеграція господарських процесів у європейську парадигму на усіх рівнях, від економічного до соціального, зумовлюють потребу у глибокому вивчені та інтеграції закордонного досвіду стратегічного планування розвитку на місцевому рівні.

Закордонний досвід стратегічного планування розвитку територій опирається перш за все на дослідження соціально-економічних особливостей конкретного регіону та їхнього впливу на загальні показники господарської діяльності. Тому надзвичайно актуальним є розробка інструментарію стратегічного планування розвитку територіальних громад як частини державного управління, про що свідчить наявний на сьогодні світовий досвід.

Під час створення ефективної системи стратегічного планування розвитком перед місцевими органами влади виникає необхідність забезпечення сукупності керівних впливів у спосіб, який дасть змогу забезпечити оптимальні умови для стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад та економічного розвитку регіону шляхом розгалуження системи господарських взаємозв’язків між суб’єктами господарського впливу.

Розвиток інструментарію стратегічного планування забезпечує зростання показників ефективності реалізації запланованих заходів та соціо-еколого-економічного розвитку територіальних громад. Таким чином, інструменти стратегічного планування спрямовані об’єднати в єдиній системі як стратегічні цілі сталого розвитку, так і основні критерії їх досягнення, а також напрями досягнення таких цілей.

Попри багаторічні наукові дослідження й надбання та імплементацію закордонного досвіду інструментарій стратегічного планування розвитку територіальних громад залишається малодослідженим та потребує подальшого вивчення і удосконалення. Це зумовлено, перш за все, проблемами визначення кінцевих кількісних показників ефективності реалізації стратегій, оцінювання впливу кожного з факторів на результативність запланованих заходів, а також складністю соціально-економічних процесів і різницею у ключових інтересах економічних суб'єктів на рівні територіальних громад.

Огляд актуальних досліджень і публікацій. Стратегічне планування сталого розвитку територіальних громад та удосконалення його інструментарію зокрема, досліджується в працях М.А. Латиніна [1],

А.О. Дєгтяра [2], К.В. Комарової [3], Л. Ємельяненко [4], А. Бойко [5]. За кордоном наукові дослідження за даною тематикою здійснювали К. Алам [6], А. Герспергер [7], Г. Броман [8] та інші.

Зокрема, Латинін та Лукашов у дослідженнях закордонного досвіду стратегічного планування відзначають важливе значення розвитку окремих територій для забезпечення сталого розвитку економічної системи на національному рівні, підвищення ролі міст, становлення механізмів міжрегіональної співпраці, розвитку регіонів тощо [1]. Саме розвиток міст регіонального значення (а особливо районних центрів) є невід'ємною частиною сталого соціально-економічного розвитку.

Та попри значну кількість наукових праць у напрямі розвитку територіальних громад та інших питань децентралізації економічного управління, досі потребує подальшого осмислення питання інструментарію стратегічного планування розвитку територіальних громад з метою підвищення ефективності систем управління на усіх рівнях прийняття рішень.

Коли мова йде про фактори стримування такого розвитку, науковці переважно відзначають ключовим фактором невеликий обсяг доходів місцевих бюджетів, що не дає змоги територіальній громаді як економічному суб'єкту у достатній мірі здійснювати вплив на результативність соціально-економічних процесів. Місцеві надходження (податкові, прибуток комунальних підприємств тощо) часто не покривають витрат на їх функціонування, що суттєво обмежує результативність використання інструментарію стратегічного планування, коли йдеться про сталий розвиток територіальних громад та задоволення соціально-економічних потреб на місцевому рівні [2].

Метою статті є аналіз актуальних інструментів стратегічного планування в системі забезпечення сталого розвитку територіальних громад, їхня класифікація та визначення перспективних напрямів подальших наукових досліджень. (формулювання мети та методів дослідження проблеми, що розглядається у статті).

Основний матеріал і результати. З точки зору соціально-економічних механізмів поняття «стратегічне планування розвитку територіальних громад» може набувати різних значень залежно від змісту даного поняття. З одного боку, стратегічне планування – це вид господарської діяльності (що характеризується показниками результативності, ефективності, затратності тощо), а з іншого – інструмент управління соціально-економічним розвитком територіальних громад. Іншими словами, стратегічне планування – це процес послідовного здійснення пов'язаних між собою етапів з метою досягнення заздалегідь визначеного соціально-економічного ефекту. І водночас, це сукупність прийнятих рішень територіальними органами в рамках визначених стратегій, муніципальних програм й місцевих проектів розвитку для забезпечення координування діяльності соціально-економічних суб'єктів на місцевому рівні.

Подвійний зміст самого визначення стратегічного планування необхідно враховувати при визначенні його місця в загальній системі управління розвитком територіальних громад. Усього у загальній управлінській практиці виділяють до шести основних методів планування (табл. 1).

Таблиця 1

Методи планування в системі управління розвитком територіальних громад

№ п/п	Назва методу планування	Характеристика методу планування
1.	Раціональне планування	В основі його лежить системний підхід
2.	Протекційне планування	Першочергово враховуються інтереси найменш захищених верств населення
3.	Аполітичне планування	В основі лежить планування як технічна функція
4.	Критичне планування	Розширення каналів і способів комунікації між соціально-економічними суб'єктами всередині громади
5.	**Стратегічне планування**	Визначення результуючих показників сталого розвитку територіальної громади та способів їх досягнення
6.	Інкрементальне планування	Поступове зростання впливу визначених факторів

Джерело: систематизовано на основі [9; 10]

Важливо розуміти основну відмінність між довгостроковим і стратегічним плануванням. Зазвичай, під час довгострокового планування приймається за основу, що за відсутності активного впливу на систему управління соціально-економічним розвитком зміна результативних показників відбуватиметься шляхом екстраполяції тих тенденцій, які історично склалися на момент періоду планування. Стратегічне ж планування завжди ґрунтується на припущенні, що зміни у результативних показниках можливі лише в результаті прийнятих управлінських рішень.

Зазначимо, що сучасна система управління розвитком територіальних громад передбачає забезпечення стратегічного планування на декількох рівнях (від рівня окремого суб'єкта господарювання до національного). Оскільки сталий розвиток визначають у трьох аспектах (економічний, екологічний та соціальний) [3], тому очевидно, що стратегічне планування сталого розвитку територіальних громад проявляється у тих же взаємопов'язаних аспектах.

В основі підвищення ефективності стратегічного планування сталим розвитком територіальних громад неодмінно лежить використання інноваційних інструментів такого планування, а також формування збалансованої системи їх застосування.

Інструменти стратегічного планування для забезпечення сталого розвиту територіальних громад мають відповідати принципам стратегічного планування – послідовність, комплексність, результативність, прозорість, вимірність цілей, реалістичність (табл. 2).

Таблиця 2

Принципи стратегічного планування

№ п/п	Назва принципу	Характеристика
1.	Послідовності	Усі заплановані програми, проєкти, прийняті управлінські рішення та соціально-економічні заходи мають відповідати чинному стратегічному плану та програмам розвитку місцевого та національного рівнів.
2.	Комплексності	Стратегічний план охоплює усі сфери економічної діяльності та соціально-економічні показники діяльності територіальної громади, а також взаємозв'язки з іншими економічними суб'єктами під час розробки та реалізації стратегічного плану.
3.	Результативності	Передбачається, що досягнення заявлених у стратегічному плані цілей здатне забезпечити запланований рівень соціально-економічного розвитку територіальних громад.
4.	Прозорості	Оперативне інформування суб'єктів стратегічного планування щодо результативних соціально-економічних показників, залучення отриманих даних до експертного розгляду.
5.	Вимірності цілей	Формування цілей і завдань в рамках стратегічного планування повинне враховувати досягнення конкретних, кількісно вимірних цілей та показників.
6.	Реалістичності	Досягнення поставлених цілей та запланованих заходів має відповідати доступній територіальній громаді ресурсній базі (капітал, трудові ресурси тощо). Цілі мають бути конкретними і зрозумілими економічним суб'єктам на кожному з етапів стратегічного планування.

Джерело: систематизовано на основі [11; 12]

Таким чином, підвищення ефективності використання інструментарію стратегічного планування для забезпечення сталого розвитку територіальної громади відбувається за умови дотримання наступних умов:

1. Основу ефективного управління розвитком територіальних громад складає система заходів стратегічного планування, яка передбачає: формування цілей та завдань, визначення показників досягнення цілей, соціальних та економічних критеріїв оцінювання ефективності запланованих заходів, відповідність системи взаємодії суб'єктів управління соціально-економічним напрямам розвитку громади, області чи країни.

2. Виконавчі органи на усіх рівнях (локальному, обласному чи національному) мають бути включені до системи стратегічного планування.

3. Соціально-економічний вплив на розвиток громади здійснюється через економічні об'єктами управління, до яких відносять окремі суб'єкти господарювання, їх об'єднання, органи самоврядування, громадські організації – усіх, хто прямо бере участь у фізичному втілені прийнятих рішень на вищих рівнях регулювання.

4. Стратегічне планування здійснюється з метою підвищення рівня життя населення всередині територіальної громади, зростання рівня економічного забезпечення суб'єктів господарювання, підтримка інструментів екологічного захисту громади.

5. Наявність системи кількісно-якісного оцінювання соціально-економічного забезпечення території. Таке оцінювання дає змогу розрахувати економічний ефект від реалізації конкретних заходів в певний момент часу та у розрізі окремих галузей чи сфер господарської діяльності.

Етапи стратегічного планування	*Інструменти стратегічного планування*	*Сфера застосування та основні цілі*
1. Стратегічний аналіз	SWOT-аналіз	Визначення сильних та слабких сторін економічного суб'єкта (територіальної громади), можливостей та зовнішніх загроз
	PEST-аналіз	Визначення економічних, політичних, соціальних та інших видів факторів впливу
	Кореляційний аналіз	Визначення взаємозв'язків між показниками розвитку громади
2. Стратегічне бачення	«Дерево» цілей	Визначення кінцевої цілі стратегічного планування та етапів її втілення
	Регресійний аналіз	Визначення напрямів найбільшого впливу
	Факторний аналіз	Визначення факторів негативного впливу
3. Розробка стратегії	Програмно-цільовий метод	Визначення рівня відповідності програмних заходів стратегічним планам територіальної громади
	Кореляційний аналіз	Визначення взаємозалежності зв'язків між напрямами економічної діяльності громад
	Регресійний аналіз	Визначення впливу кожного з напрямів економічної діяльності на кінцеві показники
	Дисперсійний аналіз	Визначення впливу економічних ризиків на розвиток територіальної громади
	Метод «дорожньої карти»	Візуалізація переходу від теоретичного уявлення до конкретних етапів реалізації запланованого
4. Визначення механізмів реалізації обраної стратегії	Інтегральне оцінювання	Групування територіальних громад за потенціалом соціально-економічного розвитку
	Програмне бюджетування	Оцінювання бюджетних програм та заходів на місцевому рівні на відповідність поставленим стратегічним планам
5. Визначення критеріїв та показників реалізації обраної стратегії	Індикативне планування	Визначення основних результативних показників реалізації стратегії, що дає змогу здійснити оцінювання рівня їх досягнення через певний час

Рис. 1. Систематизація інструментів стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад на кожному з етапів розробки стратегії

Джерело: розробка автора

До інструментарію стратегічного планування (рис. 1) перш за все включають SWOT- та PEST-аналіз. Їхня відмінність полягає у тому, що PEST-аналіз переважно застосовується для дослідження зовнішніх впливів на розвиток територіальних громад, у той час як SWOT аналіз передбачає також і внутрішні впливи. Інструмент стратегічного аналізу, заснований на моделі ADL/LC Артура Д. Літла, дає змогу виявляти залежність обраної стратегії від стадії життєвого циклу економічного суб'єкта [13]. Розглянуті інструменти стратегічного планування довгий час розглядалися лише як інструменти регулювання господарської діяльності економічних суб'єктів, проте сьогодні сфера їх застосування розширилася й на діяльність територіальних громад, як соціально-економічного суб'єкта на місцевому рівні.

Програмно-цільовий метод стратегічного планування є одним з найпоширеніших методів на усіх рівнях управління (від локального до національного). Основні переваги використання такого методу – це індикативний характер соціально-економічних програм; системний характер визначених цілей та завдань; комплексність інструментів забезпечення економічного впливу усіма суб'єктами господарського управління; здатність забезпечення одразу двох типів інтеграції; можливість накопичувати фінансові та інші матеріальні ресурси; достатні рівень прозорості громадського контролю тощо. Таким чином, цільова програма – це сукупність соціально-економічних завдань і заходів, об'єднаних у систему відповідно до джерел та видів ресурсів, виконавців та термінів, що покликані забезпечити реалізацію головних економічних проблем територіальної громади у оптимальний спосіб та у заплановані терміни. Результативний показник використання такого інструменту визначається збалансованістю усіх цільових програм територіальної громади відповідно до стратегічного плану.

Одним з найважливіших інструментів стратегічного планування є програмно-цільове бюджетування. Необхідність забезпечення програмно-цільового бюджетування на рівні територіальної громади зумовлено обмеженістю доступних фінансових ресурсів, і як наслідок, орієнтацією на їхнє раціональне економічне використання.

Також до інструментів стратегічного планування включають дорожню карту. Її головною відмінністю від решти інструментів є характеристика часового виміру економічної діяльності територіальних громад. Фактично, дорожня карта – це схематичне зображення запланованих заходів та основних етапів на шляху до встановленої мети.

Метод «дорожньої карти» варто застосовувати під час стратегічного планування для візуалізації переходу від теоретичного уявлення щодо конкретної управлінської ситуації й визначення оптимальних методів її вирішення до конкретних етапів реалізації запланованого. Шляхом використання такого методу можливо зобразити ключові етапи розвитку будь-якого економічного суб'єкта: від окремої компанії та адміністративно-територіальної одиниці до цілої галузі та навіть країни. Застосування дорожніх карт є доцільним, якщо обрані управлінські рішення є інноваційними й не мають чіткого заздалегідь визначеного алгоритму дій. Дорожня карта в сфері управління територіальними громадами – це детальний поетапний план соціально-економічного розвитку суб'єкта, представлений у вигляді прогресії управлінських процесів, який містить ключові стратегічно важливі події та порядок їх настання. Дорожня карта дає змогу апробувати стратегію розвитку і сформувати її у вигляді алгоритму реалізації взаємопов'язаних дій, де кожна наступна витікає з попередньої [4].

Так, реалізація створеної дорожньої карти стратегічного розвитку об'єднаної територіальної громади передбачає належний рівень організаційного, матеріально-технічного та фінансового забезпечення, розподілу та конкретизації сфер відповідальності тощо. Проте, раціональне використання такого інструментарію, дасть змогу на етапі стратегічного планування мінімізувати або ж майже уникнути впливу негативних ефектів планування, які виникають у зв'язку з недосконалістю нормативно-методичного забезпечення та відсутністю попереднього досвіду прийняття аналогічних рішень.

Для найбільш об'єктивного оцінювання ефективності стратегічного планування розглядати кількісні показники соціально-економічної діяльності територіальних громад варто в розрізі рівнів.

На першому рівні – показники оцінки господарської діяльності (чисельність економічних суб'єктів, обсяги виробництва та реалізації товарів, робіт чи послуг в межах територіальної громади). На другому – показники діяльності в рамках галузі (у розрізі КВЕД). На третьому рівні – зведені показники економічної діяльності територіальних громад регіону (області). І на четвертому – загальні макроекономічні показники господарської діяльності.

Враховуючи вітчизняний курс на децентралізацію управління, панівну роль у наповненні місцевих бюджетів мають відігравати економічні ініціативи місцевих органів влади [14]. Тобто, економічні про-

грами на національному рівні мають бути націлені на зростання рівня фінансових надходжень на рівні територіальних громад. Паралельно, для забезпечення виконання ними цих програм, разом з делегованими повноваженням мають виділятися і кошти на їх провадження у вигляді міжбюджетних трансфертів.

Таким чином, комплексний підхід до стратегічного планування передбачає поєднання фінансових ресурсів з власних джерел, так і трансферти з фондів національного рівня чи державного бюджету. Посилення фінансових можливостей територіальних громад водночас із підвищенням ефективності стратегічного планування шляхом удосконалення його інструментів дасть змогу забезпечити досягнення соціально-економічних цілей та індикаторів сталого розвитку територіальної громади. Як наслідок, забезпечення умов для підвищення ефективності системи стратегічного планування призведе до забезпечення сталого розвитку громади та підвищення рівня життя населення усієї території.

Натомість зараз у більшості територіальних громад стратегічне планування відсутнє у тій мірі, яка б давала змогу залучати достатню кількість коштів для ефективної реалізації запланованих стратегій. Крім цього спостерігається недостатня кількість кваліфікованих фахівців, які б забезпечили належний рівень моніторингу, оцінювання соціально-економічної діяльності, фандрайзингу тощо.

Накопичення коштів на реалізацію самого стратегічного планування та власне заходів, передбаченим ним для забезпечення сталого розвитку територіальних громад, наразі виглядає як безповоротна передача коштів на некомерційні потреби, що унеможливлює адекватну економічну оцінку їхнього використання. Таким чином, до однієї з основних проблем стратегічного планування можна віднести наявну сьогодні тенденцію до зосередження уваги на соціальному аспекті реалізації заходів розвитку переважно за рахунок бюджетних трансфертів [15].

У цей час закордонний досвід, зокрема польський, свідчить, що можливо забезпечити економічний підхід до оцінювання результативності соціально-економічної діяльності територіальних громад через визначення показників конкурентоспроможності та посилення їхнього значення у системі стратегічного планування для забезпечення сталого розвитку території [16].

У процесі стратегічного планування акцентується увага на зростанні згуртованості економічних суб'єктів в межах території, активізації руху капіталу, трудових та інноваційних ресурсів між територіями. Активно застосовуються економічні інструменти стимулювання суб'єктів господарювання, нарощування матеріального та демографічного капіталу. При цьому, в процесі стратегічного планування неодмінно враховуються сталі соціально-економічні взаємозалежності між центрами економічного зростання та окремими населеними пунктами в межах територіальної громади. Для цього необхідна висока координація представників усіх гілок влади, економічних суб'єктів та некомерційних організацій [17].

Висновки. Отже, підсумовуючи зазначене, підкреслимо необхідність удосконалення інструментів стратегічного планування в системі забезпечення сталого розвитку територіальних громад. При цьому, існують різні підходи до визначення самого поняття «стратегічне планування». З одного боку, це окремий вид діяльності, а з іншого – інструмент управління соціально-економічним розвитком територіальної громади. Таким чином, стратегічне планування – це водночас і послідовність пов'язаних між собою етапів господарської діяльності, і процес прийняття управлінських рішень економічними суб'єктами в сфері реалізації муніципальних програм та заходів, а також координації соціально-економічної діяльності господарюючих суб'єктів.

Успішна реалізація заходів стратегічного планування неможлива без дотримання певних принципів, до яких відносять послідовність, комплексність, результативність, прозорість, вимірність цілей, реалістичність. Інструментарій стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад включає в себе низку методів і технологій, серед яких в умовах сьогодення все більшу роль набувають програмно-цільові методи, дорожні карти та програмне бюджетування.

Світовий досвід сталого соціально-економічного розвитку територій свідчить, що відповідальність за ефективність такого розвитку покладається на місцеві органи влади, які тісно взаємодіють з суб'єктами господарювання, громадськими організаціями та іншими економічними суб'єктами, для реалізації програм і заходів, спрямованих на забезпечення потреб населення всередині територіальної громади.

Одним з основних чинників зростання ефективності стратегічного планування є формування так званих «полюсів зростання», які забезпечують потенціал для сталого розвитку територіальної громади. Успішні приклади реалізації такого підходу за кордоном (у Польщі, США, Франції, Канаді, та інших передових країнах) свідчать про результативність такого підходу, звісно ж, за умови його адаптації до післявоєнного економічного відновлення України та інших особливостей державного регулювання на усіх рівнях.

Таким чином, система ефективного стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад передбачає необхідність забезпечення здійснення економічного управління територією з урахуванням оптимальних умов для сталого розвитку громади та економічного розвитку території завдяки розширенню мережі взаємозв'язків між економічними суб'єктами.

Ефективне використання інструментарію стратегічного планування забезпечує підвищення показників реалізації запланованих заходів, а отже й зростання ефективності соціально-економічного управління діяльністю територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Латинін М. А., Лукашов О. О. Концептуальні підходи до державного регулювання стратегічного розвитку регіону за кордоном. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».* 2017. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_9_5
2. Дєгтяр А. О., Соболь Р. Г. Фінансове забезпечення розвитку ОТГ. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2019. № 1. URL: http://nbuv.-gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_40
3. Комарова К. В., Ковальчук Н. В. Соціальна відповідальність як складова стратегії розвитку бізнесу на підприємствах України. *Інноваційна економіка.* 2016. № 5–6. С. 25–30.
4. Ємельяненко Л. Стратегування в системі державного управління національною економікою. Модернізація управління національною економікою : зб. матеріалів IV міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листоп. 2016 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» [та ін.] ; редкол.: І. Й. Малий (голова) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2016. С. 81–87.
5. Бойко А. Планування регіонального розвитку в Україні. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 1. С. 19–35.
6. Alam, K., Erdiaw-Kwasie, M. O., Shahiduzzaman, M., Ryan, B. Assessing regional digital competence: Digital futures and strategic planning implications. *Journal of rural studies.* 2018. 60. P. 60–69. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.02.009
7. Hersperger, A. M., Grădinaru, S., Oliveira, E., Pagliarin, S., Palka, G. Understanding strategic spatial planning to effectively guide development of urban regions. Cities. 2019. 94, 96–105. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.05.032
8. G. I. Broman, K. Robert. A framework for strategic sustainable development, *Journal of Cleaner Production,* 1 January 2017. Volume 140. Part 1. P. 17–31. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.10.121
9. Сментина Н. В. Стратегічне планування на рівні добровільно об'єднаних територіальних громад. *Економічні інновації : збірник наукових праць.* 2017. Вип. 64. С. 287–292. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2017_64_49
10. Архипенко І. М. Стратегічне управління розвитком об'єднаних територіальних громад. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2019. Вип. 2 (22). С. 1–10.
11. Костьов'ят Г. І. Соціально-економічний розвиток країни в умовах децентралізації. *Науковий вісник Ужгородського університету (Серія Економіка).* 2016. Випуск 1 (47). Т. 2. С. 95–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2016_1(2)__18
12. Демешок О. О. Формування системно-універсальної технології управління розвитком стратегічного потенціалу реального сектору економіки України. *Український соціум: наука – освіта – виробництво* : збірник наукових праць / за ред. В. В. Микитенко. Київ : МНТУ та Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України і НАН України, Асоціація ТЕКУ, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2013. Вип. 6. С. 79–90.
13. Вагнер І. М. Модель ADL/LC як методологічний інструментарій стратегічного аналізу. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2009. № 26. С. 169–178. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57227
14. Крайник О. Державне регулювання сталого розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2021. № 24. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-27
15. Ковязіна К.О. Актуальний стан системи надання соціальних послуг: що дають реформи? *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 3–4. С. 100–107. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/spa_2018_3-4_13
16. Тищенко О.П. Регіональний розвиток національних економік Польщі та України: спільне та відмінне. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 251–260.
17. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030. Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. 2019. URL: https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego

REFERENCES:

1. Latynin M., & Lukashov O. (2017), Kontseptualni pidkhody do derzhavnoho rehuliuvannia stratehichnoho rozvytku rehionu za kordonom [Conceptual approaches to state regulation of strategic development of the region abroad]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka",* 9. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_9_5 (in Ukrainian)
2. Degtyar, A.A. and Sobol, R.G. (2019), "Financial support for the development of OTG", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia, [Online], vol. 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_40
3. Komarova, K.V and, Kovalchuk, N.V. (2016), "Social responsibility as a component of business development strategy at Ukrainian enterprises", *Innovatsiina ekonomika*, vol. 5–6, pp. 25–30.

4. Yemelianenko, L. "Stratehuvannia v systemi derzhavnoho upravlinnia natsionalnoiu ekonomikoiu" ["Strategizing in the public administration system of the national economy"], *Modernizatsiia upravlinnia natsionalnoiu ekonomikoiu:* zb. materialiv IV mizhnar. nauk.- prakt. konf. (25-26 lystop. 2016 r.), pp. 81–87. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)

5. Boiko, Alina. (2017) "Planuvannia rehionalnoho rozvytku v Ukraini" ["Planning of the regional development in Ukraine"], *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelnoekonomichnoho universytetu*, 1, 19–35.

6. Alam, K., Erdiaw-Kwasie, M. O., Shahiduzzaman, M., & Ryan, B. (2018), Assessing regional digital competence: Digital futures and strategic planning implications, *Journal of rural studies,* 60, 60–69. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.02.009

7. Hersperger, A. M., Grădinaru, S., Oliveira, E., Pagliarin, S., & Palka, G. (2019), Understanding strategic spatial planning to effectively guide development of urban regions. Cities, 94, 96–105. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.05.032

8. G. I. Broman, K. Robert (1 January 2017), A framework for strategic sustainable development, *Journal of Cleaner Production*, vol. 140, part 1, pp. 17–31. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.10.121

9. Smentyna, N.V. "Stratehichne planuvannia na rivni dobrovilno obiednanykh terytorialnykh hromad" ["Strategic planning at the level of amalgamated territorial communities"], *Ekonomichni innovatsii: zbirnyk naukovykh prats,* 64 (2017): 287–292. (in Ukrainian)

10. Arkhipenko, I.M. (2019), "Strategic management of the development of united territorial communities", *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*, vol. 2 (22), pp. 1–10.

11. Kostoviat, H.I. (2016), Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok krainy v umovakh detsentralizatsii [Socio-economic development under decentralization], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhgorod University*, 1 (47), 95–98. (in Ukrainian)

12. Demeshok, O.O. (2013), Formuvannia systemno-universalnoi tekhnolohii upravlinnia rozvytkom stratehichnoho potentsialu realnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [The formation of system and universal management technology of strategic potential development of the real sector of economy of Ukraine] / V.V. Mykytenko, (Eds.), *Ukrainskyi sotsium: nauka – osvita – vyrobnytstvo: zbirnyk naukovykh prats – Ukrainian society:* Science – Education – Production: the collection of scientific works, (issue 6), (pp. 79–90). Kyiv: MNTU ta Tsentr perspektyvnykh sotsialnykh doslidzhen Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy ta NAN Ukrainy, Asotsiatsiia TEKU, Vyd-vo PP Vyshemyrskyi V.S. (in Ukrainian)

13. Wahner I. M. (2009), Model ADL/LC yak metodolohichnyi instrumentarii stratehichnoho analizu [ADL/LC model as methodological instrument of strategic planning], Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy [Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine] *Scientific Bulletin of the State Higher Educational Institution "Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine*", 26, 169–178. Retrieved from: https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57227

14. Kraiynyk, O. (2021), Derzhavne Rehuliuvannia Staloho Rozvytku Terytorialnykh Hromad [State Regulation of Sustainable Development of Territorial Communities], *Ekonomika ta suspilstvo* [Economic and Society], (24). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-27

15. Kovyazina, K.O. (2018), The current state of the system of social services: what do reforms?", Stratehichni priorytety, [Online], vol. 3–4, pp. 100–107. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/spa_2018_3-4_13

16. Tyshchenko, O.P. (2015), Rehionalnyi rozvytok natsionalnykh ekonomik Polshchi ta Ukrainy: spilne ta vidminne [Regional development of the national economies of Poland and Ukraine: common and different], *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of the economy], 4, 251–260. (in Ukrainian)

17. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (2019), Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. Retrieved from: https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego

УДК 332.1:711
JEL O20

Хохуляк Олеся Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри зеленої економіки та економіки природокористування, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління.

Удосконалення інструментарію стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад.

Проаналізовано актуальні інструменти стратегічного планування в системі забезпечення сталого розвитку територіальних громад, визначене місце стратегічного планування в соціально-економічній діяльності економічних суб'єктів. Систематизовано інструменти стратегічного планування на кожному з етапів розробки стратегії. Зазначено, що стратегічне планування має подвійне значення і водночас являється окремим економічним процесом та інструментом соціально-економічної діяльності територіальних громад. Висвітлено основні принципи стратегічного планування. Наведено показники соціально-економічної діяльності територіальних громад на різних рівнях. Проведено дослідження закордонного досвіду стратегічного управління у порівнянні з чинним рівнем розвитку вітчизняних територіальних громад.

Ключові слова: стратегічне планування, сталий розвиток, територіальні громади, управління, інструменти, економічна діяльність.

UDC 332.1:711
JEL O20

Olesya Khokhuliak, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Associate Professor Department of Green Economics and Environmental Economics, State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management.

Improving the strategic planning instruments for sustainable development of territorial communities.

Current instruments of strategic planning in the system of ensuring sustainable development of territorial communities are analyzed. The place of strategic planning in the socio-economic activity of economic entities is determined. Strategic planning instruments are systematized, in particular by stages of strategic planning (strategic analysis, strategic vision, strategy development, determination of the mechanisms of implementation of the chosen strategy, determination of criteria for the effectiveness of the implemented strategy). For each stage effective strategic planning instruments are provided, and the main goals and areas of application of each of the instruments are defined. The most of the strategic planning instruments were previously used mainly in the economic activities of economic entities, however, modern challenges require expanding the scope of their application for planning the activities of territorial communities. It is noted that strategic planning has a double meaning and at the same time is a separate economic process and an instrument of socio-economic activity of territorial communities. The main principles of strategic planning (consistency, complexity, effectiveness, transparency, measurability of goals, realism) are highlighted as the conditions for strategic planning to have the greatest positive effect on the sustainable development of territorial communities. Indicators of socio-economic activity of territorial communities at different levels (local, sectoral, regional, national level) are given. A study of foreign experience of strategic management in comparison with the current level of development of domestic territorial communities was conducted. It was determined that in Ukraine insufficient attention was paid to the commercial aspects of the activity of territorial communities, while abroad, and in particular in Poland, in the process of strategic planning, economic indicators of community activity (competitiveness, etc.) are taken into account equally with social ones, which ensures autonomous development of territories and increasing efficiency in the use of strategic planning instruments for sustainable development.

Key words: strategic planning, sustainable development, territorial communities, management, instruments, economic activity.

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

УДК 330.111.4:001
JEL O30
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2790

ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ТЕОРІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗМУ

**Федорова Наталя Євгенівна*, кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри підприємництва,
організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки
Державний вищий навчальний заклад
«Український державний хіміко-технологічний університет»**

**ORCID: 0000-0003-1693-6260*

© Федорова Н.Є., 2022

Стаття отримана редакцією 22.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 22.11.2022

Вступ. Сучасна епоха – це час радикальних соціально-економічних трансформацій. З кінця XX століття вчені намагаються описати і пояснити ті якісні зміни, що відбуваються в різних сферах світового розвитку – економічній, політичній, соціальній, соціокультурній тощо. Стара індустріальна система господарювання, тобто капіталізм, трансформується в якісно нову стадію суспільного розвитку. При цьому існує безліч трактувань цієї найновітнішої епохи в залежності від критерію, який взятий за основу аналізу: це постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство та інформаційна економіка, нова економіка, мережеве суспільство, інтернет-економіка, економіка знань, економіка потреб, сервісна економіка тощо. Різноманіття підходів до визначення стадії, наступної за індустріальною, свідчить про відсутність єдиної бази аналізу етапів становлення та розвитку нового суспільства та вимагає більш глибокого теоретичного осмислення вказаного процесу.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Аналіз нової стадії розвитку суспільства, наступної за індустріальною, що являє собою різні варіанти теорії постіндустріалізму, був започаткований в другій половині XX ст. завдяки працям таких відомих вчених, як Р. Арон, Д. Белл, І. Валлерстайн, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, М. Кастеллс, Л. Ларуш, У. Ростоу, Дж. Стігліц, Т. Стоньє, Е. Тоффлер, Ж. Фурастьє та інші. Українські дослідники також приділяють цьому питанню значну увагу, а саме: В. Базилевич, О. Білорус, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гражевська, А. Філіпенко, А. Чухно та інші вчені, що зосереджуються на особливостях прояву нової, постіндустріальної епохи в трансформаційних економіках пострадянського простору, особливо в контексті необхідності прискорення інноваційного розвитку цих країн.

Докорінна трансформація існуючих в суспільній системі зв'язків на новому етапі диктує необхідність розширення теоретичної бази дослідження проблем розвитку суспільства в нових умовах. Одним з суттєвих кроків в напряму вирішення цього завдання, з нашого погляду, виступає історичний аналіз теоретичних підходів до визначення й характеристики нової стадії розвитку суспільства, що формується.

Метою статті виступає дослідження еволюції теорії постіндустріалізму в контексті аналізу підходів до визначення стадії суспільного розвитку, наступної за індустріальною (капіталістичною).

Основний матеріал і результати. Відправною точкою при аналізі основних теорій постіндустріалізму слід вважати концепцію індустріального, або капіталістичного, буржуазного суспільства як його підґрунтя.

Вперше термін «індустріальне суспільство» використав К.-А. Сен-Сімон для визначення стадії, наступної за середньовічною (феодально-становою), основою якої є промисловість, плановість і централізм в управлінні економікою. Родоначальником концепції «індустріального суспільства» вважають

американського економіста П. Дракера, який у 40-х рр. XX ст. опублікував кілька праць, присвячених цій проблемі: «Майбутнє індустріальної людини» (1942), «Ідея корпорації» (1946), «Великий бізнес» (1947), «Нове суспільство. Анатомія індустріального ладу» (1949). Становлення «індустріальної системи», основу якої створюють корпорації, що здійснюють масове виробництво, він відносить до XX ст.

До середини XX ст. теорія індустріального (капіталістичного) суспільства була остаточно сформульована та розглядалася як певна стадія розвитку суспільства, яка є перехідною між аграрною та постіндустріальною стадіями. Для цього типу суспільної організації властиві розвинута та складна система поділу праці за умов його спеціалізації, масове виробництво товарів для широкого вжитку, машинізація й автоматизація виробництва та управління, науково-технічна революція. В індустріальній системі основні характеристики великої промисловості та моделі розвитку, що задаються ними, стають визначальними для соціальної взаємодії всіх її суб'єктів. Капіталістичному типу економіки притаманна приватна власність на засоби виробництва, децентралізоване регулювання економіки, поділ суспільства на наймачів – власників засобів виробництва та найманих робітників, гонитва за прибутком як рушієм виробництва та циклічні коливання економіки [1].

Аналізуючи погляди вчених щодо трансформації капіталізму (індустріальної цивілізації) в наступну модель суспільної організації, можна констатувати, що першим підходом до її характеристики стали так звані соціалістичні й комуністичні концепції, що прогнозують появу нового, більш справедливого, освіченого та прогресивного суспільства на противагу капіталістичній (буржуазній) системі суспільного устрою. В основу своїх концепцій нового суспільства вони покладали критерій справедливості розподілу власності, планомірності, рівності.

Цей підхід започаткували пізні соціалісти-утопісти, що піддавали критиці класичну теорію ринкового «природного порядку». Нове, більш гуманне суспільство вони бачили по-різному: у Ш. Фур'є це соцієтарне виробництво, що характеризується обов'язковістю та привабливістю праці для всіх, плануванням, розподілом за капіталом, працею та талантом. У Р. Оуена таким суспільством виступає комуністичне, що характеризуватиметься повною ліквідацією приватної власності, рівністю, перетворенням праці на єдине джерело цінності, реалізацією соціалістичного принципу розподілу: від кожного за здібностями, кожному за працею.

Взявши за основу ідеї соціалістів-утопістів, К. Маркс розвиває їх за допомогою ідеї неминучості загибелі капіталізму та заміни його комунізмом, або асоціацією, в якій «вільний розвиток кожного є умовою розвитку всіх» [2, с. 447]. На думку вченого, комуністичне суспільство пройде дві фази розвитку: соціалізм і комунізм, при цьому спільними для них рисами будуть утвердження суспільної власності, рівність, відсутність ринкових відносин, колективізм, планомірне безкризове господарство, що тим самим призведе до ліквідації експлуатації [3, с. 20].

Ліберально-реформістська течія марксизму пропонувала свої концепції соціалізму як альтернативу капіталізму. Так, Е. Бернштейн трактував соціалізм як природну господарську кооперацію, сформовану на основі приватних кооперативних підприємств та доповнену муніципальною власністю [4, с. 107, 141]. К. Каутський обґрунтував теорію мирного «вростання» капіталізму в соціалізм на основі переходу буржуазного суспільства у стадію «ультраімперіалізму», тобто злиття галузевих монополій у єдиний всесвітній картель. На думку вченого, це сприятиме створенню умов для планомірного регулювання господарства у світовому масштабі, тобто формуванню «організованого капіталізму» як економічного та політичного союзу вільних національних держав, роззброєння та модернізації виробництва та демократизації суспільства. Р. Гільфердінг започаткував теорію організованого капіталізму, основу якого становить свідоме та планомірне регулювання суспільного виробництва фінансовим капіталом.

Німецька історична школа також аналізувала фазу, наступну за капіталістичною. Так, Б. Гільдебранд такою стадією вважав «розвинене кредитне господарство» як вершину економічного розвитку націй. На думку вченого, в ньому створюються могутні стимули підвищення економічної активності, а ліквідація «панування грошей і капіталу» перетворює ринкову економіку на справедливий устрій, «доброчинне» суспільство, засноване на довірі, рівності та високих моральних якостей членів суспільства. Водночас, незважаючи на схожість ідей щодо суспільного ідеалу, Б. Гільдебранд виступає з критикою утопічного соціалізму, захищаючи принципи ринкового господарювання, приватну власність як «потужний двигун розвитку людського духу», який уможливлює індивідуальну різноманітність та розвиток [5, с. 213].

Й. Шумпетер, подібно до соціалістів-утопістів та К. Маркса, обґрунтовує тезу про самозаперечення капіталізму та перехід до соціалізму, але не під впливом «розвалу економіки», а через інститути: «люди

й інститути змінюються в тих умовах, які готують їх до соціалістичних форм». Вчений зазначає, що «успіхи системи підривають соціальні інституції, що її захищають і неминуче створюють умови, в яких вона не виживе та які виразно вказують на соціалізм як на її прямого спадкоємця» [6, с. 86–87]. Соціалізм Й. Шумпетер вважає інституційною системою, де центральна влада контролює засоби виробництва й саме виробництво, а економічна діяльність здійснюється переважно в суспільному секторі. Вчений вважає, що «соціалістична схема організації має відповідати вищому ступеню раціональності».

Обґрунтовуючи моделі ідеальних типів господарства, В. Ойкен в якості одного з критеріїв виділив особливості генезису економічного ладу, згідно з яким вирізняються «природно-зростаючий» та «законодавчо-встановлений» лад. Перший утворюється еволюційно, другий виникає внаслідок свідомих економіко-політичних рішень. Ці ідеї лягли в основу концепції «соціального ринкового господарства А. Мюллер-Армака, як моделі нового суспільного ладу, в якому принцип свободи ринку поєднуються з принципом соціального вирівнювання.

Використовуючи психолого-технократичний принцип, Т. Веблен будує власну концепцію індустріальної системи, в якій капіталізм (за термінологією Т. Веблена «грошове господарство») проходить стадію панування підприємця й стадію панування фінансів, на якій проявляється суперечність між індустрією та бізнесом. Відповідно, подальший розвиток суспільства вчений вбачав у здійснені реформ на основі невпинного науково-технічного прогресу. Внаслідок цього відбудеться страйк інженерів, який призведе до формування «нового порядку», в якому влада перейде до технократів, що забезпечать формування більш досконалого та справедливого суспільства. Дж. Коммонс таким суспільством вважав «адміністративний капіталізм», що прийде на зміну фінансовому (банківському) капіталізму, де спеціальні урядові комісії виступатимуть верховними арбітрами при укладанні угод між «колективними інституціями» (об'єднаннями підприємців і працівників).

Доволі цікаво епоха, наступна за індустріальною, аналізується представниками теорії системної трансформації капіталізму, що набули поширення у другій половині XX ст. та відображали якісно нові риси капіталізму та його здатність до трансформаційних змін. До цих теорій відносять: теорію народного капіталізму (теорію дифузії власності (А. Берлі, Дж. Кларк), теорію управлінської революції (П. Друкер, Дж. Бернхем), теорію революції доходів (С. Кузенць, М. Сальвадорі); теорію колективного капіталізму (А. Берлі, Г. Мінз); теорію змішаної економіки (Е. Хансен, Дж. Кларк); теорію суспільного добробуту (Дж. Гелбрейт, Дж. Кларк); теорію соціального пратнерства (Р. Арон, Дж. Гелбрейт) та інші. У цілому зазначені теорії констатували здатність капіталізму до трансформаційних змін під впливом НТР. В цілому зазначені концепції констатують існування трьох відносно стійких функціональних структур: індустріальне суспільство початку XX ст.; суспільство масового споживання 60-х років XX ст.; нове громадянське, або постіндустріальне (інформаційне) суспільство кінця XX – початку XXI ст.. Згідно з зазначеними теоріями, в постіндустріальному суспільстві відбуватиметься трансформація власності (домінування акціонерної власності) та вирівнювання доходів, а влада переходить від капіталістів-власників до найманих управлінців-менеджерів.

Водночас найбільшою мірою технологічний детермінізм проявився у представників соціально-інституціональних технократичних концепцій, в яких постіндустріальне суспільство аналізується найбільш широко. До цих теорій, що сформувалися в 60-80-х роках XX ст., відносять: теорії індустріального та нового індустріального суспільства (Дж. Гелбрейт, В. Ростоу, Ж. Еллюль, Р. Арон); теорію постіндустріального суспільства (Д. Рісмен, Д. Белл); теорію суспільства «третьої хвилі» (Е. Тоффлер); теорію інноваційно-підприємницької економіки (П. Друкер); теорію суспільства знання (Р. Кроуфорд); теорію інформаційного суспільства (М. Кастельс); теорію постекономічного суспільства (В. Іноземцев) тощо.

Так, американський економіст і політолог У. Ростоу в праці «Стадії економічного зростання» (1960) розробив модель лінійних етапів зростання, що модифікує поетапну схему суспільного розвитку К. Маркса. Вчений виділяє п'ять послідовних стадій економічного зростання, які всі країни мають пройти: традиційне суспільство; підготовка передумов для піднесення; піднесення; рух до зрілості; ера високого масового споживання. Згідно з періодизацією економічного розвитку В. Ростоу, наступна за суспільством масового споживання стадія – це пошук шляхів якісного поліпшення життєвих умов людини за допомогою економічної політики, яка, своєю чергою, визначається рівнем технологічного розвитку суспільства [7].

Дж. Гелбрейт виступив зі своєрідним різновидом теорії «індустріального суспільства». В своїй праці «Нове індустріальне суспільство» (1967) він спробував розробити «синтетичну», як він казав, те-

орію, котра б охоплювала всі найважливіші закономірності сучасного капіталізму. Вчений доводить, що з розвитком корпорації управління нею переходить від окремих осіб до техноструктури – групи освічених людей, а основною метою діяльності корпорації стає не отримання максимального прибутку, а високий темпи виробництва, що природно відповідає інтересам суспільства. Характерними рисами нового індустріального суспільства стають активна роль держави, глобальне планування, злиття великих корпорацій із державою [8]. Схожої думки дотримується американський політолог і соціолог З. Бжезинський, який наступною за індустріальною виділяє «технотронну еру», що характеризується переважанням сфери послуг, розвитком індивідуальних здібностей людини, доступністю освіти, заміною мотивів нагромадження багатства «моральним імперативом використання науки в інтересах суспільства», формуванням нової еліти, тобто організаторів виробництва та вчених.

В середині XX ст. активно розвиваються концепції футурології як засіб переборення «старих ідеологій». Вони поділилися на дві групи: індустріальні та конвергентні. У межах індустріального напряму, що відзначені технологічним детермінізмом, футурологічного характеру набувають так звані теорії постсуспільства. За підрахунками Д. Белла, впродовж 60-70-х рр. XX ст. з'явилося близько двадцяти визначень з префіксом «пост»: постбуржуазне (Р. Дарендорф), посткапіталістичне (Р. Ліхтхейм, К. Боулдінг), постцивілізаційне (Г. Кан), постсучасне (А. Етціоні) суспільство тощо.

В межах футурологічних концепцій розвивається й теорія «трьох хвиль» Е. Тоффлера, Д. Белла та В. Ростоу (аграрна, індустріальна та постіндустріальна хвиля). Становлення постіндустріальної цивілізації, на думку прихильників цієї теорії, відбуватиметься через хвилю комп'ютерів, комунікацій та утвердження суперіндустріалізму. Третя хвиля, з їх погляду, почала формуватися в середині XX ст. та характеризується більш рівномірними темпами економічного зростання, переходом від кількості до якості життя, зниженням рівня спеціалізації, переходом на альтернативні джерела енергії, домінуванням кількості спеціалістів, зайнятих в сфері науки, знань та інформації, трансформацією класового поділу суспільства на професійний, зростанням мобільності, а також формуванням основного конфлікту між знанням і некомпетентністю. Перехід від другої до третьої хвилі, згідно з Т. Стоуньєром, здійснюватиметься в процесі трьох «кремнієвих» революцій: винайдення мікросхем, створення фотоенергетичних батарей та розвиток парникових господарств.

Деякі футурологи та соціологи пов'язують майбутнє суспільства з його подальшою соціалізацією та навіть припускали формування різних типів соціалістичних систем: «гуманістичного соціалізму» (К. Келлі), «післяреволюційного комуністичного суспільства (І. Гальтунг), «нового соціалізму (Дж. Гелбрейт), «пенсійно-фондового соціалізму» (П. Друкер).

Індустріальні концепції розвитку, а також теорія «трьох хвиль» найбільш сприяла формуванню теорій постіндустріального суспільства. Серед концепцій постіндустріалізму виділяють два основних їх типи: ліберальний та радикальний. Перший спирається на американську модель розвитку (Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер, К. Боулдінг тощо); другий – на європейській моделі (Р. Арон, А. Турен, Ж. Фурастьє, М. Кастельс).

На думку Д. Белла як фундатора теорії постіндустріалізму, постіндустріальна (чи нова) економіка є вищим ступенем економічного розвитку суспільства. Вчений використовував метод поділу суспільства на три сектори – соціальна структура (технологічні та економічні елементи), політична організація (політичні інститути) та культура, що забезпечує стабільність розвитку. Кожна сфера суспільства визначається власним принципом чи фактором, що регламентує його розвиток. Становлення постіндустріального суспільства Д. Белл визначає як еволюційний процес під впливом технологічного та господарського прогресу, якісних змін в політичній та культурній галузях (зростання толерантності та терпимості), розвитку сфери послуг та інформації, здобуття наукою нової ролі та перебудови суспільства у напряму формування «соціологізованої» моделі.

Теорія постіндустріалізму характеризувалася принципом домінування технологічних аспектів організації суспільного виробництва над оцінкою класової структури, що поширюється не тільки на історичну періодизацію, а й на конкретний аналіз економічного розвитку сучасних суспільств. В межах цієї теорії здійснювалася структуризація секторів суспільного виробництва й виявлення внутрішніх закономірностей господарського розвитку, що не залежали від соціальної чи політичної системи країни. Факторами, що зумовлюють перехід від індустріального до постіндустріального суспільства вважалися зміна економіки від виробництва товарів до виробництва послуг; зміна соціальної структури суспільства (професійний поділ); центральне місце у визначенні політики займає теоретичне знання

(університети стають головними інститутами суспільства); створення нової інтелектуальної технології; планування та контроль над технологічними змінами.

Альтернативою теорії постіндустріального суспільства стала теорія «постекономічного» суспільства. Як зауважує В.Л. Іноземцев, «становлення постекономічного ладу, безумовно, передбачає розвиток постіндустріальних тенденцій, але передбачає його як свою матеріальну основу, а не як попередню щабель історичної еволюції. Концепція постекономічного розглядає систему цінностей та характер поведінки людини як найважливіші інструменти зміни соціального світопорядку та в соціальній реальності нинішнього дня бачить насамперед поверхневі форми, що породжуються еволюцією самосвідомості особистості. У ній індивідуальне світосприйняття ставиться вище соціальної стратифікації, а самовдосконалення людини – вище прогресу матеріального виробництва. Теорія постекономічного суспільства, таким чином, будується навколо дослідження того, як і в яких формах розвиток особистості визначає сучасний соціальний прогрес, виводячи його за рамки відносин людини як з природою, так і з перетвореним нею самою світом [9, с. 20–21, 45].

Технологічний детермінізм концепції постіндустріалізму підсилився у його нових різновидах, зокрема, в теорії інформаційного суспільства, теорії економіки знання, економіки інформації, електронно-цифрового суспільства тощо. Деякі вчені навіть ототожнювали поняття «постіндустріальне суспільство» та «інформаційне суспільство», зокрема, до них належить Й. Масуда в своїй праці «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» (1981). Основи теорії інформаційного суспільства закладені в працях З. Бжезинського, Д. Белла, Е. Тоффлера тощо. Сам термін «інформаційне суспільство» ввели в науковий обіг на початку 60-х рр. XX ст. не залежно один від одного Ф. Махлуп (США) та Т. Умесао (Японія). На думку фундатора теорії інформаційного суспільства М. Кастельса останнє являє собою суспільство, в якому генерування, обробка й передача інформації стали основними джерелами продуктивності.

Й. Масуда стверджує, що в новому суспільстві знання, інформація та способи її обробки стають вирішальним фактором прогресивного розвитку суспільства та визначає інформаційне суспільство як таке, в якому точкою опори є інформаційні цінності більшою мірою, ніж матеріальні, та економіка якого оцінює капітал у формі знань (knowledge capital) вище, ніж матеріальний капітал (material capital) [10, с. 623]. В. Мартін визначає інформаційне суспільство як таке, в якому «якість життя так само, як і можливості соціальних змін і економічного розвитку більшою мірою залежать від інформації та її використання» [11, с. 3].

Д. Тапскотт пропонує називати нову епоху «електронно-цифровим суспільством», визначаючи такі його риси, як: орієнтація на знання; цифрова форма подання об'єктів; віртуальна природа; молекулярна структура; інтеграція, міжмережева взаємодія; усунення посередників; конвергенція; інноваційна природа; трансформація відносин «виробник – споживач»; динамізм; глобальні масштаби; наявність суперечностей [12, с. 83–87].

На відміну від японських дослідників Й. Масуди та Т. Умесао, що наголошували на вирішальному значенні інформації в сучасному суспільстві, більшість європейських і американських дослідників починаючи з другої половини 80-х рр. XX ст. акцентують увагу на ролі й значенні не стільки інформації, стільки знань. Так, Ж. Сапір пропонує замінити термін «інформаційна економіка» поняттям «економіка знання» для визначення нової стадії розвитку суспільства замість терміну «інформаційна економіка», оскільки знання – це усвідомлена й оброблена індивідом інформація.

Р. Кроуфорд називає суспільством знань таке суспільство, в якому головну роль в процесі його розвитку відіграють знання. Нове знання сприяє виникненню нової технології, що зумовлює економічні зміни, які, своєю чергою, викликають соціально-політичні й світоглядні зміни. За своєю сутністю цей термін відображає характеристики постіндустріального суспільства, але на більш високому еволюційному ступені розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери послуг. Російський економіст В. Іноземцев, погоджуючись з ним, підкреслює, що «найважливішим виробничим ресурсом суспільства стає не стільки інформація як відносно об'єктивна сутність або набір даних…, скільки знання, тобто інформація, засвоєна людиною та не існуюча поза її свідомістю» [13, с. 3]. Т. Сакайя пропонує називати нову епоху «Knowledge-value Revolution» («знаннєво-ціннісна революція»). Вчений відзначає, що, на відміну від попередніх технологічних революцій, сучасна знаннєво-ціннісна революція призводить до зниження залежності від матеріальних благ і збільшення диверсифікованості й масштабів інформаційних послуг. Сучасні інновації сприяють збільшенню значимості вартості, створюваної знанням [14].

Термін «економіка, заснована на знаннях» (knowledge-based economy) запропонував Д. Куа, акцентуючи увагу на знанні як основному елементі сучасних економічних перетворень. Р. Крайбах називає сучасне суспільство «суспільством науки» [15, с. 803].

П. Друкер розробляє теорії інноваційної економіки, підприємницького суспільства, а також посткапіталістичного суспільства в працях «Інновація і підприємництво» (1985) та «Посткапіталістичне суспільство» (1993). На думку вченого, інноваційна економіка відрізняється від економіки виробництва 60-70-х років тим, що її основною рисою стала розробка ідей, які руйнують попередні рішення, товари, послуги й виробництво, а динаміка економіки й суспільства визначається не стільки наукою і вченими, скільки мільйонами людей, які самостійно приймають часто інтуїтивні, творчі рішення. Для розкриття найважливіших економічних процесів, крім мікро- і макроекономіки, необхідна метаекономіка, яка враховувала б вплив таких потужних «неекономічних» факторів, як демографія, освіта, нові технології, екологія, тип психології людей, рівень культури тощо.

Отже, теоретики концепції інформаційного суспільства та її різновидів розглядають нову стадію соціально-економічного розвитку як таку, що принципово відрізняється від попередньої мобільністю та динамізмом, демократизацією управління, зміною системи цінностей в бік зростання значимості соціальних факторів, глобалізацією соціально-економічних процесів. Ними відзначаються характерні особливості інформації як специфічного ресурсу, що перестає бути рідкісним.

Схематично підсумки аналізу теоретичної спадщини вчених щодо визначення стадії суспільного розвитку, наступної за індустріальною (капіталістичною), можна подати у вигляді таблиці (Табл. 1).

Таблиця 1

Визначення стадії суспільного розвитку, наступної за індустріальною (капіталістичною)

Автор	Назва стадії	Характерні особливості стадії
Ш. Фур'є	Соцієтарне суспільство	Обов'язковість та привабливість праці для всіх, планування, розподіл за капіталом, працею та талантом
Р. Оуен	Комунізм	Повна ліквідація приватної власності, рівність, перетворення праці на єдине джерело цінності, реалізація соціалістичного принципу розподілу: від кожного за здібностями, кожному за працею.
К. Маркс	Комунізм або асоціація	Утвердження суспільної власності, рівність, відсутність ринкових відносин, колективізм, планомірне безкризове господарство, відсутність експлуатації
Е. Бернштейн	Соціалізм	Природна господарська кооперація, сформована на основі приватних кооперативних підприємств та доповнена муніципальною власністю
К. Каутський	Ультраімперіалізм	Планомірне регулювання господарства у світовому масштабі, тобто формування «організованого капіталізму» як економічного та політичного союзу вільних національних держав, роззброєння та модернізація виробництва й демократизації суспільства
Р. Гільфердінг	Організова-ний капіталізм	Свідоме та планомірне регулювання суспільного виробництва фінансовим капіталом
Б. Гільдебранд	Розвинене кредитне господарство	Ліквідація «панування грошей і капіталу» перетворює ринкову економіку на справедливий устрій, «доброчинне» суспільство, засноване на довірі, рівності та високих моральних якостей членів суспільства
Й. Шумпетер	Соціалізм	Інституційна система, де центральна влада контролює засоби виробництва й саме виробництво, а економічна діяльність здійснюється переважно в суспільному секторі
В. Ойкен, А. Мюллер-Армак	Соціальне ринкове господарство	Суспільний лад, в якому принцип свободи ринку поєднуються з принципом соціального вирівнювання
Т. Веблен	Новий порядок	Суспільство з владою технократів, що забезпечать формування більш досконалого та справедливого устрою
Дж. Коммонс	Адміністративний капіталізм	Устрій, де спеціальні урядові комісії виступатимуть верховними арбітрами при укладанні угод між «колективними інституціями» (об'єднаннями підприємців і працівників).

(Продовження таблиці 1)

Автор	Назва стадії	Характерні особливості стадії
А. Берлі, Дж. Кларк, Дж. Бернхем, С. Кузенць, М. Сальвадорі, Г. Мінз, Е. Хансен, Р. Арон,	Нове громадянське, або постіндустріальне (інформаційне) суспільство	Трансформація власності (домінування акціонерної власності) та вирівнювання доходів, а влада переходить від капіталістів-власників до найманих управлінців-менеджерів
В. Ростоу	Пошук якості життя	Стадія, на якій провідною ланкою стає сфера послуг. Пошук шляхів якісного поліпшення життєвих умов людини за допомогою економічної політики, яка, своєю чергою, визначається рівнем технологічного розвитку суспільства
Дж. Гелбрейт	Нова індустріальна держава	Основна ланка виробництва – зріла корпорація. З її розвитком управління нею переходить від окремих осіб до техноструктури, а основною метою її діяльності стає високий темпи виробництва. Активна роль держави, глобальне планування, злиття великих корпорацій із державою.
З. Бжезинський	Технотронна ера	Переважання сфери послуг, розвиток індивідуальних здібностей людини, доступність освіти, заміна мотивів нагромадження багатства «моральним імперативом використання науки в інтересах суспільства», формування нової еліти, тобто організаторів виробництва та вчених.
Е. Тоффлер, Д. Белл, В. Ростоу	Третя (постіндустріальна) хвиля цивілізації	Більш рівномірні темпи економічного зростання, перехід від кількості до якості життя, зниження рівня спеціалізації, перехід на альтернативні джерела енергії, домінування кількості спеціалістів, зайнятих в сфері науки, знань та інформації, трансформація класового поділу суспільства на професійний, зростання мобільності, формування основного конфлікту між знанням і некомпетентністю
К. Келлі, І. Гальтунг, Дж. Гелбрейт, П. Друкер	Соціалізм	Гуманістичний соціалізм, післяреволюційне комуністичне суспільство, новий соціалізм, пенсійно-фондовий соціалізм: соціалізація кпаіталізму
Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер, К. Боулдінг, Р. Арон, А. Турен, Ж. Фурастьє, М. Кастельс	Постіндустріалізм	Зміна економіки від виробництва товарів до виробництва послуг; зміна соціальної структури суспільства (професійний поділ); центральне місце у визначенні політики займає теоретичне знання (університети стають головними інститутами суспільства); створення нової інтелектуальної технології; планування та контроль над технологічними змінами
В. Іноземцев	Постекономічне суспільство	Суспільство за межами економічної цивілізації, де індивідуальне світосприйняття ставиться вище соціальної стратифікації, а самовдосконалення людини – вище прогресу матеріального виробництва.
М. Кастельс, Ф. Махлуп, Т. Умесао, Й. Масуда, В. Мартін	Інформаційне суспільство	Суспільство, в якому генерування, обробка й передача інформації стали основними джерелами продуктивності. Точкою опори в ньому є інформаційні цінності більшою мірою, ніж матеріальні, та економіка якого оцінює капітал у формі знань вище, ніж матеріальний капітал
Д. Тапскотт	Електронно-цифрове суспільство	Орієнтація на знання; цифрова форма подання об’єктів; віртуальна природа; молекулярна структура; інтеграція, міжмережева взаємодія; усунення посередників; конвергенція; інноваційна природа; трансформація відносин «виробник – споживач»; динамізм; глобальні масштаби; наявність суперечностей
Ж. Сапір, Р. Кроуфорд	Економіка знання	Суспільство, в якому головну роль в процесі його розвитку відіграють знання. Нове знання сприяє виникненню нової технології, що зумовлює економічні зміни, які, своєю чергою, викликають соціально-політичні й світоглядні зміни. При задоволенні життєво-необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери послуг

(Закінчення таблиці 1)

Автор	Назва стадії	Характерні особливості стадії
Т. Сакайя	Знаннєво-ціннісна революція	Знаннєво-ціннісна революція призводить до зниження залежності від матеріальних благ і збільшення диверсифікованості й масштабів інформаційних послуг. Сучасні інновації сприяють збільшенню значимості вартості, створюваної знанням
Д. Куа	Економіка, заснована на знаннях	Знання виступає як основний елемент сучасних економічних перетворень
П. Друкер	Інноваційна економіка, підприємницьке суспільство, посткапіта-лістичне суспільство	Інновації та підприємництво охоплюють все більшу масу соціальних і політичних осередків суспільства, стають щоденною, буденною практикою. Це – соціальні інновації, які безперервно перебудовують відносини як між людьми та організаціями, так і між ними та державою

Тож, зважаючи на термінологічні розбіжності в назві й характеристиці нового суспільства, що формується, вважаємо за правомірне на нинішньому його етапі використовувати найбільш універсальний термін «постіндустріальне суспільство», оскільки вказані існуючі теорії нового суспільства розвиваються в межах одного напряму – постіндустріалізму, як теорії, що описує розвиток суспільства на стадії, що наступна за індустріальним суспільством, наслідує його, при цьому якісно відрізняючись від нього. З нашого погляду, термін «постіндустріальне» найбільш оптимальний, адже він вказує лише на становище суспільства в тимчасовій послідовності стадій розвитку – «після індустріального», а не на його власні характеристики, які дуже різноманітні та певним чином нестійкі. Свого часу Д. Белл вказував, що «поняття постіндустріального суспільства є аналітичною конструкцією, парадигмою або рамковою концепцією, яка дає можливість визначити нові осі соціальної стратифікації в розвиненому західному суспільстві». На відміну від інших підходів, що розглядають нову епоху у протиставленні іншим формам господарювання, чим підкреслюють революційність суспільних перетворень, концепція постіндустріалізму позбавлена такої категоричності та розглядає нове суспільство як логічне продовження індустріальної епохи, як нову стадію суспільної еволюції (вони часто співіснують, поглиблюючи комплексність суспільства та природу соціальної структури). Як влучно відмітив російський вчений В. Іноземцев, «теорія постіндустріального суспільства стала фактично єдиною соціологічною концепцією XX ст., повною мірою підтвердженою історичною практикою» [16, с. 4].

Висновки. На сучасному етапі стара індустріальна система господарювання, тобто капіталізм, трансформується в якісно нову стадію суспільного розвитку. При цьому існує безліч трактувань цієї найновітнішої епохи в залежності від критерію, який взятий за основу аналізу: це постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство та інформаційна економіка, нова економіка, економіка знань тощо. Тож сучасні теорії, що містять аналіз стадії, наступної за індустріальною, доволі багатогранні, складні та не схожі між собою головним чином в силу невизначеності майбутнього. З нашого погляду, найбільш логічною й оптимальною назвою для суспільства, наступного за індустріальним, був би термін «постіндустріальне суспільство», або «постіндустріалізм», оскільки цей термін найбільш універсальний; він та розглядає нове суспільство як логічне продовження індустріальної епохи, як нову стадію суспільної еволюції і вказує лише на становище суспільства в тимчасовій послідовності стадій розвитку – «після індустріального», а не на його власні характеристики.

Розуміння сутності постіндустріального суспільства та його характеристик, що є предметом подальших досліджень, відкриє шлях до прогнозування тенденцій подальшої суспільної трансформації та надасть можливість розробити дієві механізми регулювання процесу соціально-економічного розвитку суспільства з метою забезпечення його прогресивного стратегічного тренду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галушко К.Ю. Індустріальне суспільство. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й. Київ : Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Industrialne_suspilstvo
2. К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори. [2-ге вид.]. Київ : Держ. вид. політ. літ УССР, 1963. Т. 4. 907 с.
3. К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори. [2-ге вид.]. Київ : Держ. вид. політ. літ УССР, 1963. Т. 23. 618 с.
4. Bernstein E. Wie ist wissnenschaftlicher Sozialismus moglich. B., 1901.
5. Гильдебранд Б. Политэкономия настоящего и будущего. СПб., 1860. 280 с.
6. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ : Основи, 1995. 528 с.

7. Rostow W.W. The Five Stages of Growth. Development and Underdevelopment: The Political Economy of Global Inequality. CO: Lynne Rienner Publishers, 2003. 463 p.
8. Гэлбрейт Д. Новое индустриальное общество. Москва, 2004. URL: https://gtmarket.ru/library/basis/5021
9. Иноземцев В.Л. За десять лет. К концепции постэкономического общества. Москва : Academia, 1988. 576 с.
10. Masuda Y. Computoria. The Information Technology Revolutionю. Oxford : Blackwell.
11. Martin W.J. The Global Informaiton Society. Aldershot: AsliebGower; Brokfield, Vt. USA : Gower, 1995. 233 p.
12. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество. К. : INT-press; М. : Рефл-бук, 1999. 406 с.
13. Иноземцев В. Парадоксы постиндустриальной экономики (инвестиции, производительность и хозяйственный рост в 90-е годы). *Мировая экономика и международные отношения.* 2000. № 3. С. 3–11.
14. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. Москва : Academia, 1999. URL: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1337.html
15. Kreibich R. Die Wissenschaftsgesellschaft: von Galilei zur High-Tech-Revolution. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1986.
16. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы : монография. Москва : Логос, 2000. 304 с.

REFERENCES:

1. Halushko, K.Iu. (2005), Industrialne suspilstvo. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Industrial society. Encyclopedia of the History of Ukraine]. T. 3: E-Y. Kyiv: Naukova dumka, available at: http://www.history.org.ua/?termin=Industrialne_suspilstvo
2. Marks, K. Enhels, F. (1963), Tvory [Writings]. Kyiv: Derzh. vyd. polit. lit USSR.
3. Marks, K. Enhels, F. (1963), Tvory [Writings]. Kyiv: Derzh. vyd. polit. lit USSR.
4. Bernstein, E. (1901), Wie ist wissnenschaftlicher Sozialismus moglich. B.
5. Gildebrand, B. (1860), Politekonomiya nastoyashchego i budushchego [Political economy of the present and future]. SPb.
6. Shumpeter, Y. (1995), Kapitalizm, sotsializm i demokratiia [Capitalism, socialism and democracy]. Kyiv: Osnovy.
7. Rostow, W.W. (2003), The Five Stages of Growth. Development and Underdevelopment: The Political Economy of Global Inequality. CO: Lynne Rienner Publishers.
8. Gelbreyt, D. (2004), Novoye industrialnoye obshchestvo [New industrial society]. Moskva, available at: https://gtmarket.ru/library/basis/5021.
9. Inozemtsev, V.L. (1988), Za desyat let. K kontseptsii postekonomicheskogo obshchestva[For ten years. To the concept of post-economic society]. Moskva: Academia.
10. Masuda, Y. Computoria. The Information Technology Revolutionю. Oxford: Blackwell.
11. Martin, W.J. (1995), The Global Informaiton Society. Aldershot, AsliebGower; Brokfield, Vt. USA, Gower.
12. Tapskott, D. (1999), Elektronno-tsifrovoye obshchestvo [Electronic-digital society]. K.: INT-press; M.: Refl-buk.
13. Inozemtsev, V. Paradoksy postindustrialnoy ekonomiki (investitsii. proizvoditelnost i khozyaystvennyy rost v 90-e gody) [Paradoxes of the post-industrial economy (investment, productivity and economic growth in the 1990s)]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, vol. 3, pp. 3–11.
14. Sakayya, T. (1999), Stoimost. sozdavayemaya znaniyem. ili Istoriya budushchego. Novaya postindustrialnaya volna na Zapade: Antologiya [The value created by knowledge, or the history of the future. The New Post-Industrial Wave in the West: An Anthology]. Moskva: Academia, available at: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1337.html
15. Kreibich, R. (1986), Die Wissenschaftsgesellschaft: von Galilei zur High-Tech-Revolution. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
16. Inozemtsev, V.L. (2000), Sovremennoye postindustrialnoye obshchestvo: priroda. Protivorechiya. Perspektivy : monografiya [Modern post-industrial society: nature, contradictions, prospects: monograph]. Moskva: Logos.

УДК 330.111.4:001
JEL O30

Федорова Наталя Євгенівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет». **Історичне підґрунтя теорії постіндустріалізму.**

В статті досліджується еволюція теорії постіндустріалізму в контексті аналізу підходів до визначення стадії суспільного розвитку, наступної за індустріальною (капіталістичною, буржуазною). Встановлено, що на тлі великої кількості версій назви стадії розвитку суспільства, наступної за індустріальною, в науковій літературі відсутнє її усталене визначення. Доведено, що найбільш логічною й оптимальною назвою для суспільства, наступного за індустріальним, був би термін «постіндустріальне суспільство», оскільки існуючі теорії нового суспільства розвиваються в межах одного напряму – постіндустріалізму як теорії, що описує розвиток суспільства на стадії, що наступна за індустріальним суспільством.

Ключові слова: індустріальне суспільство, постіндустріалізм, постіндустріальне суспільство, постіндустріальна економіка, соціально-економічний розвиток суспільства.

UDC 330.111.4:001
JEL O 30

Natalia Fedorova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, SHEI Ukrainian State University of Chemical Technology.

Historical basis of the theory of post-industrialism.

The article examines the evolution of the theory of post-industrialism in the context of the analysis of approaches to determining the stage of social development following the industrial (capitalist, bourgeois) stage. It has been established that, against the background of a large number of versions of the name of the stage of the development of society, which follows the industrial one, there is no established definition of it in the scientific literature. Currently, there are many interpretations of this newest era, depending on the criterion that is taken as the basis of the analysis: it is a post-industrial society, information society, information economy, new economy, knowledge economy, the economy of needs, etc. Such a variety of names indicates the absence of a unified approach to the analysis of the process of the formation and development of a new society. It requires a deeper theoretical understanding because the definition of the essence, characteristics, and forms of manifestation of a new stage of social development opens up prospects for a deeper understanding of its features as an environment where the entire complex social-economic relations of society. It has been proven that the most logical and optimal name for the society following the industrial one would be the term "post-industrial society" since the existing theories of the new society develop within one direction – post-industrialism as a theory describing the development of society at the stage following the industrial society. Unlike other approaches that consider the new era in opposition to other forms of management, which emphasize the revolutionary nature of social transformations, the concept of post-industrialism lacks such categoricalness and thinks of the new society as a logical continuation of the industrial era, as a new stage of social evolution.

Key words: industrial society, post-industrialism, post-industrial society, post-industrial economy, socio-economic development of society.

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

УДК 330.322.4
JEL D23, L21, L22
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2791

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ НА УМОВАХ ФРАНЧАЙЗИНГУ

Когут Мар'яна Володимирівна*, кандидат економічних наук, в.о. доцента
Львівський національний університет природокористування

**ORCID: 0000-0001-8275-134X*

© Когут М.В., 2022

Стаття отримана редакцією 26.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 26.11.2022

Вступ. Франчайзинг став однією з найпопулярніших форм розвитку підприємств. Динамічний процес глобалізації вимагає інтернаціоналізації підприємств. Така форма розвитку – це концепція, що дозволяє досягти конкурентних переваг на місцевому та світовому ринку. У той же час сама ідея франчайзингу з часом змінювалась.

Франчайзинг як специфічний метод ведення підприємницької діяльності дуже успішно реалізується у світі протягом тривалого часу. Дослідження показують, що у приватному бізнесі лише 62% окремих компаній продовжують працювати після першого року, тоді як у випадку франчайзингових компаній цілих 97%. Через десять років на ринку залишається лише 18% окремих компаній, тоді як цілих 72% франчайзі все ще працюють [1].

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Протягом останніх років франчайзинг став об'єктом багатьох наукових робіт. Дослідженнями, присвяченими такій формі ділового співробітництва, як франчайзинг, займалися такі зарубіжні автори, як І. Алон, Н. Азіз, М. Томпсон. Це питання досліджували вітчизняні науковці С.В. Огінок, Н.В. Безрукова, М.О. Тонюк. Економічні аспекти наукового забезпечення франчайзингу відображено у роботах О. Мартиненка, Л. Побоченка, К. Романчука та ін. У них розкрито суть франчайзингу як прогресивної форми ведення бізнесу, його основні різновиди, структуру, можливі ризики застосування тощо.

Незважаючи на достатню кількість наукових досліджень щодо сутності франчайзингу, постає питання постійного аналізу перспектив подальшого розвитку франчайзингу з урахуванням світового досвіду та встановленні чинників, що перешкоджають цьому розвитку.

Основний матеріал і результати. Причиною зростання популярності франчайзингу є пошук безпечних та ефективних методів ведення бізнесу в ситуації збільшення процесів концентрації підприємств, прогресування процесів глобалізації та посилення конкуренції.

Франчайзинг відповідає очікуваним вимогам, оскільки приносить переваги обом сторонам співпраці. Франчайзер здійснює економічну експансію; для франчайзі – це отримання рецепту успіху. Це дає споживачеві впевненість у придбанні товару чи послуги у перевіреній системі, що працює під відомою торговою маркою.

Варто розглянути, які обставини вплинули на активізацію цієї форми ведення бізнесу. Американський фахівець з франшизи І. Алон поділив фактори, що впливали на розвиток міжнародного франчайзингу, на дві групи (рис. 1).

На зростаючу важливість міжнародного франчайзингу (крім згаданої глобалізації та супутніх змін) також вплинув стандартизаційний характер цієї форми бізнесу, сприяння співпраці в полікультурному середовищі та зменшення торгових бар'єрів в рамках ГАТТ спочатку, а потім СОТ.

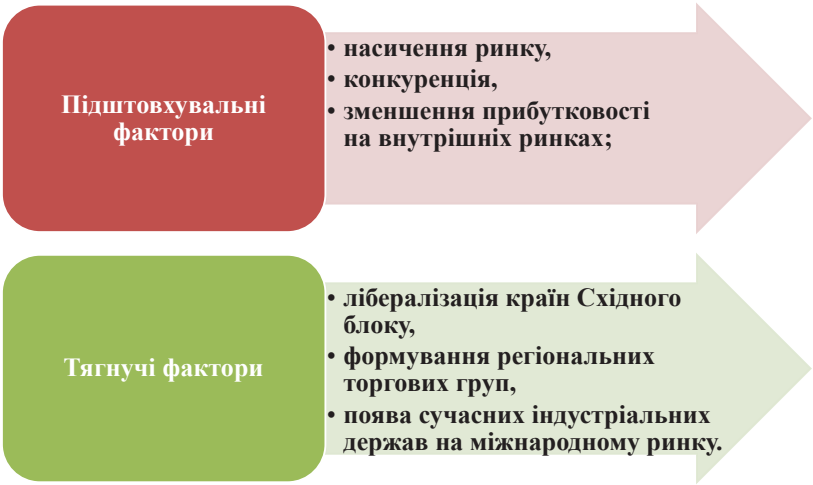

Рис. 1. Фактори, що впливали на розвиток міжнародної франшизи

Джерело: складено автором на основі [2; 3; 4]

До цих факторів М. Томпсон також додає демографічний фактор у вигляді розвитку соціального середнього класу, який залучає потенційних франчайзі. Однак, незважаючи на існування відповідного розміру цієї соціальної групи, без сильного міжнародного визнання бренду успіху на даному ринку може бути не досягнуто.

На думку британського вченого С. О. Моні, інтернаціоналізація концепцій, відомих та перевірених на внутрішньому ринку, частіше визначалася факторами «тяги», оскільки вони самі привертають увагу іноземних інвестор рів – потенційних франчайзі.

Знаючи визначення та фактори, що вплинули на розвиток франшизи в міжнародному масштабі, варто розглянути, які причини існують у мережах, вирішивши вийти за межі своєї країни. Аналіз міжнародної франшизи в літературі на цю тему часто базується на поділі факторів, що пояснюють ці причини інтернаціоналізації, на:

– внутрішні фактори – орієнтація на характеристики компанії та її стратегію;

– зовнішні фактори – пов'язані з макроекономічним середовищем, що визначає вибір як цільової країни, так і способу виходу на даний ринок.

До зовнішніх факторів належать економічні, демографічні, політичні та культурні фактори, приклади яких представлені в таблиці 1.

Фактори, що впливають на рішення франчайзера про вихід на даний зовнішній ринок, є складовими моделі оцінки ризику виходу, який представлений у таблиці нижче на рис. 2.

Як зазначено вище, існує багато зовнішніх факторів, що впливають на рішення франчайзера системи розпочати франчайзинговий бізнес. Але які внутрішні фактори, пов'язані з самим його підприємством, визначають рішення про його укладення. Дослідники спробували відповісти на це питання на основі різних економічних теорій, які ми розглянемо у цьому підрозділі. Провідні пояснення побудовані на основі теорії дефіциту агентства та ресурсів.

Теорії дефіциту ресурсів намагаються пояснити франчайзингову діяльність тим дефіцитом ресурсів, який обидві сторони можуть отримати завдяки цій формі. Франчайзер отримує капітальні ресурси, а франчайзі отримує доступ до нематеріальних ресурсів. З іншого боку, агентські теорії постулюють, що це так, тому що компанії хочуть мінімізувати організаційні витрати.

Традиційними показниками ресурсів є розмір, вік (досвід) та темпи зростання. Теорії дефіциту ресурсів стверджують, що чим більше таких ресурсів у підприємства, тим менша потреба у використанні франшизи. Отже, можна зробити висновок, що існує негативна кореляція між розміром, віком та коефіцієнтом розвитку підприємства та франшизою. Якщо мережа досягає своє зрілості, то відповідно до цієї теорії існує тенденція до викупу франшизних одиниць та відкриття власних. Однак ця теорія була розкритикована ще в 1994 році такими вченими, як Комбс і Кастро Джованні, які стверджували, що більші компанії частіше обирають франшизи.

З іншого боку, згідно з теоріями агентств, які визнають франчайзера «принципалом», а франчайзі – «представником» (агентом), географічний спектр діяльності та інвестицій сприяє франчайзингу, оскільки чим більше мережевих установ просторово розподілені, тим більше існує більша потреба зменшити ризик. Це виправдовує природну потребу організації зменшити експлуатаційні витрати.

Таблиця 1

Зовнішні фактори вибору цільового ринку для франчайзингової мережі

Чинники	ПРИКЛАДИ
Економічні	– ВВП на душу населення
	– Середній дохід домогосподарства
	– Розмір сфери послуг
Демографічні	– Населення
	– Індекс урбанізації
	– Відсоток зайнятих жінок
	– Розміри середнього класу суспільства
Політичні	– Рівень бюрократії
	– Інструменти обміну та валютного контролю
	– корупція
	– Обмеження імпорту
	– Коливання валютного курсу
Культурні	– Індекс відстані потужності (PDI)
	– Колективізм та індивідуалізм (IDV)
	– Жіночність та мужність (MAS)
	– Індекс уникнення невизначеності (UAI)
	– Довгострокова орієнтація (LTO)

Джерело: складено автором на основі [5; 6]

Ця теорія також передбачає, що франчайзі є кращим менеджером, ніж особа, яка займає таку посаду у власному підрозділі франчайзера, оскільки фінансові результати його компанії також є похідною від результатів усієї мережі, отже, він повинен дбати про найкращих для управління своїм підрозділом. В рамках теорії агентства також робляться спроби проаналізувати розмір початкової франшизової плати. Це значення, як і географічна дисперсія, також має позитивну кореляцію з готовністю взяти франшизу, оскільки збільшує відповідальність франчайзі.

Американські вчені, В.К. Гарг та А.А. Рашіс зазначає, що теорії агентств конкретно пояснюють зростання множинних франшиз, які, на їх думку, стають все більш популярними в контексті міжнародного франчайзингу, особливо коли існує значна культурна та географічна відстань. Ця форма франшизи зменшує багато організаційних витрат та сприяє інтернаціоналізації.

З іншого боку, з точки зору теорії трансакційних витрат, найважливішим фактором франчайзингових відносин є бренд, який є найціннішою цінністю під час інтернаціоналізації. У рамках цієї теорії існує дві парадигми: нова інституційна та неокласична економіка, котра сприймає підприємство по-різному. У неокласичній концепції компанія виконує виробничу функцію, а в рамках інституційної концепції це структура управління, яка може приймати одну з трьох форм, що відрізняються трансакційними витратами: ринкову, ієрархічну або гібридну (непрямий механізм). Франшиза – це гібридна форма – проміжна між ринком та ієрархією.

У 2009 році лауреат Нобелівської премії з економіки О.В. Вільямсон вказав на взаємодію двох типів поведінки людей, що впливає на величину трансакційних витрат – обмеження раціональності та опортунізму. На його думку, людська раціональність обмежена асиметрією інформації чи спілкування. Опортунізм, у свою чергу, полягає у недотриманні положень контракту, що відповідає певним цілям однієї із сторін. Це часто робиться шляхом шахрайства або нечесності. Однією з цілей підприємств, згідно з теорією трансакційних витрат, є запобігання такій поведінці, оскільки вони породжують витрати. Форма, що відповідає цьому критерію, є франшизою, яка через взаємозалежність доходів та вертикальну інтеграцію обмежує опортуністичну поведінку. Американські дослідники Ф.С. Макінтрі, Ф.В. Гілберт та Дж.А. Янг вказували на двосторонню залежність у цьому відношенні – опортунізм може знизити рівень відносин між сторонами франшизної угоди, але, з іншого боку, погані відносини можуть спричинити це.

У своєму дослідженні, що пояснює популярність франшизи як методу іноземної експансії, І. Алон також має справу з організаційними (внутрішніми) факторами. Він розділив їх на три групи:

– фактори, засновані на ресурсах;
– фактори, що базуються на знаннях;
– фактори, засновані на стратегії.

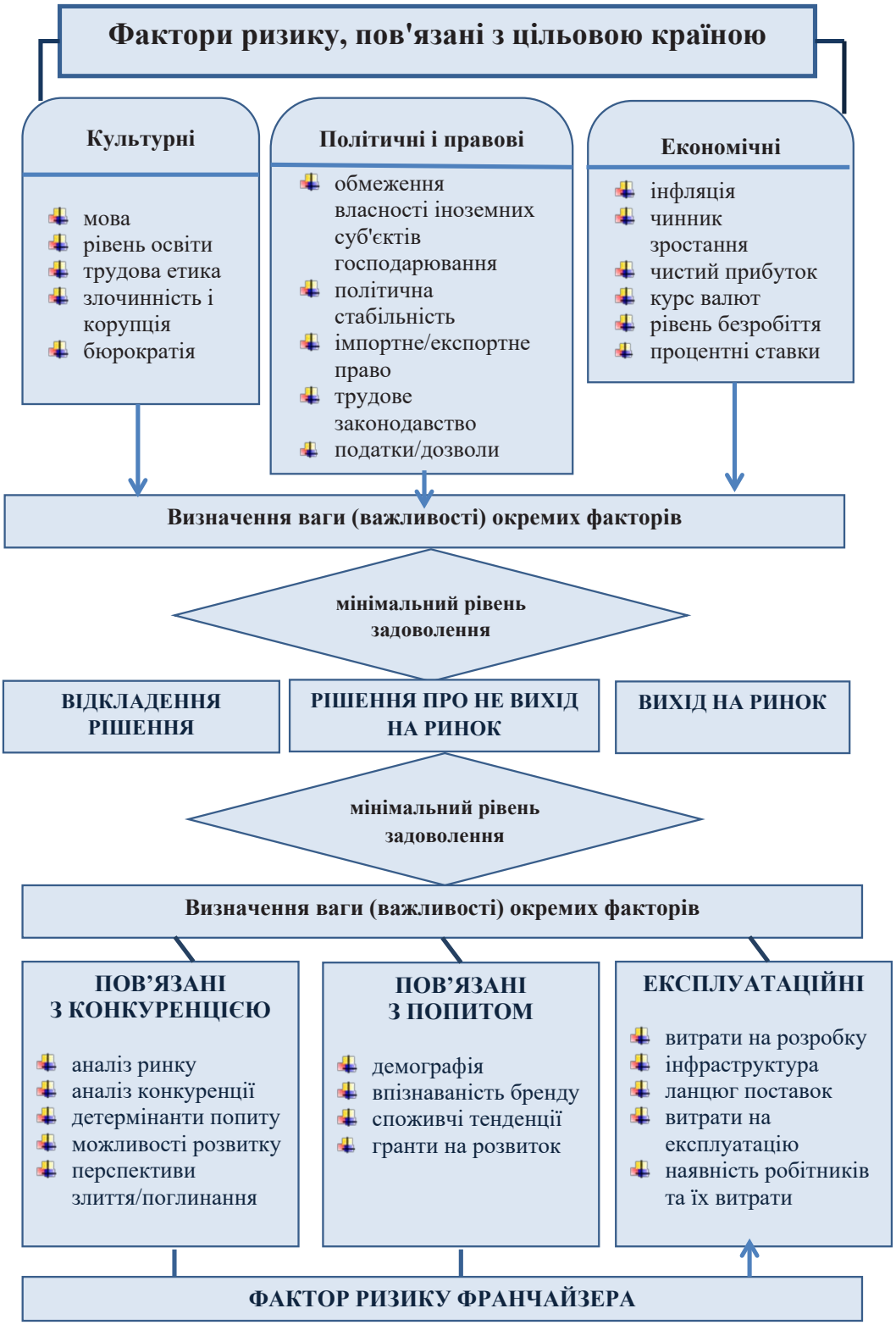

Рис. 2. Модель оцінки ризику інтернаціоналізації франчайзингової мережі

Джерело: складено автором на основі [7; 8; 9; 10]

У першій групі він вказав на позитивну кореляцію між ступенем «франшизи» (відсоток франшизних одиниць) та зрілістю системи та вибором франшизи як форми інтернаціоналізації. Щодо розміру, автор посилається до наступного: взаємозв'язок пов'язаний із ефектом масштабу: чим більше закладів, тим нижчі експлуатаційні витрати на одиницю. Автор підкреслює, що велика географічна дисперсія також сприяє використанню франшизи в транснаціональному просторі.

Сучасні процеси глобалізації та супутні соціальні, економічні та технологічні зміни значною мірою визначають поведінку суб'єктів у міжнародних відносинах. Відповідно до концепції транснаціоналізації, проаналізованої в науці про міжнародні відносини, в даний час спостерігаються зміни в структурі та принципах функціонування міжнародного співтовариства, в яких зростає роль недержавних суб'єктів, зокрема підприємств. Найбільш просунутою стадією цих процесів є корпоративна глобалізація, де корпорація розуміється як метод адаптації до вищезазначених змін, що відбуваються у глобальному середовищі, що полягає у визнанні переваги групових (мережевих) дій перед індивідуальними діями. Отже, поняття конкурентоспроможності сьогодні означає не лише конкуренцію в межах окремих галузей чи сферах, а й здатність співпрацювати з іншими економічними суб'єктами як у національному, так і в міжнародному масштабі. Це явище називають співпрацею, яка є результатом вміло поєднаних видів співпраці та конкуренції. На думку М. Росінської-Буковської, положення в системі визначається створенням «інтерактивних конкурентних та кооперативних зв'язків» [11].

Однією із стратегій реалізації цих припущень є франчайзинг. Він полягає у співпраці двох юридично незалежних суб'єктів, згідно з якими той, хто надає концепцію ведення бізнесу (франчайзер), платно надає франчайзі певну ліцензію на використання ідеї та способи її реалізації. Обсяг та форма дозволу, що надається, варіюється залежно від галузі та певної мережі, що передбачає існування багатьох типів франчайзингових посилань.

Франчайзинг – це не лише форма ведення бізнесу, а й основа стратегії розширення багатьох компаній. Поняття експансії, як правило, асоціюється з ростом і розвитком. Таким чином, це стосується як кількісних аспектів (збільшення кількості ресурсів та / або одиниць), так і якості (збільшення вартості ресурсів та / або торгових марок). Однак поведінку підприємств, орієнтованих на ці зміни, не завжди називають експансією.

Вони можуть бути результатом двох різних способів поведінки – пристосування до змін у навколишньому середовищі (пасивне ставлення) або передбачення цих змін (активне ставлення).

Перший тип поведінки пов'язаний з виживанням, тоді як лише у другому випадку можна говорити про експансію. Як зазначає А. Горчинська, для того, щоб підприємство здійснило ефективне розширення, воно також повинно мати адаптаційні здібності. У цьому контексті франчайзинг видається хорошою формою розширення, оскільки завдяки франчайзі він реалізує пристосованість до місцевих умов, а завдяки капіталу, отриманому таким чином, він може фінансувати цілі розвитку.

Франчайзинговий феномен набуває особливого значення в транснаціональному просторі, оскільки є формою міжнародної експансії, що дозволяє посилити згаданий вище конкурентний потенціал. Існує багато форм інтернаціоналізації, в рамках яких франшиза класифікується, серед іншого, як форма розширення ресурсів, оскільки в цьому випадку передаються певні ресурси (предмет франшизи). Це також форма реалізації багатьох стратегічних орієнтацій підприємств, особливо регіоцентричної, глобальної та транснаціональної. Це можливо, оскільки ця формула дає можливість поєднати стратегію диференціації зі стандартизацією проведеної діяльності, досягнутою завдяки повторюваності діяльності.

Завдяки такій гнучкості сьогодні роль цієї форми виходу на зовнішні ринки зростає. Як вказують підрахунки ЮНКТАД, у 2019 році майже 1/3 підприємств захочуть використовувати некапітальні форми виходу на зовнішні ринки (включаючи франшизу) у своїй діяльності. Це збільшення на 7 % порівняно з 2016 роком [12].

Франшиза сприяла швидкому міжнародному розвитку багатьох найвідоміших брендів, таких як McDonald's та KFC (сектор швидкого харчування), Avis та Hertz (оренда автомобілів) та багатьох готелів (наприклад, Radisson, Marriott та Holiday Inn). Це також сприймається як привабливий шлях розширення та зростання для сектору малого та середнього підприємництва (МСП).

Висновки. В даний час тисячі компаній працюють на умовах франшизи. Доходи багатьох країн значною мірою отримують економічні суб'єкти, що працюють у цій системі. У світовій економіці особливий розвиток франчайзингових компаній відзначається в США, і інтерес до цієї форми також систематично зростає в Європі. Франчайзинг вже кілька років успішно завойовує ринки Азії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Entrepreneur Media, Inc. Top Global Franchises Ranking, 2019. URL: https://www.entrepreneur.com/franchises/topglobal/2019/1

2. Alon I., Kruesi M. The Enigma of Franchising in China. *Journal of Business Strategy*. 2019. DOI: http://doi.org/10.1108/JBS-06-2019-0108

3. Aziz N.A., Hanafiah M.H., Latif M.N.A. Supply chain management in franchising literature review: synthesis of conclusions. *LogForum*. 2020. 16 (4), 521–534. DOI: http://doi.org/10.17270/J.LOG.2020.513

4. Мартиненко О.О. Світовий досвід використання франчайзингу як ефективної моделі розширення бізнесу. *Бізнес Інформ.* 2018. № 9. С. 253–258. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_9_38

5. Побоченко Л.М. Розвиток франчайзингового бізнесу в країнах Європи. *Стратегія розвитку України.* 2016. № 1. С. 57–64. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/45.pdf

6. Романчук К.В. Операції франчайзингу: європейський досвід та українські реалії. *Ефективна економіка.* 2016. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5302

7. Макарчук К.О. Фактори впливу на розвиток міжнародного бізнесу у країнах Східної Азії. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2016. № 56. С. 159–169. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

8. Огінок С.В., Федунь Ю.Б. Становлення та розвиток франчайзингової стратегії ведення бізнесу у світовій економіці. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2013. Вип. 33. С. 293–299.

9. Огінок С.В. Становлення франчайзингу як виду економічної діяльності в умовах глобалізації світового господарства. *Вісник 165 Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2014. Вип. 36. Ч. 1. С. 62–69.

10. Забаштанська Т. Історичні аспекти розвитку франчайзингу в діяльності посередницьких підприємств. *Проблеми і перспективи розвитку національної економіки.* 2016. № 1(5). С. 36-44. URL: http://ppeu.stu.cn.ua/tmppdf/184.pdf

11. Глушаченко Н.А. Міжнародний франчайзинговий бізнес. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8608/1/term%20paper_IE_Glushachenko.pdf

12. Franchise Business Economic Outlook for, 2020. URL: https://franchiseeconomy.com/assets/26602.pdf

REFERENCES:

1. Entrepreneur Media, Inc. Top Global Franchises Ranking (2019). Available at: https://www.entrepreneur.com/franchises/topglobal/2019/1

2. Alon I., Kruesi M. (2019). The Enigma of Franchising in China. Journal of Business Strategy. DOI: http://doi.org/10.1108/JBS-06-2019-0108

3. Aziz N.A.A., Hanafiah M.H., Latif M.N.A. (2020). Supply chain management in franchising literature review: synthesis of conclusions. *LogForum,* 16 (4), 521–534. DOI: http://doi.org/10.17270/J.LOG.2020.513

4. Martynenko O.O. (2018). World experience of using franchising as an effective model of business expansion. *Business Inform*, no. 9, pp. 253–258. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_9_38

5. Pobochenko L.M. (2016). Development of franchise business in European countries. *Development strategy of Ukraine*, no. 1, pp. 57–64. Available at: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/45.pdf

6. Romanchuk K.V. (2016). Franchising operations: European experience and Ukrainian realities. *Efficient economy*, no. 12. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5302

7. Makarchuk K.O. (2016). Factors influencing the development of international business in East Asian countries. *Herald of the economy of transport and industry*. no. 56. hh. 159–169. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

8. Ohinok S.V., Fedun Yu.B. (2013). Formation and development of a franchise business strategy in the world economy. *Visnyk of Lviv University. International relations series*, issue 33, pp. 293–299.

9. Oginok S.V. (2014). The development of franchising as a type of economic activity in the conditions of globalization of the world economy. *Visnyk 165 of Lviv University. International relations series*, issue 36, part 1, pp. 62–69.

10. Zabashtanska T. (2016). Historical aspects of the development of franchising in the activity of intermediary enterprises. *Problems and prospects of the national economy development*, no. 1(5), pp. 36–44. Available at: http://ppeu.stu.cn.ua/tmppdf/184.pdf

11. Hlushachenko N.A. International franchise business. Available at: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/

12. Franchise Business Economic Outlook for, 2020. Available at: https://franchiseeconomy.com/assets/26602.pdf

УДК 330.322.4
JEL D23, L21, L22

Когут Мар'яна Володимирівна, кандидат економічних наук, в.о. доцента, Львівський національний університет природокористування. **Еволюція теоретичних поглядів щодо діяльності міжнародного бізнесу на умовах франчайзингу.**

Стаття присвячена актуальним питанням еволюції теоретичних поглядів щодо діяльності міжнародного бізнесу на умовах франчайзингу. Досліджено фактори, що впливали на розвиток міжнародної франшизи. Окреслено зовнішні фактори вибору цільового ринку для франчайзингової мережі, зокрема, політичні, економічні, демографічні, культурні. Виявлено фактори, що впливають на рішення франчайзера про вихід на зовнішній ринок, що є складовими моделі оцінки ризику виходу. Розроблено модель оцінки ризику інтернаціоналізації франчайзингової мережі. З'ясовано, що франчайзинг – це не лише форма ведення бізнесу, а й основа стратегії розширення багатьох компаній, а поняття експансії, як правило, асоціюється з ростом і

розвитком. Таким чином, це стосується як кількісних аспектів, так і якості. Зазначено, що, однак поведінку підприємств, орієнтованих на ці зміни, не завжди називають експансією. Вони можуть бути результатом двох різних способів поведінки – пристосування до змін у навколишньому середовищі (пасивне ставлення) або передбачення цих змін (активне ставлення).

Ключові слова: еволюція франчайзингу, бізнес, франчайзингова мережа, глобалізація, світова економіка.

UDC 330.322.4
JEL D23, L21, L22

Maryana Kohut, PhD (Economics), Associate Professor, Lviv National University of Nature Management.
The theoretical evolution of international business activities under franchising conditions.

The article is devoted to topical issues of the evolution of theoretical views on international business activities under franchising conditions. The factors that influenced the development of the international franchise were studied. The external factors of choosing the target market for the franchise network are outlined, in particular, political, economic, demographic, and cultural. Factors affecting the franchisor's decision to enter the foreign market, which are components of the exit risk assessment model, were identified. A model for assessing the risk of franchise network internationalization has been developed. It was found that franchising is not only a form of doing business, but also the basis of the expansion strategy of many companies. The concept of expansion, as a rule, is associated with growth and development. Thus, this applies to both quantitative aspects (increasing the number of resources and / or units) and quality (increasing the value of resources and / or brands). It is noted that, however, the behavior of enterprises focused on these changes is not always called expansion. They can be the result of two different ways of behaving – adapting to changes in the environment (passive attitude) or anticipating these changes (active attitude). The first type of behavior is related to survival, while only in the second case we can talk about expansion. It was revealed that the franchising phenomenon acquires special importance in the transnational space. Since franchising is a form of international expansion, which allows to strengthen the competitive potential mentioned above. There are many forms of internationalization under which a franchise is classified. In particular, a franchise can be characterized as a form of resource expansion, since in this case certain resources (the subject of the franchise) are transferred. It is also a form of implementation of many strategic orientations of enterprises, especially regiocentric, global and transnational. This is possible because this formula makes it possible to combine the strategy of differentiation with the standardization of the activities carried out, achieved through the repetition of activities.

Key words: franchising evolution, business, franchise network, globalization, world economy.

УДК 339.13.021:620.262](4) DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2792
JEL Q43, Q48

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ СКРАПЛЕНОГО ПРИРОДНОГО ГАЗУ В СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ

Музиченко Микола Володимирович*, кандидат економічних наук,
доцент кафедри глобальної економіки
Державний біотехнологічний університет
Ханова Олена В'ячеславівна, кандидат географічних наук, доцент,**
доцент кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

**ORCID 0000-0002-7322-1459*
***ORCID 0000-0002-0681-4860*

© Музиченко М.В., 2022
© Ханова О.В., 2022

Стаття отримана редакцією 21.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 21.11.2022

Вступ. Ринок скрапленого природного газу (СПГ) є найбільш динамічним сегментом як світового так і європейського ринку природного газу. Радикальні зміни на європейському ринку СПГ обумовлені тим, що скраплений природний газ перетворився на ключовий інструмент Євросоюзу на шляху забезпечення поступової відмови від російських енергоресурсів. Країни Євросоюзу враховують вплив геополітичних змін на глобальний ринок СПГ, формуючи енергетичні стратегії та створюючи нові потужності для приймання СПГ. Функціонування європейського ринку скрапленого природного газу (СПГ) як невід'ємної складової світового енергетичного ринку в умовах намагання країн Євросоюзу позбавитися залежності від російських енергоресурсів є одним з найбільш актуальних питань для країн ЄС на сучасному етапі.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження як світового так і європейського ринку скрапленого природного газу, аналізу тенденцій щодо постачання СПГ у контексті диверсифікації джерел енергопостачання, учасників ринку та перспектив його подальшого розвитку зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Беннет С.Р. [1], Брамоулль Й., Морін Р., Капелль Д. [2], Бріттон П. [3], Броекер Р. [4], Дьяченко Т.В. [5], Бараннік В.О. [6], Дзьоба О.Г. [7] та інші. Разом з тим, результати наукових досліджень сучасного європейського ринку скрапленого природного газу носять, як правило, фрагментарний характер і не завжди враховують геополітичні умови сьогодення, які істотно впливають на подальший розвиток ринку СПГ.

Мета статті. Європейський ринок скрапленого природного газу є ключовою складовою енергетичного ринку ЄС. В умовах повномасштабних військових дій в Україні, країни Євросоюзу всіляко намагаються зменшити важелі впливу Росії та її можливості використовувати енергетичні ресурси як інструмент зовнішньої політики. Розширення використання СПГ та переорієнтація на його нових постачальників з країн Близького Сходу та Африки як і впровадження нових проектів із створення СПГ-терміналів, у т.ч. використання плавучих установок з приймання та регазифікації СПГ, забезпечення підвищення рівня якості використання вже існуючих регазифікаційних потужностей – один з початкових етапів подолання європейської залежності від російського газу. Якщо надходження російського природного газу до ЄС припиняться, СПГ відіграватиме основну роль, оскільки інші виробники, зокрема, Норвегія та Нідерланди, не можуть суттєво збільшити видобуток.

Основний матеріал і результати. Початок війни в Україні кардинально змінив позиції найбільших світових імпортерів скрапленого природного газу у 2022 році. Євросоюз (як колективний імпортер), намагаючись подолати залежність від російських енергоресурсів посів перше місце у світі серед імпортерів СПГ, випередивши Японію. Третім у світі за обсягами імпорту СПГ став Китай.

У порівнянні з 2021 роком змінились і світові лідери за експортом скрапленого природного газу. У 2021 році безумовним лідером з експорту СПГ у світі з обсягом 108,1 млрд кубічних метрів була Австралія, обсяги експорту катарського СПГ становили 106,8 млрд кубічних метрів, Сполучені Штати Америки експортували 95 млрд кубічних метрів палива (рис. 1).

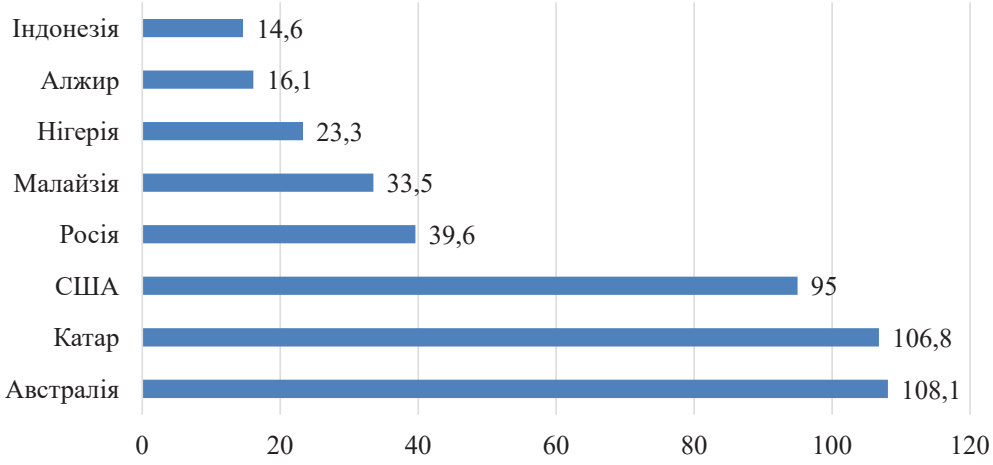

Рис. 1. Найбільші експортери скрапленого природного газу, 2021 р.

Джерело: [8]

За перші шість місяців 2022 року Сполучені Штати Америки стали найбільшим у світі експортером СПГ, 71% загального обсягу якого було спрямовано до країн Європи [8].

Сумарне використання країнами Євросоюзу у 2022 році 98 млн тон СПГ (127 млрд кубічних метрів газу після регазифікації) зробило його найбільшим покупцем газу у світі. Для порівняння – у 2021 році Європа імпортувала 74,1 млн тон СПГ, у той час як імпорт скрапленого природного газу Китаєм та Японією за цей період становив 79,2 млн тон та 74,3 млн тон, відповідно [9].

Наразі Євросоюз має потенційний обсяг імпорту СПГ в 156 млрд кубічних метрів (рис. 2).

Найбільша частка потенціалу знаходиться в Іспанії, але зв'язок Піренейського півострова з рештою європейської газової мережі є обмеженим. Досить крупними імпортерами СПГ є Франція, Італія, Нідерланди та Бельгія [10].

Лише у третьому кварталі 2022 року імпорт СПГ до Євросоюзу збільшився на рекордні 89%, після зростання на 49% у другому кварталі цього ж року [11].

Найбільші обсяги скрапленого природного газу у 2022 році імпортували Іспанія, Франція, Нідерланди, Італія [12].

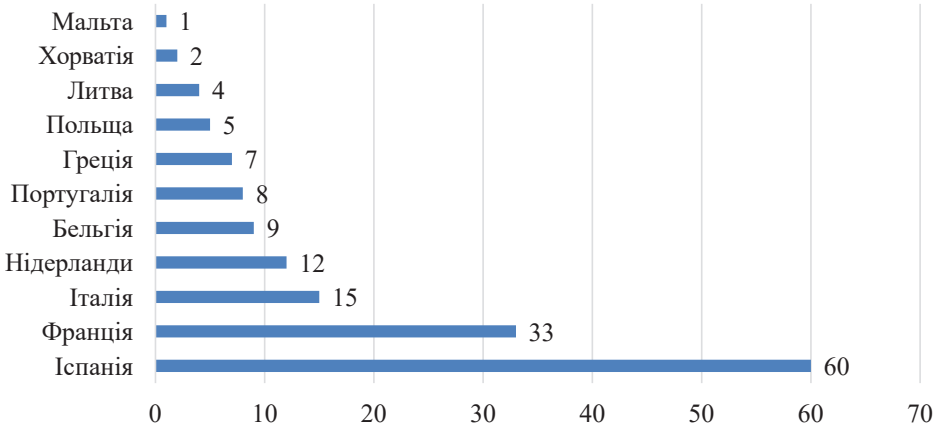

Рис. 2. Щорічний потенційний обсяг великомасштабних терміналів імпорту СПГ для регазифікації (млрд кубометрів/рік) ЄС 27

Джерело: [10]

Прискореними темпами створюється інфраструктура імпорту СПГ в країні з найпотужнішою європейською економікою – Німеччині. Якщо на початок 2022 року Німеччина не мала жодного терміналу з приймання та регазифікації СПГ, на 2022–2023 роки заплановано введення в експлуатацію 6-ти плавучих установок з приймання та регазифікації скрапленого природного газу (Floating Storage and Regasification Units, FSRU). Потужність кожного з цих терміналів складає в середньому 5 млрд кубічних метрів, тобто при їх повному завантаженні Німеччина може отримати близько 30 млрд кубічних метрів газу [13].

15 грудня 2022 року регазифікаційне судно Höegh Esperanza доставило з Іспанії до німецького порту Вільгельмсгавен 165 тис. кубічних метрів скрапленого природного газу. 21 грудня 2022 року перший у Німеччині СПГ-термінал заклав до німецької газотранспортної мережі першу партію палива для підприємств та домогосподарств. Термінал з приймання скрапленого природного газу у м. Вільгельмсгавен було збудовано у рекордні терміни. СПГ імпортуватиметься з Сполучених Штатів Америки, країн Північної та Західної Африки та з Близького Сходу. За підрахунками компанії – оператора Uniper отриманий обсяг скрапленого природного газу дозволить забезпечити протягом року паливом від 50 до 80 тисяч домогосподарств [14].

14 січня 2023 року у німецькому порту Лубмін введений в дію ще один термінал з приймання та регазифікації СПГ. Слід зазначити, що до останнього часу порт Лубмін був відомий тим, що саме у цьому місці виходять на поверхню газогони «Північний потік» (постачання за яким російський «Газпром» повністю припинив 31 серпня 2022 року) та «Північний потік-2» (який так і не був введений в експлуатацію). Саме тому звідси на південь Німеччини в напрямку Чехії та на захід країни були прокладені потужні газогони Opal, Eugal та Nel. Недоліком порту Лубмін є мілководдя Балтийського моря, що унеможливлює прийняття великих суден, у зв'язку з чим термінал було поділено на дві половини: FSRU розташовано у Лубміні, а СПГ-танкери підходитимуть не до нього, а до танкеру – причалу Seapeak Hispania, розташованого в декількох кілометрах. Керуюча терміналом приватна компанія DeutscheReGas наголосила, що укладені довгострокові контракти з французькою компанією Total Energies та швейцарською MetGroup не передбачають імпорту газу з Росії (у зв'язку з військовими діями в Україні) та з Сполучених Штатів Америки (у зв'язку з не екологічністю газу) [15].

20 січня 2023 року до німецького міста Брунсбюттель прибуло судно із зберігання та регазифікації СПГ Höegh Gannet. Третій СПГ-термінал Німеччини розпочне постачання палива до німецької газової мережі на початку лютого 2023 року, після закінчення тестової експлуатації. Річна потужність терміналу становить 7,5 млрд кубічних метрів. Очікується його повне завантаження до завершення 2023 року [16].

Найбільший німецький виробник електричної енергії RWE AG, який має намір відмовитися від російського газу, уклав угоду з американською компанією Sempra Energy про наміри щодо закупівлі скрапленого природного газу з проекту «Порт-Артур». Умови угоди передбачають підписання остаточного 15-ти річного контракту щодо закупівлі 2,25 млн тонн СПГ на рік [17].

29 листопада 2022 року катарська державна енергетична компанія Qatar Energy оголосила про підписання з Німеччиною 15-ти річного контракту про щорічне постачання 2 млн тонн СПГ, надходження за умовами якого розпочнуться з 2026 року [17].

Намагається всіляко диверсифікувати структуру енергопостачання Італія, питома вага російського газу у загальному обсязі імпорту газу якої у минулі роки становила майже 40%.

Італійська державна компанія Eni будує два заводи з виробництва СПГ з потужністю 5 млрд кубічних метрів на рік у Республіці Конго. Компанія має видобувні активи в Анголі, де нещодавно підписано угоду про створення спільного підприємства з British Petroleum, діяльність якого надасть можливість через декілька років щорічно спрямовувати до Італії близько 4 млрд кубічних метрів СПГ [18].

У 2022 році компанією Eni введений в експлуатацію плавучий завод з виробництва СПГ у Республіці Мозамбік, перші обсяги СПГ з якого відвантажені до Європи наприкінці листопаду 2022 року [19].

На даний час Італія має три СПГ-термінали і намагається збільшити імпорт скрапленого природного газу шляхом придбання двох плавучих сховищ і регазифікаційних установок загальною потужністю 10 млрд кубічних метрів.

Наприкінці грудня 2022 року, згідно з умовами 10-ти річного договору оренди СПГ-терміналу, укладеного фінським оператором газових мереж Gasgrid з американською компанією Excelerate Energy, до фінського порту Інкоо з Гібралтару прибув плавучий СПГ-термінал Exemplar, облаштований устаткуванням з регазифікації газу та його закачуванням до трубопроводної системи, функціонування якого поступово має замінити поставки російського трубопроводного газу до Фінляндії, що було повністю

припинено у травні 2022 року. В подальшому планується також забезпечити постачання газу з цього СПГ-терміналу до Естонії трубопроводом Balticconnector [20].

23 січня 2023 року хорватський державний оператор СПГ-терміналу на острові Крк LNG Croatia отримав першу партію скрапленого природного газу загальним обсягом 140 тис. кубічних метрів з Республіки Мозамбік, яку доставив до країни СПГ-танкер British Mentor, оператором танкеру є British Petroleum. СПГ-термінал на острові Крк введений у промислову експлуатацію у січні 2021 року і є першим СПГ-терміналом країни. Проектна вартість терміналу становить 233,6 млн євро, з яких Євросоюзом надано 101,4 млн євро в рамках програми Connection Europe Facility. Цей термінал включений до переліку проектів ЄС як такий, що представляє спільний інтерес (PCI) і є проектом стратегічного значення для Євросоюзу та Республіки Хорватія. Термінал має можливість спрямовувати до національної мережі до 2,6 млрд кубічних метрів газу на рік, планується збільшення його щорічних потужностей до 6,1 млрд кубічних метрів [21].

На рис. 3 наведено кількість СПГ-терміналів у країнах Євросоюзу (діючих та запланованих) станом на 25.01.2023.

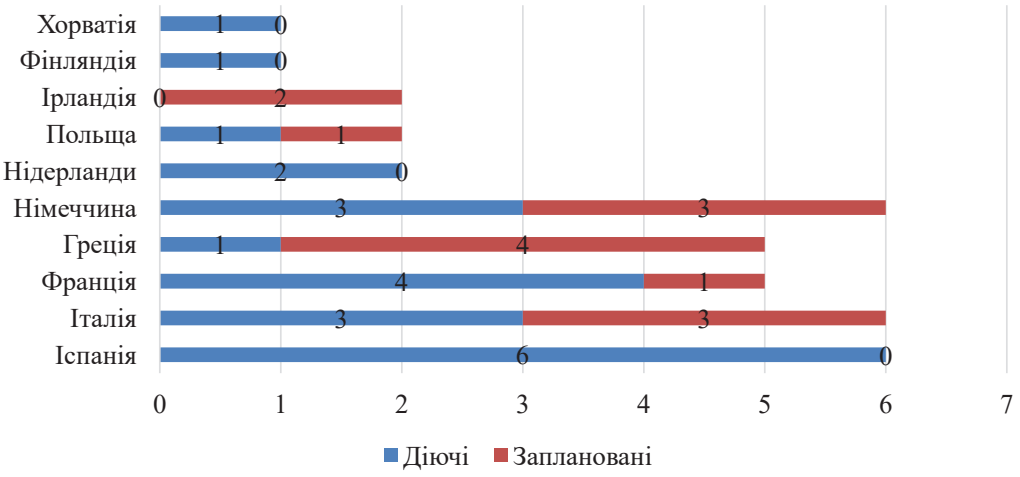

Рис. 3. СПГ-термінали у країнах ЄС

Джерело: [22]

Відкриті останнім часом в країнах Євросоюзу СПГ-термінали безумовно мають загальноєвропейське значення. Так, СПГ-термінали Німеччини у найближчому майбутньому матимуть можливість забезпечувати паливом не лише вітчизняних споживачів, а й сусідні країни-члени ЄС: Данію та Чехію. Газ з фінського СПГ-терміналу може спрямовуватися не лише до Естонії, а й до латвійського Інчукалнського підземного газосховища – єдиного діючого газосховища країн Балтії, та через Литву до Польщі газогоном-інтерконнектором GIPL, введеним в експлуатацію у травні 2022 року.

Польська компанія Gas-System розбудовує діючий СПГ-термінал у м. Свиноуйсьце. Неухильне збільшення діючих потужностей терміналу підтверджується кількістю прийнятих танкерів-газовозів (35 у 2021році та 54 у 2022 році). Після завершення розширення резервуарів та другого причалу терміналу наприкінці 2023 року, цей СПГ-термінал матиме можливість щорічно приймати до 75-ти газовозів. Компанія активними темпами будує плавучий СПГ-термінал у м. Гданськ. Завершення його будівництва було заплановано на 2027 рік, але, враховуючи геополітичне загострення, планується введення об'єкта в експлуатацію у 2025 році.

Два польські СПГ-термінали – у м. Свиноуйсьце та у м. Гданськ зможуть щорічно приймати 130 танкерів-газовозів, що у загальному обсязі становить 13 млрд кубічних метрів газу [23].

У серпні 2022 року в нідерландському морському порту Емсхавен введений в експлуатацію СПГ-термінал, орендований на п'ять років компаніями трьох країн: нідерландською Shell, французькою Engie та чеською CEZ. Поставки скрапленого природного газу з СПГ-терміналу м. Емсхавен до Чехії зможуть задовольнити третину її річної потреби в енергоресурсах [24].

Незважаючи на поступове припинення постачання російського газу по газогонах, країни Євросоюзу повністю не позбавились залежності від російських енергоресурсів. Імпорт до Європи російського СПГ за 10 місяців 2022 року у порівнянні з аналогічним періодом 2021 року зріс на 42%. Доля російського СПГ ста-

новить 16% європейського морського імпорту (17,8 млрд кубічних метрів), – другий за обсягом постачальник у регіоні. Майже весь обсяг російського СПГ надійшов до Франції, Бельгії, Іспанії та Нідерландів [25].

Висновки. В останні роки скраплений природний газ під впливом багатьох факторів, не в останню чергу геополітичних, все більш починає відігравати ключову роль на європейському енергетичному ринку. На фоні військових дій в Україні та припинення постачання російського газу до ряду європейських країн впливові світові постачальники скрапленого природного газу здебільшого переорієнтуються на європейський ринок.

Суттєві зміни спостерігаються на спотових ринках, де впродовж 2022 року спостерігалось зміщення з азійських на європейські ринки.

Окремі європейські країни, раніше не зацікавлені у використанні скрапленого природного газу, на даний час активно створюють інфраструктуру імпорту СПГ (Німеччина). Потужність європейських СПГ-терміналів порівнювана з можливістю імпорту по газопроводах.

Таким чином, є достатні підстави вважати, що в сучасних геополітичних умовах скраплений природний газ є головним інструментом диверсифікації постачань газу на європейському енергетичному ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bennett C. P. Marine Transportation of LNG at Intermediate Temperature, *CME.* Mar. 1979. P. 63–64.
2. Bramoullé Y., Morin P., Capelle J.-Y. LNG quality and market flexibility challenges and solutions qualites de gnl et flexibilite de marche enjeux et perspectives. Retrieved March 14, 2004. URL: http://www.ivt.ntnu.no/ept/fag/tep4215/innhold/LNG%20Conferences/2004/Data/Papers-PDF/PS3-1-Bramoull%C3%A9.pdf.
3. Britton P., Dunlop J. CNG and Other LNG Alternatives CNG Marine Gas Transport. *The paper of Offshore Technology Conference.* Houston. Texas. USA. 30. April 5. May 2007.
4. Broeke R.J. CNG and MLG-New Natural Gas Transportation Process, *American Gas Journal*. Jul. 1969. P. 138–140.
5. Dyachenko T.V., Artyukh V.N., Titlov A.S. Liquefied gas – an alternative source of natural gas supplies to the industrially developed regions of the world. *Refrigeration Engineering and Technology*. 2017. DOI: 10.15673/ret.v53i2.595
6. Бараннік В.О. Енергетична безпека держави: основні сучасні тенденції та принципи забезпечення. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2013. Т. 212. Вип. 200. С. 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2013_212_200_22
7. Дзьоба О.Г., Ромашко О.М. Оцінка рівня диверсифікації постачання природного газу в країнах Європейського Союзу. *Економічний часопис-XXI.* 2012. № 7-8. С. 37–40.
8. The Biggest Liquefied Natural Gas Exporters. URL: https://statista.com/chart/27839/biggest-liquefied-natural-gas-exporters/
9. Наслідки війни. Глобальний ринок скрапленого газу у 2022 році змінився повністю – що сталося. URL: https://biz.nv.ua/ukr/markets/viyna-v-ukrajini-povnistyu-zminila-svitoviy rynok-skraplenogo-gazu-ostanni-novini-50298602.html
10. Війна Росії проти України: наслідки для енергопостачання ЄС. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729281/EPRS_ATA(2022)729281_XL.pdf
11. СПГ-терминалы в Германии: теперь их будет уже шесть. URL: https://www.dw.com/ru/spgterminaly-v-germanii-teper-ih-budet-uze-sest/a-63005855
12. Quarterly European gas market report. URL: https://globallnghub.com/report-presentation/quarterly-european-gas-market-report
13. Перший у Німеччині СПГ-термінал почав приймати газ. URL:https://www.dw.com/uk/persij-u-nimeccini-spgterminal-pocav-prijmati-gaz/a-64180011
14. Лубмин: были «Северные потоки», теперь будет СПГ-терминал. URL: https:/www.dw.com/ru/lubmin-ranse-byli-severnye-potoki-teper-budet-spgterminal/a-64394812
15. Weiteres schwimmendes LNG-Terminal für Deutschland geht in Brunsbüttel an den Start. URL: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Pressemitteilungen/2023/01/20230120-weiteres-schwimmendes-lng-terminal-fuer-deutschland-geht-in-brunsbuettel-an-den-start.html
16. RWE Supply & Trading and Sempra Infrastructure sign Heads of Agreement on LNG supply from the US. URL: https://www.rwe.com/en/press/rwe-supply-and-trading/2022-05-25-rwe-supply-trading-and-sempra-infrastructure-sign-heads-of-agreement-on-lng-supply-from-the-us
17. СПГ-контракт между ФРГ и Катаром: факты о неожиданной сделке. URL: https://www.dw.com/ru/spgkontrakt-mezdu-frg-i-katarom-cto-nuzno-znat-o-neozidannoj-sdelke/a-63931073
18. Италия намерена увеличить импорт газа из Конго и Анголы для замены российского топлива. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/italiya-namerena-uvelichit-import-gaza-kongo-1649776671.html
19. Development using the Coral Sul FNLG, the floating liquefied natural gas unit. URL: https://www.eni.com/en-IT/operations/mozambique-coral-south.html
20. В Финляндию прибыл плавучий СПГ-терминал. Он заменит поставки газа из России. URL: htpps://www.bbc.com/russian/news-64112964
21. LNG Croatia FSRU receives first LNG cargo from Mozambique. URL: https://www.offshore-energy.biz/lng-croatia-fsru-receives-first-lng-cargo-from-mozambique/

22. LNG in Europe: Ready or Not? URL: https://www.statista.com/chart/27837/european-lng-import-terminals/
23. Terminal pływający w Gdańsku może być gotowy za trzy lata. URL: https://biznes.interia.pl/raport-xiv-europejski-kongres-gospodarczy/news-terminal-plywajacy-w-gdansku-moze-byc-gotowy-za-trzy-lata,nId,5985386
24. Конец зависимости от России: в Нидерландах открылся терминал, через который в Чехию будет поступать газ. URL: https://rupoint.cz/gaz-eemshaven/
25. Европа в 2022 году увеличила импорт СПГ из России на 40%. URL: https://rus.err.ee/1608804058/evropa-v-2022-godu-uvelichila-import-spg-iz-rossii-na-40

REFERENCES:

1. Bennett, C. P. (1979), "Marine Transportation of LNG at Intermediate Temperature", *CME.* Mar., pp. 63–64.
2. Bramoullé, Y., Morin P. and Capelle, J.-Y. (2004), 20"LNG quality and market flexibility challenges and solutions qualites de gnl et flexibilite de marche enjeux et perspectives". Retrieved March, available at: http://www.ivt.ntnu.no/ept/fag/tep4215/innhold/LNG%20Conferences/2004/Data/Papers-PDF/PS3-1-Bramoull%C3%A9.pdf
3. Britton, P. and Dunlop, J. (2007), "CNG and Other LNG Alternatives CNG Marine Gas Transport", *The paper of Offshore Technology Conference.* Houston. Texas. USA. 30. April 5. May.
4. Broeke, R.J. (1969), "CNG and MLG-New Natural Gas Transportation Process", *American Gas Journal*. Jul., pp. 138–140.
5. Dyachenko, T.V., Artyukh, V.N. and Titlov, A.S. (2017) "Liquefied gas – an alternative source of natural gas supplies to the industrially developed regions of the world". *Refrigeration Engineering and Technology*. DOI: 10.15673/ret.v53i2.595
6. Barannik, V.O. (2013), "Enerhetychna bezpeka derzhavy: osnovni suchasni tendentsii ta pryntsypy zabezpechennia", *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser.: Politolohiia*, t. 212, vol. 200, pp. 101–106, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2013_212_200_22
7. Dzoba, O.H. and Romashko, O.M. (2012), "Otsinka rivnia dyversyfikatsii postachannia pryrodnoho hazu v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu", *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 7-8, pp. 37–40.
8. Statista (2022), "The Biggest Liquefied Natural Gas Exporters", available at: https://statista.com/chart/27839/biggest-liquefied-natural-gas-exporters
9. NV – nezalezhnyi mediakholdynh (2022), "Naslidky viiny. Hlobalnyi rynok skraplenoho hazu u 2022 rotsi zminyvsia povnistiu – shcho stalosia", available at: https://biz.nv.ua/ukr/markets/viyna-v-ukrajini-povnistyu-zminila-svitoviyrynok-skraplenogo-gazu-ostanni-novini-50298602.html
10. European Parliament (2022), "Viina Rosii proty Ukrainy: naslidky dlia enerhopostachannia EU", available at: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729281/EPRS_ATA(2022)729281_XL.pdf
11. Deutsche Welle (2022), "SPH-termynalы v Hermanyy: teper ykh budet uzhe shest", available at: https://www.dw.com/ru/spgterminaly-v-germanii-teper-ih-budet-uze-sest/a-63005855
12. Online platform for sharing analysis and information on Global and regional LNG markets (2022), "Quarterly European gas market report", available at: https://globallnghub.com/report-presentation/quarterly-european-gas-market-report
13. Deutsche Welle (2022), "Pershyi u Nimechchyni SPH-terminal pochav pryimaty haz", available at: https://www.dw.com/uk/persij-u-nimeccini-spgterminal-pocav-prijmati-gaz/a-64180011
14. Deutsche Welle (2022), "Lubmin: byli "Severnyye potoki". Teper budet SPG-terminal", available at: https:/www.dw.com/ru/lubmin-ranse-byli-severnye-potoki-teper-budet-spgterminal/a-64394812
15. Bundesministerium für wirtschaft und klimaschutz (2022), "Weiteres schwimmendes LNG-Terminal für Deutschland geht in Brunsbüttel an den Start", available at: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Pressemitteilungen/2023/01/20230120-weiteres-schwimmendes-lng-terminal-fuer-deutschland-geht-in-brunsbuettel-an-den-start.html
16. RWE (2022), "RWE Supply & Trading and Sempra Infrastructure sign Heads of Agreement on LNG supply from the US", available at: https://www.rwe.com/en/press/rwe-supply-and-trading/2022-05-25-rwe-supply-trading-and-sempra-infrastructure-sign-heads-of-agreement-on-lng-supply-from-the-us
17. Deutsche Welle (2022), "SPH-kontrakt mezhdu FRH y Katarom: fakty o neozhydannoi sdelke", available at: https://www.dw.com/ru/spgkontrakt-mezdu-frg-i-katarom-cto-nuzno-znat-o-neozidannoj-sdelke/a-63931073
18. Informatsiinyi portal "RBK-Ukraina" (2022), "Italiya namerena uvelichit import gaza iz Kongo i Angolyi dlya zamenyi rossiyskogo topliva", available at: https://www.rbc.ua/rus/news/italiya-namerena-uvelichit-import-gaza-kongo-1649776671.html
19. ENI – energy company (2022), "Development using the Coral Sul FNLG, the floating liquefied natural gas unit", available at: https://www.eni.com/en-IT/operations/mozambique-coral-south.html
20. The BBC (2022), "V Finlyandiyu pribyil plavuchiy SPG-terminal. On zamenit postavki gaza iz Rossii", available at: htpps://www.bbc.com/russian/news-64112964
21. Offshore Energy (2022), "LNG Croatia FSRU receives first LNG cargo from Mozambique", available at: https://www.offshore-energy.biz/lng-croatia-fsru-receives-first-lng-cargo-from-mozambique
22. Statista (2023), "LNG in Europe: Ready or Not?", available at: https://www.statista.com/chart/27837/european-lng-import-terminals
23. INTERIA.PL (2022), "Terminal pływający w Gdańsku może być gotowy za trzy lata", available at: https://biznes.interia.pl/raport-xiv-europejski-kongres-gospodarczy/news-terminal-plywajacy-w-gdansku-moze-byc-gotowy-za-trzy-lata,nId,5985386
24. Point.cz (2022), "Konets zavisimosti ot Rossii: v Niderlandah otkryilsya terminal, cherez kotoryiy v Chehiyu budet postupat gaz", available at: https://rupoint.cz/gaz-eemshaven
25. ERR News (2022), "Evropa v 2022 godu uvelichila import SPG iz Rossii na 40%", available at: https://rus.err.ee/1608804058/evropa-v-2022-godu-uvelichila-import-spg-iz-rossii-na-40

УДК 339.13.021:620.262](4)
JEL Q43, Q48

Музиченко Микола Володимирович, кандидат економічних наук, доцент кафедри глобальної економіки, Державний біотехнологічний університет. **Ханова Олена В'ячеславівна,** кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. **Функціонування європейського ринку скрапленого природного газу в сучасних геополітичних умовах.**

Розглянуто особливості функціонування європейського ринку скрапленого газу та його трансформації в умовах геополітичних викликів 2022 року. Розглянуто географічну структуру експортних та імпортних потоків ринку СПГ в країнах ЄС. Виокремлено, що основними діючими та перспективними експортерами скрапленого газу для країн Європи є Австралія, Катар, США та Алжир. Зазначено країни-лідери та потенційні обсяги ринку. Особливу увагу приділено країнам, які мають потенційно найбільші можливості для розбудови великих СПГ-терміналів. Здійснено аналіз особливостей впровадження у дію основних інфраструктурних об'єктів імпорту СПГ Німеччини, Італії, Фінляндії, Хорватії, Іспанії, Польщі, Нідерландах. Проведений аналіз виявив, що лідерами імпорту скрапленого газу, на території яких вже працюють СПГ-термінали є Іспанія, Франція, Німеччина та Італія. Зазначено, що загальна кількість СПГ-терміналів, які вже функціонують або заплановані у короткостроковій перспективі становить 36 терміналів. Однак, зроблено висновок, що незважаючи на значні якісні зміни на європейському ринку скрапленого газу протягом 2022 року, частка російських енергоресурсів ще залишається досить вагомою. Отже, запропоновано проводити подальшу трансформацію ринку скрапленого газу країн ЄС через подальшу диференціацію імпортерів.

Ключові слова: скраплений природний газ, СПГ-термінал, плавуча установка із зберігання та регазифікації СПГ.

UDC 339.13.021:620.262](4)
JEL Q43, Q48

Mykola Muzychenko, PhD in Economic Sciences, Associate Professor of the Department of of Global Economy, State Biotechnological University. **Olena Khanova,** PhD in Geographical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations named after Arthur Golikov, V.N. Karazin Kharkiv National University. **Functioning of the European liquefied natural gas market in modern geopolitical conditions.**

The peculiarities of the functioning of the European liquefied gas market and its transformation in the conditions of geopolitical challenges in 2022 are considered. The geographical structure of export and import flows of the LNG market in EU countries is considered. It was established that the main active exporters of liquefied gas for European countries are Australia, Qatar, and the USA. Also, Malaysia, Nigeria, Algeria, and Indonesia had significant volumes of deliveries in 2021. It is noted that during 2022, the USA became the main exporter of liquefied gas, more than 70% of which is exported to European countries. Attention is focused on the fact that the European Union is currently the main world exporter of liquefied gas with a potential import volume of more than 150 billion cubic meters per year. Spain, France, Italy, the Netherlands, and Belgium have the largest shares of total liquefied gas imports. An analysis of the features of the implementation of the main infrastructure facilities for LNG import in Germany, Italy, Finland, Croatia, Spain, Poland, and the Netherlands was carried out. The conducted analysis revealed that Spain, France, Germany, the Netherlands, and Italy are the leaders in the import of liquefied gas, on the territory of which LNG terminals are already operating. Cases of construction of LNG terminals in Germany (Lubmin, Wilhelmshaven and Wilhelmshaven ports), Finland (Inkoo port), Finland (Krk island port), Poland (Swinoujscie and Gdańsk ports), the Netherlands (Emshaven port) are presented. It was noted that in parallel with the construction of LNG terminals in the EU countries, a network of gas storage facilities and gas pipelines from the terminals to other EU countries is being actively formed. The conducted analysis revealed that Spain, France, Germany and Italy are the leaders in the import of liquefied gas, on the territory of which LNG terminals are already operating. It is noted that the total number of LNG terminals, which are already functioning or planned in the short term, is 36 terminals. Significant transit prospects for the further transportation of liquefied gas are formed during the construction of LNG terminals in Spain and Poland. However, it was concluded that despite significant qualitative changes in the European liquefied gas market during 2022, the share of Russian energy resources still remains quite significant. Therefore, it is proposed to carry out further transformation of the liquefied gas market of EU countries through further differentiation of importers.

Key words: liquefied natural gas, LNG import terminal, Floating Storage and Regasification Unit (FSRU).

УДК 620.92:330.332 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2793
JEL Q42, G15, G18

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ІНВЕСТУВАННЯ У ВІДНОВЛЮВАЛЬНУ ЕНЕРГЕТИКУ

Подольчук Дмитро Володимирович*, аспірант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ORCID 0000-0001-7370-121X*

© Подольчук Д.В., 2022

Стаття отримана редакцією 26.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 26.11.2022

Вступ. Повномасштабне вторгнення росії в Україну, санкції у відповідь від цивілізованого світу, загострення енергетичної війни росії з країнами ЄС у сукупності зумовили зростання вартості енергетичних ресурсів. Висока ціна нафти, газу та вугілля вкотре привернули увагу до необхідності розвитку відновлювальних джерел енергії (ВДЕ). Саме ВДЕ є найкращою гарантією незалежності від імпорту викопного палива та автократичних режимів.

У цілому зміна структури балансів виробництва і споживання енергії за рахунок збільшення частки безвуглецевих технологій є результатом необхідності вирішення економічних, демографічних, кліматичних та технологічних проблем. Такі зміни енергетичних пріоритетів були затверджені в базових документах ООН у 2012 р. та 2015 р. Вказані цілі були прийняті всіма країнами світу.

Упродовж останнього десятиліття відновлювальна енергетика розвивалася найшвидшими темпами серед інших енергетичних секторів, чому сприяли значні обсяги приватних інвестиції та державних субсидій. За останні 10 рр. інвестиції в нові потужності ВДЕ збільшилися у 7 разів. У контексті згаданої війни росії відновлення роботи вугільних шахт у ЄС, подовження роботи атомних енергоблоків не передбачає автоматичне зменшення використання ВДЕ.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Певні теоретичні та практичні аспекти розвитку ринків відновлювальних джерел енергії активно висвітлюються у сучасній науковій літературі. Герасимчук В., Романюк О. [1] досліджували тенденції розвитку ВДЕ у світі та Україні впродовж 2010–2014 рр. Кудря С. у своїй роботі [3] зробив акцент на технологічних та інвестиційних аспектах розвитку ВДЕ в Україні. Кучерява І., Сорокіна Н. [4] також аналізували ВДЕ у світі та Україні, але для пізнішого періоду. У роботі Дороніної І. [2] приділено увагу сучасному нормативно-правовому забезпеченню розвитку ВДЕ в Україні в контексті глобальних регуляторних змін. Зважаючи на інтерес урядів багатьох країн до ВДЕ як інструменту декарбонізації власної економіки, зменшення залежності від імпорту енергоносіїв, динамічності секторів ВДЕ, зростання їх технологічної зрілості, існує потреба у дослідженні рис сучасних інвестиційних процесів глобального ринку ВДЕ.

Мета статті: виявлення особливостей інвестиційних процесів у ВДЕ у розрізі регіонів, технологій та стадій виробничого ланцюга.

Основний матеріал і результати. Міжнародне енергетичне агентство (International Energy Agency, IEA) у своєму останньому звіті зазначає, що у 2022 р. загальна сума рахунків за електроенергію у світі вперше перевищить 10 трлн дол. США [15]. Проте, стрибок цін на енергоносії має і позивні наслідки: дефіцит пропозиції енергетичних ресурсів зумовлює відновлення інвестицій у ВДЕ.

У 2022 р. глобальні інвестиції в енергетику за оцінкою експертів IEA зросли більш ніж на 8% і досягли загалом 2,4 трлн дол. США, що є значно вище за доковідний рівень (рис. 1). У цілому, збільшення інвестиційної активності спостерігається у всіх секторах енергетики, але найбільше зростання впродовж останніх років в електроенергетиці (переважно у сфері ВДЕ та електромереж), а також за рахунок збільшення витрат на підвищення ефективності кінцевого споживання. Інвестиції в нафту, газ, вугілля та постачання низьковуглецевого палива – єдина сфера, яка в сукупності залишається нижче рівня до

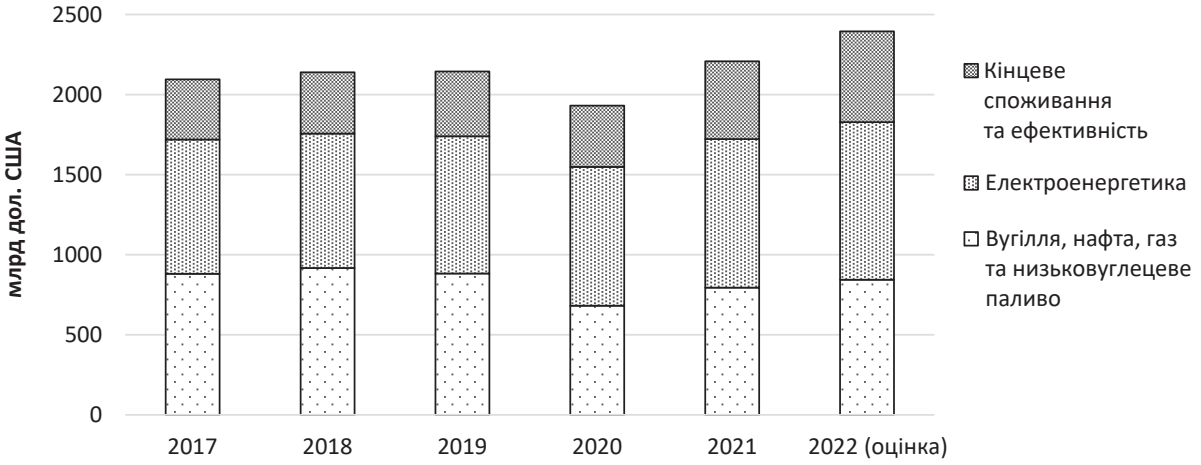

Рис. 1. Глобальні інвестиції в енергетику, 2017–2022, млрд дол. США

Джерело: [15]

пандемії у 2019 р. Це, незважаючи на стрімке зростання ціни на пальне, що генерує надприбутки постачальникам: чистий дохід для світових виробників нафти і газу подвоївся в 2022 р. і становив близько 4 трлн дол. США.

Важливо відзначити, що майже половина з 200 млрд дол. США очікуваних додаткових капітальних інвестицій у 2022 р., найімовірніше, перекрилися вищими витратами, а не створили додаткові потужності з енергопостачання або економії. Витрати зростають через проблеми в ланцюжку постачання, обмежених ринків спеціалізованої робочої сили та послуг, а також вплив більш високих цін на енергоносії на основні будівельні матеріали, такі як сталь і цемент.

Вплив зростання витрат помітний не лише у сфері постачання палива, але й на технології зеленої енергії: після кількох років зниження вартість сонячних панелей та вітряних турбін збільшилася на 10 % та 20 % відповідно з 2020 р. Занепокоєння щодо інфляції витрат стримує бажання компаній збільшувати інвестиції, незважаючи на цінові сигнали.

Інвестиції в чисту енергію демонструють вищі темпи зростання, ніж інвестиції в енергетичний сектор загалом. Очікується, що у 2022 р. вони перевищать 1,4 трлн дол. США, що становитиме майже три чверті від загального зростання інвестицій в енергетику. Середньорічний темп зростання інвестицій у чисту енергію протягом п’яти років після підписання Паризької угоди у 2015 році становив трохи більше 2 %. З 2020 р. цей показник зріс до 12 %, що набагато менше, ніж потрібно для досягнення міжнародних кліматичних цілей. Китай, ЄС та США найбільше інвестували в чисту енергію в 2021 р. – 380 млрд дол. США, 260 млрд дол. США та 215 млрд дол. США відповідно. Досягнуті успіхи були додатково підтримані підвищенням конкурентоспроможності багатьох технологій чистої енергії з точки зору витрат, а також політичними та фіскальними заходами для переходу.

У цілому ВДЕ характеризується позитивними тенденціями розвитку. Навіть незважаючи на зростання вартості у 2022 р., технології зеленої енергетики, такі як вітряна та сонячна фотоелектрична енергія, залишаються найдешевшим варіантом для нового виробництва електроенергії в багатьох країнах, навіть без урахування високих цін на вугілля та газ. ВДЕ, мережі постачання та накопичення нині становлять понад 80 % від загального обсягу інвестицій у енергетичний сектор.

Майже половина нових інвестицій у ВДЕ припадає на сонячну фотоелектричну енергію. Акцент у вітроенергетиці зміщується – 2020 р. був рекордним для наземних проектів, 2021 р. став вдалим для офшорних проектів: понад 20 ГВт введено в експлуатацію, а витрати склали близько 40 млрд дол. США.

Аналіз проектів та компаній у сфері ВДЕ показує, що у першій пол. 2021 р. у нові проекти та компанії було вкладено 174 млрд дол. США, що зумовлено зростанням державного фінансування, розміщенням венчурного капіталу та зобов’язань за прямими інвестиціями [6]. Це найбільший обсяг вкладень (зареєстрований) за першу половину року. Він на 1,8 % більший, від першої половини 2020 р., проте на 7 % нижчий за максимум другої половини 2020 р. Дані бази даних угод та проектів BNEF показують, що зниження інвестицій у нові проекти в галузі ВДЕ було компенсоване різким зростанням розміщення акцій компаній, що працюють у цій сфері.

Також у першому півріччі 2021 р. обсяг нового акціонерного капіталу, залученого на публічних ринках, досяг рекордного рівня – 28,2 млрд дол., а обсяг зобов'язань венчурного та приватного капіталу перед компаніями ВДЕ досягнув 5,7 млрд дол. США. Ці фактори зробили основний внесок у найвищий загальний показник першого півріччя. Водночас, інвестиції в сонячні проекти зросли на 9 % порівняно з 2020 р. Проте обсяг фінансування вітряних активів знизився порівняно з першим півріччям 2020 р., що стало рекордним періодом фінансування великих офшорних вітряних електростанцій. У цілому інвестиції у відновлювану енергетику витримали наслідки глобальної пандемії, на відміну від інших секторів енергетичної економіки, де спостерігалася волатильність. Проте зростання на 1,8 % на рік є недостатнім для досягнення глобального нульового рівня.

У загальній структурі фінансування венчурне фінансування становило $ 1,2 млрд, державні і корпоративні НДДКР – $ 5,7 млрд і $ 7,7 млрд відповідно, а інвестиції на публічних ринках – $ 6,6 млрд. Таким чином, загальний обсяг інвестицій в компанії на ранніх стадіях склав $ 23 млрд.

Загальний обсяг нових інвестицій у ВДЕ у 2019 р. склав 301,7 млрд дол. Окрім інвестування молодих компаній, два найбільших агрегати – фінансування активів у розмірі 230,1 млрд дол. і малі розподілені потужності (сонячні системи) у розмірі 52,1 млрд дол. Також сюди входить реінвестований капітал у розмірі $ 3,4 млрд. Це гроші, залучені на публічних ринках або від приватного капіталу, які потім йдуть на будівництво нових потужностей ВДЕ.

У 2019 р. діяльність з концентрації капіталу у секторі (купівля активів, рефінансування, а також поглинання і викупи компаній) склала 100,7 млрд дол. Якщо додати цю суму до суми нових інвестицій, то загальна вартість всіх фінансових операцій у секторі складе 402,4 млрд дол. [11].

У межах секторів помітне домінування вітрової та сонячної енергії з 2008 р, коли почав закінчуватися бум ринку біопалива в США і Бразилії. У 2019 р. на вітрову і сонячну енергетику припадало 283,7 млрд дол. США від загального обсягу інвестицій, в той час як на інші сектори припадало лише 18,1 млрд дол. США.

У 2019 р. витрати на НДДКР в галузі ВДЕ зросли на 1 % і склали $ 13,4 млрд. Левова частка цих витрат припала на сонячну енергію – $ 6,7 млрд, трохи більше половини від загального обсягу. На другому місці йде вітрова енергетика – $ 2,7 млрд, одна десята. Біопаливо посіло третє місце з 1,8 млрд. доларів, або трохи більше 13 %. Найбільше зростання спостерігалося в малій гідроенергетиці – на 29 % до 742 млн дол.

Інвестиції в НДДКР у сфері сонячної енергетики у 2019 р. продовжували зростати – на 1 % – навіть незважаючи на те, що жорстка конкуренція вивела з бізнесу одну п'яту частину виробників [14].

Технологія виробництва сонячних елементів продовжує вдосконалюватися – збільшується кількість шин – срібних ліній, які акумулюють струм – на кожному сонячному елементі. Це підвищує вихід енергії за рахунок зниження електричного опору і затінення основного елемента, а також зменшує кількість необхідної срібної пасти, оскільки кожна шина тонша. Раніше стандартною кількістю шин було чотири, нині їх встановлюють дев'ять [14].

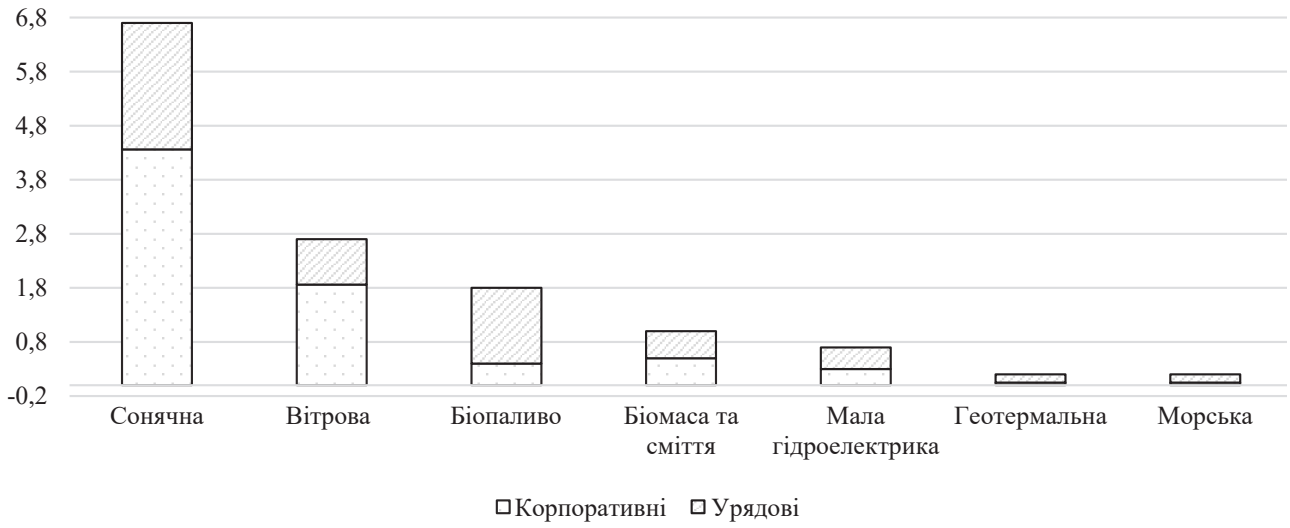

Рис. 2. Інвестиції в НДДКР у сфері ВДЕ, 2019 р.

Джерело: [10; 11]

Проаналізуємо розподіл інвестицій в розрізі джерел фінансування. Венчурний капітал і прямі інвестиції у відновлювану енергетику зросли на 22 % до $ 3 млрд. Це найвищий рівень з 2015 р., але менше третини від піку 2008 р. Венчурні інвестиції на ранніх і пізніх стадіях значно зросли, а прямий капітал скоротився на 22 % до $ 1,8 млрд, що становить лише чверть від піку 2008 р. [13; 14]

Основні технології ВДЕ і компанії, які їх виробляють, в даний час є зрілими, тому потреба в таких формах фінансування на ранніх стадіях менша, ніж десять років тому.

Існує два інших чинники, які також сприяли зниженню траєкторії фінансування відновлювальних джерел енергії з боку венчурних / приватних інвесторів в порівнянні з попередніми періодами. По-перше, більша частина досліджень в основних секторах вітрової та сонячної енергетики, а також біомаси та переробки відходів в енергію в даний час проводиться у великих компаніях, а не в малих підприємствах.

Інша причина полягає в тому, що раніше фонди ранньої стадії мали чіткі результати своїх інвестицій в «зелену» енергетику, і багато хто з їхніх компаній-інвесторів зазнавали труднощів в умовах жорсткої конкуренції, зокрема, у виробництві сонячної енергії. Деякі з цих інвесторів нині переключилися на інші низьковуглецеві галузі, такі як електротранспорт і зберігання енергії. У 2019 р. в сфері електромобілів було укладено дві угоди VC / PE на суму понад 1 млрд доларів, а в сфері акумуляторів – одна.

Проте, в 2019 р. у деяких секторах відновлюваної енергетики спостерігалося значне зростання в порівнянні з попереднім роком. Обсяг венчурних / приватних інвестицій в сонячну енергетику виріс на 29 % до 1,8 млрд дол., а у вітрову – на 157 % до 529 млн дол., причому новий капітал часто дістається розробникам проектів, а не виробникам або піонерам технологій. У крихітному морському секторі, де розвиток технологій знаходиться на ранній стадії, інвестиції VC/PE виросли в чотири рази до $ 6 млн на основі всього двох невеликих угод за участю шотландських і французьких розробників приливних турбін [11; 14].

На ринках публічних інвестиції в компанії відновлюваної енергетики виросли на 11 % до $ 6,6 млрд, що становить лише третину від максимуму, досягнутого у 2007 р. Публічні ринки є стабільними, тому що в основних секторах – сонячної та вітрової енергії – нині домінують успішні глобальні компанії, які не потребують інвесторів. Обсяг коштів, залучених у ході IPO, зріс на 47 % до $ 2 млрд, але це лише шоста частина від максимуму 2007 р. Інвестиції у вторинні і PIPE розміщення зросли на 4 % до $ 2,9 млрд, а інвестиції в конвертовані цінні папери впали на 6 % до $ 1,7 млрд.

Традиційно найбільше інвестицій на публічному ринку було вкладено в сонячну енергетику – на 19 % до 3,6 млрд дол., а на другому місці – у вітроенергетику – на 63 % до 2,4 млрд дол. Інвестиції в біопаливо виросли більш, ніж в три рази, і склали 306 млн дол.

Упродовж 2015–2020 рр. інвестиції у ВДЕ країн, що розвиваються, за виключенням гідроенергетичних проектів потужністю понад 50 МВт, перевищують інвестиції у розвинених країнах, хоча і з меншим відривом, ніж у попередні роки, склавши 50,5 % від загального обсягу за 2020 рік. Інвестиції

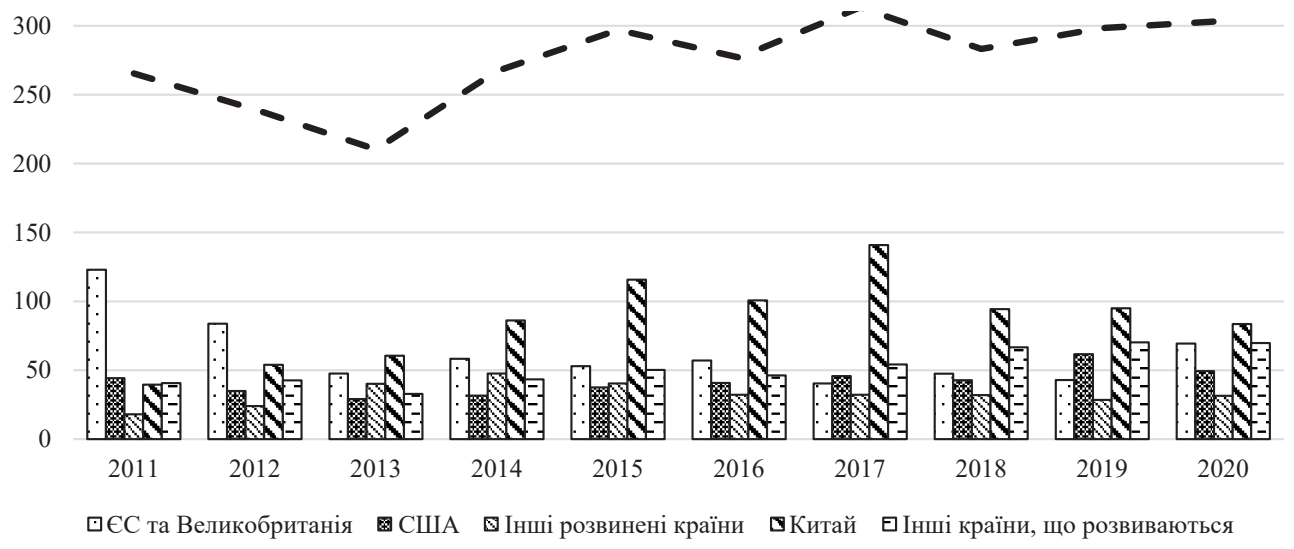

Рис. 3. Розподіл інвестицій у ВДЕ між країнами, 2011–2020

Джерело: [15]

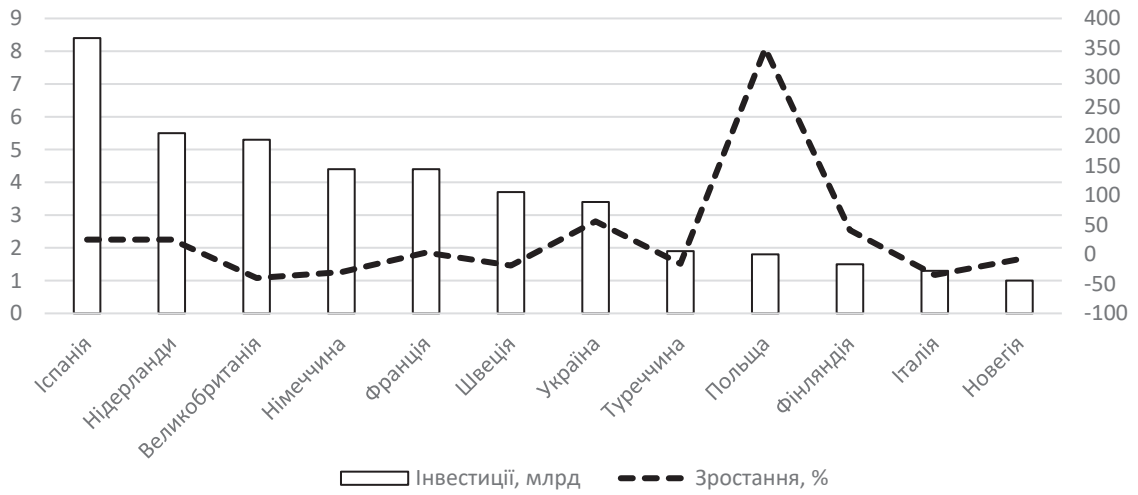

Рис. 4. Інвестиції у ВДЕ в розрізі країн, 2019 р.

Джерело: [14]

за рік зросли на 13 % у розвинених країнах і знизилися на 7 % у країнах, що розвиваються, і країнах з ринком, що формується.

ЄС поки залишається лідером у сфері ВДЕ. У 2019 р. інвестиції знизилися на 7 % до 54,6 млрд дол. США, що на кілька млрд дол. нижче середнього показника по регіону за п'ять років. Помітним є контраст в розрізі видів ВДЕ: інвестиції у вітроенергетику знизилися на 24 % до 26,4 млрд дол., а в сонячну енергетику зросли на 25 % – до 24,6 млрд дол. [9].

У сонячну енергетику в ЄС у 2019 р. залучено більше інвестицій, ніж в роки після 2012 р., який був кінцем буму в Німеччині й Італії, викликаного щедрими державними пільговими тарифами. У 2019 р. сектор виграв від поширення низьковитратних проектів в Іспанії та інших країнах, спираючись на тарифи, встановлені на аукціонах або через угоди про купівлю електроенергії в приватному секторі.

У 2019 р. біомаса та відходи в енергетиці стали також значущим сектором для Європи: інвестиції зросли на 12 % до $ 3,1 млрд, що є найвищим показником з 2016 р. Лідируючу позицію зайняла енергетика з використанням відходів [14].

Рис. 4 ілюструє той факт, що в 2019 р. інвестиції у виробничі потужності в Європі почали рівномірніше розподілятися між країнами. Така ситуація існувала не завжди. У деякі попередні періоди лише на декілька ринків (наприклад, на Німеччину і Великобританію в 2016 р.) припадала більша частина виділених в Європі коштів [9].

У 2019 р. не менше 12 країн залучили інвестиції в розмірі понад 1 млрд дол. США. У цей період Іспанія вперше інвестувала у ВДЕ найбільше у ЄС. Вона була близькою до першого місця раніше – у 2007 і 2008 рр., проте не змогла випередити тодішнього регіонального лідера – Німеччину. Загальний обсяг інвестицій Іспанії в 2019 р., що склав $ 8,4 млрд., на 25 % більший, ніж в попередньому році, і є найвищим для країни з 2011 р. Відмінною рисою останнього зростання іспанських інвестицій у ВДЕ є те, що будівництво потужностей ведеться з набагато нижчими капітальними витратами на мегават, ніж десятиліття до того. Більшість угод з фінансування в 2019 р. були пов'язані з сонячною енергетикою, інвестиції в яку зросли на 75 % – до 6 млрд дол., в той час як обсяг операцій з вітроенергетики впав на 20 % – до 2,4 млрд дол. [14].

Висновки. Упродовж останнього десятиліття відновлювальна енергетика розвивалася найшвидшими темпами серед інших енергетичних секторів, чому сприяли значні обсяги приватних інвестиції та державних субсидій. Зелена енергетика, попри зростання собівартості, залишається найдешевшим варіантом для нового виробництва електроенергії в багатьох країнах. У межах секторів помітне домінування вітрової та сонячної енергії. Половина нових інвестицій у ВДЕ припадає на сонячну фотоелектричну енергію. Серед джерел фінансування найбільше значення має державне, венчурний капітал та зобов'язання за прямими інвестиціями. Потреба у двох останніх формах фінансування знизилася для основних технології ВДЕ оскільки вони вже є зрілими. Більше половини від загального обсягу витрат на НДДКР припадає на сонячну енергію. ЄС поки залишається лідером у сфері ВДЕ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасимчук В.Г., Романюк О.В. Тенденції розвитку відновлюваної енергетики у світі та в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 14. С. 4–8.
2. Дороніна І.І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Public Administration and Local Government*. 2020. Is. 1(44). P. 31–43.
3. Кудря С.О. Стан та перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Вісн. НАН України*. 2015. № 12. С. 19–26.
4. Кучерява І.М., Сорокіна Н.Л. Відновлювана енергетика в світі та Україні станом на 2019 р. – початок 2020 р. *Гідроенергетика України*. 2020. № 1-2. С. 38–44.
5. Public market financing lifts renewable energy investment to new first-half year record in 2021. URL: https://bioenergyinternational.com/public-market-financing-lifts-renewable-energy-investment-to-new-first-half-year-record-in-2021-bnef/
6. Renewable Energy Investment Tracker, 2H 2022. BloombergNEF. URL: https://assets.bbhub.io/professional/sites/24/BNEF-2H-2022-Renewable-Energy-Investment-Tracker_Final-ABRIDGED.pdf
7. Renewable Energy Sector Defies Supply Chain Challenges to Hit a Record First-Half For New Investment. URL: https://about.bnef.com/blog/renewable-energy-sector-defies-supply-chain-challenges-to-hit-a-record-first-half-for-new-investment/
8. Renewables 2019. Global Status Report. URL: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/gsr_2019_full_report_en.pdf
9. Renewables 2020. Analysis and forecast to 2025. International Energy Agency. 2020. 172 p. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/deliver/c74616c1-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpublication%2Fc74616c1-en&mimeType=pdf
10. Renewables 2020. Global Status Report. URL: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/gsr_2020_full_report_en.pdf
11. Renewables 2021. Global Status Report. URL: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2021_Full_Report.pdf
12. Renewables 2022. Global status report. URL: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2022_Full_Report.pdf
13. World Energy Investment 2020. URL: https://iea.blob.core.windows.net/assets/ef8ffa01-9958-49f5-9b3b-7842e30f6177/WEI2020.pdf
14. World Energy Investment 2021. URL: https://iea.blob.core.windows.net/assets/5e6b3821-bb8f-4df4-a88b-e891cd8251e3/WorldEnergyInvestment2021.pdf
15. World Energy Investment 2022. URL: https://iea.blob.core.windows.net/assets/b0beda65-8a1d-46ae-87a2-f95947ec2714/WorldEnergyInvestment2022.pdf

REFERENCES:

1. Gerasimchuk, V., Romanyuk, O. (2015), "Trends in the development of renewable energy in the world and in Ukraine", *Scientific Bulletin of the International Humanities University*, no. 14, pp. 4–8.
2. Doronina, I., (2020), "Regulatory and legal support for the development of renewable energy in Ukraine", *Public Administration and Local Government*, is. 1 (44), pp. 31–43.
3. Kudria, S., (2015), "Status and prospects of renewable energy development in Ukraine", *Visn. NAS of Ukraine,* no. 12, pp. 19–26.
4. Kucheryava, I., Sorokina, N. (2020), "Renewable energy in the world and in Ukraine as of 2019 – beginning of 2020", *Hydropower of Ukraine*, no. 1-2, pp. 38–44.
5. Public market financing lifts renewable energy investment to new first-half year record in 2021, available at: https://bioenergyinternational.com/public-market-financing-lifts-renewable-energy-investment-to-new-first-half-year-record-in-2021-bnef/
6. Renewable Energy Investment Tracker, 2H 2022. BloombergNEF, available at: https://assets.bbhub.io/professional/sites/24/BNEF-2H-2022-Renewable-Energy-Investment-Tracker_Final-ABRIDGED.pdf
7. Renewable Energy Sector Defies Supply Chain Challenges to Hit a Record First-Half For New Investment, available at: https://about.bnef.com/blog/renewable-energy-sector-defies-supply-chain-challenges-to-hit-a-record-first-half-for-new-investment/
8. Renewables 2019. Global Status Report, available at: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/gsr_2019_full_report_en.pdf
9. Renewables 2020. Analysis and forecast to 2025. International Energy Agency. 2020. 172 p., available at: https://www.oecd-ilibrary.org/deliver/c74616c1-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpublication%2Fc74616c1-en&mimeType=pdf
10. Renewables 2020. Global Status Report, available at: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/gsr_2020_full_report_en.pdf
11. Renewables 2021. Global Status Report, available at: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2021_Full_Report.pdf
12. Renewables 2022. Global status report, available at: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2022_Full_Report.pdf
13. World Energy Investment 2020, available at: https://iea.blob.core.windows.net/assets/ef8ffa01-9958-49f5-9b3b-7842e30f6177/WEI2020.pdf
14. World Energy Investment 2021, available at: https://iea.blob.core.windows.net/assets/5e6b3821-bb8f-4df4-a88b-e891cd8251e3/WorldEnergyInvestment2021.pdf
15. World Energy Investment 2022, available at: https://iea.blob.core.windows.net/assets/b0beda65-8a1d-46ae-87a2-f95947ec2714/WorldEnergyInvestment2022.pdf

УДК 620.92:330.332
JEL Q42, G15, G18

Подольчук Дмитро Володимирович, аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. **Особливості міжнародного інвестування у відновлювальну енергетику.**

Відновлювана енергетика в останні роки демонструє найшвидші темпи зростання серед енергетичних секторів. Приватні інвестиції та державні субсидії сприяли цьому зростанню. Незважаючи на збільшення вартості, зелена енергетика залишається найдешевшим варіантом для нового виробництва електроенергії в багатьох країнах. Вітрова та сонячна енергетика домінують у цьому секторі. Половина нових інвестицій у відновлювану енергетику припадає на сонячну фотоелектричну енергетику. Більшу частину фінансування забезпечують державне фінансування, венчурний капітал та прямі інвестиційні зобов'язання. Попит на останні дві форми фінансування зменшився для зрілих технологій відновлюваної енергетики. Більше половини загальних витрат на субсидії у сфері відновлюваної енергетики припадає на сонячну енергетику. ЄС залишається лідером у сфері відновлюваної енергетики.

Ключові слова: відновлювальні джерела енергії, інвестиції, державні субсидії, венчурний капітал, приватний капітал.

UDC 620.92:330.332
JEL Q42, G15, G18

Dmytro Podolchuk, PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv. **Peculiarities of international investment in renewable energy.**

The growth of renewable energy in recent years is due to the combination of private investment, government subsidies, and favourable regulatory frameworks. Renewable energy, particularly wind and solar, has emerged as a dominant player in the energy sector and continues to be the cheapest option for new electricity generation in many countries. The primary sources of financing are public funding, venture capital, and private equity. With the maturity of the renewable energy sector, the need for venture capital and private equity funding has declined. However, mergers and acquisitions play a critical role in financing renewable energy by enabling early investors to exit their investments and redeploy their capital. Solar photovoltaics receive the majority of renewable energy investments and spending. The European Union is at the forefront of renewable energy development, with governments and private investors recognising the importance of transitioning to clean energy sources for economic and environmental reasons. The shift towards renewable energy results in job creation and economic growth and improves energy security by reducing reliance on fossil fuels and increasing self-sufficiency. In the next few years, the renewable energy sector will likely see a rise in investments from various stakeholders. The private sector has a critical role in the transition to a low-carbon energy system, and the growth of renewable energy sources profoundly impacts the global economy. Renewable energy boost creates jobs, drives innovation and improves energy security, making it a critical component of sustainable development. Furthermore, renewable energy projects can also benefit local communities by improving energy access and creating economic opportunities, such as developing microgrids in rural areas. This can lead to improved living standards, especially in developing countries with limited access to electricity. Therefore, the continued growth and development of renewable energy remains a critical goal for many countries and regions. The renewable energy sector is expected to grow, providing new opportunities and benefits to society.

Key words: renewable energy sources, investment, government subsidies, venture capital, private equity.

УДК 339.922:[338.1-022.344:502.174 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2794
JEL F18, F64, O2, O13, O44

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Яценко Ольга Миколаївна*, доктор економічних наук, професор
Швиданенко Олег Анатолійович, доктор економічних наук, професор**
Швиданенко Генефа Олександрівна*, кандидат економічних наук, професор,**
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

**ORCID 0000-0003-4399-2217*
***ORCID 0000-0002-5021-0271*
****ORCID 0000-0001-6737-7935*

© Яценко О.М., 2022
© Швиданенко О.А., 2022
© Швиданенко Г.О., 2022

Стаття отримана редакцією 24.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 24.11.2022

Вступ. Перманентне посилення економічної крихкості, зростання нерівності у суспільстві, загострення екологічних проблем, зростання політичної невизначеності та геополітичної напруженості збільшують ризики криз різного походження у світі. Прийнято розглядати ці ризики окремо, проте вони можуть взаємодіяти один з одним і створювати каскадні ризики та потрясіння для навколишнього середовища, економіки та суспільства, а також можуть призвести до великої кількості соціальних та екологічних проблем та значних економічних втрат. В умовах падіння світової економіки, динамізації глобальної конкуренції, зростання цін на природні ресурси, зростання курсів валют, з одного боку, та повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну, з іншого, євроінтеграційний вектор розвитку для України набуває особливої актуальності. Світове товариство констатує незворотні економічні зміни і актуалізацію екологічного «порядку денного». Визначальним мотивом у поствійськовий період стане захист і реалізація національних інтересів, насамперед сталого економічного зростання та глобальної конкурентоспроможності, доступу до ринків та ефективного розподілу ресурсів, активізації бізнесу, включаючи ММСП та покращення добробуту населення. Тому країна прагне стати членом ЄС та розвивати зовнішньоторговельні відносини і зацікавлена в поглибленні співпраці на двосторонній та багатосторонній основі з врахуванням новітніх трендів, в т.ч. нової політики щодо екологізації, відповідно до вимог Європейської зеленої угоди та нового плану дій щодо економіки замкнутого циклу (CEAP) який Європейська комісія прийняла у березні 2020 р. Він є одним із основних будівельних блоків Європейської зеленої угоди, нового порядку денного Європи щодо сталого зростання. Перехід ЄС до циркулярної економіки зменшить тиск на природні ресурси та створить стійке зростання та робочі місця. Це також є передумовою для досягнення цілі ЄС щодо кліматичної нейтральності до 2050 р. та зупинки втрати біорізноманіття [6]. Новий план дій анонсує ініціативи протягом усього життєвого циклу продуктів. Він орієнтований на те, як розроблено продукти, сприяє процесам циклічної економіки, заохочує стале споживання та спрямований на запобігання утворенню відходів і збереження використаних ресурсів в економіці ЄС якомога довше. Ці особливості визначили тему дослідження, його архітектоніку та логіку.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Сучасна економічна система вимагає нових підходів і втратила можливість забезпечувати сталий розвиток суспільства у майбутньому. Парадигма нинішнього розвитку вибудовується через призму економічного, екологічного та соціального стану суспільства та глобальних і локальних викликів, пов'язаних з геополітичною нестабільністю, поширенням пандемії, викликаної COVID 19 та війною в Україні та рядом інших факторів. Надмірне антропогенне навантаження на природні ресурси та їх виснаження призвело до непередбачених та багато в чому

невиправних наслідків як для локальних екосистем, так і для біосфери в цілому. Зазначені тенденції вимагають перегляду традиційних підходів до економічного зростання та забезпечення й гарантування добробуту суспільству через перехід від лінійної моделі розвитку до моделі циркулярної економіки. Циркулярна економіка у країнах Європейського Союзу визнана як основа стратегії сталого зростання та закріплена у Плані дій ЄС щодо переходу до циркулярної економіки [6]. Проблему досягнення цілей сталого розвитку через механізми циркулярної економіки досліджують на глобальному рівні Зварич Р., Зварич І. [21]; Дубель М.В. [36]; Кірххер Дж., Райке Д. та Хеккерт М. [16]; Бокен Н., Оліветті Е., Каллен Дж., Поттінг Дж., Ліфсет Р. [5]; Гайсдорфер М. [12]; Панченко В., Резнікова Н. [20; 21; 45; 47], Варфоломєєв М. та Чуріканова О. [29] та інші. Впровадження регіональної та секторальних політик циклічної економіки досліджують Арсова С., Дженовезе А., Кетикидис Р., Альберіх Дж., Соломон, А. [3]; Гахович Н., Шинкарук Л. [32]; Шебанін В., Решетілов Г. [52]; Злотнік М., Мельник О. [39]; Барицька К. [28], Швиданенко О. [54; 55] та інші. Інституційні особливості та перспективи і національні відзнаки досліджують Зуєв В. [40]; Кваша Т., Паладченко О. [41]; Лойко В. [43]; Крисоватий А., Сохацька О., Скавронська І. [42].

Як зазначає ряд науковців, економіка замкнутого циклу або циркулярна економіка поступово змінює традиційну лінійну концепцію економіки [11]. Для лінійної моделі економіки характерний підхід, де продукти виробляють, використовують і утилізують (take-make-dispose). Для циркулярного підходу визначальним є принцип 3-R: 1) reduce: скорочують використання ресурсів і віддають пріоритет поновлюваних матеріалів; 2) reuse: максимально ефективно використовують продукти; 3) recycle: відновлюють побічні продукти і відходи для подальшого використання в економіці [22].

Кірххер Дж., Райке Д. та Хеккерт М. категорію «циркулярна економіка» досліджують як економічну систему, що тримається на бізнес-моделях, які передбачають альтернативне повторне використання з метою досягнення сталого розвитку, збереження навколишнього середовища, економічного зростання і соціальної справедливості в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь [16]. Варфоломєєв М., Чуріканова О. та Мірошниченко С. [44] вивчають циркулярну економіку з позицій впливу на сталий розвиток у контексті глобалізаційних змін та обґрунтовують її як невід'ємний шлях українського майбутнього в аспекті глобалізації. Дерій Ж., Бутенко Н., Зосименко Т. розглядають питання розвитку циркулярної економіки в розрізі окремих суб'єктів національного господарства та використання інструментів екологічної політики при вирішенні задач сталого розвитку, оптимізації інструментів екологічної політики при вирішенні проблем раціонального використання земельних ресурсів, а також обґрунтовують необхідність імплементації сталого розвитку як ключового принципу галузевого співробітництва Україна та ЄС [33–35]. Кульчицька І. досліджує циркулярну економіку з позиції повторного використання сировини та продукції, які в результаті залишатимуться в обігу якомога довше, а їх цінність буде максимальною, а перехід до циркулярної економіки забезпечить зменшення видобутку природних ресурсів, зменшення виробничих відходів та повторне використання тих, які вже були створені [17]. Зварич І. та Зварич Р. розглядають глобальну економіку з погляду циркулярності та як засіб побудови нового екологічно стійкого суспільства [21; 37–38]. Гайсдорфер М. [12] теоретично доводить, що циркулярна економіка є регенеруючою системою, в якій витрати ресурсів, викиди і втрати енергії мінімізуються за рахунок закриття і зменшення матеріальних і енергетичних циклів.

З точки зору міжнародної економічної безпеки це питання вивчають Панченко В., Осауленко О., Ніценко В. та доводять, що конкурентоспроможність, яка визначається набором інституцій, політик і факторів, що визначають рівень продуктивності країни, трансформується під впливом викликів сталого розвитку, які легітимізують упровадження ефективних та інноваційних рішень в управлінські процеси як на рівні державного управління, так і в бізнес-середовищі повністю відповідає запитам міжнародної економічної безпеки [20]. Хаасу В., Краусманна Ф., Віденгофера Д., Хайнца М. розглядають циркулярну економіку як стратегію зменшення споживання вихідних матеріалів і випуску відходів шляхом закриття економічної та екологічної петлі потоків ресурсів [14].

Окремі дослідники наголошують, що циркулярна економіка в контексті формування циркулярної електронної мережі є рішенням для подолання глобального марнотратства. Один головний висновок – країни повинні торгувати своїми відходами – це одне реальне рішення для уряду та джерело багатства для жителів. Наприклад, круговий ланцюжок електронної вартості літій-іонної батареї розділений на шість ключових сегментів, починаючи від видобутку та переробки сировини до утилізації готової продукції, виробництва акумуляторних батарей і виробництва електромобілів. Видобуток мінералів і

сировини для літій-іонних акумуляторів, а також переробка цих матеріалів зазвичай відбувається за межами ЄС. Процес формування кругового електронного ланцюга на кожному етапі має ризик: занадто централізована ланка постачання в одній країні [21; 36].

Підписання Угоди між Україною та ЄС актуалізувало вивчення питань євроінтеграції та імплементації принципів сталого розвитку у національну практику господарювання. Зокрема, Белажентіс А., Емерсон М., Едвардс, Т., Газізуллін І., Люке М., Мюллер-Йентш Д., Нанівська В., П'ятницький В., Шнайдер А., Швейкерт Р., Шевцов О., Шумило О., Зосименко Т., Шадура-Никипорець Н. та ін. досліджували питання міжсекторального співробітництва України та країн ЄС з позиції адаптації України до принципів циркулярної економіки [4; 7].

Постановка завдання. Головною метою статті є дослідження циркулярної економіки як головної передумови забезпечення сталого розвитку України в контексті євроінтеграційних прагнень держави.

Основний матеріал і результати. У ретроспективі переговори між Україною та ЄС щодо діючої базової угоди на заміну діючої Угоди про партнерство та співробітництво розпочалися у 2007 році, а у 2008 році сторони домовилися про нову назву майбутньої угоди – Угода про асоціацію [19]. У 2011 р. у Брюсселі відбувся фінальний XXI раунд переговорів щодо Угоди про асоціацію, під час якого було узгоджено всі чинні положення тексту Угоди [13]. Таким чином, Угода про асоціацію між Україною та ЄС була укладена з метою оновлення базових інституційних засад політичного та торговельно-економічного співробітництва. Новий виток торгової інтеграції відбувся у 2014 р., коли ЄС ухвалив рішення про скасування та зниження 98% митних тарифів на український експорт. Заключним етапом стала ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Верховною Радою України та Європейським Парламентом. Угода про асоціацію, яка містить положення Угоди про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ), набула повної чинності 01.09.2017 р., хоча деякі її частини набули чинності 01.11.2014 р., а положень Угоди про ПВЗВТ – від 01.01.2016 [4; 19; 27]. Новий виток взаємовідносин і прогресу почався у 2021 р., коли віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції О. Стефанишина обговорила з Комісаром ЄС з питань торгівлі Ф. Хоганом розвиток торговельних відносин між Україною та ЄС та повну лібералізацію всіх чотирьох свобод (вільного руху товарів, послуг, робочої сили і капіталу), а також можливість оновлення торговельної частини Угоди про асоціацію, що передбачало вищий рівень торговельно-економічної співпраці. Передбачалося три основних вектори оновлення Угоди (Євроінтеграція 2.0): 1) поглиблення галузевої інтеграції; 2) збільшення безмитного експорту на ринок ЄС; 3) скасування нетарифних заходів, що обмежують торгівлю з ЄС. Якщо деталізувати національні торговельно-економічні пріоритети України на той момент і в поствоєнний період вони актуалізуються на новому рівні, то вони вказують на: гармонізацію технічних регламентів промислових товарів з метою спрощення процедур сертифікації вітчизняних промислових товарів; перегляд низки торгових тарифних квот; співробітництво у сфері юстиції та безпеки; укладення Угоди про спільний авіаційний простір та Угоди ACAA (так званий промисловий безвіз); інтеграція енергосистеми України до єдиного європейського ринку електроенергії (просування України до ENTSO-E – Європейської мережі операторів систем передачі електроенергії); спрощення митних процедур; надання режиму внутрішнього ринку в чотирьох секторах (фінансовому, телекомунікаційному, поштовому та кур'єрському та морському); адаптація українського законодавства у сфері цифрових технологій до стандартів ЄС з метою інтеграції в єдиний цифровий ринок та посилення кібербезпеки. Ухвалення Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислової продукції (ACAA) дозволило б вітчизняним експортерам промислових товарів маркувати свою продукцію знаком CE та вільно продавати її на ринку ЄС без додаткової сертифікації [4; 13; 19; 23]. Це зменшить нетарифні бар'єри для українського промислового експорту до ЄС. Також варто зазначити, що після підписання ACAA в Україні буде вигідно розміщувати виробництво для подальшого експорту до ЄС, це сприятиме залученню іноземних інвестицій, відродженню промисловості, підвищенню конкурентоспроможності товарів на світовому ринку.

Пріоритетом також є виконання умов угоди у сфері санітарних та фітосанітарних заходів. Україна провела велику роботу в цьому напрямку, європейські стандарти вже діють у багатьох сферах. Таким чином, торговельні відносини між країнами завдяки запровадженню режиму вільної торгівлі сприяли б активізації торговельно-економічної співпраці та розширенню номенклатури експорту.

Особливу увагу потрібно звернути на те, що Європейський Союз зосереджується на інших інноваційних і глобальних питаннях, зокрема на широкомасштабній ініціативі ***Європейської зеленої угоди (European Green Deal)***, яка має зробити Європу першим у світі вуглецево-нейтральним континентом

до 2050 року. Майбутнє Європи залежить від здорової планети. Країни ЄС зобов'язуються досягти кліматичної нейтральності, виконуючи зобов'язання за Паризькою угодою. Європейська зелена угода – це стратегія ЄС щодо досягнення мети до 2050 р.

Необхідно зазначити, під час триваючої неспровокованої та невиправданої агресивної війни Росії проти України ЄС найрішучішим чином засудив ці дії, підтримує Україну та перманентно посилює колективний тиск на Росію, щоб вона припинила війну та вивела свої війська. Тобто, повномасштабна військова агресія Росії динамізувала процес вступу України до ЄС і зробила його невідворотним, що скоріше за все, це станеться у цьому десятиріччі. Це офіційно підтверджують західні партнери. Історично важливе рішення Європейської Ради про визнання європейської перспективи та надання Україні статусу країни-кандидата датується від 23.06.2022 р. Країна отримала статус кандидата, що свідчить про добрий темп у виконанні вимог ЄС.

Емпірично це означає, що Україні необхідно, по-перше, виконати вимоги щодо вступу до ЄС, так звані «7 кроків» набору визначених Єврокомісією критеріїв, без виконання яких неможливо почати переговори про вступ (рис. 1). По-друге, у післявоєнний період необхідно, по-можливості, інституційно (регуляторно) підтримати європейську промисловість і сільськогосподарський сектор у трансформації та якнайшвидшій адаптації до неминучих економічних наслідків глобальної кліматичної кризи, і таким чином ефективно захистити національну економіку від зростаючої конкуренції з боку виробників із третіх країн. На практиці це означає застосування принципу більше за більше у торгово-економічному співробітництві та переговорному процесі, тобто більше фінансової та технічної допомоги, більше доступу до ринку ЄС та можливостей для галузевої співпраці в обмін на більш структурні економічні реформи в Україні. Тобто в майбутньому визначальним принципом процесу адаптації українського законодавства мають стати чітко визначені переваги від доступу українських товарів і послуг на ринок ЄС. Тому для української сторони дуже важливо продемонструвати стратегічне бачення, сформулювати привабливі та переконливі пропозиції для ЄС, які співзвучні з пріоритетами «Європейської зеленої угоди».

Рис. 1. Оцінка виконання Україною вимог щодо вступу до ЄС, 2022 р.

Джерело: [49]

ЄС активно співпрацює з ***Глобальним альянсом з циркулярної економіки (GAERCE)***, який є добровільним міждержавним об'єднанням, метою якого є міжнародна координація щодо питань: переходу до циркулярної та ресурсоефективної економіки; здійснення систематизації національних політик та системи нормативного забезпечення сталого управління природними ресурсами, переходу до циркулярної економіки та промислового симбіозу, спираючись на відповідну інформацію; визначення слабких ланок та бар'єрів справедливого та циркулярного переходу; визначення потреб у дослідженнях та можливих напрямів покращення міжнародного управління; підтримка міждержавного партнерства з метою застосування досвіду використання найкращих практик з циркулярної економіки; сприяння міжнародному діалогу з питань управління природними ресурсами та варіантів покращення поточної ситуації в тому числі з більш широким використанням ресурсоефективних та циркулярних підходів [10; 22].

Як вже зазначалось у вступі, Європа прагне стати першим у світі кліматично-нейтральним континентом до 2050 р. Має відбутися перетворення ЄС на справедливе та процвітаюче суспільство з сучасною та конкурентоспроможною економікою. Це підкреслює необхідність цілісного та міжсекторального підходу, за якого всі відповідні сфери політики сприяють досягненню кінцевої мети, пов'язаної з кліматом. Пакет включає ініціативи, що стосуються клімату, навколишнього середовища, енергетики, транспорту, промисловості, сільського господарства та сталого фінансування – усі вони тісно взаємопов'язані. Європейська зелена угода була запущена Комісією в грудні 2019 р. Перехід до кліматичної нейтральності принесе значні можливості, такі як потенціал для економічного зростання, виникнення нових бізнес-моделей і ринків, нових робочих місць і технологічного розвитку [10].

Імплементації екологічних ініціатив на глобальному, регіональному, міжкраїновому та макро-, мезо-, мікрорівнях сприяють політичні ініціативи суб'єктів глобального, регіонального та національного рівнів. Однією з найбільш відомих в досліджуваному контексті є ініціатива ***SWITCH to Green***, яка сприяє створенню політичних основ та розвитку зеленого бізнесу за допомогою таких заходів, як підвищення обізнаності, визначення можливостей зеленої економіки, економічне моделювання, розвиток потенціалу державних установ, підтримка ініціатив приватного сектора, діалог між бізнесом тощо. Зелений бізнес зосереджений на ключових ланцюгах створення вартості, таких як виробництво продуктів харчування, текстиль, будівельні матеріали або туризм, і, як така, забезпечує модель, на якій можна будувати для майбутнього співробітництва в сфері циркулярної економіки.

Європейська комісія (ЄК), в свою чергу, для боротьби зі зміною клімату, ухвалила пакет законодавчих ініціатив ***«Fit for 55»***, який містить амбітні кліматичні цілі, що чітко відображають амбіції щодо екологічної (та цифрової) трансформації в ЄС в цілому та в окремих країнах-членах ЄС до 2030 р: скорочення викидів парникових газів (ПГ) мінімум на 55% до 2030 р. порівняно з рівнем 1990 р; частка відновлюваної енергії має становити понад 32%; підвищення енергоефективності щонайменше на 32,5%. Тобто, зазначений документ підготовлений для надання загального огляду пакета законодавчих ініціатив ЄС «Fit for 55», який є серією регламентів, законів і директив ЄС для прискорення досягнення цілі ЄС щодо скорочення шкідливих викидів на 55% до 2030 р. та відображає головні зміни в політиці та їх гіпотетичний вплив. Ми можемо сказати, що стратегія Європейської зеленої угоди має на меті змінити «правила гри» на ринку, керуючи екологічною трансформацією у постковідному та поствійськовому світі, що перебуває в пошуках напрямів та методів економічного відновлення, декарбонізації та підвищення екологічності економіки у країнах з більш сталою економікою.

Як справедливо зазначається в плані дій ЄС щодо циркулярної економіки, існує лише одна планета Земля, але до 2050 р. світ споживатиме так, ніби їх було три [6, 10]. Очікується, що глобальне споживання таких матеріалів, як біомаса, викопне паливо, метали та мінерали подвоїться протягом наступних сорока років, а щорічне утворення відходів зросте на 70% до 2050 р. Оскільки половина загальних викидів парникових газів і понад 90% втрат біорізноманіття та нестачі води відбуваються через видобуток і переробку ресурсів, Європейська зелена угода започаткувала узгоджену стратегію для кліматично нейтральної, ресурсоефективної та конкурентоспроможної економіки.

Категорія «циркулярність» означає ефективне повторне використання та переробку ресурсів, матеріалів та продуктів у замкнутих циклах. Циркулярна економічна модель є інноваційною платформою та забезпечує сталий розвиток через перехід від лінійної моделі, яка ґрунтується на споживанні та утилізації, до моделі, в якій термін служби продуктів є максимально подовженим, природні ресурси використовуються повторно, а матеріали та відходи максимально мінімізуються. Наразі виділяють три відмінні цикли циркулярності, що поступово стають ширшими: замикання ресурсних циклів, що визначається порівняно традиційної економічної системи; уповільнення циклів ресурсів і потоків матеріалів завдяки продовженню та посиленню використання продуктів для збереження їх цінності та вартості з часом; звуження ресурсних циклів за рахунок ефективнішого використання матеріалів, ресурсів й продуктів лінійної системи.

Системний і комплексний підхід до реалізації циркулярної економіки можна здійснювати цілісно, але водночас в основі кожної регіональної чи міської системи є риси циркулярної економіки [46; 51; 52].

В умовах обмежених природних ресурсів і необмежених потреб суспільства світова та національні економіки більше не можуть орієнтуватися на лінійні моделі виробництва та споживання і переорієнтовується на економіка замкненого циклу (циркулярну економіку) (рис. 2-3). Лінійній економіці притаманне надмірне використання природних ресурсів, їх використання та ліквідація відходів. Циркулярна модель зорієнтована на максимальне утримання продуктів і матеріалів в ланцюгу створення вартості

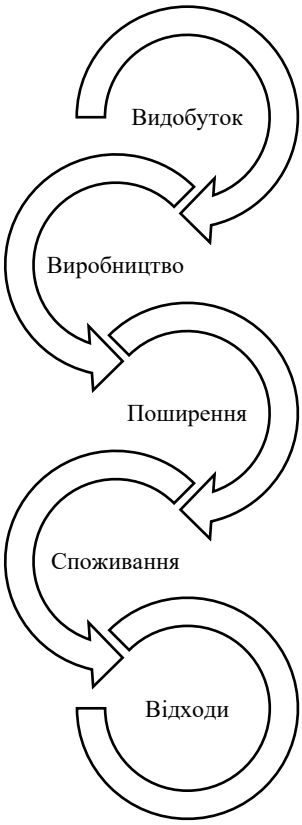

Рис. 2. Схематичне зображення лінійної економіки

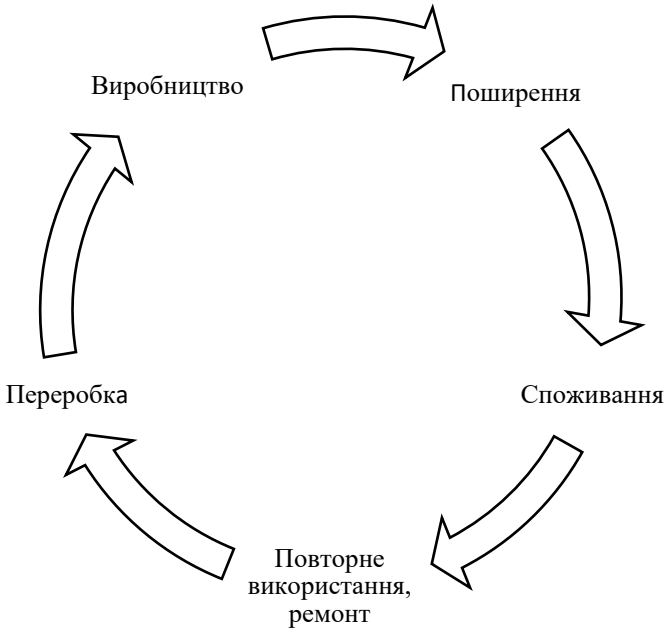

Рис. 3. Схематичне зображення циркулярної економіки

Джерело: побудовано авторами на основі систематизації [6; 10; 35]

протягом тривалішого періоду і максимальне відновлення сировинних ресурсів після закінчення експлуатаційного терміну служби продуктів для їх подальшого використання.

Циркулярна економіка заснована на принципах 3R: Reduce – скорочення використання природних ресурсів, підвищення ефективності виробництва; Reuse – повторне використання продукту за його основним призначенням; Recycle – переробка матеріалів для отримання продуктів такої або нижчої якості. З часом Всесвітнім економічним форумом було запропоновано та розширено принципи циркулярної економіки у 2018 р. і наразі застосовують 10R модель: Refuse – відмова виробляти продукт за «екологічно небезпечною» технологією, пропозиція іншого продукту; Rethink – переосмислення напрямів використання продукту його обмін або спільне використання; Repair – ремонт та технічне обслуговування дефектного виробу з подальшим його використанням; Refurbish – відновлення старого продукту для його подальшого споживання; Remanufacture – повторна обробка та застосування частини старого виробу у новому продукті; Repurpose – переорієнтація частини старого виробу у новому продукті на інше призначення; Recover – спалювання матеріалів із відновленням енергії, втраченої на їх виробництво [48].

Таким чином 10-R модель є менш ресурсоємною у порівнянні з 3-R моделлю, проте значно складнішою і вимагає чіткої селекції і вибору сировини на стадії дизайну і у процесі проєктування.

Європейська комісія у березні 2020 р. прийняла ***новий план дій щодо економіки замкнутого циклу (CEAP)***. Він є одним із основних будівельних блоків Європейської зеленої угоди, нового порядку денного Європи щодо сталого зростання (табл. 1). Перехід ЄС до циркулярної економіки зменшить тиск на природні ресурси та створить стійке зростання та робочі місця. Це також є передумовою для досягнення цілі ЄС щодо кліматичної нейтральності до 2050 року та зупинки втрати біорізноманіття. Новий план дій анонсує ініціативи протягом усього життєвого циклу продуктів. Він орієнтований на те, як розроблено продукти, сприяє процесам циклічної економіки, заохочує стале споживання та спрямований на те, щоб запобігти утворенню відходів і зберегти використані ресурси в економіці ЄС якомога довше.

Таблиця 1

Результати розширення циркулярної економіки для ЄС

Суб'єкт / стейкхолдер	Ціль	Результат	Завдання
Інтеграційне угрупування (ЄС) та розвинуті країни	досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року та відокремлення економічного зростання від використання ресурсів, забезпечуючи при цьому довгострокову конкурентоспроможність ЄС і партнерів	Забезпечення довгострокової конкурентоспроможності ЄС, торговельних партнерів та основних економічних гравців; Використання явного і латентного потенціалу для економічного зростання, поява нових ринків, створення нових робочих місць; динамічний технологічний розвиток	Для реалізації цієї амбіції ЄС має прискорити перехід до моделі відновлюваного зростання, яка повертає планеті більше, ніж вона приймає, просунутися до збереження споживання ресурсів у межах планети, прагнути зменшити споживання та подвоїти свою циркулярну швидкість використання матеріалів у наступному десятилітті
Бізнес	Нові бізнес можливості в ЄС і за його межами, прискорений розвиток індустрії 4.0, екологізація виробництва і торгівлі	Прогресивний і незворотній перехід до сталої економічної системи, імплементація нової промислової стратегії ЄС. Створення нових бізнес-моделей і послуг, стійких продуктів, трансформують моделі споживання таким чином, щоб не утворюватися відходи	Інноваційні моделі, що базуються на більш тісних стосунках із клієнтами, масовій адаптації, економіці обміну та спільної роботи, а також на цифрових технологіях, таких як Інтернет речей, великі дані, блокчейн та штучний інтелект. Прискорення циркулярності економіки. Дематеріалізація економіки та зменшення залежності Європи від сировини.
Компанії	Підвищення прибутковості, створення нових робочих місць, збереження природного біорізноманіття	Моделі замкнутого циклу підвищать прибутковість, захистять від коливань цін на ресурси. Ключові ланцюжки створення вартості продукту є пріоритетними. Добре функціонуючий внутрішній ринок високоякісної вторинної сировини.	Спираючись на єдиний ринок і потенціал цифрових технологій, циркулярна економіка може зміцнити промислову базу ЄС і сприяти створенню бізнесу та підприємництву серед МСП. Спільна робота над створенням основи для стійких продуктів.
Громадяни	забезпечення високоякісними, функціональними та безпечними продуктами, які є ефективнішими, доступнішими та екологічно безпечними.	Отримання цих продуктів, які є ефективними та доступними, служать довше та призначені для повторного використання, ремонту та високоякісної переробки, а також абсолютно нового спектру екологічно чистих послуг, моделі «продукт як послуга» та цифрові рішення забезпечать кращу якість життя.	Адаптуватися до нової моделі циркулярної економіки, освоїти інноваційні робочі місця та вдосконалити знання і навички.

Джерело: узагальнено на основі [6; 10]

CEAP має забезпечити упорядкування та пристосування нормативно-правової бази ЄС відповідно до принципів циркулярної економіки [9–10]. План надає набір взаємопов'язаних ініціатив для створення міцної та узгодженої стратегії: 1) перетворення продуктів на більш стійкі; 2) трансформації послуг, бізнес-моделей та моделей споживання для скорочення утворення відходів. Ця стратегія буде поступово впроваджуватися, а ключові ланцюги створення вартості продуктів будуть розглядатися як пріоритет. Також будуть вжиті заходи для скорочення відходів та забезпечення утворення добре функціонуючого внутрішнього ринку високоякісної вторинної сировини. Особливу увагу буде приділено спроможності країн ЄС брати відповідальність за утворення та утилізацію своїх відходів. Відповідно, головними цілями CEAP є: по-перше, досягнення ЄС кліматичної нейтральності до 2050 року; по-друге, роз'єднання процесів економічного зростання та використання ресурсів; по-третє, встановлення глобальних стандартів у сталості продуктів; по-четверте, сприяння створенню робочих місць як в Європі так і за її межами.

Магістральними напрями Плану з досягнення циркулярної економіки (CEAP) визначено: зробити сталі продукти нормою в ЄС; розширити права та можливості споживачів, щодо використання та отримання інформації про сталі продукти; зосередити увагу на терміні служби продуктів через галузеву призму; та забезпечити меншу кількості відходів.

Обґрунтовано сім визначальних напрямів (табл. 2) та чотири генеральні ініціативи CEAP на міжнародному рівні: 1. Розробка та підписання глобального договору щодо поводження з пластиком. Ціллю договору є розробка міжнародного інструментарію для сталого виробництва та споживання пластику, що візьме за основу європейську модель поводження з пластиком на суші та у межах водних басейнів, включаючи мікропластик та врахування всього життєвого циклу поводження з пластиком; 2 Створення глобального альянсу з циркулярної економіки та ефективного використання ресурсів. Альянс має допомогти систематизувати політики та нормативно-правові системи переходу до циркулярної економіки; 3 Введення поняття «безпечний операційний простір» (safe operating space) для використання природних ресурсів. таких як вода, біомаса, метали та мінерали, використання яких не має перевищувати встановлені місцеві, регіональні чи глобальні граничні рівні; 4 На засадах концепції «безпечного операційного простору» ініціювання міжнародного діалогу щодо підготовки договору з управління природними ресурсами. Цей договір має встановити міжнародні правила попередження утворення відходів та управління ними, розширеної відповідальності виробника, дизайну продуктів та інформування споживача. Що, у свою чергу, буде сприяти розробці національних планів з досягнення циркулярної економіки.

Таблиця 2

Основні напрями та галузі дії CEAP

№	Напрям	Галузь дії CEAP
1.	Загальні напрями дії CEAP	– сприяння встановленню більш довгого терміну служби товарів; – збільшення рівнів повторного використання та переробки; – сприяння застосуванню екомаркування та полегшенню пошуку джерел походження сировини; – покращення збору даних та їх гармонізації; – заохочення використання біоматеріалів.
2.	Електроніка та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ)	– запровадження ініціативи для циркулярної електроніки з метою подовження строків служби товарів; – застосування додаткових регуляторних заходів для електроніки та ІКТ, включаючи мобільні телефони, планшети та ноутбуки; – встановлення пріоритету «право на ремонт»; – створення в ЄС схеми оборотності або повернення старих мобільних телефонів, планшетів і зарядних пристроїв; – перегляд рекомендацій ЄС щодо небезпечних речовин.
3.	Батареї та транспортні засоби	– створення правил щодо вмісту вторинної сировини та вжиття заходів стосовно підвищення показників збору та переробки для батарей усіх типів, забезпечення відновлення цінних матеріалів та надання рекомендацій споживачам товарів; – поступове усунення використаних батарей, що не мають можливості до перезарядження; – створення вимог до стійкості та прозорості для батарей; – забезпечення застосування етичних принципів видобутку сировини та безпеки постачання.
4.	Упаковка	– перегляд Директиви 94/62/ЕС27 для посилення обов'язкових вимог до пакування; – скорочення надмірного пакування та відходів упаковки, в тому числі шляхом встановлення цілей та інших заходів щодо запобігання утворення відходів; – сприяння створенню нових дизайнів пакування для покращення показників повторного використання та відновлення упаковки; – зниження складності пакувальних матеріалів.
5.	Пластик	– посилення Європейської стратегії для пластику в циркулярній економіці шляхом визначення істотних вимог до пакування; – забезпечення використання біопластику та його маркування; – забезпечення використання процедур вимірювання випущеного мікропластику; – дослідження використання біологічно розкладних та придатних до компостування пластмас; – забезпечення впровадження Директиви про одноразові пластикові вироби.

(Закінчення таблиці 2)

№	Напрям	Галузь дії СЕАР
6.	Текстиль	– надання можливості підприємствам використовувати екологічно чистий текстиль; – ініціювання та підтримка моделей «продукт-як-послуга», циркулярних матеріалів та виробничих процесів; – забезпечення сортування та переробки текстилю.
7.	Будівництво та будівлі	– використання рівнів європейської системи сталості будівництва для інтеграції оцінки життєвого циклу в публічних закупівлях та системи сталого фінансування ЄС; – дослідження доцільності встановлення цілей скорочення викидів вуглецю та потенціалу зберігання вуглецю; – перегляд цілей відновлення матеріалів будівництва та зниження ущільнення ґрунтів.

Джерело: побудовано авторами на основі [6; 9; 10]

Дослідники виділяють декілька підходів до визначення індексу оцінки ступеня інтеграції циркулярної економіки [15; 30]. Такими є індекси: The Material Circularity Indicator (MCI), The Regional Circular Economy Index System (RCEIS), The Circular Economy Performance Index (CEPI), A Circular Economy Index for the Consumer Goods Sector (CEICGS), Circular Economy Development Index (CEDI). Необхідно аргументувати заходи, що втілюються за умови реалізації концепту циркулярної економіки (табл. 3) [22; 25].

Таблиця 3

Заходи за умови реалізації концепту циркулярної економіки

№	Захід	Оцінка впливу заходу	Значення
1	створення додаткових етапів переробки відходів (Ev1)	Ev1=1-W W0	де W – відходи, отримані з урахуванням додаткових етапів переробки відходів, W0 – відходи, отримані до додаткових етапів переробки;
2	подовження тривалості експлуатації продукції (Ev2)	Ev2 = T1-T0 T1	де T1 – середня тривалість експлуатації товару з урахуванням спеціальних запроваджених заходів, T0 – початкова середня тривалість експлуатації;
3	знищення непереоблених відходів (Ev3)	Ev3 = W` W	де W` – знищені відходи, W – загальні відходи.

Джерело: побудовано авторами на основі [15; 22; 25; 30]

За розрахунками ЄС «запровадження ресурсоефективних технологій виробництва на всіх ланках виробничих ланцюгів дозволить скоротити потреби промисловості у сировинних ресурсах на 17-24 % до 2030 р. та знизити щорічні витрати підприємств на 630 млрд євро» [9].

Слід погодитись, що нині успіх та ефективність всіх суб’єктів господарювання все більше залежать від того, наскільки вони приділяють увагу питанням сталого розвитку та стійкості виробничої, операційної та торговельної діяльності. Побудова бізнес-моделей відповідно до принципів сталого розвитку, створення умов для безпечної та надійної виробничої та торговельної діяльності дозволяє компаніям бути ефективними без шкоди для майбутнього розвитку.

Підтвердженням того, що глобальні екологічні ініціативи дають позитивний результат може слугувати факт, що зусилля людства щодо збереження озонового шару мали успіх – лише за кілька десятиліть він може відновитись, це зазначають експерти в ООН. Програма ООН із захисту довкілля оприлюднила черговий звіт про стан озоносфери Землі – тонкого газового шару, що захищає нашу планету від ультрафіолетового сонячного випромінювання. Як зазначається у звіті, що при збереженні нинішньої політики очікують, що озоновий шар відновиться до показників 1980 р. (до появи озонової діри) приблизно до 2066 р. над Антарктикою, до 2045 р. над Арктикою і до 2040 р. над іншими регіонами світу. Експерти ООН кажуть, що відновлення озонового шару може пом'якшити ефект глобальної зміни клімату. Хоча виснаження озонового шару – це визначальний чинник потепління, хлоро-флюорокарбон, який його роз'їдає, часто виділяється разом із парниковими газами. Це означає, що завдяки зусиллям щодо скорочення виділень хлоро-флюорокарбону та інших шкідливих хімікатів певною мірою зменшиться й ефект глобального потепління. За розрахунками ООН, до середини століття за нинішньої динаміки середня температура повітря на Землі буде на один градус нижчою, ніж могла б бути, якби країни не досягли угоди про скорочення цих викидів. Багато хто в міжнародному експертному середовищі звіт сприйняли як хорошу новину, вважаючи його підтвердженням того, що скоординовані дії держав можуть бути ефективними у боротьбі з кліматичними змінами.

Озоновий шар почав виснажуватись у 1970-х рр., а з 1985-го р. вчені виявили в ньому величезну діру. Лише за два роки був підписаний ***Монреальський протокол*** – 46 країн зобов'язались скоротити сумарні викиди шкідливих для озонового шару хімікатів. Пізніше ця домовленість стала першою в історії ратифікованою всіма членами організації. Сьогодні 99% речовин, що шкодять озоновому шару, не використовують. Озонова діра над Антарктикою, яка почала звужуватись, розширювалась аж до 2000 р. Важливо розуміти, що прогрес у цьому випадку не є незворотнім. Якщо шкідливі хімікати знову почнуть застосовувати, то дірки в озоновому шарі знову почнуть рости. Також є кліматичні ініціативи, що можуть призвести до їхнього розширення. Один з них – аерозольна ін'єкція у стратосферу. Проєкт передбачає розпорошення у верхніх шарах атмосфери кількох мільйонів тонн діоксиду сірки. На думку його авторів, це може припинити глобальне потепління завдяки тому, що щільні частинки просто блокуватимуть сонячні промені. Однак інші дослідники вважають, що проєкт може призвести до серйозного розширення озонових дірок [53].

Європейські екологічні ініціативи теж мають позитивний ефект. За оцінками Євростату, у 2021 р. національні витрати ЄС на охорону навколишнього середовища становили 292 млрд євро (рис. 4). З 2006 по 2021 рр. цей показник зріс на 54 %, збільшуючись у середньому на понад 2,9 % щороку [8–9]. Проте, у відсотках від ВВП він залишався відносно стабільним протягом усього періоду. У 2021 році управління відходами та стічними водами становило майже половину загальних національних витрат [11]. Варто зауважити, що в ЄС послуги з охорони довкілля надають як корпорації, так і уряд.

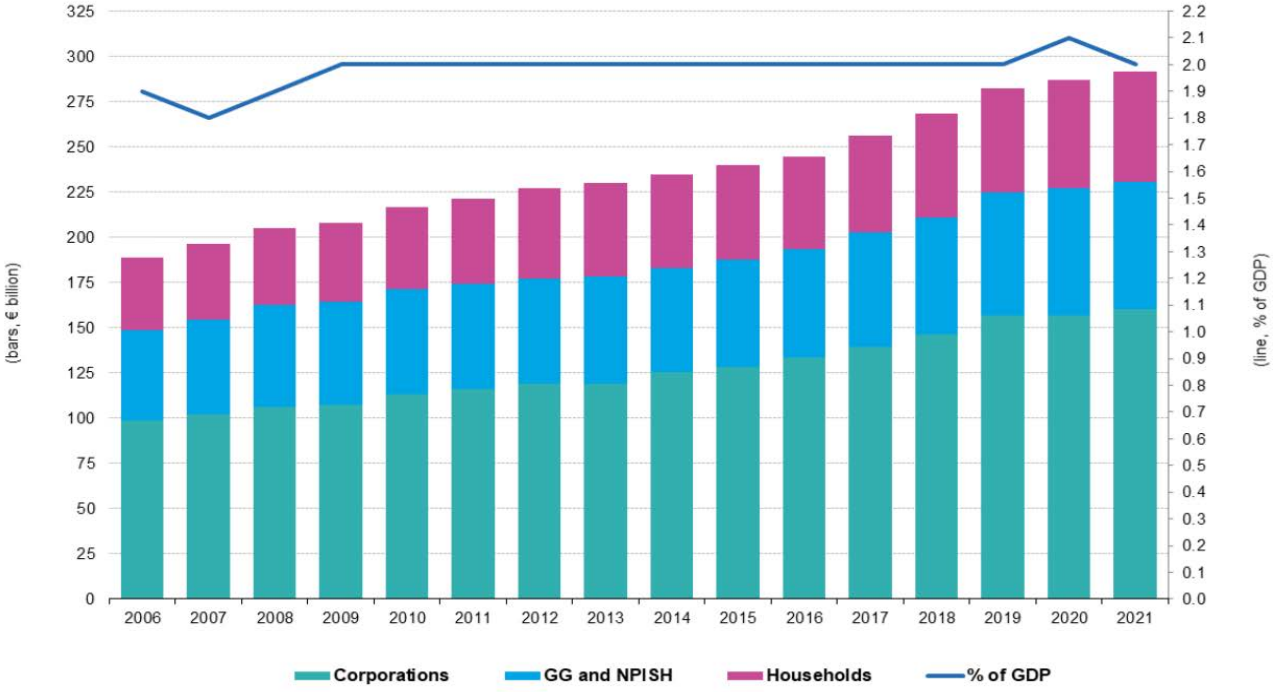

Рис. 4. Витрати ЄС на охорону навколишнього середовища за інституційними секторами та у відсотках від ВВП, ЄС, 2006–2021 рр., млрд. євро і % від ВВП

Джерело: [8; 9; 11]

При цьому близько 37 млрд євро, а це 64% від загального обсягу інвестицій в охорону довкілля, надійшло з боку корпорацій-постачальників послуг з охорони навколишнього середовища (наприклад, приватних компаній, що займаються збором і переробкою відходів і очисткою стоків). Також ця сума включає і надходження від компаній, які купують технології та обладнання, що зменшує шкоду для довкілля, що виникає внаслідок їхнього виробничого процесу – наприклад, обладнання, що зменшує їхні викиди в повітря [11].

У 2022 р. в ЄС вперше було вироблено більше електроенергії за рахунок вітру та сонця (22%), ніж за рахунок газу (20%) (рис. 5).

Світовий та європейський досвід упровадження циркулярної економіки та циркулярних бізнес-моделей провідними глобальними компаніями (Adidas, H&M, Schneider Electric, NIKE, IKEA тощо) з ме-

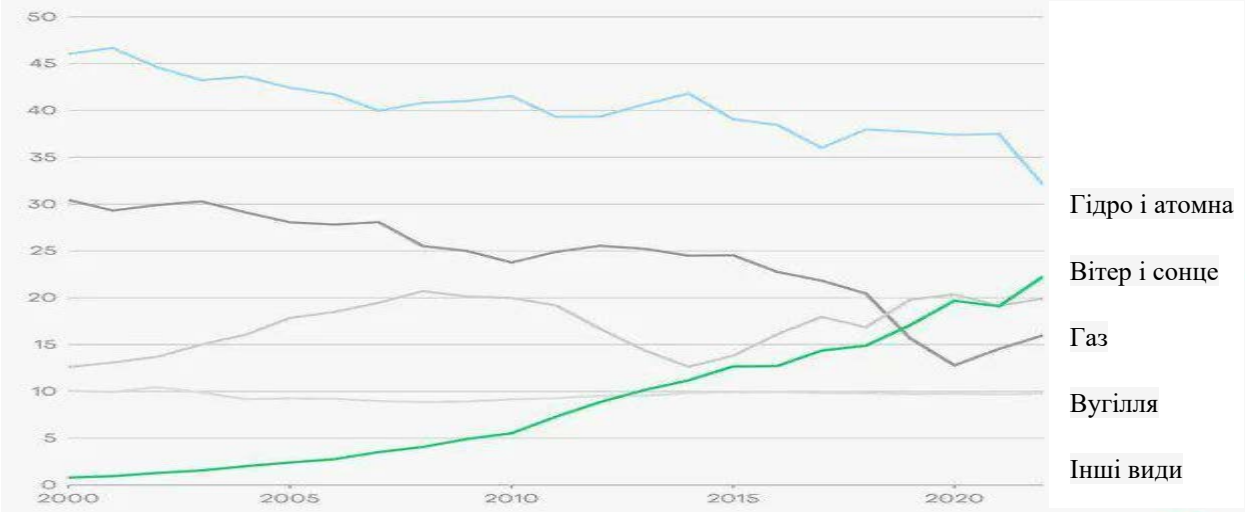

Рис. 5. Структура і динаміка виробництва електроенергії в ЄС, %

Джерело: [2]

тою забезпечення сталого розвитку й підвищення конкурентоспроможності й прибутковості підприємств свідчить про позитивний ефект і реальність досягнення поставлених цілей.

Національні екологічні ініціативи теж мали місце до 2021 р. Україна до початку війни також впроваджувала сучасні екологічні розробки й ініціативи. Зокрема, українці займались зменшенням викидів парникових газів, реформою екологічних фінансів та цільового використання екологічних податків, удосконалювали законодавство про оцінку впливу на довкілля. Було втілено у життя реформу державного екологічного контролю та контролю промислового забруднення, державну підтримку проєктів з екомодернізації промисловості, використання альтернативних видів палива, у тому числі на біомасі. Проте з початком повномасштабної військової агресії РФ наша країна у 2022 р. отримала більш серйозний виклик для довкілля. Збитки природі України від збройної агресії Росії за півроку уже досягли 395 млрд грн. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, за шість місяців війни зафіксовано більше 2 тис. фактів збитків навколишньому середовищу (збитки внаслідок забруднення повітря становили 176 млрд грн, водним ресурсам – 106,3 млрд грн, ґрунтам – 8,8 млрд грн). Цифри вражають своїми масштабами. Як це можливо компенсувати – це питання міжнародної політичної площини і майбутніх домовленостей. Водночас українські підприємства можуть зробити свій внесок у те, щоб мінімізувати таку шкоду і розвивати екологічні ініціативи надалі [50].

Необхідно згадати про ситуацію з водними ресурсами у світі та в Україні, адже це безпосередньо впливає на клімат. У світі спостерігається водний дефіцит. Так, 3 млрд. людей можуть залишитися з гострим дефіцитом питної води вже в 2025 р. [18; 26]. Лише 8% прісної води використовується на потреби пересічних громадян, решта 92% від загальної кількості води використовується в індустрії та агропромисловості [1]. Україна теж має водний дефіцит, вона належить до держав з недостатнім забезпеченням водними ресурсами і є однією з найменш водозабезпечених країн Європи. Україна займає 125 місце в світі за доступними запасами питної води [24]. Забезпеченість водою на одну особу в рік в Україні складає 1000 м^3, в той час як відповідний показник в Німеччині складає 2500 м^3, Франції – 3500 м^3, Великобританії – 5000 м^3 [31]. Землі водного фонду займають 4% від загальної площі України [24]. З першого погляду, виходячи з географічного розташування України та наявності таких річок як Дніпро, Дунай, Дністер, Десна, Буг, Прип'ять і ще 73 тисяч інших, можна стверджувати, що наша країна багата на водні ресурси. Але водночас на карті Європи ми вважаємося маловодною країною, оскільки більшість наших водних ресурсів через забрудненість не придатні до водозабору питної води. Тому Україна опинилася на 125 місці у світі за доступними запасами питної води. За інформацією Національнгої екологічної ради, за роки незалежності України зникло понад 10 тис. річок. Маловодність, замулення, та засмічення русел є основними причинами зникнення малих річок [31].

Отже, можемо зробити висновки, що у поствійськовий період до набуття Україною членства в ЄС необхідне поглиблення галузевої інтеграції; збільшення безмитного експорту на ринок ЄС; скасування

нетарифних заходів, що обмежують торгівлю з ЄС. Передусім, у цьому контексті необхідно враховувати власні національні інтереси та торговельного партнеру, зокрема інституціональну (регулятивну) підтримку Україною ініціативи ЄС «Європейська зелена угода» щодо формування Європи як вуглецево-нейтрального континенту та поступову адаптацію поствійськової національної економіки до вимог циркулярної економіки. Складно у військовий період робити прогнози чи будь-які передбачення, проте найбільш прибутковими статтями експорту до ЄС до початку повномасштабної військової агресії Російської Федерації в Україну були високо та середньо технологічні товари і продукція сільського господарства. Враховуючи всю складність ситуації необхідно в поствійськовий період відновлення національної економіки активізувати на державному рівні переговори щодо членства в ЄС; ефективно використовувати європейський досвід і фінансову допомогу у розбудові національних наукоємних, інноваційних високотехнологічних виробництв; залучення інвестицій у найбільш перспективні з точки зору співробітництва з ЄС сектори національної економіки; залучати і стимулювати промислові інновації, галузь ІТ, хімічну, фармацевтичну галузі, авіакосмічну промисловість, сільське господарство й адаптувати український бізнес до вимог циркулярної економіки на засадах сталого розвитку. В цьому контексті Україні необхідно розвивати альтернативні джерела енергії; створювати нові виробничі потужності з перероблення побутових та промислових відходів; стимулювати розвиток ІТ, розвивати виробництво органічної агропродовольчої продукції. При цьому необхідно враховувати ємність ринку ЄС, попит і пропозицію, зміну споживчих вподобань і ринкових трендів.

Недостатній рівень розвитку циркулярної економіки в Україні обумовлений триваючою неспровокованою та невиправданою агресивною війною Росії проти України; недосконалістю інституційного середовища; недостатньою вмотивованістю бізнесу. Імплементація засад циркулярної економіки в Україні вимагає системної та комплексної системної перебудови, основуючись на законодавчій базі, впровадженні інноваційних технологій, діджиталізації виробничих та торговельних процесів, фінансуванні екологічних ініціатив, стимулюванні інноваційних екологоощадних бізнес-моделей, формуванні екологічної свідомості суспільства та формування звички ширшого використання сталих продуктів та створення нових способів взаємодії виробників та споживачів, стимулюванні виникнення та освоєння інноваційних професій. Швидшу адаптацію України до вимог CEAP можна реалізувати за допомогою приєднання до Глобального альянсу з циркулярної економіки (GAERCE) у питаннях наближення функціонування національної економіки до принципів циркулярності; підтримки переходу бізнесу на циркулярні моделі роботи, посередництвом співпраці та взаємодії з міжнародними ініціативами, подібними до SWITCH to Green; тіснішої співпраці з ЄС з питань циркулярної економіки; гармонізації ряду директив та стратегій та скорочення кількості відходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 2020 Global Issues Network. URL: https://www.globalissuesnetwork.eu
2. Annual electricity data, Ember. URL: https://ember-climate.org/topics/#electricity
3. Arsova, S., Genovese, A., Ketikidis, P.H., Alberich, J.P., Solomon, A. Implementing Regional Circular Economy Policies: A Proposed Living Constellation of Stakeholders. Sustainability. 2021, 13, 4916. DOI: https://doi.org/10.3390/ su13094916
4. Baležentis, A., Yatsenko, O. Trade Integration Asymmetries of Ukraine and the EU. *The Journal of International Economic Policy*. 2018. 1(28), 33–63.
5. Bocken N.M.P., Olivetti, E.A., Cullen, J.M., Potting, J., Lifset, R. Taking the Circularity to the Next Level: A Special Issue on the Circular Economy. URL: http://publications.eng.cam.ac.uk/907388/doi.org/10.1111/jiec.12606
6. Circular Economy Action Plan. Website of European commission. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en
7. Emerson, M., Edwards, T.H., Gazizullin, I., Lücke, M., Müller-Jentsch, D., Nanivska, V., Pyatnytskiy, V., Schneider, A., Schweickert, R., Shevtsov, O., Shumylo, O. The prospect of deep free trade between the European Union and Ukraine. Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels; Institut für Weltwirtschaft (IFW), Kyil; International Centre for Policy Studies (ICPS), Kyiv, 2006.
8. Environmental protection expenditure accounts. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Environmental_protection_expenditure_accounts&oldid=561190
9. European commission (2018), “Circular Economy: New rules will make EU the global front-runner in waste management and recycling”, available at: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3846_en.htm
10. European Green Deal. European Council Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/
11. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index
12. Geissdoerfer M. The Circular Economy: a new sustainability paradigm. *Journal of Cleaner Production.* 2017. № 10. P. 757–768.

13. Government portal. State sites of Ukraine 2020. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/olga-stefanishina-ukrayina-tochno-stane-chlenom-yes-ce-pitannya-chasu

14. Haas W., Krausmann F., Wiedenhofer D., Heinz M. How Circular is the Global Economy?: An Assessment of Material Flows, Waste Production, and Recycling in the European Union and the World in 2005. *Journal of Industrial Ecology*. 2015. 19. P. 765–777.

15. Jia C., Zhang J. Evaluation of Regional Circular Economy Based on Matter Element Analysis. *Procedia Environmental Sciences*. 2011. Vol. 11. P. 637–642.

16. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. Resources, Conservation and Recycling. 2017. № 14. P. 221–232. DOI: 10.1016/j.resconrec.2017.09.005

17. Kulczycka J. Definicje i ich interpretacje. Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych. Kraków: Wydawnictwo IGSMiE PAN, 2019. P. 9–15. URL: https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the_circular_economy_in_policy_and_scientific_research.pdf

18. Living Planet Report 2020. URL: https://www.worldwildlife.org/publications/living-planet-report-2020

19. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Association Agreement between Ukraine and the EU 2018. URL: https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association

20. Osaulenko O., Yatsenko O., Reznikova N., Rusak D., Nitsenko V. The productive capacity of countries through the prism of sustainable development goals: challengesto international economic security and to competitiveness. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. 2(33), 492–499. DOI: https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207214

21. Reznikova N., Zvarych R., Zvarych I., Shnyrkov O. Global circular e-chain in overcoming the global waste. *Procedia Environmental Science, Engineering and Management*. 2019. № 6 (4). P. 641–647.

22. Ruiter C. The Circular Economy Performance Index. VU University Amsterdam. 2015. URL: http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/337188

23. The European Union. Countries and regions 2020. URL: https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/ukraine/

24. The World Bank Annual Report 2019: Ending Poverty, Investing in Opportunity. URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32333

25. Verbeek L. A Circular Economy Index for the consumer goods sector. 2016. URL: http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/337188

26. World Wild Life. 2020 Annual Report. URL: https://www.google.com/search?client=opera&q=World+Wild+Life+%2B+2020&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8

27. Yatsenko, O., Nitsenko, V., Karasova, N., James, H.S.Jr., & Parcell, J.L. Realization of the potential of the Ukraine–EU free trade area in agriculture. *Journal of International Studies*, 2017, 10(2), 258–277. DOI: 10.14254/2071-8330.2017/10-2/18

28. Барицька К.М. Кругова економіка в контексті конструктивних рішень запобігання зростанню відходів та дефіциту ресурсів / Science, society, education: topical issues and development prospects. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua». Kharkiv, Ukraine, 2020. P. 21–27. URL: http://sciconf.com.ua/wp-content/uploads/2020/01/science-society-education_topical-37issues-and-development-prospects_20-21.01.2020.pdf

29. Варфоломєєв М. О., Чуріканова О. Ю. Циркулярна економіка як невід'ємний шлях українського майбутнього в аспекті глобалізації. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7929

30. Вдовенко Н. М., Барна М. Ю., Коробова Н. М. Вплив циркулярної економіки на механізм регулювання процесу біоекономіки ресурсозбереження з використанням водних, рибних і земельних ресурсів. URL: http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bioeconomy/article/viewFile/15198/13477

31. Виклики водного дефіциту України до 2030 року. URL: https://uifuture.org/publications/prezentacziya-oczinka-sczenariyiv-vodnogo-deficzytu-ukrayiny/

32. Гахович Н., Шинкарук Л. Екологізація промислового виробництва як необхідна умова подолання диспропорційності. Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. Київ, 2012. С. 94–98.

33. Дерій Ж. В., Вінниченко К. О. Інструмента екологічної політики при вирішенні проблем раціонального використання земельних ресурсів. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2018. № 4 (16). С. 7–15.

34. Дерій Ж. В., Зосименко Т. І., Шадура-Никипорець Н. Т. Імплементація сталого розвитку як ключовий принцип галузевого співробітництва Україна-ЄС. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2019. № 4 (20). С. 9–18.

35. Дерій Ж., Бутенко Н., Зосименко Т. Впровадження концепції циркулярної економіки: проблеми та перспективи. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 1(25). С. 54–62.

36. Дубель М.В. Циркулярна економіка як механізм досягнення цілей сталого розвитку в умовах глобалізації та діджиталізації світової економіки. *Економіка та суспільство.* 2022. № 39. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-13

37. Зварич Р., Зварич І. Розширена відповідальність виробника в концепції розвитку циркулярної економіки. *Світ фінансів*. 2019. № 3 (60). С. 76–86.

38. Зварнч І. Глобальна циркулярна економіка як засіб побудови нового екологічно стійкого суспільства. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 4 (49). С. 148–155.

39. Злотнік М., Мельник О. Стратегічне управління впровадженням принципів циркулярної економіки на вітчизняних підприємствах. *Підприємництво та інновації*, 2020, (12), 112–119. DOI: https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.19

40. Зуєв В. А. Правове регулювання реалізації екологічного управління в Україні та шляхи його вдосконалення. Управління у сфері охорони довкілля та природокористування в Україні: проблемні шляхи їх вирішення. Київ : ВЕГО «МАМА 86», 2003. С. 51–92.

41. Кваша Т.К., Паладченко О.Ф. Зелене зростання як альтернативна модель інноваційного розвитку із врахуванням екологічних викликів. *Наука та наукознавство*. 2014. № 2 (84). С. 50–60.

42. Крисоватий А. І., Сохацька О. М., Скавронська І. В. та ін. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків : моногр. / За наук. ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого та д.е.н., проф. О. М. Сохацької. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. 478 с.

43. Лойко В. В. Проблеми розвитку циркулярної економіки в Україні : III International Scientific Conference From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area: Conference Proceedings, August 23th, 2019. Riga, Latvia : Baltija Publishing. P. 24–27.

44. Мірошниченко С. Економіка замкненого циклу як запорука сталого розвитку світової спільноти. URL: https://www.gurt.org.ua/articles/30308

45. Панченко В., Резнікова Н. За двома зайцями. Чи можливо одночасно подолати бідність і здійснити «зелений перехід»? URL: https://tyzhden.ua/za-dvoma-zajtsiamy-chy-mozhlyvo-odnochasno-podolaty-bidnist-i-zdijsnyty-zelenyj-perekhid/?fbclid=IwAR1qPGvAQs7OTYMqZpW_2uvuxw8h7sa5zi1wI7zxOjDQuLp32dra3JfnSos

46. Погріщук Б. В., Щербич В. В. Інноваційний потенціал регіонального розвитку в концепції циркулярної економіки. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2022. № 2(60). С. 78–84. URL: http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/266585

47. Резнікова Н. «Зелений» аудит. 2021. № 47 (731) від 24 листопада. URL: https://tyzhden.ua/zelenyj-audyt/

48. Руда М. В., Мирка Я. В. Циркулярні бізнес-моделі в Україні. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2020 Том 2. № 1. С. 107–121. DOI: https://doi.org/10.23939/smeu2020.01.107

49. Сидоренко С. Кандидат на мінімалках: Україна провалює власні плани щодо виконання критеріїв ЄС. *Європейська правда*. 14 листопада 2022. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/11/14/7150585/

50. Українська екологія єврозразка: приклади провідних компаній. 06.09.2022. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/856914.html

51. Циркулярна Економіка та міста. Чому це стає популярним? Gwara Media – медіа платформа : офіц. сайт. URL: https://gwaramedia.com/reyuz-resajkling-rekonstrukcziya-pryrodnogo-materialu-yak-praczyuyut-czyrkulyarni-mista

52. Шебанін В. С., Решетілов Г. О. Циркулярна економіка регіону: теоретичний аспект. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2021. Вип. 4. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-4(112)

53. Озоновий шар Землі відновлюється. В ООН назвали дати, коли це станеться. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-64230354

54. Shvydanenko, O., Sica, E., Busarieva, T. Creativity as the new production factor of the world economy. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, 2019, 41(1), 127–134. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2019.12

55. Shvidanenko, G., Shvidanenko, O., Sica, E., Busarieva, T. The role of disruptive technologies in the formation of the world competitive leaders. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, 2020, 42(2), 128–132. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2020.13

REFERENCES:

1. 2020 Global Issues Network. Available at: https://www.globalissuesnetwork.eu

2. Annual electricity data, Ember. Available at: https://ember-climate.org/topics/#electricity

3. Arsova, S., Genovese, A., Ketikidis, P.H., Alberich, J.P., Solomon, A. (2021). Implementing Regional Circular Economy Policies: A Proposed Living Constellation of Stakeholders. Sustainability, 13, 4916. DOI: https://doi.org/10.3390/ su13094916

4. Baležentis, A., Yatsenko, O. (2018). Trade Integration Asymmetries of Ukraine and the EU. *The Journal of International Economic Policy*, 1(28), 33–63.

5. Bocken N.M.P., Olivetti, E.A., Cullen, J.M., Potting, J., Lifset, R. Taking the Circularity to the Next Level: A Special Issue on the Circular Economy. Available at: http://publications.eng.cam.ac.uk/907388/doi.org/10.1111/jiec.12606

6. Circular Economy Action Plan. Website of European commission. Available at: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en

7. Emerson, M., Edwards, T.H., Gazizullin, I., Lücke, M., Müller-Jentsch, D., Nanivska, V., Pyatnytskiy, V., Schneider, A., Schweickert, R., Shevtsov, O., Shumylo, O. (2006). The prospect of deep free trade between the European Union and Ukraine. Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels; Institut für Weltwirtschaft (IFW), Kyil; International Centre for Policy Studies (ICPS), Kyiv.

8. Environmental protection expenditure accounts. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Environmental_protection_expenditure_accounts&oldid=561190

9. European commission (2018), "Circular Economy: New rules will make EU the global front-runner in waste management and recycling", available at: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3846_en.htm

10. European Green Deal. European Council Council of the European Union. Available at: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/

11. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index

12. Geissdoerfer M. (2017), The Circular Economy: a new sustainability paradigm. *Journal of Cleaner Production*, no. 10, pp. 757–768.

13. Government portal. State sites of Ukraine 2020. Available at: https://www.kmu.gov.ua/news/olga-stefanishina-ukrayina-tochno-stane-chlenom-yes-ce-pitannya-chasu

14. Haas W., Krausmann F., Wiedenhofer D., Heinz M. (2015), How Circular is the Global Economy?: An Assessment of Material Flows, Waste Production, and Recycling in the European Union and the World in 2005. *Journal of Industrial Ecology*, 19, pp. 765–777.

15. Jia C., Zhang J. (2011), Evaluation of Regional Circular Economy Based on Matter Element Analysis. *Procedia Environmental Sciences*, vol. 11, pp. 637–642.

16. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. (2017), Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. Resources, Conservation and Recycling, no. 14, pp. 221–232. DOI: 10.1016/j.resconrec.2017.09.005

17. Kulczycka J. (2019), Definicje i ich interpretacje. Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych. Kraków: Wydawnictwo IGSMiE PAN, pp. 9–15. Available at: https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the_circular_econom y_in_policy_and_scientific_research.pdf

18. Living Planet Report 2020. Available at: https://www.worldwildlife.org/publications/living-planet-report-2020

19. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Association Agreement between Ukraine and the EU 2018. Available at: https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association

20. Osaulenko O., Yatsenko O., Reznikova N., Rusak D., Nitsenko V. (2021), The productive capacity of countries through the prism of sustainable development goals: challengesto international economic security and to competitiveness. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(33), 492–499. DOI: https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207214

21. Reznikova N., Zvarych R., Zvarych I., Shnyrkov O. (2019), Global circular e-chain in overcoming the global waste [Electronic resource]. Procedia Environmental Science, Engineering and Management, no.6 (4), pp. 641–647.

22. Ruiter C. The Circular Economy Performance Index. VU University Amsterdam (2015). Available at: http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/337188

23. The European Union. Countries and regions 2020. Available at: https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/ukraine/

24. The World Bank Annual Report 2019: Ending Poverty, Investing in Opportunity. Available at: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32333

25. Verbeek L. (2016), A Circular Economy Index for the consumer goods sector. Available at: http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/337188

26. World Wild Life. 2020 Annual Report. Available at: https://www.google.com/search?client=opera&q=World+Wild+Life+%2B+2020&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8

27. Yatsenko, O., Nitsenko, V., Karasova, N., James, H.S.Jr., & Parcell, J.L. (2017), Realization of the potential of the Ukraine–EU free trade area in agriculture. *Journal of International Studies*, 10(2), 258–277. DOI: 10.14254/2071-8330.2017/10-2/18 c. 258-2777

28. Barytska K. M. (2020), Kruhova ekonomika v konteksti konstruktyvnykh rishen zapobihannia zrostanniu vidkhodiv ta defitsytu resursiv / Science, society, education: topical issues and development prospects. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua". Kharkiv, Ukraine, pp. 21–27. Available at: http://sciconf.com.ua/wp-content/uploads/2020/01/science-society-education_topical-37issues-and-development-prospects_20-21.01.2020.pdf

29. Varfolomieiev M. O., Churikanova O. Yu. (2020), Tsyrkuliarna ekonomika yak nevidiemnyi shliakh ukrainskoho maibutnoho v aspekti hlobalizatsii. *Efektyvna ekonomika*, no. 5. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7929

30. Vdovenko N. M., Barna M. Yu., Korobova N. M. Vplyv tsyrkuliarnoi ekonomiky na mekhanizm rehuliuvannia protsesu bioekonomiky resursozberezhennia z vykorystanniam vodnykh, rybnykh i zemelnykh resursiv. Available at: http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bioeconomy/article/viewFile/15198/13477

31. Vyklyky vodnoho defitsytu Ukrainy do 2030 roku. Available at: https://uifuture.org/publications/prezentaczi-ya-oczinka-sczenariyiv-vodnogo-deficzytu-ukrayiny/

32. Hakhovych N., Shynkaruk L. (2012), Ekolohizatsiia promyslovoho vyrobnytstva yak neobkhidna umova podolannia dysproportsiinosti. Svitohospodarska dysproportsiinist: osoblyvosti, tendentsii, vplyv na ekonomiku Ukrainy: naukova dopovid / za red. chl.-kor. NAN Ukrainy L. V. Shynkaruk; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy. Kyiv, pp. 94–98.

33. Derii Zh. V., Vinnychenko K. O. (2018), Instrumenta ekolohichnoi polityky pry vyrishenni problem ratsionalnoho vykorystannia zemelnykh resursiv. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 4 (16), pp. 7–15.

34. Derii Zh. V., Vinnychenko K. O. (2018), Instrumenta ekolohichnoi polityky pry vyrishenni problem ratsionalnoho vykorystannia zemelnykh resursiv. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 4.

35. Derii Zh., Butenko N., Zosymenko T. (2021), Vprovadzhennia kontseptsii tsyrkuliarnoi ekonomiky: problemy ta perspektyvy. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 1(25), pp. 54–62.

36. Dubel M. V. (2022), Tsyrkuliarna ekonomika yak mekhanizm dosiahnennia tsilei staloho rozvytku v umovakh hlobalizatsii ta didzhytalizatsii svitovoi ekonomiky. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 39. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-13

37. Zvarych R., Zvarych I. (2019), Rozshyrena vidpovidalnist vyrobnyka v kontseptsii rozvytku tsyrkuliarnoi ekonomiky. *Svit finansiv*, no. 3 (60), pp. 76–86.

38. Zvarnch I. (2016), Hlobalna tsyrkuliarna ekonomika yak zasib pobudovy novoho ekolohichno stiikoho suspilstva. *Svit finansiv*, vol. 4 (49), pp. 148–155.

39. Zlotnik M., Melnyk O. (2020), Stratehichne upravlinnia vprovadzhenniam pryntsypiv tsyrkuliarnoi ekonomiky na vitchyznianykh pidpryiemstvakh. *Pidpryiemnytstvo ta innovatsii*, (12), 112–119. DOI: https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.19

40. Zuiev V. A. (2003), Pravove rehuliuvannia realizatsii ekolohichnoho upravlinnia v Ukraini ta shliakhy yoho vdoskonalennia. Upravlinnia u sferi okhorony dovkillia ta pryrodokorystuvannia v Ukraini: problemni shliakhy yikh vyrishennia. Kyiv: VEHO "MAMA 86", pp. 51–92.

41. Kvasha T. K., Paladchenko O. F. (2014), Zelene zrostannia yak alternatyvna model innovatsiinoho rozvytku iz vrakhuvanniam ekolohichnykh vyklykiv. *Nauka ta naukoznavstvo*, no. 2 (84), pp. 50–60.

42. Krysovatyi A. I., Sokhatska O. M., Skavronska I. V. ta in. (2018), Chetverta promyslova revoliutsiia: zmina napriamiv mizhnarodnykh investytsiinykh potokiv: monohr. / Za nauk. red. d.e.n., prof. A. I. Krysovatoho ta d.e.n., prof. O. M. Sokhatskoi. Ternopil: Osadtsa Yu. V., 478 p.

43. Loiko V. V. Problemy rozvytku tsyrkuliarnoi ekonomiky v Ukraini: III International Scientific Conference From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area: Conference Proceedings, August 23th, 2019. Riga, Latvia: Baltija Publishing, pp. 24–27.

44. Miroshnychenko S. Ekonomika zamknenoho tsyklu yak zaporuka staloho rozvytku svitovoi spilnoty. Available at: https://www.gurt.org.ua/articles/30308

45. Panchenko V., Reznikova N. Za dvoma zaitsiamy. Chy mozhlyvo odnochasno podolaty bidnist i zdiisnyty "zelenyi perekhid"? Available at: https://tyzhden.ua/za-dvoma-zajtsiamy-chy-mozhlyvo-odnochasno-podolaty-bidnist-i-zdijsnyty-zelenyj-perekhid/?fbclid=IwAR1qPGvAQs7OTYMqZpW_2uvuxw8h7sa5zi1wI7zxOjDQuLp32dra3JfnSos

46. Pohrishchuk B. V., Shcherbych V. V. (2022), Innovatsiinyi potentsial rehionalnoho rozvytku v kontseptsii tsyrkuliarnoi ekonomiky. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Universytetu, no. 2(60), pp. 78–84. Available at: http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/266585

47. Reznikova N. "Zelenyi" audyt. 2021, no. 47 (731) vid 24 lystopada. Available at: https://tyzhden.ua/zelenyj-audyt/

48. Ruda M. V., Myrka Ya. V. (2020), Tsyrkuliarni biznes-modeli v Ukraini. Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku, tom 2, no. 1, pp. 107–121. DOI: https://doi.org/10.23939/smeu2020.01.107

49. Sydorenko S. Kandydat na minimalkakh: Ukraina provaliuie vlasni plany shchodo vykonannia kryteriiv YeS. *Yevropeiska pravda.* 14 lystopada 2022. Available at: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/11/14/7150585/

50. Ukrainska ekolohiia yevrozrazka: pryklady providnykh kompanii. 06.09.2022. Available at: https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/856914.html

51. Cirkulyarna Ekonomika ta mista. Chomu ce staye populyarnim? Gwara Media – media platforma: ofic. sajt. Available at: https://gwaramedia.com/reyuz-resajkling-rekonstrukcziya-pryrodnogo-materialu-yak-praczyuyut-czyrkulyarni-mista

52. Shebanin V. S., Reshetilov H. O. (2021), Tsyrkuliarna ekonomika rehionu: teoretychnyi aspekt. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoria*, vol. 4. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-4(112).

53. Shebanin V. S., Reshetilov H. O. (2021), Tsyrkuliarna ekonomika rehionu: teoretychnyi aspekt. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoria,* vol. 4. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-4(112). Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/news-64230354

54. Shvydanenko, O., Sica, E., & Busarieva, T. (2019),Creativity as the new production factor of the world economy. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, 41(1), 127–134. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2019.12 p.65-73

55. Shvidanenko, G., Shvidanenko, O., Sica, E., & Busarieva, T. (2020), The role of disruptive technologies in the formation of the world competitive leaders. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, 42(2), 128–132. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2020.13

УДК 339.922:[338.1-022.344:502.174

JEL F18, F64, O2, O13, O44

Яценко Ольга Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу. **Швиданенко Олег Анатолійович,** доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки. **Швиданенко Генефа Олександрівна,** кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-економіки та підприємництва, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. **Циркулярна економіка як основа забезпечення сталого розвитку країни в контексті євроінтеграції.**

Стаття піднімає проблему загострення економічних, соціальних і екологічних криз різного походження у світі. Акцентовано увагу, що світовим драйвером інноваційних і глобальних екологічних ініціатив виступає Європейський Союз, зокрема широкомасштабної ініціативи Європейської зеленої угоди (European Green Deal), яка має зробити Європу першим у світі вуглецево-нейтральним континентом до 2050 року та забезпе-

чити досягнення стану справедливої, кліматично-нейтральної, ресурсо-ефективної та конкурентної економіки. Досліджено генезис та особливості циркулярної економіки як головної передумови забезпечення сталого розвитку всіх суб'єктів економіки: країни, регіону, підприємства. Встановлено, що циркулярна економіка поступово змінює традиційну лінійну концепцію економіки. Для лінійної моделі економіки характерний підхід, де продукти виробляють, використовують і утилізують (take-make-dispose). Для циркулярного підходу визначальним є принцип 3-R: 1) reduce: скорочують використання ресурсів і віддають пріоритет поновлюваних матеріалів; 2) reuse: максимально ефективно використовують продукти; 3) recycle: відновлюють побічні продукти і відходи для подальшого використання в економіці. Вивчено підходи до визначення індексу оцінки ступеня інтеграції циркулярної економіки: The Material Circularity Indicator (MCI), The Regional Circular Economy Index System (RCEIS), The Circular Economy Performance Index (CEPI), A Circular Economy Index for the Consumer Goods Sector (CEICGS), Circular Economy Development Index (CEDI). Розглянуто результати розширення циркулярної економіки для ЄС. Обґрунтованого, що в контексті євроінтеграційних прагнень України державі необхідно адаптуватися до вимог циркулярної економіки, враховуючи принципи та цілі, можливості й загрози. Оцінено поточний стан виконання Україною вимог щодо вступу до ЄС. Доведено, що у поствійськовий період до набуття Україною членства в ЄС необхідне поглиблення галузевої інтеграції; збільшення безмитного експорту на ринок ЄС; скасування нетарифних заходів, що обмежують торгівлю з ЄС. Передусім, у цьому контексті необхідно враховувати власні національні інтереси та торговельного партнеру, зокрема інституціональну (регулятивну) підтримку Україною ініціативи ЄС «Європейська зелена угода» щодо формування Європи як вуглецево-нейтрального континенту та поступову адаптацію поствійськової національної економіки до вимог циркулярної еклономіки. Недостатній рівень розвитку циркулярної економіки в Україні обумовлений триваючою неспровокованою та невиправданою агресивною війною Росії проти України; недосконалістю інституційного середовища; недостатньою вмотивованістю бізнесу. Імплементація засад циркулярної економіки в Україні вимагає системної та комплексної системної перебудови, основуючись на законодавчій базі, впровадженні інноваційних технологій, діджиталізації виробничих та торговельних процесів, фінансуванні екологічних ініціатив, стимулюванні інноваційних екологоощадних бізнес-моделей, формуванні екологічної свідомості суспільства та формування звички ширшого використання сталих продуктів та створення нових способів взаємодії виробників та споживачів, стимулюванні виникнення та освоєння інноваційних професій.

Ключові слова: циркулярна економіка, економіка замкненого циклу, сталий розвиток, Європейська зелена угода, Глобальний альянс з циркулярної економіки, глобальні екологічні ініціативи, зелений бізнес, план дій з циркулярної економіки (CEAP), адаптація України до CEAP, ЄС, Україна.

UDC 339.922:[338.1-022.344:502.174
JEL F18, F64, O2, O13, O44

Olha Yatsenko, Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of the International Trade and Marketing Department. **Oleg Shvydanenko,** Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor Department of International Economics. **Henefa Shvydanenko,** Ph.D., Professor, Professor Department of Business Economics and Entrepreneurship, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. **Circular economy as the basis of ensuring sustainable development of the country in the context of European integration.**

The article raises the problem of aggravation of economic, social, and environmental crises of various origins in the world. It was emphasized that the European Union is the global driver of innovative and global environmental initiatives, in particular the large-scale initiative of the European Green Deal, which should make Europe the first carbon-neutral continent in the world by 2050 and ensure the achievement of a fair, climate-neutral state, resource-efficient and competitive economy. The genesis and peculiarities of the circular economy as the main prerequisite for ensuring the sustainable development of all economic entities: the country, the region, and the enterprise, are studied. It has been established that the circular economy is gradually changing the traditional linear concept of the economy. The linear model of the economy is characterized by an approach where products are produced, used, and disposed of (take-make-dispose). The 3-R principle is decisive for the circular approach: 1) reduce: reduce the use of resources and give priority to renewable materials; 2) reuse: use products as efficiently as possible; 3) recycle: recover by-products and waste for further use in the economy. Approaches to determining the index for assessing the degree of circular economy integration have been studied: The Material Circularity Indicator (MCI), The Regional Circular Economy Index System (RCEIS), The Circular Economy Performance Index (CEPI), A Circular Economy Index for the Consumer Goods Sector (CEICGS), Circular Economy Development Index (CEDI). The results of the expansion of the circular economy for the EU are considered. It is justified that in the context of Ukraine's European integration aspirations, the state needs to adapt to the circular economy's requirements, considering the principles and goals, opportunities, and threats. The current state of Ukraine's fulfillment of the requirements for joining the EU

is assessed. It has been proven that in the post-war period, before Ukraine becomes a member of the EU, deepening of industry integration is necessary, increase in duty-free exports to the EU market; cancellation of non-tariff measures restricting trade with the EU. First of all, in this context, it is necessary to take into account one's own national interests and the trade partner's, in particular Ukraine's institutional (regulatory) support for the EU initiative "European Green Deal" regarding the formation of Europe as a carbon-neutral continent and the gradual adaptation of the post-military national economy to the requirements of circular economics. The insufficient level of development of the circular economy in Ukraine caused by Russia's ongoing unprovoked and unjustified aggressive war against Ukraine; the imperfection of the institutional environment; insufficient business motivation. The implementation of the principles of the circular economy in Ukraine requires a systematic and complex system restructuring, based on the legislative base, the introduction of innovative technologies, the digitization of production and trade processes, the financing of environmental initiatives, the stimulation of innovative environmentally friendly business models, the formation of environmental awareness in society and the formation of the habit of broader use of sustainable products and creating new ways of interaction between producers and consumers, stimulating the emergence and development of innovative professions.

Key words: circular economy, closed-loop economy, sustainable development, European Green Deal, Global Alliance on Circular Economy, Global Environment Initiatives, green business, Circular Economy Action Plan (CEAP), adaptation of Ukraine to CEAP, EU, Ukraine.

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

UDC 339.13:334.7
JEL A10, O30
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2795

CHANGES AND CHALLENGES DURING THE PANDEMIC IN THE BUSINESS

Konul Aghayeva*, Ph.D., Associate Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction, Azerbaijan State Economic University
Gulay Farrukhlu, Master student of Azerbaijan State Economic University**

© Aghayeva K., 2022
© Farrukhlu G., 2022

Стаття отримана редакцією 25.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 25.11.2022

Introduction. The coronavirus pandemic has dramatically reshaped the traditional business process. COVID-19 pandemic showed the world the importance of digitalization.

The continuous development of technology and the prevention of certain and uncertain crises that may occur in the world create a certain obligation for companies to use digital technology.

On March 11, 2020, COVID-19 pandemic was declared due to the spread of a new virus by the World Health Organization. During that year, COVID-19 affected everyone's life ("CO" stands for corona, "VI" for a virus and "D" for disease).

As noted by the WHO, COVID-19 was one of the most serious global pandemics, similar to the Spanish flu. COVID-19 resulted in more than 190 million coronavirus cases and more than 4,101,340 deaths worldwide, with an increase in new virus strain [1].

There was no solution to end or control the pandemic and the only solution was to follow WHO guidelines. The WHO noted that there are vaccines such as those from Pfizer and Moderna that can show effective results.

Firms around the world, international organizations were taking complicated measures to protect employees and people. BBC NEWS reported in 2020 that nations as a whole came together to control these unpredictable processes their citizens to keep distance, wear masks in public.

According to a report presented by the International Labour Organization in 2021, by mid-2020, 93% of the global working population faced the situation of work stoppages to prevent the mass spread of the new type of coronavirus [2].

A globally declared pandemic disease has had a devastating effect on humanity and everything that makes life worth living. COVID-19 was the biggest public health crisis in living memory, creating a major economic crisis at the same time as production halted in affected countries, consumption collapsed and stock markets reacted negatively to the growing uncertainties. The challenges countries faced were severe, including a lack of resources for treatment, a lack of protection for health workers against infection, unknown public health practices, and a growing economic recession. The rapidly spreading disease has covered Asia, Europe and the rest of the world.

Review of recent research sources and publications. Local and foreign literature was used as a source base in the study of the difficulties faced by companies as a result of the COVID-19 pandemic, the struggle of companies against the global crisis. Dissertations, scientific articles (in Azerbaijani, Turkish, English and Russian languages) and Internet resources were used in the research rather than literature sources. Among researchers with scientific articles on a topic close to the topic of the impact of COVID-19 on companies – Bartik A.W., Amankwah-Amoah J., Gasimova N., Guo A., Gopinath G., Hacıyeva L., Verdiyev N., Məmmədov C. can be shown.

Formulation of the problem. *Purposes and objectives of the research* – The purpose of the article is to discuss and analyze the impact of the coronavirus on business. Moreover, the research suggests relevant solutions for issues businesses face as digitalization in the COVID-19 pandemic. *Research methods* – Analysis and synthesis methods of various related articles were used in the research. The methods used include secondary research derived from official data. *Research limitations* – Since it is a newly researched topic, that there are not enough resources to study the research topic. This study gave a clearer idea that the COVID-19 pandemic is driving the digitalization of businesses. The results will motivate and guide organizations in the adoption of digitalization for their business activities.

Main material and results. There is no doubt that the pandemic has created many challenges for entrepreneurs and many business strategies have been changed due to COVID-19. Businesses have been affected in various ways by the COVID-19 pandemic. Due to the lockdown and quarantine measures implemented by the government, businesses faced significant challenges such as a decline in demand and a decline in supply chain destruction, revenue [3].

During the COVID-19 pandemic, companies experienced a labor shortage, a large reduction due to the quarantine in their workforce. So that quarantine measures to prevent the spread of the virus led to an sharper decline. In some companies, employees refused to return to work because they were worried about their health [4]. Companies that could not continue operating during the pandemic were closed, resulting in layoffs of all employees. Businesses that can't do their jobs remotely have been hit harder.

Companies' revenues were affected by the outbreak as consumer demand declined. Restrictions on movement, financial difficulties, fear of contagion and high uncertainty, layoffs, the inability of companies to pay wages ultimately reduced consumer spending and consumption, and declined incomes. All of them reasons have severely impacted companies' ability to meet demand. Among the most affected businesses, hotels, cafes, restaurants, care homes, travel agencies, fitness centers were on the verge of closure, in total more than 52% of private businesses were closed [5].

The changes required in work processes, such as the transition to remote working, access to and adoption of technologies, costs were relatively high in companies with low digitalization. Given SMEs' limited resources and existing barriers to access to capital, SMEs were more limited in their ability to overcome the shock caused by the pandemic than large firms. Research done by JPMorgan Chase Institute in the United States shows that 50% of small businesses operated with less than 15 days of buffer cash, and even healthy SMEs had two months of cash on hand.

The main negative effects of the COVID-19 pandemic on the business environment can be summarized as the decrease in sales figures, the inability to resume production and the impossibility of ensuring customer visits.

The COVID-19 pandemic, characterized by its devastating effects on business performance, also highlighted the huge digital divide between small, medium and large companies. The United Nations Conference on Trade and Development (2020) noted that social distancing affects small and medium-sized enterprises more than multinationals.

Goods were stranded in ports for weeks, hundreds of cities around the world were under lockout, civil and industrial transport disruptions, flight cancellations like never before. Global supply chains were suffering. Politicians struggled to keep up with regular events to meet needs. Consumers acted indecisive, succumbed to desperate buying, or rewrote all their material values and intangible needs. A forecast showed that the overall repercussion of sales and production involving businesses was largely negative in both the short and medium term.

As a result of these strict measures, all tourist trips were suspended and the tourism industry faced a severe crisis. In many countries, the tourism sector is considered as the main area of employment and the main source of income of the population. Therefore, the crisis in tourism industry directly affected the economy of these countries. According to world statistics, in 2019, the tourism sector accounted for 330 million jobs. This was 10% of global employment. According to the information presented by the World Tourism Organization (WTO), the sector suffered a loss of 935 billion US dollars as a result of a 72% decrease in international tourism during the 10 months of 2020. Also, this problem has not escaped from Azerbaijan. In order to prevent the spread of the pandemic in Azerbaijan, as a result of the restrictive regime at the state border between Azerbaijan and neighboring countries, as well as temporary restrictions on the visits of citizens in many countries of the world, the decline in the tourism sector was inevitable. The number of foreigners and stateless persons who came to Azerbaijan was 3170373 in 2019, and as a result of the pandemic, this indicator decreased to 795722 in 2020. Closures related to the coronavirus infection have led to a sharp decrease in the number of tourist departures [6; 7].

In a China study by the China Chambers of Commerce, 26 percent of respondents said they saw a 20 percent drop in company revenue by 2020, and one-third of respondents said they saw a close drop in annual targets [8].

Between March 28 and April 4, 2020, the survey was conducted among more than 5,800 small businesses that are members of Alignable, a network of 4.6 million small businesses. According to the analysis, 43% of businesses were temporarily closed, and almost all of the business closures were due to COVID-19. Declining demand and employee health concerns, as well as disruptions in the supply chain, have been cited as reasons for temporary company closures. There was a decrease in the number of full-time workers and part-time workers. According to the results of the survey, since January 2020, on average, the active employment of companies decreased by 39%. Table 1 below highlights the impact of COVID-19 on selected SMEs in different countries around the world, through a survey conducted by the OECD, during this pandemic [3].

Table 1

SME surveys on the impact of COVID-19

Date	Country	Impact on business	Expectations
10 Feb.	China	80% of SMEs have not resumed operations yet	1/3 out of business in 1 month, another 1/3 in two months
Early March	UK	63% see crisis as moderate to high/severe threat to their business	n.a.
9-Mar	Japan	39% report supply chain disruptions, 26% decrease in orders and sales	n.a.
10-Mar	Poland	1/3 of SMEs experience increasing costs and reduced sales	27% already encounter cash flow problems
11-Mar	USA	70% experience supply chain disruptions, 80% the impact of the crisis	n.a.

Source: compiled by the author according to sme's policy response, 2020 [3]

COVID-19 has had a significant negative impact on the Azerbaijani economy and SMEs have been one of the biggest economic victims. Economic sectors have been affected differently by the pandemic and quarantine measures. It turned out that due to the restrictions and containment measures adopted by the government of Azerbaijan, not only small and medium enterprises (SMEs) were affected, but also large industries. Based on a survey among representatives of SMEs in Baku and other parts of Azerbaijan, the majority of respondents stated that the pandemic had a severe negative impact on business operations. SMEs operating in the tourism, restaurant, catering sectors, and in the field of education were among the most adversely affected. Although the state provided the necessary support to small and medium-sized enterprises, the share of closed businesses was high. Over two years since the beginning of the pandemic, a measure to improve the business environment has been taken [9].

A comparative analysis of Eastern Partnership countries showed that 41 businesses were closed in Azerbaijan by mid-2020. 5 of these enterprises were branches of foreign companies including "Private Asset Partners AG", "Suez WTS France", "AA SERVISES", "T.D. Williamson S.A", "Trelleborg Offshore Netherlands B.V" [10]. During pandemic, while 30% of small and medium-sized enterprises had to partially close their operations, only 17.5% of SMEs could operate normally. About 52.5% of SMEs had to stop their operations altogether. As mentioned above, as a result of the restrictions introduced, many companies faced serious losses, which led to the economic recession [11].

Azerbaijan trade unions called on all employers, enterprises and organizations to perform their duties during this period, to comply with the required sanitary norms for their employees, to prevent mass layoffs and the abolition of appropriate payments.

In Azerbaijan, authorities allocated 3.3 billion manats ($1.94 billion) to affected businesses and individuals. Measures implemented included support for micro-entrepreneurs (80 million manats / 47 million dollars), partial coverage of salaries (215 million manats / 126 million dollars), living and unemployment payments (230 million manats / 135 million dollars), temporary public works (54 million manats / 31 million dollars) and funds allocated to the Entrepreneurship Development Fund (50 million manats / 29 million dollars). The amount allocated for the partial payment of salaries of 300,000 workers in the affected sectors was 127 million dollars [12].

Challenges Faced By Companies. The restrictions (including local and national lockdowns, social distancing measures, government-run border closures and quarantines) imposed during the COVID-19 pandemic dis-

rupted the business world. The COVID-19 epidemic reshaped economies, businesses and societies around the world. Companies were forced to revise their strategies to survive the crisis. Pandemic restrictions prompted companies to explore digital solutions to keep their businesses running. Digital technology had the potential to give citizens access to basic services necessary for their daily lives, such as education, health, work and culture and maintain the economies functions. In the post-COVID recovery phase, digitalization was essential for communities, citizens to return to normality in a safe and orderly manner. But this process was developing at a slower pace before the pandemic. The changes within the company began to change the way they communicate with employees and customers, including changes in internal communication and day-to-day operations, work organization, including the introduction of automation.

As a result of the study by Contreras R.R (2021), it was concluded that the acceleration of digitalization in companies, organizations and society has developed as a result of the global pandemic. During the COVID-19 pandemic, companies were under pressure to rethink their existing strategies and make changes due to increased digitalization [13].

A study was concluded that the use of digital technology helps companies to cope with the consequences of the pandemic and to better sustain their business operations. In the study was highlighted the importance of digital technology in overcoming the problems caused by the pandemic. These studies show the development of digitalization in response to the COVID-19 pandemic. Innovation has become a necessity for modern businesses that want to survive in a world where technological changes and crises continue to occur [14].

Not all businesses were affected equally by COVID-19 disruptions. Because few companies were able to go digital sooner because they started the transformation earlier. Many business leaders have decided to launch digital transformation initiatives to keep businesses running during the outbreak but better prepare for the recovery phase. However, creating change during the pandemic was difficult for both managers and employees. Companies have used this time to their advantage to accelerate the transition to digital transformation. Changing business processes was expensive and difficult for companies that were not ready for change and also ill-equipped for the transition. As well psychological barriers to the adoption of emerging technologies hindered the efforts of firms and their decision makers to adopt digital platforms. For example, transitioning to telecommuting and implementing digitalization to adapt during a pandemic was complex and costly for businesses. The impact varied across industries, with those in retail, arts and entertainment, personal services, food services and hospitality reporting more than 50% declines [15]. But businesses related to finance, professional services and real estate experienced less disruption because these industries were better able to shift to remote manufacturing. However, the impact of COVID-19 remained positive for companies such as private medical health centers and e-commerce, online shoppings for example Target, Walmart, Amazon.

According to the Boston Consulting Group researchers, companies prioritized innovation during the pandemic. But many companies lacked the resources, processes and systems required for innovation. And only 20% of businesses had the required resources and were ready to innovate. It was not enough to make innovation a priority, the main thing was to be ready for innovation. According to a survey of 1,500 global innovation managers, three-quarters of businesses ranked innovation as their top 3 priority for 2021 in response to economic shocks caused by the pandemic in 2020. And these 75% of companies saw a 10% increase in innovation [16].

Early estimates from Eurofound (2020) showed that around 40% of those currently working in the EU have started teleworking full-time as a result of the pandemic. Considering that only 15% of workers in the EU had teleworked before the pandemic, many workers and employers were likely to face difficulties in coping with the sudden transition to telework [17].

The negative effects of social distancing were more severe among companies that relied more on face-to-face communication and physical proximity. This had arisen externally, how firms interact with suppliers, customers, and other stakeholders, and internally, how firms manage employees and employer-employee relations [17].

Well-established firms should abandon long-standing procedures and routines before adopting innovative routines. It can be relatively difficult for companies that have been operating for a long time, because new knowledge leading to new routines tends to conflict with existing operations and tried models [18].

Conclusion. The COVID-19 pandemic has presented an opportunity to develop innovative capabilities and make better use of digital channels. It's a trend that should continue after the pandemic.

Due to the shock caused by the pandemic, the world has undergone a greater digital transformation in the last few months than in the last decade. Digitalization involves the increased use of digital technologies and their integration into the firm's products and operations.

Increasing employee productivity, digitalization allows businesses to reduce costs, increase customer loyalty and productivity, and use resources efficiently. Additionaly, digitalization potentially enhances flexibility for employers and employees, helping to reduce time and energy spent on long commutes.

Developing a new strategy provides companies with another new business framework. Widespread adoption of technology makes it easier for businesses to overcome obstacles and survive the competition. One of the key aspects of digitalization is that it forces companies to innovate constantly. Without innovation, the system stagnate.

According to the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), the COVID-19 crisis was accelerating the digitalization of public and private activities, the enhancement of digital skills and the adoption of online business models, the rollout of online payments.

The measures taken for digitalization are different in each business area.The rapid shift of banks from bricks-and-mortar channels to online channels, the focus of healthcare providers on telemedicine, the focus of retailers on online shopping and contactless delivery is already evident given. Many restaurant businesses have turned to online delivery by creating their own apps or joining digital food delivery platforms. Digitization in education has led to the transition of the learning platform from the traditional classroom to the online learning mode, thus minimizing the impact on the learning process. The tourism industry, which was hit hardest by the pandemic, used digital devices to connect with potential visitors remotely. Virtual tours of cities and museums have been developed, allowing people to explore the world around them during quarantine and play an important role in attracting new tourists.A large portion of the workforce is currently working remotely and will continue to do so even after the serious threat of COVID has passed. The ratio of onsite and remote work doesn't seem to be back to what it used to be. This was the most visible and long-lasting effect and result of the pandemic.

REFERENCES:

1. Available at: https://www.worldometers.info/coronavirus/
2. ILO (2021). COVID-19 and the world of work. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf
3. OECD (2020). "Coronavirus (COVİD-19): SME policy responses". Available at: https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101/
4. Gopinath G. (2020). "Limiting the Economic Fallout of the Coronavirus with Large Targeted Policies", International Monetary Fund.
5. BJIT (2020). Challenges of SMEs in this COVID-19 Global Pandemic. Available at: https://bjit.medium.com/challenges-of-smes-in-this-covid-19-global-pandemic-9d5ad80521ac
6. Verdiyev N., Məmmədov C. (2022). "COVİD-19 pandemiyasinin dünya və milli turizmə təsiri, post-pandemiya dövründə turizm sektorunun vəziyyəti", İnnovasiyalı İqtisadiyyat və Menecment, no. 1, Bakı, 138–145.
7. Hacıyeva L. (2020). "COVİD-19: Turizm sektorunda yaranmış problemlər və onların həlli yolları", Bazar iqtisadiyyatinin inkişaf istiqamətləri, AUDİT, vol. 4, no. 30, səh. 56–68.
8. China Briefing (2020). "COVID-19's Grim Milestones: Impact on Business is Real but Opens Up New Growth Areas". Available at: https://www.china-briefing.com/news/covid-19-impact-business-real-opens-new-growth-areas-op-ed/
9. Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası. Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi, 2021.
10. EU4Business (2020). Weekly Digest on Impact on SMEs in EAP. Available at: https://eu4business.az/en/news/weekly-digest-on-impact-on-smes-in-eap-10-july/
11. Gasimova N. (2022). "Assessment of Impact of COVID-19 on SMEs in Azerbaijan: Consequences and Perspectives", CESD Press.
12. CESD Research Group (2020). "A preliminary assessment of the impact of the COVID-19 pandemic on Azerbaijani economy". Available at: https://cesd.az/new/wp-content/uploads/2020/08/Impact-of-COVID-19-on-Economy-CESD-Paper.pdf
13. Contreras R.R. (2021). "COVID-19 and digitalization", Publications Office of the European Union, Luxembourg.
14. Guo A., Guo H., Yang Z., Huang R. (2020). "The digitalization and public crisis responses of small and medium enterprises: Implications from a COVID-19 survey", Frontiers of Business Research in China 14, 19.
15. Bartik A.W., Bertrandb M., Cullenc Z., Glaeserd E.L., Lucac M., and Stantonc C. (2020). "The impact of COVID-19 on small business outcomes and expectations", PNAS, vol. 117, no. 30, pp. 17656–17666.
16. Boston Consulting Group (2021). Overcoming the Innovation Readiness Gap. Available at: https://web-assets.bcg.com/93/a7/7d03fff34baa993929c81f220e72/bcg-most-innovative-companies-2021-apr-2021-r.pdf
17. Sostero M., Milasi S., Hurley J., Fernández-Macías E., Bisello M. (2020). "Teleworkability and the COVID-19 crisis: a new digital divide?", Eurofound.
18. Amankwah-Amoah J., Khan Z., Wood G., and Knight G. (2021). "COVID-19 and digitalization: The great acceleration", Journal of Business Research, vol. 136, pp. 602–611.

UDC 339.13:334.7
JEL A10, O30

Konul Aghayeva, Ph.D., Associate Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction, Azerbaijan State Economic University. **Gulay Farrukhlu,** Master Student, Azerbaijan State Economic University. **Changes and challenges during the pandemic in the business.**

The COVID-19 pandemic affected not only the economy, but the entire society. This led to drastic changes in the company's activities. The article shows the problems that arise in companies as a result of the COVID-19 pandemic. Thus, the pandemic has caused many businesses to face financial problems due to mass layoffs and company closings. Overall, it affected various industrial sectors. As COVID-19 created unprecedented challenges, companies had to adapt. The article identifies possible solutions to the problems faced by enterprises. Containment of the spread of the coronavirus had important consequences for sectors of the economy, both globally and nationally. In this regard, it was necessary to accelerate the development of technologies to reduce or prevent the negative effects of COVID-19. According to the study, the pandemic forced digitalization and required companies to restructure their business models in this direction. Investments in digital technology help companies make their countries more competitive.

Key words: COVID-19, restriction, digitalization, business, economic.

УДК 339.13:334.7
JEL A10, O30

Конул Агаєва, Азербайджанський університет архітектури та будівництва, Азербайджанський державний економічний університет. **Гулай Фаррухлу,** Азербайджанський державний економічний університет. **Зміни та виклики під час пандемії в бізнесі.**

Пандемія COVID-19 вплинула не лише на економіку, а й на все суспільство. Це призвело до кардинальних змін у діяльності компанії. У статті показано проблеми, які виникають у компаній внаслідок пандемії COVID-19. Таким чином, пандемія спричинила фінансові проблеми багатьох підприємств через масові звільнення та закриття компаній. Загалом це торкнулося різних галузей промисловості. Оскільки COVID-19 створив безпрецедентні проблеми, компаніям довелося адаптуватися. У статті визначено можливі шляхи вирішення проблем, з якими стикаються підприємства. Стримування поширення коронавірусу мало важливі наслідки для секторів економіки як у всьому світі, так і в країні. У зв'язку з цим необхідно було прискорити розвиток технологій для зменшення або запобігання негативним наслідкам COVID-19. Згідно з дослідженням, пандемія примусила до цифровізації та вимагала від компаній реструктуризації своїх бізнес-моделей у цьому напрямку. Інвестиції в цифрові технології допомагають компаніям зробити свої країни більш конкурентоспроможними.

Ключові слова: COVID-19, обмеження, цифровізація, бізнес, економіка.

УДК 338.2:658.1
JEL G32
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2796

СТРУКТУРА КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Дідух Сергій Мирославович*, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки промисловості
Федорова Тетяна Сергіївна, аспірантка кафедри економіки промисловості**
Одеський національний технологічний університет

**ORCID: 0000-0003-1534-0975*
***ORCID: 0000-0002-0868-4510*

© Дідух С.М., 2022
© Федорова Т.С., 2022

Стаття отримана редакцією 27.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 27.11.2022

Вступ. Діяльність суб'єктів господарювання нині відбувається в умовах небачених викликів, спричинених повномасштабним воєнним вторгненням на територію України, руйнуванням усталених економічних ланцюгів під час війни, високим рівнем невизначеності та ризику. Для збереження масштабів діяльності, ринкової позиції та передумов для розвитку після завершення війни особливої актуальності набуває виявлення внутрішніх чинників забезпечення конкурентоспроможності, одним з яких є оптимізація структури капіталу.

Кон'юнктура фінансового ринку у період війни є вкрай несприятливою для підприємств реального сектору економіки. З одного боку, ціла низка чинників обумовила істотне збільшення вартості позикового капіталу: падіння курсу національної валюти, підвищення облікової ставки НБУ, обмеження діяльності на зарубіжних фінансових ринках, зменшення обсягів банківського кредитування. З іншого боку – падіння економіки України за попередніми оцінками на 30 % [1], при якому відбулось погіршення фінансових результатів та знизилась спроможність підприємств формувати власний капітал.

Саме тому, актуальною науковою та практичною задачею є дослідження теоретичних підходів до удосконалення структури капіталу та визначення актуальних напрямків її оптимізації в сучасних умовах.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Теорія формування структури капіталу знайшла відображення у роботах таких видатних вчених як: М. Міллер та Ф. Модільяні, О. Бланк, Ю. Брігхем. Вчені Р. Брейлі, С. Майерс, Г. Марковіц, Ф. Лі Ченг, Дж. Фіннерті, У. Шарп, Дж. Ван Хорн, Дж. Стігліц. Також особливості оптимізації структури капіталу розглядалися такими вченими як Г.В. Савицька, В.О. Подольська, О.В. Яріш, Л. Руденко-Сударєва, Є. Панченко, О. Рогач, О. Сльозко. Разом з тим, значна частина теоретичних та прикладних аспектів вирішення проблеми оптимізації структури капіталу залишаються недостатньо дослідженими.

Метою даної статті є дослідження теоретичних підходів до визначення й удосконалення структури капіталу, окреслення актуальних напрямків її оптимізації в сучасних умовах військового часу.

Основний матеріал і результати. Проблеми пошуку оптимальної структури капіталу підприємств є предметом дослідження багатьох зарубіжних економістів, а в останні тридцять років і українських вчених. При цьому в науковій літературі існує різноманіття теоретико-методичних підходів до формування оптимальної структури капіталу, що об'єктивно обумовлено динамічною зміною ринкової кон'юнктури та умов господарювання, як на макро-, так і на мікрорівні, а також ставленням різного типу інвесторів до ризиків, еволюцією управлінських концепцій.

Термін «капітал» походить від латинського прикметника «capitalis», і позначає певну грошову суму, яка надається в кредит та приносить відсоток. Саме у такому сенсі цей термін і використовували стародавні греки. Тоді капітал, у сьогоднішньому розумінні його змісту, залишався поза межами наукових

досліджень. Саме таке трактування зародилося ще в античні часи, зберігалось у добу Середньовіччя та знайшло відображення в багатьох економічних школах, відтоді перебуваючи у центрі уваги науковців. Систематизація трактування категорії «капітал» різними економічними школами наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Розвиток наукових поглядів на зміст поняття «капітал»

№ з/п	Період, країна	Напрям, представники	Визначення
1	Початок XVIII ст.	Школа меркантилістів	*Капітал* ототожнюється з певною сумою грошей.
2	Середина XVIII ст., Франція	Школа фізіократів (Ф. Кене)	*Капітал* – засоби сільськогосподарського виробництва, яке є найбільш наближеним до природи. Поділили капітал на оборотний та основний
3	70-ті роки XVIII ст., Англія	Класична політекономія (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль)	*Капітал* – засоби, що використовуються у виробництві для отримання прибутку; провідний фактор розвитку продуктивних сил суспільства, частину багатства країни; раніше нагромаджений матеріалізований продукт праці
4	XIX ст., Німеччина	Марксизм (К. Маркс)	*Капітал* – це соціально-економічна категорія; вартість, що збільшується із застосуванням найманої праці; це сутність, що проявляється в русі, проходить три стадії свого існування (грошову, виробничу, товарну)
5	70-ті роки XIX ст., Австрія	Суб'єктивізм (К. Менгер, Е. Бем-Баверк)	*Капітал* – похідна сутність від початкових категорій – праці та землі; похідний фактор виробництва; проміжний продукт виробництва
6	90-ті роки XIX ст., Англія	Неокласична школа (А. Маршал)	Спостерігається два підходи до сутності капіталу на рівні макро- і мікроекономіки. На рівні макроекономіки *капіталом* є сукупність засобів виробництва, що забезпечена ресурсами праці та землі. На рівні мікроекономіки – це частина багатства власника, що може бути ним використана для отримання доходу
7	30–40 роки XX ст., Англія, США	Кейнсіанство (Дж.М. Кейнс)	*Капітал* – це багатство, здатне приносити дохід
8	XX–XXI ст., Німеччина, Австрія	Новітня школа (Й. Шумпетер)	*Капітал* – це «фонд купівельної сили», за рахунок якого придбаються засоби виробництва для використання з метою якісного розвитку суспільства. Функція капіталу – забезпечення технічного, технологічного, суспільного прогресу у часі

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Сучасні вчені дещо змінили підхід до трактування категорії «капітал». Так, Р. Брейлі, С. Майерс вважають, що капітал – це «сукупність фінансових інструментів, випущених у вільний обіг та підкріплених реальними активами, що здатні приносити дохід» [3]. К. Макконелл, С. Брю позначають капітал як «ресурси, які створені в результаті процесу виробництва, та використовуються для виробництва товарів і послуг, також можуть виступати товарами, які безпосередньо не задовольняють потреби людини: інвестиції, засоби виробництва» [4]. На думку Дж. Нітзан, Ш. Біклер капітал – це «сукупність кількісно вираженого фінансового фонду та фізичних засобів, які наділені певними якостями, що направлені на одержання доходу» [5]. І. Фішер позначав «капітал» як дисконтований дохід від капіталовкладення, що формується незалежно від сфери його діяльності [6].

О.Г. Біла вважає, що капітал – це «сукупні грошові ресурси, що використовуються на підприємстві, авансовані у господарську діяльність» [7]. І.О. Бланк характеризує капітал як «загальну вартість засобів в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах та засоби, інвестовані у формування активів підприємства» [8].

Трансформація форм, функцій, призначення, принципів формування, умов і методів нагромадження капіталу зумовлюють зміни у структурі капіталу та його змістовному наповненні. Таким чином, капітал можна охарактеризувати як об'єкт фінансового управління, який відзначається безперервністю руху, здатністю вливати на нього і спроможністю породжувати дохід його власникам.

При цьому у трактуванні сутності капіталу підприємства різними ученими, можна виділити декілька підходів. Перший підхід трактує «капітал» як сукупну власність, що знаходиться в розпорядженні, сформовану як за рахунок власних, так і за рахунок позичкових засобів. Другий підхід виключає ко-

роткострокові зобов'язання із поняття «капітал» та залишає в його складі тільки активи, сформовані за рахунок власного капіталу та довгострокових фінансових зобов'язань. Третій підхід – базується на виключенні із загальної валюти балансу тільки товарного кредиту, що надається постачальниками.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що капітал підприємства – категорія комплексна, а її аналіз виключно з фінансової точки зору є недоцільним та спрощеним підходом. Маючи властивості змінної величини, капітал підприємства постійно знаходиться в русі в часі та в просторі, проявляючи всі ознаки не тільки економічного, але і, значною мірою, соціально-економічної категорії.

Структура капіталу – поняття, введене в сучасний фінансовий аналіз для позначення співвідношення джерел позикового і власного фінансування, яке прийняте підприємством для реалізації його ринкової стратегії. Сьогодні цей термін часто замінюють поняттям «фінансовий важіль», і цей вираз вживається не випадково. Важіль – інструмент, що полегшує або примножує ефект затрачених зусиль. Залучення позикового фінансування повинне працювати на стратегічні задачі власника. У контексті фінансування термін «фінансовий важіль» позначає практику фінансування довгострокового розвитку за рахунок позикових засобів заради досягнення інтересів власника, а точніше – заради зростання ринкової вартості активів підприємства [9]. Це пов'язано з тим, що підприємства зазнають успіху, коли створюють реальну економічну вартість для своїх власників, що, в свою чергу, можливе при вкладанні капіталу з прибутковістю, що перевищує витрати на його залучення.

Тобто можна зазначити, що капітал – це всі фінансові, соціальні та економічні ресурси суб'єкта господарювання, втілені в його майно, яке використовується для розширеного відтворення з метою отримання прибутку. Перманентне фінансування забезпечує для підприємства розширення його виробництва, інноваційний розвиток, підкорення нових ринків. Створення суб'єкта господарювання передбачає первинний капітал, обсяг якого надалі не має можливості вдовольняти вимоги та потреби у процесі діяльності суб'єкта. Саме тому з часом постає питання щодо пошуку нових альтернативних джерел фінансування, що в цілому складають структуру капіталу.

Дослідження теорії структури капіталу бере свій початок із робіт Ф. Модільяні та М. Міллера у 1958 році. У зв'язку з тим, що економічна думка була переважно спрямована на задоволення потреб державного апарату стосовно напрямків реформування національної економіки, то питання структури капіталу до середини XX сторіччя розглядалося лише на макрорівні.

Представники традиційного підходу стверджували, що вартість капіталу має залежність від його структури, і що є оптимальна структура капіталу, яка, своєю чергою, може мінімізувати середньозважену вартість капіталу і одночасно максимізувати ринкову вартість компанії [10].

Чим більше набували розвитку фондові ринки і з ними варіативність залучення капіталу, тим більше збільшувався рівень впливу окремих суб'єктів господарювання на розвиток національних економічних систем. Внаслідок чого, змінився напрямок розвитку теорії капіталу з макро- на мікрорівень. Завдяки праці Франко Модільяні та Мертон Міллера «Вартість капіталу, корпоративні фінанси та теорія інвестування» широкого застосування набуло поняття «фінансового важеля» та сформовано першу теоретичну систему, що відображала взаємозалежність вартості капіталу та його структури. Автори вважають, що вартість підприємства визначається виключно його майбутніми доходами та не залежить від вибору джерел фінансування капіталу [11]. Це була одна із перших спроб проаналізувати боргову політику суб'єктів господарювання з погляду їхніх власних корпоративних цілей. Автори концепції стверджують, що за умов виконання базових припущень моделі, зміна співвідношення боргового капіталу підприємства до власного не матиме жодного впливу на його вартість. Висновки вчених ґрунтуються на ідеї арбітражних операцій та припущенні про існування ідеальних ринків капіталу, що не враховує оподаткування.

Припущення, зроблені авторами, дали змогу довести, що ефективність роботи суб'єкта господарювання залежить виключно від рішень менеджменту про напрямки використання активів, а не про те, як профінансувати потребу у цих активах. Загалом підходи, що належать до першої хвилі позитивних теорій капіталу, здебільшого ґрунтуються на міркуваннях арбітражного характеру. Йдеться про те, що для того, щоб рішення про зміну структури джерел фінансування мали вплив на ринкову вартість підприємства, потрібно, щоб існувала можливість арбітражу.

У 70-х роках XX ст. у США розпочалася доба масштабних поглинань, більшість із яких здійснювалися за рахунок кредитного капіталу. Оскільки таке, на думку деяких дослідників, використання позичкового капіталу дає змогу збільшити ринкову вартість підприємства, висновки моделі Модільяні–

Міллера знову було поставлено під сумнів. Майкл Єнсен та Вільям Меклінг опублікували результати дослідження, котре показало позитивний вплив боргового капіталу на вартість підприємства [12]. Вчені зробили висновок про те, що операційні та інвестиційні рішення, а також величина грошових потоків підприємства залежать від структури його капіталу. Таким чином модель Модільяні-Міллера не втрачає актуальності і у наш час.

Сучасність насичена активними подіями, серед яких: інтенсивне освоєнням фінансових ринків через злиття/поглинання, реструктуризація, викупи підприємств за допомогою позик, викупи власних акцій. У зв'язку з новими тенденціями, менеджерам необхідно приділяти додаткову увагу управлінню вартістю підприємств, оскільки це безпосередньо впливає на його додану вартість. Така ситуація змушує менеджерів знаходити нові можливості для розвитку підприємств.

Корпоративна стратегія та фінанси нерозривно пов'язані між собою, оскільки результати вартісної оцінки є причиною для плідних господарських рішень, що будуть слугувати необхідною передумовою успішної господарської діяльності в межах підприємства..

Джерело вартості підприємств – це здатність генерувати грошові потоки і отримувати прибуток із інвестицій з урахуванням цих грошових потоків. «Здорові» компанії, що зміцнюють економіку в цілому, сприяють підвищенню рівня життя людей та відкривають перед ними більше можливостей для кар'єрного зростання та ведення бізнесу

Структура капіталу підприємства формується за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх джерел, що обумовлюється як особливостями фінансового розвитку самого підприємства, так і фінансового ринку країни. Структура капіталу, як правило, визначає аспекти не лише фінансової, операційної та інвестиційної діяльності. Вона в першу чергу впливає на результати його діяльності, що знаходять відображення у наступних показниках: коефіцієнт рентабельності активів і власного капіталу, система коефіцієнтів фінансової стійкості та платоспроможності та ін.

Отже, структура капіталу це співвідношення власних, позикових і залучених ресурсів у матеріальній та нематеріальній формах, яке формується підприємством у процесі своєї фінансово-господарської діяльності для здійснення її подальшого фінансування. Прийнято виділяти дві основні схеми формування структури капіталу підприємства:

1) змішане фінансування, при якому капітал формується за рахунок власних і позикових коштів, що залучаються в різних пропорціях;

2) повне самофінансування, при якому капітал формується за рахунок лише власних коштів та резервів [13].

Формування сучасної системи управління структурою капіталу потребує ефективної стратегії розвитку, довгострокового, якісно визначеного напрямку розвитку суб'єкта господарювання, який би був спрямований на зміцнення позицій суб'єкта, задоволення споживачів його продукції і досягнення поставлених цілей [14]. Ефективна стратегія управління структурою капіталу повинна передбачати впровадження інноваційних розробок, враховувати трансформаційні процеси підприємства на основі розподілу ресурсів, адаптувати до зовнішнього економічного середовища, сприяти внутрішній координації і передбачати майбутні зміни в діяльності підприємства.

Разом з тим, при формуванні оптимальної структури капіталу підприємство повинне враховувати кон'юнктуру фінансового ринку та оперативно реагувати на її зміну. Особливо актуально це в періоди нестабільності, такі як початок повномасштабних воєнних дій в Україні.

Теоретичні засади управління капіталом на основі досягнення оптимального співвідношення власного та позикового капіталу із забезпеченням максимальної прибутковості підприємства, мінімізації вартості залученого капіталу засноване на використанні механізму фінансового левериджу. Як було показано у наших попередніх роботах [15] агропродовольчі підприємства України ефективно використовували позиковий капітал, залучений на зарубіжних фондових ринках для підвищення власного фінансового результату та конкурентоспроможності. На прикладі компаній Kernel Holding S.A. та MHP S.A. нами було показано, що «при формуванні капіталу обидві компанії роблять вибір на користь зменшення вартості капіталу за рахунок збільшення частини позикових коштів, збільшуючи при цьому ризик втрати платоспроможності» [15]. Так, у структурі капіталу MHP S.A. частка позикового капіталу сягала понад 60 %.

Початок війни кардинально змінив фінансову кон'юнктуру. По-перше, відбулося збільшення вартості кредитних ресурсів внаслідок підвищення облікової ставки НБУ із 10 % до 25 % [16]. Відповідно, підприємства, які мали високе кредитне навантаження та таким чином підвищували рентабельність

власного капіталу, відчули суттєве зниження своєї фінансової спроможності. По-друге, під впливом руйнівних наслідків війни погіршились фінансові результати підприємств різних галузей. Відповідно до даних статистики, за січень-вересень 2022 р. частка підприємств, які отримали збиток, склав 40,5%, при тому що за січень-вересень 2021 р. збитковими були лише 22,9% підприємств [17]. При цьому загальний розмір збитку збиткових підприємств зріс з 114 964,0 тис. грн до 450 932,6 тис. грн [17].

По-третє, в умовах війни підприємства, які мають кредити у іноземній валюті, отримали суттєве зростання кредитного навантаження внаслідок офіційного падіння курсу гривні на 35%. При цьому доступ до нових валютних запозичень й іноземного ринку капіталу закономірно припинився.

З іншого боку, підприємства, які використовують політику низького фінансового левериджу і концентрації на використанні власного капіталу, мають високу ліквідність, отримали можливість підвищення прибутку від фінансових операцій за рахунок зростання банківських відсотків за депозитами із 6-8% до 10-14% в залежності від типу підприємства [18].

Відповідно, політика управління структурою капіталу українських підприємств потребує кардинальних змін в умовах війни, оскільки використання ефекту фінансового левериджу при зменшенні операційної рентабельності бізнесу, підвищенні вартості капіталу та девальвації гривні вкрай обмежене. Ключовими напрямками адаптації управління структурою капіталу в умовах війни, на наш погляд є такі:

1. Зменшення обсягу позикових зобов'язань шляхом проведення переговорів із кредиторами для надання кредитних канікул, відтермінування виплат та зменшення реальної вартості запозичень.

2. Оптимізація витрат для підвищення рентабельності бізнесу.

3. Використання наявних механізмів залучення позикового капіталу із використання державних програм пільгового кредитування.

4. Використання внутрішніх джерел оптимізації структури капітал шляхом ефективного управління дебіторською заборгованістю та оптимізації поточної кредиторської заборгованості.

Ефективна робота підприємств за окресленими напрямками оптимізації структури капіталу дасть змогу українським підприємствах зберегти конкурентоспроможність та фінансову стійкість в умовах війни, а також закласти фундамент для подальшого розвитку після перемоги у війні, у період післявоєнної відбудови.

Висновки. Поняття «капітал» має довгу історію і за цей час значно доповнилося новими аспектами сенсу. Це пов'язано із динамічними умовами у яких розвивається економіка, а також рядом політичних та соціальних факторів. Кожен етап розвитку економіки спонукав переглядати та доповнювати попередню версію поняття «капітал» і знайшло відображення у працях таких шкіл як: меркантилісти, фізіократи, школи класичної політекономії, марксизм, суб'єктивізм, неокласична школа, кейнсіанство та новітня школа. Також це поняття доповнювалося поглядами інших вчених, що безперечно зробили свій вклад у розуміння такої складної категорії як «капітал».

В умовах високої нестабільності підприємства повинні враховувати кон'юнктуру фінансового ринку та оперативно реагувати на її зміну. Особливо актуально це в періоди нестабільності, такі як початок повномасштабних воєнних дій в Україні. Українські підприємства вимушені прискореним темпом переглядати витрати та доходи, передбачені у власних бюджетах, застосовувати стабілізаційні заходи, шукати нові шляхи отримання прибутку та переглядати поточні взаємовідносини із наявними підприємствами-партнерами. Ще одним важливим фактором, що значно впливає на діяльність українських підприємств – є фактор невизначеності, тобто навіть при максимальному налагоджені роботи неможливо нівелювати вплив погіршення поточного стану форс-мажорних обставин. Отже для того щоб стабілізувати діяльність підприємства та адаптуватися до динамічних умов, як зазначено у нашій роботі, підприємствам необхідно значну увагу приділити оптимальності структури капіталу, оскільки від цього напряму залежить добробут на поточному етапі та закладення можливостей розвитку в післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Падіння ВВП України за 9 місяців 2022 року оцінюється на рівні 30%. Міністерство економіки України. URL: https://cutt.ly/V9EG9bd (дата звернення: 10.11.2022).

2. Круш П., Мастюк Д. Еволюція теоретичних підходів визначення сутності капіталу підприємства. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2015. № 12. С. 198–206.

3. Brealey R. A., Franklin A., Myers S. C. Principles of corporate finance. The McGraw-Hill/Irwin, New York, 2011. 969 p.

4. Брю С., Макконнелл К. Економікс: принципи, проблеми і політика. ІНФРА, 2003. 972 с.

5. Nitzan J., Bichler S. Capital as Power. A Study of Order and Creorder. 2009. 464 c.

6. Фішер С. Економіка (Economics). Київ, 1993. 864 с.

7. Біла О. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств. *Фінанси України*. 2007. № 4. С. 112–119.
8. Бланк І. Управління формуванням капіталу. Київ, 2008. 512 с.
9. Великий Ю., Сукрушева Г. Теоретичні основи формування ефективної структури фінансових ресурсів підприємства. *Гроші, фінанси та кредит*. 2018. № 17. С. 351–355.
10. Іщенко Я., Галайда Л. Теоретичні основи формування власного капіталу підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Т. 1. № 15. С. 146–148.
11. Пономарьов Д. Капітал підприємства: сутність та аналіз формування і використання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 5. С. 53–58.
12. Jensen M., Meckling W. Theory of the firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Owneship Structure. *Journal of Financial Economics*. 1976. Vol. 3. No. 4. P. 305–360.
13. Слав'юк Р. Капітал підприємств і банків: теоретичні основи формування та управління. Київ, 2016. 330 с.
14. Латишева І. Л. Методичний підхід до управління структурою капіталу на основі стратегічних карт. *Ефективна економіка*. 2015. № 4. С. 112–116.
15. Дідух С. М., Мініна В. О., Федорова Т. С. Оцінка оптимальної структури капіталу агрохолдингів України (Kernel Holding S. A., MHP S. A.). *Економіка харчової промисловості*. 2017. Т. 9. № 3. С. 36–44.
16. Національний банк України підвищив облікову ставку до 25%. НБУ. URL: https://cutt.ly/X9EHtC4 (дата звернення: 04.10.2022).
17. Фінансові результати до оподаткування великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/fin_new/fr_0922_ue.xlsx (дата звернення: 03.11.2022).
18. У Національному банку констатують підвищення ставок за строковими депозитами. *УКРІНФОРМ*. URL: https://cutt.ly/T9EHfw8 (дата звернення: 04.10.2022).

REFERENCES:

1. Padinnya VVP Ukrayiny za 9 misyatsiv 2022 roku otsinyuyet′sya na rivni 30% [The fall in the GDP of Ukraine for 9 months of 2022 is estimated at the level of 30%]. Ministerstvo ekonomiky Ukrayiny, available at: https://cutt.ly/V9EG9bd (accessed 10 November 2022).
2. Krush P., Mastyuk D. (2015) Evolyutsiya teoretychnykh pidkhodiv vyznachennya sutnosti kapitalu pidpryyemstva [The evolution of theoretical approaches to determining the essence of enterprise capital]. *Ekonomichnyy visnyk NTUU "KPI"*, no. 12, pp. 198–206.
3. Brealey R. A., Franklin A., Myers S. C. (2011) "Principles of corporate finance". The McGraw-Hill/Irwin, New York.
4. Bryu S., Makkonnell K. (2003) "Ekonomiks: pryntsypy, problemy i polityka" [Economics: principles, problems and politics].
5. Nitzan J., Bichler S. (2009) "Capital as Power. A Study of Order and Creorder".
6. Fisher S. (1993) Ekonomika (Economics).
7. Bila O. (2007) "Finansove planuvannya i finansova stabil′nist′ pidpryyemstv" [Financial planning and financial stability of enterprises. Finances of Ukraine]. *Finansy Ukrayiny*, no. 4, pp. 112–119.
8. Blank I. (2008) "Upravlinnya formuvannyam kapitalu" [Management of capital formation].
9. Velykyy Yu., Sukrusheva H. (2018) "Teoretychni osnovy formuvannya efektyvnoyi struktury finansovykh resursiv pidpryyemstva" [Theoretical foundations of the formation of an effective structure of financial resources of the enterprise]. *Hroshi, finansy ta kredyt*, no. 17, pp. 351–355.
10. Ishchenko Ya., Halayda L. (2015) "Teoretychni osnovy formuvannya vlasnoho kapitalu pidpryyemstva" [Theoretical foundations of the formation of the company's own capital], *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, tom 1, no. 15, pp. 146–148.
11. Ponomar′ov D. (2016) "Kapital pidpryyemstva: sutnist′ ta analiz formuvannya i vykorystannya" [Enterprise capital: essence and analysis of formation and use], *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, no. 5, pp. 53–58.
12. Jensen M., Meckling W. (1976) "Theory of the firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Owneship Structure". *Journal of Financial Economics*, vol. 3, pp. 305–360.
13. Slav'yuk R. (2016) "Kapital pidpryyemstv i bankiv: teoretychni osnovy formuvannya ta upravlinnya" [Capital of enterprises and banks: theoretical foundations of formation and management]. Kyiv.
14. Latysheva I. L. (2015) "Metodychnyy pidkhid do upravlinnya strukturoyu kapitalu na osnovi stratehichnykh kart" [Methodical approach to capital structure management based on strategic maps], *Efektyvna ekonomika,* no. 4, pp. 112–116.
15. Didukh S. M., Minina V. O., Fedorova T. S. (2017) Otsinka optymal′noyi struktury kapitalu ahrokholdynhiv Ukrayiny (Kernel Holding S. A., MHP S. A.) [Assessment of the optimal capital structure of agricultural holdings of Ukraine (Kernel Holding S.A., MHP S.A.)]. *Ekonomika kharchovoyi promyslovosti,* tom 9, no. 3, pp. 36–44.
16. Natsional′nyy bank Ukrayiny pidvyshchyv oblikovu stavku do 25%. NBU [The National Bank of Ukraine increased the discount rate to 25%], available at: https://cutt.ly/X9EHtC4 (accessed 04 October 2022).
17. Finansovi rezul′taty do opodatkuvannya velykykh ta serednikh pidpryyemstv za vydamy ekonomichnoyi diyal′nosti [Financial results before taxation of large and medium-sized enterprises by types of economic activity]. Derzhavna statystyka Ukrayiny, available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/fin_new/fr_0922_ue.xlsx (accessed 03 November 2022).
18. U Natsional′nomu banku konstatuyut′ pidvyshchennya stavok za strokovymy depozytamy [The National Bank notes an increase in interest rates on term deposits], *UKRINFORM*, available at: https://cutt.ly/T9EHfw8 (accessed 04 October 2022).

УДК 338.2:658.1
JEL G32

Дідух Сергій Мирославович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки промисловості. **Федорова Тетяна Сергіївна,** аспірантка кафедри економіки промисловості, Одеський національний технологічний університет. **Структура капіталу підприємства: теоретичні підходи та напрямки оптимізації в сучасних умовах.**

У статті представлено огляд теоретичних підходів до визначення категорії «капітал» й удосконалення структури капіталу підприємств. Початок повномасштабної війни в Україні у 2022 р. кардинальним чином змінив кон'юнктуру фінансового ринку, що потребує ефективного та оперативного адаптування політики управління структурою капіталу до нових умов. Оптимізація структури капіталу на основі використання ефекту фінансового левериджу в умовах війни ускладнене підвищенням вартості позикового капіталу, обмеженням доступу до фінансових ринків та суттєвим зниженням фінансових результатів українських підприємств, як це показано у статті. Окреслено актуальні напрямки оптимізації структури капіталу в сучасних умовах військового часу: зменшення частки позикового капіталу шляхом проведення переговорів із кредиторами, зменшення вартості позикового капіталу шляхом перекредитування, підвищення операційної рентабельності та підвищення ефективності управління дебіторською та кредиторською заборгованістю.

Ключові слова: капітал підприємства, структура капіталу підприємства, оптимізація структури капіталу, війна, фінансовий леверидж, позиковий капітал, власний капітал.

UDC 338.2:658.1
JEL G32

Serhii Didukh, Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Industrial Economics. **Tetiana Fedorova,** Graduate student of the Department of Industrial Economics, Odessa National Technological University. **Enterprise capital structure: theoretical approaches and areas of optimization in modern conditions.**

The beginning of a full-scale war in Ukraine in 2022 radically changed the financial market environment, which requires effective and prompt adaptation of the capital structure management policy to new conditions. Ukrainian enterprises are forced to fast-track expenses and income provided in their own budgets, apply stabilization measures, look for new ways to profit and review current relations with existing partner enterprises. Another important factor that significantly affects the activities of Ukrainian enterprises is the uncertainty factor, that is, even with the maximum established work, it is impossible to level the impact of the deterioration of the current state of force majeure. This situation forces enterprises to significantly revise priorities and develop new programs of their own activities aimed at the short term, since this is more reliable. One of the most important issues for each enterprise is the regulation of the ratio of capital and its value, since the terms of use have changed significantly. This implies the feasibility of finding new tools or improving the use of existing ones, which is ultimately designed to optimize the structure of capital. To assess the current state of the capital structure, various indicators are designed that are indicators of the "health" of the enterprise. It is advisable to use indicators in a complex to obtain the most objective understanding of the situation. In turn, the optimization of the capital structure based on the use of the effect of financial leverage in the conditions of war is complicated by the increase in the cost of borrowed capital, the restriction of access to financial markets and a significant decrease in the financial results of Ukrainian enterprises, as shown in the article. The current directions of optimization of the capital structure in modern wartime conditions are outlined: reduction of the share of borrowed capital through negotiations with creditors, reduction of the cost of borrowed capital by re-crediting, increase of operating profitability and increase of efficiency of management of accounts receivable and accounts payable.

Key words: capital of the enterprise, capital structure of the enterprise, optimization of capital structure, war, financial leverage, debt capital, equity.

УДК 005.656.07 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2797
JEL C1, D6, R4

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ МОРСЬКОГО ПОРТУ

Кушнір Людмила Володимирівна*, кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту і маркетингу
Одеський національний морський університет

**ORCID 0000-0001-7597-5791*

© Кушнір Л.В., 2022

Стаття отримана редакцією 28.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 28.11.2022

Вступ. Життєздатність підприємства – це складна економічна категорія, в якій переплітається багато теоретичних і практичних аспектів. Актуальність дослідження життєздатності підприємств як економічної категорії посилюється в умовах мінливості зовнішнього середовища і кризової ситуації, яка характеризується фінансовою, політичною нестабільністю в діяльності підприємств. На сучасному етапі розвитку як закордонна, так і вітчизняна практика економічного управління застосовує цілий ряд методів для дослідження життєздатності підприємств. Кожен з них має як свої переваги, так і недоліки, а тому досить часто необхідним є застосування системи методів з урахуванням особливостей господарської діяльності підприємства. Велика кількість методів, розроблених сучасною наукою, ускладнює діяльність економістів. Недостатня наукова розробленість проблем управління функціонуванням та розвитком підприємств морського сектору призводить до того, що на практиці дуже часто воно здійснюється інтуїтивно та без обґрунтування параметрів управління. На даний час не вироблена єдина класифікація методів дослідження та забезпечення життєздатності морських підприємств, в тому числі морських портів. Адже, життєздатність підприємства – це здатність підприємства здійснювати процес функціонування, адаптації та розвитку за допомогою сукупності різних управлінських інструментів та механізмів динамічної взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства протягом необмеженого періоду для досягнення ефективності, результативності та конкурентоспроможності [1]. Таким чином, недосконала методологія дослідження життєздатності підприємства, в т.ч. морського порту, зумовлює необхідність наукового підходу до оцінки міри впливу виробничо-господарської діяльності на рівень життєздатності.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Життєздатність підприємства виступає об'єктом дослідження в роботах багатьох вчених. При цьому автори розглядали як загальну систему управління життєздатністю підприємства, так й були розглянуті окремі елементи управління та забезпечення життєздатності організації. Увага дослідників була сконцентрована на підприємствах як економічних системах і розробці механізмів, за допомогою яких можна було дослідити життєздатність підприємств. Теоретичні дослідження зробили вагомий внесок в розвиток теорії життєздатності, а саме в напрямок вирішення економічних проблем життєздатності підприємств. Вирішенню вказаних проблем присвячені наукові дослідження і публікації таких учених як С. Біра, І.В. Федотова, В.Г. Шинкаренко, Г.М. Шпілєвська, Л.Н. Сергєєва, А.В. Бакурова, В.В. Воронцова, С.О. Зульфугарова, М.Г. Молла, Т.М. Гамма, В.П. Мартиненко. Також, аналіз економічної літератури показав, що наразі існує багато специфічних методів та інструментів дослідження, на основі яких можна побудувати відповідну систему дослідження рівня життєздатності підприємства. Так, С. Мочерний у праці [2] надає наступне визначення «..метод – це засіб пізнання як певна сукупність або комплекс прийомів і операцій з метою теоретичного відтворення економічної системи, її законів і суперечностей…» [2].

На думку Л. Жилінської, в дослідженні [3] класифікацію методів до розвитку підприємства можна розглядати з позицій традиційного підходу; за критеріями; за функціями управління; з позиції стратегії.

У зв'язку із вищевикладеним, постає необхідність дослідження даних питань, враховуючи особливості діяльності сучасних підприємств морського транспорту, а саме морських портів.

Метою статті є розроблення адаптованих до підприємств морського транспорту різних методик дослідження їх рівня функціонування та розвитку, які складатимуть науково-методологічну основу для визначення рівня життєздатності даних підприємств. В свою чергу, методологічною базою для даного дослідження слугували фундаментальні положення економічної теорії, менеджменту та математичної статистики. У роботі було використано такі загальнонаукові методи дослідження: порівняння, узагальнення, групування, аналіз, синтез, а також економіко-статистичне моделювання.

Основний матеріал і результати. Поняття «життєздатність» дуже часто розглядається з двох позицій як система й як умови життєздатності. Вивчення літературних джерел підтверджують, що на сьогоднішній день немає єдиного підходу до визначення змісту поняття «життєздатність підприємства» і ця категорія є недостатньо обґрунтованою в економічній літературі, тому це спонукає до пошуку методологічного інструментарію дослідження даної категорії. Основними причинами можуть бути як складність змісту цього поняття, різноманітність його смислових навантажень, а також множинність сфер його застосування.

Вітчизняні науковці О. Кузьмін, Л. Чернобай, О. Романко вважають, що саме застосування комплексних методів дає повний аналіз усього спектру найважливіших параметрів функціонування підприємства. Перевагою таких методів є отримання достовірної і найбільш точної інформації про підприємство, його переваги та «вузькі місця» за найбільш розширеним переліком порівняльних переваг. Крім того, науковці наголошують на тому, що оцінка підприємства повинна базуватися на комплексному, багатовимірному підході і враховувати як внутрішнє, так і зовнішнє середовище, рівень фінансової стійкості підприємства і реальне становище підприємств-конкурентів [4].

У роботі В.М. Бондаренко проведено комплексний аналіз життєздатності кількох вітчизняних підприємств та визначено рейтинг показників, що її характеризують [5]. До показників, що характеризують життєздатність автор віднесла наступні: коефіцієнт поточної ліквідності, рентабельність власного капіталу, коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт оборотності активів, рентабельність активів за чистим прибутком (коефіцієнт віддачі активів), коефіцієнт оборотності оборотних активів, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт маневреності власних коштів, коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів [5].

Л.Н. Сергєєва доводить, що життєздатність існування та розвитку соціально-економічної системи забезпечується наявністю таких властивостей як стійкість, надійність, живучість та вмотивованість. Якщо проаналізувати ці чотири складові, то стає зрозумілим, що кожна з них доповнює одна одну та розкриває більш глибоко сутність поняття життєздатності. Розглянемо більш детально даний методичний підхід на прикладі морського порту. Адже, забезпечення життєздатності морських портів має стратегічне значення для морської галузі країни, оскільки ці підприємства є складовою частиною транспортної і виробничої інфраструктури держави.

Економічна стійкість порту спрямована на забезпечення його здатності здійснювати свої функції та розвиватися в умовах невизначеності. Отже, «стійкість» можна визначити наступним чином – здатність економічної системи, що потрапила за межі її допустимого (нормативного) значення, повернутися у стан рівноваги за рахунок власних та залучених ресурсів [6]. При цьому з позиції системного підходу (аналізу) можна виділити наступні види стійкості: фінансова, економічна, інвестиційно-інноваційна, маркетингова, структурна, виробнича, організаційна, екологічна, інформаційна тощо.

В свою чергу, надійність порту можна охарактеризувати за допомогою показників фінансової стійкості підприємства, оскільки характеризує фінансову незалежністю, здатність підприємства маневрувати власними коштами та достатньою фінансовою забезпеченістю діяльності у довгостроковій перспективі. Суть фінансової стійкості визначається ефективним формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів у процесі управління. Таким чином, фінансова стійкість – це критерій надійності підприємства.

Розвиток будь-якої соціально-економічної системи характеризується живучістю та вмотивованістю. Живучість характеризується тривалістю, часом існування й здатністю системи відновлюватися.

Тобто, виокремлюються напрямки функціонування та розвитку підприємства в контексті забезпечення його життєздатності. Але, якщо розглядати життєздатність порту в контексті управління, то потрібно приділяти особливу увагу його взаємодії у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Наступна складова розвитку соціально-економічної системи вмотивованість. Поняття вмотивованості є одним з центральних в теорії мотивації. Тобто, вмотивованість, як складову розвитку життєздатного підприємства, можна визначити так, що це дії, спрямовані на мотивацію на духовному, емоційному та фізичному рівнях, рух та розвиток людського капіталу будь-якого підприємства за часом, протягом якого відбуваються зміни в організації для досягнення запланованих цілей.

Таким чином, формування умов функціонування та розвитку підприємств, в тому числі сфери морського транспорту, здійснюється за напрямами, як забезпечення: надійності, яка визначається структурою системи; стійкості при взаємодії із зовнішнім середовищем; живучості, яка розкриває потенціал розвитку; вмотивованості, що спрямована на рух, мотивацію та розвиток людського капіталу.

Кожна із цих чотирьох складових має певні показники вимірювання. Так, зокрема, В.П. Мартиненко вважає, що основним завданням підтримки життєздатності підприємства є уникнення збитковості, а рівень якої залежить від основних ознак, що характеризують аспекти видів діяльності, а саме: платоспроможність, фінансова стійкість, показники ділової активності, рентабельності, конкурентоспроможність.

Застосовуючи саме цей спектр показників, було проведено дослідження життєздатності державного підприємства «Морський торговельний порт «Чорноморськ». Для визначення фінансових коефіцієнтів, які було віднесено до показників, що забезпечують стійкість підприємства (коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт рентабельності власного капіталу, рентабельність активів за чистим прибутком, оборотність активів, ресурсовіддача, фондовіддача); надійність (коефіцієнт фінансової незалежності (автономії), коефіцієнт маневреності власних обігових коштів, коефіцієнт фінансової стабільності, коефіцієнт фінансової стійкості, показник фінансово левериджу), використані дані фінансової звітності ДП «МТП «Чорноморськ», а саме баланс (форма № 1) та звіт про фінансові результати (форма № 2). А для розрахунку живучості та вмотивованості використані наступні показники – реальний рівень чистого доходу, реальний рівень фінансових інвестицій, рівень використання інвестиційних ресурсів підприємства, рівень інноваційного розвитку коефіцієнт оборотності власного капіталу та показник плинності кадрів, коефіцієнт обороту з прийняття персоналу на роботу, рентабельність персоналу підприємства, продуктивність праці персоналу, рівень соціальної захищеності персоналу відповідно.

Інтегральне оцінювання чотирьох компонент системи (стійкість, надійність, живучість та вмотивованість) відбувається на основі наведеної сукупності показників, що характерні для кожної з них. А сам інтегральний показник кожної із чотирьох компонент розраховується як середнє геометричне з їх нормованих показників. Інтегральний показник життєздатності порту за період розрахуємо як суму добутків інтегральних показників чотирьох компонент досліджуваної системи та відповідних вагових коефіцієнтів.

Таким чином, на основі запропонованої методології, яка основана на концепції життєздатності соціально-економічних систем та являє собою функції оцінок її стійкості, надійності, живучості та вмотивованості, оцінено рівень життєздатність порту протягом трьох років (рис. 1).

Аналізуючи рівень життєздатності даного порту протягом 2018–2020 років, можна сказати, що в цілому порт має низький рівень, оскільки розраховані показники далекі від одиниці і порт є збитковим, в 2019 році життєздатність підприємства трохи покращилась за рахунок показників надійності, проте в 2020 році спостерігається падіння рівня життєздатності за рахунок зниження рівня стійкості, живучості та вмотивованості порту.

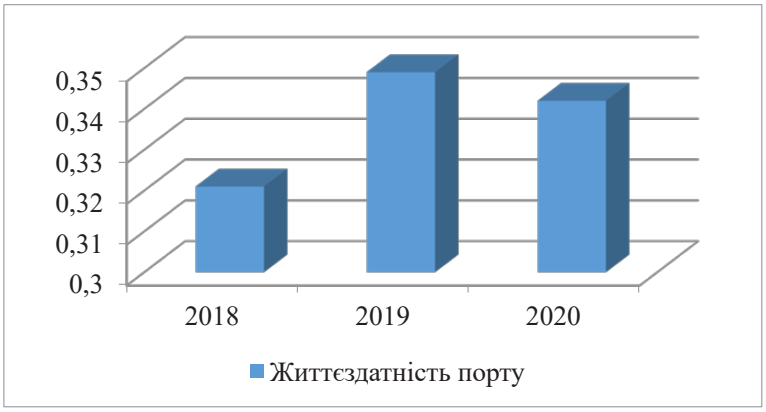

Рис. 1. Динаміка рівня життєздатності ДП «МТП «Чорноморськ» протягом 2018–2020 років

Проте, це не єдина методика, за допомогою якої можна визначити рівень життєздатності. Наприклад, у наш час існує ряд методик оцінки стійкості підприємств [7]:

– методики, засновані на аналізі фінансової звітності підприємств, оцінюють структуру активів і капіталу по формах, дозволяють прогнозувати неплатоспроможність (банкрутство);

– методики, засновані на застосуванні теорії стійкості систем, інтерпретуючи математичні показники стійкості, які враховують вплив зовнішнього і внутрішнього середовищ;

– методики, засновані на принципах системного підходу, що визначають інтегральний показник стійкості, які поєднують оцінки різних підсистем.

Як згадано вище, саме стійкість підприємства є критерієм його надійності. Більша частина літератури щодо оцінки стійкості являє собою інформацію про інструменти управління стійкістю певних видів діяльності підприємства, автори приділяють увагу винятково окремим видам стійкості (фінансовій, економічній), не розглядаючи в достатній мірі інші види діяльності підприємства. Такі підходи не дозволяють у комплексі оцінити рівень стійкості функціонування.

Наразі, проблема оцінки стійкості підприємства є теоретично мало розробленою й досить складною, насамперед тому, що при такій оцінці необхідно брати до уваги результати багатьох сторін діяльності підприємства, а враховуючи нестабільність політичної та економічної ситуації, воєнні загрози – це питання набуває стратегічного значення для вітчизняних підприємств. Сьогодні в розробках науковців не існує єдиної думки при виділенні видів діяльності для оцінки стійкості підприємства. Здатність соціально-економічної системи зберегти свої якості в умовах мінливого середовища розуміється як стійкість.

Стійкість системи залежить від великої групи факторів. Оцінка ж стратегічної стійкості підприємства передбачає оцінювання різних сторін його діяльності.

Метою дослідження стратегічної стійкості морського порту є розрахунок і аналіз рівня стійкості підприємства в цілому, а також всіх підсистем діяльності порту, виявлення і оцінювання резервів його розвитку, визначення стратегій подальшого розвитку з урахуванням впливу факторів нестабільного ринкового середовища.

На основі вивчених літературних джерел [6; 7; 8], автором пропонується система показників для оцінки стратегічної стійкості основних видів діяльності морського порту, складених з урахуванням специфіки діяльності підприємств морського транспорту (рис. 2).

До даних компонент можна включати екологічну, оскільки порт – це підприємство підвищеної небезпеки та здійснює певний вплив на навколишнє середовище. Екологічна стійкість визначає взаємозв'язок економіки підприємства, його екологічної безпеки та мінімізації шкідливого впливу господарської діяльності на навколишнє середовище.

Таким чином, даний алгоритм оцінки стратегічної стійкості порту дає змогу зробити висновки про сильні та слабкі підсистеми підприємства, а, отже, дозволяє правильно визначити стратегічні напрямки його розвитку.

Як було з'ясовано в даному дослідженні, одним із елементів забезпечення життєздатності порту є економічний результат його діяльності.

На дохідність портової галузі впливають різноманітні фактори, оцінити їх вплив можна також за допомогою економіко-статистичних та математичних методів.

Для аналізу факторів впливу на кінцевий результат діяльності порту доцільно скористатися економетричним аналізом. При побудові економіко-математичної моделі необхідно обрати декілька факторів, що найбільше впливають на результативний показник.

З метою моделювання доцільно у якості результативного показника обрати чистий дохід (виручка) від реалізації послуг. Оскільки основним джерелом грошових надходжень порту є виручка (дохід) від виробничої діяльності. Одним з основних факторів, що впливає на виручку від реалізації є обсяг навантажувально-розвантажувальних робіт. Саме цей вид діяльності порту в основному забезпечує 80-95% доходів [9]. Технологічний процес порту забезпечується висококваліфікованим персоналом, тому можна обрати саме чисельність працівників зайнятих в основному процесі порту другою складовою моделі. Включення у модель показника витрат пояснюється тим, що завданням кожного підприємства є одержання максимального прибутку при мінімальних витратах.

Отже, у якості залежної змінної обрано показник чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (Y_i), тобто від навантажувально-розвантажувальних робіт. Якщо незалежними змінними обрати: обсяг

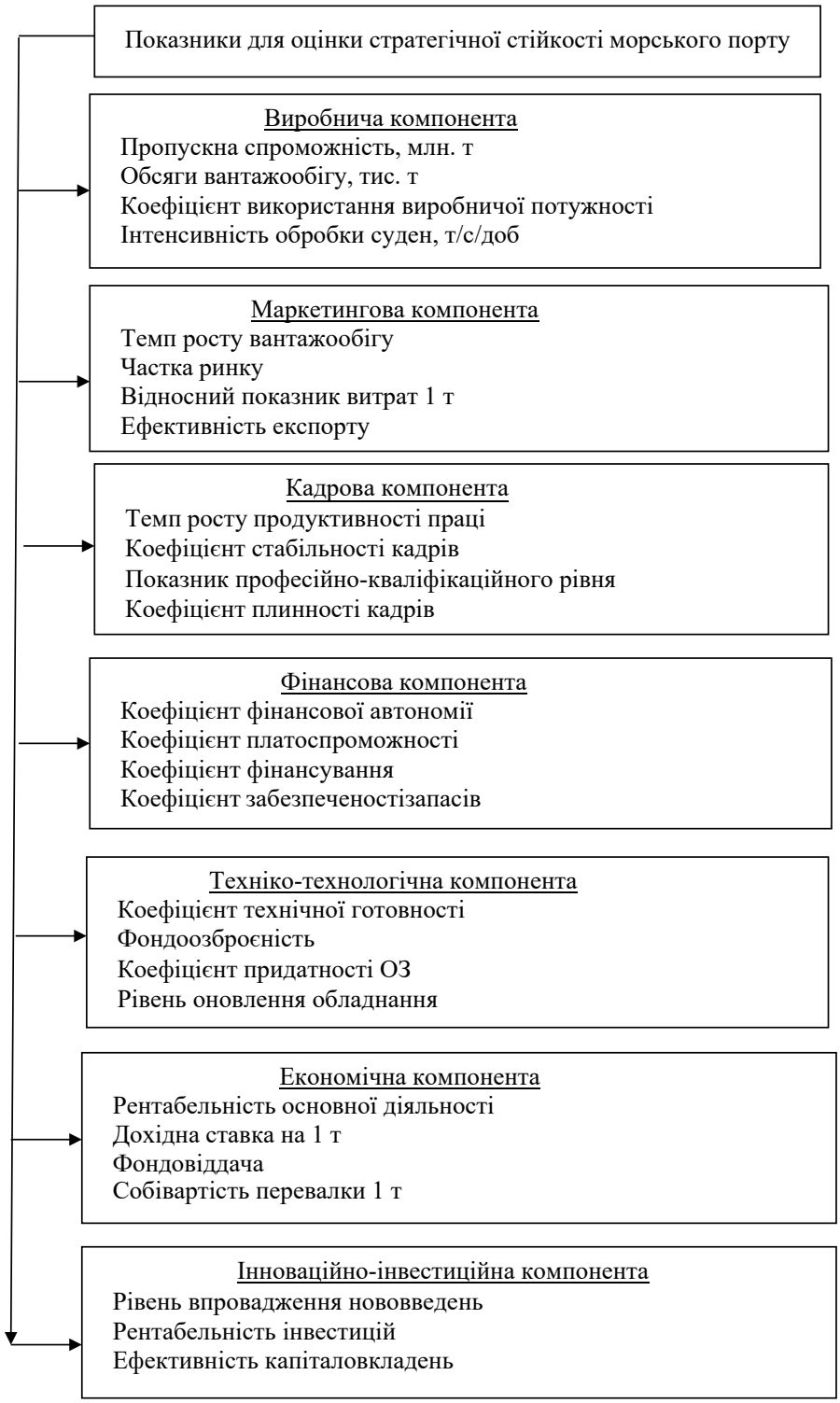

Рис. 2. Система показників для оцінки стійкості морського порту

навантажувально-розвантажувальних робіт ($V_{нрр}$); чисельність працівників, зайнятих в основній діяльності порту ($Ч_{з.п.}$); виробничі витрати ($V_в$), то багатофакторна економетрична модель буде мати наступний вигляд [9]:

$$Y_i = a_0 + V_{нрр} \cdot a_1 + Ч_{з.п.} \cdot a_2 + V_в \cdot a_3,$$

де a_0, a_1, a_2, a_3 – постійні коефіцієнти (параметри моделі).

Дана модель є нормативною. В ній враховано такі складові елементи життєздатності морського порту як економічна, виробнича, кадрова.

Таким чином, даний методичний підхід дозволяє оцінити вплив перелічених факторів на формування результативного показника доходу морського порту і проаналізувати стан економічної, виробничої та кадрової складових його життєздатності.

Використовуючи дану методику та маючи статистичну інформацію із фінансово-економічних звітів [10], для прикладу, побудуємо багатофакторну модель для державного підприємства «Морський торговельний порт «Південний». Дослідити великий масив інформації значень запропонованих в моделі показників можливо саме методом кореляції та регресії.

При кореляційно-регресійному аналізі та моделюванні узагальнюються закономірності варіювання кількісних значень факторів впливу і фінансово-економічних результатів діяльності державного порту. Тобто йдеться про здобуття кількісних оцінок залежностей, які вимірюються коефіцієнтами регресії, про виявлення механізму формування величини результативного фінансово-економічного показника (доходу) і кількісної міри впливу на нього факторних показників, які входить до нормативної кореляційно-регресивної моделі, а також величини їх відносного впливу через коефіцієнт детермінації. Коефіцієнти регресії відображають кількісний ефект впливу факторних ознак на результативний показник *Y*, показують на скільки одиниць в середньому змінюється Y при зміні факторів на одиницю свого вимірювання.

Таким чином, проаналізувавши дохід, витрати, обсяги перевалки та середньооблікову чисельність працівників, зайнятих в основній діяльності ДП «МТП «Південний»», отримали наступну модель:

$$Y = -655217 + 237{,}05\ V_{нрр.} + 0{,}47\ Ч_{з.п.} - 23{,}95\ V_{в}$$

Із даної моделі видно, що найбільший кількісний вплив на формування доходу має обсяг навантажувально-розвантажувальних робіт, а витрати обернено пропорційно впливають на величину доходу морського порту, що підтверджується на практиці.

Таким чином, даний методичний підхід дозволяє оцінити вплив перелічених факторів на формування результативного показника доходу морського порту і проаналізувати, як саме кожен фактор необхідно змінювати аби досягнути найбільш ефективного результату виробничої діяльності порту.

Висновки. Однією з головних задач в управлінні діяльністю підприємства в умовах економічної нестабільності є забезпечення його життєздатності. Для цього необхідно мати ефективний науково-методичний інструментарій дослідження рівня функціонування і розвитку підприємства. Використання представленої в статті методології дослідження рівня життєздатності морського порту дозволяє проаналізувати рівень діяльності підприємства в цілому, стан економічної, виробничої, кадрової, фінансової та інших підсистем для визначення подальшої стратегії розвитку підприємства, а також визначити вплив визначальних факторів на економічну складову функціонування порту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Федотова І.В. Управління життєздатністю підприємства: сутність та концептуальні положення. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету.* 2020. № 2(12). С. 94–101.
2. Мочерний С. Метод економічної теорії. *Економічна енциклопедія* : У трьох томах. Т. 2 / ред. С.В. Мочерний. Київ : Вид. центр «Академія», 2001. С. 330.
3. Жилінська Л.О. Теорія, методологія, практика управління розвитком промислових підприємств : монографія. Маріуполь : ПДТУ, 2015. 429 с.
4. Кузьмін О.Є., Чернобай Л.І., Романко О.П. Методи аналізування конкурентоспроможності підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Випуск 21.10. С. 159–166.
5. Бондаренко В.М. Моніторинг і діагностика життєздатності підприємства (за матеріалами акціонерних товариств Закарпатської області) : дис. канд. екон. наук : 08.00.04. Ужгород, 2010. 280 с.
6. Гордієнко М.І. Економічна стійкість як основа забезпечення конкурентоспроможності підприємств машинобудування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Суми, 2018. 20 с.
7. Федотова І.В. Теоретико-методологічні засади управління життєздатністю підприємств автомобільного транспорту : монографія. Харків : ФОП Бровін О.В., 2020. 420 с.
8. Андрющенко І.Є. Формування життєздатності промислових підприємств : монографія. Маріуполь : ПДТУ, 2017. 329 с.
9. Кушнір Л.В. Методичний підхід до визначення тенденцій життєздатності морського порту : Матеріали 75 професорсько-викладацької науково-технічної конференції : збірник тез доповідей. Одеса : ОНМУ, 2022. С. 165–167.
10. Показники роботи державних морських портів. *Адміністрація морських портів України* : вебсайт. URL: https://www.uspa.gov.ua/reports

REFERENCES:

1. Fedotova I.V. (2020) *Upravlinnia zhyttiezdatnistiu pidpryiemstva: sutnist ta kontseptualni polozhennia* [Enterprise viability management: essence and conceptual provisions]. *Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu* [Economic Journal of Odessa Polytechnic University] (electronic journal), no. 2(12), pp. 94–101.
2. Mochernyi S. (2001). *Metod ekonomichnoi teorii. Ekonomichna entsyklopediia: U trokh tomakh* [Method of economic theory. Economic encyclopedia: In three volumesx], vol. 2. Kyiv: Vyd. tsentr "Akademiia". (in Ukrainian)
3. Zhylinska L.O. (2015). T*eoriia, metodolohiia, praktyka upravlinnia rozvytkom promyslovykh pidpryiemstv: monohrafiia* [Theory, methodology, practice of managing the development of industrial enterprises: monograph]. Mariupol: PDTU. (in Ukrainian)
4. Kuzmin O.Ie., Chernobai L.I., Romanko O.P. (2011) *Metody analizuvannia konkurentospromozhnosti pidpryiemstv* [Methods of analyzing the competitiveness of enterprises]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy* [Scientific bulletin of NLTU of Ukraine], vol. 21.10, pp. 159–166.
5. Bondarenko V.M. (2010). *Monitorynh i diahnostyka zhyttiezdatnosti pidpryiemstva (za materialamy aktsionernykh tovarystv Zakarpatskoi oblasti)* [Monitoring and diagnostics of the viability of the enterprise (based on the materials of joint-stock companies of the Zakarpatska region)] (PhD Thesis), Uzhhorod.
6. Hordiienko M.I. (2018) *Ekonomichna stiikist yak osnova zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstv mashynobuduvannia* [Economic stability as a basis for ensuring the competitiveness of machine-building enterprises] (PhD Thesis). Sumy.
7. Fedotova I.V. (2020) *Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnia zhyttiezdatnistiu pidpryiemstv avtomobilnoho transportu: monohrafiia* [Theoretical and methodological principles of managing the viability of road transport enterprises: monograph]. Kharkiv: FOP Brovin O.V. (in Ukrainian)
8. Andriushchenko I.Ie. (2017) *Formuvannia zhyttiezdatnosti promyslovykh pidpryiemstv: monohrafiia* [Formation of viability of industrial enterprises: monograph]. Mariupol: PDTU. (in Ukrainian)
9. Kushnir L. V. (2022) *Metodychnyi pidkhid do vyznachennia tendentsii zhyttiezdatnosti morskoho portu* [A methodical approach to determining seaport viability trends]. Proceedings of the Materialy 75 profesorsko-vykladatskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii: zbirnyk tez dopovidei (Ukraina, Odesa: September 30, 2022), Odesa: ONMU, pp. 165–167.
10. Administratsiia morskykh portiv Ukrainy (2022) *Pokaznyky roboty derzhavnykh morskykh portiv* [Performance indicators of state seaports]. Kyiv: Administratsiia morskykh portiv Ukrainy.

УДК 005.656.07
JEL C1, D6, R4

Кушнір Людмила Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу, Одеський національний морський університет. **Науково-методологічні засади дослідження життєздатності морського порту.**

В даній статті досліджено сутність поняття «життєздатність», основні точки зору науковців щодо вирішення економічних проблем життєздатності підприємств, розглянуто різні методологічні підходи дослідження рівня життєздатності морського порту: на основі концепції життєздатності соціально-економічних систем, яка являє собою функції оцінок її стійкості, надійності, живучості та вмотивованості; на основі дослідження стратегічної стійкості морського порту, тобто розрахунок і аналіз рівня стійкості підприємства в цілому, а також всіх підсистем діяльності порту (автором запропоновано систему показників для оцінки стійкості основних видів діяльності морського порту, складених з урахуванням специфіки діяльності підприємств морського транспорту), та на основі оцінки факторів впливу на дохідність порту за допомогою економіко-статистичного моделювання. Кожен з цих методів є науково обґрунтованим та дає можливість оцінити міру впливу виробничо-господарської діяльності на рівень життєздатності морського порту.

Ключові слова: життєздатність, методологія, метод, морський порт, стратегічна стійкість, економіко-статистичне моделювання.

UDC 005.656.07
JEL C1, D6, R4

Liudmyla Kushnir, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Marketing, Odessa National Maritime University. **Scientific and methodological principles of seaport resiliency research.**

This article examines the essence of the concept of "resiliency", the main points of view of scientists regarding the solution of economic problems of the resiliency of enterprises, considers various methodological approaches to the study of the level of viability of a seaport: based on the concept of the viability of socio-economic systems, which is a function of assessments of its stability, reliability, vitality and motivation. On the basis of this approach, a study of the viability of the state enterprise "Commercial Sea Port "Chornomorsk" was conducted, it can be said that in general the port has a low level of viability. The second approach is based on the study of the strategic

sustainability of the seaport, that is, the calculation and analysis of the level of sustainability of the enterprise as a whole, as well as all the subsystems of the port's activity. For this approach, the author proposed a system of indicators for assessing the sustainability of the main types of activities of the sea port, compiled taking into account the specifics of the activities of maritime transport enterprises. The third approach is based on assessment of factors affecting the profitability of the port using economic and statistical modeling. Each of these methods is scientifically based and provides an opportunity to assess the degree of influence of industrial and economic activity on the level of resiliency of the seaport. this methodical approach allows you to assess the impact of the listed factors on the formation of the effective indicator of the seaport's income and to analyze the state of the economic, production and personnel components of its viability. Using this methodology and having statistical information from financial and economic reports [10], for example, let's build a multifactor model for the state enterprise "Commercial Sea Port «Yuzhniy»". It was found that the volume of loading and unloading works has the greatest quantitative influence on the formation of income, and the costs have an inversely proportional effect on the amount of income of the sea port, which is confirmed in practice.

Key words: viability, methodology, method, seaport, strategic sustainability, economic and statistical modeling.

УДК 338.005:633.1:631.53.01 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2798
JEL M21, O12, O13, Q12, Q17

СТРУКТУРИЗАЦІЯ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАСІННИЦЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Орлов Віталій Володимирович*, кандидат економічних наук,
докторант кафедри обліку, аудиту та оподаткування
Державний біотехнологічний університет

**ORCID 0000-0003-3521-8790*

© Орлов В.В., 2022

Стаття отримана редакцією 30.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 30.11.2022

Вступ. Сучасний етап розвитку та необхідність подальшої післявоєнної розбудови економіки України в умовах невизначеності ставить нові виклики перед господарюючими суб`єктами, владою та країною загалом. Економічний потенціал як базовий індикатор економічного зростання підприємств, галузей та національного господарства містить низку складових, на які впливає галузева специфіка конкретного бізнесу. Як наслідок, від правильної ідентифікації складників економічного потенціалу, який варто аналізувати з погляду системного підходу, залежить достовірність методології його оцінки та розробка подальших заходів щодо його максимальної віддачі в умовах мінливості та невизначеності конкурентного середовища, а також підвищення результативності підприємницької діяльності.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Проблематика ідентифікації складових економічного потенціалу як важливої категорії економічної науки є предметом дослідження низки науковців, серед яких І. Ажаман [1], О. Ареф'єва [2], О. Балахонова [3], О. Балацький [4], О. Богма [5], К. Васьківська [6], О. Виноградова [7], Л. Головкова [8], Ю. Гудзь [9], В. Козловський [10], І. Отенко [11], А. Орєхова [12] та ін. У наукових публікаціях вчених глибоко досліджені особливості трактування економічного потенціалу та суміжних з ним категорій, охарактеризовані його структурні компоненти та складні причинно-наслідкові зв`язки між ними, проте структуризація економічного потенціалу саме насінницьких підприємств з позицій важливості трансферу інновацій у аграрній сфері досліджена не досить обширно і має актуальність.

Метою статті є аналіз теоретичних поглядів дослідників та обґрунтування системного підходу до структуризації економічного потенціалу насінницьких підприємств.

Методологічну основу дослідження становлять базисні положення діалектичного методу пізнання дійсності. Також під час критичного огляду літературних джерел використані монографічний, абстрактно-логічний методи та метод порівняння. Для обґрунтування структури економічного потенціалу підприємств використано метод системного підходу.

Основний матеріал і результати. Теорія економічного потенціалу почала формуватися як окремий напрям досліджень у 1970-ті рр. і була орієнтованою переважно на управління наявними ресурсами та потужностями господарюючих суб`єктів. На початку XXI ст. погляди науковців щодо економічного потенціалу доповнилися орієнтацією на можливості, здібності та управління ресурсами. У міру трансформації поглядів щодо трактування економічного потенціалу, змінювались підходи до структуризації його складових.

Як підкреслює А. Орєхова, «економічний потенціал підприємства є основою прийняття стратегічних управлінських рішень, зумовлює формування та реалізацію відповідної програми дій на перспективу, є головним драйвером управління суб'єктом господарювання» [12, с. 308]. Ідентифікація сутності економічного потенціалу підприємства як основи його економічного зростання та виокремлення його функціональних елементів з подальшим їх аналізом є основою формування принципів активізації економічної політики підприємства та інтенсифікації основних економічних процесів [5].

Щодо складових економічного потенціалу підприємств єдиної думки серед учених не існує. Вони різняться, виходячи як із різного розуміння сутності потенціалу, так і диференціації форм його прояву з огляду на організаційно-правову форму підприємства, галузь національної економіки, специфіку управління тощо.

Структура економічного потенціалу підприємства включає «сукупність підсистем: потенціалів і складових, сукупність та взаємодія яких в певний момент часу за дії чинників зовнішнього середовища створює умови для здатності до задоволення потреб суспільства, розвитку, досягнення поставлених цілей та отримання визначених результатів» [1, с. 24]. Водночас структура економічного потенціалу підприємства має характеризуватися такими рисами як стійкість, стабільність, гнучкість, пропорційність, збалансованість та ін. [4].

На думку О.В Ареф'євої, під час визначення сутності та складових економічного потенціалу доцільно виокремити такі його складники: імідж та конкурентоспроможність а також економічну безпеку, яка пов`язана з його формуванням. При цьому фактори впливу на складники іміджу потенціалу підприємства запропоновано поділити на фактори зовнішнього та внутрішнього впливу [2].

Під час структурування економічного потенціалу Ю.Ф. Гудзь пропонує два рівні ієрархії, а саме: «потенціали вищого рівня (виробничий, трудовий, фінансовий та інтелектуальний) та локальні потенціали другого рівня (ринковий, маркетинговий, інформаційний, інноваційний, інвестиційний, експортний, матеріально-технічний, тех-нологічний та ін.), що отримують розвиток на рівні управління економічним потенціалом підприємства» [9, с. 73].

На думку В. Козловського та І. Причепи, «потенціал підприємства є багатоелементною системою із складною ієрархією зв'язків, що значно ускладнює як структуризацію внутрішнього середовища, так, відповідно, і оптимізацію потенціалу підприємства. І важливим завданням керівників має стати не стільки визначення максимальних можливостей підприємства, скільки їх оптимізація відповідно до зовнішніх та внутрішніх змін» [10, с. 32].

У табл. 1 згруповані погляди окремих дослідників щодо структурних елементів економічного потенціалу.

Аналіз поглядів вчених свідчить про переважну єдність щодо виокремлення фінансового, трудового (кадрового), виробничого, інноваційного, інформаційного, маркетингового, інвестиційного, управлінського складників економічного потенціалу. При цьому окремі автори виокремлюють специфічні складові, що обумовлено методологічною спрямованістю та масштабом конкретних досліджень або специфікою функціонування підприємств різних галузей.

Підтримуємо думку вчених щодо вирішального значення фінансового, виробничого (що включає матеріально-технічні ресурси), кадрового та управлінського складових у процесі забезпечення безперебійності виробничого процесу на підприємствах. Проте, на нашу думку, сформоване концептуальне розуміння економічного потенціалу з погляду виключно наявності ресурсів та можливостей не повною мірою характеризує його атрибути як показника, що включає весь спектр здатностей, компетентностей та можливостей насінницьких підприємств. Водночас, однією із відмінних рис галузі насінництва загалом, та насінницьких підприємств зокрема, є вирішальна роль трансферу інновацій у процесі створення нової цінності.

Галузь насінництва традиційно є наукоємною та інноваційною, що пов`язане із постійним вдосконаленням та розробкою високоврожайних зразків сортів рослин, використання яких дозволяє виробляти насіння високих генерацій. Відтак, запорукою ефективного розвитку насінницьких підприємств є трансфер інновацій між стейкхолдерами галузі насінництва, що має враховуватись під час управління економічним потенціалом насінницьких підприємств.

Тому у своїх дослідженнях ми розглядаємо економічний потенціал насінницького підприємства» як сукупність наявних ресурсів, здатностей, компетентностей, можливостей до трансферу інновацій, економічних відносин та управлінських рішень, синергія яких сприяє зміцненню конкурентних позицій насінницьких підприємств у мінливому конкурентному середовищі та зростанню показників ефективності їх господарювання, формує еквіфінальність створення нової цінності та поширення біологічних, технологічних, економічних, соціальних, екологічних та інформаційних інновацій у процесі задоволення інтересів стейкхолдерів галузі насінництва.

Пропонуємо виокремити, на нашу думку, найбільш вагомі компоненти економічного потенціалу з погляду системного підходу, який передбачає синергетичний ефект від їх взаємодії та взаємозв`язку із інноваціями, які становлять основу посилення конкурентних переваг насінницьких підпри-

Таблиця 1

Диференціація поглядів науковців щодо складових економічного потенціалу

Складові економічного потенціалу	І Ажаман та ін. [1]	Л. Головкова [8]	О. Виноградова та ін. [7]	О. Балахонова [3]	К. Васьківська та ін. [6]	С. Козловський та ін. [10]	О. Богма та ін. [5]	Ю. Гудзь [9]	А. Орєхова [12]
фінансовий	+	+	+	+		+	+	+	+
трудовий (кадровий)	+	+	+	+	+		+	+	+
виробничий		+	+	+	+	+		+	+
матеріально-технічний								+	
техніко-технологічний		+						+	
науково-технологічний				+					
торговельно-технологічний							+		
інноваційний	+	+		+	+	+	+	+	
інформаційний	+	+	+	+	+			+	
маркетинговий	+	+						+	+
ринковий							+	+	
інтелектуальний		+				+		+	
соціальний		+							
інвестиційний	+	+		+	+		+	+	+
управлінський (потенціал менеджменту)	+	+		+		+			+
виконавчий				+					
функціональний				+					
організаційний				+			+		+
екологічний		+							
пасіонарний		+							
квазірентний		+							
експортний								+	
конкурентний	+								
підприємницький	+								

Джерело: систематизовано автором на основі [1; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12]

ємств у мінливому конкурентному середовищі та сприяють зростанню показників ефективності їх господарювання (рис. 1).

Водночас підкреслимо, що наведений підхід є застосовним до мікрорівня управління економічним потенціалом, оскільки вихід на вищі рівні управління передбачає його взаємодію із іншими потенціалами. Зокрема, як наголосила О. Балахонова складові економічного потенціалу як системи слід «розглядати разом з потенціалом ринку (який характеризується ємністю, налагодженістю, рівнем і темпами розвитку), потенціалом конкурентів і державним потенціалом» [3, с. 110].

Висновки. Таким чином, структуризація складових економічного потенціалу є основою системного підходу до управління ним, а також базисом обґрунтування прогнозів і основних показників результативності діяльності підприємств в умовах невизначеності та мінливості конкурентного середовища. Інноваційна спрямованість спеціалізованих насінницьких підприємств, головною метою яких є виробництво насіння високих генерацій та задоволення попиту в насінні на регіональному ринку, апробація новітніх технологій у рослинництві, впровадження їх у широке виробництво, трансфер інновацій (біологічних, технологічних, екологічних, економічних, інформаційних), уможливлює досягнення максимального ефекту від взаємодії усіх структурних елементів економічного потенціалу.

Рис. 1. Системний підхід до структуризації економічного потенціалу насінницьких підприємств

Джерело: авторська розробка

У статті обґрунтовано теоретичний підхід щодо структуризації економічного потенціалу із виокремленням фінансового, кадрового, інноваційного, виробничого, науково-технологічного, екологічного, інформаційного, маркетингового та управлінського складників, які перебувають під впливом різних груп інновацій, характерних для аграрних підприємств насінницького профілю. Вважаємо, що цей підхід є найбільш доцільним із огляду на вирішальну роль трансферу інновацій та передових досягнень української сільськогосподарської генетики та селекції у аграрне виробництво, сприятиме максимальному синергетичному ефекту від взаємодії й віддачі складових економічного потенціалу підприємств, і, як наслідок – задоволенню інтересів стейкхолдерів галузі насінництва та зміцненню продовольчої безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ажаман І.А., Жидков О.І. Сутність та структура економічного потенціалу підприємства. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 22–25.

2. Ареф'єва О.В., Мізюк С.Г., Ращепкін М.Д. Особливості формування економічного потенціалу підприємств із позицій економічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 5–9.

3. Балахонова О.В. Узагальнення складових економічного потенціалу підприємства і механізми його розвитку. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2021. Т. 20. Вип. 2 (48). С. 98–115.

4. Балацкий О.Ф. Экономический потенциал административных и производственных систем : монография / [под общ. ред. О.Ф. Балацкого]. Сумы : Университетская книга, 2006. 972 с.

5. Богма О.С., В`ялець О.В., Верчак А.О. Оцінка економічного потенціалу підприємств торгівлі. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2020. № 4. С. 43–49.

6. Васьківська К.В., Лозінська Л.Д., Галімук Ю.О. Економічний потенціал підприємства в умовах змін: суть та характерні особливості. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7858 DOI: 10.32702/2307-2105-2020.5.7

7. Виноградова О.В., Євтушенко Н.О., Гончаренко С.В. Методологія оцінювання потенціалу конвергентно-орієнтованого розвитку підприємств телекомунікаційної галузі. *Ефективна економіка*. 2017. № 8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5713

8. Головкова Л.С. Сукупний економічний потенціал корпорації: формування та розвиток : монографія. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2009. 340 с.

9. Гудзь Ю.Ф. Науково-методологічні підходи до формування структури економічного потенціалу підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 19. Ч. 1. С. 69–74.

10. Козловський В.О., Причепа І.В. Теоретико-методологічні підходи до визначення потенціалу підприємства. *Вісник Вінницького політехнічного інституту. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2007. № 3. С. 28–33.

11. Отенко И.П. Методологические основы управления потенциалом предприятия : науч. изд. Харьков : Изд. ХНЭУ, 2004. 216 с.

12. Орєхова А.І. Економічний потенціал підприємства: сутнісні характеристики та структуризація. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 17. С. 308–313.

REFERENCES:

1. Azhaman, I.A. and Zhydkov, O.I. (2018), "The nature and structure of the economic potential of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava,* no. 4, pp. 22–25.

2. Arefjeva, O.V., Mizjuk, S.Gh. and Rashhepkin, M.D. (2018), "Specifics of enterprise capability development based on economic security", *Naukovyj visnyk Uzhghorodsjkogho nacionaljnogho universytetu. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo*, vol. 22, issue 1, pp. 5–9.

3. Balakhonova, O.V. (2021), "Generalization of the components of economical potential enterprise and mechanism development in it sphere", *Rynkova ekonomika: suchasna teorija i praktyka upravlinnja*, vol. 20, issue 2 (48), pp. 98–115.

4. Balackij, O.F. (2006), *Economic potential of administrative and production systems*, Universitetskaja kniga, Sumy, Ukraine.

5. Boghma, O.S., V'jalecj, O.V. and Verchak, A.O. (2020), "Assessment of the economic potential of trade enterprises", *Industrija turyzmu i ghostynnosti v Centraljnij ta Skhidnij Jevropi,* no. 4, pp. 43–49.

6. Vaskivska, K.V., Lozinska, L.D. and Halimuk, Yu.O. (2020), "The enterprise economic potential in the face of change: the essence and characteristics", *Efektyvna ekonomika* (electronic journal), no. 5, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7858

7. Vynoghradova, O.V., Jevtushenko, N.O. and Ghoncharenko, S.V. (2017), "Methodology of evaluation of the potential of convergently oriented development of telecommunication industry enterprises", *Efektyvna ekonomika* (electronic journal), no. 8, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5713

8. Holovkova, L.S. (2009), *Aggregate economic potential of the corporation: formation and development*, Vyd-vo KPU, Zaporizhzhia, Ukraine.

9. Ghudzj, Ju.F. (2016), "Positioning scientific and methodological approaches to the formation of the economic potential of enterprises", *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu. Serija «Ekonomichni nauky»*, vol. 19, issue 1, pp. 69–74.

10. Kozlovsjkyj, V.O. and Prychepa, I.V. (2007), "Theoretical and methodological approaches to determining the potential of the enterprise", *Visnyk Vinnycjkogho politekhnichnogho instytutu. Serija "Ekonomika ta menedzhment",* no. 3, pp. 28–33.

11. Otenko, I.P. (2004), *Methodological foundations of enterprise potential management*, HNEU, Kharkiv, Ukraine.

12. Oriekhova, A.I. (2018), "Economic potential of the enterprise: intrinsic characteristics and structuring", *Ekonomika i suspiljstvo*, vol. 17, pp. 308–313.

УДК 338.005: 633.1:631.53.01

JEL M21, O12, O13, Q12, Q17

Орлов Віталій Володимирович, кандидат економічних наук, докторант кафедри обліку, аудиту та оподаткування, Державний біотехнологічний університет. **Структуризація складових економічного потенціалу насінницьких підприємств.**

Статтю присвячено аналізу теоретичних поглядів дослідників та обґрунтування системного підходу до структуризації економічного потенціалу насінницьких підприємств. Визначено, що економічний потенціал є базовим індикатором економічного зростання підприємств, галузей та національного господарства загалом і проаналізовано теоретичні підходи до визначення його складових. Встановлено, що у науковій літературі відсутній уніфікований підхід до дефініції та встановлення складових економічного потенціалу через його багатоаспектність та галузеві особливості діяльності господарюючих суб`єктів. Обґрунтовано теоретичний підхід щодо структуризації економічного потенціалу із виокремленням фінансового, кадрового, інноваційного, виробничого, науково-технологічного, екологічного, інформаційного, маркетингового та управлінського складників, які перебувають під впливом різних груп інновацій, характерних для аграрних підприємств насінницького профілю.

Ключові слова: економічний потенціал підприємства, насінницькі підприємства, трансфер інновацій, ресурси, насінництво, мінливе конкурентне середовище, синергія.

UDC 338.005: 633.1:631.53.01
JEL M21, O12, O13, Q12, Q17

Vitalii Orlov, Candidate of Economic Sciences, Doctoral Candidate of Accounting, Audit and Taxation Department, State Biotechnological University. **Structuring of the economic potential components of seed enterprises.**

From the correct identification of the economic potential components as an important economic category from the point of view of the systemic approach, the reliability of its assessment methodology and the development of further measures for its maximum return in the conditions of variability and uncertainty of the competitive environment, as well as increasing business performance, depend. Agricultural enterprises, in particular with seed specialization, have a powerful economic potential, the management of which is an important task of economic science. The article is devoted to the analysis of the researchers' theoretical views and the justification of the systematic approach to the structuring of the economic potential of seed enterprises. It was determined that the economic potential is a basic indicator of the economic growth of enterprises, industries and the national economy in general, and theoretical approaches to determining its components were analyzed. It has been proved that there is no unified approach to the definition and establishment of the components of economic potential in the scientific literature due to its multifaceted nature and the branch features of economic entities. The theoretical approach to the structuring of the economic potential is substantiated, with the identification of financial, labour, innovation, production, scientific and technological, environmental, information, marketing and management components, which are under the influence of various groups of innovations, characteristic of agrarian enterprises of the seed profile. The novelty of the obtained results lies in the deepening of the theoretical basis for the management of the economic potential of seed enterprises from the point of view of the innovations transfer and advanced achievements of Ukrainian agricultural genetics and selection into agricultural production. This will contribute to the maximum synergistic effect of the interaction and return of the components of the economic potential of enterprises, and, as a result, to the satisfaction of the interests of the stakeholders of the seed industry and the strengthening of food security in general.

Key words: economic potential of the enterprise, seed enterprises, innovation transfer, resources, seed production, changing competitive environment, synergy.

UDC 65.011.4:658.562:69.003.13 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2799
JEL M11, D20, L74

ASSESSMENT OF THE QUALITY OF MANAGEMENT OF THE RECONSTRUCTION OF AN IMMOVABLE OBJECT OF HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE CITY

Iryna Posternak*, Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor, Senior Lecturer at the Department
of Organization of Construction and Labor Protection,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
Serhii Posternak, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,**
Technical Expert of Private Company "Composite"
Oleksii Posternak*, Student**
Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture

**ORCID 0000-0002-5274-8892*
***ORCID 0000-0003-0890-4963*
****ORCID 0000-0002-4568-9943*

© Posternak I., 2022
© Posternak S., 2022
© Posternak P., 2022

Стаття отримана редакцією 02.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 02.12.2022

Introduction. The housing stock of the city of Odessa is quite diverse [1; 2]. This diversity is due to the change over time of such characteristics and parameters as purpose, architectural and planning decision, configuration in the plan, availability of engineering networks, number of floors, location of the building on the site, and others. All these characteristics have undergone significant changes over time due to the development of capacities and capabilities of the construction base, functional requirements, construction traditions and trends [3; 4].

An economic criterion for the preservation and modernisation of an existing building is the comparison of the construction of old buildings with new ones that have similar urban, technical and architectural characteristics (area, degree of improvement, capitalisation, number of floors, etc.). In this regard, for the economic evaluation of each old building, it is necessary to take into account the general mode of reconstruction in the given territory, that is, the density and reliability of the building, its functional and historical and cultural [1; 2].

The value of the historical environment and territory in the central part of Odessa imposes a number of restrictions on the location, size, configuration, architectural solution of the building, technology of work, which leads to a 1.5–2 times increase in the price of new construction, and accordingly increases the economic expediency of preservation and modernisation of old buildings.

Therefore, it is proposed to create in the city of Odessa the "Corporate scientific and technical complex town-planning power reconstruction *"CSTC T-PPR"* as an innovative organisational structure, which will use in practice the accumulated scientific and technical potential for reconstruction of the buildings of the historical development of Odessa according to energy efficiency standards, taking into account the foreign experience [1; 2]. The criterion for the preservation and modernisation of an existing building is a comparison between the construction of old buildings and new buildings with similar urban, technical and architectural characteristics. The economic criterion for determining the general regime of reconstruction is the efficiency of the use of the territory. The final technical and economic analysis is based on cost documentation and comparison with similar reconstruction projects [5].

Analysis of recent research and publications. Reconstruction is a continuous process that takes place differently in each city, depending on previous growth and modern needs [1; 3; 6–9]. This determines the meaning of

the city as a historical phenomenon in which different epochs are intertwined [3; 4; 12]. The main tasks of reconstruction include not only prolonging the life of buildings, but also eliminating physical and moral wear and tear, improving living conditions [3], equipping residential buildings with modern technical equipment [8], increasing operational characteristics [7], improving energy efficiency [11] and architectural expressiveness [1; 3; 4; 10].

The economic evaluation of the progress of work is the basis for the evaluation of construction management [2; 5; 12–15]. Management expertise is defined as a study of the quality of the management process and drawing a motivated conclusion about it, which is used for the purpose of further influencing both the management object and (or) the management subject [14]. The main objective of management expertise is to assess the quality of the management system as a whole, i.e., the whole set of elements, namely: the subject and the object of management, connected by information flows circulating between them. The pragmatic aim of management expertise is to increase the efficiency and quality of property management at all stages of its life cycle. The conclusion on the quality of the management process must either confirm trust in the subject of management (accredit it) or express distrust in it (not accredit it). The subject of management expertise is therefore the analysis of the quality of management.

The defining argument of any process in general, and of management processes in particular, is time [14]. It follows that the study of any process means the dynamic fixation of its essential characteristics over time [5; 12; 15]. The set of dynamic characteristics of the management object is conventionally defined as the management trajectory [16]. In the general case, i.e., under the influence of unaccounted environmental influences, there will be a discrepancy or, in other words, a divergence between the planned state of the management object and its actual characteristics. The size of the gap between the actual and the planned state is the basis for concluding on the quality of management and for making the appropriate management decision. A systematic approach that focuses on a comprehensive assessment of all essential characteristics of the management object is important for management expertise.

The tasks of management expertise follow from the analysis of general management functions. Regulatory influences due to general functions such as planning, organisation and regulation are transmitted directly from the subject to the object of management. Information about the state of the managed object is transmitted via feedback (control function).

Describing the development of a construction project is an informationally complex process because it depends on a large number of influencing characteristics [5; 12; 13; 15; 16]. Therefore, at the planning stage, a modelling methodology is used that predicts the change of not all, but only some of the process characteristics [16]. No model can be completely identical to the original, especially since in the situation under consideration the original can only appear in the future. In general, the control models considered are homomorphic, because the ambiguity of their representation, unlike isomorphic models, only works in one direction. It follows that the model of the management process can more or less unambiguously determine the future properties of the original, but the regression (return or projection) of the properties of the original to the initial properties can have multiple interpretations. However, despite their fundamental similarity to models of management processes, they allow for the systematic (albeit often qualitative) description of management objects and the planning of management decisions on this basis.

The management unit thus performs general management functions through the modelling methodology. Therefore, the main objective of management expertise is the task of analysing models:

– management process of construction planning;
– organization of its resource support;
– process implementation control;
– regulation, as a process of direct influence on the object of management.

In general, the modelling of management processes allows for some multivariation [14; 17]. However, in practice, one of the possible models is used for a specific situation, which must meet the following main requirements:

– maximisation of the adequacy (relevance) of the original;
– adaptation (adjustment) to changing conditions, i.e. its reliability over time;
– effectiveness, both in terms of achieving the objective and in terms of the costs associated with its use.

Objectives of the article: to study the method of measuring the quality of management as a simulation of the function of calendar planning and management on the example of the calendar plan "Management of the reconstruction of a real estate of the historical building of the city of Odessa".

Research methods: modelling of the function of calendar planning and management (model of the management process – calendar plan), assessment of the timeliness of works, as well as universal methods of statistical modelling.

The main material of the study. Any general process of managing the immovable property of a historical monument consists of managing individual interdependent processes: organisational, labour, information and others. A generally accepted way of their dynamic representation is a calendar plan. The calendar plan is such a project document, which dynamically (i.e. in time) displays the terms and costs of works [5; 18–21]. The most visual form of the schedule is the graphic one. It is widely used in the form of a linear schedule (Gantt chart). In terms of content, the calendar plan systematically combines technology, organisation and economy of construction production. Calendar plans are the basis both for the organisation of construction production and for project management [20]. Calendar plans are developed within the framework of the following projects: the business plan of an investment construction project, the project of construction organisation, the project of investment justification, offers for their submission to subcontracting, the project of work execution, technological maps and others [5; 18; 19]. The schedule is also the basis for preparing the construction financing schedule and the cash flow schedule related to the evaluation of the economic viability of the project [19; 21].

The first stage of calendar planning involves choosing a work organisation model that best meets production needs and specific economic and technical conditions. Depending on the existing conditions, an organisational and technological scheme is determined, which is the basis for the development of a calendar planning model. The organisational and technological scheme mainly determines the topological setting of the calendar planning task, as well as essential conditions, criteria and restrictions. The methods and ways of organising works are determined by the specific conditions of construction, the way of connecting works in their technological sequence, in time and in space [17–19]. The creation of an organisational and technological scheme for the construction of an object is a complex creative process that requires a highly qualified specialist in the field of construction schedule planning.

For the implementation of the control function, arrays of data on the actual performance of works are intended [18; 20]. On the basis of control of the actual state of work performance, regulatory influences are formed, which are contained in the corresponding reformulation of the calendar plan.Therefore, the calendar plan reflects the dynamics of work performance and is a structure that is being rebuilt dynamically. This makes it possible to repeat general management functions in a complex management process at certain intervals (day, decade, month) (Figure 1).

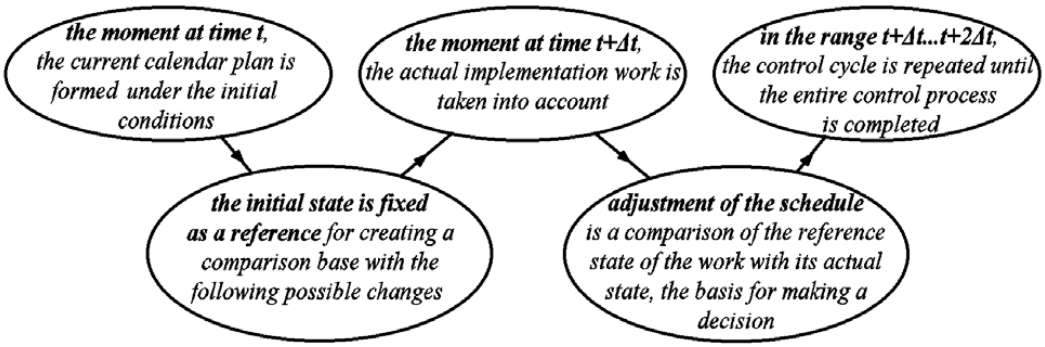

Figure 1. The sequence of actions within each cycle of management of an immovable object of a historical building

Source: developed by the authors to substantiate the complex management process

The full completion of the management process is characterised in the calendar plan by determining the actual performance of all works, both in terms of output and cost [18; 20; 21]. It is natural that the initial calendar plan and its actual implementation will differ, and the assessment of this difference according to one or another criterion will also be an assessment of the management as a whole.

The criterion for assessing the quality of management will be explained. Consider the situation shown in Figure 2. According to the original plan, the work should be completed at the time T_p and at the cost C_p. In fact, this work was completed at the time T_f and at the cost C_f. The corresponding deviations from the plan are defined as $\Delta T = T_f - T_p$ and $\Delta C = C_f - C_p$. The performance of each task for the management process as a whole

has a certain consumer value. As a first approximation, the consumer value is determined by its payment or simply by the cost of expenses.

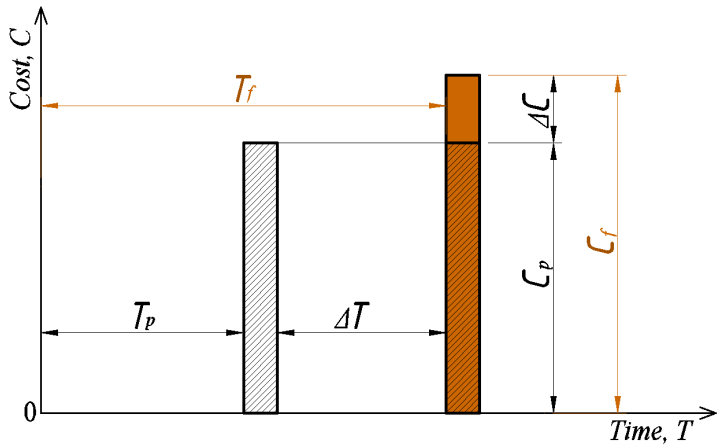

Figure 2. Main characteristics of work performance: *p* – plan; *f* – fact

Source: developed by the authors to justify the criterion for evaluating the quality of management

Discounting is used to bring different values to a single point in time, with the most common option being discounting at the beginning of the project. The evaluation scheme considered assumes that the evaluation of management quality should be determined by calculating the net discounted investment. This indirectly determines the current consumer value of the project, and the higher it is, the more effective the management process will be.

The planned net discounted investments NPI_p *(Net Profitability Index)* have the following form:

$$NPI_{p,i} = \sum_i C_{p,i} \left(1+E\right)^{-T_p} , \quad (1)$$

where i is the ordinal index of the work performed; E is the discount rate, according to which the economic efficiency of the project was planned.

The actual fact is net discounted investment NPI_f *(Net Profitability Index)* looks like this:

$$NPI_{f,i} = \sum_i C_{p,i} \left(1+E\right)^{-T_p-\Delta T} - \sum_i \Delta C \left(1+E\right)^{-T_p-\Delta T} \quad (2)$$

When individual works are carried out, their cost may exceed the planned cost. It is obvious that this circumstance reduces the corresponding consumption value, and therefore the second term of this calculation formula enters with a negative sign. If the actual cost of paying for the work is less than the planned cost, this means that an additional cash flow has been generated, which increases the current consumption value.

The relative efficiency of *REM management (Relative efficiency of management)* is generally determined by the ratio of actual to planned net discounted investments:

$$REM = \frac{NPI_f}{NPI_p} \quad (3)$$

The value of the management index fluctuates around one, and its increase indicates greater management efficiency.

Let's consider the modelling of the management function as calendar planning, which includes the calculation of the management quality index on the example of the conditional calendar schedule presented in Figure 3 under the title "Management of the reconstruction of an immovable object of the historical building of the city of Odessa".

Despite the fact that the calendar plan is a dynamically developing system, two of its events are defined as invariants of this system – the general beginning of the basic plan and its general end. Usually, during the planning of the calendar, the general beginning of the basic plan is determined in a directive way, and the general end of the basic plan is determined by the sum of the general beginning and the normative-directive duration of the reconstruction. Usually, the actual start of the reconstruction coincides with the planned start, and the actual end of the reconstruction depends on the actual performance of all the works and generally shows a deviation from the set goal. Therefore, the optimal control should be designed to minimise this deviation. In

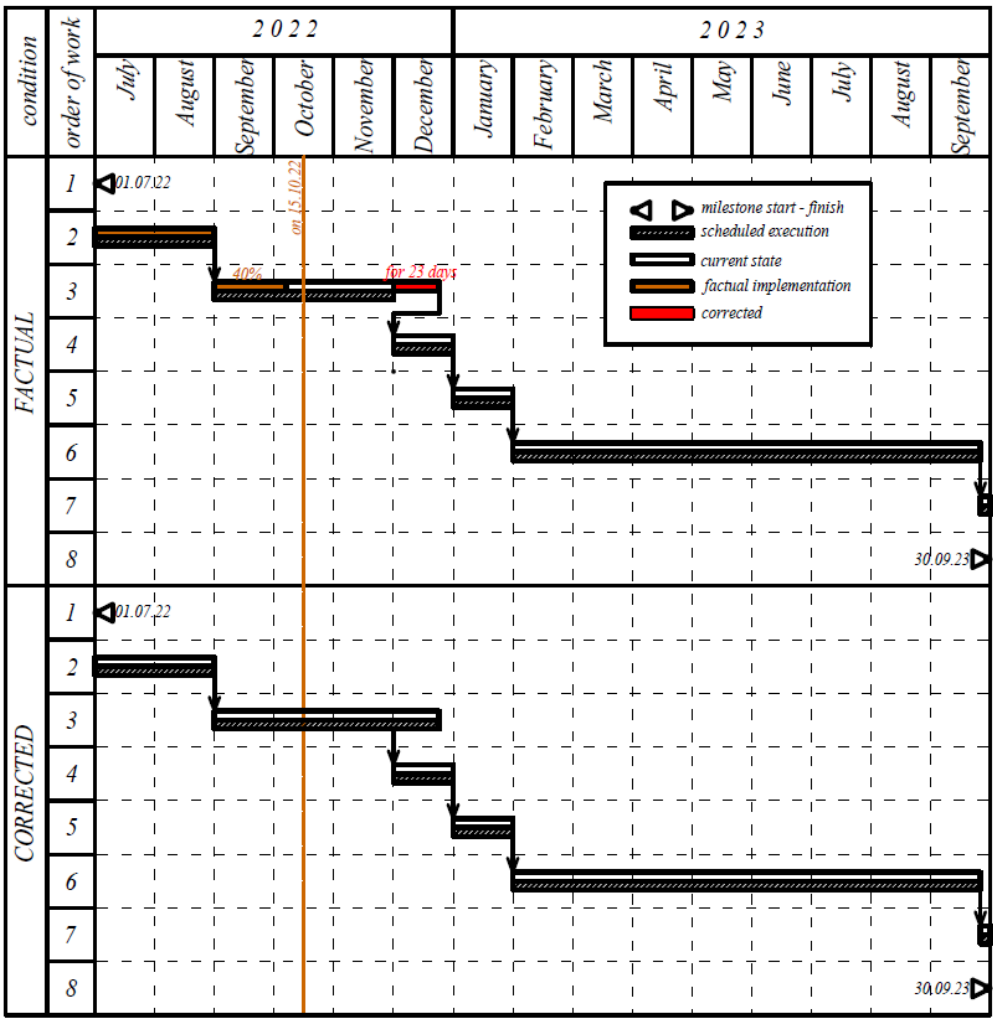

Figure 3. Linear calendar graph "Management reconstruction of an immovable object of the historical building of the city of Odessa"

Source: developed by the authors on the basis of modeling management decisions of CSTC T-PPR

project management systems, it is accepted that works that do not have a duration and are only the result of some event are called milestones. Accordingly, in Figure 3, the basic start and finish of construction, reflected by the corresponding milestones, are indicated by triangles.

Between the beginning and the end of the reconstruction, the following works are planned (Table 1).

Table 1

The information and calculation part of the calendar plan

№ n/n	Name of works	Duration, days
1	General start of the basic plan	01.07.2022
2	Obtaining permits and drawing up a design task	60
3	Development of design and technological documentation	90
4	General organizational and technological training	30
5	Preparation for reconstruction of objects	30
6	Reconstruction (performance of construction and installation works)	23 5
7	Commissioning of the reconstructed facility	5
8	End of the basic plan in general terms	30.09.2023

Source: developed by the authors for the modeling of management decisions of CSTC T-PPR

According to the example, all the listed works will be carried out sequentially. When displaying the linear calendar schedule "Management of reconstruction of the immovable object of the historical building of the city of Odessa" (Figure 3), the following graphic means of presenting works on a time scale are used: to display the works according to the basic (reference) calendar schedule, the lower shaded rectangle is used; the upper unshaded rectangle is used to display the current state of work; coloured shading of a part of the current state of work is used to display completed parts of the work.

Consider the actual status of the reconstruction as of the control date of October 15, 2022. According to the reference calendar, by this date the second work (obtaining permits and drawing up a design task) should be completed in full, and the third work (drawing up design and technological documentation) should be 50% complete. As a matter of fact, by this date 100% of the 2nd work (obtaining permits and elaboration of design task) has been completed, and only 40% of the work on elaboration of design and technological documentation for reconstruction of the immovable object of a historical building in Odessa. Considering that 50% of the time is spent on 40% of the work, it is reasonable to assume that the planned duration of the work will increase to 113 days. This will lead to a change in all the conditions of the subsequent works and an increase in the total duration of the reconstruction by 23 days. Thus, the implementation of the control function allows not only to record the actual state of performance of any work, but also to make a forecast of its further performance.

Therefore, a change in the date of completion of all subsequent works will lead to a change in the overall deadline for reconstruction, which considered to be a negative phenomenon. Therefore, the decision-maker should influence the system in such a way as to minimise the consequences of the delay in the execution of the design works. One of the possible solutions is to extend the development of design and technological documentation to 113 days. In addition, two works are carried out in parallel for 23 days. After that, the calendar plan is recalculated and the work schedule shown in Figure 3 (actual) is obtained.

In order to implement the proposed regulatory influence, it is necessary to apply an administrative method of management, the essence of which is that the start date of the general organisational and technological preparation remains unchanged. The introduced corrective influence makes it possible to organise the achievement of the main goal in a new way and is characterised by the fact that the new calendar plan differs from the original plan (Figure 3, corrected).

Consider how to estimate this difference in the economic categories introduced earlier by determining the discount rate. It is determined at $E = 30\%$ for the invested capital. The adjusted calendar plan differs from the original one in that the final payment for the completed work on the development of project and technological documentation is made in the 6th month (on the 24th day), and in the original one – at the end of the 5th month. If the amount of the payment is 2 million hryvnias, its delay will reduce the discounted investment before the beginning by 10,070 hryvnias. *IQM* management quality index calculated by formulas (1)...(3) = 0.99.

Once the current plan has been adjusted, it can be presented as a new baseline (Figure 3, corrected). Once the next inspection date has been set, if necessary, the whole process is repeated as described above.

Conclusions. It should be noted that the described method of measuring the quality of management allows the index of the quality of management to be calculated dynamically, taking into account iteration. Moreover, this index can be used to determine the degree of responsibility of the managers of specific works. The presented model of management quality assessment is appropriate because it is based on the modern concept of investment project effectiveness assessment. In principle, this model has the property of adaptability. However, it is necessary to take into account the dependence of the discount rate on time in order to obtain an optimal effect. Finally, the model is effective because it allows dynamic evaluation of the results of management activities and fairly detailed forecasts of the development of the management process.

REFERENCES:

1. Posternak, I., Posternak, S., & Posternak, O. (2022). The Corporate Scientific and Technical Complex of Town-Planning Power Reconstruction: architectural and historical development of Odessa in the 19th and beginning of the 20th centuries. *The First Special Humanitarian Issue of Ukrainian Scientists. European Scientific e-Journal,* 2(17), 120-127. Ostrava: Tuculart Edition. doi:10.47451/urb2022-04-01 Retrieved from https://archive.org/details/urb2022-04-01/mode/2up

2. Posternak, I. M. (2020). Orhanizatsiia vyrobnytstva rekonstruktsii budivel istorychnoi zabudovy mist: *zvit pro NDR* z 01.01.2017 po 31.12.2020 (promizhnyi) / Odeska derzh. akademiia budivnytstva ta arkhitektury; ker. I. M. Posternak. Shyfr temy 55-NDR/VI № derzhreiestratsii 0117U002172. Odessa, 74 s.

3. Ulu, M., & Arsan, Z.D. (2020). Retrofit strategies for energy efficiency of historic urban fabric in Mediterranean climate. *Atmosphere, 11*(7), 742. doi:10.3390/atmos11070742

4. Fouseki, K., Newton, D., Murillo Camacho, K.S., Nandi, S., & Koukou, T. (2020). Energy efficiency, thermal comfort, and heritage conservation in residential historic buildings as dynamic and systemic socio-cultural practices. *Atmosphere, 11*(6), 604. doi:10.3390/atmos11060604

5. Konior, J., & Szóstak, M. (2020). The S-curve as a tool for planning and controlling of construction process – case study. *Applied Sciences, 10*(6), 2071. doi:10.3390/app10062071

6. Kepakisan, I.W., Paturusi, S.A., Dwijendra, N.K.A., & Putra, D.G.A.D. (2021). Research on reconstruction of historical buildings. *International Journal of Civil Engineering and Technology, 6*(1), 32-39. doi:10.24843/IJEET.2021.v06.i01.p06

7. Ředina, T. (2019). Reconstruction of the historical building Foksal 13 and 15 in Warsaw. *Acta Polytechnica CTU Proceedings, 23*, 44-48. doi:10.14311/APP.2019.23.0044

8. Borowski, M. (2022). Hotel adapted to the requirements of an nZEB building – thermal energy performance and assessment of energy retrofit plan. *Energies, 15*(17), 6332. doi:10.3390/en15176332

9. Qu, W., Li, M.J., Zhang, X.Q., & Wang, Z. (2019). Management processes reconstruction of historical buildings supported by smart technology – a case study of Fuzhou city. *The International archives of the photogrammetry, remote sensing and spatial information sciences,* XLII-2/W15, 953–956. doi:10.5194/isprs-archives-XLII-2-W15-953-2019

10. Yarrow, T. (2019). How conservation matters: ethnographic explorations of historic building renovation. *Journal of Material Culture, 24*(1), 3-21. doi:10.1177/1359183518769111

11. Neves-Silva, R., & Camarinha-Matos, LM. (2022). Simulation-based decision support system for energy efficiency in buildings retrofitting. *Sustainability, 14*(19), 12216. doi:10.3390/su141912216

12. Przywara, D., & Rak, A. (2021). Monitoring of time and cost variances of schedule using simple earned value method indicators. *Applied Sciences, 11*(4), 1357. doi:10.3390/app11041357

13. Leśniak, A., & Zima, K. (2018). Cost calculation of construction projects including sustainability factors using the Case Based Reasoning (CBR) method. *Sustainability, 10*(5), 1608. doi:10.3390/su10051608

14. Chen, H.L., Chen, W.T., & Lin, Y.L. (2016). Earned value project management: Improving the predictive power of planned value. *International Journal of Project Management, 34*(1), 22-29. Retrieved from doi:10.1016/j.ijproman.2015.09.008

15. Milat, M., Knezić, S., & Sedlar J. (2021). Resilient scheduling as a response to uncertainty in construction projects. *Applied Sciences, 11*(14), 6493. doi:10.3390/app11146493

16. Szafranko, E., & Harasymiuk, J. (2022). Modelling of decision processes in construction activity. *Applied Sciences, 12*(8), 3797. doi:10.3390/app12083797

17. Rachid, Z., Toufik, B., & Mohammed, B. (2019). Causes of schedule delays in construction projects in Algeria. *International Journal of Construction Management*, *19*(5), 371-381. doi:10.1080/15623599.2018.1435234

18. Eltoukhy, M.G., & Nassar, A.H. (2021). Using support vector machine (SVM) for time and cost overrun analysis in construction projects in Egypt. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, *12*(3), 5-22. doi:10.34218/IJCIET.12.3.2021.002

19. Harjanto, R., Azis, S. & Hidayat, S. (2019). The accelerating of duration and change of cost on construction project implementation. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, *10*(1), 825-832. Retrieved from https://iaeme.com/Home/article_id/IJCIET_10_01_075

20. Begaliev J. M., & Yusupov X.I. (2022). Determination of time, space and financial parameters of the model of organization of calendar plan of Jizak car plant construction, analysis and resource of results. *Eurasian Journal of Engineering and Technology, 6*, 129-131. Retrieved from https://geniusjournals.org/index.php/ejet/article/view/1448

21. Lalu, M., Tiong, I., & Shidqul., A.M. (2019). Application of Fast Track Method to accelerate project implementation time in the hospital construction. *International Journal of Scientific Engineering and Science*, *3*(11), 49-53. doi:10.5281/zenodo.3578041

UDC 65.011.4:658.562:69.003.13

JEL M11, D20, L74

Iryna Posternak, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Organization of Construction and Labor Protection, Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture. **Serhii Posternak,** Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Technical Expert of Private Company "Composite". **Oleksii Posternak,** Student, Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture. **Assessment of the quality of management of the reconstruction of an immovable object of historical development of the city.**

The economic evaluation of the work in progress is the basis for the evaluation of the construction management. The planned course of management is designed on the basis of the actual determination of the initial state of object management and the expected forecast of its state in the future. The purpose of the study is to evaluate the method of measuring the quality of management as a simulation of the function of calendar planning and management on the example of the calendar schedule "Management of reconstruction of an immovable object of the historical building of the city of Odessa". The research was carried out by the method of modelling the function of calendar planning and management (a model of the management process – a calendar schedule) with the help of the assessment of the timeliness of works. It is proposed to create in the city of Odessa the "Corporate scientific and technical complex

town-planning power reconstruction "CSTC T-PPR", as an innovative organisational structure, which will use in practice the accumulated scientific and technical potential for reconstruction of buildings of the historical development of Odessa according to energy efficiency standards with the involvement of foreign experience. Any general process of management of immovable property of a historical monument consists of individual management of interdependent processes: organisational, labour, information and others. A generally accepted way of their dynamic representation is a calendar plan. As the calendar plan systematically combines the economy, organisation and technology of construction production and shows the execution of works in time, it is a dynamically regulated structure. The procedure described for measuring the quality of management allows the index of the quality of management to be calculated dynamically, taking into account iteration. Moreover, this index can be used to determine the degree of responsibility of the managers of specific works. The presented model of assessing the quality of management is adequate because it is based on the modern concept of assessing the effectiveness of investment projects. In principle, this model is adaptable. However, it is necessary to take into account the dependence of the discount rate on time in order to obtain an optimal effect. Finally, the model is effective because it allows to dynamically evaluate the result of management activities and to make fairly detailed forecasts of the development of the management process.

Key words: management quality assessment, economic evaluation of the progress of works, management expertise, calendar planning, a complex of urban planning and energy reconstruction, an immovable object of a historical building.

УДК 65.011.4:658.562:69.003.13.
JEL M11, D20, L74

Постернак Ірина Михайлівна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри організації будівництва та охорони праці, Одеська державної академя будівництва та архітектури. **Постернак Сергій Олексійович,** кандидат технічних наук, доцент, технічний спеціаліст ПП «Композит». **Постернак Олексій Сергійович,** здобувач вищої освіти, Одеська державна академія будівництва та архітектури. **Оцінка якості управління реконструкцією нерухомого об’єкту історичної забудови міста.**

Економічна оцінка ходу виконання робіт є основою для оцінки управління будівництвом. Планувальна траєкторія управління проектується на основі фактичного визначення початкового стану об’єкта управління й передбачуваного прогнозу його стану в майбутньому. Мета дослідження полягає в оцінці процедури виміру якості управління, як моделювання функції календарного планування й управління на прикладі календарного графіка «Управління реконструкцією нерухомого об’єкту історичної забудови міста Одеси». Дослідження виконане методом моделювання функції календарного планування й управління (модель керуючого процесу – календарний графік) за допомогою оцінки своєчасності робіт. Пропонується створити у місті Одесі "Корпоративний науково-технічний комплекс містобудівної енергореконструкції «КНТК МЕРек», як інноваційну організаційну структуру, яка використовує на практиці накопичений науково-технічний потенціал для реконструкції будівель історичної забудови Одеси за стандартами енергоефективності з залученням іноземного досвіду. Будь-який загальний процес управління нерухомим об’єктом історичної забудови складається з управління окремими взаємозалежними процесами: організаційними, трудовими, інформаційними й іншими. Загальноприйнятим способом їхнього динамічного відображення є календарний план. Враховуючи, що календарний план системно об'єднує економіку, організацію та технологію будівельного виробництва, показуючи виконання робіт у часі, є структурою, що регулюється динамічно. Описана процедура виміру якості управління дозволяє динамічно розраховувати індекс якості управління з врахуванням ітерації. Більше того, за даним індексом можна визначити й ступінь відповідальності виконавців конкретних робіт. Представлена модель оцінки якості управління є адекватною, тому що базується на сучасній концепції оцінки ефективності інвестиційних проектів. Дана модель в основі має властивість адаптивності. Однак необхідно врахувати залежність норми дисконту від часу для оптимального впливу. І нарешті, модель ефективна, тому що дозволяє динамічно оцінювати результат управлінської діяльності та формувати досить детальні прогнози розвитку процесу управління.

Ключові слова: оцінка якості управління, економічна оцінка ходу виконання робіт, управлінська експертиза, календарне планування, комплекс містобудівної енергореконструкції, нерухомий об’єкт історичної забудови.

UDC 338.48
JEL Z32
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2800

ASSESSING THE LEVEL OF INNOVATION IN THE TOURISM INDUSTRY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION

Oksana Roik*, Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Tourism
Lviv Polytechnic National University

**ORCID 0000-0002-3617-8068*

© Roik O., 2022

Стаття отримана редакцією 30.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 30.11.2022

Introduction. Constant changes in modern times, the COVID-19 pandemic, the full-scale invasion of Russia have greatly affected the development of the tourist business in Ukraine, and therefore it remains a difficult task for tourist establishments how to maintain their positions in the service market. The growth of business activity is under the influence of innovative processes in all spheres of economy, but in the field of activation of innovations in tourism, which are implemented at an anticipatory pace, it is possible to ensure the latest competitiveness of tourist business enterprises under the conditions of achieving the best global standards of services. Innovative activity in the field of tourism is embodied in the creation of new or improvement of existing tourist products, improvement of transport, hotel, catering and other services, development of new markets, implementation of leading information and telecommunication technologies, modern forms of organisation and management activities, new modern approaches to satisfying the needs of tourists [1]. That is why the introduction of various innovations is a chance to preserve one's own enterprise on the service market in the conditions of martial law and post-war reconstruction.

Therefore, at the current stage of economic development and given the current situation in the world, it is important for the survival of businesses in the war in Ukraine is the search for modern methods and tools for managing business processes, which should be based on the principles of their adaptation to changing conditions innovative technologies. Service companies react extremely quickly to changes and new challenges, which are characterised by a high level of dynamism, diversification of offers on the service market and fierce competition [2]. Therefore, innovation becomes a decisive factor in determining new technologies for the management of business processes of enterprises in the service sector of the regions, in particular in the hotel and restaurant industry and in tourism.

Review the latest research and publications. The essence of innovations, automation processes, and the specifics of the management of enterprises in the service sector based on the use of innovative methods have been studied by many domestic and foreign scientists in their scientific works. Fundeanu D. D. [1], Montresor S. [2], Verreynne M. L., Williams A. M., Ritchie B. W., Gronum S., Betts K. S. [3], Lee C., Hallak R., Sardeshmukh S. [4], Li Y., Wood E. H., Thomas R. [5] and Wikhamn W., Armbrecht J., Wikhamn B. R. [6], considered the application of innovation potential and the justification of the economic need for innovation. Mykhailichenko H. [7], Ohienko M. [8], Dikhtyarenko K. [9], Hryhoruk P. M., Tkachenko I. S. [10], Zahozhai V. B. [11] have proposed some solutions in innovative management of enterprises and formation of technological component through the introduction of information systems and models, economic mechanism of sustainable tourism, marketing management of tourism enterprises and organisational aspects of the tourism market, partially highlighting innovation strategy. The works of these authors are a significant contribution to the development of the theory of innovative management of tourism enterprises. Today, however, there is a limited number of publications on the development of innovation in tourism during wartime.

Task setting. The purpose of this work is to carry out theoretical and practical substantiation of the study of the level of innovativeness of the tourism business of Ukraine in the conditions of post-war reconstruction.

Main material and results. The tourism and hospitality industry includes a wide variety of businesses whose activities consist of organising and improving the quality of customer service, increasing the supply of services and improving existing services. This makes it possible to note that the tourism and hospitality industry is a collection of hotels, restaurants and vehicles, catering facilities, as well as entertainment, educational, medical, sports, business, religious centres that provide tour operator and tour agency activities and provide tourist – excursion services [2]. There are many scientific views on the definition of "innovation in tourism," but first of all, consider what innovation is according to the Law of Ukraine "On Innovative Activities." Therefore, innovations are newly created (applied) and/or improved competitive technologies, products or services, as well as organisational and technical solutions of a production, administrative, commercial or other nature, which significantly improve the structure and quality of production and/or the social sphere [12].

The review of various scientific approaches to the definition of the term "innovation in tourism", to the classification of innovations and to the evaluation of the innovation activity of enterprises, in order to find out their applicability in the tourism industry. The author's review of literature sources makes it possible to outline the characteristics of innovation in tourism, based on its service-oriented nature and its focus on improving interactions with consumers in order to best satisfy their needs, and to determine its role in increasing the competitiveness of companies in the tourism industry.

As a result, at the current stage of development of the tourism market and in order to transform it to a qualitatively new level of development, it is necessary to significantly expand and strengthen the implementation of innovation, which should serve as a link between science, tourism, government and local government [8]. The practical application of such a proposal in the innovative development of the tourism sector will not only increase the level of competitiveness of the enterprise, but also assess the feasibility of introducing new types of tourism products and services.

The basis of the study is the development of a perspective concept of innovative development of the country's tourism sphere, which is formed depending on the priorities of the tourism policy and innovative development of the national economy. In turn, a promising marketing concept aimed at creating and ensuring the effective functioning of marketing tools, the result of which will be an innovative tourist product and effective development of the tourism sector.

Thus, the study of the innovativeness of the tourist business of Ukraine in the conditions of post-war reconstruction ensures the competitiveness of the tourist services market, which is formed in the process of integration of the parameters of competitiveness of the products and services presented on it, tourist enterprises, tourist resources and is determined by the level of competition between them inherent in the market. While the signs of a competitive market of tourist services are the developed competition between tourist enterprises, the growing trend of inflows of domestic and foreign tourists, the positive dynamics of indicators of social and budgetary efficiency of the tourist industry, etc. However, for each country there are several characteristic features in the implementation of innovative strategies in tourism [7–9]:

– Growing needs of the population to get to know the way of life in other regions and acquire new knowledge;

– saturation of many classic and traditional travel directions (destinations);

– the danger of losing the market quota in inbound tourism;

– intensifying competition, growth in the supply of standardized global products;

– the need to restrain the departure of its citizens to areas similar in terms to the regions of their country (nature, culture, climate);

– a harmonious combination of attractive conditions for recreation and travel (natural and cultural features, opportunities for leisure activities, purchase of specific goods and special tourist services) to fully satisfy the needs of the most demanding tourists;

– technological revolution and expansion of services in the economy;

– the transition from the economy of supply to the economy of demand.

Based on the provisions of the General Agreement on Trade in Services, the innovation of the tourism sector is developing in three directions:

– Introduction of innovations (organisational innovations) related to the development of the enterprise and tourism business in the management system, including reorganisation, acquisition of competing entities based on the latest technology and advanced technologies; personnel policy (restoration and replacement of staff,

training system, retraining and incentives for employees); rational economic and financial activities (introduction of modern forms of accounting and reporting that ensure the stability of the situation and development of the enterprise) [2–3];

– marketing innovations that meet the needs of target consumers or attract customers not currently served [4];

– recurrent innovations aim to change the characteristics of a tourism product, its positioning and competitive advantages [5–6].

These criteria are characterised by several indicators, so SPACE analysis belongs to the category of complex multi-criteria methods. It makes it possible to assess the position of the industry in the national economy, to analyse several characteristics of the industry and to determine the optimal strategy. It should be noted that the basis of the SPACE analysis method is a priori modelling based on expert assessments [10].

Using SPACE analysis, the following components of innovativeness in the tourism sector of Ukraine are identified: Tourism Financial Strength (FS); Competitive Advantage (CA); Industry Attractiveness (IA); Environmental Stability (ES).

The definition of the system of criteria takes into account the specifics of the industry, its production capacity and financial situation, the level of competition, as well as the objectives and targets. The formulation of criteria, their evaluation and the definition of the recommended strategy require a thorough knowledge of both the methodology of strategic analysis and the specifics of the industry.

The assessment of the level of innovation in the tourism industry is based on an integrated index in which the individual components under consideration are combined by introducing weights. The main steps in the calculation of the Index of Innovation in Tourism (IITS) are shown in Table 1.

Table 1

Stages of calculation of the index of assessment of the level of innovativeness in the tourism sector (IITS) of Ukraine

Stage I – normalization
Using the approach of the weight factor of individual indicators in the total amount (the sum of all weights is equal to 1), it was possible to reduce all indicators to the range from 0 to 1: $z_{ij} = w_i * x_i$, (1) where z_{ij} – is the standardized indicator, wi – is the weight factor of individual indicators in the total amount (the sum of all weights is equal to 1), and Xi is the value of the actual indicator.
Stage II – calculation of sub-indices
Calculation of sub-indices as the arithmetic mean of the normalized groups of baseline indicators: $I_{\text{basic}(i)} = \frac{1}{j}\sum_{j=n}^{i}\text{score}\left(z_{\text{ij}}\right)$, (2) where $I_{\text{basic}(i)}$ – the total value of the group of baseline indicators for the country i, score (z_{ij}) – this is the value of the sub-index of the country i for the group of indicators j, *j* – sub-index group indicator, where *n* – corresponds to the number of indicators in the group.
Stage III – determining the weights of sub-indices
Equivalent weight distribution between the four sub-indices (1/4)
Stage IV – calculation of the integrated index
The obtained standardized values will allow calculating the index by the formula: $I_{ij} = \frac{1}{n}\sum_{j=1}^{n} I_{\text{basic}(i)}$, (3) where $I_{\text{basic}(i)}$ – the total value of the group of baseline indicators for the country i *n* – the number of indicators that characterize the level of innovation in the tourism sector.

Source: developed by the authors on the basis of [3; 5; 10–11]

Table 2 shows the results of the assessment of the criteria characterising the financial situation of the tourism sector, its competitiveness, the attractiveness of the industry and the stability of the environment. The assessment was carried out with the help of experts in the field. An integrated indicator for the assessment of the level of innovation in the tourism sector of Ukraine is defined as the ratio of the sum of individual partial indices of indicators to the average value of these indices (over the number of indicators). The results of the calculations of the integrated indicators for the assessment of the level of innovation in the tourism sector of Ukraine are shown in Table 2.

Table 2

Indicators for assessing the level of innovativeness in the tourism sector of Ukraine by the method of SPACE-analysis

Criteria	Expert assessments, points			Weight	Balanced scores		
	2019	2020	2021	w_i	2019	2020	2021
Financial strength of the tourism industry (FS)							
Return on investment	3,2	3,3	3	0,2	0,64	0,66	0,6
Return on equity	2,8	2,7	2,6	0,2	0,56	0,54	0,52
Profit dynamics	3,8	3,2	3,1	0,1	0,38	0,32	0,31
Financial autonomy	3,3	3,2	3,1	0,2	0,66	0,64	0,62
Solvency of the industry	3,5	3,6	3,7	0,1	0,35	0,36	0,37
Level of financial risk	4,2	4,5	4,6	0,1	0,42	0,45	0,46
Overall evaluation of the criterion FS				1	0,502	0,495	0,48
Competitiveness of the tourism sector (Competitive advantage) (CA)							
Net profitability of sold products	3,4	3,3	3,4	0,2	0,68	0,66	0,68
Net profitability of production	2,4	2,4	2,4	0,2	0,48	0,48	0,48
Market share	2,2	2,3	2,2	0,1	0,22	0,23	0,22
Product competitiveness	2,4	2,5	2,4	0,2	0,48	0,5	0,48
The efficiency of use of fixed assets	3,4	3,4	3,4	0,2	0,68	0,68	0,68
Overall assessment of the CA criterion				1	0,508	0,510	0,508
The attractiveness of the tourism industry (Industry attractiveness) (IA)							
Profit level	2,5	2,4	2,4	0,4	1	0,96	0,96
Stage of the life cycle of the industry	4,4	4,4	4,2	0,2	0,88	0,88	0,84
Dependence of industry development on the situation	3,5	3,3	3,3	0,2	0,7	0,66	0,66
Overall assessment of the IA criterion				1	0,86	0,833	0,82
Stability of the tourism sector (Environmental stability) (ES)							
Profit stability	3,3	3,2	3,1	0,2	0,66	0,64	0,62
The level of development of innovation	3,4	3,3	3,1	0,2	0,68	0,66	0,62
Marketing and advertising opportunities	4,4	4,5	4,4	0,2	0,88	0,9	0,88
Overall assessment of the ES criterion				1	0,74	0,73	0,71
Integral index of the level of innovation in the tourism sector of Ukraine					0,652	0,643	0,629

Source: developed by the authors on the basis of [3; 5; 10–11]

The assessment of the level of innovation in the tourism sector of Ukraine is carried out on the following scale: <0.4 – unsatisfactory level; 0.41-0.64 – satisfactory level; 0.65-0.8 – high level; 0.81-1.0 – very high level [12]. The integrated index of the level of innovation in the tourism sector of Ukraine in 2019–2021 remains at the same level – at the satisfactory level (from 0.65 in 2019 to 0.63 in 2021). This indicates a high opportunity for competitiveness of the industry, which contributes to its attractiveness (3.3 points), but recently the level of its stability (2.6 points) is lower due to the constant influence of external factors, including political and economic, on the activities of enterprises.

Calculation of the integrated indicator of innovation in the tourism sector of Ukraine using the method of SPACE analysis makes it possible to determine the reserves for increasing the tourist attractiveness of the industry, or to determine the existing level of tourist attractiveness in terms of available tourist resources, investments, etc. According to the results of the expert statistical assessment, the current level of innovation in the tourism sector of Ukraine according to the method of SPACE analysis is at a satisfactory level. It can therefore be concluded that innovation in the tourism sector remains extremely low and that the levers and mechanisms for implementation are ineffective. The solution to these problems is only possible through a transformation of tourism policy, which requires a clear definition of promising ways of applying innovations, the development of specific measures and technologies for their practical implementation, and the creation of methods for their evaluation in modern conditions.

After obtaining weighted estimates of the key criteria, the next stage of the space analysis is to construct a vector of the company's recommended innovation strategy in the space coordinate system. According to the matrix, the following innovation strategies are recommended for the tourism sector [21–22]:

– Aggressive strategy. This situation is typical of an attractive industry with little uncertainty. Companies in the industry have a competitive advantage that they can maintain and increase through financial capacity. Risks are insignificant and it is necessary to concentrate on securing interests. The mechanisms are aimed at expanding production and sales. Price war with competitors, development of new market segments, brand promotion.

– Competitive strategy. This condition is typical of an attractive industry. Companies in the industry gain a competitive advantage in a relatively unstable environment. The critical factor is financial potential. The risk of losing funding must be minimised. The main mechanisms are the search for financial resources and the development of distribution networks.

– Conservative strategy. This situation is observed in stable markets with low growth rates. In this case, efforts can be focused on financial stabilisation. The most important factor is product competitiveness. The main mechanisms are reducing costs while improving product quality, reducing production and entering more promising markets.

– Protective strategy. This situation arises when the company operates in an attractive industry but its products and funds are not competitive. Particular attention is paid to mechanisms to minimise threats. The main strategy is to exit the market [13–14].

The start of the vector is at the origin and the end of the vector is at point A with coordinates (x; y) [15]:

$$X = IA - CA, \quad (3)$$

where IA – industry attractiveness (Industry attractiveness),

CA – competitiveness of the tourism sector (Competitive advantage);

$$Y = FS - ES, \quad (4)$$

where FS – financial strength of the tourism sector (Financial strength), ES – stability of the tourism sector (Environmental stability)

Accordingly, for the tourism sector of Ukraine – the object of evaluation – these coordinates are equal to

$$X = 0.82 - 0.508 = 0.312; Y = 0.48 - 0.71 = -0.227$$

Thus, the vector of the recommended strategy by the method of SPACE-analysis is built on two points: O (0; 0) and P (0,312; -0,227).

It can be seen that the strategy of increasing the level of innovation in the tourism sector of Ukraine is a competitive strategy. The tourism sector of Ukraine has certain competitive advantages, and the main efforts of the tourism policy should be aimed at their preservation using the available financial potential [16]. The financial situation of the industry can be described as unsatisfactory. As a result, the low competitiveness of the tourism sector is caused by internal factors: low liquidity and turnover, unprofitable activities and incomplete use of resources.

Conclusions. Therefore, based on the above, conclusions can be drawn. The study confirms the ineffectiveness of state policy to ensure the development of tourism on the basis of strategic documents of the country's development, because for a long time a significant problem in the formation of a holistic economic strategy in Ukraine has been the lack of understanding that the lack of innovation in the strategic perspective slows down economic dynamics. This calls for a comprehensive innovative reform of Ukrainian tourism policy, which would combine the results of scientific and technological development with human development [17].

The innovative strategy of the tourism sector is one of the economic levers of its development and competitiveness. The innovative strategy in the field of tourism are aimed at creating a new or changing an existing product, improving transport, hotel, and other services, developing new markets, introducing advanced information and telecommunications technologies, and modern forms of organizational and managerial activities. This conclusion justifies the need for different methodological approaches for its formation, implementation, and evaluation of effectiveness.

The above methodological approach to determining the innovation strategy of tourism enterprises makes it possible to assess the impact of the main innovation factors on the level of development of the industry.

The analysis of the trends in the introduction of innovations by tourism enterprises, carried out by means of expert evaluation, allows us to state that the problems of innovative activity should be considered from the point of view of their division into causal and consequential ones. A critical analysis of the nature of the problems identified shows that the first group includes problems such as the incompetence of business leaders, the lack of appropriate qualifications, the lack of opportunities for implementing innovation strategies, the presence of negative impacts of environmental factors, in particular the legal reregulation of certain aspects

of innovation, financial instability, and so on. The second group of problems includes late and incomplete implementation of the tasks provided by the developed plans, inefficient organisational management structure, inconsistency and fragmentation of the strategic innovation planning process.

As a result, it is necessary to significantly expand and strengthen the implementation of innovation, which should serve as a link between science, tourism, government and local government. The practical application of such a proposal in the innovative development of the tourism sector will not only increase the level of competitiveness of the enterprise, but also assess the feasibility of introducing new types of tourism products and services.

REFERENCES:

1. Fundeanu, D. D. (2015). Innovative Regional Cluster, Model of Tourism Development. *Procedia Economics and Finance*, 23, 744–749.
2. Montresor, S. (2018). Innovation in Tourism: A Diverging Line of Research in Need of a Synthesis. *Tourism Economics*, 24(7), 765–780.
3. Verreynne, M. L., Williams, A. M., Ritchie, B. W., Gronum, S. and Betts, K. S. (2019). Innovation Diversity and Uncertainty in Small and Medium Sized Tourism Firms. *Tourism Management*, 72, 257–269.
4. Lee, C., Hallak, R. and Sardeshmukh, S. R. (2016). Innovation, Entrepreneurship, and Restaurant Performance: A Higher-Order Structural Model. *Tourism Management*, 53, 215–228.
5. Li, Y., Wood, E. H. and Thomas, R. (2017). Innovation Implementation: Harmony and Conflict in Chinese Modern Music Festivals. *Tourism Management*, 63, 87–99.
6. Wikhamn, W., Armbrecht, J. and Wikhamn, B. R. (2018). Innovation in Swedish Hotels. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(6), 2481–2498.
7. Mykhailichenko, G. (2012). Innovative development of tourist enterprises: directions of change and influencing factors. *Economy. Management. Innovations,* 1 (7). Available at: https://tourlib.net/statti_ukr/myhajlichenko3.htm. (in Ukrainian)
8. Ogienko, M. (2020). Development of regional tourist markets through the introduction of innovations. *Economic space,* 164, p. 152–159. (in Ukrainian)
9. Dikhtyarenko, K. V. (2012). The impact of innovative changes on the susceptibility of the enterprise. *Business-inform*, 3, 100–103. (in Ukrainian)
10. Grigoruk, P.M., Tkachenko, I.S. (2012). Methods of constructing an integrated indicator. *Business-inform*, 4, 34–38. (in Ukrainian)
11. Zakhozhai, V. B. (2015). Methods of calculating the integrated indicator of innovation orientation of enterprises. *Scientific works of IAPM*, 44 (1), 158–165. (in Ukrainian)
12. Law of Ukraine "On Innovative Activity" dated 07.04.2002 p. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text
13. Dinçer, F., Işık C., Akova, O., Ertuğrul, S. M. and Çiftçi, M. A. (2019). Tourism and innovation: A literature review. *Journal of Ekonomi*, vol. 2, pp. 88–154. (in Ukrainian)
14. Henderson, I. L., Avis, M. and Tsui, W. K. T. (2018). Testing Discontinuous Innovations in the Tourism Industry: The Case of ScenicAirship Services. *Tourism Managemen*, 66, 167–179.
15. Alkier, R., Milojica, V. and Roblek, V. (2017). Challenges of the Social Innovation in Tourism. *Tourism in Southern and Eastern Europe*, 4, 1–13.
16. Marasco, A., De Martino, M., Magnotti, F. and Morvillo, A. (2018). Collaborative Innovation in Tourism and Hospitality: A Systematic Review of the Literature. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(6), 2364–2395.
17. He, Y., He, P., Xu, F. and Shi, C. (2018). Sustainable Tourism Modeling: Pricing Decisions and Evolutionarily Stable Strategies for Competitive Tour Operators. *Tourism Economics*, 24(4), 1–21.

UDC 338.48
JEL Z32

Oksana Roik, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Tourism, Lviv Polytechnic National University. **Assessment of the level of innovativeness of the tourism business of Ukraine in the conditions of post-war reconstruction.**

The article substantiates the need to introduce innovations into the activities of tourism enterprises as a tool for increasing competitiveness in the market of tourism services. The COVID-19 pandemic and the full-scale invasion of Russia had an extremely negative impact on the development of the tourism business in Ukraine, and therefore tourism enterprises were faced with the task of how to maintain their position in the service market. As a result of the study, a methodological approach to the assessment of the innovative capacity of the Ukrainian tourism industry was developed using the integral method and SPACE analysis, which allows to assess the potential in relation to the main areas of strategic management, the development of which ensures the efficiency of the enterprise: attractive-

ness, competitiveness, financial strength and stability. The use of SPACE analysis also makes it possible to determine the company's development strategies, the main factors that ensure the effectiveness of the strategy. The need for a high-quality and reliable assessment of the level of innovation in the formation of the company's development strategy is substantiated, which makes it possible to make a decision on the implementation of measures to achieve the company's goals or to search for opportunities and reserves to increase the level of production potential.

Key words: innovativeness, tourism sector, tourism enterprises, SPACE analysis, innovation strategy of the enterprise.

УДК 338.48
JEL Z32

Роїк Оксана Романівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму, Національний університет «Львівська політехніка». **Оцінювання рівня інноваційності туристичного бізнесу України в умовах післявоєнної відбудови.**

У статті обґрунтовано необхідність впровадження інновацій у діяльність туристичних підприємств як інструмент підвищення конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг. Пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення Росії вкрай негативно вплинули на розвиток туристичного бізнесу в Україні і, тому, перед туристичними закладами постало завдання, як утримати свої позиції на ринку послуг. У результаті дослідження розроблено методичний підхід до оцінки інноваційності туристичного бізнесу України за допомогою інтегрального методу та SPACE-аналізу, що дозволяє оцінити потенціал у контексті основних напрямків стратегічного управління, розвиток яких забезпечує ефективність функціонування підприємства: привабливість, конкурентоспроможність, фінансова сила та стабільність. Обґрунтовано необхідність якісної достовірної оцінки рівня інноваційності при формуванні стратегії розвитку підприємства, що дозволяє прийняти рішення про реалізацію заходів щодо виконання цілей підприємства або про пошук можливостей і резервів для підвищення рівня саме фінансового потенціалу. Застосування SPACE-аналізу також дозволяє визначити стратегії розвитку підприємств та основні фактори забезпечення ефективності стратегії. Проведені дослідження показують, що для підвищення рівня інноваційності туристичного бізнесу України є стратегія конкуренції. Туристична сфера України має певні конкурентні переваги, проте основні зусилля туристичної політики мають бути спрямовані на збереження фінансового потенціалу, так як фінансовий стан галузі може бути ідентифікований як незадовільний. На підставі вище викладеного можна зробити висновки, що тривалий час суттєвою проблемою формування цілісної економічної стратегії в Україні є брак розуміння того, що відсутність інноваційної трансформації в стратегічній перспективі призводить до гальмування соціально-економічної динаміки. Наведений вище методичний підхід визначення інноваційної стратегії підприємств у сфері туризму дає можливість провести повноцінну оцінку впливу основних інноваційних чинників на рівень розвитку галузі.

Ключові слова: інноваційність, туристичний сектор, туристичні підприємства, SPACE аналіз, інноваційна стратегія підприємства.

УДК 338.48 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2801
JEL O18, O49, L83, R13

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Савко Оксана Ярославівна, кандидат економічних наук, доцент
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Шейдаі Туркан Алі кизи, асистент кафедри менеджменту
Азербайджанський державний університет нафти та промисловості
Загайкевич Ольга Юріївна, студентка
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

**ORCID 0000-0002-7282-7731*
***ORCID 0000-0003-0743-834X*
****ORCID 0000-0001-7036-1424*

© Савко О.Я., 2022
© Шейдаі Т.А., 2022
© Загайкевич О.Ю., 2022

Стаття отримана редакцією 27.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 27.11.2022

Вступ. Насичення ринку готельних послуг та загострення боротьби між конкурентами за клієнта ставить перед підприємствами готельного бізнесу вимоги щодо постійного підвищення якості послуг обслуговування клієнтів, забезпечення належних умов відпочинку. В умовах нестабільної політичної та економічної ситуації важливим та необхідним для зазначених підприємств є швидка адаптація до зміни зовнішнього середовища, а також щодо розвитку інформаційних технологій. А отже аналіз та оцінка конкурентоспроможності готельних послуг та визначення конкурентних переваг у сучасних умовах є одним із ключових завдань у діяльності підприємств готельного бізнесу.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Дослідження питань конкурентоспроможності, її оцінки, методичних підходів відображено у працях таких науковців, як: Білої І.С., Богацької Н.М., Драган О.І., Городньої Т.А., Замроз М.В., Коляденко С.В., Левицької А.О., Рибницького Д.О., Суханової А.В., Цинкобур Л.Р., Швед Т.В., Яцури В.В та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на достатньо великий та потужний науковий доробок потребує подальшого дослідження практичне застосування наявних методик до оцінки конкурентоспроможності підприємства вітчизняних підприємств.

Метою статті є виділення методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності та розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу за для оцінки існуючих позицій на ринку та виділення вузьких місць у діяльності досліджуваного суб'єкта господарювання.

Основний матеріал і результати. В сучасних умовах ведення бізнесу питання конкурентоспроможності суб'єкта господарювання набуває нового значення, адже пов'язане із проблемами його виживання, утримання своїх позицій на ринку та майбутньої діяльності загалом враховуючи реалії сьогодення. Тому важливим завдання є вибір методів оцінки конкурентоспроможності підприємства, які зможуть допомогти оцінити ефективно потенціал суб'єкта господарювання, встановити ключові конкурентні переваги та приймати відповідні стратегічні та тактичні рішення щодо подальшого функціонування.

Слід відмітити, що кількісні методи дають змогу оцінювати реальні шанси суб'єкта господарювання у конкурентній боротьбі за привабливі стратегічні зони господарювання та приймати виважені, з тактичного та стратегічного погляду, управлінські рішення [1, с. 227]. Якісні методи оцінювання здебільшого мають низький ступінь математичної формалізації, їм властива трудомісткість реалізації та дискретність

оцінки. Вони не дають можливості використовувати оцінку конкурентоспроможності підприємства в процесі аналізу та визначення пріоритетних напрямів посилення конкурентних позицій на ринку [2, с. 155]. Спеціальні методи оцінки –дозволяють оцінити конкурентоспроможність підприємства за окремими напрямами його діяльності – виробничим, маркетинговим, інноваційними, фінансовим тощо. Комплексні методи базуються на комплексному підході щодо оцінки конкурентоспроможності підприємства [3].

Узагальнюючи результати досліджень з даної теми, авторами [4; 5; 6; 7] досить детально проаналізовано та систематизовано методи та методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства. Проте зазначено, що враховуючи великий спектр підходів,методів та показників, кожне підприємство визначає для себе які завдання необхідно вирішити, а отже, яким інструментарієм варто скористатись.

Дане твердження, також знайшло своє відображення у роботі Драган О.І. [8, с. 65], яка зазначає, що кожний метод застосовує спеціальний набір факторів та аналізованих змінних, а методика проведення досліджень різна: використовуються складання матриць, порівняльних таблиць; застосовуються експертні оцінки, для урахування галузевих, технічних та специфічних особливостей в різних методиках дозволяється обирати дослідникам кількість змінних, що підлягають аналізу, використання кількох методи аналізу одночасно можуть дати суперечливі результати, тому кожний із методів має свої переваги й недоліки.

Нами проведено оцінку конкурентоспроможності товариства з обмеженою відповідальністю «Хотел Менеджмент Груп», до складу якого входить готельно-оздоровчий комплекс преміум-класу «Mirotel Resort & Spa», вілла «Христина» та готель «VESNA», що знаходяться в серці міста-курорту Трускавця [9].

Серед значної кількості конкурентів ТОВ «Хотел Менеджмент Груп» оберемо тих, що мають найбільш значний вплив на діяльність досліджуваного підприємства, а також знаходяться в одній ціновій категорії та поділимо їх на три групи, оскільки підприємство у своєму складі має три різні готелі (табл. 1).

Такий поділ конкурентів на групи зумовлений тим, що готелі досліджуваного підприємства мають різні категорії та різну вартість стандартного номеру. Усі, зазначені (у табл. 1) готелі-конкуренти, знаходяться у місті Трускавець та мають значний вплив на діяльність Товариства з обмеженою відповідальністю «Хотел Менеджмент Груп».

Таблиця 1

Конкуренти ТОВ «Хотел Менеджмент Груп»

Група готелів	Готелі ТОВ «Хотел Менеджмент Груп»	Конкуренти
I група	Готельно-оздоровчий комплекс «Mirotel Resort & Spa»	ТОВ «Ріксос Прикарпаття» ТОВ «Шале Грааль»
II група	Вілла «Христина»	Готель «Green Park» Готель «Алькор»
III група	Готель «VESNA»	Готель «Трускавець 365» Готель «Соломія»

Відмітимо, що у готелях I групи вартість номерів коливається від 3000 грн. за добу і вище, а також готелі надають широкий спектр послуг, мають власні бювети мінеральної води, знаходяться практично у самому центрі міста Трускавець. Вартість номеру у готелях II групи починається від 1150 грн за добу, відсутні власні бювети, відстань до них – 500 м, знаходяться також в центрі міста Трускавець, величина номерного фонду 27-47 номерів.

Вартість стандартного номеру у готелях III групи – від 600 грн за добу, відсутні власні бювети, відстань до них становить більше 500 метрів, значно менший асортимент послуг, що надаються відвідувачам у порівнянні з готелями I групи.

Здійснимо оцінку конкурентоспроможності зазначених у табл. 1 підприємств готельного бізнесу, використовуючи алгоритм, який представимо у вигляді рис. 1.

При цьому вибір параметрів здійснимо за допомогою відомо сайту у сфері туризму Booking.com, де на основі опитування відвідувачів готелів проведено їх оцінку та зазначено відповідні параметри оцінки. Також доповнимо їх іншими параметрами, що дозволяють аналізувати конкурентоспроможність підприємств готельного бізнесу та порівнювати між собою.

Відмітимо, що оцінка параметрів конкурентоспроможності являє собою усереднену думку експертів (споживачів), проведену за 10-бальною шкалою.

Інтегральний показник конкурентоспроможності оцінює міру привабливості підприємства готельного бізнесу для покупця та здатність конкурувати на ринку. Вивчення та розрахунок інтегрального показника

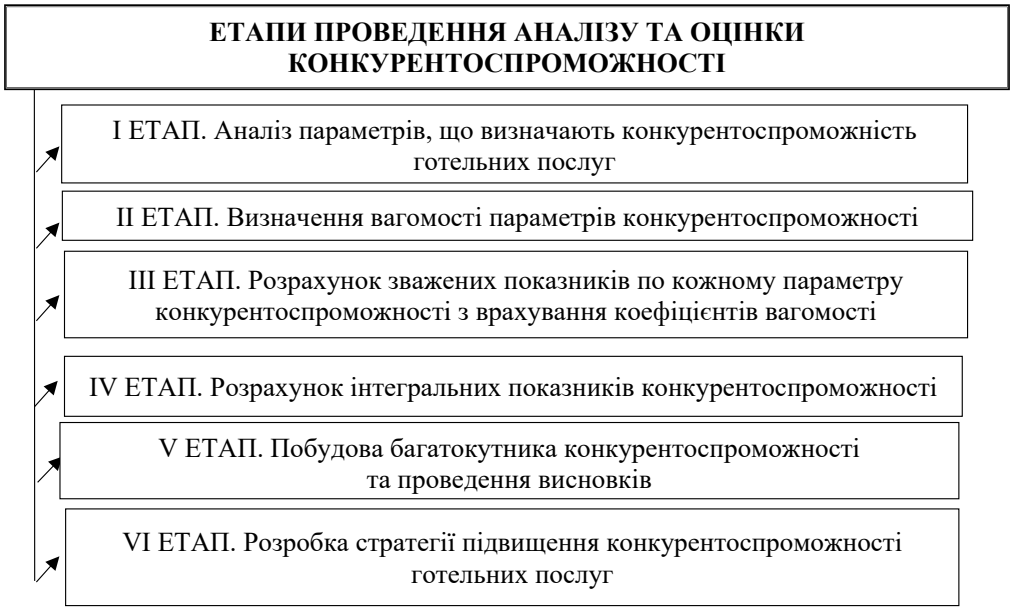

Рис. 1. Алгоритм аналізу та оцінки конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу

Джерело: сформовано на основі [10, с. 214]

конкурентоспроможність готельних послуг потрібно проводити безперервно, цілеспрямовано і комплексно, орієнтуючись на потреби, смаки та уподобання туристів, які є змінними в умовах динамічного середовища.

За результатами проведеної оцінки конкурентоспроможності побудуємо багатокутники конкурентоспроможності для кожної групи готелів (рис. 2-4) та здійснимо характеристику.

За отриманими результатами готельно-оздоровчий комплекс «Mirotel Resort & Spa» та готель «Ріксос Прикарпаття» займають лідируючі позиції, оскільки розрахований індексний конкурентоспроможності К=9,1 тоді як готель «Шале Грааль» лиш трохи їм поступається за показником конкурентоспроможності К=8,6 в основному за рахунок співвідношення ціна/якість за відгуками споживачів, а також величиною номерного фонду у порівнянні з двома іншими готелями у даній групі.

У другій групі готелів лідируючі позиці за інтегральним показником конкурентоспроможності займає готель «Green Park» К=9,2, при цьому його недоцільно порівнювати із готелями I групи, у яких

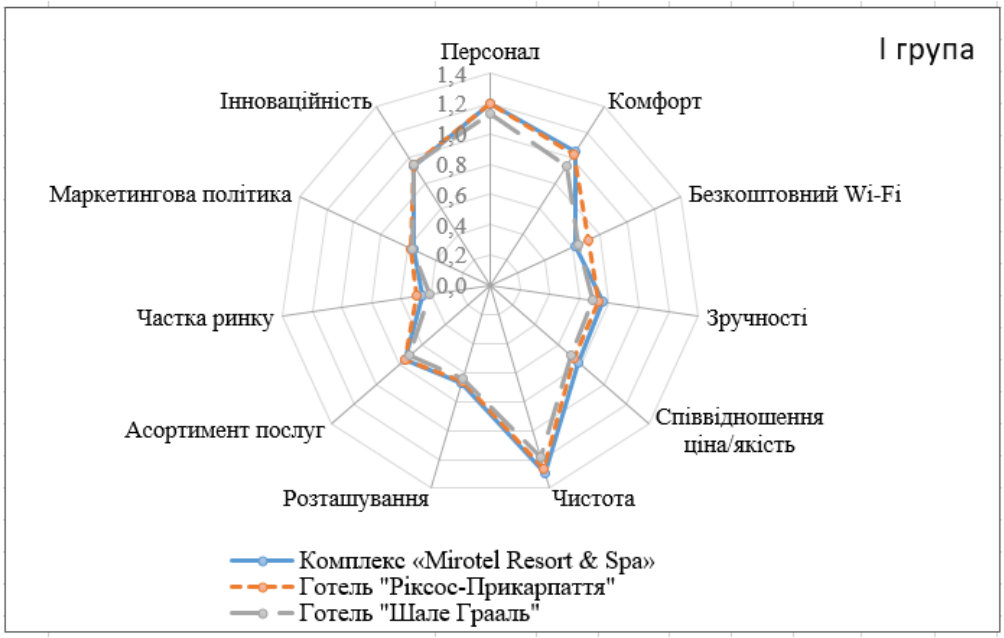

Рис. 2. Багатокутник конкурентоспроможності для I групи готелів

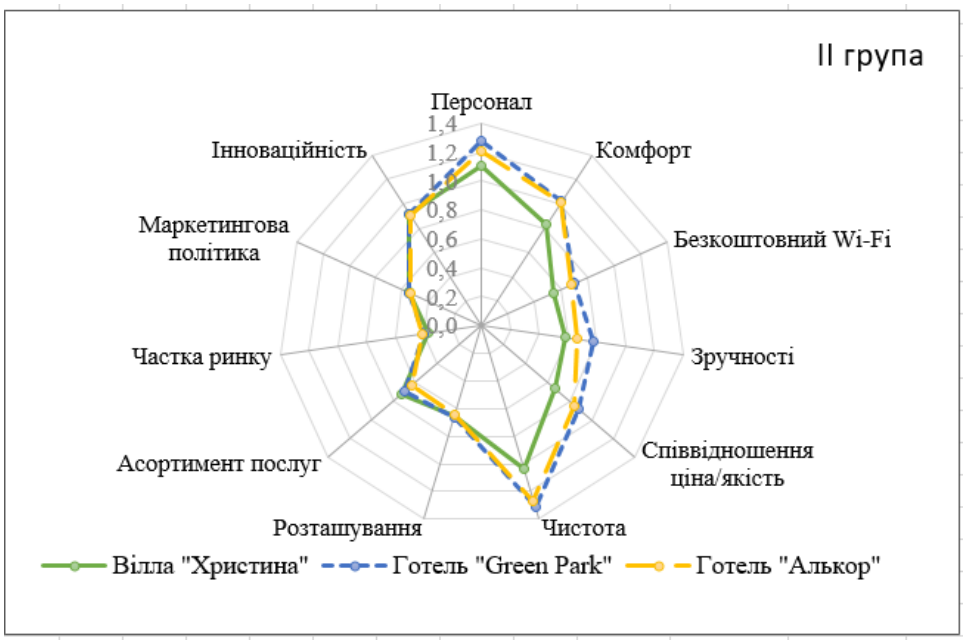

Рис. 3. Багатокутник конкурентоспроможності для II групи готелів

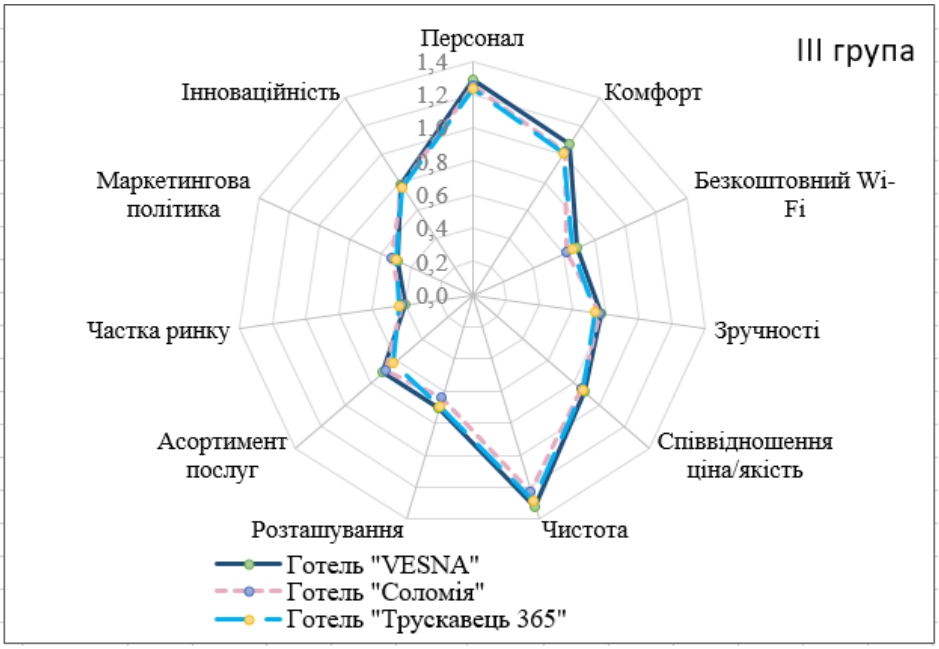

Рис. 4. Багатокутник конкурентоспроможності для III групи готелів

зазначений показник є менший з причин, згідно яких відбувся поділ підприємств готельного бізнесу на групи, зокрема вартість стандартного номеру за одну добу.

За отриманими значеннями інтегрального показника конкурентоспроможності готель «Христина», що входить до ТОВ «Хотел Менеджмент Груп» отримав найменше значення показника К=8,0, що пов'язано в основному із низькими оцінками споживачів, представленими на сайті Booking.com, а отже керівництву підприємства варто звернути увагу на забезпечення зручності, комфорту, якості послуг та чистоти приміщень для підвищення конкурентоспроможності та забезпечення конкурентних переваг на ринку готельних послуг.

У III групі готелів лідируючі позиції займає готель «Весна» Товариства з обмеженою відповідальність «Хотел Менеджмент Груп». Його індекс конкурентоспроможності становить К=9,1. Проте два інші досліджувані готелі також мають високе значення індексу конкурентоспроможності К=8,8, а отже керівництву готелю «Весна» доцільно проводити подальші дії з удосконалення його діяльності та залучення споживачів.

Таким чином, досліджувані готелі та їх послуги мають популярність серед туристів та вважаються відмінними закладами розміщення у досліджуваному регіоні, що надає широкий спектр головних та додаткових послуг.

Займає лідируючу позицію серед своїх головних конкурентів, готель «Mirotel Resort & Spa» у I групі та готель «Весна» у III групі, проте готель «Христина» з II групи готелів потребує негайних дій щодо покращення його діяльності.

Висновки. На основі проведеного аналізу методів оцінки конкурентоспроможності обґрунтовано доцільність застосування аналітичного методу, що ґрунтується на побудові матриці конкурентоспроможності та визначенні індексу конкурентоспроможності, а також графічного – побудова багатокутника конкурентоспроможності для проведення оцінки конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу.

Проведений аналіз та розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності показав, що ТОВ «Хотел Менеджмент Груп» займає достатньо сильні ринкові позиції та має хороші перспективи подальшого розвитку, проте потребує здійснення управлінських рішень та розробки відповідних стратегій розвитку з метою підвищення конкурентоспроможності в умовах військового часу та пандемії, що і є напрямом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рибницький Д.О., Городня Т.А. Сучасні підходи до оцінювання конкурентоспроможності підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Випуск 20.9. С. 227–230.
2. Левицька А.О. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства: вітчизняні та закордонні підходи до класифікації. *Механізм регулювання економіки*. 2013. № 4. С. 155–163.
3. Яцура В.В., Замроз М.В. Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємств. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. Збірник наукових праць*. 2011. № 2. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vviem/2011_2/18.pdf
4. Коляденко С. В., Чіков І. А. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 10. С. 34–39.
5. Суханова А.В. Методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності підприємства. *Економіка та суспільство.* 2021. Випуск 26. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/382/369
6. Богацька Н.М., Цинкобур Л.Р. Сучасні методики оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 599–603.
7. Швед Т.В., Біла І.С. Оцінка конкурентоспроможності підприємства *Економіка і суспільство.* 2017. № 8. С. 405–410.
8. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти : монографія. Київ : ДАКККіМ, 2006. 160 с.
9. ТОВ «Хотел Менеджмент Груп». URL: https://hotel-management-group.business-guide.com.ua/
10. Архієреєв С.І., Мєшкова В.В Методика поетапної оцінки конкурентоспроможності торговельного підприємства. *БІЗНЕС-ІНФОРМ.* 2019. № 11. С. 210–221.

REFERENCES:

1. Rybnytskyi D.O., Horodnia T.A. (2010) Suchasni pidkhody do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Modern approaches to assessing the competitiveness of the enterprise]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 20.9, pp. 227–230. (in Ukrainian)
2. Levytska A.O. (2013) Metody otsinky konkurentospromozhnosti pidpryiemstva: vitchyzniani ta zakordonni pidkhody do klasyfikatsii [Methods of assessing the competitiveness of the enterprise: domestic and foreign approaches to classification]. *Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky*, no. 4, pp. 155–163. (in Ukrainian)
3. Yatsura V.V., Zamroz M.V. (2011) Analiz metodiv otsinky konkurentospromozhnosti pidpryiemstv [Analysis of methods for assessing the competitiveness of enterprises]. *Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu. Zbirnyk naukovykh prats*, no. 2. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vviem/2011_2/18.pdf (in Ukrainian)
4. Koliadenko S.V., Chikov I.A. (2021) Metodychni pidkhody do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Integrated assessment of the competitiveness of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 10, pp. 34–39. (in Ukrainian)
5. Sukhanova A.V. (2021) Metodychni pidkhody do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Methodical approaches to assessing the competitiveness of the enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo,* vol. 26. Available at: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/382/369 (in Ukrainian)
6. Bohatska N.M., Tsynkobur L.R. (2017) Suchasni metodyky otsinky konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Modern methods of assessing the competitiveness of the enterprise]. *Molodyi vchenyi*, no. 4, pp. 599–603. (in Ukrainian)
7. Shved T.V., Bila I.S. (2017) Otsinka konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Evaluation of the competitiveness of the enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo*, no. 8, pp. 405–410. (in Ukrainian)

8. Drahan O.I. (2006) Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv: teoretychni aspekty [Management of enterprise competitiveness: theoretical aspects]. monohrafiya [a monograph]. Kyiv: DAKKKiM, 160 p. (in Ukrainian)

9. TOV "Khotel Menedzhment Hrup" [Hotel Management Group Company] Available at: https://hotel-management-group.business-guide.com.ua/

10. Arkhiiereiev S.I., Mieshkova V.V. (2019) Metodyka poetapnoi otsinky konkurentospromozhnosti torhovelnoho pidpryiemstva [Methodology of step-by-step assessment of the competitiveness of a trading enterprise]. *BIZNES-INFORM*, no. 11, pp. 210–221. (in Ukrainian)

УДК 338.48

JEL O18, O49, L83,R13

Савко Оксана Ярославівна, кандидат економічних наук, доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. **Шейдаі Туркан Алі кизи,** асистент кафедри менеджменту, Азербайджанський державний університет нафти та промисловості. **Загайкевич Ольга Юріївна,** студентка, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. **Оцінка конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу.**

Стаття присвячена оцінці конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу. З'ясовано, що науковці у своїх дослідженнях методи оцінки конкурентоспроможності поділяють на окремі групи, серед яких найчастіше називають: кількісні, якісні, матричні, графічні методи тощо. Відзначено, що кожен з них має свої переваги та недоліки і доцільність застосування залежить від мети дослідження, умов функціонування того чи іншого суб'єкта господарювання. В роботі проведено розрахунок інтегрального показника оцінки конкурентоспроможності на основі диференційного методу, який ґрунтується на побудові матриці конкурентоспроможності та визначенні індексу конкурентоспроможності, а також графічного – побудова багатокутника конкурентоспроможності для проведення оцінки конкурентоспроможності підприємств готельного бізнесу. Це дало змогу провести аналіз досліджуваного підприємства з конкурентами за 11-ма категоріями що дозволило визначити переваги та вузькі місця у діяльності суб'єкта господарювання.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, готельний бізнес, методичні підходи, оцінка, інтегральний показник.

UDC 338.48

JEL O18, O49, L83, R13

Savko Oksana, PhD of Economic Sciences, Associate Professor Department of Applied Economy, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. **Turkan Sheydai,** Assistant Researcher Department of Management, Azerbaijan State University of Oil and Industry. **Olha Zahaikevych,** Student, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. **Evaluation of competitiveness of hotel business company.**

The article is devoted to the assessment of the competitiveness of hotel business enterprises. It was found out that in their research, scientists divide the methods of assessing competitiveness into separate groups, among which the most common are: quantitative, qualitative, matrix, graphic methods, etc. It is noted that each of them has its own advantages and disadvantages, and the expediency of application depends on the purpose of the study, the conditions of operation of this or that business entity. We have assessed the competitiveness of the limited liability company "Hotel Management Group", which includes the premium hotel and health complex "Mirotel Resort & Spa", the villa "Hrystyna" and the hotel "VESNA", which are located in the heart of the resort city of Truskavets. In the work, the calculation of the integral indicator of competitiveness assessment was carried out based on the differential method, which is based on the construction of the competitiveness matrix and the determination of the competitiveness index, as well as the graphic construction of the competitiveness polygon for the evaluation of the competitiveness of hotel business enterprises. Among the large number of competitors of "Hotel Management Group" we will select those that have the most significant influence on the activity of the investigated enterprise, and are also in the same price category, and we will divide them into three groups, since the enterprise has three different hotels in its composition. At the same time, the selection of parameters will be carried out with the help of a well-known site in the field of tourism, Booking.com, where, on the basis of a survey of hotel visitors, their evaluation was carried out and the corresponding evaluation parameters were indicated. We will also supplement them with other parameters that allow us to analyze the competitiveness of hotel business enterprises and compare them with each other. This made it possible to conduct an analysis of the researched enterprise with its competitors in 11 categories, which made it possible to determine the advantages and bottlenecks in the business entity's activities.

Key words: enterprise competitiveness, hotel business, methodological approaches, evaluation, integral index.

UDC 685.3346.2 (477)
JEL L60, M11
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2802

QUALITY MANAGEMENT FOR FOOTWEAR USED IN OUTDOOR ACTIVITIES

Yurii Stetsyk*, Graduate Student at the Department of Merchandising, Customs Affairs and Quality Management Lviv University of Trade and Economics
Nataliia Popovych, PhD in Technical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Merchandising, Customs Affairs and Quality Management, Lviv University of Trade and Economics; PhD in Technical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University**
Maryna Martosenko*, Deputy Head of the Department of Commodity and Gemological Research, PhD (Technical Sciences), Associate Professor, Poltava Scientific Research Forensic Center of the MIA of Ukraine**

**ORCID 0000-0002-4407-105X*
***ORCID 0000-0002-4407-105X*
**** ORCID 0000-0001-6296-0320*

© Stetsyk Y., 2022
© Popovych N., 2022
© Martosenko M., 2022

Стаття отримана редакцією 24.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 24.11.2022

Introduction. According to the World Health Organisation, physical activity is any movement of the body produced by the skeletal muscles that requires energy, and moderate to vigorous physical activity improves health. In particular, regular physical activity has been shown to be beneficial [1]:

– improves muscle and cardio-respiratory fitness, bone health and functional state of the body;

– reduces the risk of hypertension, coronary heart disease, stroke, diabetes, various types of oncological diseases, depression, injuries of the musculoskeletal system;

– helps to maintain a healthy body weight.

Review of the latest sources of research and publications. Like culture and the arts, recreation, leisure and sport play an important role in community life, significantly improving people's health and well-being, empowering people and developing inclusive communities. Recreation, leisure and sport activities can involve individuals, small groups, teams or whole communities, and can involve people of all ages, abilities and skill levels. The types of recreation, leisure and sport activities in which people participate vary widely according to local traditions and tend to reflect social systems and cultural values [2].

From this point of view, scientific researches on footwear for active recreation are of special importance, as they are an obligatory and important part of the material component of the complex of cultivation, formation and practical implementation of a healthy lifestyle of the population and ensuring its physical health. At the same time, the process of improving the existing ones and finding new ways to improve the consumer properties of the mentioned footwear is complex and is studied by commodity experts, manufacturers, technologists, material scientists, marketers and other specialists [3].

The development of consumer culture and production technologies results in the constant improvement of complex product characteristics that are important to the consumer. Therefore, the modern goods market,

through the eyes of a modern consumer, evaluates, on the one hand, the social significance and practical usefulness of a given pair of shoes and, on the other hand, the ease of use and aesthetic perfection, economic efficiency and safety throughout the entire life cycle (production-consumption (use)-storage-disposal), which correspond to the social and biological classes of requirements for shoes [4].

It is known that the high quality of footwear is achieved mainly by creating such a design and form that can ensure the best fulfilment of all the requirements desired by the consumer. In the modern market the functions, design and forms of footwear are developing and improving, that is why their historical development is divided into three stages: manual, mechanised and automated (chemical) production [5], but the approval of each of these stages does not mean the complete disappearance of the previous ones: for example, in the XXI century the number of hand-made shoes is increasing.

It is also known that in each of the specified stages of the manufacture of leather footwear there are two main stages – the manufacture of the upper and the application of the sole, while the basic design has not changed – the parts of the upper are sewn into the upper and the sole is applied to the upper.

Setting objectives. The above convincingly proves that the study of the nomenclature and importance of individual factors in the formation of consumer properties of modern footwear for active recreation is a current scientific and theoretical problem that has a significant impact on the cultivation, formation and practical implementation of a healthy lifestyle of the population and ensuring its physical health.

Main material and results. The subject of the research is active leisure footwear and the subject of the research is the consumer characteristics of footwear.

Merchandising aspects of assortment formation and consumer characteristics of footwear in general and active leisure footwear as a specific component – primarily involve taking into account consumer requirements for footwear materials, their construction and footwear as a whole.

The quality of footwear for active recreation is a complex hierarchical structure, on the upper levels of which there are the most important (complex) characteristics, on the lower levels – groups, subgroups and separate (individual) characteristics. For the satisfaction of consumer needs, the most important are the consumer properties of footwear – a group of properties of a particular pair of footwear, which are revealed in the process of operation and are related to the possibility of satisfying individual social or personal needs with this pair of footwear in accordance with its purpose [4].

Therefore, the basic factors of ensuring the quality of footwear for active recreation are:

– friction properties (slip resistance). The requirements for the friction properties of these shoes vary according to the type of active recreation and are most important for those types of recreation that require quick stops, changes in direction of movement, etc.; therefore, an important problem in such shoes is the selection of materials for the sole and its design [6];

– shock absorption (cushioning function). Taking into account the requirements for cushioning is particularly important for footwear used for active leisure on hard surfaces. Therefore, the design of the specified footwear must include an intermediate sole, special components (inlays), inserts and other additional details to absorb impact energy, minimise the risk of excessive vibration exposure, reduce pressure at the points of greatest load on the foot, injuries to the ankle, knee, hip, lower back, etc. [7];

– flexibility. Stiff shoes require more energy to flex, but can provide support and protection for the foot on uneven surfaces. On the other hand, different types of active recreation require different levels of stability. Therefore, depending on the requirements, one of the two main types of flexibility is chosen for active leisure footwear: longitudinal, which describes how easily the shoe 'bends' along its length, and rotational, which shows how easily the shoe rotates around the heel-to-toe axis [8].

The above requirements for active leisure footwear must ensure a high level of biomechanical properties, which are always a priority for this type of footwear.

The elimination of potential discomfort and even injury during the use of active leisure footwear is ensured by taking into account the morphological characteristics of the consumer's feet and the anthropometric conformity of the footwear, which in turn performs a certain preventive function and is an integral part of ensuring comfort. Therefore, the anthropometric conformity of active leisure footwear is the basis for ensuring its ergonomics and impact on the rate of foot fatigue and possible injuries [5].

Ensuring the comfort of footwear for active recreation is impossible without the appropriate level of hygienic properties of raw materials, construction and footwear as a whole, as these footwear are intended for use in conditions of constant physical stress on the foot. In particular, indicators of moisture, vapour and heat

permeability, moisture transfer of individual components, parts and footwear as a whole, resistance to dirt and cleanability, etc. are very important. In practice, this means that high quality footwear for active recreation should not prevent the transfer of heat from the foot to the outside environment due to the presence of air layers created by the use of materials with a highly porous structure or due to design features.

For demi-season footwear for outdoor activities, moisture-resistant properties are important, which are provided in the upper materials mainly through special treatments [9], and in the sole – through the use of materials of a certain nature (rubber, polyurethane compositions) and edging around the entire perimeter of the sole. Shoes with adequate moisture management properties prevent the free transfer of heat and water vapour to the outside, creating a closed environment with high temperature and humidity. Such a microclimate inside the shoe will allow the foot to maintain a higher skin temperature and moisture content than barefoot by reducing convective heat/mass exchange and sweat removal to the outside.

It is becoming more and more important that footwear for active recreation does not have a harmful effect on the human body (due to the use of polymeric materials in tanning compositions, dyes, glues, fittings, etc.) and that its disposal does not harm the environment. For this reason, the choice of materials for footwear requires special attention, with textile materials increasingly being used in addition to natural leather. Therefore, the product characteristics of footwear materials are a very important factor influencing the operational characteristics of footwear for active recreation [10].

One of the modern ways of improving the hygienic properties of active leisure footwear, especially antibacterial properties, is the use of special antimicrobial preparations. Most natural textile materials are particularly susceptible to the action of microorganisms in humid and warm conditions (due to their large surface area, moisture content and chemical composition): cellulose carbohydrates can be a source of energy for various microorganisms and are broken down by enzymatic hydrolysis; wool, silk and other protein fibres can be enzymatically degraded by proteolytic enzymes (protease) and/or keratinolytic enzymes. Synthetic fibres are more resistant to the action of microorganisms, the degradation process and are more durable [11].

The presence of microorganisms on textile materials, especially pathogenic bacteria, is a health hazard. Their presence can be evidenced by the appearance of stains, odours, deterioration of strength and stiffness, etc. Therefore, antimicrobial treatment of textiles is carried out to prevent this risk by controlling and eliminating the growth and reproduction of microorganisms.

There are a number of requirements for antimicrobial treatment: efficacy against a wide range of micro-organisms, low toxicity for consumers and the environment, no influence on the natural flora of non-pathogenic bacteria present on human skin and its natural protection, durability under various conditions (operation, washing, dry cleaning, production conditions), compatibility with various chemical agents and textile processes, no influence on the quality and appearance of textiles, resistance to sterilisation conditions (medical textiles), ease of use and economic efficiency [12].

Natural leather is widely used for active leisure footwear, but its protein structure is susceptible to the action of microorganisms, which cause staining and degradation of the material, resulting in a reduction in the life of the products. For this reason, there is a growing interest among consumers and manufacturers in the creation of natural leather with bactericidal properties, which can be used in the manufacture of footwear for active recreation, leather upholstery for cars, medical products, etc. In particular, to confer antimicrobial properties to natural skin, its surface is treated with metal nanoparticles or organic compounds [13].

The particular relevance of the issue of raw material safety for all gender and age groups of active leisure footwear is underpinned by the fact that the consumer comes into direct contact with these materials in products from an early age and that the compounds present in shoe materials can migrate into the human body. This is not only relevant for shoes that come into direct contact with the skin of the foot due to the specific conditions of use (summer, indoor, beach, etc.), but also for all shoes, as the sweat released by the foot comes into contact with chemicals and the skin of the foot through the hosiery.

The social and economic characteristics of active leisure footwear are important for the consumer and the results of their use: reliability (storability, durability, wear resistance, maintainability) and resistance to ageing (moral and physical). In addition, the increasingly important properties of modern active leisure footwear are its aesthetic characteristics, which are of great importance both for consumers who want to use active leisure footwear as they do every day, and for people who want to create or maintain their own image and fashion, even when on holiday.

All of the above allows us to state unequivocally that the product evaluation of active leisure footwear is relevant, as it allows us to determine the general level of their quality and the conformity of the consumer properties of the materials used with the consumer needs.

In the classical commodity science, the verification of the degree of suitability of the product to meet the established requirements is most often carried out by means of a comprehensive assessment of its quality level [14]. The integrated approach to quality assessment has become one of the main methods due to its significant advantage over other approaches, which consists in expressing the assessment result with only one final assessment, which can be compared with other similar assessments without additional manipulations (conversion of measurement units, additional calculations, etc.). The peculiarity of the definition of a comprehensive quality indicator is the need to compare the indicators of the studied materials with the indicators that meet the established and expected consumer needs [15].

The most effective comprehensive assessment of quality is the generalized desirability indicator $\boldsymbol{G}$ – the geometric mean value from a certain number $\boldsymbol{n}$ of individual dimensionless desirability indicators $\boldsymbol{d_i}$, calculated taking into account their weight $\boldsymbol{y_i}$ in a specific set of properties, and the desirability function is used to determine the dimensionless desirability indicator [16].

Within the framework of this study, the authors used an algorithm for the comprehensive evaluation of footwear for active recreation, which included: analysis of the existing nomenclature of indicators of physical and mechanical properties of footwear for active recreation; selection of the nomenclature of indicators of consumer properties of footwear for active recreation; determination of the importance of individual indicators in the general hierarchy of indicators; study of physical and mechanical properties of footwear for active recreation; selection of levels of indicators of consumer properties according to the quality grades "bad", "satisfactory", "good", "excellent"; construction of ***xyd***-nomograms and construction of transition tables from natural indicators of properties ***x*** to dimensionless indicators of desirability ***d***; calculation of a complex quality indicator based on a generalized desirability function; analysis of the quality level of footwear for active recreation based on comprehensive and differential evaluations.

In order to implement the algorithm of comprehensive assessment of the quality of footwear for active recreation, first of all a nomenclature of individual indicators for comprehensive assessment of the quality level was established. The specified nomenclature was formed using expert methods, taking into account the analysis of scientific literature sources and the opinion of manufacturers, indicators of consumer properties and their weighting factors. The formed nomenclature consists of five indicators, which according to experts are the most important (Tables 1-2).

Table 1

Average statistical data of the results of the tests of the physical and mechanical properties indicators of the footwear for the active recreation

№	Indicator name, unit of measurement	Actual value of the indicator (arithmetic mean)	Rate
1.	Strength of the connection of the top and bottom parts, *N/mm*	2,7	4,0
2.	Insulation of the sole from the cold *(minus 17±2°C)*	3,4	±10
3.	Absorption of energy in the heel, *J*	14,3	>20
4.	Shoe sole stiffness, *N*[1),2)]	12,2	<15
5.	Density of sole materials, Mg/m^3	1,09	<2,0

[1)] increase in puncture by 98.7 mm; complete cracking of the sole in the line of bending (bend)
"N" method, which is not included in the scope of PCA Nr AB 033 accreditation
[2)] increase in puncture by 9.6 mm; two cracks outside the bend, 7.4 mm and 3.9 mm long
"N" method, which is not included in the scope of PCA Nr AB 033 accreditation

Table 2

Nomenclature of the main indicators of the consumption characteristics of the footwear studied

№	Indicator, its notation, unit of measurement	Weight coefficients
1.	Absorption of energy in the heel part, *J*	0,26
2.	Density of sole materials, Mg/m^3	0,22
3.	Strength of the connection of the top and bottom parts, *N/mm*	0,20
4.	Shoe sole stiffness, *N*	0,18
5.	Insulation of the sole from the cold *(minus 17±2°C)*	0,14
Total		1,00

The next step in the comprehensive evaluation of the quality levels of active recreation footwear was the selection of the level indicators of consumer characteristics according to quality gradations. For this purpose, the entire interval of the function of desirability values was divided into conditional segments: "poor" – "satisfactory" – "good" – "excellent". Within the three main intervals "bad" – "satisfactory" – "good", base points were selected that correspond to the quality level limits. At the same time, it was considered that the scale of "desirability" proposed by Harrington correlates well with the results of experimental studies and establishes the correspondence between preferences in empirical and numerical form: "excellent" – 1.00-0.80; "good" – 0.80-0.63; "satisfactory" – 0.63-0.37; "poor" – 0.37-0.20; "very poor" – 0.20-0.00.

For each of the three base values yi, the corresponding normative indicator xi in natural units was calculated. With a uniform linear scale of the normative indicator, when

$$y_i = a_0 + a_1 x_i \quad (1)$$

only extreme base points are used – "satisfactory" and "excellent". Then a system of equations is used to calculate the coefficients a_0 and a_1

$$\begin{cases} 0 = a_0 + a_1 x_{sat} \\ 1.530 = a_0 + a_1 x_{exc} \end{cases} \quad (2)$$

where, a_0 and a_1 are coefficients of linear dependence between the dimensionless parameter y_i and the dimensional value xi of the quality indicator;

x_{sat} – the normative value of the dimensional quality indicator corresponding to satisfactory quality;

x_{exc} – the value of the normative value of the dimensional quality indicator, which corresponds to excellent quality.

The selection of indicator levels according to quality gradations was carried out for two extreme base points – "satisfactory" and "excellent". The limit values of the dimensional indicators of the base points were chosen on the basis of the analysis of the regulatory documentation, the generalisation of the literature data and the laboratory research data obtained by the authors. The limits of the indicators d chosen in this way are shown in Table 3.

Table 3

Levels of shoe quality dimensional indicators

Index	Gradation of quality indicators			
	poor	satisfactory	good	excellent
Desirability index, *d*	<0,37	0,37-0,62	0,63-0,79	≤0,80
dimensionless indicator, *y*	<0	0,00-0,76	0,77-1,52	≤1,53
Shoe sole stiffness, *N*	<15	15,0	12,5	10,0
Density of sole materials, *Mg/m³*	>2,0	2,0	1,4	0,8
Strength of the connection of the top and bottom parts, *N/mm*	<1,0	1,0	2,5	4,0
Absorption of energy in the heel part, *J*	<6,0	6,0	13,0	20,0
Insulation of the sole from the cold *(minus 17±2°C)*	<2,0	2,0	6,0	10,0

The computer program "Estimate_of_Quality" was used to process the obtained research results, the main advantages of which are acceleration of the process of processing the obtained results, ensuring the research process of a high level of objectivity, reliability of calculation and elimination of the influence of the human factor [17].

For different natural values of x, the determination of ***d*** and y values is clearly and simply carried out using a 3-axis ***xyd*** nomogram. Therefore, based on the data given in the Table 3, using the computer program "Estimate_of_Quality" 3 axial xyd-nomograms were constructed (Figure 1).

On the basis of the constructed three-axis ***xyd*** nomograms, taking into account the transition equations, the desirability indicators of the researched indicators of footwear for active recreation were determined. In order to assess the level of the researched quality of footwear for active recreation according to the researched most important indicators of consumer characteristics, the method based on the desirability function already tested by the authors was used. To calculate the complex indicator ***K***, the logarithm of the desirability indicators of individual consumer properties lgd_i was found and multiplied by their corresponding weighting factors γ_i , the obtained values were added and the antilogarithm of this sum was found. The comprehensive quality indicator obtained in this way allowed a general assessment of the quality level of the studied active leisure footwear. The determination of the desirability index for all selected indicators of the quality of the researched footwear

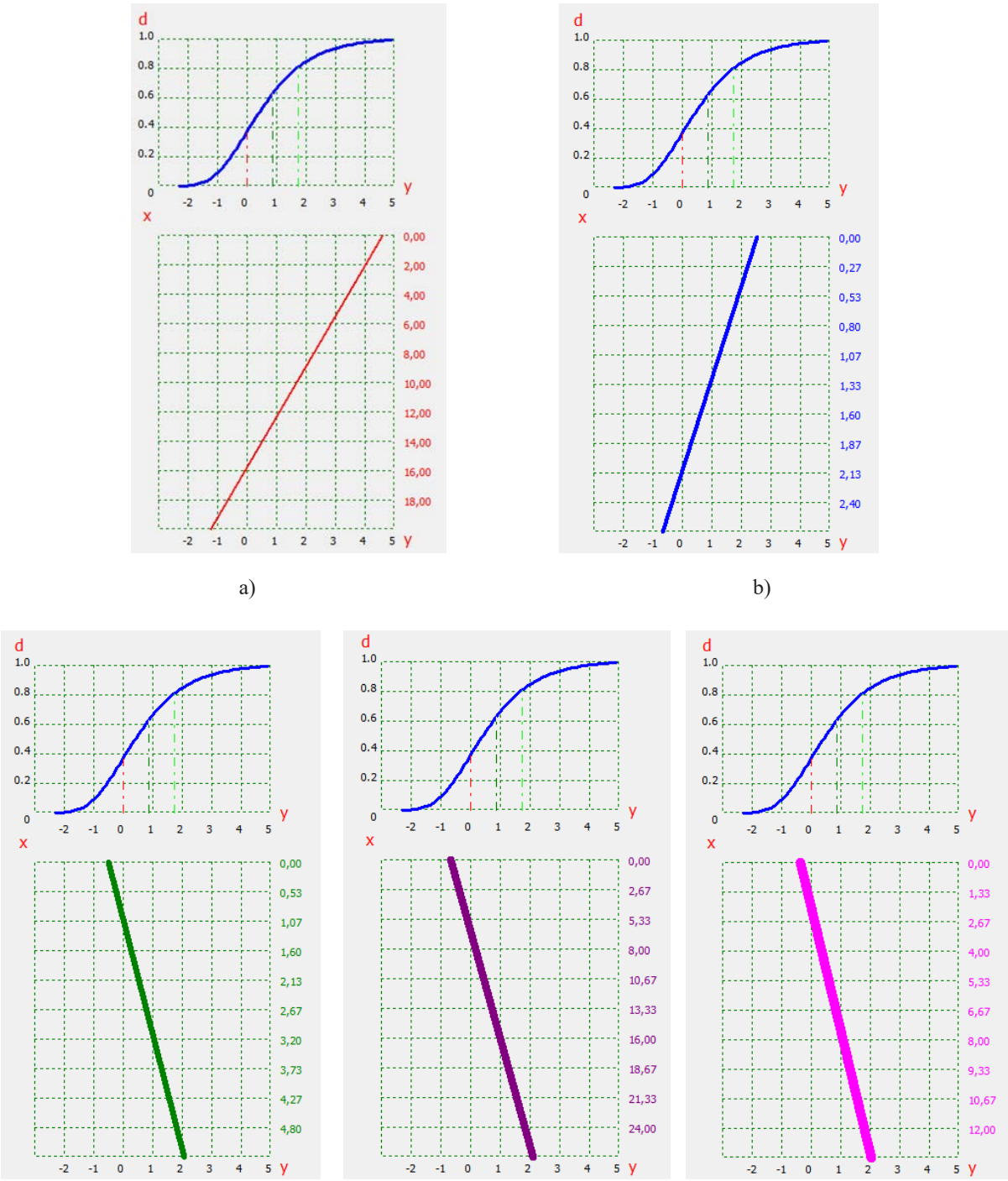

Figure 1. *xyd*-nomograms of the studied footwear indicators:
a) stiffness of the sole of the footwear; b) density of sole materials; c) the strength of the connection of the top and bottom parts d) energy absorption in the heel part; e) insulation of the sole from the cold

was carried out using the "Estimate_of_quality" computer program. The results of the calculation of the comprehensive indicator of the quality of the researched footwear for active recreation are shown in Table 4.

Conclusions. The condition system "Human physical activity – footwear for active recreation" was studied from the point of view of positive influence on human health. The relevance of scientific research on footwear for active recreation as an obligatory and important component of the material segment of the complex of cultivation, formation and practical implementation of a healthy lifestyle of the population and ensuring its physical health is substantiated. The nomenclature of the main factors ensuring the quality of footwear for active recreation (friction

Table 4

Calculation of a comprehensive quality indicator for the researched footwear

Sample option	Shoe sole stiffness, *N*	Density of sole materials, *Mg/m³*	Strength of the connection of the top and bottom parts, *N/mm*	Absorption of energy in the heel part, *J*	Insulation of the sole from the cold *(minus 17±2°C)*	Comprehensive quality indicator
Shoes for active leisure	12,2	1,09	2,7	14,3	3,4	0,643

properties (slip resistance), shock absorption (damping (spring) function), flexibility, level of hygiene, harmlessness and bactericide) was established and the main general consumer requirements for the specified properties were outlined. The expediency and advantages of using the method of comprehensive evaluation of the level of quality to determine the degree of suitability of the tested footwear for active recreation to meet the requirements of modern consumers have been proven. Using the complex evaluation algorithm and the results of the study of the most important indicators of the consumption properties of the investigated footwear for active recreation (stiffness of the sole of the shoe, density of the sole materials, strength of the connection of the upper and lower parts, absorption (absorption) of energy in the heel part, insulation of the sole from the cold at minus 17±2°C) a comprehensive indicator of its quality was calculated. The value of this indicator at the level of 0.643 proves the need for further research aimed at increasing the general level of consumer properties of footwear for active recreation, in particular – through the development of new and improvement of existing materials based on the use of innovative technologies (for example, providing natural leather with antimicrobial properties by treating its surface with metal nanoparticles or surface modification with organic compounds).

REFERENCES:

1. Physical activity. Available at: https://www.who.int/
2. Recreation, leisure and sports. Available at: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK310922/
3. Physical Activity Factsheets for the 28 European Union Member States of the Who European Region. Available at: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/382334/28fs-physical-activity-euro-rep-eng.pdf
4. Kadapalayam Chinnasamy K., Chidambaram P. (2017). Influence of the Bamboo/Cotton Fibre Blend Proportion on the Thermal Comfort Properties of Single Jersey Knitted Fabrics. FIBRES & TEXTILES in Eastern Europe; 25, 6(126): 53–57.
5. Przyjemska L. (2012). Perspektywy rozwoju i zagrożenia dla krajowego i europejskiego przemysłu obuwniczego i skórzanego w czasach globalizacji – rozdział w monografii Obuwie Bezpieczeństwo Funkcjonalność, Kraków.
6. Effects of outsole shoe patterns on athletic performance. Available at: https://www.imse.iastate.edu/files/2014/03/Van-Groningen-Daniel-Effects-of-outsole-shoe-patterns-on-athletic-performance.pdf
7. Towards a footwear design tool : Influence of shoe midsole properties and ground stiffness on the impact force during running. Available at: https://www.researchgate.net/publication/40024512_Towards_a_footwear_design_tool_Influence_of_shoe_midsole_properties_and_ground_stiffness_on_the_impact_force_during_running.
8. Guide: Flexible vs. Stiff Running Shoes. Available at: https://runrepeat.com/guides/flexible-vs-stiff-running-shoes
9. Popovych N.I., Polovnikov I.I., Bednarchuk M.S. (2015). Biomekhanichni vlastyvosti stop – vazhlyvyj chynnyk formuvannia spozhyvnykh vlastyvostej vzuttia / Problemy formuvannia asortymentu, iakosti i ekolohichnoi bezpechnosti tovariv : materialy III-oi mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf., tezy dopovidej (L'viv, 12 lystopada 2015 roku) / [vidp. red. P. O. Kutsyk]. L'viv: Vydavnytstvo "Rastr-7", 284 p.
10. Effect of nanoadditives on the novel leather fiber/recycled poly(ethylene-vinyl-acetate) polymer composites for multifunctional applications: Fabrication, characterizations, and multiobjective optimization using central composite design. Available at: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/ntrev-2022-0067/html
11. Merging Footwear Design and Functionality. Available at: https://www.researchgate.net/publication/332883756_Merging_Footwear_Design_and_Functionality
12. Self-disinfecting surfaces and infection control. Available at: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7127218/
13. C.A. Alexe, C. Gaidau, M. Stanca, A. Radu, M. Stroe, M. Baibarac, G. Mateescu, A. Mateescu, I.R. Stanculescu (2021). Materials Today: Proceedings, vol. 47, part 19.
14. DSTU ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT). Systemy upravlinnia iakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv. [Chynnyj vid 2016-07-01]. Kyiv: DP "UkrNDNTs", 2016. 51 p.
15. Lysenko N.V., Omel'chenko N.V., Martosenko M.H. (2015). Otsinka iakosti shkir z hidrofobnoiu obrobkoiu. *Vostochno-Evropejskyj zhurnal peredovykh tekhnolohyj*, no. 3/11 (75), pp. 54-60.
16. Polovnikov I.I., Popovych N.I., Bednarchuk M.S. (2012). Teoretychni ta eksperymentalni doslidzhennia sportyvnoho vzuttia dlia skeitbordynhu: monohrafiia. Lviv: Vyd-vo LKA, 404 p.
17. Martosenko M.H. (2012). Formuvannia asortymentu kotoninovmisnykh trykotazhnykh poloten: dys. … kand. tekhn. nauk: 05.18.15. L'viv, 195 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Physical activity. URL: https://www.who.int/
2. Recreation, leisure and sports. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK310922/
3. Physical Activity Factsheets for the 28 European Union Member States of the Who European Region. URL:https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/382334/28fs-physical-activity-euro-rep-eng.pdf
4. Kadapalayam Chinnasamy K., Chidambaram P. Influence of the Bamboo/Cotton Fibre Blend Proportion on the Thermal Comfort Properties of Single Jersey Knitted Fabrics. FIBRES & TEXTILES in Eastern Europe, 2017; 25, 6(126): 53–57.
5. Przyjemska L. Perspektywy rozwoju i zagrożenia dla krajowego i europejskiego przemysłu obuwniczego i skórzanego w czasach globalizacji – rozdział w monografii Obuwie Bezpieczeństwo Funkcjonalność, Kraków, 2012.
6. Effects of outsole shoe patterns on athletic performance. URL: https://www.imse.iastate.edu/files/2014/03/Van-Groningen-Daniel-Effects-of-outsole-shoe-patterns-on-athletic-performance.pdf.
7. Towards a footwear design tool: Influence of shoe midsole properties and ground stiffness on the impact force during running. URL: https://www.researchgate.net/publication/40024512_Towards_a_footwear_design_tool_Influence_of_shoe_midsole_properties_and_ground_stiffness_on_the_impact_force_during_running.
8. Guide: Flexible vs. Stiff Running Shoes. URL: https://runrepeat.com/guides/flexible-vs-stiff-running-shoes
9. Попович Н.І., Половніков І.І., Беднарчук М.С. Біомеханічні властивості стоп – важливий чинник формування споживних властивостей взуття / Проблеми формування асортименту, якості і екологічної безпечності товарів : матеріали ІІІ-ої міжнародної наук.-практ. конф., тези доповідей (Львів, 12 листопада 2015 року) / [відп. ред. П. О. Куцик]. Львів : Видавництво «Растр-7», 2015. 284 с.
10. Effect of nanoadditives on the novel leather fiber/recycled poly(ethylene-vinyl-acetate) polymer composites for multifunctional applications: Fabrication, characterizations, and multiobjective optimization using central composite design. URL: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/ntrev-2022-0067/html
11. Merging Footwear Design and Functionality. URL: https://www.researchgate.net/publication/332883756_Merging_Footwear_Design_and_Functionality
12. Self-disinfecting surfaces and infection control. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7127218/
13. C.A. Alexe, C. Gaidau, M. Stanca, A. Radu, M. Stroe, M. Baibarac, G. Mateescu, A. Mateescu, I.R. Stanculescu, Materials Today: Proceedings, 2021, vol. 47, part 19.
14. ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT). Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. [Чинний від 2016-07-01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 51 с.
15. Лисенко Н.В., Омельченко Н.В., Мартосенко М.Г. Оцінка якості шкір з гідрофобною обробкою. *Восточно-Европейский журнал передовых технологий.* 2015. № 3/11 (75). С. 54–60.
16. Половніков І І., Попович Н.І., Беднарчук М.С. Теоретичні та експериментальні дослідження спортивного взуття для скейтбордингу : монографія. Львів : Вид-во ЛКА, 2012. 404 с.
17. Мартосенко М.Г. Формування асортименту котоніновмісних трикотажних полотен : дис. … канд. техн. наук : 05.18.15. Львів, 2012. 195 с.

UDC 685.3346.2 (477)
JEL L60, M11

Yurii Stetsyk, Graduate student at the Department of Merchandising, Customs Affairs and Quality Management, Lviv University of Trade and Economics. **Nataliia Popovych,** PhD in Technical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Merchandising, Customs Affairs and Quality Management, Lviv University of Trade and Economics, PhD in Technical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University. **Maryna Martosenko,** Deputy Head of the Department of Commodity and Gemological Research, PhD (Technical Sciences), Associate Professor, Poltava Scientific Research Forensic Center of the MIA of Ukraine. **Quality management for footwear used in outdoor activities.**

The condition system "Human physical activity – footwear for active recreation" was studied from the point of view of positive influence on human health. The relevance of scientific research on footwear for active recreation as an obligatory and important component of the material segment of the complex of cultivation, formation and practical implementation of a healthy lifestyle of the population and ensuring its physical health is substantiated. The nomenclature of the main factors ensuring the quality of footwear for active recreation (friction properties (slip resistance), shock absorption (damping (spring) function), flexibility, level of hygiene, harmlessness and bactericide) was established and the main general consumer requirements for the specified properties were outlined. The expediency and advantages of using the method of comprehensive evaluation of the level of quality to determine the degree of suitability of the studied footwear for active recreation to meet the requirements of modern consumers have been proved. Using the complex evaluation algorithm and the results of the study of indicators of individual consumer properties of the studied footwear for active recreation, a comprehensive indicator of its quality was calculated. The results of the research justified the need to develop new materials for active leisure footwear.

Key words: footwear for active recreation, consumer properties, quality assessment, product characteristics, consumer requirements.

УДК 685.3346.2(477)
JEL L60, M11

Стецик Ю. М., аспірант, Львівський торговельно-економічний університет. **Попович Н. І.,** кандидат техологічних наук, доцент кафедри товарознавства, митної справи та управління якістю, Львівський торговельно-економічний університет, кандидат техологічних наук, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка». **Мартосенко М. Г.,** кандидат техологічних наук, доцент, заступник завідувача відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Полтавський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України.

Управління якістю взуття для активного відпочинку.

Умовну систему «рухова активність людини – взуття для активного відпочинку» досліджено з позиції позитивного впливу на опорно-рухову систему людини, а саме для зміцнення скелета та розвитку м'язів. Обґрунтовано актуальність наукового дослідження взуття для активного відпочинку як обов'язкової та важливої складової матеріально-технічної частини комплексу культивування, формування та практичної реалізації здорового способу життя населення задля забезпечення його фізичного здоров'я. Встановлено номенклатуру основних факторів, що забезпечують якість взуття для активного відпочинку (фрикційні властивості (стійкість від ковзання), ударопоглинання (амортизаційна (пружинна) функція), еластичність, рівень гігієнічності, нешкідливість та бактерицидність), а також основні загальні вимоги до нього. Визначено коло споживачів на вказані властивості. Проаналізовано взаємозв'язок особливостей фізичних навантажень на стопу під час заняття різними видами активного відпочинку та показники споживаних властивостей взуття для активного відпочинку. Доведено доцільність та переваги використання методу комплексної оцінки рівня якості з використанням коефіцієнтів вагомості для встановлення ступеня придатності досліджуваного взуття для активного відпочинку вимогам сучасного споживача. Показано, що фактори формування споживчих властивостей взуття для активного відпочинку є складовою частиною управління якістю взуття для активного відпочинку. Із застосуванням алгоритму комплексного оцінювання та результатів дослідження показників індивідуальних споживчих властивостей досліджуваного взуття для активного відпочинку розраховано комплексний показник його якості, що підтверджує доцільність подальшого вдосконалення вже існуючих інновацій та розроблення принципово нових інноваційних систем матеріалів, технологій тощо. За результатам досліджень обґрунтовано необхідність розробки нових матеріалів для взуття для активного відпочинку, а також доцільність вдосконалення окремих вузлів у конструкції взуття, в тому числі у пакеті матеріалів верху та пакеті матеріалів низу.

Ключові слова: взуття для активного відпочинку, споживчі властивості, оцінка якості, характеристика товару, вимоги споживачів.

UDC 339.138:330.341.1]:331.108 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2803
JEL O30, M10, L30

MARKETING OF INNOVATIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF CREATING AN EFFECTIVE HUMAN RESOURCES POLICY OF THE COMPANY

Olena Khrystenko*, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Management and Logistics
Viktoria Pantiukh, Student**
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

© Khrystenko O., 2022
© Pantiukh V., 2022

Стаття отримана редакцією 02.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 02.12.2022

Problem statement. The environment of a modern company becomes more and more changeable and dynamic every year. First of all, there are the factors of the external environment of indirect influence. New and more complex factors are constantly being added to this group of factors. Especially in recent years, such external factors as the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine have had a significant impact on the activities of enterprises. In this context, companies must constantly select and implement effective and efficient ways to adapt their activities to these factors. And at the same time, find opportunities to create new competitive advantages. After all, these complex operating conditions are not only a challenge to "survive", but also a challenge to "determine the stronger and more agile". All this reflects the relevance and lack of alternatives of choosing an innovative path of development for modern companies.

Analysis of the latest research and publications. The important researchers of the theory and practice of formation of an effective personnel policy of the enterprise were engaged in such scientists as Balabanova L.V., Butenko I.A., Vinogradsky M.D., Hrynyov V.M., Demydov N.F., Krushelnytska O.V., Melnychuk D.P., Fedulova L.I., Shvets I.B. and others. They considered the theoretical bases of personnel policy, identified the peculiarities of personnel policy formation at domestic enterprises and abroad, the stages and types of its formation, considered the development of personnel strategy of the organization, studied the risks arising at each stage of interaction between the employee and the enterprise, estimated their probability and methods of prevention, etc. At the same time, the issue of personnel policy formation was discussed. At the same time, the issue of marketing innovations in the context of formation of an effective personnel policy of the enterprise is not sufficiently considered.

Task statement. The purpose of this article is to examine the marketing of innovations in the context of the formation of an effective personnel policy of the company.

Summary of the most important research material. The level of functioning of enterprises in the conditions of military confrontation acquires a rather serious significance, since in such a difficult period the filling of the state budget becomes more important than ever. Therefore, while the Armed Forces of Ukraine defend the independence and sovereignty of Ukraine, domestic enterprises must "protect and ensure the functioning" of the national economy. All this together secures the future of Ukraine.

The enterprises of Ukraine can fulfill this task only by choosing the innovative way of development, since the ways of building production activities used in peacetime are not effective at present. When carrying out innovative activities, the heads of enterprises should first of all bear in mind its peculiarities, namely, the necessity of attracting significant financial resources, as well as a significant time interval between the spent resources and the final result.

It should also be emphasized that the production of high quality, competitive and necessary for the consumer products (works, services) by the company does not guarantee success and obtaining the desired profit. The

consumer may not be aware of these products, or may not know about their features of use, uniqueness, place of sale, etc. This is where innovation marketing comes in.

Marketing of innovations is understood as an activity aimed at finding new areas and ways of using the potential of the enterprise, developing new products and technologies on this basis, and promoting them in the market in order to satisfy the needs and requirements of consumers more effectively than competitors. Application of marketing innovations in the enterprise creates an opportunity for the enterprise conditions for long-term preservation and development [1].

Here are the basic principles of marketing that must be followed when implementing innovative activities in the company:

1) Focus on achieving the final practical result of the innovation project;

2) capture of a certain market share in accordance with the long-term goal specified in the innovation project;

3) integration of research, production and marketing activities in the enterprise management system in order to obtain the highest possible desired result;

4) close attention to forecasting research and development of innovative projects based on their results, which ensures highly productive activity of the enterprise;

5) application of interdependent and complementary strategies and tactics of active adaptation to the requirements of potential consumers of innovative goods with simultaneous targeted impact on their interests [2, p. 21].

As the experience of the enterprises of the advanced countries of the world shows, in order to establish effective innovative activity, the management of the enterprise must organize an effective creative team. It is necessary to systematically improve the skills of employees, carry out various activities to develop their creative abilities, search and attract new highly qualified specialists to work in the enterprise, as well as find new sources of innovative ideas to improve the efficiency of the enterprise. In other words – to create an effective personnel policy of the company.

There are many opinions about the definition of "personnel policy". Some scientists consider that "personnel policy" is a holistic personnel strategy combining various forms of personnel work, styles of its implementation in the organization and plans for use of labor force. Krushelnytska O.V., Melnychuk D.G. consider personnel policy as a combination of principles, methods, forms of organizational mechanism for formation, reproduction, development and use of personnel, creation of optimal working conditions, their motivation and stimulation [3, p. 274].

According to V.G. Voronkova, personnel policy is a system of techniques, skills, methods, forms and methods of personnel work developed and applied in the practice of state bodies and individual organizations [4, p. 120].

Thus, personnel policy is a set of principles, methods, forms of organizational mechanism for formation, reproduction, development and use of personnel, creation of optimal working conditions, their motivation and stimulation.

The main purpose of the personnel policy is to provide all departments of the company with qualified personnel in an effective and timely manner, to provide continuous training for employees and to satisfy their needs. The personnel policy is aimed at the creation of a unified corporate culture, comprehensive personnel development and an effective motivation system. When developing the personnel policy of an innovative enterprise, it is necessary to identify the barriers that hinder the manifestation of the creative potential of employees, and at the same time to provide for the possibility of using various methods of developing the creative thinking of employees.

The goals of the personnel policy of the enterprise can be different, but the main ones are as follows [5, p. 65]: timely provision of the enterprise with personnel of the required quality in the required number, ensuring the conditions for implementation of the rules and duties of employees provided by labor legislation, rational use of human resources, formation and support of effective work of labor collectives.

According to the degree of openness of the personnel formation in the organization, there are two types of personnel policy – open and closed [6, p. 79].

An open human resources policy means that the organization is transparent to employees at all levels when hiring for frontline and management positions. Highly qualified employees are hired on the basis of competitive selection. This type is inherent in organizations that pursue a competitive policy aimed at rapid growth of production and gaining leading positions in the foreign market.

The closed personnel policy of the organization is characterized by the fact that it is focused only on promotion of its employees to higher positions. This type of personnel policy is used in conditions of shortage of human resources.

According to the degree of influence of the management apparatus on the personnel situation, there are passive, reactive, preventive, adventurous and active personnel policies.

Passive personnel policy means that the management doesn't have an action program for personnel, and personnel work is reduced to elimination of negative consequences. Such an organization is characterized by lack of forecasting of personnel needs, means of work and personnel evaluation, diagnostics of personnel situation, etc. The management works in the mode of emergency response to conflict situations, tries to eliminate them by any means without analyzing the causes and possible consequences.

In the case of reactive personnel policy, the company's management controls the symptoms of the negative state of work with personnel, the causes and the situation of the crisis. Personnel services are developed, but there is no comprehensive program for forecasting personnel development, there is no motivation for highly productive work.

Preventive personnel policy implies that the management has reasonable forecasts of the development of the personnel situation, but the organization has no means to influence it, the personnel service has not only the means of personnel diagnostics, but also forecasts of the personnel situation in the medium term, the main drawback of this policy is the lack of targeted personnel programs.

An adventurous HR policy is about such things:

– the management does not have a qualitative diagnosis of the personnel work, but tries to influence the situation;

– the HR department does not have the means to forecast the personnel situation, but the organization's development programs include personnel work plans that do not provide for timely elimination of possible changes in the situation;

– personal work plans are based on poorly justified measures without prior consideration, and in the event of abrupt changes in the market situation, the inability to quickly retrain personnel to work in new conditions or to attract from external sources is revealed.

An active human resources policy is one in which the following:

– the management of a company has not only forecasts, but also the means to influence the situation;

– the Human Resources Department develops anti-crisis human resources programs, monitors the situation, regulates the implementation of programs in accordance with the internal and external situation;

– the management of the company has high quality programs of personnel work with options for their implementation in various situations.

That is, an active personnel policy is a rational personnel policy.

For the formation of rational personnel policy in the enterprise it is necessary to determine its priority goals and develop general principles. They are necessary to determine the specifics of implementation of personnel work areas, the system of regulation of labor relations, methods of work with personnel, features and content of personnel programs and documentary support of work.

Currently, the most relevant principles can be: democratization of management, professionalism and competence of personnel, consistency, corporatism, legality, non-discrimination based on age, gender, religion, systematicity, etc.

The formation process should be carried out by agreeing on such aspects of personnel policy as: organizational and personnel policy, that is, the need for personnel, structure and staff, appointment, creation of a reserve, relocation should be planned; information policy, a certain system of movement of personnel information should be created, it must be reliable and timely; financial policy, it is necessary to form and distribute funds, provide an effective system of work incentives; Personnel development policy, the development and implementation of the development program, career guidance and staff adaptation, professional training planning, retraining and advanced training should be carried out; evaluation of the results of personnel activities, an analysis of the compliance of personnel policy and strategy of the organization, identification of certain problems in the work, evaluation of the personnel's work, should be carried out, etc.

There are 3 stages of formation of personnel policy of the enterprise. Each of them requires the performance of certain clear actions to achieve a specific goal [7, p. 69].

The first stage in the development of the company's personnel policy is standardization. Its purpose is to coordinate the principles and goals of personnel work with the principles and goals of the enterprise in general, the strategy and stage of its development. It is necessary to conduct an analysis of the corporate culture, strategy and stage of development of the enterprise, to forecast possible changes, to specify the image of the desired employee, ways of his formation and goals of work with personnel. For example, it is advisable to describe

the requirements for an employee of the company, the principles of his work in the company, opportunities for growth, requirements for the development of certain skills, etc.

The second stage is training. The purpose of this stage is to plan the personnel needs of the company: personnel reserve formation, personnel information and controlling systems, personnel development programs, an effective system of personnel motivation and stimulation.

The third stage is controlling aimed at analyzing the state of personnel potential. It is necessary to develop a program of permanent diagnostics and specific measures for the development of knowledge, skills and abilities of personnel; to evaluate the effectiveness of personnel measures; to carry out permanent monitoring of personnel, control over the implementation of assessment, certification and career planning programs, to create and maintain an effective working climate.

It should be noted that when searching for and attracting innovation marketing specialists to work in a modern enterprise, it is necessary to pay attention to the presence of the following skills and abilities in potential candidates:

– development of innovation marketing strategy and tactics;

– assessment of the company's capabilities regarding the development and implementation of innovative projects;

– effective coordination of marketing and innovative solutions;

– development of a business plan for the production of an innovative product;

– evaluation of the competitiveness of an innovative product;

– effective coordination of the need and behavioral reaction of consumers of the innovative product;

– bringing the innovative product into line with market requirements;

– management of the company's product portfolio;

– management of technological development of the enterprise;

– formation of an effective pricing policy of the enterprise for innovative goods;

– development of integrated marketing communications for the promotion of the enterprise's innovative products on the market, etc.

In addition, when forming personnel policy it is necessary to take into account the factors inherent in the external and internal environment of the enterprise. Thus, the external factors that determine the personnel policy of the enterprise include [8, p. 130]: national labor legislation, peculiarities of the business sphere, cultural traditions, level of regulation of social and labor relations in the industry, economic conditions, situation on the labor market and prospects for its development.

Ukrainian legislation regulates the relationship between the employer and the employee, establishing: a guarantee of respect for human rights; equal opportunities in employment; the amount of the minimum wage; the length of the working day and the working week; the duration and procedure for granting leave; norms of working conditions; occupational safety standards; functions of trade unions.

Focusing on the situation on the labor market, it is necessary to analyze: the presence of competition, sources of recruitment, structural and professional composition of the free labor force. It is important to obtain information about professional and social associations in which employees of the enterprise or job applicants participate. The strategy of activity of these associations, their traditions and priorities for creation and implementation of effective personnel programs in the enterprise.

For example, for today there are changes in the organization of labor relations, new norms of legislation under martial law are in force: new features of concluding and terminating an employment contract; transfer and change of essential working conditions; determination and calculation of working and rest time; exchange of documents, organization of personnel records management and archival storage of personnel documents with the employer; participation in work of certain categories of employees; remuneration of work; night work; vacation; trade union activities; compensation to employees and employers involved in labor relations for monetary amounts lost as a result of Russia's armed aggression against Ukraine; state supervision over compliance with labor legislation during martial law.

The internal factors that determine the company's human resources policy are The company's goals and mission (for companies with different goals, different professionals are needed); management style (it affects the organizational culture, forms working and informal relations in the company; comparing companies with strict centralization and those that prefer decentralization, it can be determined that these companies need a different composition of professionals); peculiarities of work organization (work intensity, communication,

degree of physical and psychological stress, duration and structure of work); financial resources (related to the assessment of the capabilities of the organization's employees and the appropriate distribution of responsibilities to improve work efficiency and ensure stability); type of government; image of the organization.

Consideration of internal and external factors influencing the formation of personnel policy helps to determine and use accents in the process of developing the features of the company's personnel policy, which has an impact on the overall work efficiency, ensuring competitiveness and increasing the company's profit.

An important role in the development and implementation of the company's personnel policy is played by the personnel service. It develops targeted personnel programs, regularly monitors the situation and adjusts the implementation of programs in accordance with the parameters of the external and internal environment [9, p. 178]. The personnel service must develop and approve the concept of the company's personnel policy. This is a special document that regulates the implementation of its main provisions and also ensures the specification of the main aspects of the company's personnel management. It contains general provisions, principles of personnel policy, directions for development of personnel potential, various aspects of organization of work with personnel, and a list of regulatory documents. It makes it possible to clearly reflect the views of the company's management, improve cooperation between departments, ensure consistency in the decision-making process, and inform employees about the rules of internal relations.

Thus, personnel policy is an important part of the general policy of the organization and an integral part of its success. The potential opportunities of any company depend on the knowledge, qualifications, discipline, motivation, ability to solve problems, receptiveness to training of the working staff. In order to implement an effective personnel policy, it is necessary to develop its priority goals and form a set of principles, coordinate all components, carry out standardization and training, and not forget about control. At the same time, it is necessary to take into account internal and external factors of influence, of course, it is impossible to predict such situations as war or pandemic, but situations should be predicted as much as possible.

Conclusions. In modern economic conditions, domestic enterprises should actively participate in the development and implementation of innovative projects.

It has been established that in the innovation process special attention should be paid to the marketing of innovations, the main purpose of which is to bring the company's competitive products to the market. All this requires the management of the company to form a creative team capable of achieving the goals set.

It has been established that personnel policy determines the general direction and basis of work with personnel, general and specific requirements for them and should be developed by top management and personnel service. The mechanism of the company's personnel policy implementation is a system of plans, norms and standards, organizational, administrative, social, economic and other measures aimed at solving personnel problems and meeting the company's personnel needs. The personnel policy system should be flexible and create conditions for high labor productivity and employee satisfaction. An innovative company with an effective and properly formed personnel policy will be successful and highly competitive.

REFERENCES:

1. Illiashenko S.M. (2008) Marketynh innovatsii i innovatsii v marketynhu [Marketing of innovations and innovations in marketing]. Sumy: VTD “Universytetska knyha”. (in Ukrainian)
2. Chuhrai N.I. (2011) Marketynh innovatsiy: pidruchnyk [Marketing of innovations: a textbook]. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic. (in Ukrainian)
3. Balabanova L.V., Sardak O.V. (2011) Upravlinnya personalom: pidruchnyk [Personnel management: textbook]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
4. Vinohradskyi M.D., Vinohradska A.M., Shkanova O.M. (2009) Upravlinnya personalom: navch. posib. [Personnel management. 2nd edition]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
5. Voronkova V.G. (2016) Upravlinnya lyudskymy resursamy: filosofski zasady: navch. posib. [Management of human resources: philosophical principles: education manual]. Kyiv: Professional. (in Ukrainian)
6. Gonska M.R. (2015) Udoskonalennya kadrovoyi polityky torhovelnoyi merezhi [Improvement of personnel policy of tradenet works]. *Bulletin of the Odesa National University named after I. I. Mechnikov*, t. 20, vol. 1.2, pp. 69–74.
7. Drabanich A.V. (2014) Marketynh: navch. posib. [Marketing: education manual]. Vinnytsia: VFEU. (in Ukrainian)
8. Melnychuk D.P., Korovchuk L.I. (2011) Ruynatsiya lyuds′koho kapitalu orhanizatsiyi pid vplyvom profesiynoho vyhorannya kerivnyka: diahnostyka ta sposoby zapobihannya [Destruction of the human capital of the organization under the influence of professional burnout of the manager: diagnosis and methods of prevention]. *Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*. *Series "Economic Sciences"*, no. 4 (49), pp. 188–192.
9. Upravlinnya personalom: pidruchnyk / O.M. Shubaly and others (2018) [Personnel management: textbook]. Lutsk: IVV ofLutsk NTU. (in Ukrainian)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ілляшенко С.М. Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу : монографія. Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. 615 с.
2. Чухрай Н.І. Маркетинг інновацій : підручник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 256 с.
3. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 468 с.
4. Виноградський М.Д., Виноградська А.М., Шканова О.М. Управління персоналом: навч. посіб. Вид. 2-ге. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 502 с.
5. Воронкова В.Г. Управління людськими ресурсами: філософські засади : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2016. 576 с.
6. Гонська М.Р. Удосконалення кадрової політики торговельних мереж. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.* 2015. Т. 20. Вип. 1.2. С. 69–74.
7. Драбаніч А. В. Маркетинг : навч. посіб. Вінниця : ВФЕУ, 2014. 195 с.
8. Мельничук Д.П., Коровчук Л.І. Руйнація людського капіталу організації під впливом професійного вигорання керівника: діагностика та способи запобігання. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. «Економічні науки».* 2011. № 4 (49), ч. 2. С. 188–192.
9. Шубалий О.М. Управління персоналом. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2018. 404 с.

UDC 339.138:330.341.1]:331.108
JEL O30, M10, L30

Olena Khrystenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Management and Logistics. **Viktoria Pantiukh,** Student, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic". **Marketing of innovations within the framework of creating an effective human resources policy of the company.**

It has been established that in modern economic conditions the role of innovation activity for domestic enterprises is becoming increasingly important. In order to increase the efficiency of development and implementation of innovative projects in the enterprise, it's necessary to apply innovation marketing. It has been found that innovation marketing provides an opportunity, first of all, to identify unmet consumer needs and to develop appropriate elements of the marketing complex to adapt the created innovative product to market requirements and to promote it further. It has been established that, in general, the effectiveness of innovative activity depends on the qualifications of the company's employees. The process of formation of personnel policy in the enterprise in modern conditions was studied. The features of effective personnel policy formation were considered and analyzed. The main factors influencing the process of personnel policy formation in the enterprise were also defined.

Key words: innovation, personnel policy, innovation marketing, enterprise, employees, modern conditions.

UDC 339.138:330.341.1]:331.108
JEL O30, M10, L30

Христенко Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і логістики. **Пантюх Вікторія,** студентка, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». **Маркетинг інновацій в контексті формування ефективної кадрової політики підприємства.**

В умовах війни, яка зараз триває, з'являється багато складних та непередбачуваних ситуацій, з якими роботодавці стикаються вперше, постає купа питань, які потрібно врегульовувати та завдань, які потрібно реалізовувати на практиці, при цьому не порушуючи прав працівників та дотримуючись вимог законодавства під час воєнного стану. Встановлено, що в цих умовах ефективна діяльність вітчизняних підприємств дасть можливість підтримувати національну економіки, що в свою чергу буде наближати перемогу України у війні. На даний час одним з визначальних чинників розвитку підприємства є ефективне здійснення інноваційної діяльності, оскільки способи побудови виробничої діяльності, які використовувались у мирний час, наразі не є ефективними. Особливу увагу слід приділяти маркетингу інновацій, оскільки його застосування дає можливість виявити існуючі та приховані потреби споживачів, особливості їх купівельної поведінки та іншу необхідну інформацію для ефективного протікання інноваційного процесу на підприємстві. Для реалізації зазначених заходів керівництву підприємства необхідно сформувати креативну команду. Це потребує систематичного підвищення кваліфікації працівників, проведення різноманітних заходів щодо розвитку у них креативних навичок, здійснювати пошук та залучення для роботи на підприємстві нових висококваліфікованих спеціалістів, а також знаходити нові джерела інноваційних ідей для підвищення ефективності функціонування підприємства, тобто сформувати ефективну кадрову політику підприємства. Встановлено, що на сьогодні трудові ресурси є ключовим компонентом потенціалу підприємства, основою його успішного функціону-

вання та джерелом переваг в умовах жорстокої конкуренції. Багато підприємств мають недостатній рівень кадрової політики, попри зростання проблем формування і використання трудових ресурсів. Досліджено процес формування кадрової політики на підприємстві у сучасних умовах. Розглянуто та проаналізовано особливості побудови ефективної кадрової політики. Визначено основні вміння та навички, якими мають спеціалісти з маркетингу інновацій. Також з'ясовано основні чинники, які впливають на процес формування кадрової політики підприємства.

Ключові слова: інновація, кадрова політика, маркетинг інновацій, підприємство, працівники, сучасні умови.

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

UDC 331.
JEL J21, J64
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2804

STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE MODERN LABOR MARKET OF UKRAINE

Bessonova Anna*, Assistant at the Department of Enterprise Economics
State Higher Education Institution "Pryazovskyi State Technical University"

**ORCID 0000-0003-4747-1187*

© Bessonova A., 2022

Стаття отримана редакцією 21.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 21.11.2022

Introduction. The labor market is most often presented as a system of economic relations arising between an employer, who is willing to increase the efficiency and profitability of his business by hiring employees, and employees, who are looking for paid work and are ready to start it. The labor market is a kind of mirror of the internal situation in the country due to crises, geopolitical changes and emergency situations.

Ukraine's labor market has undergone several major changes in recent years: the first Russian invasion in 2013–14, the pandemic of 2020–21, and a full-scale war with Russia in 2022 significantly affected the scale of mortality, migration and business bankruptcy, and therefore the main indicators of the general situation on the labor market – the number of employed and unemployed also changed. The author conducted a detailed analysis of the number of unemployed in Ukraine from 2016 to 2021, the number of employed in Ukraine as a whole and separately in industry and metallurgy for the period from 2010 to 2021.

Overview of recent research and publications. Labor market analysis will always be a relevant area of research for many scientists. The methodology of labor market analysis is described in the works of Paul Maarek [8], Johannes Geyer [9], Helene Juillard [10]. The works devoted to a general survey of the situation on the labor market of Ukraine are by Makarchuk O. [5], Goncharenko N. [6], Hlinchevska S. [7].

The challenges of the Ukrainian labor market are reflected in the works of Aksonova I. [11], Blyzniuk V. [12], and the prospects of its future development – in the studies of Pyshchulina O., Markevych K. [13], Jean-Christophe Dumont [14], and Kasper Andersen [15].

Formulation of the problem. The purpose of the article is to study the trends in the labor market of Ukraine for the period from 2010 to 2021 by analyzing the employed and unemployed population with a special focus on the field of metallurgy.

The basic material and the results. The analysis of the number of employees in business entities in Ukraine for 2010–2019 showed that the highest indicators were observed in 2010, when 11 million people were considered employed, of which 2.8 million were individual entrepreneurs or their employees. In 2013 and 2014, due to the first invasion of the Russian army in Ukraine, the number of employed people significantly decreased (by about 11.66% compared to 2012), as the country faced a significant crisis in all spheres of activity and production, a large part of the population remained in the occupied territory or was forced to leave Ukraine. In 2017–2018, although a slow but steady process of labor force recovery began, the number of employed people in Ukraine began to gradually increase again. In 2019, about 9 million people were considered employed, which is more than 10,93% compared to the statistically worst year 2016 (Table 1). In all the years of the study, a steady increase in the number of individual entrepreneurs and their employees was observed.

Table 1

Analysis of the number of employed workers in Ukraine for 2010–2019

Number of persons employed of business entities excluding banks			
Years	**total, persons**	**Including natural entities-entrepreneurs, persons**	**in % to the total of business entities of corresponding type of economic activity**
2010	10772790	2814538	26,1
2011	10164516	2371410	23,3
2012	9957533	2277866	22,9
2013	9729076	2322582	23,9
2014	8796671	2498180	28,4
2015	8180031	2290330	28,0
2016	8108325	2307185	28,5
2017	8141038	2328116	28,6
2018	8532430	2572956	30,2
2019	9017813	2610276	28,9

Source: created by the author from data [1]

The general trend of changes in the number of employees in Ukrainian enterprises is shown in Figure 1:

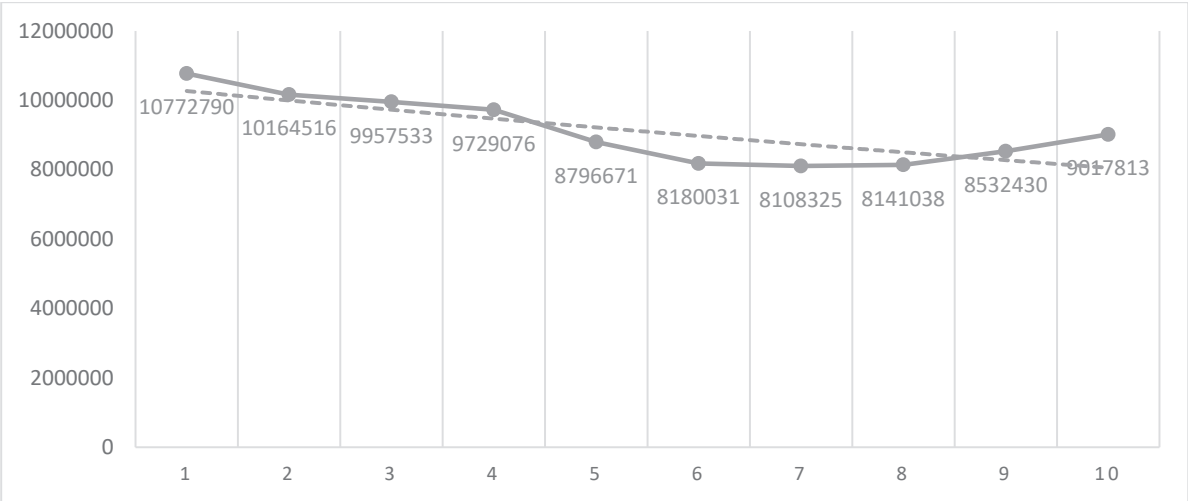

Figure 1. Change in the number of employed workers in Ukraine for 2010–2019, persons

Source: created by the author from data [1]

However, although there are no publicly available statistics on the number of people employed during the pandemic, data on the number of unemployed indicate another crisis in the labor market and a decrease in the number of people employed. Moreover, after the end of the full-scale war, which began in February 2022 and is still ongoing, Ukraine will face the most acute crisis in the labor market in the entire history of independence, because a very large number of people were killed at the front or during shelling, and an even greater level of losses in the labor market will relate to severely injured people who will no longer be able to work effectively or will lose their ability to work as a result of the injury.

The author analyzed the total number of employees in industry and separately in metallurgical production. Contrary to the general trend, the number of people employed in industry and separately in metallurgy is constantly decreasing (Table 2). This is due to the active development of IT specialties, which are better paid and have more comfortable working conditions, the constant decline in the image and popularity of physical work in factories, and the requirements of the pandemic – a decrease in direct contact between employees and a preference for remote work.

As can be seen from the data of the analysis, the number of workers in industry and separately in metallurgical production is constantly decreasing. This is shown in Figures 2-4.

Table 2

Analysis of the number of employees in industrial and metallurgical production, 2010–2019

Number of persons employed of business entities				
Type of activity	**Year**	**total, persons**	**Including natural entities-entrepreneurs, persons**	**in % to the total of business entities of corresponding type of economic activity**
Industry	2010	3291924	200105	6,1
	2011	3220837	174971	5,4
	2012	3209552	183147	5,7
	2013	3103735	178844	5,8
	2014	2606348	176729	6,8
	2015	2417869	165735	6,9
	2016	2351522	174640	7,4
	2017	2334361	182708	7,8
	2018	2317627	207601	9,0
	2019	2254441	198069	8,8
Manufacture of metal products, except machinery and equipment	2010	377578	17352	4,6
	2011	353201	13992	4,0
	2012	358142	14261	4,0
	2013	329491	13916	4,2
	2014	295160	14709	5,0
	2015	272862	14177	5,2
	2016	248095	14578	5,9
	2017	237480	14355	6,0
	2018	232371	15856	6,8
	2019	220269	15196	6,9
Metallurgical Production	2010	265360	585	0,2
	2011	243155	662	0,3
	2012	242775	490	0,2
	2013	213328	459	0,2
	2014	199240	483	0,2
	2015	183651	391	0,2
	2016	160370	429	0,3
	2017	146633	443	0,3
	2018	135490	485	0,4
	2019	123740	467	0,4

Source: created by the author from data [1]

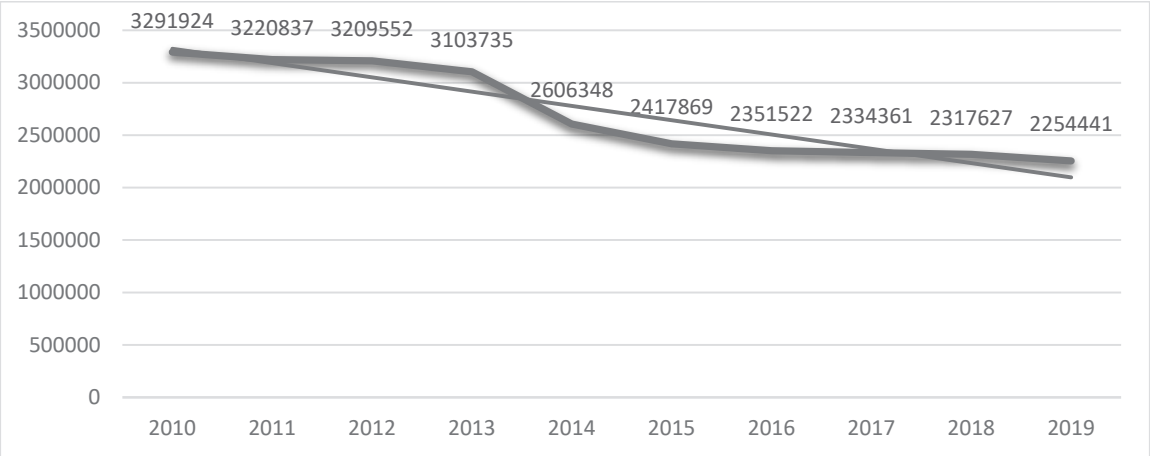

Figure 2. Number of persons employed in industry, 2010–2019

Source: created by the author from data [1]

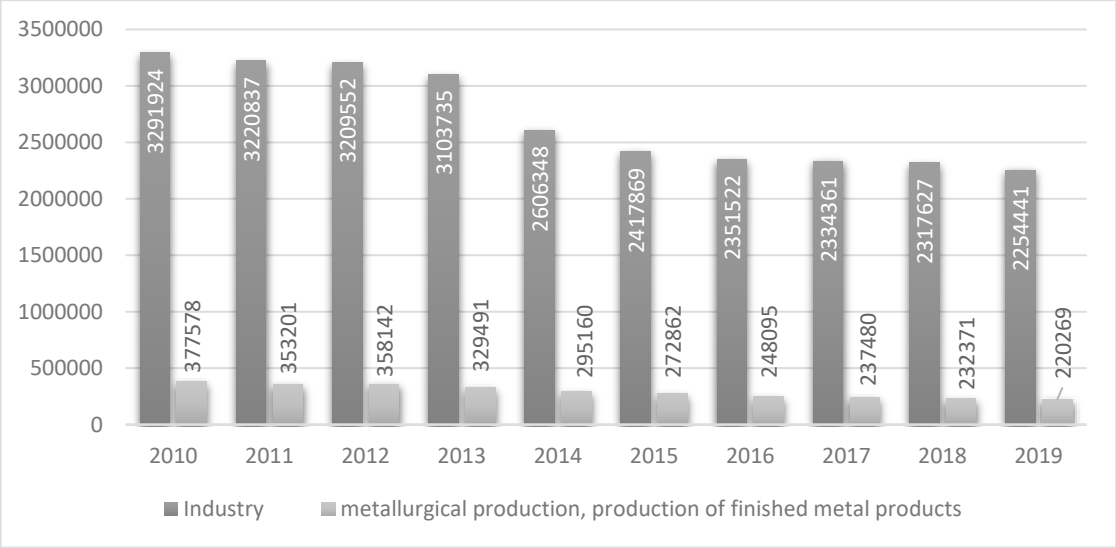

Figure 3. The number of people employed in metallurgy compared to industry as a whole, 2010–2019, persons

Source: created by the author from data [1]

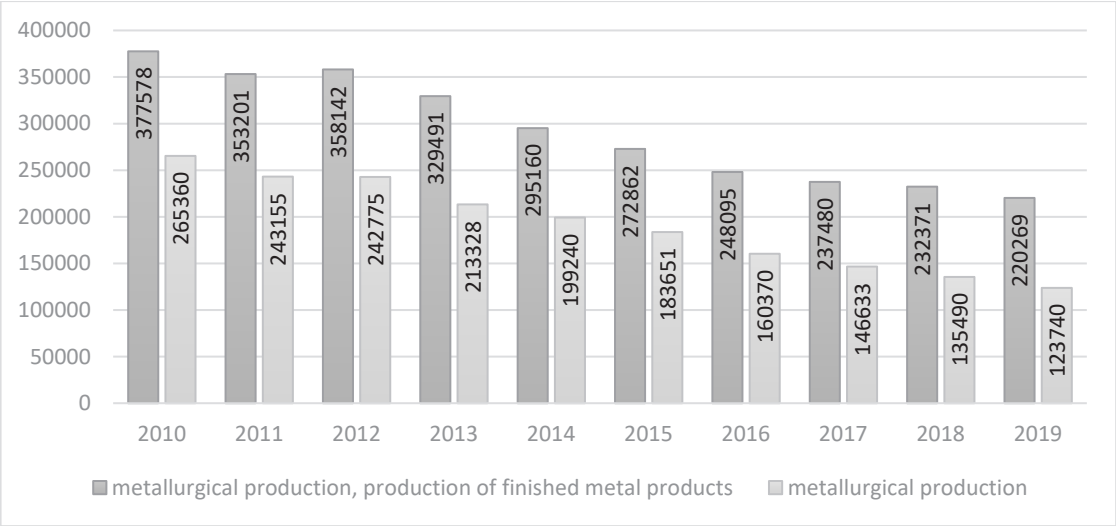

Figure 4. Comparative analysis of the number of employees in metallurgical production and production of finished metal products and separately in metallurgical production, 2010–2019

Source: created by the author from data [1]

In contrast to the study of the number of employees, the author also analyzed the level of unemployment in Ukraine for the period from 2016 to 2021.

The analysis of the number of officially registered unemployed in 2016-2019 showed that the number of unemployed increases in the winter months of the year, and significantly decreases in the summer, which can be explained by seasonal work abroad, agricultural work and water resorts. From the analysis data it can be seen that 2018 was statistically the best year in the studied period, because then all categories of data reached their lowest values – on average only 299.7 thousand people were registered as unemployed during the year (Figure 5).

The worst year in the analyzed period was 2016, with the highest unemployment rates in the last four years – an average of 403 thousand people. This is due to the consequences of Russia's first invasion of Ukraine and the occupation of part of two regions of the country, which were considered to be among the most densely populated. The general trend of the number of unemployed in Ukraine was a gradual decrease in the level of unemployment from year to year (about 403 thousand in 2016, 351 thousand in 2017, 299,7 thousand in

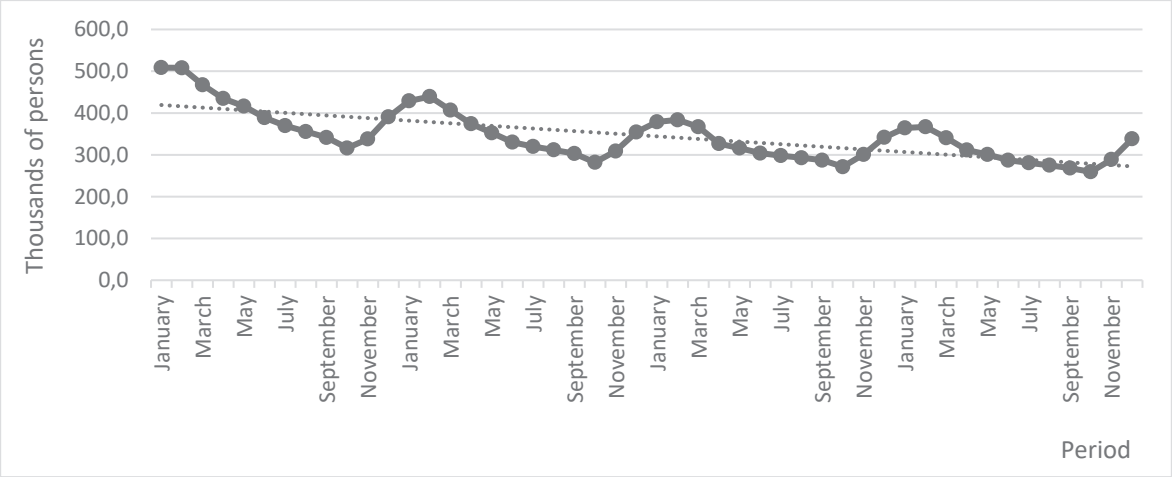

Figure 5. Analysis of the number of unemployed in Ukraine for 2016–2019

Source: created by the author from data [2]

2018), but in 2019 the number of unemployed increased to 306.8 thousand people on average per year. The study shows that in the average number of unemployed women make a larger share by gender (from 54.25% to 55.16% of the total number) [4].

In addition, the analysis of 2019 made it possible to reveal in more detail the rates of change in the number of unemployed in Ukraine during the year (Figure 6).

Table 3 shows general data on the number of unemployed in Ukraine for each month from 2016 to 2019 in general by country, as well as separately by gender. The author also calculated the percentage ratio of the unemployment rate of women and men, as well as the average number of unemployed for each year of analysis.

As can be seen from the graph, during the warm months of the year the number of unemployed decreases (due to work in tourism, recreational facilities, seasonal work in agriculture), and in winter the number of unemployed begins to increase again.

The author conducted a study of the total annual number of unemployed in Ukraine for the period from 2017 to 2021. The results of the analysis are presented in Table 4.

As can be seen from the research data (Figure 7), from 2017 to 2019 there was a constant decrease in the number of unemployed in Ukraine: in 2018 the number of unemployed decreased by 7,03% compared to the previous year, and in 2019 the rate of decrease was -5,76% compared to 2018 and -12,38% compared to 2017. However, in 2020 Ukraine experienced a significant crisis in the labor market due to COVID-19, many enterprises (especially in the service and restaurant sector) could not function during the quarantine and in the new

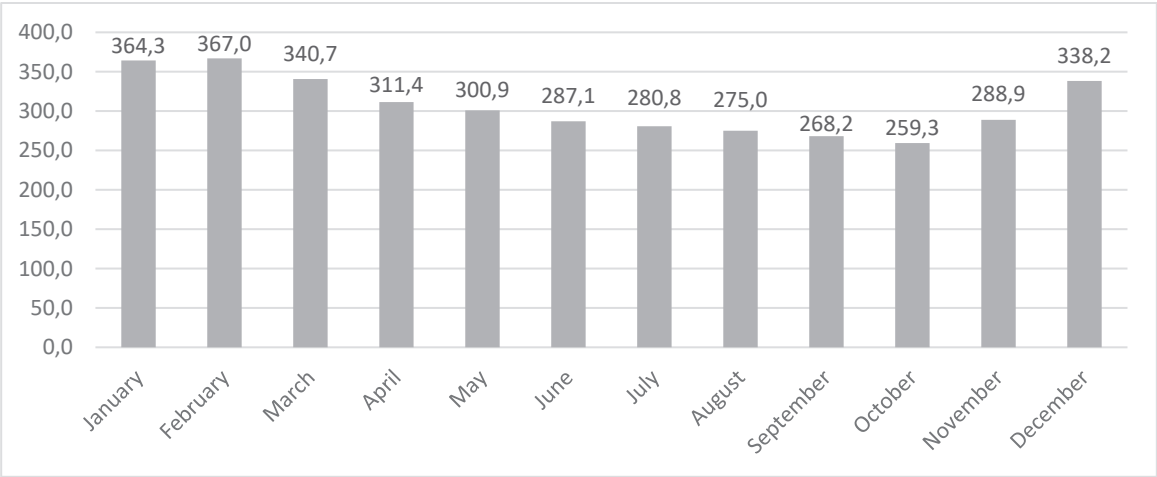

Figure 6. The total number of registered unemployed by month in 2019, thousands of people

Source: created by the author from data [2]

Table 3

Research of the number of unemployed people in Ukraine for 2016–2019, thousands of people

	Years	January	February	March	April	May	June	July	August	September	October	November	December	Average	Percent
Total	**2019**	**364,3**	**367,0**	**340,7**	**311,4**	**300,9**	**287,1**	**280,8**	**275,0**	**268,2**	**259,3**	**288,9**	**338,2**	**306,8**	**100,0**
	2018	**378,9**	**383,7**	**366,9**	**326,8**	**316**	**303,9**	**298**	**292,8**	**287,1**	**271,4**	**301**	**341,7**	**299,7**	**100,0**
	2017	**429**	**439,4**	**406,8**	**374,2**	**352,6**	**330,2**	**319,9**	**311,9**	**303**	**281,9**	**309**	**354,4**	**351,0**	**100,0**
	2016	**508,6**	**508,2**	**467,5**	**434,7**	**416,4**	**388,9**	**369,7**	**355,7**	**341,5**	**316,2**	**337,9**	**390,8**	**403,0**	**100,0**
Female	**2019**	190,9	193,5	189,6	180,6	172,7	165,4	162,4	159,5	155,3	155,8	164,5	177,3	**172,3**	56,15
	2018	197,4	200,5	197,9	187,2	181,3	175,7	173,2	171	167,2	165,7	174,4	184	**167,5**	55,88
	2017	211,5	218,5	214,6	203,7	192,8	182,2	178,6	176,1	171,9	168,3	177,6	189,5	**190,4**	54,25
	2016	279,1	277,3	264	247,4	231,9	214,8	203,6	194,7	186,4	180,3	184,5	196,6	**221,7**	55,02
Male	**2019**	173,4	173,5	151,1	130,8	128,2	121,7	118,4	115,5	112,9	103,5	124,4	160,9	**134,5**	43,85
	2018	181,5	183,2	169	139,6	134,7	128,2	124,8	121,8	119,9	105,7	126,6	157,7	**132,3**	44,12
	2017	217,5	220,9	192,2	170,5	159,8	148	141,3	135,8	131,1	113,6	131,4	164,9	**160,6**	45,75
	2016	229,5	230,9	203,5	187,3	184,5	174,1	166,1	161	155,1	135,9	153,4	194,2	**181,3**	44,98

Source: created by the author from data [2]

Table 4

The number of unemployed people in Ukraine for the period 2017–2021, thousands

Unemployment of the population in 2017–2021		
All population aged 15-70 years	**from January to December**	
	thousands of people	**in % to the economically active population of the corresponding age**
2017	1698,0	9,5
2018	1578,6	8,8
2019	1487,7	8,2
2020	1674,2	9,5
2021	1711,6	9,8

Source: created by the author from data [3]

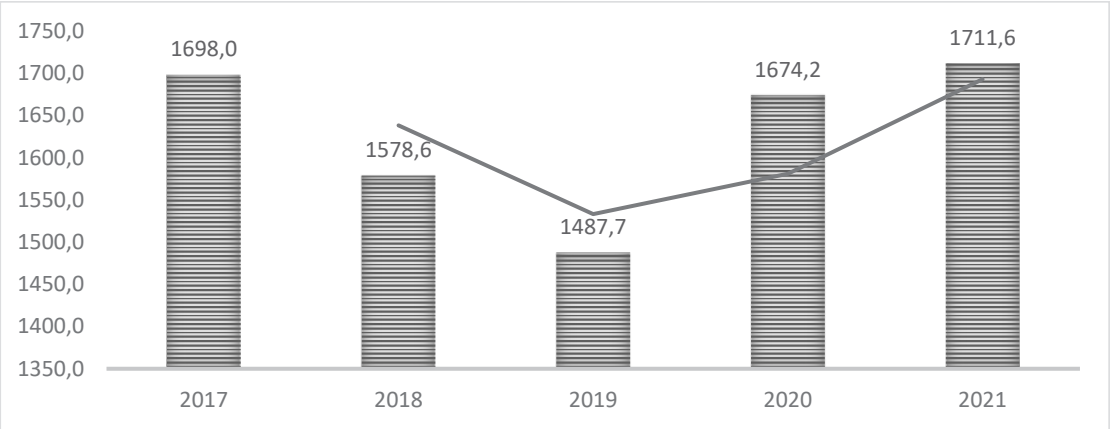

Figure 7. The number of unemployed people in Ukraine for 2017–2021, thousands

Source: created by the author from data [3]

post-quarantine conditions, and were forced to stop business and lay off workers. Thus, the unemployment rate in 2020 increased sharply by 12.54% compared to 2019, and in 2021 the situation worsened: the number of unemployed increased by 2.23% compared to 2020 and by 15.05% compared to 2019. Also, in 2021 the unemployment rate reached (and exceeded) the initial period of the analysis for the first time – the number of unemployed in Ukraine exceeded the 2017 figure by 0,8%.

Conclusions. Therefore, the data of the conducted research show a heterogeneous picture of the labor market of Ukraine. It was significantly affected by the invasion in 2013–14 and the global pandemic in 2020–21, as a result of which the unemployment rate increased significantly. The country has gone through several serious crises, and in 2022 faced the worst crisis in the entire history of independence – a full-scale war, which significantly affected absolutely all spheres of state functioning. The labor market also suffered great losses as a result of the war: dead from shelling, dead and seriously wounded soldiers, and refugees fleeing the war became irreversible losses of the working population of Ukraine, and in the future the general situation on the labor market will become increasingly difficult.

REFERENCES:

1. State Statistics Service of Ukraine: collection "Employed population by professional groups and sex". Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_znsmv_u.htm
2. State Statistics Service of Ukraine: collection "Unemployment (according to ILO methodology) by sex, type of area and age groups". Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_bnsmv_u.htm
3. State Statistics Service of Ukraine: collection "Women and Men / Demographic and Social Statistics / Labour Market". Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/gender/gender_dok/2019/pracia/ryn_pr_2019.htm
4. Bessonova A. (2022), "Current trends in the labor force in Ukraine", *Annual Scientific Forum «Networking on Sustainable Security in the Dynamic Environment»*, Kaunas, Lithuania.
5. Makarchuk O. (2017), "Statistical study of the labour market in Ukraine", *Molodyi vcheniy*, no. 9 (49), pp. 540–544. Available at: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/9/121.pdf
6. Goncharenko N. (2018), "Analysis of the labour market and problems of employment of the population of Ukraine", *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*, vol. 25, pp. 35–38. Available at: http://bses.in.ua/journals/2018/25_2018/9.pdf
7. Hlinchevska S. (2016), "Socio-economic analysis of the state of the labour market in Ukraine", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 2 (22), pp. 319–324. Available at: https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/4825
8. Paul Maarek, Elliot Moiteaux (2021), "Polarization, employment and the minimum wage: Evidence from European local labour markets", *Labour Economics*, vol. 73. DOI: https://doi.org/10.1016/j.labeco.2021.102076
9. Johannes Geyer, Peter Haan, Anna Hammerschmid, Michael Peters (2020), "Labor Market and Distributional Effects of an Increase in the Retirement Age", *Labour Economics*, vol. 65. DOI: https://doi.org/10.1016/j.labeco.2020.101817
10. Helene Juillard, Ina Pietschmann, Bettina Morgenstern-Kennedy and Chloe Maillard, "Labour Market Analysis to Support the Construction Sector in humanitarian settings". Available at: https://sheltercluster.s3.eu-central-1.amazonaws.com/public/docs/labour_market_analysis_to_support_the_construction_sector_in_humanitarian_settings_v9.pdf
11. Aksonova I. (2021), "Structural and dynamic analysis of the labour market of Ukraine: challenges of modernity", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 25. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-20
12. Blyzniuk V. (2016), "Ukrainian labour market: historical challenges and new tasks", *Ukrainskyi sotsium*, vol. 3 (58), pp. 58–71. DOI: https://doi.org/10.15407/socium2016.03.058
13. Pyshchulina O., Markevych K. (2022), "Labour market in the conditions of war: main trends and directions of stabilization", *Razumkov Centre*. Available at: https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf
14. Dumont Jean-Christophe, Lauren Ave (2022), "The potential contribution of Ukrainian refugees to the labour force in European host countries", *OECD*. Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/e88a6a55-en.pdf?expires=1674646173&id=id&accname=guest&checksum=C51B8B912D180680A8103B6669F028AB
15. Andersen Kasper (2022), "Ukraine Labour Market Profile 2022", *Danish Trade Union Development Agency*. Available at: https://www.ulandssekretariatet.dk/wp-content/uploads/2022/03/LMP-Ukraine-2022-Final.pdf

UDC 331.5
JEL J21, J64

Anna Bessonova, Assistant at the Department of Enterprise Economics, State Higher Education Institution "Pryazovskyi State Technical University". **State and prospects of development of the modern labor market of Ukraine.**

The labor market is understood as a system of social relations associated with the hiring and supply of labor, or its purchase and sale. The price of labor is wages. On the labor market one side (sellers) is represented by persons looking for suitable work, the other side (buyers) is represented by employers – entrepreneurs or their representatives. The labor market is in constant motion. The processes that take place in the labor market are inseparably

connected with the demographic situation in the country, the dynamics of various age and gender groups, birth and death rates, and in the case of Ukraine, the global pandemic and full-scale war have also changed the labor market. The purpose of the article was to study the general trends in the labor market of Ukraine (the number of employed and unemployed) with a separate immersion in the field of metallurgical production. The overall system of the labor market in Ukraine is ambiguous and constantly changing under the influence of mostly external factors. The system was affected by the first invasion in 2013–14, the global COVID-19 pandemic and active hostilities in the country in connection with the full-scale invasion of Russia. By 2019, the number of unemployed in Ukraine was gradually decreasing, but the pandemic hit small businesses and the service sector hard, causing many people to lose their jobs. The situation on the labor market did not have time to stabilize due to the outbreak of the war, which had an immeasurable impact on the entire country. Many people were killed, injured, or lost their homes and businesses, which will certainly affect the future picture of the Ukrainian labor market. It will take decades to rebuild the country's workforce. Separately, the metallurgical industry was considered in comparison with the industry as a whole. In this sector, the employment situation is constantly deteriorating, as people prefer more comfortable working conditions than the factories can offer. And after the pandemic, various remote jobs, especially in the IT sector, gained the most popularity. Steel mills cannot operate remotely, so the outflow of people from this area will continue to increase.

Keywords: labor market, employment, unemployment, metallurgical industry staff, natural entities-entrepreneurs.

УДК 331.5
JEL J21, J64

Бессонова Анна Володимирівна, асистент кафедри економіки підприємств, Приазовський державний технічний університет. **Стан та перспективи розвитку сучасного ринку праці України.**

Під ринком праці розуміють систему суспільних відносин, пов'язаних з наймом і пропозицією робочої сили або з її купівлею-продажем. Ціною робочої сили є заробітна плата. На ринку праці одну сторону (продавці) представляють особи, які шукають підходящу роботу, іншу (покупці) представляють роботодавці – підприємці або їх представники. Ринок праці знаходиться в постійному русі. Процеси, що відбуваються на ринку праці, нерозривно пов’язані з демографічною ситуацією в країні, динамікою різних вікових і статевих груп, народжуваності та смертності, а у випадку України глобальна пандемія та повномасштабна війна також мали свій вплив на зміни на ринку праці. Метою статті було дослідження загальних тенденцій ринку праці України (кількості зайнятих та безробітних) з окремим заглибленням у сферу металургійного виробництва. Загальна система ринку праці в Україні є неоднозначною та постійно змінюється під впливом переважно зовнішніх факторів. Система постраждала від першого вторгнення в 2013–14 роках, глобальної пандемії COVID-19 і активних бойових дій в країні у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії. До 2019 року кількість безробітних в Україні поступово зменшувалась, але пандемія сильно вдарила по малому бізнесу та сфері послуг, через що багато хто втратив роботу. Ситуація на ринку праці не встигла вирівнятися через початок війни, яка мала невимірний вплив на всю країну. Багато людей загинули, отримали поранення або втратили домівки та бізнес, що, безумовно, вплине на майбутню картину українського ринку праці. Для відновлення трудового ресурсу країни знадобляться десятиліття. Окремо розглядалася металургійна промисловість у порівнянні з промисловістю в цілому. У цій сфері ситуація із зайнятістю постійно погіршується, оскільки люди віддають перевагу більш комфортним умовам праці, ніж можуть запропонувати заводи. А після пандемії найбільшої популярності набули різноманітні дистанційні вакансії, переважно в IT-секторі. Металургійні комбінати не можуть працювати дистанційно, тому відтік людей з цієї сфери постійно зростатиме.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, персонал металургійної промисловості, фізичні особи-підприємці.

UDC [337+338]:[331.5:338.2]
JEL I28, I31, J24, O15, O33
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2805

MODERNIZATION OF VOCATIONAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN STRATEGIC PRIORITIES

Larysa Bogush*, PhD in Economics, Senior Researcher,
Leading Research Scientist at the Department
of Risk Studies in the Population Employment Sphere
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine

** ORCID 0000-0001-6196-3781*

© Bogush L., 2022

Стаття отримана редакцією 25.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 25.11.2022

Introduction. The public institution of vocational education and training includes the processes of functioning and interaction (including through legal and sub-legal, formal and informal regulatory mechanisms) of higher education institutions, vocational and technical schools, organizations of vocational guidance, professional development and retraining with or without separation from labor activities of various forms of ownership, which provide appropriate services to target categories of the population of various ages throughout the life (including priority, vulnerable, marginal groups). The activity of the vocational training institute solves a number of important tasks for society, including reproduction and improvement of quantitative and qualitative characteristics of labor force and labor potential in general; participation in implementation of socially accepted guarantees of social harmony and stability, corresponding social protection and security state policy, equalization of basic (including initial) living conditions; creation, dissemination, implementation of socio-economic development innovative resources and mechanisms; reproduction and transmission of world view, social (including economic) culture, ethics, morality, as well as mechanisms of formal and informal interactions that are considered productive.

Modernization of social approaches to the organization of professional education, its institutional bases, principles, functioning methodology at the national, regional and local levels is an important condition for improving efficiency and results of the national economy, structures and mechanisms of its innovative development and personnel support, implementation of the population's basic constitutional rights regarding professional self-realization, comprehensive development and education throughout life, obtaining a decent working income, improving the level and quality of life by the average individual's own efforts. The solution of these tasks is a necessary condition for the effective response of the state, its economic system, the whole society to the challenges of the world globalization processes, first of all, concerning the competitiveness of both producers and workers, as well as the technological basis of the business processes set in the economic and extra-economic spheres of life.

Brief review of the literature. Modern researchers pay considerable attention to the substantiation of: accents and priorities for improvement of functioning mechanisms, structure, content of professional education in its links' spectrum; interrelations of this public institution with other social macrostructures (especially, regarding the determination of socio-economic development' level, quality, rates); the system of professional education effects on the parameters of innovative processes and competitions in the spectrum of their deployment spheres in the globalized world, as well as among a number of integrated cross-border business, foreign economic, cultural and educational structures [1–15].

In particular, these studies identify risks and opportunities, develop approaches to improve the quality of higher and vocational education, taking into account the requirements of the world globalization and inte-

gration processes to the professional education and qualifications of the economically active population, as well as to the competitiveness of the workforce (R. Pinheiro, G. Wangenge-Ouma, E. Balbachevsky, Y. Cai, 2015; L.J. Teague, 2015; T. Kromydas, 2017; E. Charney, 2019; O. Marchenko, N. Sydorenko, 2019) [1–5]. At the same time, the problems specific to different stages of the last period of the functioning of the vocational education system are defined and analyzed, taking into account the need to increase the economic efficiency of higher and vocational education institutions, balance regional labor markets, implement a number of socio-economic reforms (L.J. Teague, 2015; S. Vavreniuk, 2018; O. Marchenko, N. Sydorenko, 2019; I. Kalenyuk, D. Djakons, 2019; O. Voliarska, 2020; L.Ya. Benovska, O.V. Paska, 2021; M. Poplavskyi, 2021) [2; 5-10]. An important direction of specialized research is to ensure the proper role of professional education in stimulating, disseminating, capitalizing the achievements of scientific and technical progress, exerting a systemic innovative impact on the economy and society (R. Pinheiro, G. Wangenge-Ouma, E. Balbachevsky, Y. Cai, 2015; O.V. Mahuta, 2016; E. Savicheva, O. Chesnokova, 2017; A. Moscardini, R. Strachan, T. Vlasova, 2020; M. Poplavskyi, 2021) [1; 10–13]. It is also appropriate to note the studies on the assessment of the current situation and prospects for ensuring the stable functioning of the vocational and technical education sector, which is extremely important for the provision of qualified personnel in territorial economic systems and the social protection of the vulnerable strata of the population (T. Kromydas, 2017; A.P. Vashchenko, 2018; L.Ya. Benovska, O.V. Paska, 2021; S. Hreben, 2021) [3; 9; 14; 15].

The considered specialized researches substantiate the necessity to update the concept and strategy for improvement of the professional education system of Ukraine in its interrelation spectrum (in particular, the main problems, goals, tasks, tools, expected results of this process), taking into account the near and distant priorities regarding diversification, modernization, increase of competitiveness of the national economy.

Thus, the **purpose of the article** is to find out conceptual approaches to the further modernization of the vocational education system (its goals, tasks, tools, expected results) in the context of urgent needs and strategic priorities of the acceleration of the socio-economic development of Ukraine in the conditions of numerous competitive challenges of today.

Key findings. The realities of the Ukrainian social activity in the sphere of professional education indicate the presence of a number of problems, which are quite inertial due to their consequences and the effectiveness of solving measures [5–11; 14; 15]. Among these problems it is necessary to note: the unsatisfactory objectivity of mechanisms of formation and distribution of the personnel training order' state and regional segments, weak control over these processes by civil society; the excessive orientation of educational institutions on meeting the current conditions of local labor markets and demands of the most solvent groups of applicants without adequate consideration of the strategic outlook and priorities; an acute lack of financing of vocational training, including due to the deficit of budgets of local governments; the lack of practice bases for pupils and students, deficiencies in material, technical and personnel support of production practice programs.

Therefore, the goal of the modernization of the Ukrainian vocational education is to improve the organizational and economic bases and the functioning mechanisms of the links of this social system in the direction of increasing the professional and qualification level of the population and its competitiveness in the labor market, strengthening the personnel potential of the economy, improving the provision of resources, as well as the quality of services and functioning processes of the vocational education system itself in the area of satisfying the professional and educational needs of various strata of the population and economic subsystems.

The general tendency in the development of social activities for the provision of vocational education and the vocational education system itself is determined as a balanced integration and implementation of current and prospective public demands and guidelines in the sphere of professional and qualification potential reproduction, the capitalization of which will ensure improvement of the population's well-being, diversification of the national economy and innovative modernization [1; 3; 5; 6; 8].

The process of modernization of professional education should solve the tasks related to the following:

– improving the quality of education, the structure of educational and pedagogical processes, the list of specialties and professions, the content of relevant curricula and programs in accordance with modern knowledge and technologies, achievements and prospects for development of scientific and technical progress, public expectations and strategic goals for modernization of the technological structure in Ukraine, as well as for diversification of the national economy and foreign markets for domestic sales of goods and services;

– development of the functional and territorial organization of the regional subsystems of vocational education in the direction of increasing the availability of relevant services, their material and technical, scientific

and pedagogical support, integration of the spectrum of links (vocational guidance, vocational and higher education, activities for further training and retraining throughout the working life) for effective communication with the communities of users of services and representatives of employers, as well as for inclusion in territorial scientific-innovative-production clusters and a number of free economic zone structures;

– increase of efficiency of relations and communication between professional educational institutions, users of these services and subjects of social dialogue (i.e. the state, the public, employers) in development and forecasting of the scope and structure of personnel training, career development and retraining within the framework of state and regional orders, programs of employment services, as well as at the expense of private persons; society-wide popularization of objective ideas about competitive education in the conditions of the Ukrainian market economy;

optimization of public control mechanisms over the balance of compulsory and optional components of educational programs in professional educational institutions of various forms of ownership, as well as over the spending of resources, received from their economic (professional, auxiliary) activities, primarily for the needs of the educational and pedagogical process, its material and technical base improvement;

– ensuring the competitive availability of education for vulnerable groups of the population; assisting graduates in finding their first job in their specialty in the labor market.

It is necessary to emphasize the following tools for modernization of organizational and economic bases and functioning mechanisms of professional education, development of quality of these services, such as:

– regulatory and administrative (first of all: objectification of the content and scope of the state and regional components of personnel training, career guidance, retraining in higher and vocational education institutions; coordination of the state standards of specialties and professions with the national qualifications system, setting precedents for the dominance of the state standards of vocational education in the practice of non-formal education recognition, as well as approval of company standards of knowledge, skills, competencies, qualifications by positions);

– financial and fiscal (in particular, the initiation of: a state budget subsidy for a regional order of personnel training, retraining and continuing education in vocational and technical schools; tax benefits and preferences for companies that finance the training, professional counseling and retraining of their staff, with or without separation from production);

– marketing (encouragement of vocational training institutions of various forms of ownership to promote the aggregated brands of universities, vocational schools and their specialties, aligned both with the current needs of regional labour markets and the state development strategy for the whole economy, specific spheres and types of business activities; involvement of social dialogue institutions in determining the content and provision of vocational training services).

The assessment of the situation of social activities for providing professional education in Ukraine, the existence of the above mentioned problems, which are rather inertial due to their consequences and the effectiveness of solving measures, doesn't allow to expect significant changes in the organizational and economic mechanism of this public institute in the near future.

The main results of modernizing the system and content of vocational education in the short term will be as follows:

– improvement of the content and structure of education, quality of educational services according to the list of specialties and professions for which the state and regional components of personnel training, professional development and retraining are distributed;

– dissemination of "dual education" programs and methods in vocational and technical institutions (from colleges to schools of narrower specialization);

– further improvement of state standards of specialties and professions, coordination between this set, the national qualification system, non-state systems and standards for recognition of professional education;

– formation of a network of resource centers providing services for vocational training, professional development and retraining of personnel on the basis of regional vocational and technical schools with a diversified offer of educational services;

– increase the effectiveness of the control over the purposeful use of the funds obtained from the business activities of the educational institutions of various forms of ownership.

The process of modernization of the system and content of professional education in the long term will contribute to the following:

– improving the organizational and economic mechanism and structure of the vocational education system, including through:

– integration of higher and vocational education institutions into the vocational education territorial subsystems, regional scientific-innovative-productive clusters; development of programs and a network of bases for the production practice of pupils and students; dissemination of programs and measures of innovative activities of vocational education territorial subsystems;

– strengthening the role of higher education institutions as a link between higher education institutions and vocational schools by providing their students with a thorough and comprehensive education and a broad specialization that enables them to work in a given profession as workers or junior specialists, or to continue to obtain higher professional education;

– diversification of the sources of financing of the vocational training system, due to a significant increase in the costs borne by employers for the training, professional development and retraining of their staff, with or without separation from production;

– optimization of the territorial organization of vocational schools according to the needs of the regional economic subsystems;

– enhancement of the quality of education and competitiveness of graduates of Ukrainian universities and vocational schools in the domestic and foreign labor markets, including as a result of balancing the nationwide state and corporate standards of professions and qualifications for specific positions;

– expanding the access of vulnerable groups to competitive vocational training, with the possibility of upgrading skills or acquiring a related profession, particularly within the framework of programs with substantial state or regional funding;

– popularization of Ukrainian services in the field of professional education and training among applicants from other countries on the basis of "quality – price" ratio;

– increase of income of state and local budgets from the services of the professional education system.

Conclusions. Civilizational trends and economic practices of developed countries, powerful cross-border associations and transnational corporations, aspirations for cultural, foreign economic, socio-political integration into EU structures, as well as measures for their implementation are spreading in modern Ukraine. Such tendencies stimulate the national civil society to realize a number of demands to provide the average individual with decent opportunities to meet the needs for quality educational services, professional acquisition, confirmation and improvement of qualifications regardless of the place of residence, equalization of appropriate starting conditions in local communities and regions, as well as to improve the efficiency of public and state control over the corresponding legislative and social-labor guarantees' implementation.

In this context, it is appropriate to update the concept and strategy of increasing the efficiency of the Ukrainian vocational education system aimed at increasing the competitiveness of the national labor force and economy in the conditions of the global challenges of business integration, as well as globalization of the standards and practices of economic and extra-economic spheres of life.

In particular, the main directions of modernization of the lifelong vocational education system should be ensured:

– its popularization and the establishment of the effective system of management and financing through the public-private partnership and the improvement of the content and quality of vocational training;

– further consolidation of the efforts of the participants of the Tripartite Public Dialogue in the sphere of professional education development aimed at solving both corporate and local tasks of providing qualified specialists and workers for the modernization of territorial economic complexes and labor markets;

– development and improvement of educational standards for a number of professions, updating of educational programs, improvement of teachers' qualifications, including through active cooperation with employers' organizations in the further implementation of the National Qualifications System subordinated to state professional standards;

– strengthening the autonomy of the spectrum of vocational training institutions, as well as the management of vocational and technical schools by local authorities;

– further planning of regional networks of vocational training institutions, including their merging;

– renovation of the vocational training infrastructure through the creation of educational and practical centers with systematically modernized equipment and technology, providing services for the acquisition of practical skills by students, improvement of qualifications or retraining of adults with the funds from the state and municipal budgets, special funds of vocational training institutions, as well as with the support of business entities.

REFERENCES:

1. Pinheiro, R., Wangenge-Ouma, G., Balbachevsky, E., and Cai, Y. (2015), "The Role of Higher Education in Society and the Changing Institutionalized Features in Higher Education". In: Huisman, J., de Boer, H., Dill, D.D., and Souto-Otero, M. (eds). *The Palgrave International Handbook of Higher Education Policy and Governance*. London, Palgrave Macmillan, pp. 225–242, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-137-45617-5_13 DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-137-45617-5_13
2. Teague, L.J. (2015), "Higher education plays critical role in society: more women leaders can make a difference". *Forum on public policy*, available at: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1091521.pdf
3. Kromydas, T. (2017), "Rethinking higher education and its relationship with social inequalities: past knowledge, present state and future potential". *Palgrave Communications*, vol. 3, available at: https://www.nature.com/articles/s41599-017-0001-8. DOI: https://doi.org/10.1057/s41599-017-0001-8
4. Charney, E. (2019), "The End of Being a Duke Professor and What It Means for the Future of Higher Educatio". *The James G. Martin Center for Academic Renewal*, available at: https://www.jamesgmartin.center/2019/04/the-end-of-being-a-duke-professor-and-what-it-means-for-the-future-of-higher-education/?gclid=EAIaIQobChMIws742KSL_AIVrxJ7Ch3uIgwIEAMYAyAAEgJZX_D_BwE
5. Marchenko, O., and Sydorenko, N. (2019), "Higher education in the globalized world: modern trends in management, funding and quality assurance". *Economic Annals-XXI*, vol. 179 (9-10), pp. 53–65, available at: http://ea21journal.world/index.php/ea-v179-05/. DOI: https://doi.org/10.21003/ea.V179-05
6. Vavreniuk, S. (2018), "Rozvytok vyshchoi osvity v Ukraini v konteksti ryzykiv ta vyklykiv" [Development of higher education in Ukraine in the context of risks and challenges]. *Publichne uriaduvannia* [Public governance], vol. 3 (13), pp. 29–38. (in Ukrainian)
7. Kalenyuk, I., and Djakons, D. (2019), "Modern challenges of higher education' development in Latvia and Ukraine". *Economics & Education*, vol. 4 (1), pp. 18–24, available at: http://www.baltijapublishing.lv/index.php/econedu/article/view/1035
8. Voliarska, O. (2020), "Napriamy rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini v umovakh nestabilnosti" [Directions of higher education development in Ukraine in instability conditions.]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy* [Adult education: theory, experience, perspectives], vol. 18 (2), pp. 34–43. DOI: https://doi.org/10.35387/od.2(18).2020.34-43 (in Ukrainian)
9. Benovska, L.Ya., and Paska, O.V. (2021), "Tendentsii ta problemy rozvytku profesiino-tekhnichnoi osvity v umovakh reformy detsentralizatsii" [Trends and problems of the professional and technical education development in the conditions of the decentralization reform]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy* [Socio-economic problems of the modern period of Ukraine], vol. 1 (147), pp. 10–15. (in Ukrainian)
10. Poplavskyi, M. (2021), "Innovative technologies in modern higher education: European experience and Ukrainian context". *Revista on line de Política e Gestão Educacional*, vol. 25 (3), pp. 1698–1711, available at: https://www.redalyc.org/journal/6377/637769829011/html/. DOI: https://doi.org/10.22633/rpge.v25iesp.3.15586
11. Mahuta, O.V. (2016), "Rozvytok vyshchoi osvity ta ekonomichna dynamika v Ukraini" [Development of higher education and economic dynamics in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience], vol. 6, pp. 58–65. (in Ukrainian)
12. Savicheva, E., and Chesnokova, O. (2017), "The Role of Universities in the Modern World". In: *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*: Proceedings of the 3rd International Conference on Arts, Design and Contemporary Education (ICADCE May 2017), vol. 144, pp. 677–679, available at: https://www.atlantis-press.com/proceedings/icadce-17/25881406. DOI https://doi.org/10.2991/icadce-17.2017.164
13. Moscardini, A., Strachan, R., and Vlasova, T. (2020), "The role of universities in modern society". *Studies in Higher Education*, vol. 47 (2), available at: https://www.researchgate.net/publication/343978368_The_role_of_universities_in_modern_society DOI: https://doi.org/10.1080/03075079.2020.1807493 (in Ukrainian)
14. Vashchenko, A.P. (2018), "Perspektyvy rozvytku profesiinoi osvity v Ukraini" [Prospects for the development of professional education in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh statei "Sotsium. Dokument. Komunikatsiia"* [Collection of scientific articles "Society. Document. Communication"], vol. 5, pp. 273–282. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.1246591 (in Ukrainian)
15. Hreben, S. (2021), "Problemy ta perspektyvy rozvytku profesiino-tekhnichnoi osvity v Ukraini" [Problems and prospects of the development of vocational and technical education in Ukraine]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"* [Scientific notes of the "KROK" University], vol. 3 (63), pp. 125–130. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-63-125-130 (in Ukrainian)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Pinheiro R., Wangenge-Ouma G., Balbachevsky E., Cai Y. The Role of Higher Education in Society and the Changing Institutionalized Features in Higher Education. In: Huisman, J., de Boer, H., Dill, D.D., and Souto-Otero, M. (eds). *The Palgrave International Handbook of Higher Education Policy and Governance*. London, Palgrave Macmillan, 2015. P. 225–242. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-137-45617-5_13 DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-137-45617-5_13
2. Teague L.J. Higher education plays critical role in society: more women leaders can make a difference. *Forum on public policy*. 2015. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1091521.pdf

3. Kromydas T. Rethinking higher education and its relationship with social inequalities: past knowledge, present state and future potential. *Palgrave Communications*. 2017. Vol. 3. URL: https://www.nature.com/articles/s41599-017-0001-8 DOI: https://doi.org/10.1057/s41599-017-0001-8

4. Charney E. The End of Being a Duke Professor and What It Means for the Future of Higher Education. *The James G. Martin Center for Academic Renewal*. 2019. URL: https://www.jamesgmartin.center/2019/04/the-end-of-being-a-duke-professor-and-what-it-means-for-the-future-of-higher-education/?gclid=EAIaIQobChMIws742KSL_AIVrxJ7Ch3uIgwIEAMYAyAAEgJZX_D_BwE

5. Marchenko O., Sydorenko N. Higher education in the globalized world: modern trends in management, funding and quality assurance. *Economic Annals-XXI*. 2019. Vol. 179 (9-10). P. 53–65. URL: http://ea21journal.world/index.php/ea-v179-05/. DOI: https://doi.org/10.21003/ea.V179-05

6. Вавренюк С. Розвиток вищої освіти в Україні в контексті ризиків та викликів. *Публічне урядування*. 2018. № 3 (13). С. 29–38.

7. Kalenyuk I., Djakons D. Modern challenges of higher education' development in Latvia and Ukraine. *Economics & Education*. 2019. Vol. 4 (1). P. 18–24. URL: http://www.baltijapublishing.lv/index.php/econedu/article/view/1035

8. Волярська О. Напрями розвитку вищої освіти в Україні в умовах нестабільності. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2020. Т. 18. № 2. С. 34–43. DOI: https://doi.org/10.35387/od.2(18).2020.34-43

9. Беновська Л.Я., Паска О.В. Тенденції та проблеми розвитку професійно-технічної освіти в умовах реформи децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2021. Вип. 1 (147). С. 10–15.

10. Poplavskyi, M. Innovative technologies in modern higher education: European experience and Ukrainian context. *Revista on line de Política e Gestão Educacional*. 2021. Vol. 25 (3). P. 1698–1711. URL: https://www.redalyc.org/journal/6377/637769829011/html/. DOI: https://doi.org/10.22633/rpge.v25iesp.3.15586

11. Магута О.В. Розвиток вищої освіти та економічна динаміка в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 6. С. 58–65.

12. Savicheva, E., Chesnokova, O. The Role of Universities in the Modern World. In: *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*: Proceedings of the 3rd International Conference on Arts, Design and Contemporary Education (ICADCE May 2017). 2017. Vol. 144. P. 677–679. URL: https://www.atlantis-press.com/proceedings/icadce-17/25881406. DOI https://doi.org/10.2991/icadce-17.2017.164

13. Moscardini, A., Strachan, R., Vlasova, T. The role of universities in modern society. *Studies in Higher Education*. 2020. Vol. 47 (2). URL: https://www.researchgate.net/publication/343978368_The_role_of_universities_in_modern_society. DOI: https://doi.org/10.1080/03075079.2020.1807493

14. Ващенко А.П. Перспективи розвитку професійної освіти в Україні. *Збірник наукових статей «Соціум. Документ. Комунікація»*. 2018. Вип. 5. С. 273–282. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.1246591

15. Гребень С. Проблеми та перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. Вип. 3 (63). С. 125–130. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-63-125-130

UDC [337+338]:[331.5:338.2]

JEL I28, I31, J24, O15, O33

Larysa Bogush, PhD in Economics, Senior Research Scientist, Leading Researcher at the Department of Risk Studies in the Population Employment Sphere, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. **Modernization of vocational education in the context of ukrainian strategic priorities.**

The article defines the goals, tasks, tools and expected results of the implementation of the concept of modernization of the vocational education system as a lever for stimulation of the socio-economic development of Ukraine in the conditions of today's competitive challenges of global and macro-regional scale. The set of influences and functions of the vocational education system in the economic and non-economic spheres of life (first of all, resource-reproductive, standard and worldview-forming, innovation-producing and -transferring, social-stabilizing) embodies a number of significant factors of competitiveness for countries, national producers, certain communities (territorial, functional), social groups and individuals in the main areas of competition (in the domestic and foreign markets of goods, services, labor; in the framework of cross-border, nationwide, regional mechanisms of access to free services provided by the state and regional order, as well as to the respective levels of socio-economic development funds). Civilizing tendencies and economic practices of the developed countries stimulate the national civil society to realize a number of demands to provide the average individual with decent opportunities to meet the needs for quality educational services, professional acquisition, confirmation and improvement of qualifications regardless of the place of residence, equalization of appropriate starting conditions in local communities and regions, as well as to improve the efficiency of public and state control over the corresponding legislative and social-labor guarantees' implementation.

Key words: professional education, labor potential, workforce, competitiveness, innovations, socio-economic policy, concept, Ukraine' prospects.

УДК [337+338]:[331.5:338.2]
JEL I28, I31, J24, O15, O33

Богуш Лариса Григорівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу досліджень ризиків у сфері зайнятості населення, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. **Модернізація професійної освіти в контексті стратегічних пріоритетів України.**

В статті визначені цілі, завдання, інструменти, очікувані результати реалізації концепції модернізації системи професійної освіти як важеля стимулювання соціально-економічного розвитку України в умовах конкурентних викликів сьогодення глобального і макрорегіонального масштабів. Сукупність впливів і функцій системи професійної освіти в економічній та позаекономічних сферах життєдіяльності (насамперед, ресурсовідтворюючих, стандарто- і світоглядоформуючих, інноваційних продукційних і трансляційних, соціально-стабілізаційних) втілюють низку значущих факторів конкурентоспроможності країн, національних виробників, окремих спільнот (територіальних, функціональних), соціальних груп та індивідів в основних сферах конкурентних змагань (на внутрішньому і зовнішніх ринках товарів і послуг, праці; в рамках транскордонних, загальнонаціональних, територіальних механізмів доступу до безоплатних послуг, що надаються за державним і регіональним замовленням, а також до цільових фондів соціально-економічного розвитку). Поширення в Україні цивілізаційних тенденцій та господарських практик розвинутих країн, потужних транснаціональних корпорацій, реалізація прагнень щодо культурної, зовнішньоекономічної, суспільно-політичної інтеграції в ЄС стимулює вітчизняне громадянське суспільство актуалізувати низку запитів до забезпечення пересічному індивіду гідних можливостей задоволення потреб у якісних послугах освіти, здобутті професії, підтвердженні та зростанні кваліфікації незалежно від місця проживання, вирівнюванні відповідних стартових умов в локальних громадах і регіонах, а також до суспільного і державного контролю за реалізацією відповідних законодавчих гарантій. Основні напрями модернізації системи професійної освіти впродовж життя мають, зокрема, забезпечити: її популяризацію та побудову ефективної системи управління і фінансування; покращення змісту і якості професійної освіти; удосконалення стандартів професійної освіти за активної співпраці з інституціями роботодавців у рамках впровадження Національної системи кваліфікацій, підпорядкованої державним професійним стандартам; закріплення автономії спектру закладів професійної освіти, а також управління власне професійно-технічними закладами на місцях; удосконалення регіональних мереж закладів професійної освіти.

Ключові слова: професійна освіта, трудовий потенціал, робоча сила, конкурентоспроможність, інновації, соціально-економічна політика, концепція, перспективи України.

УДК 351
JEL H71
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2806

УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ

Бурик Зоряна Михайлівна*, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування
Попроцький Олександр Павлович, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування**
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

**ORCID 0000-0002-4394-6766*
***ORCID 0000-0002-9221-1336*

© Бурик З.М., 2022
© Попроцький О.П., 2022

Стаття отримана редакцією 01.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 01.12.2022

Вступ. Місцеве самоврядування як форма організації громадянського суспільства є одним із важливих структурних елементів державного управління. Основними цілями функціонування органів місцевого самоврядування являються виконання конкретних місцевих завдань, формування бажаної поведінки місцевих громад та покращення стану навколишнього середовища. Таким чином, дані цілі означають, що місцева влада, зосереджуючи свою увагу на задоволенні очікувань зацікавлених сторін, водночас перебуваючи під громадським та політичним тиском, має відповідати дедалі складнішим вимогам щодо скорочення часу виконання завдань при оптимізації обмежених фінансових ресурсів та забезпечення високої якості наданих послуг, що можливо досягти, шляхом впровадження проектного менеджменту.

Суттєво важливим є той факт, що місцева влада перебуває в процесі трансформації від традиційного менеджменту до так званого спільного управління, використовуючи ринкові механізми та методи управління, які спрацювали для компаній. Тому, через сучасні кондиції відбувається зростання важливості впровадження проектних підходів в процесах управління органами місцевого самоврядування, що дозволить не тільки сприяти швидкому реагуванню на законодавчі зміни, а й дозволить ефективно формувати та реалізовувати стратегію розвитку територіальної громади. Органи місцевого самоврядування мають тенденцію виконувати декілька проектів одночасно, тому управління портфелем проектів є ключовою компетенцією для гнучкої адаптації до змін навколишнього середовища. Оскільки проектна діяльність здійснюється за умов невизначеності, то знання основ управління проектами необхідне у професійній діяльності державних управлінців. У зв'язку з цим досить актуальним і необхідним у сучасних умовах є огляд існуючих підходів для управління проектами у місцевому самоврядуванні.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Тематику дослідження процесу управління проектами у місцевому самоврядуванні досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, наукові праці Р. Костюкевича, О. А. Бородіна, Ю. І. Данка, В. Ю. Медвідя, І. І. Коблянської, А. С. Ушакової, Ю. П. Шарова, Д. Г. Безуглого присвячені аналізу деяких аспектів практики управління проектами в системі стратегічного планування в новоутворених територіальних одиницях України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на велику кількість оригінальних та змістових праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених з досліджуваної проблематики, слід визначити, що практично відсутні дослідження, присвячені проблемам аналізу процесу управління проектами у місцевому самоврядуванні.

Мета статті. Метою роботи є дослідження процесу управління проектами у місцевому самоврядуванні. Для досягнення мети визначено наступні завдання: визначити основні моделі оцінки зрілості організаційних проектів у міжнародній практиці; проаналізувати рівні зрілості органів місцевого самоврядування; охарактеризувати проектні методології PRINCE2, Scrum, Agile та MSP. При проведенні до-

слідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Основний матеріал і результати. Трансформаційна конверсія адміністративно-територіального устрою України, зміна централізованих підходів до управління на децентралізовані покликані закласти основу для організації ефективного місцевого самоврядування на рівні територіальних громад. Сталий регіональний розвиток будь-якої території неможливо забезпечити без додаткових фінансових ресурсів. У цьому контексті слід зазначити, що сьогодні більшість новостворених територіальних громад не мають достатніх ресурсів для сталого соціально-економічного розвитку.

Досвід інших країн показує, що є можливості залучення додаткових ресурсів для розвитку території шляхом більш активної інтеграції в європейський простір. Проте проблемою є брак знань та навичок з питань управління проектами, а також поінформованості представників органів місцевого самоврядування територіальних громад про можливість участі у відповідних національних та міжнародних програмах (грантах).

У контексті вищезазначеного своєчасним та актуальним є дослідження проблем сталого розвитку територіальних громад у сфері впровадження практик проектного менеджменту як каталізатора їх ресурсного забезпечення. Сучасна наука виробила надійну методологічну базу в галузі стратегічного планування, зокрема управління проектами як його складової. Водночас слід підкреслити, що в Україні ці процеси мають певні особливості становлення та розвитку. Таким чином, неузгодженість законодавчої бази, відсутність чіткості та конкретності у викладенні методології розробки стратегій призводять до домінування формального підходу до стратегічного планування регіонального розвитку. Певною мірою вирішенню цих проблем сприяє робота міжнародних донорських та неурядових організацій в Україні з метою поширення кращих практик стратегічного планування та управління проектами в громадах [1–3].

Використання проектів в місцевому самоврядуванні як інструменту реалізації стратегічних цілей розвитку територіальних громад дозволяє залучати додаткові ресурси (кошти з державного бюджету, які спрямовані на розвиток територіальних громад, та гранти, що надаються іншими фінансовими установами та інвесторами для реалізації проектів відібраних на конкурсних засадах) та реалізувати низку проектів для реалізації стратегічних ініціатив. Проте проектну діяльність органів місцевого самоврядування не можна вважати ефективною чи такою, що повністю відповідає вимогам сьогодення.

Рівень проектної компетентності управлінських команд багатьох територіальних громад ще недостатній для виконання покладених завдань і функцій, продукування актуальних проектних ідей та їх успішної реалізації. Зокрема, відбір Державним фондом регіонального розвитку на конкурсних засадах проектів для реалізації державного гранту на розвиток інфраструктури об’єднаних територіальних громад в Україні свідчить про низьку якість проектів, на чому неодноразово наголошували експерти різного рівня. Така ситуація зумовлена також проблемами методичного забезпечення проектної діяльності в органах місцевого самоврядування.

Діловий досвід підтверджує, що бізнес-структури вже давно усвідомили залежність свого ринкового успіху від здатності персоналу розробляти та реалізовувати проекти, у зв’язку з чим з’явилися спеціалізовані моделі зрілості проектів. За допомогою таких моделей можна оцінити загальний рівень розвитку організації у сфері проектної діяльності для визначення шляхів її подальшого вдосконалення [4]; виявити сильні та слабкі сторони, дослідити рівень якості виконання, управління та контролю за відповідними процесами, оцінити ступінь готовності органу місцевого самоврядування до ефективного управління своєю діяльністю та розвитком на основі проектного підходу [5].

Моделі зрілості управління проектами визначаються як набір параметрів, що відповідають конкретному етапу розвитку проекту будь-якої організації. Вони формалізують схему й умови, за допомогою яких організація буде методично й цілеспрямовано досягати досконалості в управлінні проектами. Концепція зрілості управління проектами активно розвивається з 2001 року. У своїх роботах К. Грант і Дж. Пенніпакер відзначають про 30 моделей організаційної зрілості в диференційованих аспектах та стверджують про те, що продовжують з'являтися нові моделі зрілості проектного менеджменту, з-поміж яких є прості і дуже складні моделі. Дані моделі відрізняються коефіцієнтами оцінки поточного стану організації в області управління проектами і кількістю рівнів зрілості проекту. Проте ці моделі мають багато спільних рис, зокрема, поетапну концепцію переходу від нижчого рівня процесів зрілості управління проектами до вищого. Вищезазначена концепція передбачає постійне вдосконалення системи управління проектами, а моделі зрілості управління проектами включають знання таких інструментів управління. Вони врахову-

ють передачу кращого досвіду та розвиток персоналу, які орієнтовані на оптимізацію бізнес-процесів, а також формування єдиної методології розвитку управління проектами [6].

Наведемо найпоширеніші моделі оцінки зрілості організаційних проектів у міжнародній практиці:

− Модель зрілості управління проектами (PMMM/PM3), яка розроблена в 2002 році Х. Керцнером. Модель фокусується на стадії розробки практик управління проектами та складається з п'яти рівнів: рівень 1 – Загальна мова (початковий процес), 2 – Загальні процеси (повторюваний процес), 3 – Окрема методологія (визначений процес), 4 – Порівняльний аналіз (керований процес), 5 – Постійне вдосконалення (оптимізований процес). PM3 містить характеристики кожного рівня зрілості, описує можливі ризики та заходи, які необхідні для переходу з нижчого рівня на вищий. Модель передбачає кількісну оцінку певних значень з подальшим виявленням відповідності між сумою набраних балів і певним рівнем зрілості в управлінні проектом.

− Модель зрілості організаційного управління проектами (OPMMM/OPM3) − міжнародний стандарт, який розроблений у 2003 році Інститутом управління проектами (PMI). Він включає базу кращих практик, структуровану за трьома об'єктами управління (проект, програма, портфель проектів). OPM3 складається з таких взаємопов'язаних елементів: знання та досвід, які пов'язані з управлінням проектами та характеризують відповідні рівні організаційної зрілості; механізм оцінки рівня організаційної зрілості; шляхи підвищення рівня організаційної зрілості. Ця модель має на меті забезпечити безперервну оцінку зрілості за двома основними параметрами: один з них включає об'єкти управління та організаційні механізми, а інший – рівні зрілості (стандартизація, вимірювання, контроль і постійне вдосконалення). З одного боку, OPM3 дозволяє оцінити рівень зрілості управління проектами власної організації, а з іншого боку, використовувати базу найкращих практик як орієнтир для визначення поточного рівня та забезпечення подальшого розвитку [7].

− Модель зрілості управління портфелем, програмою та проектом (P3M3) була розроблена у 2003 році Державним департаментом з питань торговельної політики Великої Британії, перш за все для покращення індексу організацій державного сектору. Модель заснована на визначенні сильних і слабких сторін організації в семи сферах процесу: управлінський контроль, управління вигодами, фінансовий менеджмент, управління зацікавленими сторонами, управління ризиками, організаційне управління та управління ресурсами. P3M3 є складною і складається з трьох моделей: модель зрілості управління портфелем (PfM3); модель зрілості управління програмами (PgM3) і модель зрілості управління проектами (PjM3). Організація самостійно обирає один або декілька з них залежно від власних потреб. Крім того, кожна з цих трьох моделей визначає 5 рівнів зрілості: початковий процес, відтворюваний процес, визначений процес, керований процес і оптимізований процес. Кожен рівень зрілості складається з кількох атрибутів: спеціальні атрибути відносяться до конкретних областей процесу, загальні атрибути (планування, управління інформацією, навчання та розвиток) однакові для всіх. P3M3 передбачає, що перехід на новий рівень зрілості можливий лише за умови безпосередньої участі в розробці організаційного управління проектами [8].

− IPMA Delta® Model (Project Excellence Model) була розроблена в 2009 році Міжнародною асоціацією управління проектами (IPMA). Ця модель ґрунтується на міжнародних вимогах до компетентності спеціалістів (ключових виконавців – керівників проектів, програм і портфелів, учасників проектів, стейкхолдерів, адміністраторів тощо), проектів (фокус оцінки на результатах, методах, інструментах) та організацій (оцінка організаційної компетентності в управлінні проектами). IPMA Delta® визначає 5 рівнів зрілості: початковий (рівень 1), визначений (рівень 2), стандартизований (рівень 3), керований (рівень 4), оптимізований (рівень 5) [9]. Дослідження показують, що організації з високим рівнем зрілості управління проектами завершують проекти успішніше та ефективніше. В організаціях з низьким рівнем розвитку лише 39% проектів виконуються вчасно; 46% виконано за бюджетом; 56% відповідають початковому наміру чи бізнес-цілі [10-12]. Науковці визначають 4 рівні зрілості органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) (див. рис. 1).

Основою побудови системи управління проектами та програмами в зарубіжних країнах являються міжнародні та національні стандарти менеджменту, які узагальнюють досвід розвинутих країн, накопичений у розробці та реалізації проектів і програм. В Україні з 2005 року управління проектами в місцевому самоврядуванні здійснюється за методологією P2M. На сьогоднішній день методологія P2M використовується Міністерством фінансів України як стандарт для управління інноваційними проектами та програмами [13; 14].

Рівні зрілості органів місцевого самоврядування

1. Початковий – на цьому рівні зрілості ОМС не розуміються у сфері управління проектами, вони є мало обізнаними у даній сфері.

2. Базовий – на даному рівні зрілості ОМС використовують певні знання, проте є розуміння, що цього недостатньо, а рівень компетентності залишається невисоким, однак даний рівень відзначається як найважчий. Адже працівники мають самі зрозуміти, що наявних знань мало і потрібно братися за навчання, освоювати нові навички тощо.

3. Зрілість – на даному рівні зрілості ОМС свідомо володіють термінологією та методологією управління проектами, існує командна робота. Також, застосовуються різного роду схеми, наявні регламентації роботи та інструкції. Зазначено, що на цьому етапі теж існують труднощі, адже ті зміни, що приносять постійні покращення стають все менш помітними.

4. Розвиток і вдосконалення – на цьому рівні зрілості всі процеси є регламентованими та формалізованими. В команді є сертифіковані проектні менеджери/ки, існує проектний офіс (віртуальний/реальний). Відбувається наближення до проектно-орієнтованої діяльності.

Рис. 1. Рівні зрілості органів місцевого самоврядування

Джерело: сформовано автором на основі [5]

Пропонуємо органам місцевого самоврядування надати перевагу проектним методологіям, які показали свою ефективність та результативність, насамперед, PRINCE2, Scrum, Agile та MSP.

Методика PRINCE2 визначається як гнучкий метод управління проектом у контрольованих середовищах, який заснований на процесах, які допоможуть з більшою ефективністю успішно завершити проект. Оскільки від будь-якого проекту у зацікавлених сторін свої очікування: замовник чекає вигоди від реалізації кінцевого продукту, виконавець прогнозує та аналізує можливі труднощі, з якими йому належить зіткнутися у міру виконання проекту, та оцінка споживача на проведені зміни чи новий продукт, яка має виправдати очікування всіх учасників проекту. Дані інтереси та очікування об'єднані в методиці PRINCE2, яка автоматизує процес управління проектом відповідно до структурованого підходу та чітко визначених параметрів, описує процедури координації та нагляду за учасниками та діяльністю проекту, а також розставляє орієнтири для коригування проекту у разі відхилення від наміченого плану [15].

Управління проектами на основі методики PRINCE2 має два паралельні розділи, які називаються темами та процесами, де кожен розділений на сім окремих питань, і всі виконуються на основі дотримання семи принципів, які встановлюють загальні правила проектного управління та формують методологічну базу (див. рис. 2).

Методика PRINCE2 автоматично виконує перевірку на можливі відхилення проекту. У відповідно до структури методики PRINCE2 проект має складатися з: організованого та контрольованого початку; організованої та контрольованої основної частини; організованого та контрольованого завершення. Методика PRINCE2 складається з таких основних етапів: (див. рис. 3).

Отже, методика PRINCE2 визначається як продукт, який є універсальним та налаштованим, дозволяючи працювати проектній команді саме так, як того вимагає проектний комітет, а гнучкість методики робить її більш привабливою для динамічних організацій та проектів.

Методологія Scrum, Agile підходів заснована на емпіричній теорії управління процесом, де емпіризм стверджує, що прийняття рішень має грунтуватися на отриманому досвіді. На противагу класичному каскадному підходу, в основу Scrum, Agile підходів закладений ітеративний, інкрементальний підхід до планування і виконання проекту, для збільшення передбачуваності та контролю ризику. Кожна ітерація грунтується на трьох базових принципах методології Scrum та Agile: прозорість, спостереження та адаптація [16; 17].

Принцип прозорості означає, що всі аспекти процесу повинні бути однакові для всіх учасників, хто несе відповідальність за результат. При використанні Scrum, Agile підходів, передбачається постійний нагляд за

Принципи управління проектами на основі методики PRINCE2

1. Проект повинен мати бізнес-обґрунтування: бізнес-кейс є найважливішим документом проекту, який може видозмінюватися на кожному його етапі, щоб гарантувати життєздатність проекту.

2. Управління за потребою: регулярні збори, такі як щотижневі збори команди, є неефективними і не потрібними. Натомість менеджери груп складають робочі пакети членам групи, включаючи в них заплановані кінцеві результати з допусками за часом, якістю, бюджетом тощо.

3. Навчання кожному етапі: у процесі роботи над проектом ведеться журнал обліку з усіма процесами проведеними протягом роботи над проектом, де даний досвід аналізується і застосовується для покращення роботи над іншими проектами, щоб уникнути повторення допущених помилок.

4. Чіткий розподіл ролей та обов'язків: кожен учасник проекту повинен точно знати, за що він відповідає, і за що відповідають його колеги. Ролі методики PRINCE2 структуровані на чотирьох рівнях: програмний менеджмент, проектний комітет, проектний менеджер і учасник команди.

5. Поетапне планування роботи: проект поділений на окремі етапи з періодичним оглядом проведеної роботи з метою реєстрації в журналі результатів для підтвердження того, що проект знаходиться у правильному напрямку для реалізації поставлених завдань та цілей Замовника.

6. Управління якістю: команда проекту постійно відстежує якість продукту на відповідність вимогам Замовника за наміченим планом.

7. Адаптація проекту відповідно до вимог: PRINCE2 може бути скоригований відповідно до потреб кожного окремого проекту, змінюючи рівень контролю та планування, кількість залучених людей у відповідності до масштабу проекту.

Рис. 2. Принципи управління проектами на основі методики PRINCE2

Джерело: сформовано автором на основі [15]

процесом з боку кожного учасника, незалежно від ролі в команді. Якщо в процесі спостереження виявляються проблеми, що негативно впливають на кінцевий результат, забезпечуються дії для їх вирішення.

Scrum, Agile підходи являються каркасом розробки, з використанням якого люди можуть вирішувати новітні виклики та проблеми, створюючи при цьому кінцевий продукт швидко і якісно. Команді, що реалізує проект, ніщо не заважає регулярно перевіряти хід робіт і послідовно з'ясовувати: чи справляється вона з завданням, чи в потрібному напрямку рухається, створює чи саме те, що насправді хоче отримати замовник [18].

MSP – «управління успішними програмами». Дана методика містить 3 аспекти/концепції, які є ключовими і зображені у вигляді кіл: 1) потоки трансформації (внутрішнє), 2) області управління (середнє), 3) принципи (зовнішнє). Що стосується середнього кола, то воно містить в собі наступні структурні компоненти: бачення (опис майбутнього стану після того, як програму буде впроваджено), лідерство та залучення зацікавлених сторін, управління вигодами, розробка та імплементація цільової операційної моделі (отримуємо інформацію про бажаний майбутній стан ще на ранньому етапі), планування та контроль, економічне обґрунтування (поєднує в собі відомості про те, чи є програма бажаною, досяжною, життєздатною), управління ризиками та проблемами, управління та забезпечення якості (це про належну роботу всіх елементів програми), організація програми. Перевагою даної методики є те, що окрім опису основних структурних компонентів наводяться приклади того, як це може реалізовуватися на практиці. Якщо діяти у відповідності до даної методики, то організація може сформувати міцну структуру, швидко зреагувати на ризики (адже вони будуть прописані заздалегідь) [19].

Основні етапи методики PRINCE2

1. Запуск проекту: визначення складу групи проекту, складання та опис основних характеристик проекту, поділ його на етапи, формулювання кінцевої мети всього проекту;

2. Ініціювання проекту: опрацювання проекту у форматі бізнес-кейсу, надання отриманої важливої інформації та результатів керівній групі проекту;

3. Управління етапом реалізації проекту: на даному етапі важливе значення має те, у якому форматі буде затвердження та отримання пакетів із завданням, як керівній групі проекту доноситься інформація про досягнуті результати та обов'язкове проведення перевірок щодо необхідності вживання коригувальних заходів;

4. Управління межами етапів проекту: необхідно визначити те, що потрібно зробити до кінця етапу проекту та проведення аналізу виникнення можливих ризиків та змін у бізнес-кейсі.

5. Закриття проекту: заходи, які ще потрібно виконати наприкінці проекту, який формально оцінюється, і проводяться важливі заходи, як розбір проекту та визначення наступних дій.

Рис. 3. Основні етапи методики PRINCE2

Джерело: сформовано авторами на основі [15]

Методологія управління проектним циклом

Інтегрований підхід у розробці проектів і програм:
– забезпечує узгодженість цілей (національних, галузевих, регіональних, місцевих) і логічної структури проекту;
– асекурує план роботи з ресурсами і витратами за результатами;
– забезпечує план роботи з організаційною структурою виконавця проекту;
– асекурує план роботи та моніторинг;
– забезпечує об'єднання та координацію всіх інформаційних систем проекту в єдину систему і зв'язок усіх компонентів розробки та реалізації проекту з системою управління персоналом;
– має на меті запобігання відокремленню один від одного щодо окремих процесів: програмування, ідентифікація, формулювання, фінансування, реалізація, оцінка та аудит;
– повинен забезпечувати узгодженість процесів розробки продукту та процесів управління проектами.

Логічний і структурний підхід у розробці проектів і програм (LSA):
– забезпечує аналітичний процес і набір інструментів, що використовуються в плануванні, управлінні, моніторингу та оцінці проекту;
– забезпечує набір взаємопов’язаних концепцій, які використовуються як частина ітераційного процесу для полегшення структурованого та систематичного аналізу проекту чи програми, що складається з двох фаз – аналізу та планування.

Рис. 4. Методологія управління проектним циклом

Джерело: сформовано авторами на основі [14]

Досліджуючи методологічні аспекти управління проектами в місцевому самоврядуванні, дослідники відзначають, що однією з фундаментальних тенденцій є перехід від традиційних практик управління проектами до управління проектним циклом. В ООН, Європейській комісії, Світовому банку, Європейському банку реконструкції та розвитку та інших установах міжнародної технічної допомоги для забезпечення ефективного досягнення цілей проектів і програм при їх розробці та реалізації використовують методологію управління проектним циклом на основі інтегрованого та логіко-структурного підходів (див. рис. 4) [13; 14].

Відповідно до цієї методології процеси управління проектами утворюють проектний цикл із шести етапів: програмування; ідентифікація; розробка; фінансування; впровадження; оцінка та аудит. Така методологія може чітко відображати цілі, завдання та результати проекту з одночасною мінімізацією ризиків, а також забезпечує відповідність національних, галузевих, регіональних та місцевих стратегічних пріоритетів стратегії; детальний розбір проблем; планування, таргетування тощо.

Аналіз наукових досягнень дозволяє зробити висновок про те, що існує загальносвітова тенденція переходу від управління індивідуальними проектами до управління портфелем проектів або програмою. Управління портфелем проектів (програми) реалізації масштабних проектів державного значення надає такі можливості: спрямовувати обмежені ресурси на проекти, найбільш важливі для досягнення цілей соціально-економічного розвитку міста, регіону, країни; аналізувати показники ефективності та вартості проектів протягом усього життєвого циклу з метою прийняття рішення про введення нових проектів у портфель або закриття збиткових та неефективних проектів; виявляти та видаляти неперспективні та дублюючі проекти [14].

Висновки. Враховуючи результати дослідження, можемо підсумувати, що через сучасні кондиції існує нагальна та об'єктивна потреба у більш детальному та ґрунтовному дослідженні сучасного стану впровадження практик управління проектами у новостворених територіальних одиницях, а також у вивченні проблем, з якими стикаються спеціалісти органів місцевого самоврядування. Одним з варіантів вирішення даної проблеми є використання методологій PRINCE2, Scrum, Agile та MSP, які поєднують в собі принципи наукової організації праці, бережливого менеджменту і особливості реалізації проектів.

Ключовим фактором успішної реалізації проекту є ефективна командна робота спеціалісти органів місцевого самоврядування. Ефективність даних методологій обумовлена високим рівнем адаптації їх до умов роботи організацій різних сфер діяльності, простотою впровадження і високим ступенем інкорпорації всіх членів команди в процес роботи. Учасники проекту повинні повністю усвідомлювати ризики і наслідки, які вони можуть нести позитивні чи негативні, і вміти керувати ними чи пом'якшувати їх найбільш ефективним способом.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені авторами та запропоновані в статті, можуть бути використані для застосування теоретичних знань про управління проектами в місцевому самоврядуванні. Перспективним напрямом подальших досліджень з даної проблематики являються шляхи удосконалення методичної та практичної діяльності державних і неурядових структур, а також усіх зацікавлених сторін, залучених до проектного менеджменту, що представляє як наукову, так і прикладну цінність та розробка оптимальної методики, що дозволить у короткий термін та з мінімальними витратами запровадити специфічну методологію для оцінки ризиків у проектному менеджменті органів місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kostyukevich R. Project Management in the Strategic Planning System of United Territorial Communities. *Management of Development of Complex Systems.* 2016. Issue 26. P. 74–82.

2. Borodina O. A. Theoretical Aspects of Strategic Planning in Decentralization. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property: Collection of Scientific Papers.* 2016. Issue 14. P. 104–111.

3. Danko Y. I., Medvid V. Yu., Koblianska I. I., Bliumska-Danko K.V. Project management practices in the newly established territorial units of Ukraine. *International Journal of Economics and Management Systems,* 2021, 6, 96–103.

4. Ушакова А. С., Шаров Ю. П. Вимірювання й оцінювання проектних компетентностей членів об'єднаних територіальних громад. *Державне управління та місцеве самоврядування.* Дніпро, 2018. Вип. 3(38). С.164–169.

5. Безуглий Д. Г., Шаров Ю. П. Підхід до оцінювання рівня проектної зрілості органів місцевого самоврядування. *Аспекти публічного управління.* 2015. № 11-12. С. 89–97.

6. Grant K. P., Pennypacker J. S. Project management maturity: an assessment of project management capabilities among and between selected industries. *IEEE Transactions on Engineering Management,* 2006, 53(1), 59–68.

7. PMI. Organizational Project Management Maturity Model (OPM3®). Third Edition. Knowledge Foundation. Newtown Square, PA : Project Management Institute (PMI), 205. 2013.

8. Niema O. Implementation of project management maturity model to improve the efficiency of activity of local self-governments. Society. *Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference.* May 28th-29th, 2021. Vol. VI. P. 439–448.

9. Bushuyev S., Wagner R. IPMA Delta® and IPMA Organisational Competence Baseline (OCB): new approaches in the field of project management maturity. *International Journal of Managing Projects in Business.* 2014. Vol. 7, 2, 1–12.

10. Backlund F., Choronner D., Sundqvist E. Project Management Maturity Models – A Critical Review. A case study within Swedish engineering and construction organizations. 27th IPMA World Congress. *Procedia – Social and Behavioral Sciences,* 2014, 119, 837–846. DOI: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.03.094

11. PMI. Pulse of the Profession®: Success in Disruptive Times. 10th Global Project Management Survey. Newtown Square, PA : Project Management Institute (PMI), 9. 2018.

12. PMI. Pulse of the Profession®: Ahead of the Curve: Forging a Future – Focused Culture. Report. Newtown Square, PA: Project Management Institute (PMI), 5. 2020.

13. Чемерис А. Розроблення та управління проектами у публічній сфері: європейський вимір для України. Практичний посібник / [Чемерис А.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. 80 с.

14. Liubchenko N. Projects management in the formation of a new model of education management of the combined territorial communities under the conditions of decentralization of power in Ukraine: definitions and aptness of implementation. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools.* 2018. Vol. 28. P. 80–85. DOI: 10.33531/farplss.2018.4.15

15. Mousaei M., Javdani Gandomani T. A New Project Risk Management Model based on Scrum Framework and Prince2 Methodology. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications.* 2018. Vol. 9. DOI: 10.14569/IJACSA.2018.090461

16. Kozlovskyi S. The System Dynamic Model of the Labor Migrant Policy in Economic Growth Affected by COVID-19. *Global Journal of Environmental Science and Management.* 2020. Vol. 6 (Special Issue). P. 95–106.

17. Kuzheliev M., Zherlitsyn D., Rekunenko I., Nechyporenko A., Nemsadze G. The impact of inflation targeting on macroeconomic indicators in Ukraine. Banks and Bank Systems. 2020. 15(2). P. 94–104.

18. Інноваційна модернізація менеджменту в умовах глобальної нестабільності : монографія / за заг. ред. А. Ю. Горбового; Ун-т державної фіскальної служби України. Ірпінь-Білосток, 2018. 305 с.

19. Євдокимова А. В., Кравченко І. О., Баранов А. В., Кубрак О. М. Проектні методології в органах місцевого самоврядування. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка.* 2022. № 2. С. 175−180. DOI: 10.21272/1817-9215.2022.2-21

REFERENCES:

1. Kostyukevich, R. (2016). Project Management in the Strategic Planning System of United Territorial Communities. *Management of Development of Complex Systems,* issue 26, pp. 74–82.

2. Borodina, O. A. (2016). Theoretical Aspects of Strategic Planning in Decentralization. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property: Collection of Scientific Papers*, issue 14, pp. 104–111.

3. Danko, Y. I., Medvid, V. Yu., Koblianska, I. I., Bliumska-Danko, K.V. (2021). Project management practices in the newly established territorial units of Ukraine. *International Journal of Economics and Management Systems,* vol. 6, pp. 96–103.

4. Ushakova, A. S., Sharov, Yu. P. (2018). Vymiriuvannia y otsiniuvannia proektnykh kompetentnostei chleniv obiednanykh terytorialnykh hromad. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Dnipro*, vol. 3(38), pp. 164–169.

5. Bezuhlyi, D. H., Sharov, Yu. P. (2015). Pidkhid do otsiniuvannia rivnia proektnoi zrilosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. *Aspekty publichnoho upravlinnia*. vol. 11-12, pp. 89–97.

6. Grant, K. P., & Pennypacker, J. S. (2006). Project management maturity: an assessment of project management capabilities among and between selected industries. *IEEE Transactions on Engineering Management,* vol. 53(1), pp. 59–68.

7. PMI. (2013). Organizational Project Management Maturity Model (OPM3®).Third Edition. Knowledge Foundation. Newtown Square, PA: Project Management Institute (PMI), 205.

8. Niema, O. (2021, May 28th-29th). Implementation of project management maturity model to improve the efficiency of activity of local self-governments. Society. *Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, vol. VI, pp. 439–448.

9. Bushuyev, S., & Wagner, R. (2014). IPMA Delta® and IPMA Organisational Competence Baseline (OCB): new approaches in the field of project management maturity. International Journal of Managing Projects in Business, vol. 7, 2, pp. 1–12.

10. Backlund, F., Choronner, D., & Sundqvist, E. (2014). Project Management Maturity Models – A Critical Review. A case study within Swedish engineering and construction organizations. 27th IPMA World Congress. *Procedia – Social and Behavioral Sciences,* vol. 119, pp. 837–846. DOI: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.03.094

11. PMI. (2018). Pulse of the Profession®: Success in Disruptive Times. 10th Global Project Management Survey. Newtown Square, PA: Project Management Institute (PMI), 9.

12. PMI. (2020). Pulse of the Profession®: Ahead of the Curve: Forging a Future – Focused Culture. Report. Newtown Square, PA: Project Management Institute (PMI), 5.

13. Chemerys, A. (2012). Rozroblennia ta upravlinnia proektamy u publichnii sferi: yevropeiskyi vymir dlia Ukrainy. Praktychnyi posibnyk / Shveitsarsko-ukrainskyi proekt "Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini – DESPRO". Kyiv: TOV "Sofiia-A", 80 p.

14. Liubchenko, N. (2018). Projects management in the formation of a new model of education management of the combined territorial communities under the conditions of decentralization of power in Ukraine: definitions and aptness of implementation. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, vol. 28, pp. 80–85. DOI: 10.33531/farplss.2018.4.15

15. Mousaei, M., Javdani Gandomani, T. (2018). A New Project Risk Management Model based on Scrum Framework and Prince2 Methodology. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, vol. 9. DOI: 10.14569/IJACSA.2018.090461

16. Kozlovskyi, S. (2020). The System Dynamic Model of the Labor Migrant Policy in Economic Growth Affected by COVID-19. *Global Journal of Environmental Science and Management*, vol. 6 (Special Issue), pp. 95–106.

17. Kuzheliev, M., Zherlitsyn, D., Rekunenko, I., Nechyporenko, A., Nemsadze, G. (2020). The impact of inflation targeting on macroeconomic indicators in Ukraine. *Banks and Bank Systems,* 15(2), pp. 94–104.

18. Horbovyi, A. Yu. (2018). Innovatsiina modernizatsiia menedzhmentu v umovakh hlobalnoi nestabilnosti. Un-t derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy. Irpin-Bilostok, 305 p.

19. Ievdokymova, A. V., Kravchenko, I. O., Baranov, A. V., Kubrak, O. M. (2022). Proektni metodolohii v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Ekonomika.* vol. 2, pp. 175−180. DOI: 10.21272/1817-9215.2022.2-21

УДК 351
JEL H71

Бурик Зоряна Михайлівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування. **Попроцький Олександр Павлович,** доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі. **Управління проектами в місцевому самоврядуванні.**

В процесі дослідження встановлено, що використання проектів в місцевому самоврядуванні як інструменту реалізації стратегічних цілей розвитку територіальних громад дозволяє залучати додаткові ресурси та реалізувати низку проектів для реалізації стратегічних ініціатив, однак проектну діяльність органів місцевого самоврядування не можна вважати ефективною чи такою, що повністю відповідає вимогам сьогодення. З'ясовано, що основою побудови системи управління проектами та програмами в зарубіжних країнах являються міжнародні та національні стандарти менеджменту, які узагальнюють досвід розвинутих країн, накопичений у розробці та реалізації проектів і програм. Визначено, що однією з фундаментальних тенденцій є перехід від традиційних практик управління проектами до управління проектним циклом в місцевому самоврядуванні. Встановлено, що існує загальносвітова тенденція переходу від управління індивідуальними проектами до управління портфелем проектів або програмою.

Ключові слова: управління, проекти, модель, методика, місцеве самоврядування.

UDC 351
JEL H71

Zoryana Buryk, Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration. **Oleksandr Poprotskyy,** Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav. **Project management in local self-government.**

Due to modern conditions, the importance of implementing a project approach in the management processes of local self-government bodies is growing, which will allow not only to facilitate a quick response to legislative changes, but also to effectively form and implement a territorial community development strategy. Local governments tend to run several projects simultaneously, so project portfolio management is a key competency for flexible adaptation to environmental changes. Since project activity is carried out under conditions of uncertainty, knowledge of the basics of project management is necessary in the professional activity of public managers. In this regard, a review of existing approaches to project management in local self-government is quite relevant and necessary in modern conditions. The topic of project management research in local self-government is studied by a small number of scientists. In this context, the author sets a task – to analyze approaches to project management in local self-government. In the process of research, it was established that the use of projects in local self-government as a tool for implementing strategic goals for the development of territorial communities allows to attract additional resources and implement a number of projects for the implementation of strategic initiatives, however, the project activities of local self-government bodies cannot be considered effective or fully meet the requirements of today. It was found that the basis of the construction of the project and program management system in foreign countries are international and national management standards, which summarize the experience of developed countries accumulated

in the development and implementation of projects and programs. It was found that the most common models for assessing the maturity of organizational projects in international practice are the project management maturity model (PMMM/PM3), the organizational project management maturity model (OPMMM/OPM3), the portfolio, program and project management maturity model (P3M3), the IPMA Delta® Model (Project Excellence Model). We suggest that local self-government bodies give preference to project methodologies that have shown their effectiveness and efficiency, primarily PRINCE2, Scrum, Agile and MSP. It was determined that one of the fundamental trends is the transition from traditional project management practices to project cycle management in local self-government. It has been found that in order to ensure the effective achievement of the goals of projects and programs during their development and implementation, the project cycle management methodology based on integrated and logical-structural approaches is used. It has been established that there is a worldwide trend of transition from the management of individual projects to the management of a portfolio of projects or a program. It was determined that the management of the portfolio of projects (programs) for the implementation of large-scale projects of state importance provides the following opportunities: to direct limited resources to projects that are most important for achieving the goals of socio-economic development of the city, region, and country; to analyze indicators of efficiency and cost of projects throughout the entire life cycle in order to make a decision on introducing new projects into the portfolio or closing unprofitable and inefficient projects; identify and delete unpromising and duplicate projects. Conclusions and suggestions developed by the author and proposed in the article can be used for: application of theoretical knowledge about project management in local self-government. A promising direction of further research on this issue is ways of improving the methodological and practical activities of state and non-governmental structures, as well as all interested parties involved in project management, which represents both scientific and applied value, and the development of optimal methods that will allow in a short time and with minimal costs, introduce a specific methodology for risk assessment in the project management of local self-government bodies.

Key words: management, projects, model, method, Local Government.

УДК 339.187:631.147(477) DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2807
JEL M31

МАРКЕТИНГ ДОСТУПНОСТІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ВТОРИННОЇ ТА СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ЛАНКИ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Матвіїв Василь Володимирович*, здобувач наукового ступеня доктора філософії кафедри маркетингу Хмельницький національний університет

**ORCID 0000-0001-6832-312X*

© Матвіїв В.В., 2022

Стаття отримана редакцією 02.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 02.12.2022

Вступ. Реформування вторинної та третинної ланки медичних послуг стало продовженням розпочатої урядом реформи в медичній системі, що мала на меті покращити існуючу систему фінансування в системі охорони здоров'я. Згідно з основними етапами здійснення медичної реформи, з 1 квітня 2020 року відбулося реформування закладів охорони здоров'я, які надають вторинну та спеціалізовану медичну допомогу, в яких працюють вузькопрофільні медичні спеціалісти. Це дало змогу медичним спеціалістам міських та районних закладів охорони здоров'я надавати спеціалізовану (вторинну) медичну допомогу, а медикам обласних закладів охорони здоров'ям і спеціалізованих медичних центрів – високоспеціалізовану (третинну) медичну допомогу для населення.

Реформа вторинної (і третинної) ланки медичних послуг сприяла зміні методики фінансування безкоштовних пакетів медичних послуг, де кожен заклад охорони здоров'я (поліклініка чи лікарня) опирався на перелік відповідних медичних послуг, які надавав пацієнтам в попередні роки, зокрема до початку реформування системи охорони здоров'я.

Враховуючи всі ці фактори, вважаємо, що погляди пацієнтів значною мірою впливають на стратегію реформування системи охорони здоров'я, тому їх маркетинговий аналіз допоможе отримати більш реалістичну оцінку змін, проаналізувати їх результативність й ефективність.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Проблема доступності пацієнтів до вторинної та третинної ланки медичних послуг вже стала предметом дослідження багатьох зарубіжних науковців. Однак, слід зауважити, що серед багатьох досліджень, опублікованих в європейських та американських виданнях, які індексуються в провідних наукометричних базах, є дуже мало наукових праць, в яких глибоко й вузькопрофільно проаналізовано рівень доступності пацієнтів до вторинної (спеціалізованої) чи третинної (високоспеціалізованої) ланки медичних послуг, натомість окреслено лише окремі аспекти проблеми доступності пацієнтів до медичних послуг. Так, китайські вчені (Wang at el, 2020), досліджуючи рівень доступності пацієнтів до клінік в Пекіні, в результаті спостережень виявили, що доступність пацієнтів до медичних закладів з передмість до госпіталів є набагато ефективнішою, аніж з периферії міста до центру, оскільки в передмісті є лікувальні заклади, де пацієнти можуть отримати відповідні медичні послуги [1]. Індійські науковці (Prinja et al., 2020), оцінюючи в своєму дослідженні стан доступу пацієнтів до закладів вторинної медичної допомоги (поліклінік і центральних лікарень), дійшли висновку, що відбулося зростання вартості медичних послуг в державних закладах охорони здоров'я за останнє десятиріччя більш як вчетверо, що відповідно й ускладнює отримання медичної допомоги для багатьох громадян [2]. Американські вчені з Університету штату Мічиган (Delamater et al., 2020), досліджуючи проблему географічної доступності медичних послуг, з'ясували, що у процесі аналізу географічної доступності населення до госпіталів необхідно бути обережним у використанні різних методів досліджень, адже, метод растрових зображень вказував, що більшість населення і територій знаходять-

ся з обмеженим доступом до лікарень, тому вони запропонували державним діячам в галузі охорони здоров'я брати до уваги метод мережевих зображень, який виявився більш точним й значно інформативнішим [3]. Німецькі дослідники (Augurzky et al., 2013) вказують на великі регіональні відмінності щодо використання стаціонарних послуг, які надають лікарні. Згідно з проведеними розрахунками різниця між регіонами становила близько 38 відсотків щодо рівня госпіталізації на душу населення. Причиною є те, що в інших регіонах країни медичні потреби в громадян були іншого характеру, не вимагали госпіталізації в стаціонарні відділення лікарень, а також в деяких випадках існувала взаємозамінність стаціонарного лікування амбулаторним [4]. Інші ліванські дослідники (Chaiban et al., 2022) встановили, що пацієнти, які хворіють хронічними захворюваннями, під час пандемії відчули певні бар'єри доступу до вторинних медичних послуг медичної допомоги, відтак, на основі проведеного дослідження автори наголошують, що урядом для усунення даних бар'єрів мають бути вироблені та прийняті законодавчі норми, які сприяли б доступності певній категорії пацієнтів до медичної допомоги [5].

Здійснюючи аналіз вітчизняних досліджень проблеми доступності медичних послуг, слід відзначити їх незначну кількість та поверхневий, узагальнюючий характер. Зрештою доступність медичних послуг стала предметом дослідження декількох вітчизняних вчених. Так, Л. Бондарева окреслила поняття доступності медичної послуги, охарактеризувала основні параметри цього феномену [6]. О. Соловйова виокремила правові, організаційні, економічні та інформаційні складники доступності медичної допомоги [7]. О. Мельниченко та В. Огнєв встановили певну залежність доступності медичних послуг від рівня життя окремих верств населення, запропонували розвивати соціальні програми доступності [8]. Дослідники М. Пасько [9], Л. Мазепа [10], Є. Лисенко [11], Т. Жибер [12], О. Корнілова [13], проаналізували загальні аспекти доступності надання медичної допомоги в умовах сучасного ринку послуг.

Отже, можемо констатувати, що незначний ступінь дослідження порушеної проблеми як в зарубіжних, так у вітчизняних наукових школах створює значні прогалини в даній царині, а отже, актуалізує її дослідження в сучасний період реформування системи охорони здоров'я в Україні. Так, проблема доступності до медичних послуг вторинної та третинної ланки медичних послуг потребує додаткового аналізу на основі нових джерел і новітніх наукових досліджень, вибору та узагальнення методів дослідження маркетингової оцінки пацієнтами доступності до вторинної та третинної ланки медичної допомоги. Це, в свою чергу, дозволить оцінити реальний стан проблеми, здійснити обґрунтування перспектив розвитку доступності медичних послуг вторинної ланки для багатьох верств населення. Зважаючи на це вважаємо за необхідне зосередитись на маркетинговому аналізі основних рівнів доступності системи охорони здоров'я.

Мета статті – здійснення маркетингового аналізу доступності медичних послуг вторинної (спеціалізованої) і третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги.

Основний матеріал і результати. Важливим чинником серед основних аспектів надання медичної допомоги є доступність медичних послуг та їх оцінка за основними критеріями.

Так, щодо критеріїв доступності медичних послуг, які надавалися лікарями первинної медичної допомоги, нами здійснено аналіз за трьома основними їх видами: якість надання медичних послуг для населення, фінансова доступність медичних послуг та територіальна або часова доступність медичних послуг

Важливим, є рівень оцінки основних видів доступності населення до медичних послуг, які надаються пацієнтам вузькими медичними спеціалістами у поліклініці або в лікарні у 2019–2020 роках (у стаціонарному відділенні) (таблиця 1).

Як відомо, серед основних змін, які відбулися у медичній системі – це розтягнення в «часовому відрізку» реформування первинної і вторинної ланки, що створило дисбаланс у заробітній платі між лікарями первинної ланки та вторинної і третинної ланки.

Так, у 2019 році зважаючи на однаковий стаж і категорію лікаря, лікарі вторинної ланки отримували в п'ять разів менший рівень заробітної плати незважаючи на значний обсяг і навантаження, яке було покладено них як фахівців.

Дані дисбаланси у рівні оплати праці, створювали невдоволення серед лікарів вузького профілю, а також і в середнього медичного персоналу, які очікували також позитивних змін від здійснених реформ.

Частка респондентів, які дали відповідь, що рівень якості надання медичних послуг, які надають вузькі спеціалісти в поліклініці покращився в 2019 році становив 6,9 відсотки, а у 2020 році – відповідно частка респондентів, які позитивно відповіли на дане питання знизилася до 4,7 відсотки.

Велика частина респондентів дала відповідь, що рівень якості медичних послуг у вузьких спеціалістів в поліклініці погіршився, і даний показник у 2019 році становив – 17,2 відсотки, а у 2020 році –

Таблиця 1

Динаміка зміни основних видів доступності медичних послуг для населення у вузьких спеціалістів в поліклініці та в лікарні (у стаціонарному відділенні) у 2019–2020 роках

(у відсотках)

	Види доступності медичних послуг	Роки	Зміни відбулися в сторону		
			Покращення надання медичних послуг	Погіршення надання медичних послуг	Не змінилося надання медичних послуг
Вузькі спеціалісти в поліклініці	Якість надання медичних послуг	2019	6,9	17,2	75,9
		2020	4,7	14,2	81,1
	Фінансова доступність медичних послуг	2019	3,3	27,3	69,4
		2020	2,2	20,8	77,0
	Територіальна або часова доступність медичних послуг	2019	3,4	14,4	82,2
		2020	2,6	13,7	83,7
Вузькі спеціалісти в лікарні (лікування в стаціонарному відділенні)	Якість надання медичних послуг	2019	6,9	17,4	75,6
		2020	4,1	14,0	81,8
	Фінансова доступність медичних послуг	2019	3,1	29,3	67,7
		2020	1,6	20,7	77,7
	Територіальна або часова доступність медичних послуг	2019	2,6	11,7	85,7
		2020	1,3	9,9	88,8

Джерело: [14; 15]

14,2 відсотки. І левова частка респондентів дала відповідь, що якість послуг не змінилася за звітній період тобто за період, який в них брали опитування і у 2019 році частка серед респондентів становила 75,9 відсотків, а у 2020 році – 81,1 відсоток.

Таким чином, населення дало об'єктивно оцінку щодо змін в якості надання медичних послуг, які воно відчуло маючи нагоду побувати в якості пацієнтів до вузькопрофільних спеціалістів в поліклініці.

Щодо фінансової доступності медичних послуг то в даному випадку значно менший рівень відповіді серед населення, яке вважає, що даний показник при відвідуванні до вузькопрофільного лікаря за останні роки покращився.

Свідченням даного факту є показники, а саме у 2019 році даний показник серед респондентів становив – 3,3 відсотки, а у 2020 році – 2,2 відсотки.

Відносно негативну оцінку дали респонденти щодо рівня погіршення фінансової доступності медичних послуг. Серед тих респондентів, які відповіли, що серед усіх змін відбулися зміни погіршення фінансової доступності у 2019 році становили – 27,3 відсотки респондентів, у 2020 році – 20,8 відсотків. Цікавим фактом є те, що серед усієї кількості респондентів, які відповідали на дане питання тільки 69,4 відсотків і 77,0 відсотків відповіли, що якість фінансової доступності медичних послуг не змінилася.

Вищезгадувані факти щодо даного виду доступності медичних послуг в певній мірі демонструють рівень фінансових можливостей населення отримати медичну допомогу, яка є платною і вимагає додаткових витрат, а особливо коли направлення пацієнт отримав від сімейного до вузькопрофільного медичного спеціаліста, де відповідно згідно протоколу лікування лікар змушений виписати лікарські засоби, які пацієнт через брак фінансових ресурсів не має змоги придбати.

Наступним видом доступності медичних послуг є територіальна або часова доступність, яка як відомо в певній мірі демонструє можливість пацієнта швидко та своєчасно добратися в поліклініку на обстеження до лікарів вузького профілю і отримати у них своєчасну та необхідну медичну допомогу.

Згідно оцінки респондентів, які дали відповідь, покращення доступності медичних послуг у 2019 році становило – 3,4 відсотки від усіх респондентів, а у 2020 році – 2,6 відсотки респондентів.

Інші ж респонденти відповіли, що відбулося погіршення якості надання медичних послуг, і їх частка у 2019 році становила 14,4 відсотки, а у 2020 році 13,7 відсотків.

Слід відмітити, що левова частка респондентів відповіла, що рівень територіальної або часової доступності пацієнтів не змінився. Так, у 2019 році частка даних респондентів становила 82,2 відсотки, а у 2020 році – 83,7 відсотки.

Тобто таким чином, бачимо ситуацію при якій думки респондентів сходяться на тій позиції, що загалом немає значних змін щодо територіальної доступності до поліклінік, оскільки як пацієнти великих міст, так и малих міст і сіл при виниклій потребі в медичній допомозі

Щодо змін доступності медичних послуг для людей, які перебували на лікуванні в стаціонарному відділенні лікарняному закладі (госпіталі) то слід звернути увагу на той факт, що більшість респондентів не є задоволені якістю медичної допомоги, яка надавалася закладами охорони здоров'я для пацієнтів, що знаходилися на лікуванні в стаціонарі.

Свідченням цього є те, що більшість респондентів відповіли, що серед них покращення у 2019 році відчули 6,9 відсотки серед усіх опитаних, які відчули покращення якості надання медичних послуг, у 2020 році частка респондентів становила 4,1 відсотки, що у відсотковому відношенні становить помітне зменшення частки респондентів, які вважали, що відбулося зміни в системі охорони здоров'я пов'язані з покращенням якості надання медичних послуг.

Цікава тенденція є характерною в тому, що шоста частина респондентів дала відповідь, що якість наданих медичних послуг в лікувальних закладах у стаціонарних відділеннях погіршилась. Так, у 2019 році 17,4 відсотки серед опитаних респондентів дали відповідь щодо змін в сторону погіршення якості надання медичних послуг закладами охорони здоров'я для пацієнтів у лікарні, які були госпіталізовані в стаціонарі, а у 2020 році даний показник знизився до 14,0 відсотки

Проте очевидним є той факт, що зросла кількість серед респондентів осіб, які відповіли, що якість наданих медичних послуги не змінилася, і у відсотковому співвідношенні частка респондентів становила у 2019 році – 75,6 відсотків, а у 2020 році – 81,8 відсотки.

Важливо відмітити, що респонденти, які відповідали щодо рівня фінансової доступності медичних закладів у яких пацієнти отримують змогу перебувати на стаціонарному лікуванні то у 2019 році їх частка становила 3,1 відсоток у 2019 році, а у 2020 році – 1,6 відсотки.

Важливим фактором є те, що третя частина серед усіх респондентів вважає, що рівень фінансової доступності у лікарнях (у яких є стаціонарне лікування) погіршилася і у 2019 році частка даних респондентів становила 29,3 відсотки. Дещо менша частка респондентів уже в звітному 2020 році дала позитивну відповідь щодо погіршення фінансової доступності медичних послуг в лікарні цей показник становив 20,7 відсотки.

Цей факт щодо погіршення фінансової доступності медичних послуг є цілком очевидним, свідченням є те, що більшість населення відчуло непомірне зростання цін на лікарські засоби (більшість з яких зазвичай не входять в програму «Доступні ліки»), і за власний кошт змушені оплачувати вартість лікування, яке з кожним роком через зростання цін на медикаменти, особливо імпортні, дорожчає.

Тому дана закономірність щодо зменшення фінансової доступності медичних послуг в лікарні для пацієнтів, які є скеровані сімейним лікарем з різних причин на одержання амбулаторної спеціалізованої медичної допомоги чи госпіталізації до лікарняного закладу є абсолютно виправданою, оскільки населення відчуває помітне збільшення у грошовому виразі вартості лікування у медичних закладах.

Ці обставини не дають можливості отримати невідкладну медичну допомогу при гострій потребі, оскільки знаючи вартість лікування, респонденти не завжди через фінансові труднощі мають можливість її своєчасно отримати.

Також серед респондентів значна частка відповіла, що фінансова доступність медичних послуг не змінилася. У 2019 році їх частка становила 67,7 відсотків від загальної кількості усіх опитаних, у 2020 році їх частка зросла до 77,7 відсотків.

Щодо змін рівня територіальної або часової доступності то дуже незначна частка респондентів відмітила, що рівень територіальної доступності медичних послуг покращився за останні два роки. У 2019 році частка даних відповідей становила 2,6 відсотки від усієї кількості опитаних респондентів, у 2020 році відповідно зменшилася до 1,3 відсотки.

Результати даних опитувань свідчать про низький рівень територіальної доступності щодо добирання населення до лікарняних закладів і респонденти засвідчили низький рівень даного показника.

Рівень погіршення даного показника оцінили 11,7 відсотки респондентів у 2019 році, а у 2020 році даний показник дещо зріс до 9,9 відсотки.

І, загалом, у 2019 році 85,7 відсотки респондентів відповіли, що рівень територіальної доступності медичних послуг не змінилися, а у 2020 році відсоток серед опитуваних респондентів зріс до 88,8.

Таким чином, бачимо, що реформування в медичній сфері внесло певні зміни щодо оцінювання респондентами змін, які відбулися за останні роки, а втілення реформ, загалом дає уявлення про недоліки, які потрібно вирішувати на муніципальному та загальнодержавному рівні.

Щодо основних аспектів доступності медичних послуг, яка надавалися вузькопрофільними лікарями в поліклініці та в лікарні представлено в таблиця 2.

Таблиця 2

Аспекти поліпшення погіршення рівнів доступності медичної послуг, яка надавалася вузькопрофільними лікарями в поліклініці та в лікарні (в стаціонарі) (за останні 12 місяців) у 2020 році

(у відсотках)

	Вузькопрофільні спеціалісти в поліклініці		Вузькопрофільні спеціалісти в лікарні	
	Покращення	Погіршення	Покращення	Погіршення
Якість медичних послуг				
Ставлення до пацієнтів з боку лікарів, медичного персоналу	50,6	44,6	50,6	44,6
Професіоналізм лікарів	31,9	52,7	31,9	52,7
Ефективність (результативність) лікування	38,6	64,0	38,6	64,0
Умови, в яких надається медична допомога (ремонт, чистота приміщень, у тому числі санвузлів)	34,7	23,5	34,7	23,5
Фінансова доступність медичних послуг				
Можливість придбати чи отримати ліки відповідно до призначення лікаря	35,9	60,8	45,9	59,9
Спроможність отримання лікування, включаючи консультацію, діагностичні та лабораторні обстеження, лікувальні процедури	65,7	63,8	60,3	64,3
Наявність обладнання в закладі й можливість отримати медичні послуги з його використанням	34,1	35,2	34,7	38,9
Територіальна або часова доступність медичних послуг				
Можливість вибору лікаря	48,0	26,7	46,0	21,7
Тривалість очікування лікаря	25,7	47,4	33,5	39,3
Графік прийому лікаря	34,1	37,1	31,3	33,2
Можливість запису заздалегідь на прийом до лікаря на потрібний час	57,7	47,7	45,5	37,7
Територіальна зручність розміщення медичного закладу та сполучення з ним	21,4	50,1	25,4	55,6

Джерело: [14; 15]

Згідно із наведеними даними в таблиці, цікавим виявився факт, що респонденти якісний показник доступності медичних послуг оцінили майже однаково як вузькопрофільних лікарів у поліклініках, так лікарів, які надають допомогу у лікуванні населенню у медичних госпіталях.

Важливим, що думки 50,6 відсотків респондентів сходяться в тому, що серед умов покращення якості надання медичних послуг в поліклініках і в госпіталях є показник покращення ставлення до пацієнтів з боку лікарів та медичного персоналу як спеціалістів вузького профілю в поліклініці, так і в лікарнях

Другим аспектом покращення якості надання доступних медичних послуг, у вузькопрофільних спеціалістів за оцінкою респондентів є ефективність (результативність) лікування, де частка респондентів, які висловилися, що відбулося покращення даного показника становить 38,6 відсотків.

Наступним аспектом, який згідно тверджень респондентів за останні 12 місяців 2020 року сприяв покращенню доступності медичних послуг – це умови, в яких надається медична допомога (ремонт, чистота приміщень, у тому числі санвузлів).

Більше третини серед опитаних респондентів – (34,7 відсотків) дала відповідь, що рівень умов перебування для пацієнтів у поліклініках та медичних закладах у яких населення лікується в стаціонарних відділеннях покращився за останні 12 місяців 2020 року.

Зважаючи на те, що деякі громадяни нашої держави відчула позитивні зміни в якості надання медичних послуг, існує значна частка серед респондентів, які дала відповідь, що зміни відбулися в сторону погіршення якості медичних послуг.

В першу чергу до основних причин через які відбулися погіршення якості наданих медичних послуг – погіршення ефективності (результативності) лікування в закладах охорони здоров'я. Так, біля дві третіх респондентів відповіли, що у 2020 році відбулося погіршення ефективності (результативності) лікування як в поліклініці, так і в госпіталях.

Більше 50 відсотків серед усіх респондентів сказали про погіршення рівня професіоналізму лікарів, що є своєрідним свідченням про певний негативний їхній власний досвід або друзів чи колег, який вони отримали під час перебування в медичному закладі.

Наступним аспектом, який на думку респондентів сприяв погіршенню отримання якісної медичної допомоги – є ставлення лікарів та медичного персоналу до пацієнтів. Відповідно 44,6 відсотків респондентів вважає, що надання якісної медичної допомоги погіршилася, і відповідно, це стосується і певним чином, на думку респондентів, через неналежне ставлення лікарів до пацієнтів.

І останнім аспектом, на який респонденти у відповідях акцентували свою увагу – це умови перебування пацієнтів в закладах охорони здоров'я. П'ята частина респондентів висловилася, що умови перебування пацієнтів в закладах охорони здоров'я погіршилися як у поліклініках, так і в лікарнях.

Важливим чинником є фінансова доступність медичних послуг для пацієнтів. Вона є важливою складовою щодо отримання певних видів послуг, які не завжди є доступними багатьом верствам населення через низький рівень доходів і в останні десятиліття пацієнти потрапляючи на обстеження чи госпіталізацію в заклади охорони здоров'я витрачали значні кошти на власне обстеження та лікування з власної кишені.

Згідно з проведеними опитуваннями респондентів, їх думки відповідно до результатів опитування розділилися в двох напрямках: оцінка медичних послуг, які надавалися вузькопрофільними спеціалістами в поліклініці та медичними спеціалістами в закладах охорони здоров'я, які приймають на госпіталізацію пацієнтів.

Відповідно до основних аспектів щодо певних змін покращення медичних послуг думки багатьох респондентів сходяться на тому, що до них відноситься спроможність пацієнтів в поліклініці отримання лікування, включаючи консультацію, діагностичні та лабораторні обстеження, лікувальні процедури.

На дане питання позитивну відповідь дали 65,7 відсотків респондентів, які відповідно відчули певні зміни щодо покращення для населення отримання відповідних видів медичних послуг у певних поліклініках, а які мають у своєму арсеналі лікарів певної кваліфікації, а також мають законтрактовані з НСЗУ певні пакети безкоштовних медичних послуг.

Також 60,3 відсотків респондентів відповіли, що відбулося і певне покращення фінансової доступності медичних послуг, яке базується на наданні вузькопрофільними лікарями медичних послуг – консультацій лікаря та здійснення діагностичних та лабораторних обстежень.

Не менш значна частина респондентів висловилася, що відбулося погіршення фінансової доступності медичних послуг . В результаті 63,8 та 64,3 відсотки респондентів дали відповідь щодо погіршення фінансової доступності даних медичних послуг у поліклініці та в лікарні.

Відповідно наступним аспектом щодо фінансової доступності надання медичних послуг в поліклініках є можливість придбати чи отримати ліки.

З 2017 року в Україні затверджена на урядовому рівні програма «Доступні ліки», яка діє відповідно до Закону України «Про фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 29 жовтня 2017 року.

Так, відповідно, частка респондентів, які відповіли позитивно, що відбулося покращення становить 35,9 відсотків щодо можливості отримання ліків у поліклініках, 45,9 відсотків респондентів відповіли про покращення ситуації з отриманням ліків у лікарнях, які здійснюють лікування пацієнтів у стаціонарних відділеннях.

Значно більша частка респондентів дала відповідь, що за останні роки відбулося погіршення рівня фінансової доступності для населення і зменшилися фінансові можливості щоб отримати чи придбати відповідно до призначеного лікування медичним спеціалістом відповідні ліки та препарати.

Питання придбання ліків в останні роки завжди стоїть гостро на порядку денному для пацієнтів і для членів їх родин, коли лікування багатьма медикаментами є надзвичайно дороговартісним, а його вартість з кожним роком зростає.

Тому для соціально вразливих верств населення, яке знаходиться за межею малозабезпеченості, питання щодо придбання ліків і медичних препаратів є надзвичайно гострими і актуальними, які потребують свого вирішення як на рівні об'єднаної територіальної громади, так і на обласному рівні.

Як відомо, щоб отримати повноцінні результати обстеження необхідна сучасна і високоточна апаратура для проведення діагностики багатьох видів захворювань.

Відповідно, багато закладів охорони здоров'я скориставшись нагодою від отриманих коштів змогли на отримані кошти закупити необхідне обладнання для проведення різноаспектної діагностики пацієнтів.

Тому коли заклади охорони здоров'я здійснюють законтрактування медичних послуг із НСЗУ, вони повинні мати у своєму розпорядженні як фахівців відповідного медичного профілю, так і наявне відповідне медичне обладнання, яке ЗОЗ за одержані від НСЗУ кошти мають можливість придбати, і здійснювати для пацієнтів безкоштовні медичні обстеження для пацієнтів, які входять в пакет безкоштовних медичних послуг.

Відповідно у пацієнтів є вибір у який медичний заклад брати електронне направлення від сімейного лікаря щоб пройти необхідні види діагностичних процедур та обстежень.

У 2020 році – 34,1 відсотки респондентів відповіли, що в поліклініках відбулося покращення фінансової доступності щодо можливості здійснити обстеження на наявному обладнанню, яке є в наявності в поліклініках, 34,7 відсотки респондентів відповіли, що відбулося покращення щодо фінансової доступності щодо можливості отримати медичні послуги з використанням сучасного обладнання, яке є в лікарнях.

Проте, існують і протилежні точки зору серед респондентів, де 35,2 і 28,9 відповідно відсотки серед опитаного населення вважають, що в поліклініках, і в лікарнях відбулося погіршення ситуації щодо фінансової доступності проходження необхідного обстеження на наявному медичному обладнанні.

Таким чином, бачимо, що респонденти низько оцінюють рівень фінансової доступності, яка є в поліклініках та в лікарні, що є своєрідним індикатором необхідності впровадження певних змін для населення, яке б забезпечило можливість доступу до необхідної медичної допомоги.

І, нарешті, останній аспект, який характеризує рівень доступності медичних послуг – є територіальна або часова доступність медичних послуг.

Серед багатьох аспектів, які характеризують рівень територіальної доступності медичних послуг 57,7 відсотків респондентів назвали, що відбулося покращення в можливості попереднього запису на прийом до лікаря в поліклініці, а 45,5 відсотків респондентів оцінили позитивно, що відбулося покращення щодо можливості в сучасний період здійснення попереднього запису до лікаря в лікарні.

Даний механізм попереднього запису дозволяє пацієнтам спланувати заздалегідь свій візит до лікаря, не очікувати в довготривалих чергах, а також бути впевненому, що саме в обраний час лікар зможе надати йому відповідну консультацію.

Так, через систему електронних записів medics.ua, helsi.me та ряду інших пацієнтам є можливість швидко і оперативно при потребі здійснити реєстрацію і записатися до потрібного лікаря. Це суттєво економить час на інші потреби як пацієнту, так лікареві..

Другим аспектом на якому респонденти акцентували свою увагу є те, що у них з'явилася можливість обрати власного лікаря. Частка респондентів, які відповіли, що це стало покращенням територіальної доступності становила відповідно 48,0 та 46 відсотків.

Більше третини респондентів (34,1 та 31,3 відсотки) оцінили, що відбулося покращення щодо графіку прийому лікарів як тих, які працюють в поліклініках, так і тих, які працюють в лікарні.

Як нами було уже згадано вище, це сталося завдяки тому, що запрацював в медичній системі механізм електронної реєстрації пацієнтів до лікарів.

Негативну відповідь дали 37,1 та 33,1 відсотки респонденти, які вважають, що відбулося погіршення графіку прийому громадян в поліклініці та в лікарні, що, вважаємо, насамперед пов'язано з тим, що багато пацієнтів були звикли до електронної реєстрації через електронні ресурси, а також те, що графіки прийому громадян в лікарів іноді зміщуються, що в деяких випадках спотворює реальний час.

Четверть респондентів відповіла (25,4 та 33,4 відсотки), що у 2020 році покращилася ситуація із тривалістю очікування медичних спеціалістів в поліклініках та в лікарнях, а майже половина респондентів – (47,4 та 39,3 відсотки) дала відповідь, що ситуація – погіршилася.

І, нарешті, останній аспект, який характеризував рівень доступності медичних послуг – це територіальна зручність розміщення медичного закладу та сполучення з ним.

Так, негативним аспектом є те, що за оцінкою багатьох респондентів (50,1 та 55,6 відсотків) відбулося погіршення територіальної доступності до поліклінік та лікарень. Багато цих факторів пов'язано з тим, що закриття фельдшерсько-акушерських пунктів змушує мешканців віддалених територій звертатися за медичною допомогою в поліклініки чи лікарні, які розташовані на значній відстані, що є незручним для мешканців багатьох невеликих сіл чи містечок.

Висновки. Таким чином, бачимо, що оцінка населенням змін рівня доступності медичних послуг є важливим індикатором тих явищ, що населення може отримати доступ до ефективного і своєчасного лікування, що сприятиме їхній задоволеності від отриманих медичних послуг.

Зважаючи на це, вважаємо, що аналіз основних рівнів доступності медичних послуг вторинної та високоспеціалізованої ланки медичної допомоги показав, що населення не завжди має доступність до багатьох видів медичних послуг, особливо це стосується фінансових та територіальних аспектів доступності медичних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Wang J. F., Du J., Huang J., Liu Y. Access to hospitals: Potential vs. Observed. *Cities*. 2020. Vol. 100. P. 102671. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102671
2. Prinja S., Chauhan A. S., Bahuguna P., Selvarai S., Muraleedharan V. R., Sundarraman T. Cost of Delivering Secondary Healthcare Through the Public Sector in India. *PharmacoEconomics-Open*. 2020. Vol. 4. P. 249–261. DOI: https://doi.org/10.1007/s41669-019-00176-9
3. Delamater P. L., Messina J. P., Shortridge A. M., Grady S. C. Measuring geographic access to health care: raster and network-based methods. *International Journal of Health Geographics*. 2012. Vol. 11. P. 15. DOI: https://doi.org/10.1186/1476-072X-11-15
4. Augurzky B., Kopetsch T., Schmitz H. What accounts for the regional differences in the utilisation of hospitals in Germany? *The European Journal of Health Economics*. 2013. Vol. 14. P. 615–627. DOI: https://doi.org/10.1007/s10198-012-0407-6
5. Chaiban L., Benyaich A., Yaacoub S., Rawi H., Truppa C., Bardus M. Access to primary and secondary health care services for people living with diabetes and lower-limb amputation during the COVID-19 pandemic in Lebanon: a qualitative study. *BMC Health Servys Research*. 2022. Vol. 22. P. 593. DOI: https://doi.org/10.1186/s12913-022-07921-7
6. Бондарева Л. Доступність медичної допомоги населенню: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. Вип. 3. С. 11–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2011_3_5
7. Соловйова О. М. Доступність медичної допомоги. *Юридичний науковий журнал.* 2017. № 4. С. 109–118. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/30.pdf
8. Мельниченко О. А., Огнєв В. А. Доступність медичних послуг для різних верств населення залежно від рівня їхнього життя. *Історична спадщина та сучасні аспекти забезпечення громадського здоров'я в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. Харків : Вид-во ХНМУ, 2017. С. 85–87. URL: https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/18015/1/%d0%a2%d0%b5%d0%b7%d0%b8%20-%20%d0%a5%d0%9d%d0%9c%d0%a3%20-%20%d0%bd%d0%bf%d0%ba%20-%2025.10.2017%3d85-87.pdf
9. Пасько М. І. Особливості надання медичної допомоги та медичної послуги в умовах формування ринку послуг. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 15. С. 117–121. URL: http://global-national.in.ua/archive/15-2017/23.pdf
10. Мазепа Л. В. Доступність та якість медичних послуг: автореферат дипломної роботи на здобуття освітнього ступеня «магістра» спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування» / Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2021. 10 с. URL: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2120/
11. Лисенко Є. М. Аналіз доступності медичних послуг для бездомних осіб: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра: спец. 229 «Громадське здоров'я» / наук. кер. Ю. К. Васильєв. Суми: Сумський державний університет, 2021. 33 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/85210
12. Жибер Т. В., Солопенко Т. В. Сутнісно-правові аспекти визначення складових показника ефективності бюджетної програми на прикладі фінансування вторинної ланки медичної допомоги. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. Ірпінь, 2020. Вип. 5. С. 88–97. URL: https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/33419?show=full&locale-attribute=en
13. Корнілова О. В. Правове регулювання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 38. С. 119–122. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.38.28
14. Індекс здоров'я. Україна–2019: Результати загальнонаціонального дослідження. Київ, 2020. 102 с. URL: https://health-index.com.ua/HI_Report_2019_Preview.pdf
15. Індекс здоров'я. Україна–2020: Результати загальнонаціонального дослідження. Київ, 2021. 130 с. URL: https://health-index.com.ua/HI_Report_UA_2020.pdf
16. Деякі питання проведення пілотного проекту з реалізації державних гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій для вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги у Полтавській області : Постанова Кабінету Міністрів України 2019 р. (проект). URL: https://moz.gov.ua/uploads/1/9165-pro_20181218_1.pdf

17. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості : Закон України № 2206-VIII від 14.11.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19

18. Порядок організації медичного обслуговування та направлення пацієнтів до закладів охорони здоров'я, що надають вторинну (спеціалізовану) та третинну (високоспеціалізовану) медичну допомогу : Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 646 від 05 жовтня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-11#Text

19. Особливості функціонування первинної та вторинної ланки медицини в умовах реформування галузі. URL: https://gormr.gov.ua/osoblyvosti-funktsionuvannya-pervynnoyi-ta-vtorynnoyi-lanky-medytsyny-v-umovah-reformuvannya-galuzi/

REFERENCES:

1. Wang, J. F., Du, J., Huang, J., Liu, Y. (2020), "Access to hospitals: Potential vs. Observed". *Cities*, vol. 100, p. 102671. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102671

2. Prinja, S., Chauhan, A. S., Bahuguna, P., Selvarai, S., Muraleedharan, V. R., Sundarraman, T. (2020), "Cost of Delivering Secondary Healthcare Through the Public Sector in India", *PharmacoEconomics-Open*, vol. 4, pp. 249–261. DOI: https://doi.org/10.1007/s41669-019-00176-9

3. Delamater, P. L., Messina, J. P., Shortridge, A. M., Grady, S. C. (2012), "Measuring geographic access to health care: raster and network-based methods". *International Journal of Health Geographics*, vol. 11, p. 15. DOI: https://doi.org/10.1186/1476-072X-11-15

4. Augurzky, B., Kopetsch, T., Schmitz, H. (2013), "What accounts for the regional differences in the utilisation of hospitals in Germany?", *The European Journal of Health Economics*, vol. 14, pp. 615–627. DOI: https://doi.org/10.1007/s10198-012-0407-6

5. Chaiban, L., Benyaich, A., Yaacoub, S., Rawi, H., Truppa, C., Bardus, M. (2022). Access to primary and secondary health care services for people living with diabetes and lower-limb amputation during the COVID-19 pandemic in Lebanon: a qualitative study. *BMC Health Servys Research*, vol. 22, pp. 593. DOI: https://doi.org/10.1186/s12913-022-07921-7

6. Bondareva, L. (2011), "Dostupnist medychnoi dopomohy naselenniu: teoretychnyi aspekt" [Accessibility of medical care to the population: theoretical aspect], *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 3, pp. 11–14, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2011_3_5

7. Soloviova, O. M. (2017), "Dostupnist medychnoi dopomohy" [Accessibility of Health Care], *Yurydychnyi naukovyi zhurnal*, vol. 4, pp. 109–118, available at: http://lsej.org.ua/4_2017/30.pdf

8. Melnychenko, O. A., Ohniev, V. A. (2017), "Dostupnist medychnykh posluh dlia riznykh verstv naselennia zalezhno vid rivnia yikhnoho zhyttia" [Availability of medical services for different segments of the population depending on their standard of living], *Istorychna spadshchyna ta suchasni aspekty zabezpechennia hromadskoho zdorovia v Ukraini*: materialy nauk.-prakt. konf. Kharkiv: Vyd-vo KhNMU, pp. 85–87, available at: https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/18015/1/%d0%a2%d0%b5%d0%b7%d0%b8%20-%20%d0%a5%d0%9d%d0%9c%d0%a3%20-%20%d0%bd%d0%bf%d0%ba%20-%2025.10.2017%3d85-87.pdf

9. Pasko, M. I. (2017), "Osoblyvosti nadannia medychnoi dopomohy ta medychnoi posluhy v umovakh formuvannia rynku posluh" [Peculiarities of rendering medicare and medical services in the conditions of service market's formation], *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 15, pp. 117–121, available at: http://global-national.in.ua/archive/15-2017/23.pdf

10. Mazepa, L. V. (2021), "Dostupnist ta yakist medychnykh posluh" [Availability and quality of health care services]: avtoreferat dyplomnoi roboty na zdobuttia osvitnoho stupenia "mahistra" spetsialnist 281 "Publichne upravlinnia ta administruvannia" / Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly. Mykolaiv, available at: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2120/

11. Lysenko, Ye. M. (2021), "Analiz dostupnosti medychnykh posluh dlia bezdomnykh osib" [Analysis of the availability of medical services for homeless people]: robota na zdobuttia kvalifikatsiinoho stupenia bakalavra: spets. 229 "Hromadske zdorovia" / nauk. ker. Yu. K. Vasyliev. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet, available at: https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/85210

12. Zhyber, T. V., Solopenko, T. V. (2020), "Sutnisno-pravovi aspekty vyznachennia skladovykh pokaznyka efektyvnosti biudzhetnoi prohramy na prykladi finansuvannia vtorynnoi lanky medychnoi dopomohy" [Substantive and legal aspects of determining the components of the budget program effectiveness indicator on the example of financing the secondary link of medical care], *Ekonomichnyi visnyk. Seriia: finansy, oblik, opodatkuvannia*, vol. 5, pp. 88–97, available at: https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/33419?show=full&locale-attribute=en

13. Kornilova, O. V. (2019), "Pravove rehuliuvannia vtorynnoi (spetsializovanoi) medychnoi dopomohy" [Legal regulation of secondary (specialized) medical care], *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, vol. 38, pp. 119–122. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.38.28

14. Indeks zdorovia. Ukraina–2019: Rezultaty zahalnonatsionalnoho doslidzhennia [Health index. Ukraine–2020: Results of a nationwide study], Kyiv, 2020, available at: https://health-index.com.ua/HI_Report_2019_Preview.pdf

15. Indeks zdorovia. Ukraina–2020: Rezultaty zahalnonatsionalnoho doslidzhennia [Health index. Ukraine–2020: Results of a nationwide study], Kyiv, 2021, available at: https://health-index.com.ua/HI_Report_UA_2020.pdf

16. Deiaki pytannia provedennia pilotnoho proektu z realizatsii derzhavnykh harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia za prohramoiu medychnykh harantii dlia vtorynnoi (spetsializovanoi) medychnoi dopomohy u Poltavskii oblasti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 2019 r. (proekt) [Some issues of conducting a pilot project on the implementation of state guarantees of medical care for the population under the program of medical guarantees for secondary

(specialized) medical care in Poltava region: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 2019 (draft)], available at: https://moz.gov.ua/uploads/1/9165-pro_20181218_1.pdf

17. Pro pidvyshchennia dostupnosti ta yakosti medychnoho obsluhovuvannia u silskii mistsevosti: Zakon Ukrainy [On increasing the accessibility and quality of medical care in rural areas: Law of Ukraine] № 2206-VIII vid 14.11.2017, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19

18. Poriadok orhanizatsii medychnoho obsluhovuvannia ta napravlennia patsiientiv do zakladiv okhorony zdorovia, shcho nadaiut vtorynnu (spetsializovanu) ta tretynnu (vysokospetsializovanu) medychnu dopomohu [Procedure for organizing medical care and referring patients to health care institutions providing secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care]: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 646 vid 05 zhovtnia 2011 roku, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-11#Text

19. Osoblyvosti funktsionuvannia pervynnoi ta vtorynnoi lanky medytsyny v umovakh reformuvannia haluzi [Peculiarities of the functioning of the primary and secondary links of medicine in the conditions of reforming the industry], available at: https://gormr.gov.ua/osoblyvosti-funktsionuvannya-pervynnoyi-ta-vtorynnoyi-lanky-medytsyny-v-umovah-reformuvannya-galuzi/

УДК 339.187:631.147
JEL M31

Матвіїв Василь Володимирович, здобувач наукового ступеня доктора філософії кафедри маркетингу, Хмельницький національний університет. **Маркетинг доступності медичних послуг вторинної та спеціалізованої ланки медичної допомоги в системі охорони здоров'я.**

В статті проведено маркетинговий аналіз рівнів доступності для пацієнтів медичних послуг вторинної та спеціалізованої ланки медичної допомоги, яка надається закладами охорони здоров'я вторинної та третинної ланки. Здійснено теоретичний аналіз досліджень зарубіжними науковцями проблеми рівнів доступності різних категорій пацієнтів до медичної допомоги. З'ясовано, що пацієнти, які мають супутні хронічні захворювання, мають певні бар'єри доступу до вторинної та спеціалізованої ланки медичної допомоги. Охарактеризовано динаміку оцінки респондентами зміни основних видів доступності медичних послуг для населення (якості надання медичної допомоги та фінансової доступності), які надається вузькопрофільними лікарями в поліклініці та в госпіталях. Проаналізовано основні показники зміни рівнів доступності медичної послуг, яка надавалася вузькопрофільними лікарями в поліклініці та в лікарні (в стаціонарі). Доведено, що здійснення маркетингового аналізу доступності для населення вторинної та третинної ланки медичних послуг, стане своєрідним індикатором доступності для пацієнтів при необхідності одержання своєчасного та ефективного лікування й сприятиме їхній задоволеності медичними послугами.

Ключові слова: медична послуга, якість наданих медичних послуг, фінансова доступність, територіальна або часова доступність медичних послуг, вузькопрофільні спеціалісти в поліклініці, вторинна та третинна (високоспеціалізована) ланка медичних послуг.

UDK 339.187:631.147
JEL M31

Vasyl Matviiv, Recipient of the Doctor of Philosophy Degree at the Department of Marketing, Khmelnytskyi National University. **Marketing the availability of secondary and specialized medical care services in the health care system.**

The article carries out a marketing analysis of the levels of availability for patients of secondary and specialized health care services provided by secondary and tertiary health care institutions. A theoretical analysis of research by foreign scientists on the problem of levels of accessibility of various categories of patients to medical care was carried out. It was found that patients with concomitant chronic diseases have certain barriers to access to secondary and specialized medical care. The dynamics of the respondents' assessment of changes in the main types of availability of medical services for the population (quality of medical care and financial availability), which are provided by specialized doctors in polyclinics and hospitals, are characterized. The main indicators of changes in the levels of availability of medical services, which were provided by narrow-profile doctors in the polyclinic and in the hospital (inpatient), were analyzed. The main types of availability of medical services, which according to the respondents have an important influence on the level of medical care, were studied. The main three types of availability of medical services are distinguished: the quality of the provision of medical services, financial availability and territorial or temporal availability of medical services. The main constituent factors of the availability of medical services are characterized, in particular, the quality of the provision of medical services (treatment of patients by doctors and medical personnel; professionalism of doctors; efficiency (effectiveness) of treatment; conditions in which medical care is provided (repair, cleanliness of premises, including bathrooms), financial availability (possibility to purchase

or obtain medication according to the doctor's prescription, ability to receive treatment, including consultation, diagnostic and laboratory examinations, medical procedures, availability of equipment in the institution and the possibility to receive medical services using it), territorial or temporal availability of medical services (the possibility of choosing a doctor, the duration of waiting for a doctor, the schedule of a doctor's appointment, the possibility of making an appointment in advance for an appointment with a doctor at the right time, the territorial convenience of the location of a medical institution and communication with it). and the tertiary link of medical services, will become a kind of indicator of availability for patients in case of need to receive timely and effective treatment and will contribute to their satisfaction with medical services.

Key words: medical service, quality of provided medical services, financial availability, territorial or temporal availability of medical services, specialized specialists in the polyclinic, secondary and tertiary (highly specialized) link of medical services.

УДК 504.75.05; 314.4; 351 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2808
JEL Q56, J11, I18

ЕКОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВ'ЯОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ

Оганезова Ганна Вікторівна* кандидат економічних наук, доцент
Навчально-науковий інститут післядипломної освіти
Харківського національного медичного університету

** ORCID 0000-0003-3643-1948*

© Оганезова Г.В., 2022

Стаття отримана редакцією 28.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 28.11.2022

Вступ. Війна в Україні поглиблює демографічну кризу – ріст вимушеної міграції, смертності, падіння народжуваності. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки для повоєнного відновлення країни ефективних підходів та стратегій формування, збереження та зміцнення здоров'я, стабілізації та покращання демографічних показників населення України в умовах екологічної та демографічної кризи і обмежених ресурсів. Здоров'я як основа людського капіталу є важливим фактором економічного розвитку держави. В Україні проблема збереження здоров'я населення набула особливої гостроти на тлі підвищення загальної захворюваності, смертності населення і воєнних подій на її території. Серед проблем, що викликають негативний вплив на здоров'я людини, є екологічний фактор – за оцінками ВООЗ, здоров'я на 10-15% екологічно детерміновано. Кожна шоста смерть в світі викликана поганою екологією, також поганими умовами життя та праці; рівень смертності через забруднення довкілля втричі перевищує смертність від СНІДу, туберкульозу і малярії разом узятих. Тому ідентифікація й аналіз екологічних загроз здоров'ю населення і пошук інструментів формування здоров'яорієнтованої економіки з урахуванням екологічного фактору є актуальним.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Аналіз публікацій українських вчених-економістів свідчить, що досліджувались такі питання: причини «незбалансованості природокористування в контексті екологічної та природно-техногенної безпеки» та дійшли висновку, що «процес інституціоналізації природокористування в контексті екологічної безпеки є вкрай незбалансованим та неефективним» [1]; вивчали вплив екологічних податків на захист здоров'я населення та обґрунтували, що екологічне оподаткування варто розглядати «не лише з точки зору забезпечення компенсаційної функції, але й розміру завданої шкоди довкіллю, яка впливає на екологічні умови життя населення у поточний час та на поточний момент» [2]; досліджували фінансування екологічних програм поводження з промисловими відходами та пропонується запровадити «стратегічний системний підхід до вирішення актуальних питань охорони навколишнього середовища та поводження з промисловими відходами в умовах дефіциту фінансових ресурсів як на державному, так і регіональному рівні» [3]; розглядали екологічні аспекти здоров'я населення – питання впливу на здоров'я місця та умов проживання населення: виявлено закономірності у між станом навколишнього середовища (житлові умови, територія проживання, умови праці) та станом здоров'я [4, с. 612–653]. В роботі [5] автором статті для вирішення проблеми збереження здоров'я населення була запропонована концепція здоров'яорієнтованої економіки, ціллю якої є зменшення дії факторів ризику здоров'я і підтримання високого рівня здоров'я на всіх рівнях формування і накопичення людського потенціалу. Але питання пошуку механізмів формування здоров'яорієнтованої економіки в Україні з позицій гіпотези екологічної детермінованості здоров'я населення потребують подальших досліджень.

Метою статті є визначення впливу складових екологічного фактору на здоров'я населення, а також пошуку механізмів формування здоров'яорієнтованої економіки в Україні з урахуванням екологічного фактору. У роботі використано системний підхід, контент-аналіз, метод логічного моделювання та конструювання.

Основний матеріал і результати. В рамках нашого дослідження термін «екологічна детермінанта/фактор» використовується в розширеному трактуванні як система взаємопов'язаних природних та антропогенних об'єктивів явищ, в яких здійснюється праця, навчання, побут і відпочинок людей. Ця система складається з навколишнього середовища, якості трудового середовища та житлових умов (рис. 1).

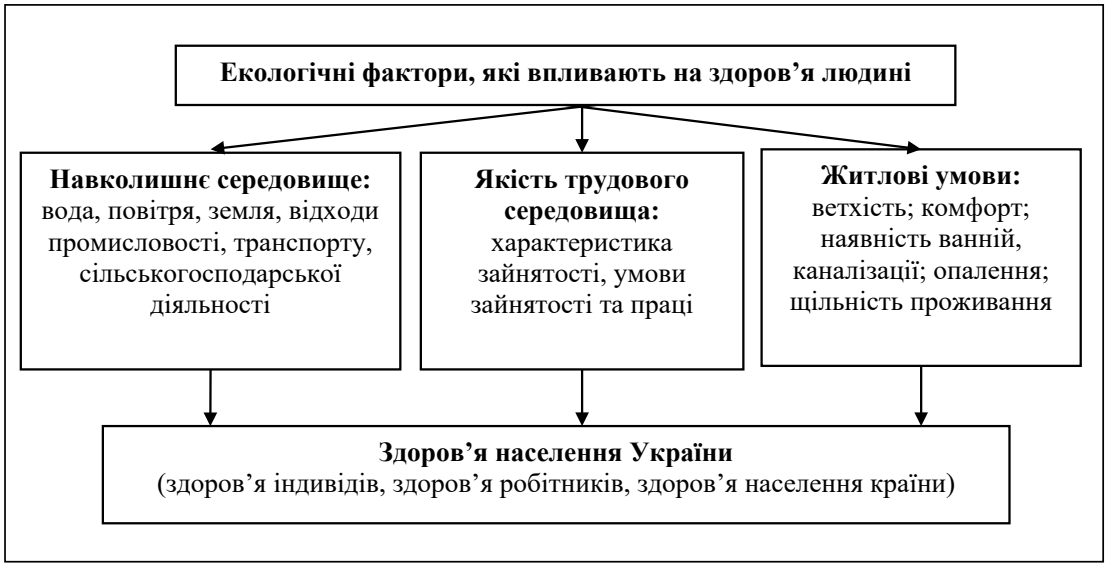

Рис. 1. Структура екологічного фактору, якій впливає на здоров'я людини

Джерело: авторська розробка

За результатами соціологічного дослідження Шушпанова Д.Г., вплив екологічного фактору на здоров'я українців становить 23% [4, с. 615]. Проведений автором статті контент-аналіз показав, що кожна складова екологічного фактору негативно впливає на здоров'я людини, призводить до погіршення працездатності, скорочення тривалості життя, а часом і до смерті [6]. Далі автором був проведений аналіз кожної складової екологічного фактору в України, результати якого представлено в таблиці 1.

Як видно з аналізу впливу кожної складової екологічного фактору на здоров'я населення України на кожному з рівнів негативно. Це відбивається на рейтингу країни в порівнянні з іншими державами: у рейтингу держав за рівнем екології (2020 р.) Україна займає 60 місце (зі значенням індексу 49,5), тоді як Польща – 7 місце (індекс 60,9), Угорщина – 33 (індекс 63,7), Швеція – 8 (індекс 78,7). Рівень смертності від екологічних проблем (2016 р.) в Україні складає 70,7 на 100 тис. осіб; в Польщі 37,9 на 100 тис. осіб, Угорщині – 38,8, Швеції – 7,2 (табл. 2) [7].

При цьому цей негатив більшою мірою зумовлений антропогенним та техногенним впливом людини. З позиції запропонованої концепції здоров'яорієнтованої економіки підґрунтям цих процесів є соціальна безвідповідальність суб'єктів ринку – держави, роботодавців, індивідів.

Соціальна безвідповідальність держави проявляється у відсутності послідовної політики у сфері довкілля: відсутність екологічних стандартів та аудиту їх виконання, проблема утилізації відходів; відсутності дієвих механізмів державного регулювання землекористування і захисту ґрунтів від ерозії тощо [11; 15]. Як приклад соціальної безвідповідальності держави можна привести ситуацію у сфері здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду: «інституційна спроможність захисту населення України від інфекційних захворювань та здійснення функцій з реалізації державної політики у цій сфері фактично паралізована» [16, с. 88] тому що створені після ліквідації Держсанепідемслужби у 2017 р. структури не мають повноважень з контролю за дотриманням санітарно-епідемічного законодавства суб'єктами господарювання та притягнення винних посадових осіб до адміністративної відповідальності.

Корупція та матеріальна незацікавленість бізнесу перешкоджає таким чином переходу як держави, так і окремих підприємств до екологічно-відповідальної моделі поведінки. Найчастіше питання вирішуються за допомогою відкатів та штрафів, розміри яких незначні в порівнянні з вартістю переходу на екологічні стандарти виробничої діяльності. Соціальна безвідповідальність роботодавців – скидання брудних вод без очищення в водні водойми (гірничо-збагачувальні комбінати, водоканали, великі металургійні підприємства); створення несанкціонованих звалищ, порушення законодавства при поводжен-

Таблиця 1

Аналіз складових екологічного фактору в Україні, що впливають на здоров'я населення

Складова екологічного фактору	Стан складової екологічного фактору	Результат
	Стан довкілля	У рейтингу країн світу за рівнем смертності від екологічних проблем Україна займає 89 місце з 179 країн; Польща – 128 місце, Фінляндія – 176. Смертність від екологічних проблем в Україні складає 70,7 на 100 тис. осіб; в Польщі – 37,9; Фінляндії – 7,2 (2016 р.) [7].
Забруднення атмосферного повітря	у рейтингу країн із забруднення повітря Україна посідає 60-те місце з індексом забруднення 16.60, Швеція – 93-е місце (6.63), Фінляндія – 95-те (5.63) (2019 р.) [7]	
Забруднення водних ресурсів	у 2020 р. питома вага досліджених проб питної води з джерел нецентралізованого водопостачання, які не відповідали вимогам, становила 32,6% за санітарно-хімічними та 22,6% за мікробіологічними показниками, [8, с. 84]. На якість питної води систем централізованого водопостачання негативно впливає незадовільний санітарно-технічний стан водопровідних споруд і мереж, відсоток їх зношеності, що становить у різних регіонах від 30% до 70%, несвоєчасні проведення капітальних та поточних планово-профілактичних ремонтів та ліквідації аварій [8, с. 24].	
Відходи	щорічно в Україні в середньому утворюється 10 т відходів в розрахунку на одного мешканця, що у 2 рази більше від середнього показника в країнах ЄС. В Україні накопичено близько 36 млрд. т відходів, що становить понад 50 тис. т на 1 квадратний кілометр території держави [9, с. 5].	
Забруднення земельних ресурсів	забруднення земельних ресурсів сьогодні складає близько 20% території України. Спостерігається стійка тенденція подальшої інтенсивної деградації ґрунтового покриву – основного засобу аграрного виробництва [9, с. 205; 10].	
Радіаційне забруднення довкілля	в Україні продовжують проявлятися негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи через масштабне радіоактивне забруднення довкілля, велику кількості радіоактивних матеріалів і радіоактивних відходів на території промислового майданчика ЧАЕС і зони відчуження, що потребує безпечного поводження з ними [11, с. 13].	
Хімічне забруднення харчових продуктів	спостерігається негативний вплив на здоров'я людини від уживання в їжу культурних рослин, у яких накопичилися небезпечні речовини (зокрема, залишки мінеральних добрив та отрутохімікатів); зростають ризики для здоров'я людини у разі вживання в їжу продуктів харчування, отриманих з генетично модифікованих організмів.	
	Якість трудового середовища	
Характеристика зайнятості	більш 834,4 тис. осіб (2019 р.) працюють в шкідливих умовах (29,6% від загальної чисельності працюючих) [12]; знос основних фондів більшості галузей економіки України становить у середньому 70%, а норми їхнього оновлення не покривають норми їхньої амортизації.	
Умови зайнятості та праці	для ринку праці України характерна висока частка прихованого безробіття, поширення нелегальної зайнятості та трудової міграції, зростання вимушеної неповної зайнятості (скорочення робочого дня або робочого тижня, використанні вимушених відпусток без збереження заробітної плати, зростання частки «працюючих бідних» в економічно активному населенні).	
	Житлові умови	
ветхість;	Більше 60% житлових будинків в країні було зведено ще у роки радянського індустріального будівництва і нині нагально потребує проведення заходів з модернізації; 4,3 млн м2 житла є ветхим та/або визнано аварійним [13].	
комфортність житла: наявність ванній, каналізації; опалення; гарячої води	В Україні 7,4% населення проживає у житлі без будь-яких зручностей, тобто житло не обладнане водопроводом, каналізацією, системою газового опалення. Спостерігається великий розрив у обладнанні житла зручностями між жителями міст та сіл: у великих містах 0,2% мешкають у житлі без будь-яких зручностей, в селах у житлі без зручностей проживає кожна п'ята особа (18,7%). 10,4% населення України незадоволені своїми житловими умовами, 2,9% – дуже незадоволені (2022 р.) [14, с. 41].	
щільність проживання.	в країні високий рівень перенаселеності приміщень через недостатній житловий простір: 48,9% домогосподарств проживають у перенаселеному житлі; частка дітей у віці до 18 років, які живуть у перенаселеному житлі складає 72,2% (2022 р.) [14, с. 34].	

Джерело: складено автором

Таблиця 2

Рейтинг країн світу за рівнем екології та смертності від екологічних проблем

		Рейтинг країн за рівнем екології (180 країн, 2020 р.)		Рейтинг країн світу за рівнем смертності від екологічних проблем (179 країн, 2016 р.)	
		місце у рейтингу	значення	місце у рейтингу	смертність на 100 тис. осіб
1	Україна	60	49,5	89	70,7
2	Угорщина	33	63,7	125	38,8
3	Польща	37	60,9	128	37,9
4	Чехія	20	71,0	139	29,6
5	Швеція	8	78,7	178	7,2
6	Фінляндія	7	78,9	176	7,2

Джерело: створено автором за [7]

ні з небезпечними відходами [11, с. 13; 14, с. 132]; недотримання технологічного та санітарного режиму виробництва харчових продуктів на підприємствах харчового профілю, що призводить до харчових отруєнь, що викликані збудником ботулізму, тощо.

Таблиця 3

Інструменти, які формують здоров'яорієнтовану економіку з урахуванням екологічного фактору ризику здоров'ю

Суб'єкти ЗОЕ	Інструменти, які впливають на:		
	стан довкілля	адекватність побутових умов життя	якість трудового середовища
Держава (дії держави, що забезпечують якість довкілля для збереження здоров'я населення)	запровадження директив ЄС з екологічної безпеки; вдосконалення санітарного захисту повітряного басейну; розвиток системи дисциплінарних стягнень за екологічні порушення тощо. система харчової безпеки – НАССР; поінформованість населення про екологічні ризики тощо.	запровадження стандартів екологічної захищеності людей в рамках будівництва та експлуатації житлового середовища; введення «зелених» стандартів у будівництві; вдосконалення санітарного контролю харчових продуктів, громадських та житлових приміщень, тощо.	зменшення робочих місць із шкідливими умовами праці: впровадження екологічних стандартів на підприємствах ISO14000; штрафи роботодавцям порушення екологічних норм; пільги за «зелені технології», впровадження програм здоров'я на робочому місці; податкове регулювання; освітні програми для роботодавців; інструкції.
Роботодавець (дії роботодавця, які забезпечують екологічні параметри збереження здоров'я робітників)	соціальна звітність; конкурси; рейтинги; кодекси поведінки тощо; застосування інноваційних, ресурсоощадних та природоохоронних технологій тощо.	державно-приватне партнерство в сфері будівництва для підвищення доступності сучасного житла.	стандарти з екологічної безпеки робітників; програми з модернізації обладнання, підвищенні відповідності умов праці безпечним для життя та здоров'я тощо.
Індивід (дії індивіда, які забезпечують екологічні параметри повсякденного життя для здоров'я індивіду)	навчальні програми з підвищення екологічної грамотності; консультування, інформування, вакцинація, регулярні медичні огляди тощо.	позички, дешеві кредити на поліпшення житлових умов; стандартизація у прибудинковій інфраструктурі (дитячі майданчики, сміттєві баки, каналізаційні люки); поінформованість про шкідливість вогкості, цвілі, загазованості; користь рекуператорів, пристроїв з очищення пітної води тощо.	забезпечення здорових і безпечних умов праці (забезпечується організаціє ю виробничих процесів, архітектурно-планувальними рішеннями та технічними засобами безпеки, конструкцією обладнання, засобами індивідуального захисту та ін.).

Джерело: створено автором

Домашні господарства в Україні виявляють низьку активність у сфері забезпечення якості екологічного аспекту побутового життя. Як приклад можна привести те, що «самоорганізація співвласників багатоквартирних будинків залишається на досить низькому рівні – самостійно обрано управителя лише у трохи більше, ніж 12 тис. будинків (6,8 %). 43 % багатоквартирних будинків «живуть» за старим законодавством» [13]. Вони не бажають брати на себе відповідальність за стан будинків незважаючи на те, що «43 % громадян не задоволені існуючими житловими умовами» [13]; 40 % діючих систем водопостачання та каналізації потребують повної заміни тощо. Проте слід зазначити, що бажання платити за покращення якості екологічних благ детермінується такими факторами, як рівень доходів домашніх господарств, рівень поінформованості про шкідливі наслідки впливу забрудненого довкілля, наявність вищої освіти [4, с. 645].

Як інструмент протидії соціальної безвідповідальності суб'єктів ринку автор пропонує формування здоров'яорієнтованої економіки з обов'язковим врахуванням екологічного фактору [5], а саме: інституціоналізувати дії індивіда, роботодавця, держави у напрямі протидії всіх негативних та заохочення всіх позитивних складових екологічного фактору (табл. 3). Використання даних інструментів інституціоналізує соціальну відповідальність кожного суб'єкта ринку у напрямі дієвого негативного впливу екологічного фактору на здоров'я населення.

Висновки. Повоєнне відновлення держави потребує високої продуктивності праці, яку може забезпечити лише здорове населення, стан здоров'я якого безпосередньо залежить від якості навколишнього середовища та умов життєдіяльності людини. Проблема носить багатогранний характер і її рішення вимагає комплексного підходу, який, на думку автора, можна реалізувати шляхом формування адекватного інституційного середовища (здоров'яорієнтованої економіки) з урахуванням екологічного фактору на принципах соціальної відповідальності всіх суб'єктів (домашніх господарств, роботодавців, держави). Запропоновані в статті інструменти, які формують здоров'яорієнтовану економіку з урахуванням екологічного фактору ризику здоров'ю, зроблять процес інституціоналізації довкілля в контексті екологічної безпеки збалансованим та ефективним та допоможуть подолати демографічну кризу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Pylypiv, V., Obykhod, A., & Illiashenko, I. Institutional principles of balanced nature management in the context of environmental and naturaltechnogenic safety. *Economic Annals-XXI.* 2015. № 9-10. P. 98–102.
2. Tenytska, I., Palienko, M. Environmental Taxes Impact on the Population Health Protection: Cross-Country Analysis. *Health Economics and Management Review*. 2021. № 4. P. 78–86. DOI: http://doi.org/10.21272/hem
3. Datsii O., Datsii N., Zborovska O., Ivashova L., Cherkashyna M., Ingram K. Financing of environmental programs for industrial waste management in times of crisis. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2021. № 1. С. 130–136.
4. Шушпанов Д.Г. Соціально-економічні детермінанти здоров'я населення : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2017. 878 с.
5. Оганезова А.В. Сутнісна характеристика здоров'яорієнтованої економіки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Економіка і менеджмент».* 2018. № 27(1). С. 71–75.
6. Оганезова А.В. Екологічна детермінованість здоров'я: необхідність формування здоров'яорієнтованої економіки / Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. Любляна (Словенія) : ГО «ВАДНД», 07 липня 2022 р. 563 с.
7. NONEWS. URL: https://nonews.co/directory/lists/countries
8. Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні у 2020 році. Київ, 2021. 385 с. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/2021_naczdopovid-za-2020.pdf
9. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році. URL: https://mepr.gov.ua/timeline/Nacionalni-dopovidi-pro-stan-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishcha-v-Ukraini.html
10. Улько Є., Москаленко А., Кучер А., Павленко О., Сербов М. Економічна оцінка наслідків забруднення ґрунтів у системі сталого управління землями. *Agricultural and Resource Economics.* 2022. Vol. 8. № 4. P. 266–300. DOI: https://doi.org/10.51599/are.2021.08.04.12
11. Загрози у сфері екологічної та техногенної безпеки та їх вплив на стан національної безпеки (моніторинг реалізації Стратегії національної безпеки). URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/3346/
12. Умови праці працівників у 2019 році : Статистичний збірник / Держстатслужба України. Київ, 2020. 37 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_upp_2019.pdf
13. Концепція державної політики по досягненню цілі 10.4. «Українці мають комфортне та доступне житло» Програми діяльності Кабінету Міністрів України. URL: https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskistyu/kontseptsiya-derzhavnoyi-politiki-ta-plan-z-yiyi-realizatsiyi-po-dosyagnennyu-tsili-10-4-ukrayintsi-mayut-komfortne-ta-dostupne-zhitlo-programi-diyalnosti-kabinetu-ministriv-ukrayini/attachment/10-4-2/

14. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України (за матеріалами вибіркового обстеження). Державна служба статистки України. Київ, 2022. 86 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/sdhd_22.pdf

15. Шелудько Е.І., Завгородня М.Ю. Ключові виклики та загрози техногенно-екологічній безпеці України. *Український соціум.* 2020. № 2 (73). С. 123–137.

16. Муляр Г., Шуст Г. Загальна характеристика системи епідеміологічного нагляду в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 84–90.

REFERENCES:

1. Pylypiv, V., Obykhod, A., & Illiashenko, I. (2015). Institutional principles of balanced nature management in the context of environmental and naturaltechnogenic safety. *Economic Annals-XXI*, 9-10, 98–102.

2. Tenytska, I., & Palienko, M. (2021). Environmental Taxes Impact on the Population Health Protection: Cross-Country Analysis. *Health Economics and Management Review*, 4, 78–86. Retrieved from: http://doi.org/10.21272/hem

3. Datsii O., Datsii N., Zborovska O., Ivashova L., Cherkashyna M., Ingram K. (2021). Financing of environmental programs for industrial waste management in times of crisis. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu,* 1, 130–136.

4. Shushpanov, D.H. (2017). *Sotsialno-ekonomichni determinanty zdorovia naselennia,* Ternopil: Ekonomichna dumka. (in Ukrainian)

5. Ohanezova, A.V. (2018). Essential characteristic of health-oriented economy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: «Ekonomika i menedzhment»*, 27(1), 71–75. (in Ukrainian)

6. Ohanezova, A.V. (2022). Ekolohichna determinovanist zdorovia: neobkhidnist formuvannia zdoroviaoriientovanoi ekonomiky [Ecological determination of health: the need to form a health-oriented economy]. *Suchasni aspekty modernizatsii nauky: stan, problemy, tendentsii rozvytku*: materialy XXII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Modern aspects of the modernization of science: state, problems, development trends: materials of the XXII International Scientific and Practical Conference]. Liubliana.

7. NONEWS. Retrieved from: https://nonews.co/directory/lists/countries

8. Natsionalna dopovid pro yakist pytnoi vody ta stan pytnoho vodopostachannia v Ukraini u 2020 rotsi. [National report on the quality of drinking water and the state of drinking water supply in Ukraine in 2020]. Kyiv. Retrieved from: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/2021_naczdopovid-za-2020.pdf

9. Natsionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v Ukraini u 2021 rotsi. [National report on the state of the natural environment in Ukraine in 2021]. Retrieved from: https://mepr.gov.ua/timeline/Nacionalni-dopovidi-pro-stan-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishcha-v-Ukraini.html

10. Ulko, Ye., Moskalenko, A., Kucher, A., Pavlenko, O., Serbov, M. (2022). Ekonomichna otsinka naslidkiv zabrudnennia gruntiv u systemi staloho upravlinnia zemliamy [Economic evaluation of the consequences of soil pollution in the system of sustainable land management]. *Agricultural and Resource Economics*, 8(4), 266–300. DOI: https://doi.org/10.51599/are.2021.08.04.12

11. Zahrozy u sferi ekolohichnoi ta tekhnohennoi bezpeky ta yikh vplyv na stan natsionalnoi bezpeky (monitorynh realizatsii Stratehii natsionalnoi bezpeky) [Threats in the field of environmental and technogenic security and their impact on the state of national security (monitoring of the implementation of the National Security Strategy)]. Retrieved from: http://old2.niss.gov.ua/articles/3346/ (in Ukrainian)

12. Umovy pratsi pratsivnykiv u 2019 rotsi: Statystychnyi zbirnyk (2020) [Working conditions of employees in 2019: Statistical collection]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_upp_2019.pdf

13. Kontseptsiia derzhavnoi polityky po dosiahnenniu tsili 10.4. "Ukraintsi maiut komfortne ta dostupne zhytlo" Prohramy diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy [Concept of state policy to achieve goal 10.4. "Ukrainians have comfortable and affordable housing" Activity Program of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskistyu/kontseptsiya-derzhavnoyi-politiki-ta-plan-z-yiyi-realizatsiyi-po-dosyagnennyu-tsili-10-4-ukrayintsi-mayut-komfortne-ta-dostupne-zhitlo-programi-diyalnosti-kabinetu-ministriv-ukrayini/attachment/10-4-2/

14. Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy (za materialamy vybirkovoho obstezhennia (2022) [Socio-demographic characteristics of Ukrainian households (based on sample survey materials)]. Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/sdhd_22.pdf

15. Sheludko, E.I., Zavhorodnia, M.Iu. (2020). Kliuchovi vyklyky ta zahrozy tekhnohenno-ekolohichnii bezpetsi Ukrainy [Key challenges and threats to technogenic and ecological safety of Ukraine], *Ukrainskyi sotsium*, 2 (73), 123–137. (in Ukrainian)

16. Muliar, H., Shust, H. (2021). Zahalna kharakterystyka systemy epidemiolohichnoho nahliadu v Ukraini [General characteristics of the epidemiological surveillance system in Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 2 (26), 84–90. (in Ukrainian)

УДК 504.75.05; 314.4; 351
JEL Q56, J11, I18

Оганезова Анна Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, Навчально-науковий інститут післядипломної освіти Харківського національного медичного університету. **Екологічний фактор у формуванні здоров'яорієнтованої економіки.**

Стаття присвячена аналізу та обговоренню стійких тенденцій погіршення стану здоров'я та скорочення тривалості життя населення України з позицій гіпотези їхньої екологічної детермінованості, а також пошуку механізмів формування здоров'яорієнтованої економіки в Україні з урахуванням екологічного чинника. Представлено структуру екологічного фактору, якій впливає на здоров'я людини. Проаналізовано кожну складову екологічного фактору в України. Визначено, що негативні наслідки впливу екологічного фактору на здоров'я людей обумовлено соціальною безвідповідальністю суб'єктів ринку – держави, роботодавців, індивідів. Обґрунтовано необхідність формування ефективного інституціонального середовища як результату взаємодії суб'єктів ринку з урахуванням екологічного фактору – здоров'яорієнтованої економіки. Запропоновано інструменти, які формують здоров'яорієнтовану економіку з урахуванням екологічного фактору ризику здоров'ю; їх застосування інституціоналізує соціальну відповідальність кожного суб'єкта ринку: нейтралізує негативний вплив екологічного фактору на здоров'я населення та посилює позитивний.

Ключові слова: демографічна криза, екологічний фактор, здоров'я, здоров'яорієнтована економіка, інституціоналізація.

UDC 504.75.05; 314.4; 351
JEL Q56, J11, I18

Anna Oganezova, PhD (Economics), Associate Professor, Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of Kharkiv National Medical University. **Ecological factor in the formation of a health-oriented economy.**

The article is devoted to the analysis and discussion of persistent trends in the deterioration of the state of health and the reduction of the life expectancy of the population of Ukraine from the standpoint of the hypothesis of their ecological determinism, as well as the search for mechanisms for the formation of a health-oriented economy in Ukraine, taking into account the environmental factor. The ecological factor is presented as a system of interconnected natural and anthropogenic objective phenomena in which people work, study, live and rest; it consists of the environment, the quality of the working environment and living conditions. Each component of the environmental factor in Ukraine was analyzed. It was determined that the negative consequences of the influence of the environmental factor on people's health are caused by the imperfection of institutional support, the inefficiency of existing institutions, and the social irresponsibility of market subjects – the state, employers, and individuals. The social irresponsibility of the state is manifested in the absence of a consistent policy in the field of environmental protection: lack of environmental standards and audit of their implementation, the problem of waste disposal; lack of effective mechanisms for state regulation of land use and soil protection against erosion; social irresponsibility of employers – dumping dirty water without treatment into water reservoirs, creating unauthorized landfills, violating legislation in the handling of hazardous waste, non-compliance with the technological and sanitary regime of food production at food enterprises, which leads to food poisoning caused by the causative agent of botulism; households show low activity in the field of ensuring the quality of the ecological aspect of everyday life. The need for the formation of an effective institutional environment as a result of the interaction of market subjects, taking into account the environmental factor – a health-oriented economy, is substantiated. Tools are proposed that form a health-oriented economy taking into account the environmental health risk factor; their application institutionalizes the social responsibility of each market entity: it neutralizes the negative impact of the environmental factor on the health of the population and strengthens the positive one.

Key words: demographic crisis, environmental factor, health, health-oriented economy, institutionalization.

MONEY, FINANCES AND CREDIT

УДК 336.143.2;336.1.07 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2809
JEL H61, H69

ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Рябокінь Марина Валеріївна*, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету фінансів та цифрових технологій
Гордей Оксана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічних фінансів**
Новицька Олена Валеріївна*, кандидат економічних наук, доцент кафедри публічних фінансів**
Котух Євген Володимирович**, доктор наук з державного управління, доцент кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій і систем**
Козій Наталія Сергіївна***, кандидат економічних наук, доцент, заступник декана факультету фінансів та цифрових технологій**
Державний податковий університет

**ORCID: 0000-0002-6724-9498*
***ORCID: 0000-0001-6938-0548*
****ORCID: 0000-0001-6451-7808*
*****ORCID: 0000-0003-4997-620X*
******ORCID: 0000-0001-8230-2974*

© Рябокінь М.В., 2022
© Гордей О.Д., 2022
© Новицька О.В., 2022
© Котух Є.Во., 2022
© Козій Н.С., 2022

Стаття отримана редакцією 02.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 02.12.2022

Вступ. Виконання місцевих бюджетів 2022 році було зумовлене воєнним станом, оскільки 24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне вторгнення росії на територію України. Здійснення бюджетного процесу зазнало значних фінансових ризиків, тому що у надзвичайно короткий період часу працівники місцевих фінансових органів виконували свої обов'язки або перебуваючи в окупації, або фізично знаходилися в інших містах або країнах. Забезпечення виконання бюджетного процесу у 2022 році зумовлене його високим ступенем автоматизації. За рахунок міжнародного проекту технічної допомоги «ЄС для підсилення державних фінансових систем місцевих урядів» у 2020 році розроблено та використовується Інформаційно-Аналітична Система «LOGICA» (далі – ІАС «LOGICA»). Саме впровадження ІАС «LOGICA» дозволило значною мірою змінити та покращити рівень автоматизації бюджетних процесів на місцевому рівні. ІАС «Логіка» фактично створила специфікацію правил для впровадження та підтримки всіх взаємозалежностей (календарних подій, змін в бюджетні класифікатори, змін у форми бюджетних документів тощо). Саме цей факт зумовило зміни до бізнес вимог та подальшу розробку та впровадження Інформаційно-програмного комплексу «Місцевий бюджет» як одного з програмних додатків, що використовується на рівні місцевих бюджетів. Саме завдяки такому рівню автоматизації вдалося не тільки виконати усі зобов'язання місцевих бюджетів, але й вчасно здійснити бюджетне планування та затвердити місцеві бюджети на 2023 рік. Середньострокове бюджетне планування на рівні

місцевих бюджетів забезпечило швидкість планування в автоматичному режимі під час воєнного стану. Зазнало скорочення необхідності обов'язкового погодження з Міністерством фінансів України проектів рішень місцевої ради чи військові адміністрації про передачу коштів у вигляді міжбюджетних трансфертів. Безперебійне фінансове забезпечення дозволило створити умови для функціонування регіонів під час війни. Важливими питаннями у 2023 році як і у 2022 році залишаються: спосіб фінансування та обсяги забезпечення фінансовими ресурсами населення як на тимчасово окупованих територіях, так і на швидкому відновлені звільнених територій від окупації.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. 4 листопада Кабінет Міністрів України на своєму засіданні розглянув та ухвалив зміни до постанови № 252 «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» [1]. Завдяки внесеним змінам скорочено кількості випадків, в яких необхідне обов'язкове погодження із Міністерством фінансів проектів рішення місцевої ради, військової адміністрації про передачу коштів у вигляді міжбюджетних трансфертів. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Проект розвитку міської інфраструктури – 2» [2] визначає механізм надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення об'єктів критичної інфраструктури. Під час підготовки рішення про місцевий бюджет враховують Типову форму рішення про місцевий бюджет, затверджену наказом Міністерства фінансів України від 03.08.2018 № 668 [3]. Міністерство фінансів України у своїх листах [4; 5] нагадує, що проекти місцевих бюджетів в умовах воєнного стану затверджуються органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями з урахуванням вимог Бюджетного кодексу України, а також постанови Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 252.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час планування дохідної частини місцевого бюджету на 2023 рік у частині податкових і неподаткових надходжень та інших доходів доцільно керуватися:

1) основними прогнозними макропоказниками економічного і соціального розвитку України, які було надіслано листом Мінекономіки від 08.07.2022 № 3011-02/46349-03.

Основні прогнозні макропоказники є попередньо-орієнтовними та надалі можуть бути скориговані на основі уточнення статистичних даних, зміни поточної військової, соціально-економічної ситуації та сценарних умов функціонування економіки з урахуванням внутрішніх і зовнішніх ризиків та загроз розвитку економіки до прийняття відповідного рішення Кабінетом Міністрів України щодо проекту Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2023 рік.

Так, характерною ознакою поточного макропрогнозного циклу є високий ступінь невизначеності, як з погляду часового проміжку й інтенсивності військових дій, масштабу подальших руйнувань, так і припущень щодо зовнішньоекономічної кон'юнктури (волатильність цін на світових товарних ринках, уповільнення зростання ключових торговельних партнерів). Значна невизначеність щодо ключових припущень макроекономічного розвитку обумовлює наявність різних сценаріїв прогнозу зі значним ступенем відхилення. Високі ризики ускладнюють процес прогнозування та знижують точність прогнозів 1438 бюджетів територіальних громад.

2) нормами Бюджетного та Податкового кодексів України, рішеннями органів місцевого самоврядування про встановлення місцевих податків і зборів, ураховуючи при цьому чинні ставки оподаткування та нормативи зарахування загальнодержавних податків до відповідних місцевих бюджетів й індексацію ставок окремих із них.

Постановка завдання. Під час розгляду особливостей бюджетного процесу в умовах воєнного стану необхідно визначити врахування певних видів доходів та видатків для задоволення потреб та інтересів громадян усіх територіальних громад в Україні.

Основний матеріал і результати. Україна, починаючи з 24 лютого 2022 року постала перед великою кількістю нагальних питань, які необхідно було швидко вирішувати, у зв'язку з повномасштабним військовим вторгненням росії. Левову частину вирішення фінансових питань місцевих органів влади взяли на себе: Президент України, Кабінет Міністрів України та Міністерство фінансів України. Так, 04.11.2022 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 252» [1]. Внесені зміни спростили організацію бюджетного процесу на територіях, які після 24 лютого 2022 року є тимчасово непідконтрольними

українській владі, тимчасово окупованими або на яких ведуться бойові дії, а також удосконалили організацію роботи учасників бюджетного процесу на місцевому рівні у період дії воєнного стану. Зокрема, зазначеною постановою Уряду передбачено доповнення щодо особливостей виконання місцевих бюджетів у період дії воєнного стану, які було затверджено постановою Кабінету Міністрів від 11 березня 2022 року № 252, відповідно до яких [1]:

– визначено спрощені умови виконання бюджетних повноважень військовими адміністраціями населених пунктів, обласними, районними та Київською міською військовою адміністраціями;

– надано право начальникам військових адміністрацій населених пунктів у період дії воєнного стану на територіях, які після 24 лютого 2022 року є тимчасово непідконтрольними українській владі, тимчасово окупованими або на яких ведуться бойові дії, здійснювати повноваження місцевих фінансових органів, у разі неможливості їх функціонування;

– врегульовано питання погодження проектів рішень про передачу коштів у вигляді міжбюджетного трансферту.

Крім того, голова військової адміністрації має право своїм підписом проводити видатки згідно місцевого бюджету за своїм підписом, як керівник фінансового органу. Частина повноважень голові військової адміністрації надається у відповідності до законодавства і Указом Президента України «Про утворення військових адміністрацій» № 68/2022 від 24 лютого 2022 року [6] на території України утворено 24 обласних військових адміністрацій та Київську міську військову адміністрацію. Військові адміністрації утворено у всіх районах і окремих населених пунктах, інша частина повноважень делегується йому як сільському, селищному, міському голові, постановою верховної ради. Ці зміни скоротили кількість випадків, коли необхідно обов'язкове погодження з Мінфіном проектів рішень місцевої ради чи військові адміністрації про передачу коштів у вигляді міжбюджетних трансфертів.

У випадках, коли голови військових адміністрацій створили при військових фактично адміністрації ще до прийняття таких постанов або за відсутності таких постанов верховної ради створили, наприклад, відділ освіти або якісь інші відділи, ці відділу не мають доступу до освітніх субвенцій через те що, фактично вони не є структурним підрозділом сільської, селищної міської ради, а юридична особа відділу освіти, сільської, селищної міської ради, які має доступ продовжують існувати, знаходяться надалі у державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб, підприємців. Тому ця постанова є дуже важливою при виконанні бюджетного процесу у воєнний час.

Не менш важливий документ [2] стосується затвердження порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевому бюджету на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту, завдяки якому забезпечується швидке відновлення та розвиток міської інфраструктури у воєнний період.

Під час підготовки рішення про місцевий бюджет на 2023 рік місцеві фінансові органи також керувалися типовою формою рішення про місцевий бюджет [3], в якому Міністерство фінансів України зазначає, що проекти місцевих бюджетів в умовах воєнного стану затверджується органом місцевого самоврядування та військовими адміністраціями з урахуванням вимог Бюджетного кодексу [7].

З початку війни можна було спостерігати призупинення надання міжбюджетних трансфертів у зв'язку з необхідністю погодження процесів передачі фінансових ресурсів обласним військовим адміністраціям, районним радам багато, між громадами, в тому числі у розрізі міжмуніципального співробітництво з Міністерством фінансів України. Станом на сьогодні, не вимагаються узгодження рішень щодо передачі трансфертів на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків спільного користування або виконання інвестиційних проектів, у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування, що спрощує взаємодію між громадам.

Міністерство фінансів України у своїх листах [4; 5] неодноразово звертало увагу всіх суб'єктів, які мають відношення до бюджетного процесу, що у відповідності до частини 1 статті 75 Бюджетного кодексу [7] проект місцевого бюджету на 2023 рік має ґрунтуватися на показниках, які визначено у прогнозі місцевого бюджету схваленого у 2022 році.

У Законі України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [5; 8, додаток 1]: передбачено обсяги міжбюджетних трансфертів для 1601 місцевого бюджету:

– 24 обласних бюджетів та бюджету міста Києва;

– 119 районних бюджетів;

– 1438 бюджетів територіальних громад.

Під час планування дохідної частини місцевого бюджету у 2023 році у частині податкових, неподаткових надходжень та інших доходів місцеві фінансові органи керувалися основними прогнозними макропоказниками економічного і соціального розвитку України, які було надіслані листом «Про особливості складання проектів місцевих бюджетів на 2023 рік» [5].

Відтак місцеві бюджети було прийнято, враховуючи норми Бюджетного та Податкового кодексів України, рішеннями органів місцевого самоврядування та на основі затверджених на 2023 рік соціальних стандартів [5]:

– прогнозний розмір мінімальної заробітної плати з 01.01.2023 має становити 6700 грн;

– прогнозний посадовий оклад працівника 1 тарифного розряду Єдиної тарифної сітки з 01.01.2023 – 2893 гривні.

– прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць становитиме 2589 грн, а для таких основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років – 2272 грн; дітей віком від 6 до 18 років – 2833 грн; працездатних осіб – 2684 грн; осіб, які втратили працездатність – 2093 гривні.

Також під час формування видаткової частини місцевих бюджетів на 2023 рік враховано, що субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення підтримки окремих закладів та заходів у системі охорони здоров'я враховані у складі програми реалізація програми державних гарантій. Усі попередні роки для громад була передбачена окрема субвенція (медична), яка приходила на обласний бюджет.

Тобто було передбачено дві обов'язкові субвенції для місцевих бюджетів: на охорону здоров'я (медична) та на освіту (освітня). Зазвичай ці кошти концентрувалися в обласних бюджетах і потім обласні бюджети розподіляли відповідно до потреб ОТГ. Наразі медична субвенція закладена в реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення [9].

Необхідною складовою при прийнятті місцевих бюджетів у 2023 році, як і у попередні 4 роки, стала гендерна складова. Однак, у більшості випадків гендерний аспект враховується в освітній складовій. Починаючи з 2018 року Україна ратифікувала міжнародне законодавство в частині врахування гендерних аспектів під час формування місцевих бюджетів. Є затверджені наказом Міністерства фінансів України від 2 січня 2019 року методичні рекомендації, які стосуються гендерних підходів [10], і які мають бути враховані в проектах місцевих бюджетів та розроблені згодом у паспортах бюджетних програм.

Згідно Бюджетного кодексу [7, п. 1, пп. 9], бюджетний запит – це документ підготовлений головним розпорядником коштів (ГРК), що містить пропозиції до проєкта бюджету на плановий бюджетний період. Відповідно він містить обґрунтування щодо обсягу бюджетних ресурсів, необхідних для виконання покладених функцій на ГРК у середньостроковий період на підставі доведених економічних показників [5]. Відповідно до типової форми [3] і Бюджетного кодексу [7], місцеві фінансові органи розробляють і доводять до розпорядників коштів показники для підготовки бюджетних запитів.

Розроблення бюджетних запитів регламентуються частиною 4 статті 75 Бюджетного кодексу [7], де зазначено, що головні розпорядники коштів їх готують та подають місцевим фінансовим органам в установлені терміни та порядку. Розроблені бюджетні запити місцеві фінансові органи, на будь якому етапі складання і розгляду проектів місцевих бюджетів здійснюють аналіз бюджету поданого головним розпорядником з точки зору його відповідності меті, пріоритетності, а також дієвості ефективності використання бюджетних ресурсів. На основі результатів аналізу керівник місцевого фінансового органу приймає рішення про включення бюджетного запиту до пропозиції проекту місцевого бюджету перед поданням його на розгляд виконавчим органам відповідних місцевих рад. Перед тим, як питання виносити на сесію бюджетний запит обов'язково розглядається виконавчим комітетом.

Розпорядник коштів може скорегувати бюджетний запит, який вже подано до місцевого фінансового органу до моменту включення цього бюджетного запиту до пропозиції проекту місцевого бюджету. Для цього потрібно повідомити місцевий фінансовий орган, надіслати лист повідомлення, додати скорегований бюджетний запит. Якщо проект місцевого бюджету вже сформований і подається до сесії місцевої ради, на цьому етапі коригування бюджетних запитів законодавством не дозволяється [11]. Після прийняття закону про місцевий бюджет внесення змін можливо тільки виключно через рішення сесії шляхом внесення змін до місцевого бюджету.

Відтак, у воєнний період є певна специфіка врахування певних видів доходів та видатків при плануванні на 2023 рік. Із 23 березня 2022 року діють норми пункту 52 прикінцевих перехідних положень закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [12], згідно з яким допускається надання державної фінансової допомоги під час воєнного стану, зокрема і комунальним підприємством

за рахунок місцевого бюджету, особливо тим підприємствам, які пов'язані з упорядкуванням. Насправді, є комунальні установи, центри фінансово-господарського обслуговування, позашкільна освіта. Це усе комунальні підприємства, фінансування яких та отримання державної допомоги у період дії воєнного стану та протягом року після його припинення не потребує узгодження з антимонопольним комітетом України. Таким чином, орган місцевого самоврядування може надати підприємству тимчасову фінансову підтримку для стабілізації фінансового стану, зокрема, на виконання поточних зобов'язань перед постачальниками комунальних послуг.

Під час зимового періоду дуже важливо, щоб вартість та об'єм комунальних послуг розраховувалися з постачальниками комунальних послуг (газо-, електророзподільними компаніями та ін.).

Не менш важливим питанням під час воєнного стану на рівні місцевих бюджетів є утримання пунктів незламності. Питання щодо функціонування пунктів незламності на базі бюджетних установ регулюється статтею 91 Бюджетного кодексу України [7] до видатків місцевих бюджетів, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів, відносяться заходи у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в межах повноважень, встановлених законом.

У разі необхідності фінансування заходів із оснащення пунктів обігріву, здійснення їх обслуговування, ці заходи мають бути включені до місцевої програми цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Придбання запасів паливно-мастильних матеріалів, твердого палива тощо можливо також в межах цієї програми шляхом створення матеріального резерву.

При необхідності залучення додаткового персоналу для обслуговування пунктів обігріву, враховуючи тимчасовий характер зазначених робіт, доцільно було б укладання цивільно-правових угод для надання зазначених послуг в рамках заходів місцевої програми цивільного захисту населення, з врахуванням вимог законодавства про державні закупівлі щодо таких договорів.

Висновки. З метою оперативного та ефективного прийняття управлінських рішень для забезпечення безперебійного функціонування установ і закладів бюджетної сфери, комунальних підприємств та задоволення життєво необхідних потреб жителів територіальних громад у період воєнного стану Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» № 252 від 11 березня 2022 року [1]. Згідно з цією постановою виконання та формування місцевих бюджетів здійснюється відповідно до бюджетного законодавства з урахуванням таких особливостей:

1) органи місцевого самоврядування, їх виконавчі органи, місцеві державні адміністрації, військово-цивільні адміністрації здійснюють бюджетні повноваження до утворення військових адміністрацій;

2) виконавчі комітети відповідних місцевих рад, місцеві державні адміністрації, військово-цивільні адміністрації або військові адміністрації;

3) місцеві фінансові органи забезпечують складення проектів місцевих бюджетів, які затверджуються рішеннями виконавчих комітетів відповідних місцевих рад чи розпорядженнями місцевих державних адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій або військових адміністрацій.

Відтак є можливість фінансового забезпечення місцевими бюджетами особливих витрат у воєнний період: заходи територіальної оборони; допомога ЗСУ; евакуація/вивезення/переміщення цивільного населення із місцевості, де ведуться бойові дії, та небезпечних територій у безпечні місця (приклад); оплата транспортних послуг, пально-мастильних матеріалів, облаштування місць розміщення громадян, які у зв'язку з бойовими діями залишили домівки, оплату інших заходів, спрямованих на підтримку цивільного населення в умовах воєнного стану (приклад); здійснення почесної церемонії поховання осіб, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. Відтак бюджетний процес на місцевому рівні під час воєнного стану забезпечує потреби кожної окремої територіальної громади та захищає інтереси кожного громадянина України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України № 252 від 11.03.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text

2. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Проект розвитку міської інфраструктури – 2» : Постанова Кабінету Міністрів України № 1279 від 15.11.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-2022-%D0%BF#Text

3. Про затвердження Типової форми рішення про місцевий бюджет : Наказ Міністерства фінансів України від 03.08.2018 № 668. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0953-18#Text

4. Про показники міжбюджетних відносин та складання проектів місцевих бюджетів на 2023 рік : Лист Міністерства фінансів України № 05110-14-6/25906 від 04.11.2022 р. URL: http://surl.li/ejhcm

5. Про особливості складання проектів місцевих бюджетів на 2023 рік : Лист Мінфіну України від 15.08.2022 р. № 05110-14-6/17891. URL: http://surl.li/ejioy

6. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 68/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text

7. Бюджетний кодекс України : Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T102456?an=1593

8. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України № 2710-IX від 03.11.2022 року. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text

9. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2023 році : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2022 р. № 1464. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-realizatsii-prohramy-derzhavnykh-harantii-medychnoho-obsluhovuvannia-naselennia-u-2023-rotsi-i271222-1464

10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі : Наказ Міністерства фінансів України від 02.01.2019 № 1. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MF19001

11. Гордей О., Рябокінь М., Новицька О., Котух Є., Блюма О. Практика подання бюджетних запитів в інформаційно-програмному комплексі «місцевий бюджет». *Економічний аналіз.* 2022. Том 32. № 4. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/issue/view/82

12. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 р. № 1555-VII (поточна редакція від 10.07.2022, підстава – 2313-IX). *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text

REFERENCES:

1. Some issues of formation and execution of local budgets during martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 252 (2022, March 11). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text (in Ukrainian)

2. On the approval of the Procedure and conditions for granting subventions from the state budget to local budgets for the restoration of critical infrastructure facilities within the framework of the project "Urban Infrastructure Development Project – 2" jointly with the International Bank for Reconstruction and Development: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1279 (2022, November 15). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-2022-%D0%BF#Text (in Ukrainian)

3. On approval of the Standard form of the decision on the local budget: Order of the Ministry of Finance of Ukraine № 668 (2018, August 3). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0953-18#Text (in Ukrainian)

4. On the indicators of inter-budgetary relations and drafting of local budgets for 2023: Letter of the Ministry of Finance of Ukraine 05110-14-6/25906 (2022, November 4). Available at: http://surl.li/ejhcm (in Ukrainian)

5. On the peculiarities of drafting local budgets for 2023: Letter of the Ministry of Finance of Ukraine (2022, August 15) № 05110-14-6/17891. Available at: http://surl.li/ejioy (in Ukrainian)

6. About the formation of military administrations: Decree of the President of Ukraine (2022, February 24) № 68/2022. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text (in Ukrainian)

7. Budget Code of Ukraine № 2456-VI (2010, August 7). Available at: https://ips.ligazakon.net/document/T102456?an=1593 (in Ukrainian)

8. About the State Budget of Ukraine for 2023: Law of Ukraine № 2710-IX (2022, November 3). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text (in Ukrainian)

9. Some issues of implementation of the program of state guarantees of medical care of the population in 2023. Cabinet of Ministers of Ukraine № 1464 (2022, December 27). Available at: https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-realizatsii-prohramy-derzhavnykh-harantii-medychnoho-obsluhovuvannia-naselennia-u-2023-rotsi-i271222-1464 (in Ukrainian)

10. On the approval of Methodological recommendations for the implementation and application of a gender-oriented approach in the budget process: Order of the Ministry of Finance of Ukraine № 1 (2019, January 2). Available at: https://ips.ligazakon.net/document/MF19001 (in Ukrainian)

11. Hordei O., Riabokin M., Novytska O., Kotukh Ye., Bluma O. (2022). Praktyka podannia biudzhetnykh zapytiv v informatsiino-prohramnomu kompleksi "mistsevyi biudzhet". *Ekonomichnyy analiz,* vol. 32, no. 4. Available at: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/issue/view/82 (in Ukrainian)

12. On state aid to business entities: Law of Ukraine № 1555-VII (2014, July 1) (current edition (2022, July 10), basis – 2313-IX). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text (in Ukrainian)

УДК 336.143.2;336.1.07
JEL H61, H69

Рябокінь Марина Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету фінансів та цифрових технологій. **Гордей Оксана Дмитрівна,** доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічних фінансів. **Новицька Олена Валеріївна,** кандидат економічних наук, доцент кафедри публічних фінансів. **Котух Євген Володимирович,** доктор наук з державного управління, доцент кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій і систем. **Козій Наталія Сергіївна,** кандидат економічних наук, доцент, заступник декана факультету фінансів та цифрових технологій, Державний податковий університет.
Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану.

Повномасштабне вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 року внесло кардинальні зміни до бюджетного процесу як на рівні державного бюджету, так і на рівні місцевих бюджетів.. Виконання місцевих бюджетів та забезпечення бюджетного процесу як на рівні адміністрування, так й на рівні функціонування інформаційно-технологічного супроводження було зумовлене воєнним станом та зазнало значних ризиків. Забезпечення виконання бюджетного процесу у 2022 році зумовлене його високим ступенем автоматизації. Зокрема, завдяки Інформаційно-програмному комплексу «Місцевий бюджет» вдалося не тільки виконати усі зобов'язання місцевих бюджетів, але й вчасно здійснити бюджетне планування та затвердити місцеві бюджети на 2023 рік. У статті розглянуто основні зміни, які відбулися в процесі виконання місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Визначено основні нормативні документи, які було прийнято для уникнення ризиків невиконання бюджетного процесу місцевими фінансовими органами.

Ключові слова: Міністерство фінансів України, місцевий бюджет, місцеві фінансові органи, воєнний стан, голова військової адміністрації.

UDC 336.143.2;336.1.07
JEL H61, H69

Maryna Riabokin, PhD, Associate Professor, Dean of the Faculty of Finance and Digital Technologies. **Oksana Hordei,** Dr. Econ. of Sciences, Professor, Professor of the Department of Public Finance. **Olena Novytska,** PhD, Associate Professor of the Department of Public Finance. **Yevgen Kotukh,** Dr. of Science in Public Administration, Associate Professor Department of Computer And Information Technologies and Systems. **Nataliia Kozii,** PhD, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Finance and Digital Technologies, State Tax University. **Features of the budget process under the conditions of marital state.**

The full-scale invasion, which began on February 24, 2022, brought drastic changes to the budget process at both the state and local budget levels. Implementation of local budgets and provision of the budget process both at the level of administration and at the level of information and technological support was conditioned by the state of war and became subject to significant risks. A high level of budget process automation became a key matter of its implementation in 2022. The implementation of the information and analytical system (IAS) "LOGICA" made it possible to change and improve the level of automation of budget processes at the local level. IAS "LOGIKA" created a specification of rules for the implementation and support of all interrelated events (calendar events, changes in budget classifiers, changes in the forms of budget documents, etc.). In particular, "Local Budget" software provides complete automation of end-user processes that ensure the fulfillment of all budget obligations and carries out timely budget planning and approval for the future period of 2023. The article examines the main changes that took place in implementing local budgets under martial law. The main regulatory documents that were adopted to avoid the risks of non-implementation of the budget process by local financial bodies are defined. The possibility of financial provision by local budgets of special expenses during the war period was noted, including measures of territorial defense; assistance of the Armed Forces; evacuation/removal/relocation of the civilian population from the area where hostilities are taking place and dangerous areas to safe places (example); payment of transport services, fuel, and lubricants, provision of accommodation for citizens who left their homes due to hostilities, payment of other measures aimed at supporting the civilian population under martial law (example); carrying out an honorable burial ceremony of persons who died in the struggle for independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine. The conclusions state that the budget process at the local level during martial law ensured the needs of each individual territorial community and protected the interests of every citizen of Ukraine.

Key words: Ministry of Finance of Ukraine, local budget, local financial bodies, martial law, head of military administration.

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

УДК 336.225.674
JEL M42, M10
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2810

ВАЖЛИВІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

Рябчук Оксана Григорівна*, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, державного фінансового контролю та аналізу
Заріцька Вікторія Василівна, здобувач вищої освіти**
другого (магістерського) рівня
Державний податковий університет

**ORCID: 0000-0002-8656-6720*
***ORCID: 0000-0001-8038-6254*

© Рябчук О.Г., 2022
© Заріцька В.В., 2022

Стаття отримана редакцією 26.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 26.11.2022

Вступ. Теплоенергетичний комплекс України зараз переживає складний період через постійні ракетні удари по електромережах російськими окупантами, загальну зношеність основних мереж, які необхідно модернізувати та відсутність достатньої кількості коштів в бюджеті, оскільки значна їх частина йде на військове забезпечення. Всі ці проблеми спричинені зовнішнім ворогом, недосконалістю нашого законодавства, а також низькою платоспроможністю споживачів послуг, яка спричинена війною. Через вище перераховані проблеми, підприємства теплоенергетики зазнають серйозних збитків і потребують підтримки та контролю з боку держави. Нині, як ніколи, важливо здійснювати аудит ефективності діяльності суб'єктів господарювання теплоенергетичного комплексу, а також слідкувати за відсутністю можливих випадків крадіжок, хабарництва, шахрайства, зловживання службовим становищем керівництва. З метою запобігання таким негативним явищам, а також для створення можливостей підтримки суб'єктів господарювання, необхідно проводити якісний державний фінансовий аудит. Саме за допомогою державного фінансового аудиту можливо відстежувати напрями надходження і витрачання державних ресурсів, раціональність їх використання, ефективність прийняття управлінських рішень, а також своєчасно виявляти факти порушень на різних рівнях управління бюджетними коштами.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Дослідженню питань державного фінансового аудиту ефективності діяльності суб'єктів господарювання присвятили свої праці українські та закордонні вчені зокрема: Бессонова С.І., Здирко Н.Г., Кленін О.В., Новіченко Л.С., Табенська Ю.В., Ткач О.Л., Шевчук О.Д. та багато інших.

Зокрема, Шевчук О.Д. та Здирко Н.Г. зазначають, що хоча законодавча база щодо основних засад проведення державного фінансового аудиту сформована, однак все одно є необхідність у практичному вдосконаленні окремих організаційних моментів на різних стадіях контрольно-перевірочного процесу, оскільки без цього розвиток державного фінансового аудиту в Україні уповільниться [1].

На думку Ткач О.Л., на сучасному етапі розвитку державного фінансового аудиту в Україні є низка прогалин організаційного, правового, методологічного та кадрового характеру, без вирішення яких неможливий ефективний розвиток державного фінансового аудиту [2].

Ткач О.Л. було запропоновано реалізувати заходи, спрямовані на побудову сучасної моделі державного фінансового аудиту, яка б відповідала потребам національної економіки та вимогам Європейського Союзу [2].

Табенська Ю.В. вважає, що державний фінансовий аудит в системі регулювання економічних відносин є вагомим інструментом реалізації фінансово-бюджетної політики, що його необхідно розвивати, щоб уникати виникнення загроз у фінансово-бюджетній системі, а також постійно вдосконалювати з імплементацією європейських та міжнародних стандартів [3].

У публікації Шевчук О.Д. зроблено висновок про необхідність підвищення якості координації і оперативної взаємодії між окремими контролюючими органами та іншими важливими учасниками контрольно-перевірочного процесу, особливо, на стадії прийняття рішень за матеріалами проведених контрольних процедур та реалізації результатів державного фінансового контролю [4].

Новіченко Л.С. вважає, що необхідно вдосконалити систему державного фінансового контролю, оскільки вона не забезпечує належного рівня виконання державою своїх повноважень у частині здійснення контролю за формуванням, розподілом і використанням державних коштів. Усунення даних проблем сприятиме розвитку України як демократичної держави, збереженню державної власності та активів, а також підвищенню ефективності та якості виконання функцій основними суб'єктами державного фінансового контролю [5].

На думку Бессонова С.І. та Кленін О.В., впровадження ефективного світового досвіду функціонування системи державного фінансового контролю сприятиме підвищенню результативності контрольної діяльності, створенню умов забезпечення держави та суспільства якісною, об'єктивною інформацією з метою підвищення ефективності державного управління й прийняття важливих управлінських рішень на всіх рівнях влади [6].

Метою нашого дослідження є обґрунтування важливості удосконалення державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання теплоенергетичного комплексу.

Основний матеріал і результати. Як зазначалося вище, теплоенергетичний комплекс України знаходиться зараз у складному стані і потребує постійної підтримки з боку держави. Для підвищення ефективності роботи підприємств теплоенергетичного комплексу необхідно використовувати державний фінансовий аудит, який допоможе проаналізувати роботу підприємства, виявити можливі фактори ризику, а також мінімізувати їх.

Основні засади проведення державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання регламентовані постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 2019 року № 252 [7].

Відповідно до цієї постанови, державний фінансовий аудит – це вид державного фінансового контролю, що полягає у перевірці та аналізі стану справ щодо законного та ефективного використання державних та/або комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, стану внутрішнього контролю у суб'єктів господарювання [7].

Необхідно зазначити, що аудитори, здійснюючи державний фінансовий аудит, вибирають і застосовують методичні прийоми та виконують процедури, які необхідні для перевірки конкретних об'єктів діяльності суб'єкта господарювання (рис. 1).

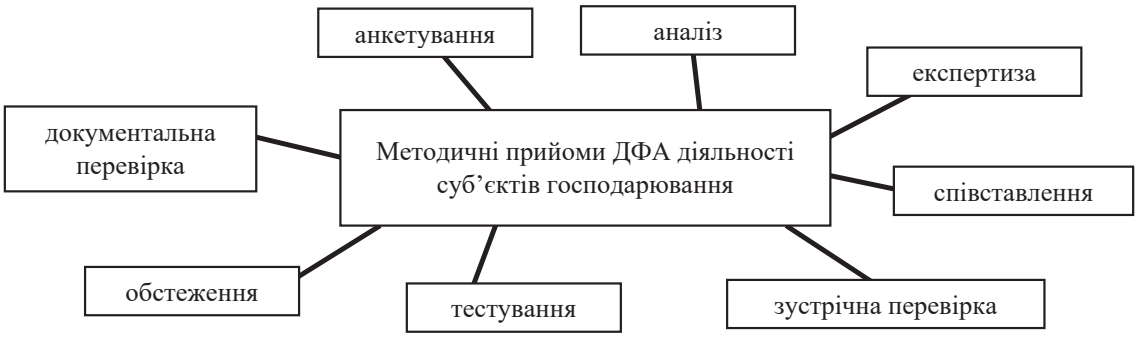

Рис. 1. Основні методичні прийомів державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання

Джерело: розроблено авторами

Державний фінансовий аудит суб'єктів господарювання державного сектору економіки повинен проводитися щороку, оскільки вони мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави.

Енергосистема України складається з двох частин: магістральні лінії електропередачі та генерувальні потужності.

Головним управителем в електроенергетиці є приватне акціонерне товариство Національна енергетична компанія «Укренерго», яке перебуває у сфері управління Міненерго, і 100% його акцій належать державі.

На грудень 2022 року генеруючі потужності в Україні становили: чотири АЕС із 15 енергоблоками; 15 ТЕС; 21 ТЕЦ (потужністю понад 10 МВт) та ще кілька десятків станцій малої потужності; 12 ГЕС/ГАЕС (сім із них на Дніпрі); кілька десятків вітряних, сонячних електростанцій та об'єкти, що працюють на біогазі [8].

Фінансовий стан більшості підприємств теплової енергетики є незадовільним, оскільки їх господарська діяльність є збитковою та призводить до накопичення боргів. Зберігається тенденція до збільшення збитковості підприємств, зростання кредиторської та дебіторської заборгованостей [9].

Так, значні обсяги дебіторської заборгованості призводять до зменшення оборотних коштів підприємств. За даними галузевої статистичної звітності, сума дебіторської заборгованості підприємств комунальної теплоенергетики станом на 01.06.2018 становила 15,1 млрд грн. у т.ч. заборгованість населення – 12,3 млрд. грн. (78,4%), інших споживачів – 2,8 млрд. грн. Це, зумовлює значні обсяги кредиторської заборгованості перед постачальниками енергоносіїв та за обов'язковими платежами. Сума кредиторської заборгованості підприємств комунальної теплоенергетики станом на 01.06.2018 становила 25,2 млрд. гривень [9].

В свою чергу, дебіторська та кредиторська заборгованість впливають на фінансові результати підприємств комунальної теплоенергетики.

Через брак власних фінансових ресурсів у підприємств практично відсутні можливості реалізовувати інвестиційні проекти в модернізацію та реконструкцію системи теплопостачання. Вкрай обмеженими є можливості бюджетів всіх рівнів (як державного, так і місцевих) вкладати кошти в технічний розвиток підприємств. Відсутня зацікавленість і у приватних інвесторів інвестувати в досить ризикований бізнес [9].

Процес та результати державного фінансового аудиту суб'єктів господарювання теплоенергетики нами було проаналізовано на прикладі комунального підприємства теплових мереж «Тернопільміськтеплокомуненерго» Тернопільської міської ради, яке відпускає теплову енергію та надає послуги з централізованого опалення і централізованого постачання гарячої води для населення та інших споживачів м. Тернополя.

Станом на кінець 2021 року користувачами послуг «Тернопільміськтеплокомуненерго» були 40917 абонентів – фізичних осіб та 644 абоненти – юридичні особи [10].

Теплопостачання по місту Тернополю забезпечують 35 котелень, з яких 34 працюють на газоподібному паливі та 1 на комбінованому виді палива, 44 центральних теплових пунктів і бойлерних та 82 індивідуальних теплових пункти. Сумарна потужність котелень станом на 30.09.2021 становить 531,04 гкал/год., протяжність мереж в двотрубному обчисленні – 152,1 км [10].

Для аналізу фінансово-господарської діяльності КПТМ «Тернопільміськтеплокомуненерго» аудиторами було використано Методику аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки № 170) [11].

За результатами аналізу зроблено висновок, що підприємство має стабільно збиткову ситуацію протягом досліджуваного періоду (2019 – 9 місяців 2021 рр.), що видно з діаграми (рис. 2).

Було встановлено, що КПТМ «Тернопільміськтеплокомуненерго», здійснюючи свою основну діяльність за встановленими тарифами, не досягало позитивного фінансового результату. Так, фінансовим результатом за основними видами діяльності (виробництво, транспортування та постачання теплової енергії, надання послуг з централізованого опалення та централізованого постачання гарячої води) у 2019 році був збиток у сумі 80762,47 тис. грн, у 2020 році – збиток у сумі 76510,82 тис. грн, за 9 місяців 2021 року – збиток у сумі 111120,05 тис. грн [10].

Проаналізувавши діяльність КПТМ «Тернопільміськтеплокомуненерго», аудитори визначили ряд основних проблем (рис. 3).

З метою підвищення ефективності діяльності КПТМ «Тернопільміськтеплокомуненерго» державними аудиторами було надано ряд рекомендацій (рис. 4).

Однією з головних проблем як КПТМ «Тернопільміськтеплокомуненерго», так і всіх підприємств теплоенергетичного комплексу України є їх фінансовий стан, оскільки значна частка підприємств зазнає збитків; їх устаткування є застарілим, а капіталовкладення в дану сферу діяльності є недостатніми.

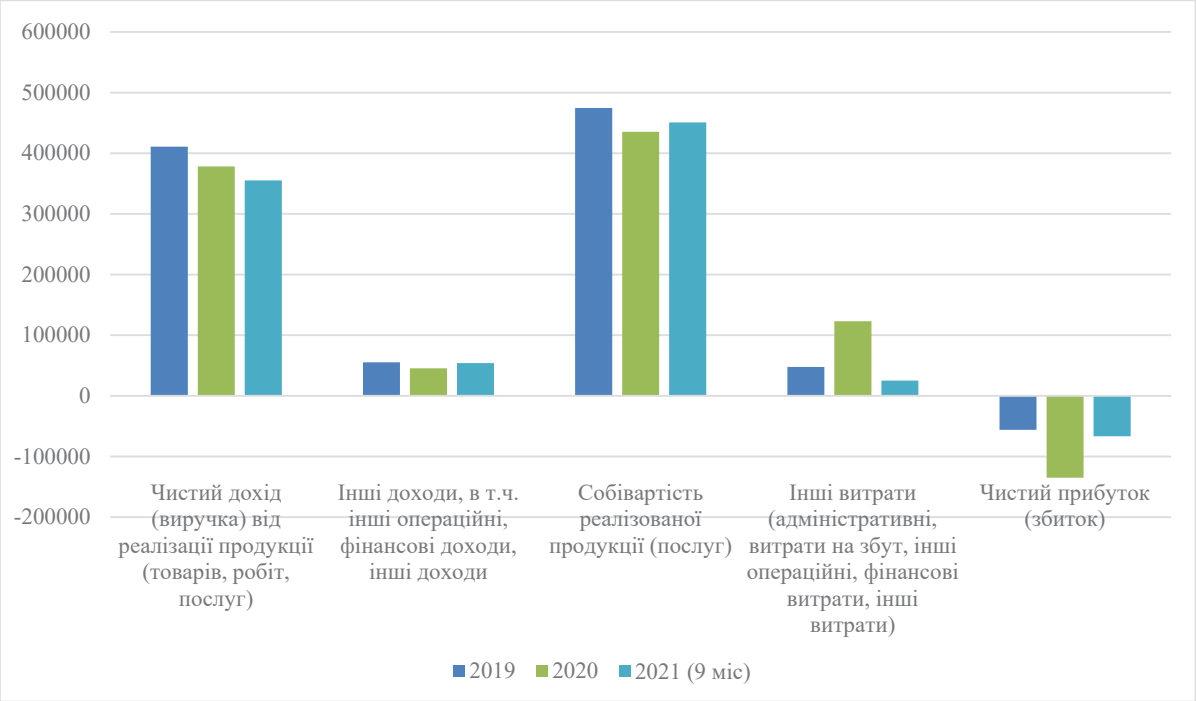

Рис. 2. Показники діяльності КПТМ «Тернопільміськтеплокомуненерго» в 2019 – (9 місяців) 2021 рр., тис грн

Джерело: складено авторами на основі [10]

Не менш важливою є проблема відновлення роботи теплоенергетичного комплексу України після обстрілів з боку ворога. Взимку це питання стоїть особливо гостро. Тому значна частина коштів спрямовується з бюджету саме на такий ремонт. Для звичного, безпечного та комфортного життя громадян, особливо в період низьких температур повітря, постраждалі енергетичні системи необхідно відновлювати дуже швидко. Проте цей процес є досить складним та небезпечним, оскільки постійно існує загроза нового ракетного удару і нових пошкоджень.

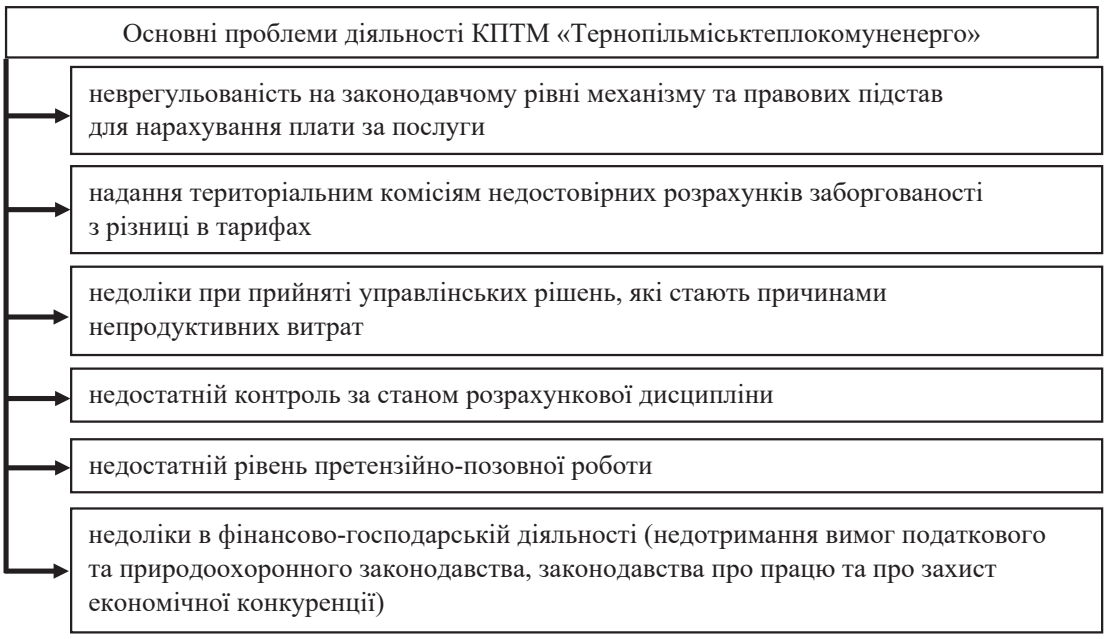

Рис. 3. Основні проблеми діяльності КПТМ «Тернопільміськтеплокомуненерго», виявлені за результатами державного фінансового аудиту.

Джерело: складено авторами за матеріалами [10]

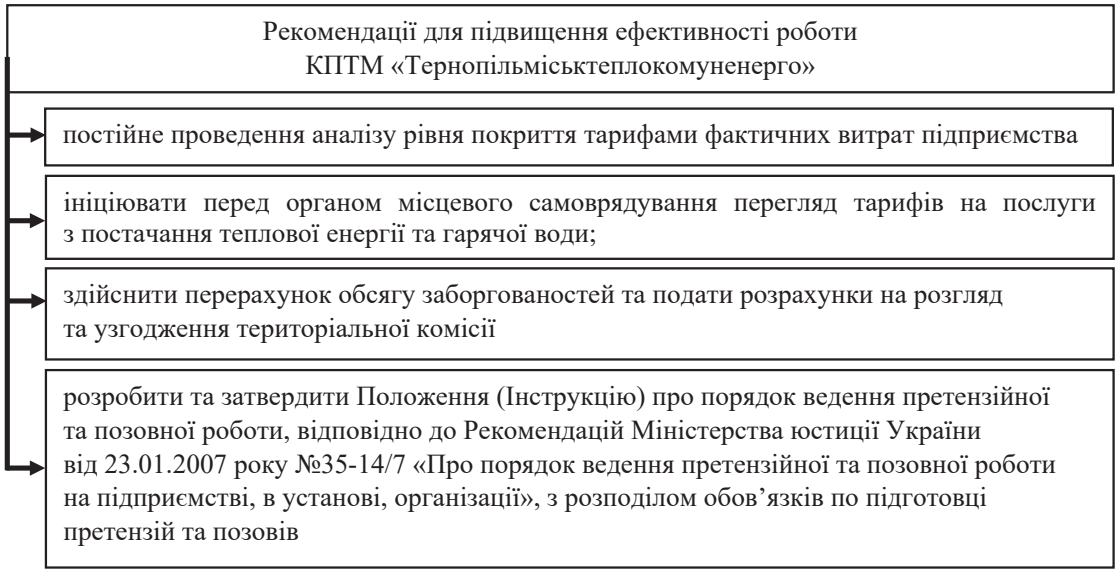

Рис. 4. Рекомендації за результатами державного фінансового аудиту

Джерело: складено авторами на основі [10]

Крім того, досить значною ми вважаємо проблему нестачі кваліфікованих кадрів, оскільки велика кількість громадян України виїхали за кордон, хтось був звільнений через недостачу бюджетування, а хтось звільнився сам через страх перед небезпекою з боку агресора. Тому для ремонту пошкоджених енергосистем не вистачає персоналу.

Разом з цим, для виявлення всіх існуючих проблем у діяльності підприємств теплоенергетичного комплексу, необхідно також удосконалювати державний фінансовий аудит їх діяльності.

Висновки. Державний фінансовий аудит є дуже важливим інструментом у діяльності суб'єктів господарювання теплоенергетичного комплексу, оскільки він дає можливість виявити недоліки та розробити рекомендації для підвищення ефективності та якості їх роботи.

Проте нині, в умовах війни, проводити державний фінансовий аудит досить складно. Крім того, відбуваються часті обстріли енергетичних мереж, на відновлення яких йдуть значні суми коштів з державного бюджету. Тому, саме зараз, держава критично потребує максимального зменшення збитковості суб'єктів господарювання теплоенергетичного сектору. Також, не слід забувати, що під час війни зростають ризики шахрайства та зловживань, що досить суттєво підвищує необхідність в державному фінансовому аудиті.

Отже, удосконалення та розвиток державного фінансового аудиту суб'єктів господарювання теплоенергетичного комплексу є важливим завданням для держави в сучасних реаліях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевчук О.Д., Здирко Н.Г. Стан та перспективи розвитку державного фінансового аудиту як ефективного інструменту боротьби з фінансовими порушеннями. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2019. № 6. URL: https://cutt.ly/A2wj3QY

2. Ткач О.Л. Сучасні проблеми розвитку державного фінансового аудиту в Україні. *Науковий погляд: економіка та управління.* 2018. № 1 (59). URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/3204/1/206-210.pdf

3. Табенська Ю.В. Реалії функціонування системи державного фінансового аудиту в Україні. *Money, Finance and Credit*. 2019. Випуск I (73). URL: http://www.chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2019/v1/18.pdf

4. Шевчук О.Д. Сучасні проблеми та перспективи розвитку державного фінансового аудиту в Україні : Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Сталий розвиток країни в рамках Європейської інтеграції». 2019. URL: http://81.30.162.23/repository/getfile.php/23848.pdf

5. Новіченко Л.С. Державний фінансовий аудит в Україні: проблеми та реалії розвитку. Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції. 2021. URL: https://cutt.ly/Z2wdv30

6. Бессонова С.І., Кленін О.В. Роль державного фінансового аудиту в системі контролю бюджетних установ. *Entrepreneurship and Trade*. 2021. № 29. URL: http://www.journals-lute.lviv.ua/index.php/pidpr-torgi/article/view/875/828

7. Про затвердження Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 березня 2019 р. № 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2019-%D0%BF#Text

8. Моісєєв В. Що являє собою енергосистема України напередодні воєнної зими. The Page 2022. URL: https://thepage.ua/ua/economy/energosistema-ukrayini-stan-naperedodni-zimi

9. Аналіз регуляторного впливу до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов узгодження ліцензіатами обласних та Київської міської державних адміністрацій, що провадять господарську діяльність з виробництва теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії, крім виробництва, транспортування та постачання теплової енергії за нерегульованим тарифом з органами місцевого самоврядування запозичень від іноземних держав, банків та міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проектів». 2018. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/Analiz-regulyatornogo-vplivu5.pdf

10. Аудиторський звіт за результатами державного фінансового аудиту діяльності Комунального підприємства теплових мереж «Тернопільміськтеплокомуненерго» Тернопільської міської ради за період з 01.01.2014 по 30.09.2021. Тернопіль. 2022 р. URL: https://cutt.ly/K0ozPd8

11. Про затвердження Методики аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2006 року. № 170. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0332-06#Text

REFERENCES:

1. Shevchuk O.D., Zdyrko N.H. (2019) Stan ta perspektyvy rozvytku derzhavnoho finansovoho audytu yak efektyvnoho instrumentu borotby z finansovymy porushenniamy. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky,* no. 6. Available at: https://cutt.ly/A2wj3QY

2. Tkach O.L. (2018). Suchasni problemy rozvytku derzhavnoho finansovoho audytu v Ukraini. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, no. 1 (59). Available at: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/3204/1/206-210.pdf

3. Tabenska Yu.V. (2019). Realii funktsionuvannia systemy derzhavnoho finansovoho audytu v Ukraini. *Money, Finance and Credit*, vol. I (73). Available at: http://www.chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2019/v1/18.pdf

4. Shevchuk O.D. (2019). Suchasni problemy ta perspektyvy rozvytku derzhavnoho finansovoho audytu v Ukraini. Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh "Stalyi rozvytok krainy v ramkakh Yevropeiskoi intehratsii". Available at: http://81.30.162.23/repository/getfile.php/23848.pdf

5. Novichenko L.S. (2021). Derzhavnyi finansovyi audyt v Ukraini: problemy ta realii rozvytku. Stratehiia rozvytku Ukrainy: finansovo-ekonomichnyi ta humanitarnyi aspekty: materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Available at: https://cutt.ly/Z2wdv30

6. Bessonova S.I., Klenin O.V. (2021). Rol derzhavnoho finansovoho audytu v systemi kontroliu biudzhetnykh ustanov. *Entrepreneurship and Trade*, no. 29. Available at: http://www.journals-lute.lviv.ua/index.php/pidpr-torgi/article/view/875/828

7. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia Derzhavnoiu audytorskoiu sluzhboiu, yii mizhrehionalnymy terytorialnymy orhanamy derzhavnoho finansovoho audytu diialnosti subiektiv hospodariuvannia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 bereznia 2019 r., no. 252. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2019-%D0%BF#Text

8. Moisieiev V. Shcho yavliaie soboiu enerhosystema Ukrainy naperedodni voiennoi zymy. The Page 2022. Available at: https://thepage.ua/ua/economy/energosistema-ukrayini-stan-naperedodni-zimi

9. Analiz rehuliatornoho vplyvu do proektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku ta umov uzghodzhennia litsenziatamy oblasnykh ta Kyivskoi miskoi derzhavnykh administratsii, shcho provadiat hospodarsku diialnist z vyrobnytstva teplovoi enerhii, transportuvannia teplovoi enerhii mahistralnymy i mistsevymy (rozpodilchymy) teplovymy merezhamy ta postachannia teplovoi enerhii, krim vyrobnytstva, transportuvannia ta postachannia teplovoi enerhii za nerehulovanym taryfom z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia zapozychen vid inozemnykh derzhav, bankiv ta mizhnarodnykh finansovykh orhanizatsii dlia realizatsii investytsiinykh proektiv" (2018). Available at: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/Analiz-regulyatornogo-vplivu5.pdf

10. Audytorskyi zvit za rezultatamy derzhavnoho finansovoho audytu diialnosti Komunalnoho pidpryiemstva teplovykh merezh "Ternopilmiskteplokomunenerho" Ternopilskoi miskoi rady za period z 01.01.2014 po 30.09.2021. Ternopil, 2022. Available at: https://cutt.ly/K0ozPd8

11. Pro zatverdzhennia Metodyky analizu finansovo-hospodarskoi diialnosti pidpryiemstv derzhavnoho sektoru ekonomiky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 liutoho 2006 roku, no. 170. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0332-06#Text

УДК 336.225.674
JEL M42, M10

Рябчук Оксана Григорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, державного фінансового контролю та аналізу. **Заріцька Вікторія Василівна,** здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня, Державний податковий університет. **Важливість державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання теплоенергетичного комплексу.**

У статті приділено увагу основним проблемам діяльності підприємств теплоенергетичного комплексу, що виникли у зв'язку з війною в країні, зношеністю основних електромереж, відсутністю достатньої кількості коштів в бюджеті, недосконалістю законодавства. Обґрунтовано необхідність державної підтримки суб'єктів господарювання теплоенергетичного комплексу. Вказано на значення державного фінансового аудиту для своєчасного виявлення можливих факторів ризику в роботі підприємств та мінімізації їх, підвищення ефективності та якості роботи теплоенергетичного комплексу в цілому, раціональності використання державних ресурсів, ефективності прийняття управлінських рішень, своєчасності виявлення фактів порушень на різних рівнях управління бюджетними коштами. Зроблено висновок, що удосконалення та розвиток державного фінансового аудиту суб'єктів господарювання теплоенергетичного комплексу є важливим завданням для держави.

Ключові слова: державний фінансовий аудит, теплоенергетичний комплекс, діяльність суб'єктів господарювання.

UDC 336.225.674
JEL M42, M10

Oksana Riabchuk, Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Audit, of State Financial Control and Analysis. **Viktoriia Zaritska,** Student of Higher Education of the Second (master's) Level, State Tax University. **The importance of the state financial audit of the activities of entities operating the thermal energy complex.**

The article focuses on the main problems of the of the heat and power complex that arose in connection with the war in the country, deterioration of the main power grids, lack of sufficient funds in the budget, and imperfect legislation. Due to the above problems, heat and power companies suffer serious losses and need support and control by the state. The importance of conducting an audit of activity efficiency is substantiated of business entities of the thermal energy complex, monitoring possible cases of theft, bribery, fraud, abuse official position of management. In order to prevent such negative phenomena, as well as to create opportunities to support subjects management, it is necessary to conduct a high-quality state financial audit. It is with the help of the state financial audit that it is possible to track directions of receipt and expenditure of state resources, their rationality use, effectiveness of management decision-making. It is noted that the State financial audit of economic entities of the public sector of the economy should be conducted annually, since they are of strategic importance for the economy and security of the state. The author analyzes the methodological techniques necessary for auditing specific objects of activity of an economic entity of the heat and power complex. The process and results of the State financial audit of economic entities in the heat and power sector are analyzed on the example of the municipal enterprise of heat networks "Ternopilmiskteplocomunenergo" of the Ternopil City Council, which supplies heat energy and provides district heating and centralized hot water supply services to the population and other consumers of Ternopil. The necessity of state support for economic entities of the heat and power complex is substantiated. The importance of the State financial audit for timely identification of possible risk factors in the work of enterprises and minimizing them, improving the efficiency and quality of the heat and power complex as a whole, rational use of public resources, efficiency of management decision-making, timeliness of detection of violations at various levels of budgetary funds management is indicated. It is concluded that the improvement and development of the state financial audit of economic entities of the heat and power complex is is an important task for the state.

Key words: state financial audit, heat and power complex, activities of business entities.

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY

УДК 339.5:519.25:330.4
JEL C49, C59, F17
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2811

ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИКЛІЧНОСТІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ЕКСПОРТУ В НІМЕЧЧИНІ

Бєлов Олександр Віталійович*, кандидат економічних наук, докторант
ГО «Інститут соціально-економічних ініціатив»
Свистун Людмила Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент**
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

**ORCID 0000-0002-7910-8174*
***ORCID 0000-0002-6472-9381*

© Бєлов О.В., 2022
© Свистун Л.А., 2022

Стаття отримана редакцією 29.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 29.11.2022

Вступ. Останні десятиліття провідні країни світу реалізують стратегії розвитку, спрямовані на підтримку інновацій та зміцнення науково-технічного потенціалу. Сектор високих технологій та розвиток інновацій стають найважливішим фактором міцного зростання економік і в майбутньому визначатимуть рівень конкурентоспроможності країн.

Одним з показників конкурентоспроможності є рівень експорту високотехнологічної продукції як найбільш наукомісткої продукції економіки держави. Технологічні зусилля є вирішальним фактором підвищення продуктивності та міжнародної конкурентоспроможності. Про що свідчить досвід Німеччини, який ми розглядаємо. І хоча термін хай-тек вперше з'явився в 1960-х роках, спроби оцінити вплив науки і техніки на економічне зростання та визначити найбільш наукомісткі галузі були зроблені раніше такими вченими, як Дж. Бернал, М. Холланд і В. Спрараген, у 1930-х роках. Хай-тек – це продукт із високою інтенсивністю науково-дослідної роботи, такий як аерокосмічна промисловість, комп'ютерні технології, фармацевтика, наукові прилади, електричне та оптичне обладнання.

Дана стаття є частиною великого загального дослідження чисельного впливу науково-технічного потенціалу країни на її сталий розвиток і входить в її першої частини з аналізу динаміки виробництва та експорту високотехнологічної продукції в різних країнах світу.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та розвитку високотехнологічної продукції в економіці вже описані у різних наукових дослідженнях. Вітчизняні вчені В. Геєць, І. Єгоров, Л. Завідна, І. Матюшенко, І. Одотюк, О. Прокопенко, О. Саліхова, Н. Шмиголь, О. Бєлов, Л. Свистун [1–7] та інші присвятили даній проблематиці свої праці, проводячи дослідження можливостей використання високих технологій у різних галузях економіки. Так, О. Прокопенко та А. Артюхов аналізують основні моделі трансферу технологій у Європі, США, Японії та Китаї та представляють провідні тенденції розвитку трансферу технологій у провідних країнах [4]. Дослідження А. Боттеги та Ж.П. Ромеро виявляють взаємозв'язок між інноваціями, показниками експорту та еластичністю торгівлі в різних секторах [8]. С. Санду та Б. Чіокенель оцінюють зв'язок між середньо- та високотехнологічним експортом на європейському рівні, з одного боку, та деякими основними детермінантами інновацій, з іншого боку. Результати їхнього дослідження підтверджують позитивну кореляцію між загальним обсягом витрат на НДДКР та рівнем високотехнологічного експорту з різною мінливістю між країнами [9]. Тема

ділових циклів в останні роки стає все більш актуальною в світовому науковому співтоваристві. Однак питання циклічності в динаміці високотехнологічного експорту залишилися невивченими.

Мета статті. Проаналізувати структуру динаміки експорту високотехнологічної продукції, а саме виділити в даній динаміці наступні складові: рівномірне зростання; прискорене зростання; циклічне зростання. Плануємо розрахувати частку впливу циклічної складової на динаміку експорту високотехнологічної продукції, а також розглянути, як вона змінюється, якщо високотехнологічний експорт розглядати як частку всього промислового експорту і як частку ВВП, а також порівняти зі структурою динаміки ВВП країни в цілому.

Методи дослідження. Для вирішення цього завдання використовується метод кореляційно-регресійного аналізу з включенням циклічної складової [10; 11]. Для аналізу (табл. 1) в порядку наростаючої складності було вибрано 5 типів моделей M1-M5: проста лінійна модель, модель прискорення, лінійна модель з циклом, модель прискореного розвитку з одним циклом, а також модель прискореного розвитку з двома циклами.

Таблиця 1

Види економетричних моделей для регресійного аналізу високотехнологічної динаміки експорту

Модель	Формула	Найменування
M1	y=a+b*x	лінійна
M2	y=a+b*x+c*x^2	лінійна з прискоренням
M3	y=a+b*x+c*sin(d*x+e)	лінійна з циклом
M4	y=a+b*x+c*x^2+d*sin(e*x+f)	лінійна з прискоренням й один цикл
M5	y=a+b*x+c*x^2+d*sin(e*x+f)+g*sin(h*x+i)	лінійна з прискоренням й два цикли

Джерело: складено авторами

Таблиця 2

Економічна характеристика параметрів рівняння регресії

Параметри моделі					Господарські характеристики	Одиниці
M1	**M2**	**M3**	**M4**	**M5**		
Лінійна складова моделі – визначає лінійний тренд динаміки досліджуваного показника						
a	a	a	a	a	Початковий рівень досліджуваного показника	$US 2010
b	b	b	b	b	Середня швидкість зміни динаміки досліджуваного показника	$US 2010/рік
Нелінійні компоненти моделі:						
1. Прискорення						
-	c	-	c	c	Середнє прискорення зміни динаміки досліджуваного показника	$US 2010/рік^2
2. Цикли						
-	-	c*sin(d*x +e)	d*sin(e*x +f)	d*sin(e*x +f)	1-а гармонійна	$ США 2010
-	-	c	d	d	Амплітуда циклічних коливань – максимальне відхилення	$US 2010
-	-	d	i	i	Циклічна частота	радіан
-	-	i	f	f	Початкова фаза циклу	радіан
-	-	ν1	ν1	ν1	Частота коливань	Разів
-	-	T1	T1	T1	Період коливань	рік
-	-	-	-	g*sin(h*x+i)	2-а гармонійна	
-	-	-	-	g	Амплітуда циклічних коливань – максимальне відхилення	$US 2010
-	-	-	-	h	Циклічна частота	радіан
-	-	-	-	i	Початкова фаза циклу	радіан
-	-	-	-	η2	Частота коливань	Разів
-	-	-	-	T2	Період коливань	рік

Джерело: складено авторами

Під поняттям «прискорений розвиток» розуміємо прискорення руху з природничих наук, математично воно представлено у вигляді параметра c* x^2, саме прискорення буде дорівнює 2c. Економічні характеристики параметрів рівнянь регресії для моделей M1-M5 представлені в таблиці 2.

Алгоритм дослідження буде включати наступні етапи:

1. Знаходження параметрів обраних видів економіко-математичних моделей і порівняння їх статистичних характеристик для оцінки динаміки експорту високотехнологічної продукції (HtE).
2. Зіставлення отриманих результатів між собою і фактичних даних.
3. Окреме порівняння параметрів циклічної складової отриманих моделей.
4. Вибір кращої економіко-математичної моделі для оцінки динаміки експорту високотехнологічної продукції, її аналіз та економічна інтерпретація.
5. Виявлення частки впливу циклічної складової в даній моделі.
6. Пункти 1-5 для високотехнологічного експорту (% від експорту промислової продукції).
7. Пункти 1-5 для високотехнологічного експорту (% ВВП).
8. Пункти 1-5 для ВВП.
9. Пункти 1-5 для експорту промислової продукції.
10. Оцінка впливу циклічних компонентів на динаміку цих показників і між собою.

Емпіричний аналіз (результати)

Відбір вихідних даних

Дослідження буде проведено на прикладі Німеччини. Німеччина є лідером Євросоюзу. Країна з високорозвиненою постіндустріальною економікою і потужним науково-технічним потенціалом. Вихідні дані представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка ВВП, експорту високих технологій, його частки в промисловому експорті та ВВП

Рік	Експорт високих технологій (млрд дол. США у цінах 2010 р.)	Експорт високих технологій (% від експорту промислової продукції)	Високотехнологічний експорт (% ВВП)	ВВП (млрд дол. США у цінах 2010 р.)	Експорт промислової продукції (млрд дол. США у цінах 2010 р.)
2007	176,8743	15,4555	4,9479	3574,7498	1144,4076
2008	190,8208	15,0705	4,8868	3904,8423	1266,1909
2009	161,0605	16,7898	4,6517	3462,4301	959,2747
2010	179,5696	16,8849	5,2820	3399,6678	1063,4946
2011	196,4611	16,3375	5,3950	3641,5258	1202,5132
2012	193,5674	17,2215	5,7487	3367,1528	1123,9846
2013	196,8164	17,2943	5,6045	3511,7637	1138,0399
2014	201,2629	17,2060	5,5441	3630,2277	1169,7238
2015	184,8064	17,8212	5,9397	3111,3854	1037,0014
2016	186,1850	18,0793	5,9102	3150,2115	1029,8227
2017	173,5966	15,8079	5,2900	3281,6072	1098,1625
2018	182,9738	15,7445	5,2730	3470,0098	1162,1469
2019	177,5347	16,3847	5,3532	3316,4472	1083,5430
2020	153,4453	15,4996	4,7408	3236,6798	989,9935

Джерело: власні розрахунки на основі даних [12; 13]

У зв'язку з тим, що у вересні 2019 року визначення в базі даних показників світового розвитку було оновлено з SITC Rev. 3. до SITC Rev.4, дані щодо показників «експорт високих технологій» та «частка експорту технологічної продукції в експорті промислової продукції» на сайті Світового банку [13] доступні тільки з 2007 року. З цього ж сайту були взяті дані про динаміку ВВП за той же період. Очистку статистики від інфляції було здійснено шляхом конвертації в ціни в 2010 році – за даними сайту про інфляцію в США [12]. Динаміка частки експорту високотехнологічної продукції у ВВП була розрахована нами на основі наведених вище даних.

Аналіз та оцінка динаміки експорту високих технологій

Вибір економіко-математичної моделі

Знаходження параметрів економіко-математичних моделей згідно таблиці 1. виконано з допомогою програмного пакету для аналізу даних – CurveExpert 1.38.

Таблиця 4

Розрахунок параметрів економетричних моделей, що оцінюють динаміку експорту високотехнологічної продукції ФРН у 2007–2020 рр.

	M1	M2	M3	M4	M5
Coefficient I	a =188,5729 b =-0,8100	a =164,0647 b =8,3806 c =-0,6127	a =193,4681 b =-1,5036 c =13,9607 d =0,4386 e =10,4963	a =158,3827 b =10,4043 c =-0,7549 d =-8,9486 e =1,0636 f =3,8050	a =149,9154 b =12,4561 c =-0,8649 d =-82,3722 e =-1,3932 f =36,5308 g =83,2140 h =1,3564 i =-20,5310
Standard Error	13,7280	10,3058	10,7130969	9,2117477	8,4924350
Correlation Coefficient	0,2488	0,7179	0,7559959	0,8475889	0,9221805
Comments:			The fit converged to a tolerance of 0.001 in 16 iterations. No weighting used.	The fit converged to a tolerance of 0.001 in 25 iterations. No weighting used.	The fit converged to a tolerance of 0.001 in 206 iterations. No weighting used.

Джерело: складено авторами

Як бачимо, коефіцієнт кореляції збільшується в міру ускладнення типу моделі. Звичайна лінійна модель (М1) має Ккор 0,24, а лінійна з прискоренням і з урахуванням двох гармонік (М5) – 0,92 (табл. 4). Слід зазначити, що моделі М4, М5, тобто моделі, що враховують циклічні компоненти, дають найвищі значення коефіцієнта кореляції, що свідчить про наявність коливальних процесів в динаміці високотехнологічного експорту в даній країні. А також це означає, що динаміка високотехнологічного експорту в Німеччині у 2007–2020 роках характеризувалася як лінійним трендом, так і наявністю прискорення (в даному випадку воно має негативне значення, що характеризує уповільнення в розвитку) і циклічною складовою.

Аналіз отриманих результатів

Таблиця 5 дає нам можливість оцінити прогнозні значення високотехнологічного експорту на три роки – до 2023 року. Моделі (М2, М3, М4 і М5) демонструють прогнозоване зниження високотехнологічного експорту. Найбільш імовірний обсяг високотехнологічного експорту у 2023 році становитиме 136,9 млрд доларів США у цінах 2010 року.

Порівняння отриманих моделей і прогнозів представлено на рис. 1, згідно з яким під Y позначені фактичні дані, а лініями позначені тренди розрахункових моделей.

Порівняння параметрів циклічної складової отриманих моделей.

Порівняння циклічних характеристик в моделях М3-М5 наведені в таблиці 6.

З результатів таблиці 6 видно, що розрахунки давали в деяких випадках негативні значення циклічної частоти і, відповідно, періоду коливань. На даному етапі дослідження для визначення економічного змісту параметрів отриманих моделей візьмемо значення циклічної частоти та періоду коливань за модулем. Моделі показують наявність коливань динаміки високотехнологічного експорту в Німеччині з поступовим уточненням параметрів циклів: періодів, амплітуд і початкових переміщень щодо точки (року) початку спостереження.

Таблиця 5

Прогноз динаміки експорту високотехнологічної продукції ФРН за отриманими моделями

Year	M1	M2	M3	M4	M5	Y
2007	187,763	171,833	178,029	176,872	180,079	176,874
2008	186,953	178,375	177,485	179,248	182,924	190,821
2009	186,143	183,692	179,397	176,950	170,169	161,060
2010	185,333	187,784	183,119	179,160	175,166	179,570
2011	184,523	190,650	187,661	188,870	192,702	196,461
2012	183,713	192,291	191,879	199,807	199,435	193,567
2013	182,903	192,706	194,690	202,880	195,730	196,816
2014	182,093	191,897	195,278	195,537	194,653	201,263
2015	181,283	189,861	193,246	184,383	192,635	184,806
2016	180,473	186,600	188,694	178,392	182,416	186,185
2017	179,663	182,114	182,200	179,673	175,840	173,597
2018	178,853	176,403	174,708	181,304	181,885	182,974
2019	178,043	169,466	167,351	174,449	179,996	177,535
2020	177,233	161,303	161,238	157,448	151,343	153,445
2021	176,423	151,915	157,241	137,523	120,607	
2022	175,614	141,302	155,832	123,350	122,516	
2023	174,804	129,463	156,993	116,137	136,933	

Джерело: власні розрахунки

Вибір економіко-математичної моделі для оцінки динаміки експорту високотехнологічної продукції, її аналізу та економічної інтерпретації.

Виходячи з проведених вище розрахунків, ми обираємо модель M5 в якості моделі, яка найкращим чином описує динаміку експорту високотехнологічної продукції в Німеччині в 2007-2020 роках. В економічному сенсі це означає, що існує два цикли.

Щоб зрозуміти, як циклічна складова впливає на динаміку високотехнологічного експорту, розрахуємо вплив кожної зі складових моделі M5 в абсолютних (табл. 7) і відносних (табл. 8) значеннях, а також похибку (відхилення) розрахункових значень від фактичних.

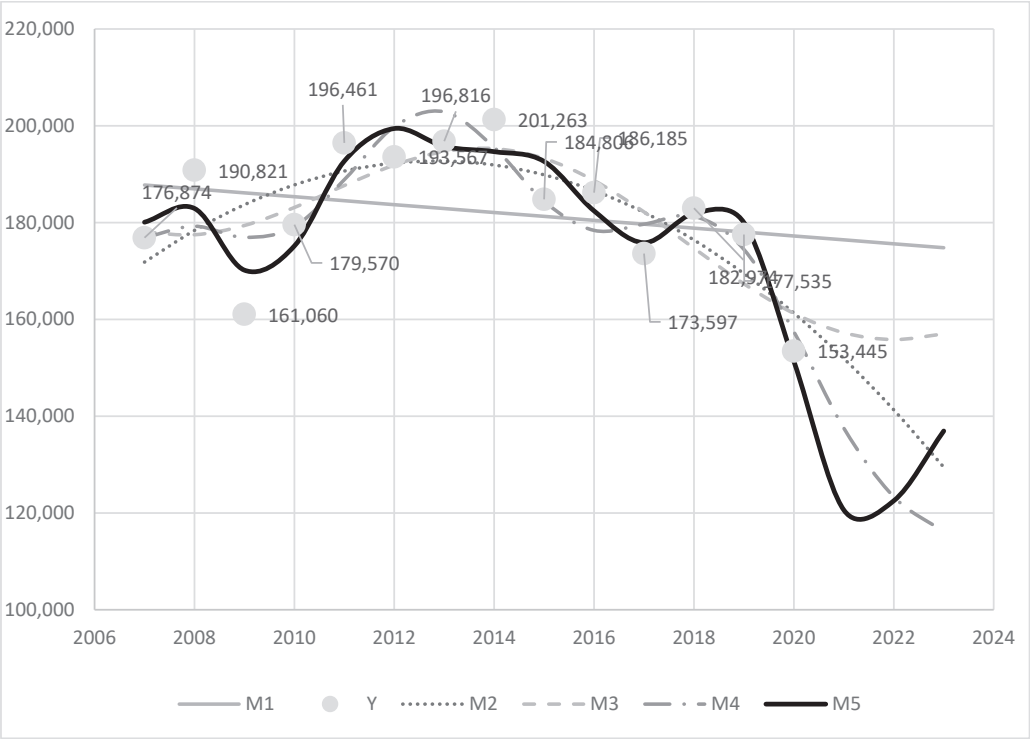

Рис. 1. Порівняння отриманих моделей та прогноз динаміки експорту високотехнологічної продукції ФРН до 2023 року

Таблиця 6

Характеристика циклічної складової досліджуваних моделей (М3-М5)

Параметр	М3	М4	М5 (1-й)	М5 (2-й)
Циклічна частота, радіани	0,439	1,064	-1,393	1,356
Періодичність, час у році	0,070	0,169	-0,222	0,216
Період, роки	14,326	5,908	-4,510	4,632
Фаза, радіани	10,496	3,805	36,531	-20,531
Зміщення, частка періоду	1,671	0,606	5,814	-3,268
Зміщення, років	23,932	3,578	-26,220	-15,136
Зміщення, міс.	287,2	42,9	-314,6	-181,6
Амплітуда, млрд доларів США 2010	13,961	-8,949	-82,372	83,214

Джерело: власні розрахунки

Таблиця 7

Аналіз структури моделі М5 динаміки HtE у постійних цінах 2010 р., млрд дол

Year	a	bx	cx^2	d*sin(e*x+f)	g*sin(h*x+i)	Yteor	Y	Δ
2007	149,9154	12,4561	-0,8649	45,1445	-26,5719	180,0792	176,8743	-3,2049
2008	149,9154	24,9121	-3,4596	-59,8430	71,3986	182,9236	190,8208	7,8972
2009	149,9154	37,3682	-7,7841	-66,2834	56,9532	170,1693	161,0605	-9,1088
2010	149,9154	49,8243	-13,8385	36,4290	-47,1640	175,1662	179,5696	4,4034
2011	149,9154	62,2803	-21,6226	79,1516	-77,0223	192,7024	196,4611	3,7587
2012	149,9154	74,7364	-31,1365	-8,4695	14,3897	199,4354	193,5674	-5,8680
2013	149,9154	87,1924	-42,3803	-82,1434	83,1454	195,7296	196,8164	1,0867
2014	149,9154	99,6485	-55,3538	-20,5468	20,9901	194,6534	201,2629	6,6094
2015	149,9154	112,1046	-70,0572	74,8855	-74,2138	192,6345	184,8064	-7,8281
2016	149,9154	124,5606	-86,4904	46,9993	-52,5693	182,4156	186,1850	3,7694
2017	149,9154	137,0167	-104,6533	-58,2835	51,8446	175,8399	173,5966	-2,2434
2018	149,9154	149,4728	-124,5461	-67,5873	74,6301	181,8849	182,9738	1,0889
2019	149,9154	161,9288	-146,1687	34,4089	-20,0882	179,9963	177,5347	-2,4615
2020	149,9154	174,3849	-169,5211	79,7419	-83,1780	151,3431	153,4453	2,1022
2021	149,9154	186,8409	-194,6033	-6,2409	-15,3055	120,6067		
2022	149,9154	199,2970	-221,4153	-81,9464	76,6653	122,5159		
2023	149,9154	211,7531	-249,9572	-22,7058	47,9278	136,9334		

Джерело: власні розрахунки

Таблиця 8

Аналіз структури моделі М5 динаміки HtE в %

Year	a	bx	cx^2	d*sin(e*x+f)	g*sin(h*x+i)	Yteor	Y	Δ
2007	84,8%	7,0%	-0,5%	25,5%	-15,0%	101,8%	100,0%	-1,8%
2008	78,6%	13,1%	-1,8%	-31,4%	37,4%	95,9%	100,0%	4,1%
2009	93,1%	23,2%	-4,8%	-41,2%	35,4%	105,7%	100,0%	-5,7%
2010	83,5%	27,7%	-7,7%	20,3%	-26,3%	97,5%	100,0%	2,5%
2011	76,3%	31,7%	-11,0%	40,3%	-39,2%	98,1%	100,0%	1,9%
2012	77,4%	38,6%	-16,1%	-4,4%	7,4%	103,0%	100,0%	-3,0%
2013	76,2%	44,3%	-21,5%	-41,7%	42,2%	99,4%	100,0%	0,6%
2014	74,5%	49,5%	-27,5%	-10,2%	10,4%	96,7%	100,0%	3,3%
2015	81,1%	60,7%	-37,9%	40,5%	-40,2%	104,2%	100,0%	-4,2%
2016	80,5%	66,9%	-46,5%	25,2%	-28,2%	98,0%	100,0%	2,0%
2017	86,4%	78,9%	-60,3%	-33,6%	29,9%	101,3%	100,0%	-1,3%
2018	81,9%	81,7%	-68,1%	-36,9%	40,8%	99,4%	100,0%	0,6%
2019	84,4%	91,2%	-82,3%	19,4%	-11,3%	101,4%	100,0%	-1,4%
2020	97,7%	113,6%	-110,5%	52,0%	-54,2%	98,6%	100,0%	1,4%
Average	82,6%	52,0%	-35,5%	1,7%	-0,8%	100,1%	100,0%	-0,1%
Me	81,5%	46,9%	-24,5%	7,5%	-1,9%	99,4%	100,0%	0,6%
Max	97,7%	113,6%	-0,5%	52,0%	42,2%	105,7%	100,0%	4,1%
Min	74,5%	7,0%	-110,5%	-41,7%	-54,2%	95,9%	100,0%	-5,7%

Джерело: власні розрахунки

У таблиці 8 також розраховуються такі параметри, як середнє, медіанне, максимальне і мінімальне для кожної з складових. Потрібно сказати, що з огляду на природу циклічної складової, значення середнього і медіани будуть близько нуля, що не дає нам інформації про їх вплив. При цьому значення максимуму і мінімуму показують нам сферу впливу, який надає циклічна складова на динаміку високотехнологічного експорту.

На прикладі Німеччини спостерігається наступна картина. Циклічна складова робить істотний вплив на загальну динаміку високотехнологічного експорту в цій країні. Так, перша гармоніка впливає на діапазон від -41,7% до + 52%, але найближчим часом відбудеться посилення її негативного впливу. Друга гармоніка має протилежний ефект від -54,2% до +42,2% і найближчим часом її позитивний вплив посилиться. Тобто гармоніки перекривають вплив одна одної впродовж усього розглянутого періоду (рис. 2).

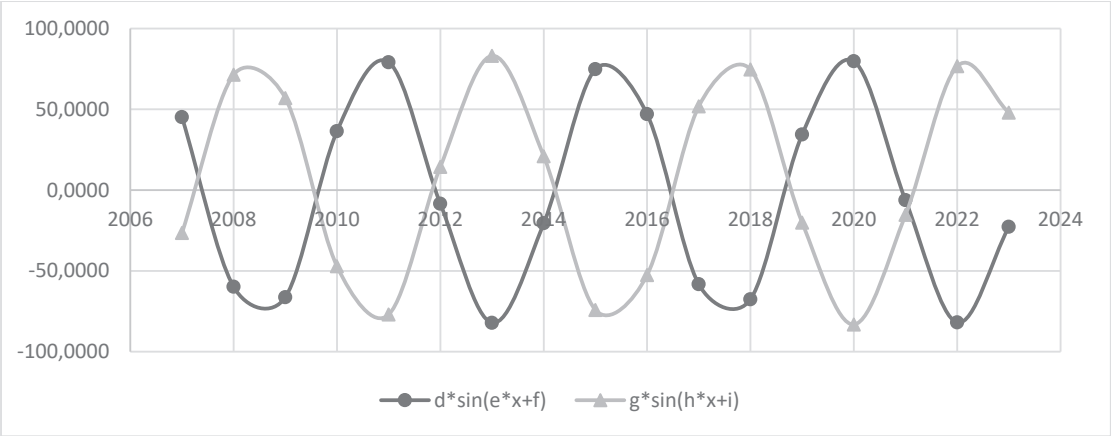

Рис. 2. Порівняння циклічних складових динаміки високотехнологічного експорту між собою

Таблиця 8 дозволяє оцінити вплив кожної складової Моделі 5 на динаміку високотехнологічного експорту Німеччини. А також порівняти їх з похибкою, яка описує інші випадкові фактори. Їх вплив коливається від -5,7% до +4,1%. Критичні значення (максимальні і мінімальні) циклічної складової значно перевищують критичні значення випадкових факторів. Таким чином, високотехнологічний експорт ФРН:

1) має деяку постійну основу (а), що є важливою позитивною складовою. Звертаючись до конкретних фактів, можна припустити, що вона, швидше за все, визначається довгостроковими договорами постачання зі своїми діловими партнерами;

2) має певні постійні темпи зростання, вплив яких на динаміку лінійно зростає. Можна припустити, що це так звані бізнес-плани – проекти по розширенню експорту з року в рік з території цієї країни, впровадження нових типів, видів і т.п. високотехнологічної продукції – лінійне зростання;

3) має фактори, що гальмують динаміку, вплив яких зростає в геометричній прогресії (факторів може бути багато – зниження кваліфікації працівників, зміна кон'юнктури ринку протягом усього досліджуваного періоду, технологічні труднощі, дія адміністративних законів і нормативних актів, що уповільнюють експорт, постійне зростання впливу конкурентів, насичення ринку і т.п.);

4) циклічні фактори такі ж, як і в пункті 3, але вже розвиваються циклічно.

5) випадкові фактори – все інше (в основному випадкові події – нещасні випадки, помилки в логістиці, виробництві, фінансових потоках, психології та ін.).

Аналіз впливу циклічної складової на високотехнологічний експорт за обраною регресійною моделлю.

Як бачимо з наступних таблиць, базовий рівень експорту високих технологій становить 149,920 млрд дол., що становить від 74,49% до 97,70% його динаміки за досліджуваний період.

Лінійна швидкість експорту високих технологій забезпечує від 12,456 до 174,385 млрд доларів США у цінах 2010 р., що становить від 7,04% до 113,65% його динаміки за досліджуваний період. Прискорення експорту високих технологій забезпечує від -169,521 до -0,865 млрд дол., що становить від -110,48% до -0,49% його динаміки за досліджуваний період.

Лінійно-динамічна складова (a+bx) експорту високих технологій забезпечує від 162 371 до 324 300 млрд доларів США, що становить від 91,62% до 211,35% його динаміки за досліджуваний період. Разом з прискоренням лінійна складова (a+bx+cx^2) високотехнологічного експорту забезпечує

Таблиця 9

Аналіз впливу різних компонентів на динаміку HtE в млрд доларів США у цінах 2010 р.

Рік	Лінійна	Нелінійна	Циклічна	Лінійна + нелінійна
2007	162,3715	-0,8649	18,5726	161,5066
2008	174,8276	-3,4596	11,5556	171,3679
2009	187,2836	-7,7841	-9,3302	179,4995
2010	199,7397	-13,8385	-10,7350	185,9012
2011	212,1957	-21,6226	2,1293	190,5732
2012	224,6518	-31,1365	5,9202	193,5153
2013	237,1079	-42,3803	1,0020	194,7276
2014	249,5639	-55,3538	0,4433	194,2101
2015	262,0200	-70,0572	0,6717	191,9628
2016	274,4761	-86,4904	-5,5701	187,9857
2017	286,9321	-104,6533	-6,4388	182,2788
2018	299,3882	-124,5461	7,0428	174,8421
2019	311,8442	-146,1687	14,3207	165,6755
2020	324,3003	-169,5211	-3,4361	154,7792
2021	336,7564	-194,6033	-21,5464	142,1531
2022	349,2124	-221,4153	-5,2812	127,7971
2023	361,6685	-249,9572	25,2220	111,7113

Джерело: власні розрахунки

Таблиця 10

Структура впливу різних компонентів на динаміку HtE

Рік	Лінійна	Нелінійна	Циклічна	Лінійна+ нелінійна
2007	91,8%	-0,5%	10,5%	91,3%
2008	91,6%	-1,8%	6,1%	89,8%
2009	116,3%	-4,8%	-5,8%	111,4%
2010	111,2%	-7,7%	-6,0%	103,5%
2011	108,0%	-11,0%	1,1%	97,0%
2012	116,1%	-16,1%	3,1%	100,0%
2013	120,5%	-21,5%	0,5%	98,9%
2014	124,0%	-27,5%	0,2%	96,5%
2015	141,8%	-37,9%	0,4%	103,9%
2016	147,4%	-46,5%	-3,0%	101,0%
2017	165,3%	-60,3%	-3,7%	105,0%
2018	163,6%	-68,1%	3,8%	95,6%
2019	175,7%	-82,3%	8,1%	93,3%
2020	211,3%	-110,5%	-2,2%	100,9%
Min	91,6%	-110,5%	-6,0%	89,8%
Max	211,3%	-0,5%	10,5%	111,4%

Джерело: власні розрахунки

від 154,779 до 194,728 млрд дол. у цінах 2010 р., що становить від 89,81% до 111,45% його динаміки за досліджуваний період.

1-а гармоніка високотехнологічного експорту забезпечує від -82,143 до 79,742 млрд дол., що становить від -41,74% до 51,97% його динаміки за досліджуваний період. 2-га гармоніка високотехнологічного експорту забезпечує від -83,178 до 83,145 млрд дол., що становить від -54,21% до 42,25% його динаміки за досліджуваний період.

Сумарний вплив циклічної складової високотехнологічного експорту забезпечує від -10,735 до 18,573 млрд дол. у цінах 2010р., що становить від -5,98% до 10,50% його динаміки за досліджуваний період. Вплив інших факторів високотехнологічного експорту пояснює від -9,109 до 7,897 млрд дол., що становить від -5,66% до 4,14% його динаміки за досліджуваний період.

Оскільки швидкість b більше нуля, спостерігається зростання динаміки експорту високих технологій. Оскільки прискорення c менше нуля, то спостерігається уповільнення динаміки експорту високих технологій. Амплітуда 1-ї гармоніки менше нуля, то можна говорити про початковий негативний вплив циклічного фактору на динаміку експорту високих технологій. Позитивним він стане через 0,25 періоду, тобто через -1,13 року, а найбільш позитивним він стане через 0,5 періоду, тобто через -2,25 року. Амплітуда 2-ї гармоніки більше нуля, тоді можна говорити про початковий позитивний вплив циклічного фактору на динаміку експорту високих технологій. Він стане негативним через 0,25 періоду, тобто через 1,16 року, а найбільш негативним він стане через 0,5 періоду, тобто через 2,32 року.

Початкова фаза 1-ї гармоніки більше нуля, тоді можна сказати, що початок дії циклічної складової зміщується на -26,22 року або, еквівалентно, на -314,64 місяці після початку спостереження. Початкова фаза 2-ї гармоніки менше нуля, відповідно початок дії циклічної складової зміщується на -15,14 року або, еквівалентно, на -181,64 місяці до початку спостереження.

Оцінка впливу циклічних компонентів на динаміку цих показників і між собою

Порівняємо циклічні складові динаміки високотехнологічного експорту, частку високотехнологічного експорту в загальному обсязі експорту промислової продукції, частку високотехнологічного експорту у ВВП країни і сам ВВП та експорт промислової продукції (табл. 11).

Ще раз повторимо, що оскільки за деякими показниками були отримані негативні значення періоду коливань і оскільки економічний сенс негативних частот коливань переходить у визначення напрямку цих коливань, а математично синусоїдна функція замінюється косинусом, то, на даному етапі дослідження, ми умовно будемо враховувати частоту і період коливань тільки за модулем.

Які фактори можуть створити циклічний вплив? Виключається інфляція (розрахунки проводяться в цінах 2010 року) і сезонні коливання (дані беруться в цілому за рік, а не квартал). Коливання високотехнологічного експорту являють собою сукупність галузей – аерокосмічної, приладобудівної, інформаційних технологій і фармацевтики – найбільш наукомістких галузей. Ці цикли можуть відображати, з одного боку, життєвий цикл створення, впровадження і виходу на світовий ринок нових видів високотехнологічних товарів та, з іншого боку, кон'юнктуру ринку, попит на цю продукцію з боку національних виробників.

Можна відзначити, що в динаміці високотехнологічного експорту спостерігається сильний вплив циклічних компонентів, сумарний зважений ефект яких коливається від -5,98% до 10,50%. Ці цикли мають періоди коливань 4,5 і 4,6 року, що свідчить про вплив короткочасних процесів. Початкові фази коливань -26,22 і -15,14 року, тобто коливальна складова 1-ї гармоніки стала впливати на динаміку високотехнологічного експорту приблизно з 1981 року, а 2-ї – з 1992 року.

Наступний показник – частка високотехнологічного експорту в загальному обсязі промислового експорту країни. Тут спостерігається менший ступінь часткового впливу циклічних компонентів на динаміку показника: від -4,03% до 3,61% (1-а гармонійна), і від -2,67% до 2,42% (2-я гармонійна). Але при їх поєднанні це дає 1,5-кратне збільшення циклів, яке коливалося від -5,44% до 4,24% впливу на загальну динаміку. Періоди коливань обох гармонійних становили 0,05 і 6,12 року. Таким чином, частка високотехнологічного в загальному обсязі промислового експорту менше схильна до циклічних коливань, ніж його абсолютна зміна.

Якщо розглянути динаміку частки високотехнологічного експорту у ВВП країни (також очищену від інфляційних процесів, шляхом конвертації в ціни в 2010 році), то ми виявимо, що по відношенню до ВВП коливальні явища мали у 3,3 рази більший вплив, ніж на динаміку абсолютних значень, з -19,51% до 35,14%. Коливання гармонійних мали різні періоди – 0,6 і 29,3 року, а амплітуди коливань – 0,2 і 1,7, що говорить про більш сильний вплив 2-ї гармонійної, ніж 1-ї.

Експорт промислової продукції Німеччини також схильний до циклічних коливань, як і її високотехнологічний експорт. Причому негативний вплив циклічного компонента в 0,44 рази менше і досягає -13,63%, а позитивний вплив у 1,10 раз більше і досягає 11,55%.

Висновки. Отже, вищенаведене дослідження показало наявність циклічних складових в динаміці високотехнологічного експорту ФРН за 2007–2020 рр. з терміном 4,5 і 4,6 року. Також циклічні складові були встановлені в динаміці таких похідних показників, як частка високотехнологічного експорту в загальному обсязі промислового експорту (з періодом в 6 років) і частка у ВВП країни (дві гармоніки з періодами 0,6 і 29 років). Що говорить про те, що відносні показники коливаються швидше, ніж абсолютний показник. Загальний вплив циклічної складової на динаміку високотехнологічного експорту

Таблиця 11

Аналіз впливу циклічної складової на динаміку досліджуваних показників

Параметр	Експорт високих технологій (млрд дол. США у цінах 2010 р.)	Експорт високих технологій (% від експорту промислової продукції)	Високотехнологічний експорт (% ВВП)	ВВП (млрд дол. США у цінах 2010 р.)	Експорт промислової продукції (млрд дол. США у цінах 2010 р.)
1-а гармонійна					
Циклічна частота, радіани	1,39	127,68	11,02	1,21	2,038
Періодичність, раз за рік	0,22	20,32	1,75	0,19	0,324
Період, роки	4,51	0,05	0,57	5,19	3,083
Фаза, радіани	36,53	-38,47	12,26	-401,28	53,317
Зміщення, частка періоду	5,81	-6,12	1,95	-63,87	8,486
Зміщення, років	-26,22	0,30	-1,11	331,60	26,165
Зміщення, міс.	-314,64	3,62	-13,36	3979,23	313,979
Амплітуда	-82,37	-0,61	0,23	-160,86	872,004
Вплив на динаміку, макс, %	51,97%	3,61%	4,46%	4,46%	52,26%
Вплив на динаміку, мін, %	-41,74%	-4,03%	-4,68%	-4,93%	-83,92%
2-а гармонійна					
Циклічна частота, радіани	1,36	1,03	0,21	23,06	16,787
Періодичність, раз за рік	0,22	0,16	0,03	3,67	2,672
Період, роки	4,63	6,12	29,28	0,27	0,374
Фаза, радіани	-20,53	13,81	11,58	212,80	-119,040
Зміщення, частка періоду	-3,27	2,20	1,84	33,87	-18,946
Зміщення, років	-15,14	-13,45	53,97	9,23	-7,091
Зміщення, міс.	-181,64	-161,38	647,62	110,74	-85,095
Амплітуда	83,21	-0,42	1,70	141,76	-841,964
Вплив на динаміку, макс, %	42,25%	2,42%	32,39%	4,38%	81,02%
Вплив на динаміку, мін, %	-54,21%	-2,67%	-23,98%	-2,83%	-47,84%
Сумарний вплив циклічної складової на динаміку показника, макс, %	94,21%	6,03%	36,85%	8,84%	133,29%
Сумарний вплив циклічної складової на динаміку показника, мін, %	-95,94%	-6,70%	-28,65%	-7,76%	-131,76%
Сумарний зважений вплив циклічної складової на динаміку показника, макс, %	10,50%	4,24%	35,14%	7,63%	11,55%
Сумарний зважений вплив циклічної складової на динаміку показника, мін, %	-5,98%	-5,44%	-19,51%	-6,80%	-13,63%

Джерело: власні розрахунки

значний: від -5,98% до +10,5%. Слід зазначити, що позитивний вплив більший за негативний на 4,52%. Загальний вплив циклічної складової на динаміку частки високотехнологічних в промисловому експорті практично однаковий, а у ВВП значно вище від -19, 51% до + 35, 14%.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням масиву факторів, розрахунком їх циклічних характеристик і виявленням тих, які мають аналогічний період, фазову і циклічну частоту та впливають на динаміку високотехнологічного експорту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. Харків : Константа, 2006.
2. Єгоров І.Ю., Одотюк І.В., Саліхова О.Б. Впровадження високих технологій в економіку України : наукова доповідь НАН України. Київ : ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України», 2016.
3. Краус Н.М., Манжура О.В., Краус К.М. Діагностика впливу досліджень та інноваційних розробок на трансфер технологій в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. Вип. 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6873

4. Artyukhov A., Omelyanenko V. & Prokopenko O. University Technology Transfer Network Structure Development: Education and Research Quality Issues. *TEM Journa.* 2021. Vol. 10(2). P. 607–619.

5. Matyushenko I., Trofimchenko K., Ryeznikov V., Prokopenko O., Hlibko S. & Krykhtina Y. Innovation and investment mechanism for the formation and implementation of state policy to ensure the technological competitiveness of leading countries and Ukraine in the digital economy. *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5(S4), P. 1508–1551.

6. Perevozova I., Shmygol N., Tereshchenko D., Kandahura K. & Katerna O. Introduction of creative economy in international relations: Aspects of development security. *Journal of Security and Sustainability.* 2019. Vol. 9 (1). P. 139–154.

7. Belov A., Svystun L., Ptashchenko L., Popova Yu. & Mammadov E. Analysis of high-tech trends in the context of management tasks of state's scientific and technical development, In: Onyshchenko V., Mammadova G., Sivitska S., Gasimov A. (eds). Proceedings of the 4rd International Conference on Building Innovations, ICBI 2022, Lecture Notes in Civil Engineering, Springer, Cham, 2022. P. 456–463.

8. Bottega A., Romero J.P. Innovation, export performance and trade elasticities across different sectors. *Structural Change and Economic Dynamics*. 2021. Vol. 58. P. 174–184.

9. Sandu S., Ciocanel B. Impact of R&D and Innovation on High-tech Export. *Procedia Economics and Finance*. 2014. Vol. 15. P. 80–90.

10. Олійник О.В. Циклічність відтворювального процесу в сільському господарстві. Харків : ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2005.

11. Бєлов А.В., Свистун Л.А. Моделювання тенденцій циклічного розвитку ринку нерухомості. *Інституційні засади функціонування економіки в умовах трансформації: Збірник наукових статей.* Видавництво «BREEZE», Монреаль, Канада. 2015. С. 268–271.

12. Таблиці річної та місячної інфляції Сполучених Штатів Америки (б.д.). URL: https://www.statbureau.org/en/united-states/inflation-tables

13. Показники світового розвитку | Банк даних (б.д.). URL: https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=TX.VAL.TECH.CD&country=

REFERENCES:

1. Heiets V.M., Semynozhenko V.P. (2006). Innovative prospects of Ukraine, Konstanta, Kharkiv.

2. Yehorov I.Iu., Odotiuk I.V., Salikhova O.B. (2016). Implementation of high technologies in the economy of Ukraine: a scientific report, National Academy of Sciences of Ukraine, SI "Institute of Economics and of National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv.

3. Kraus N.M., Manzhura O.V., Kraus K.M. (2019). Diagnosis of the impact of research and innovation on technology transfer in Ukraine, *Efektyvna ekonomika (Efficient economy)*, vol. 2, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6873

4. Artyukhov A., Omelyanenko V. & Prokopenko O. (2021). University Technology Transfer Network Structure Development: Education and Research Quality Issues. *TEM Journal*, vol. 10(2), pp. 607–619.

5. Matyushenko I., Trofimchenko K., Ryeznikov V., Prokopenko O., Hlibko S. & Krykhtina Y. (2021). Innovation and investment mechanism for the formation and implementation of state policy to ensure the technological competitiveness of leading countries and Ukraine in the digital economy. *Linguistics and Culture Review*, vol. 5(S4), pp. 1508–1551.

6. Perevozova I., Shmygol N., Tereshchenko D., Kandahura K. & Katerna O. (2019). Introduction of creative economy in international relations: Aspects of development security. *Journal of Security and Sustainability,* vol. 9 (1), pp. 139–154.

7. Belov A., Svystun L., Ptashchenko L., Popova Yu. & Mammadov E. (2022). Analysis of high-tech trends in the context of management tasks of state's scientific and technical development, In: Onyshchenko V., Mammadova G., Sivitska S., Gasimov A. (eds). Proceedings of the 4rd International Conference on Building Innovations, ICBI 2022, Lecture Notes in Civil Engineering, Springer, Cham, pp. 456–463.

8. Bottega A., Romero J.P. (2021). Innovation, export performance and trade elasticities across different sectors. *Structural Change and Economic Dynamics*, vol. 58, pp. 174–184.

9. Sandu S., Ciocanel B. (2014). Impact of R&D and Innovation on High-tech Export. *Procedia Economics and Finance*, vol. 15, pp. 80–90.

10. Oliinyk O.V. (2005). Cyclicity of the reproductive process in agriculture. Kharkiv: KhNAU named after V.V. Dokuchaiev.

11. Belov A.V., & Svystun L.A. (2015). Modeling trends in the cyclical development of the real estate market. *Institutional foundations of the functioning of the economy in the conditions of transformation: Collection of scientific articles*. BREEZE Publishing House, Montreal, Canada, pp. 268–271.

12. Annual and monthly inflation tables for the United States of America (d.b.), available at: https://www.statbureau.org/en/united-states/inflation-tables

13. Indicators of world development | Data bank (d.b.), available at: https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=TX.VAL.TECH.CD&country=

УДК 339.5:519.25:330.4
JEL C49, C59, F17

Бєлов Олександр Віталійович, кандидат економічних наук, докторант, ГО «Інститут соціально-економічних ініціатив». **Свистун Людмила Анатоліївна,** кандидат економічних наук, доцент, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». **Дослідження циклічності високотехнологічного експорту в Німеччині.**

У статті запропоновано авторську методику для аналізу структури динаміки експорту високотехнологічної продукції як інструменту для державного регулювання у сфері інноваційного та науково-технічного розвитку. Методика розкриває економічний зміст та дозволяє виділити у структурі динаміки експорту високотехнологічної продукції наступні складові: рівномірне зростання; прискорене зростання; циклічне зростання. А також дозволяє розглянути, як змінюється частка впливу циклічної складової, якщо високотехнологічний експорт розглядати як частку всього промислового експорту і як частку ВВП, а також порівняти зі структурою динаміки ВВП країни в цілому. У роботі досліджується структура динаміки високотехнологічного експорту на прикладі Німеччини, що є лідером Європейського Союзу та країною з високорозвиненою постіндустріальною економікою і потужним науково-технічним потенціалом. Проведено аналіз високотехнологічного експорту в країні та інтерпретовано динаміку експорту високотехнологічної продукції та структуру зростання експорту з метою оцінки перспектив загального економічного зростання у країні. Високотехнологічний експорт у Німеччині має певні постійні темпи зростання, вплив яких на динаміку лінійно зростає. Можна відзначити, що в динаміці високотехнологічного експорту спостерігається сильний вплив циклічних компонентів, сумарний зважений ефект яких коливається від -5,98% до +10,50%. Ці цикли мають періоди коливань 4,5 і 4,6 року, що свідчить про вплив короткочасних процесів. Цикли можуть відображати, з одного боку, життєвий цикл створення, впровадження і виходу на світовий ринок нових видів високотехнологічних товарів та, з іншого боку, кон'юнктуру ринку, попит на цю продукцію з боку національних виробників. Авторами були проаналізовані цикли в динаміці високотехнологічного експорту в Німеччині з періодом 4,5 і 4,6 року і розрахований рівень впливу циклічної складової на загальну тенденцію. Стаття є невід'ємною частиною дослідження, в якому також аналізуються інші країни з високим світовим рівнем високотехнологічного експорту за запропонованою авторською методикою.

Ключові слова: інтегральна оцінка, конкурентоспроможність, маркетинг сфери послуг.

UDC 339.5:519.25:330.4
JEL C49, C59, F17

Oleksandr Belov, PhD (Economics), Institute of Social and Economic Initiatives. **Lyudmyla Svystun,** PhD (Economics), Associate Professor, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic". **Study of the cyclicity of high-tech exports in Germany.**

The article proposes the author's methodology for analyzing the structure of the dynamics of the export of high-tech products as a tool for state regulation in the field of innovation and scientific and technical development. The methodology reveals the economic meaning and allows to distinguish the following components in the structure of the dynamics of the export of high-tech products: uniform growth; accelerated growth; cyclical growth. And it also allows us to consider how the share of the impact of the cyclical component changes, if high-tech exports are considered as a share of all industrial exports and as a share of GDP, and also compared with the structure of the country's GDP dynamics as a whole. The work examines the structure of the dynamics of high-tech exports using the example of Germany, which is the leader of the European Union and a country with a highly developed post-industrial economy and powerful scientific and technical potential. The analysis of high-tech exports in the country was carried out and the dynamics of high-tech exports and the structure of export growth were interpreted in order to assess the prospects for overall economic growth in the country. High-tech exports in Germany have certain constant growth rates, the influence of which on the dynamics increases linearly. It can be noted that in the dynamics of high-tech exports there is a strong influence of cyclical components, the total weighted effect of which ranges from -5.98% to +10.50%. These cycles have oscillation periods of 4.5 and 4.6 years, which indicates the influence of short-term processes. Cycles can reflect, on the one hand, the life cycle of the creation, introduction and entry into the world market of new types of high-tech goods and, on the other hand, the market situation, the demand for these products from national manufacturers. The authors analyzed cycles in the dynamics of high-tech exports in Germany with a period of 4.5 and 4.6 years and calculated the level of influence of the cyclical component on the general trend. The article is an integral part of the study, which also analyzes other countries with a high global level of high-tech exports according to the author's proposed methodology.

Key words: R&D, high-tech products, export, mathematical modeling, dynamic indicators.

ECONOMIC SECURITY OF THE STATE AND ECONOMIC ENTITIES

УДК 336.64
JEL K19
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2812

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Варналій Захарій Степанович*, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів
Бондаренко Сніжана Михайлівна, аспірант кафедри фінансів
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ORCID 0000-0002-6654-8760*

© Варналій З.С., 2022
© Бондаренко С.М., 2022

Стаття отримана редакцією 02.12.2022 р.
The article was received by editorial board on 02.12.2022

Вступ. Особливої актуальності система управління фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва набуває в умовах економічно нестабільного середовища та повномасштабної війни в Україні [1]. В лютому 2022 року економіка України зазнала фатальних випробувань, до наслідків яких неможливо було підготуватись заздалегідь. Повномасштабне військове вторгнення завдало колосальних збитків економічній, фінансовій, соціальній та політичній системам. Спостерігається зниження виробництва товарів, в тому числі спрямованих на експорт, збільшення кількості безробітних і відтік персоналу за кордон. Руйнація транспортно-логістичної інфраструктури, пошкодження об'єктів енергоінфраструктури, блокування морських торгівельних портів, які забезпечували близько 65% зовнішньої торгівлі. Збільшення видатків на фінансування сектору безпеки і оборони та компенсацію витрат громадянам, постраждалим внаслідок воєнних дій. Все це призводить до неабияких фінансових втрат.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Питанням стану фінансової безпеки підприємства присвячені дослідження зарубіжних науковців, таких як Абрансон П., Акофф Р. Л., Кім С., Шін С. та інші, а також вітчизняних – Барановський О.І. [7], Єрмошенко М.М. [11], Живко З.Б. [13], Крупка М.І. [14], Чеберяко О.В. [15] та інші.

Сутність фінансової стабільності підприємств досліджувалася у працях Висоцька І.Б., Гізатуллі-на О.М. [6], Грабовський І.С., Крисоватий А.І. [18], Лютий І.О. [4], Носова Є.А., Олійник Л.В., Романишин М.І. [3], Романюк М.В. [4], Солодка О.О., Ткаченко Н.В. [2], Чаленко Н.В., Якименко А.М. та інші.

Віддаючи належне науково-методологічній цінності існуючих наукових здобутків, недостатньо вивченими залишаються проблеми взаємозв'язку фінансової безпеки та системи забезпечення фінансової стабільності підприємства.

Метою статті є розвиток теоретичних засад та надання практичних рекомендацій щодо управління фінансовою безпекою для забезпечення фінансової стабільності підприємств України.

Основний матеріал і результати. В економічній літературі стабільність розглядається як здатність зберігати певні характеристики та властивості цілком або майже незмінними. Відносно активів (пасивів) підприємства стабільність визначає такий їх стан, що забезпечує постійну платоспроможність [2]. Вчені визначають, що стабільність пов'язана з такими поняттями як сталість, стійкість та постійність. Це проявляється в частоті прояву певного явища, рівновазі, безпомилковості, що в цілому забезпечує ефективність функціонування підприємства.

Стабільність – це міцність та надійність цілісної системи, її зв'язків та спроможність навіть при зміні внутрішніх та зовнішніх умов ефективно адаптуватись та підтримувати заданий рівень основних параметрів. Очевидно, що категорію «стабільність» характеризують через категорії «надійність» та «стійкість» і навпаки. Основними характеристиками стабільності є частота прояву певного явища, стійкості – рівновага, надійності – безпомилковість. Надійність, стійкість та стабільність є взаємозалежними категоріями, що спроможні забезпечити ефективність функціонування певного об'єкту [3].

В узагальненому вигляді фінансова стабільність підприємства являє собою комплексну категорію, що характеризує стан, структуру та напрями використання фінансових ресурсів підприємства, здатність його виконувати свої зобов'язання, а також ступінь захищеності капіталу від фінансових ризиків та можливість забезпечувати розширення діяльності без збільшення залежності від зовнішніх джерел фінансування [4].

До складових фінансової стабільності відносяться фінансова рівновага, ресурсна стійкість, потенційна стійкість, фінансова стійкість. Її досягнення в різних умовах має певні особливості. В якості економічної категорії фінансова стабільність визначається сукупністю економічних відносин, що забезпечують умови збереження абсолютної або нормальної фінансової стійкості підприємства при контрольованій фінансовій рівновазі та одночасно спроможність до стійкого економічного зростання при врахуванні найбільш вагомих зовнішніх чинників [5].

Отже, поняття «стійкість» і «стабільність» доцільно розмежовувати: перше необхідно використовувати як моментну характеристику стану досліджуваної системи, оскільки вона відображає міцність стану підприємства на певну дату (момент часу), а поняття «стабільний розвиток» – як характеристику динамічних процесів, процесів руху (зміни) системи за (або на) певний період часу. Тобто, термін «стабільність» характеризує сталість стійкості підприємства в кожний момент минулого чи майбутнього періоду.

На сучасному етапі, з урахуванням дії кризових явищ, характерним є зниження ефективності функціонування суб'єктів підприємництва, високий рівень зносу основних засобів, дефіцит інвестиційних ресурсів, недостатня ємність внутрішнього ринку, а також інші причини фінансового та організаційно-економічного характеру. Фінансові труднощі, які сьогодні переживає більшість вітчизняних підприємств, пов'язані, в першу чергу, з зовнішніми загрозами. Зовнішні загрози доповнюються внутрішніми, такими як неефективне використання коштів, неефективний маркетинг, виробничий менеджмент, незбалансованість фінансових потоків тощо. У своїй сукупності дані фактори викликають потребу в постійному проведенні оцінки фінансового стану підприємства. Це необхідно для того, щоб на ранньому етапі діагностувати кризовий розвиток та розробити відповідні захисні механізми стабілізації фінансового стану залежно від виявлених факторів впливу [6].

В період кризових явищ підприємство може досягати фінансової стабільності, дотримуючись такої послідовності дій:

1) ліквідація поточної неплатоспроможності підприємства;
2) відновлення фінансової стійкості (фінансової рівноваги у короткостроковому періоді);
3) забезпечення фінансової рівноваги у довгостроковому періоді.

Слід зазначити, що загрози та ризики фінансової стабільності на макрорівні проектуються і на мікрорівень. Сьогодні існує низка ризиків дестабілізації. Зокрема інфляційні процеси, знецінення національної валюти, нарощування зовнішньої заборгованості країни; ресурсні обмеження, стрибки цін, подорожчання паливно-енергетичних ресурсів, зростання тарифів, незахищеність прав власності, повномасштабна війна в Україні є суттєвими загрозами. Забезпечення фінансової стабільності в кризовий період потребує принципово нового підходу до управління фінансовою системою з метою підтримки її збалансованості (збільшення спроможності до акумуляції та ефективного розміщення фінансових ресурсів), підвищення стійкості (зменшення залежності від зовнішніх впливів).

Збалансованість фінансової системи підприємства передбачає приведення у відповідність потреб підприємства у фінансових ресурсах і можливостей їх забезпечити. За таких умов фінансова стійкість повинна забезпечуватись зменшенням зовнішньої залежності підприємства шляхом скорочення фінансування за рахунок запозичень; використання раніше створених резервних фондів, вдосконалення системи управління ризиками тощо. Вагоме значення в даних процесах займає фінансове планування як фактор досягнення фінансової стабільності.

Стратегічний механізм забезпечення фінансової стабільності передбачає низку заходів, спрямованих на підтримку в довгостроковому періоді досягнутої фінансової рівноваги. При цьому ознаками фінансової стабільності підприємства є наступні (рис. 1).

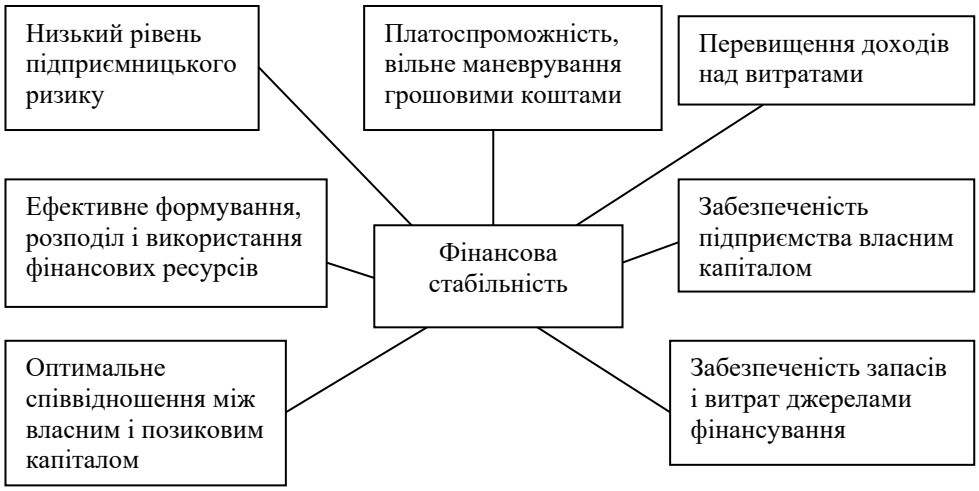

Рис. 1. Ознаки фінансової стабільності суб'єкта підприємництва

Джерело: авторська розробка

Аналіз фінансової стабільності підприємства, виступаючи методом детального дослідження його фінансового стану, виявлення недоліків і резервів підвищення ефективності і прибутковості діяльності, з послідовного опису повинен перетворитися на активний і дієвий інструмент обґрунтування фінансової стратегії управління підприємства і стати засобом активного та оперативного регулювання та координації фінансових процесів.

В обліково-аналітичній практиці (світовій та вітчизняній) розроблена система методів та показників, що характеризують фінансову стабільність підприємства. Серед них основними прийомами аналізу є наступні (рис. 2).

Основною метою фінансової стратегії є забезпечення підприємства грошовими коштами, яка розглядає питання формування, забезпечення і планування фінансів підприємства, вирішує задачі, що забезпечують фінансову стійкість підприємства в умовах підготовки і ведення стратегічних фінансових операцій.

Вагоме значення в процесі забезпечення фінансової стабільності відіграє планування. Фінансове планування на підприємстві являє собою сукупність взаємопов'язаних процесів, що визначають майбутні потреби у фінансових ресурсах, необхідних для реалізації обраної ринкової стратегії, а також обґрунтування оптимальних напрямків їх залучення. Ефективна реалізація таких процесів базується на показниках виробничо-комерційної діяльності підприємства (обсяг виробництва, прибуток, асортимент товару і послуг, собівартість продукції). Розробка фінансових планів на підприємстві повинна здійснюватись на основі ефективної фінансової стратегії.

Центральне місце у фінансовому плануванні відведено моніторингу, що використовується за умови позитивної динаміки показників. В разі виявлення негативних змін доцільним є використання контролінгу з метою визначення кількісного і якісного характеру відхилень, причин і тенденцій цих відхилень. У випадку неможливості мінімізації негативних тенденцій рекомендується повернутись до постановки цілей та визначення завдань.

Таким чином, фінансове планування є одним із засобів для забезпечення фінансової стабільності підприємства. Воно дозволяє забезпечити ресурсами виконання прогнозованих обсягів операційної та інвестиційної діяльності на засадах фінансової стійкості, створювати передумови для отримання чистого прибутку в розмірі, достатньому для самоокупності та самофінансування.

Аналіз сутності та складових фінансової стабільності підприємства дає змогу сформувати ефективну теоретико-методологічну основу для оцінювання основних факторів, що впливають на формування фінансової стабільності підприємства, а також дослідження процесу побудови стратегії забезпечення фінансової стабільності підприємства та тактики її впровадження.

Ефективність використання ресурсів і підвищення рівня економічної стійкості підприємства в сучасних економічних умовах значною мірою залежить від наявності, використання й вдосконалення економічного потенціалу підприємства. Однією з особливостей нестійкого функціонування сучасних підприємств є кількісна, якісна та структурна недосконалість економічного потенціалу господарюю-

Прийоми аналізу фінансової стабільності

горизонтальний (часовий) аналіз – порівняння кожної позиції звітності з попереднім періодом

вертикальний (структурний) аналіз – визначення структури фінансових показників з оцінкою впливу різних факторів на кінцевий результат

трендовий аналіз – порівняння кожної позиції звітності з рядом попередніх періодів та визначення тренду, тобто основної тенденції динаміки показників, очищеної від впливу індивідуальних особливостей окремих періодів

аналіз відносних показників (коефіцієнтів) – розрахунок відношень між окремими позиціями звіту або позиціями різних форм звітності, визначення взаємозв'язків показників

порівняльний аналіз – внутрішньогосподарський аналіз зведених показників звітності за окремими показниками самого підприємства та його дочірніх підприємств (філій), а також між господарський аналіз показників даної фірми порівняно з показниками конкурентів або із середньогалузевими та середніми показниками

факторний аналіз – визначення впливу окремих факторів (причин) на результативний показник детермінованих (розділених у часі) або стохастичних (що не мають певного порядку) прийомів дослідження. При цьому факторний аналіз може бути як прямим (власне аналіз), коли результативний показник розділяють на окремі складові, так і зворотним (синтез), коли його окремі елементи з'єднують у загальний результативний показник

Рис. 2. Прийоми аналізу фінансової стабільності підприємства

Джерело: авторська розробка

чих суб'єктів, що зумовлена значними втратами ресурсів у здійсненні реформ і складним фінансовим становищем підприємств. Використання й вдосконалення економічного потенціалу повинно надавати можливість ефективного застосування своїх ресурсів, а значить сприяти поглинанню зовнішніх й внутрішніх дестабілізуючих факторів, що є свідченням фінансової стабільності.

Вищезазначене дозволяє виділити заходи досягнення фінансової стабільності підприємства:

– пошук оптимального співвідношення власного і позикового капіталу, що дозволить забезпечити мінімальний фінансовий ризик за максимальної рентабельності власного капіталу;

– впровадження оперативного механізму фінансової стабілізації, спрямованої на зменшення фінансових зобов'язань та збільшення грошових активів, що забезпечують ці зобов'язання, з метою оптимізації ліквідності;

– оптимізації збутової політики за рахунок забезпечення високої якості продукції та встановлення ціни, нижчої за середньогалузеву; розширення ринків збуту;

– реалізація зайвих виробничих і невиробничих фондів, здача їх в оренду, що дозволяє збільшити грошові кошти на рахунку підприємства, як наслідок, підвищити його ліквідність і дозволить залучати довго- і короткострокові позики в банку для фінансування поточної діяльності;

– розробка та виробництво нових видів продукції, що дасть змогу стабілізувати і покращити фінансовий стан підприємства.

Потреба в удосконаленні управління фінансовою безпекою підприємства зумовлена: по-перше, зміною середовища функціонування, зокрема ступенем впливу зовнішніх загроз; по-друге, потребою від-

стеження та дотримання змін внутрішньогосподарських процесів; по-третє, потребою у збільшенні ефективності реалізації захисних заходів та результативності дій суб'єктів безпеки. Не можна відкидати той аргумент, що забезпечення саме фінансової безпеки, порівняно із іншими складовими економічної безпеки, є найскладнішим внаслідок її домінуючої та результуючої позиції, коли реальний рівень безпеки підприємства визначається не за результатами зміни плинності кадрів чи зносу основних засобів, а внаслідок визначення фінансових індикаторів та порівняння їх із встановленими у стратегії розвитку підприємства орієнтирами.

Досягнення мети управління фінансовою безпекою підприємства, на нашу думку, має полягати у забезпеченні захисту фінансових інтересів, контролю за фінансовими відносинами; сприянні досягненню фінансових інтересів; дотриманні визначених параметрів фінансової стійкості і стабільності, рівноваги й надійності; захисті від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

Досягнення поставленої мети можливе через послідовне виконання суб'єктами безпеки таких завдань:

– систематичний моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища;

– своєчасне виявлення та протидія впливу зовнішніх і внутрішніх загроз;

– формування інформаційного підґрунтя для реалізації захисних заходів шляхом оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства;

– формування організаційного та ресурсного забезпечення реалізації захисних заходів;

– поліпшення інформаційного забезпечення діагностування процесу управління фінансовою безпекою підприємства;

– оцінювання управління фінансовою безпекою підприємства;

– визначення та оцінювання впливу чинників на процес управління фінансовою безпекою підприємства;

– удосконалення управління фінансовою безпекою підприємства відповідно до зміни середовища функціонування та внутрішньогосподарських процесів.

Висновки. Підводячи підсумки доцільно ще раз зауважити, що управління фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва потребує чіткості у визначенні основних внутрішніх та зовнішніх загроз для розроблення та реалізації найдоцільніших захисних заходів. Ідентифікація загроз та адекватна реакція для забезпечення потрібного рівня фінансової стійкості, стабільності, рівноваги та надійності підприємства як соціально-економічної системи залежить від рівня організаційного забезпечення управління фінансовою безпекою підприємства. Розроблення та систематичне вдосконалення організаційного забезпечення спрямовано на розвиток системи управління фінансовою безпекою шляхом посилення взаємозв'язків між профільними підрозділами, безпосередньо залученими до процесу забезпечення фінансової безпеки, із координацією їх дій та важливим значенням служби безпеки суб'єктів підприємництва.

Подальшого дослідження потребує процес формування відповідного дієвого механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства, який би врахував актуальні на сьогодні зміни в середовищі функціонування вітчизняних суб'єктів підприємництва та давав змогу максимально ефективно оцінювати поточний її стан.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варналій З.С. Зміцнення фінансової безпеки України в умовах воєнного стану та повоєнний період. *Сталий розвиток: виклики та загрози в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 9 червня 2022 р. Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2022. С. 103–104.
2. Ткаченко Н.В. Фінансова стійкість страхових компаній: теоретичні підходи. *Фінанси України*. 2019. № 6. С. 104–122.
3. Романишин М.І. Фінансові кризи та кризові явища як загроза економічній стабільності підприємств. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2020. № 2. С. 123–130.
4. Фінанси. Підручник / І.О. Лютий, С.Я. Боринець, З.С. Варналій, та ін.; за ред. д.е.н., проф. І.О. Лютого. Київ : Вид-во Ліра-К, 2017. 728 с.
5. Марцин В.С. Планування як основна складова процесу фінансової діяльності. *Фінансова України*. 2009. № 4. С. 23.
6. Гізатулліна О.М. Фінансова стійкість підприємства: економічна сутність та методика оцінки. *Прометей*. 2010. № 2. С. 239–244.
7. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. Київ : КНТЕУ, 2004. 759 с.
8. Варналій З.С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації : монографія. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
9. Войнаренко М., Яременко О. Управління економічною безпекою підприємств на основі оцінки відхилень порогових показників. *Економіст*. 2008. № 12. С. 60–63.

10. Дацків Р.М. Економічна безпека у глобальному вимірі. *Актуальні проблеми економі*ки. 2004. № 7 (37). С. 143–153.

11. Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наук. монографія. Київ : Національна академія управління, 2010. 232 с.

12. Єрмошкіна О.В. Управління фінансовими потоками промислових підприємств: теорія, практика, перспективи : монографія. Донецьк : Національний гірничий університет, 2009. 228 с.

13. Живко З.Б. Механізм управління системою економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університет. Серія Економіка*. 2014. Випуск 3 (44). С. 37–42.

14. Крупка М.І. Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України : монографія / М.І. Крупка, Д.В. Ванькович, Н.Б. Демчишак. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011.

15. Чеберяко О.В. Система забезпечення інформаційної безпеки як інструмент протидії гібридній війні. *Економічна безпека: держава, регіон, підприємство* : Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет конференції з міжнародною участю, 20 грудня 2018 р. – 20 січня 2019 р. Полтава : ПолНТУ, 2019. С. 11–16.

16. Blakyta G., Ganushchak T. Enterprise financial security as a component of the economic security of the state. *Investment Management and Financial Innovations.* 2018. Vol. 15. Issue 2. P. 248–256.

17. Korol I., Poltorak A. Financial risk management as a strategic direction for improving the level of economic security of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 1. P. 48–59. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-235-241

18. Krysovatyi A. Innovation in the development of socio-economic systems: microeconomic, macroeconomic, and mesoeconomic levels: monograph / A. Krysovatyi, O. Vasylchyshyn. Lithuania : «Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2016. 324 p.

19. Sundararajan V. Financial Soundness Indicators: Analytical Aspects and Country Practices // IMF Occasional Paper. 2002. P. 212.

REFERENCES:

1. Varnaliy Z. S. (2022). Strengthening the financial security of Ukraine in the conditions of martial law and the post-war period // Sustainable development: challenges and threats in the conditions of martial law: International scientific and practical online conference, June 9, 2022. Poltava: Yuriy Kondratyuk National University, pp. 103–104.

2. Tkachenko N.V. (2019). Financial stability of insurance companies: theoretical approaches. *Finance of Ukraine*, no. 6, pp. 104–122.

3. Romanishyn M.I. (2020). Financial crises and crisis phenomena as a threat to the economic stability of enterprises. *Bulletin of Lviv Polytechnic University*, no. 2, pp. 123–130.

4. Finances. Textbook (2017) / I.O. Lyutiy, S.Ya. Borynets, Z.S. Varnaliy, etc.; under the editorship Doctor of Economics, Prof. I.O. Lyutiy. Kyiv: Lira-K Publishing House, 728 p.

5. Martsyn V.S. (2009). Planning as the main component of the process of financial activity. *Finance of Ukraine*, no. 4, p. 23.

6. Gizatullina O.M. (2010). Financial sustainability of the enterprise: economic essence and assessment methodology. *Prometheus*, no. 2, pp. 239–244.

7. Baranovskyi O.I. (2004). Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanisms of provision): monograph. Kyiv: KNTEU, 759 p.

8. Varnaliy Z.S. (2020). Economic and financial security of Ukraine in the conditions of globalization: monograph. Kyiv: Znannya Ukrayiny, 423 p.

9. Voinarenko M., Yaremenko O. (2008). Management of the economic security of enterprises based on the assessment of deviations of threshold indicators. *Economist*, no. 12, pp. 60–63.

10. Datskiv R.M. (2004). Economic security in the global dimension. *Actual problems of the economy*, no. 7 (37), pp. 143–153.

11. Iermoshenko M.M., Horiacheva K.S. (2010). The financial component of economic security: the state and the enterprise: monograph. Kyiv: National Academy of Management, 232 p.

12. Iermoshkina O.V. (2009). Management of financial flows of industrial enterprises: theory, practice, perspectives: monograph. Donetsk: National Mining University, 228 p.

13. Zhyvko Z.B. (2014). Management mechanism of the economic security system of the enterprise. *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Economy series,* issue 3 (44), pp. 37–42.

14. Krupka M.I. (2011). Formation of the financial potential of investment activity in the economy of Ukraine: monograph / M.I. Krupka, D.V. Vankovych, N.B. Demchyshak. Lviv: LNU imeni Ivana Franka.

15. Cheberyako O.V. (2019). The system of ensuring information security as a tool for countering hybrid warfare // Economic security: state, region, enterprise: Proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference with International Participation, December 20, 2018 – January 20, 2019. Poltava: PolNTU, pp. 11–16.

16. Blakyta G., Ganushchak T. (2018). Enterprise financial security as a component of the economic security of the state. *Investment Management and Financial Innovations,* vol. 15, issue 2, pp. 248–256.

17. Korol I., Poltorak A. (2018). Financial risk management as a strategic direction for improving the level of economic security of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4, no. 1, pp. 48–59. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-235-241

18. Krysovatyi A. (2016). Innovation in the development of socio-economic systems: microeconomic, macroeconomic, and mesoeconomic levels: monograph / A. Krysovatyi, O. Vasylchyshyn. Lithuania: "Izdevnieciba "Baltija Publishing", 324 p.

19. Sundararajan V. (2002). Financial Soundness Indicators: Analytical Aspects and Country Practices // IMF Occasional Paper, p. 212.

УДК 336.64

JEL K19

Варналій Захарій Степанович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів. **Бондаренко Сніжана Михайлівна,** аспірант кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. **Фінансова безпека підприємств України як чинник забезпечення їх фінансової стабільності.**

Сьогодні ключовою умовою сталого економічного розвитку України є забезпечення фінансової стабільності. В умовах високих ризиків кризового періоду, повномасштабної війни в Україні зусилля уряду та суб'єктів підприємництва зосереджуються на вирішенні поточних проблем. Стабілізація ключових параметрів фінансової системи дає можливість здійснити перехід до реалізації стратегічних цілей вітчизняних підприємств, що безпосередньо впливає на фінансову стабільність країни в цілому. Стан економіки будь-якої держави є залежним від рівня розвитку її виробничої сфери. Тому стабільний розвиток вітчизняних підприємств є однією з перших передумов забезпечення могутньої економічної системи держави. Їх функціонування завжди супроводжується виникненням великої кількості загроз, які можуть створювати фінансово небезпечну ситуацію. Убезпечення підприємства, створення так званого «імунітету» до загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, що полягає, перш за все, у правильному, адекватному ситуації менеджменті, є одним із основних завдань системи управління фінансовою безпекою підприємства.

Ключові слова: фінанси, фінансові ресурси, безпека, фінансова безпека підприємства, загроза, фінансова стабільність, фінансова стійкість.

UDC 336.64

JEL K19

Zakharii Varnalii, Doctor of Economics Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance. **Snizhana Bondarenko,** PhD Student of the Department of Finance, Taras Shevchenko National University of Kyiv. **Financial security of enterprises of Ukraine as a factor of ensuring their financial stability.**

Today, ensuring financial stability is a key condition for Ukraine's sustainable economic development. In the conditions of high risks of the crisis period, the war in Ukraine, the efforts of the government and business entities are focused on solving current problems. Stabilization of the key parameters of the financial system makes it possible to transition to the implementation of the strategic goals of domestic enterprises, which directly affects the financial stability of the country as a whole. The state of the economy of any country is dependent on the level of development of its production sphere. Therefore, the stable development of domestic enterprises is one of the first prerequisites for ensuring a powerful economic system of the state. Their operation is always accompanied by the emergence of a large number of threats that can create a financially dangerous situation. Securing the enterprise, creating the so-called "immunity" to both external and internal threats, which consists, first of all, in the correct, adequate management situation, is one of the main tasks of the enterprise's financial security management system.

Key words: finance, financial resources, security, financial security of an enterprise, threat, financial stability, financial sustainability.

УДК 358:343.37 DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2813
JEL O50

БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ, ЩО ІНДЕКСУЮТЬСЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ ДАНИХ, З ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Дикий Анатолій Петрович*, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри національної безпеки,
публічного управління та адміністрування
Державний університет «Житомирська політехніка»

** ORCID 0000-0002-5819-0236*

© Дикий А.П., 2022

Стаття отримана редакцією 27.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 27.11.2022

Вступ. Зважаючи на великий обсяг інформації, що нині передається та споживається, для її систематизації виявляється необхідним дослідження певних шарів документних потоків у динаміці. Враховуючи останні тенденції аналізу наукових досліджень у світі та розвиток цифрових аналітичних можливостей, досить популярним методом опрацювання літератури стало використання багаторівневого бібліометричного аналізу в різних галузях.

Постановка завдання. Здійснити бібліометричний аналіз наукових публікацій, що індексуються в наукометричних базах даних, з проблем економічної злочинності з метою ідентифікації сучасних тенденцій та трендів з метою розширення теоретичних знань про економічну злочинність як об'єкт економічного дослідження та розробки сучасної методології формування і реалізації державної політики, зважаючи на новітні дослідження.

Основний матеріал і результати. Для більш детального аналізу дослідження проблеми економічної злочинності нами був проведений бібліометричний аналіз, основною метою якого є вивчення бібліографічного матеріалу та визначення основних наукових напрямків у досліджуваній галузі та взаємозв'язків між ними. Необхідність вивчення публікаційної активності з використанням бібліометричного аналізу зумовлена передусім потребою в ефективній і кваліфікованій обробці невпинно зростаючої кількості опублікованих статей за відповідною тематикою. Основні напрямки наукової літератури із зазначеної тематики можна дослідити за допомогою бібліометричного аналізу поняття «економічна злочинність» на основі аналітичних інструментів Scopus, Google Trends, Web of Science.

Враховуючи умови розвитку інформаційного суспільства, тенденції актуалізації пошуку інформації в середовищі Інтернет, важливим елементом ефективності зазначеного є відповідність пошукових запитів цільової аудиторії контенту, зокрема, множина використаних у них ключових слів. Варто зауважити, що особливістю саме цього виду трендового аналізу є відносна зіставність його результатів, тобто побудова графічної інтерпретації тренду відбуваються з урахуванням максимального значення пошукової активності в розрізі відібраного поняття, що відображає зміст запитів користувачів мережі «Інтернет».

З метою визначення зацікавленості суспільства до проблеми економічної злочинності було проаналізовано частоту пошукових запитів «економічна злочинність» та «economic crime» у пошуковій системі Google. За допомогою інструменту Google Trends відстежимо популярність пошукових запитів у будь-якій точці світу. Його використання допомагає зробити первинний аналіз трендів. Запити формувалися за допомогою введеного критерію – «з 2004 року по сьогоднішній день», «Пошук в Інтернеті» та «Увесь світ» (рис. 1).

Статистичні дані, які нам формує сервіс Google Trends, демонструють періоди найвищої і найнижчої зацікавленості, а також динаміку формування запитів у часовому інтервалі. З аналізу дослідження ви-

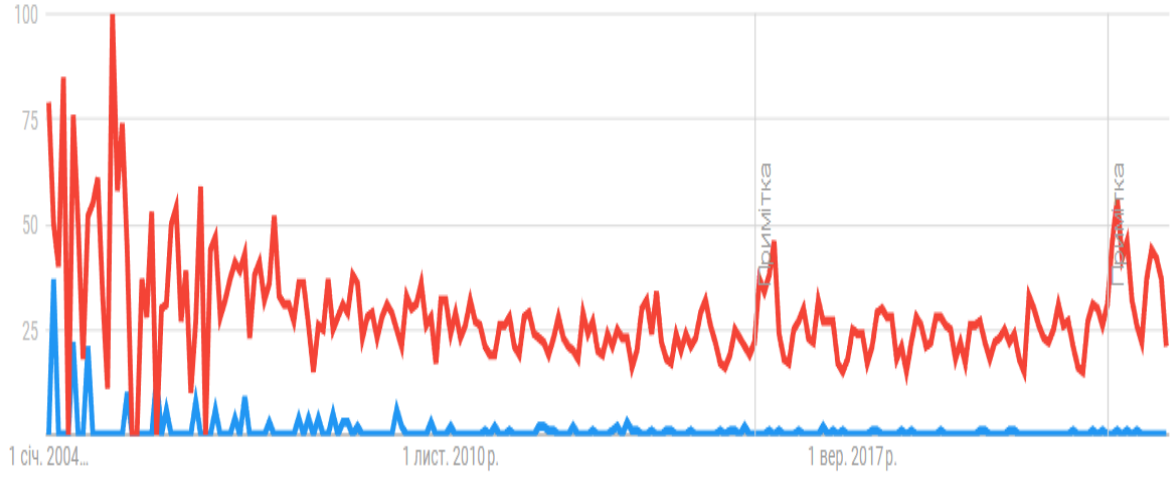

Рис. 1. Порівняльний аналіз динаміки популярності пошукових термінів «економічна злочинність» та «economic crime» за 2004–2022 рр. (Google Trends)

дно, що є активність використання таких пошукових запитів як «economic crime»; найбільший період максимального – 100% зацікавлення був у лютому 2005 р., наступний спостерігаємо у травні 2016 р. – 46% та у березні 2022 р. – 56%. За географічною структурою найбільшу зацікавленість виявили користувачі Інтернету з країн Африки, таких як Танзанія, Кенія, Нігерія, Південно-Африканська Республіка; значний інтерес мають дослідники з США, Канади, Австралії та Індії. Термін «економічна злочинність» показав популярність зацікавлень на початку досліджуваного періоду у 2004 р., далі зацікавленість має тенденцію до спаду. Отже, за результатами трендового аналізу можна зробити висновок, що інтерес користувачів мережі Інтернет до визначеної проблематики – на високому рівні і актуалізується під час кризових явищ в економіці.

На основі отриманих даних, де спостерігаємо динаміку періодів зацікавленості, можемо зробити висновок, що для користувачів мережі Інтернет є актуальним питання пошуку інформації з проблем економічної злочинності англійською мовою, тому подальші наші дослідження будемо проводити у міжнародних наукометричних базах застосовуючи термін «economic crime».

Також важливим кроком бібліометричного аналізу є визначення найбільш надійних і відповідних джерел для збору інформації згідно з метою дослідження. Отже, важливо вибрати базу для збору даних. Реферативні бази Web of Science Core Collections та Scopus індексують переважно англомовні періодичні видання, відтак велика кількість бібліометричних досліджень присвячена саме аналізу журнальних англомовних публікацій.

У цьому дослідженні використовується наукометрична база даних Scopus, у якій було використано пошукове поле «economic crime». Відповідно, для подальшого дослідження було обрано 700 статей.

Першим і найважливішим параметром будь-якого бібліометричного аналізу документного потоку наукової періодики повинен бути кількісний аналіз публікацій за означеними роками задля того, щоб відзначити тенденцію про збільшення, зменшення чи приблизно сталу кількість певних публікацій з питань економічної злочинності. Найкраще аналітичні дані, отримані за допомогою бібліометричного аналізу оформлювати у вигляді діаграм або таблиць. За результатами бібліометричного аналізу, кількість публікацій на зазначену тематику помітно зросла за останні 20 років, що свідчить про актуальність проблеми для наукової спільноти (рис. 2).

За даними рисунка можна побачити, що перші дослідження з питань економічної злочинності були опубліковані у 1975 році, адже питання боротьби з економічною злочинністю розглядається на міжнародному рівні, починаючи з П'ятого Конгресу ООН (Женева, 1975 р.). У цій роботі було розглянуто сутність економічної злочинності як соціального явища. Значно виріс інтерес науковців до даного питання у 90-х роках минулого століття. Початок XXI ст. також, характеризується значним інтересом вчених до проблем економічної злочинності. Найбільшу кількість робіт було опубліковано у 2021 році, а саме 62 роботи.

Вважаємо за доцільне дослідити роботи, які були опубліковані в проіндексовані БД Web of Science (рис. 3).

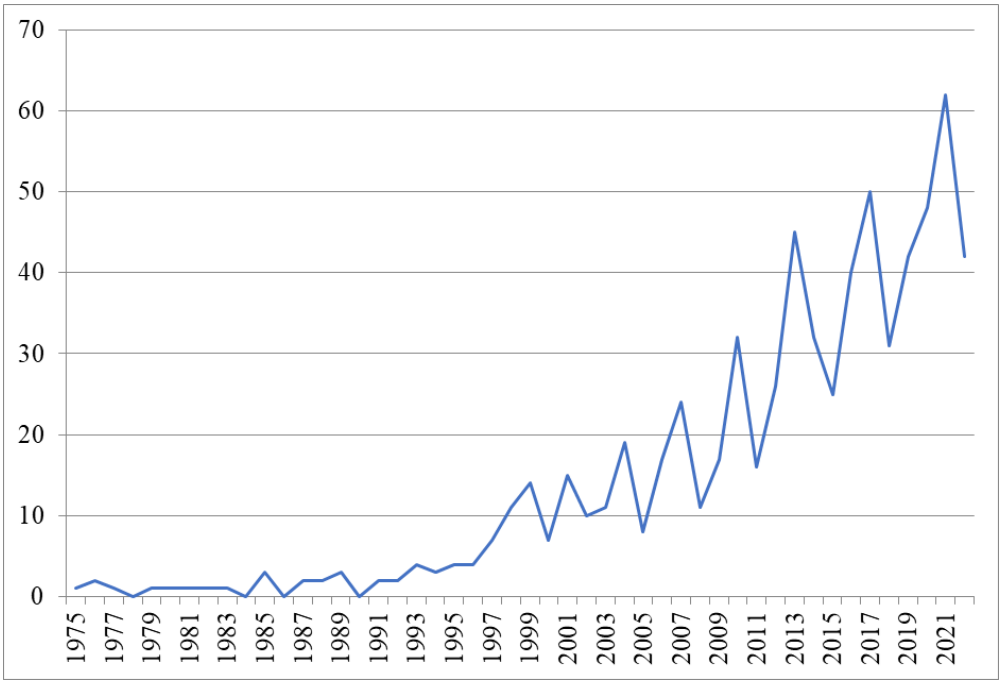

Рис. 2. Хронологія виходу публікацій за пошуковим запитом «economic crime» у період 1975–2022 рр. за даними бібліометричного аналізу бази даних Scopus

Джерело: [8]

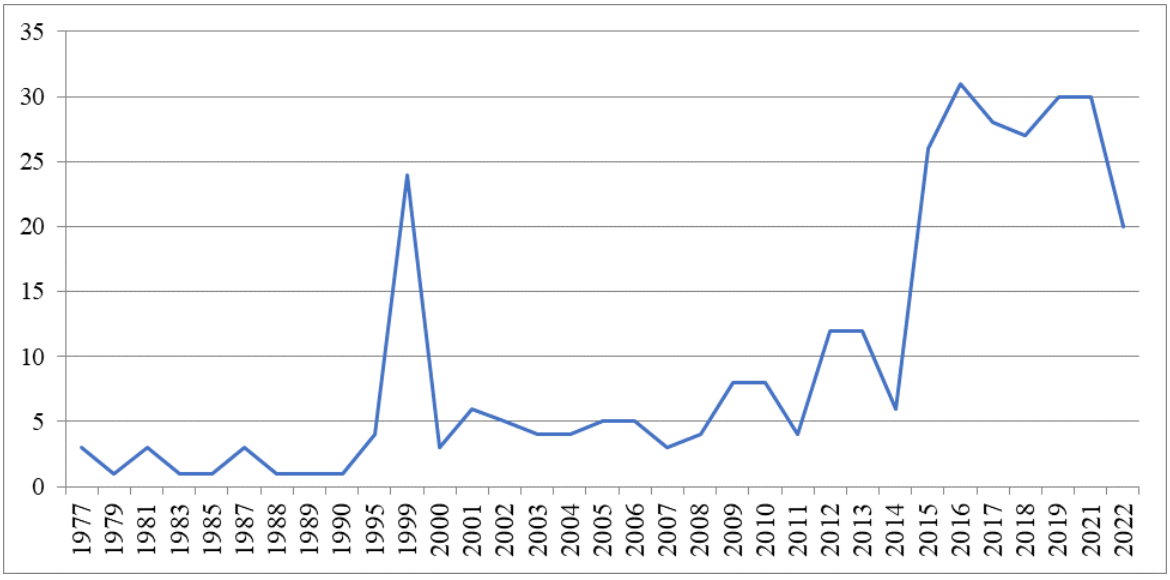

Рис. 3. Динаміка публікацій протягом 1977–2022 рр., присвячених темі економічної злочинності (на основі бази даних Web of Science)

Джерело: [12]

У наукометричній базі Web of Science було опубліковано360 робіт протягом 1977–2022 рр. Найбільшу кількість праць зафіксовано у 2020 році, а саме 36, що становить 10% від загальної кількості публікацій. Також, у 1999 році зафіксовано пік публікаційної активності науковців з досліджуваної тематики. Оскільки, більший масив робіт знаходиться у наукометричній базі Scopus, тому подальші наші дослідження будемо робити на основі саме цієї бази.

Доцільним нам видається й дослідження географічної структури наукових досліджень з питань економічної злочинності (рис. 4).

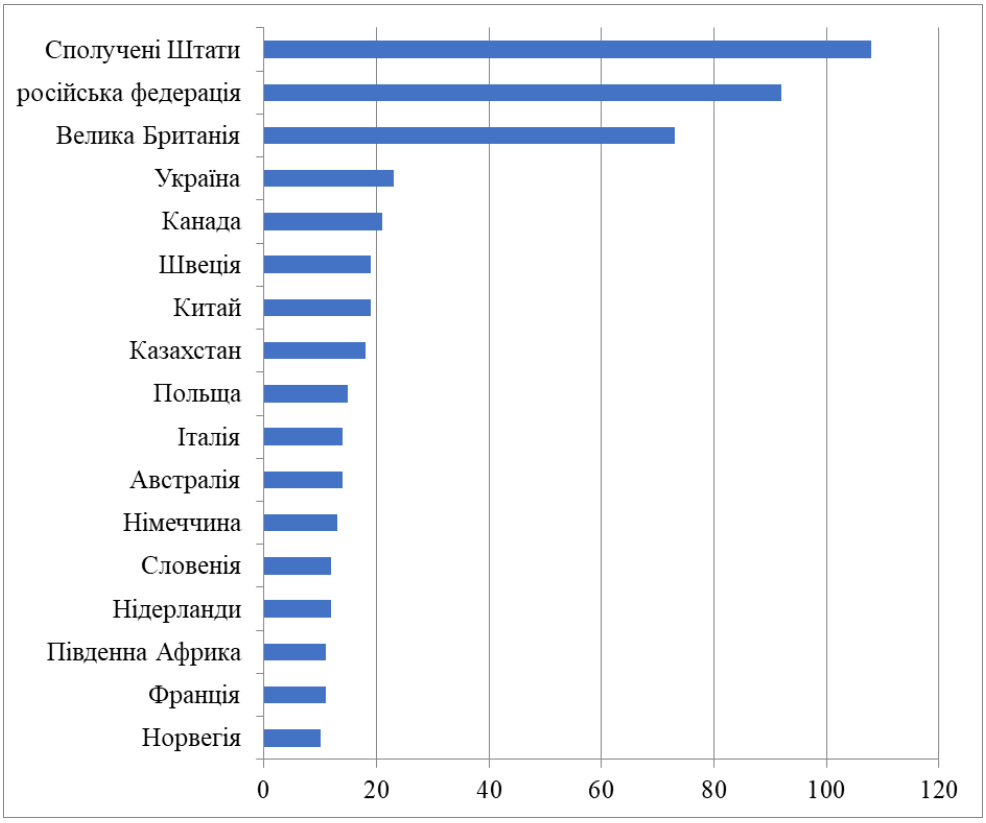

Рис. 4. Географічна структура наукових досліджень за пошуковим запитом «economic crime» у період 1975–2022 рр. (на основі бази даних Scopus)

Джерело: [8]

За даними географічної структури лідерами є такі країни як США (108 публікацій), Велика Британія (73 публікації), Україна (23 публікації), Канада (21 публікація), Швеція (19 публікацій), Китай (19 публікацій), Казахстан (18 публікацій), Польща (15 публікацій), Італія (14 публікацій), Австралія (14публікацій), Німеччина (13 публікацій), Словаччина (12 публікацій), Нідерланди (12 публікацій), Південна Африка (11 публікацій), Франція (11 публікацій), Норвегія (10 публікацій).

Науковцями з України було опубліковано 23 роботи в базі даних Scopus. Така ситуація свідчить про інтерес запропонованої тематики в українському науковому просторі. Вперше дослідження українських вчених, яке було присвячене вивченню економічних злочинів у діяльності податкових органів, було опубліковано у 2013 році. Мулявка Д.Г. та Рекуненко Т.А. у своїй роботі досліджують загальні актуальні проблеми протидії податковій злочинності. Автори розглянули податкові органи України, США та Німеччини. Проаналізували співпрацю іноземних податкових органів у протидії податковим злочинам. Враховуючи міжнародний досвід, науковцями було запропоновано загальні шляхи вдосконалення інформаційно-аналітичної діяльності податкових органів [16]. Найбільше цитувань, серед вітчизняних науковців, має стаття О. Резніка, О. Гетьманець, А. Ковальчука, В. Настюка, Н. Андрійченко «Фінансова безпека держави», яка була опублікована у 2020 році та має на теперішній час 20 цитувань. Стаття присвячена дослідженню фінансової безпеки держави як складової її національної безпеки. Авторами встановлено, що фінансова безпека – це здатність держави адекватно та негайно реагувати на внутрішні та зовнішні негативні фінансові впливи в мирний час та в надзвичайних ситуаціях, зокрема в умовах гібридної війни. З'ясовано, що корупційні, фінансові та економічні злочини, гібридна війна, фіскальна децентралізація та відсутність стратегії захисту фінансово-економічних інтересів держави є загрозами фінансовій безпеці держав у сучасних умовах. Набула подальшого розвитку ідеї створення єдиного правоохоронного органу України, уповноваженого запобігати, виявляти, призупиняти та розслідувати фінансові та економічні злочини. Для порівняння науковцями було звернута увага на закордонний досвід, а саме Італії, Румунії, Македонії, Австрії, Хорватії, Латвії, Литви, для яких діяльність таких правоохоронних органів є вже усталеною практикою [6].

Загалом, що стосується географічної структури дослідження питання економічної злочинності, то можна сказати, що ця проблема має значний інтерес у вчених зі всього світу.

Важливим, на нашу думку, є й визначення найбільш цитованих досліджень, присвячених вивченню питання економічної злочинності. Пропонуємо розглянути таблицю 1.

Таблиця 1

Рейтинг наукових робіт за кількістю цитувань

Назва	Автор	Рік	Джерело	Кількість цитувань
1	2	3	4	5
The shadow economy: An international survey [4]	Schneider, F., Enste, D.H.	2003	The Shadow Economy: An International Survey, pp. 1–222	300
Mothering, crime, and incarceration [5]	Ferraro, K.J., Moe, A.M.	2003	Journal of Contemporary Ethnography, 32(1), pp. 9–40	116
Social networks and loss of capital [1]	Baker, W.E., Faulkner, R.R.	2004	Social Networks, 26(2), pp. 91–111	72
Where the jobs are: Employment access and crime patterns in Cleveland [11]	Wang, F., Minor, W.W.	2002	Annals of the Association of American Geographers, 92(3), pp. 435–450	72
Reflections on the private versus public policing of economic crime [14]	Williams, J.W.	2005	British Journal of Criminology, 45(3), pp. 316–339	71
Deterring economic crimes: The case of tax evasion [10]	Varma, K.N., Doob, A.N.	1998	Canadian Journal of Criminology, 40(2), pp. 165–184	59
Diffusion of fraud: Intermediate economic crime and investor dynamics [2]	Baker, W.E., Faulkner, R.R.	2003	Criminology, 41(4), pp. 1173–1206	58
The looting continues: Tax havens and corruption [3]	Christensen, J.	2011	Critical Perspectives on International Business, 7(2), pp. 177–196	57
The rape tax: Tangible and intangible costs of sexual violence [9]	Post, L.A., Mezey, N.J., Maxwell, C., Wibert, W.N.	2002	Journal of Interpersonal Violence, 17(7), pp. 773–782	55
Snakes and ladders: Upper-middle class male offenders talk about economic crime [15]	Willott, S., Griffin, C., Torrance, M.	2001	Criminology, 39(2), pp. 441–466	54
Governability matters: The private policing of economic crime and the challenge of democratic governance [13]	Williams, J.W.	2005	Policing and Society, 15(2), pp. 187–211	53
Privatizing economic crime enforcement: exploring the role of private sector investigative agencies in combating money laundering [7]	Schneider, S.	2006	Policing and Society, 16(3), pp. 285–312	50

Згідно з даними таблиці 1 найбільшу кількість цитувань має праця F. Schneider, D.H. Enste, яка була опублікована у 2003 році і на сьогоднішній день має 300 цитувань. Дана робота присвячена вивченню тіньової економіки, та розробленню механізмів, державних інститутів, які могли б запобігати економічній злочинності. На другому місці знаходиться публікація «Mothering, crime, and incarceration», K.J. Ferraro, A.M. Moe. У цій статті розглядається взаємозв'язок між материнством, злочинністю та ув'язненням через розповіді жінок, які перебувають у в'язниці, через скоєні ними економічні злочини. Автори дослідили, що причиною скоєння економічних злочинів засудженими жінками є обов'язки по догляду за дітьми в поєднанні тягарем економічної маргінальності та домашнього насильства, які в свою чергу стають альтернативою бездомності, голоду.

На третій позиції публікація «Social networks and loss of capital», W.E. Baker, R.R. Faulkner. Вона була процитована 72 рази. Варто відмітити таких авторів як W.E. Baker, R.R. Faulkner, оскільки їх роботи «Diffusion of fraud: Intermediate economic crime and investor dynamics» та «Social networks and loss of capital», які були опубліковані у 2003 і 2004 роках відповідно, увійшли до найцитованіших статей. Також, звертаємо увагу на статті J.W. Williams «Reflections on the private versus public policing of economic

crime» та «Governability matters: The private policing of economic crime and the challenge of democratic governance», які автор опублікував у 2005 році.

У табл. 2 наведено Топ-5 журналів із найбільшою кількістю публікацій з питань економічної злочинності проіндексованих наукометричною базою Scopus. З перелічених п'яти журналів три на даний час вилучені з наукометричної бази Scopus. Найбільша кількість статей опублікована у журналі «Journal of Financial Crime». Перша стаття з досліджуваної тематики була опублікована у 1993 році і була присвячена вивченню питання економічної злочинності в державному секторі. Найбільшу кількість робіт було опубліковано в даному журналі в 2007 році (8 статей). Загалом у цьому журналі опубліковано 84 статі, що були присвячені вивченню проблеми економічної злочинності.

Таблиця 2

Топ-5 журналів з найбільшою кількістю публікацій з питань економічної злочинності, проіндексованих наукометричною базою Scopus

№	Назва журналу	Період індексації	Видавець	Предметна область	Cite Score 2021	SJR 2021	SNIP 2021	К-ть статей
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Journal of Financial Crime	з 1993 по т.ч.	Emerald Publishing	Суспільні науки: право. Економіка, економетрика та фінанси	1,5	0,325	0,803	84
2.	Journal Of Money Laundering Control	з 1997 по т.ч.	Emerald Publishing	Суспільні науки: право. Економіка, економетрика та фінанси. Соціальні науки: державне управління	1,5	0,284	0,845	29
3.	Criminology Journal Of Baikal National University Of Economics And Law	з 2009 по 2016 рік	Baikal National University of Economics and Law	Суспільні науки: право. Соціальні науки: соціологія та політологія	0,3	0,144	-	23
4.	Russian Journal Of Criminology	з 2016 по 2020 рік	Baikal National University of Economics and Law	Суспільні науки: право. Соціальні науки: соціологія та політологія	0,4	0,243	0,399	18
5.	Revija Za Kriminalistiko In Kriminologijo	1981, з 2011 по 2019, з 2021 по 2022	Republiski sekretariat notranji zadeve SR Slovenije	Суспільні науки: право. Медицина: патологія та судова медицина. Психологія: Соціальна психологія	0,5	0,114	0,817	12

На другому місці знаходиться журнал «Journal Of Money Laundering Control». Даний журнал індексується БД Scopus з 1997 року по теперішній час. Починаючи з 1997 року даний журнал що року публікує статі з досліджуваної тематики. Варто відмітити, що 2 журнали, які займають лідируючі позиції, мають спільного видавця – Emerald Publishing. Варто відмітити журнал «Revija Za Kriminalistiko In Kriminologijo» за час індексації якого було опубліковано 12 статей з питань економічної злочинності.

Серед університетів, науковці яких досліджували проблеми економічної злочинності, лідируючі позиції займає Байкальський державний університет (13 публікацій), Кембриджський університет (8 публікацій), Познанська політехніка (8 публікацій), Гетеборзький університет (6 публікацій), Каліфорнійський університет (5 публікацій). Серед вітчизняних вищих навчальних закладів можемо відмітити Національну академію внутрішніх справ, Сумський державний університет, Західноукраїнський національний університет.

Установи, які найбільше фінансують дослідження науковців з вивчення проблеми економічної злочинності, наведені на рис. 6.

Отже, найбільшу кількість наукових робіт з досліджуваної тематики профінансували наступні установи:

– Національний інститут юстиції – 4 роботи;

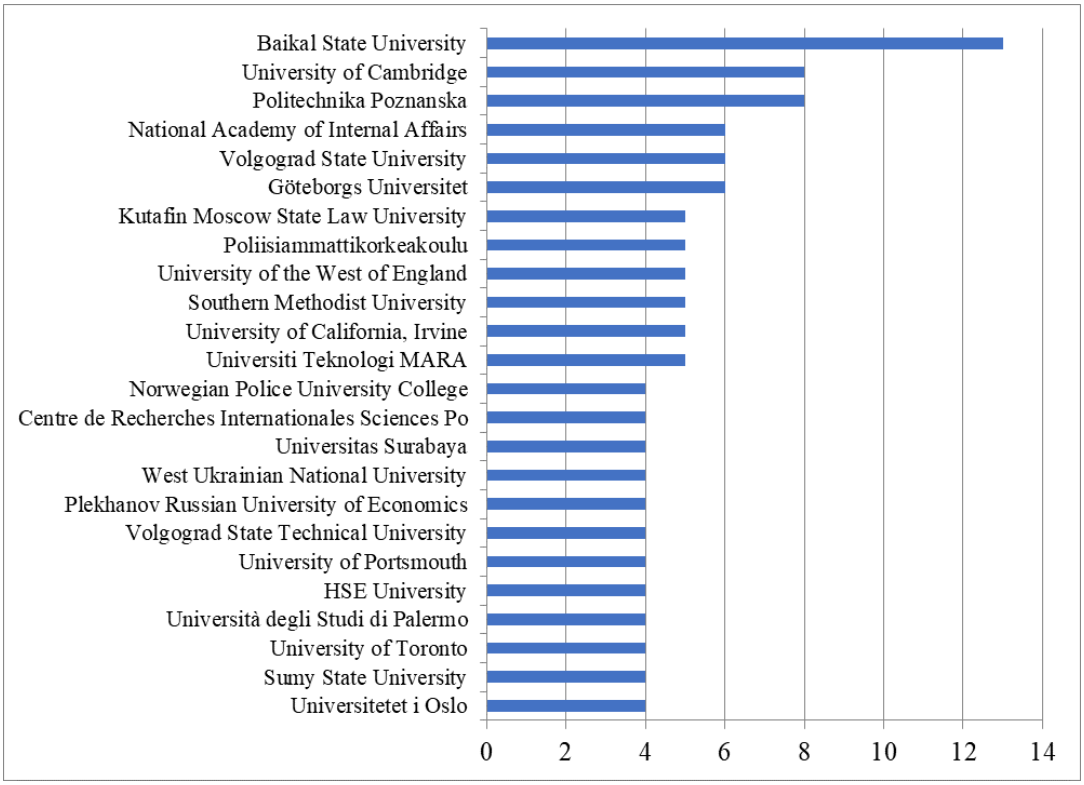

Рис. 5. Приналежність публікацій наукових досліджень за пошуковим запитом «economic crime» (на основі бази даних Scopus)

Джерело: [8]

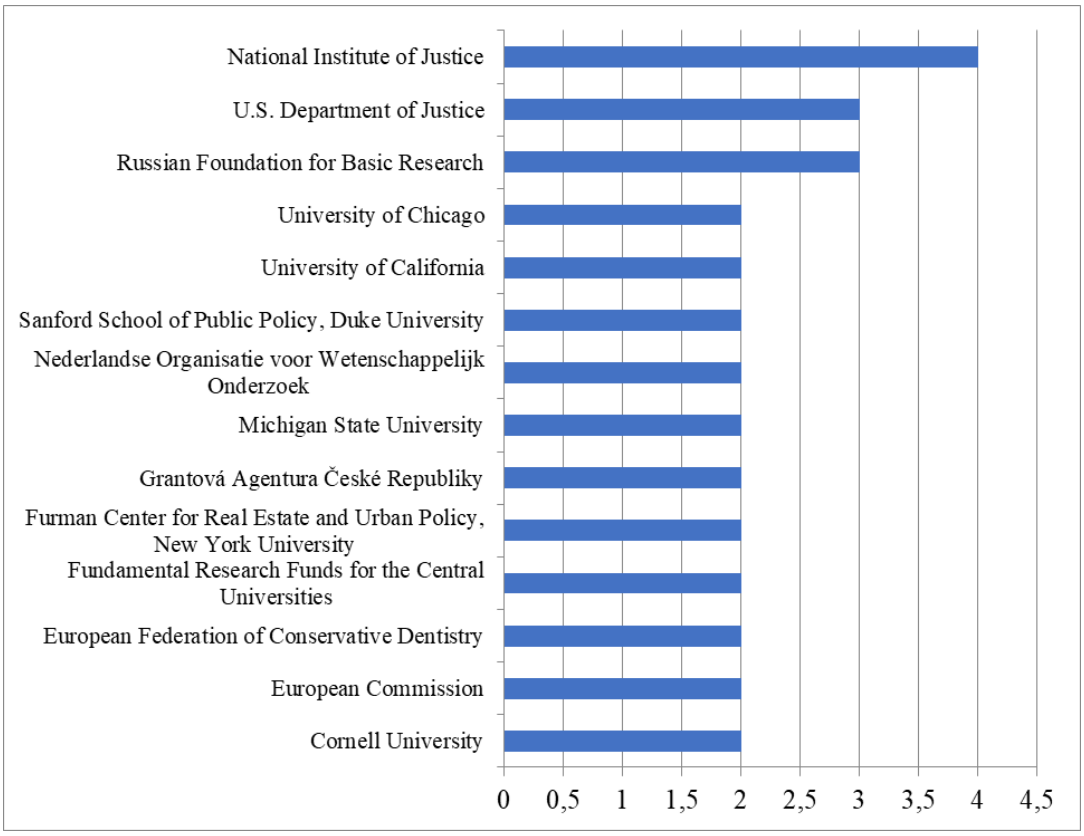

Рис. 6. Спонсори фінансування наукових досліджень з питань економічної злочинності (на основі бази даних Scopus)

Джерело: [8]

– Міністерство юстиції США – 3 роботи;
– Корнельський університет – 2 роботи;
– Європейська комісія – 2 роботи;
– Європейська федерація консервативної стоматології – 2 роботи;
– Фонди фундаментальних досліджень для центральних університетів – 2 роботи;
– Фурманський центр нерухомості та міської політики, Нью-Йоркський університет – 2 роботи;
– Grantová Agentura České Republiky – 2 роботи;
– Мічиганський державний університет – 2 роботи;

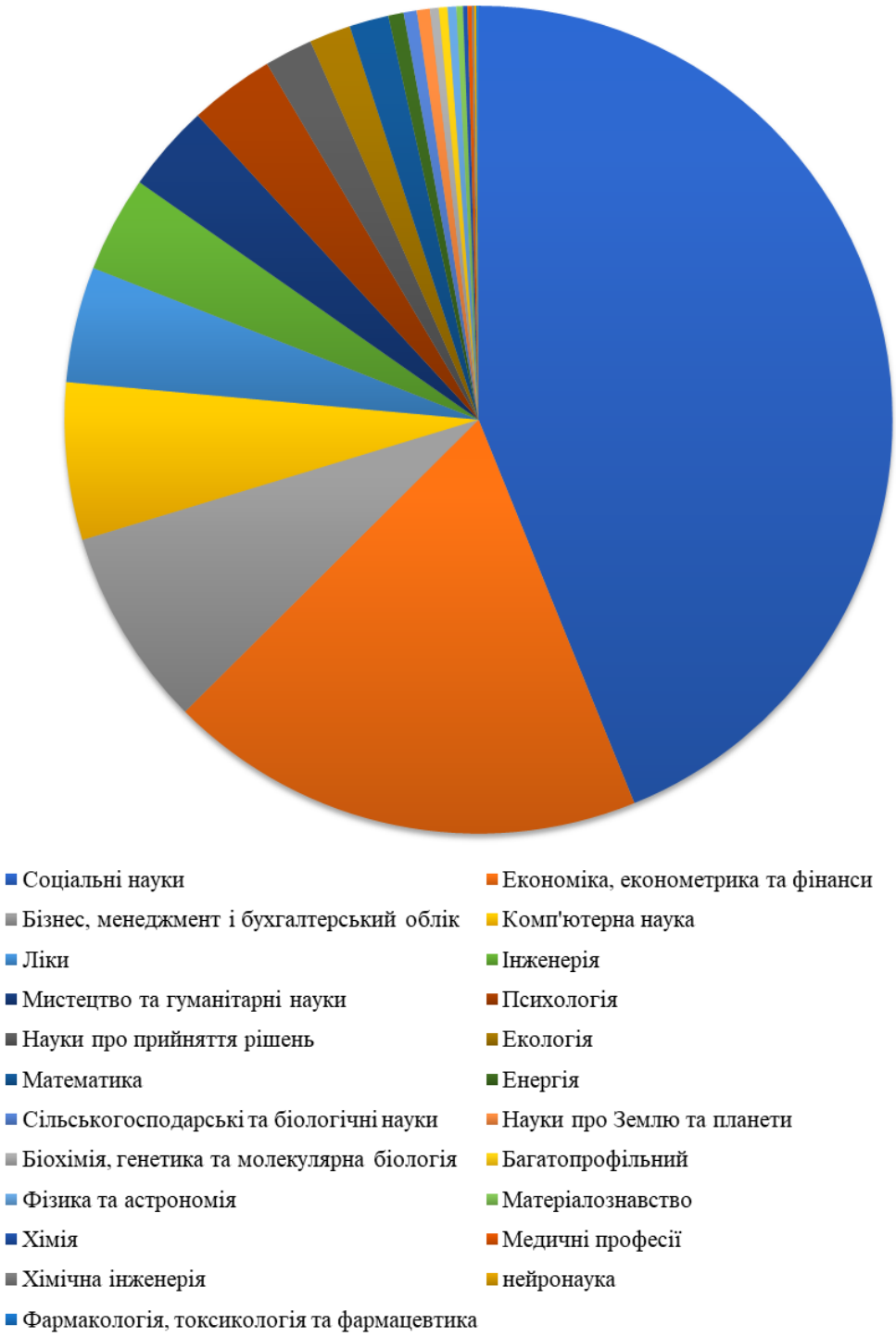

Рис. 7. Галузі знань наукових публікацій за досліджуваною тематикою з 1975 по 2022 рр. (на основі бази даних Scopus)

– Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek – 2 роботи;
– Санфордська школа державної політики, Університет Дьюка – 2 роботи;
– Каліфорнійський університет – 2 роботи;
– Чиказький університет – 2 роботи;

Продовжуючи блок бібліометричного аналізу, доцільно проаналізувати також структуру наукових публікацій, присвячених досліджуваній проблемі проіндексованих наукометричними базами в розрізі предметних областей.

Загалом, наукові публікації, пов'язані з економічною злочинністю, охоплюють значну кількість різних галузей. Аналітичні дані, які зображені на рис. 7, свідчать що найбільша кількість публікацій з питань економічної злочинності знаходиться в предметній області соціальних наук – 515 робіт, що становить понад 43% від загальної кількості опублікованих досліджень.

Бібліометричний аналіз дав змогу виявити рівень досліджень із порушеної проблеми у світі та Україні. Питання економічної злочинності у світовому та вітчизняному полі зору науковців є актуальним. У роботі проведено аналіз джерел та публікацій за темою «економічна злочинність», які включені до наукометричної бази даних Scopus. Нами проведено бібліометричний аналіз наукової літератури, який показав, що за останні роки помітно зросла кількість публікацій з дослідження обраної тематики, лідируючі позиції за цим напрямом займають вчені з Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, України та Канади, тобто ці країни визначили основні географічні кластери. Спостерігаємо поступальне збільшення кількості наукових публікацій, що стосуються економічної злочинності, пік наукової активності припадає на 2021 р. Науковці цікавляться різними аспектами в контексті вищезазначеного питання. Найбільш цитованими дослідженнями є «The shadow economy: An international survey», Schneider, F., Enste, D.H. (300 цитувань), «Mothering, crime, and incarceration», Ferraro, K.J., Moe, A.M (116 цитувань) та «Social networks and loss of capita», Baker, W.E., Faulkner, R.R. (72 цитування), «Where the jobs are: Employment access and crime patterns in Cleveland», Wang, F., Minor, W.W. (72 цитування), «Reflections on the private versus public policing of economic crime», Williams, J.W. (71 цитування), «Deterring economic crimes: The case of tax evasion», Varma, K.N., Doob, A.N. (59 цитувань), «Diffusion of fraud: Intermediate economic crime and investor dynamics», Baker, W.E., Faulkner, R.R. (58 цитувань), «The looting continues: Tax havens and corruption», Christensen, J. (57 цитувань), «The rape tax: Tangible and intangible costs of sexual violence», Post, L.A., Mezey, N.J., Maxwell, C., Wibert, W.N. (55 цитувань), «Snakes and ladders: Upper-middle class male offenders talk about economic crime», Willott, S., Griffin, C., Torrance, M. (54 цитування), «Governability matters: The private policing of economic crime and the challenge of democratic governance», Williams, J.W. (53 цитувань), «Privatizing economic crime enforcement: exploring the role of private sector investigative agencies in combating money laundering», Schneider, S. (50 цитувань). Загалом, вони були процитовані 1017 разів.

Висновки. Здійснений бібліометричний аналіз наукових публікацій, що індексуються в наукометричних базах даних, з проблем економічної злочинності дав можливість ідентифікувати сучасні тенденції та тренди публікацій. Це дає змогу розширити теоретичні знання про економічну злочинність як об'єкт економічного дослідження, а також дає поштовх до розробки сучасної методології формування та реалізації державної політики, зважаючи на напрацювання новітніх досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baker W. E., Faulkner R. R. Social networks and loss of capital. Social Networks. 2004. Vol. 26. No. 2. P. 91–111. DOI: https://doi.org/10.1016/j.socnet.2004.01.004
2. Baker W.E., Faulkner R.R. Diffusion of fraud: Intermediate economic crime AND investor dynamics. Criminology. 2003. Vol. 41. No. 4. P. 1173–1206. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb01017.x
3. Christensen J. The looting continues: tax havens and corruption. Critical perspectives on international business. 2011. Vol. 7. No. 2. P. 177–196. DOI: https://doi.org/10.1108/17422041111128249
4. Enste D. H., Schneider F. Shadow Economy: An International Survey. Cambridge University Press, 2009.
5. Ferraro K. J., Moe A. M. Mothering, Crime, And Incarceration. Journal of Contemporary Ethnography. 2003. Vol. 32. No. 1. P. 9–40. DOI: https://doi.org/10.1177/0891241602238937
6. Financial security of the state / O. Reznik et al. *Journal of Security and Sustainability Issues.* 2020. 3(9). P. 843–852. DOI: https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(10).
7. Schneider S. Privatizing Economic Crime Enforcement: Exploring the Role of Private Sector Investigative Agencies in Combating Money Laundering. Policing and Society. 2006. Vol. 16. No. 3. P. 285–312. DOI: https://doi.org/10.1080/10439460600812065 (дата звернення: 10.01.2023).

8. Scopus preview. URL: https://www.scopus.com/term/analyzer.uri?sid=6dbb860933716f46ff664aa14dd3c4b5&origin=resultslist&src=s&s=TITLE-ABS-KEY

9. The Rape Tax / L. A. Post et al. Journal of Interpersonal Violence. 2002. Vol. 17. No. 7. P. 773–782. DOI: https://doi.org/10.1177/0886260502017007005

10. Varma K. N., Doob A. N. Deterring economic crimes: The case of tax evasion. *Canadian Journal of Criminology.* 1998. Vol. 40. No. 2. P. 165–184. DOI: https://doi.org/10.3138/cjcrim.40.2.165

11. Wang F., Minor W. W. Where the Jobs Are: Employment Access and Crime Patterns in Cleveland. Annals of the Association of American Geographers. 2002. Vol. 92. No. 3. P. 435-450. DOI: https://doi.org/10.1111/1467-8306.00298

12. Web of Science. Clarivate. URL: https://www.webofscience.com/wos/woscc/analyze-results/83abd051-8bbc-4097-bf2a-67025354e283-6987baef

13. Williams J. W. Governability Matters: The Private Policing of Economic Crime and the Challenge of Democratic Governance. *Policing and Society.* 2005. Vol. 15. No. 2. P. 187–211. DOI: https://doi.org/10.1080/10439460500071671

14. Williams J. W. Reflections on the Private Versus Public Policing of Economic Crime. *The British Journal of Criminology.* 2004. Vol. 45. No. 3. P. 316–339. DOI: https://doi.org/10.1093/bjc/

15. Willott S., Griffin C., Torrance M. Snakes and ladders: upper-middle class MALE offenders talk about economic crime*. Criminology. 2001. Vol. 39. No. 2. P. 441–466. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2001.tb00929.x

16. Мулявка Д.Г Рекуненко Т.А. Інформаційно-аналітична діяльність податкової міліції щодо протидії податковим злочинам. *Кримінологічний журнал Байкальського національного університету економіки і права.* 2013. № 2. С. 140–145.

REFERENCES:

1. Baker, W.E. & Faulkner, R.R. (2004). Social networks and loss of capital. *Social Networks*, 2(26), 91–111. DOI: DOI: https://doi.org/10.1016/j.socnet.2004.01.004 (in English)

2. Baker, W.E. & Faulkner, R.R. (2003). Diffusion of fraud: Intermediate economic crime AND investor dynamics. *Criminology*, 4(41), 1173–1206. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb01017.x (in English)

3. Christensen, J. (2011). The looting continues: tax havens and corruption. *Critical perspectives on international business*, 2(7), 177–196. DOI: https://doi.org/10.1108/17422041111128249 (in English)

4. Enste, D.H. & Schneider, F. (2009). Shadow Economy: An International Survey. Cambridge University Press. (in English)

5. Ferraro, K.J. & Moe, A.M. (2003). Mothering, Crime, And Incarceration. *Journal of Contemporary Ethnography,* 1(32), 9–40. DOI: https://doi.org/10.1177/0891241602238937 (in English)

6. Reznik, O. et al. (2020). Financial security of the state. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 3(9), 843–852. DOI: https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(10) (in English)

7. Schneider, S. (2006). Privatizing Economic Crime Enforcement: Exploring the Role of Private Sector Investigative Agencies in Combating Money Laundering. *Policing and Society*, 3(16), 285–312. DOI: https://doi.org/10.1080/10439460600812065 (in English)

8. Scopus preview. Retrived from: https://www.scopus.com/term/analyzer.uri?sid=6dbb860933716f46ff664aa14dd3c4b5&origin=resultslist&src=s&s=TITLE-ABS-KEY (in English)

9. Post, L.A. et al. (2002). The Rape Tax. *Journal of Interpersonal Violence*, 7(17), 773–782. DOI: https://doi.org/10.1177/0886260502017007005 (in English)

10. Varma, K.N. & Doob, A.N. (1998). Deterring economic crimes: The case of tax evasion. *Canadian Journal of Criminology*, 2(40), 165–184. DOI: https://doi.org/10.3138/cjcrim.40.2.165 (in English)

11. Wang, F. & Minor, W.W. (2002). Where the Jobs Are: Employment Access and Crime Patterns in Cleveland. *Annals of the Association of American Geographers*, 3(92), 435–450. DOI: https://doi.org/10.1111/1467-8306.00298 (in English)

12. Web of Science. Clarivate. Retrived from: https://www.webofscience.com/wos/woscc/analyze-results/83abd051-8bbc-4097-bf2a-67025354e283-6987baef (in English)

13. Williams, J.W. (2005). Governability Matters: The Private Policing of Economic Crime and the Challenge of Democratic Governance. *Policing and Society*, 2(15), 187–211. DOI: https://doi.org/10.1080/10439460500071671 (in English)

14. Williams, J.W. (2004). Reflections on the Private Versus Public Policing of Economic Crime. *The British Journal of Criminology*, 3(45), 316–339. DOI: https://doi.org/10.1093/bjc/ (in English)

15. Willott, S., Griffin, C. & Torrance, M. (2001). Snakes and ladders: upper-middle class MALE offenders talk about economic crime. *Criminology*, 2(39), 441–466. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2001.tb00929.x (in English)

16. Muljavka, D.G & Rekunenko, T.A. (2013). "Informational and analytical activities of the tax police in combating tax crimes". *Kryminologichnyj zhurnal Bajkal's'kogo nacional'nogo universytetu ekonomiky i prava – Criminological journal of the Baikal National University of Economics and Law*, 2, pp. 140–145.

УДК 358:343.37
JEL O50

Дикий Анатолій Петрович, кандидат економічних наук, доцент, Державний університет «Житомирська політехніка». **Бібліометричний аналіз наукових публікацій, що індексуються в наукометричних базах даних, з проблем економічної злочинності.**

Стаття присвячена виявленню рівня досліджень в галузі економічної злочинності на основі аналізу публікацій в журналах, які включено до наукометричних баз Scopus / Web of Science. У роботі проведено аналіз джерел та публікацій за темою дослідження з метою ідентифікації сучасних тенденцій та трендів з метою розширення теоретичних знань про економічну злочинність як об'єкт економічного дослідження та розробки сучасної методології формування і реалізації державної політики, зважаючи на передові дослідження. Проведено бібліометричний аналіз, основною метою якого є вивчення бібліографічного матеріалу та визначення основних наукових напрямків у досліджуваній галузі та взаємозв'язків між ними. Ідентифіковано необхідність вивчення публікаційної активності з використанням бібліометричного аналізу, яка зумовлена передусім потребою в ефективній і кваліфікованій обробці невпинно зростаючої кількості опублікованих статей за відповідною тематикою.

Ключові слова: злочини, державна політика, запобігання економічним злочинам, протидія економічним злочинам, економічна безпека

UDC 358:343.37
JEL O50

Anatolii Dykyi, D.Sc. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of National Security, Public Management and Administration, State University "Zhytomyr Polytechnic". **Bibliometric analysis of scientific publications indexed in scientometric databases on the problems of economic crime.**

Considering the large amount of information that is currently transmitted and consumed, for its systematization it is necessary to study certain layers of document flows in dynamics. Taking into account the latest trends in the analysis of scientific research in the world and the development of digital analytical capabilities, the use of multi-level bibliometric analysis in various fields has become a fairly popular method of processing literature. For a more detailed analysis of the study of the problem of economic crime, we conducted a bibliometric analysis, the main purpose of which is to study the bibliographic material and determine the main scientific directions in the researched field and the relationships between them. The need to study publishing activity using bibliometric analysis is primarily due to the need for effective and qualified processing of the constantly growing number of published articles on the relevant subject. The main areas of scientific literature on the specified topic can be investigated using bibliometric analysis of the concept of "economic crime" based on analytical tools Scopus, Google Trends, Web of Science. Bibliometric analysis made it possible to identify the level of research on the problem in the world and in Ukraine. The issue of economic crime in the global and domestic field of view of scientists is relevant. The paper analyzes the sources and publications on the topic of "economic crime", which are included in the Scopus scientometric database. We conducted a bibliometric analysis of scientific literature, which showed that in recent years the number of publications on the research of the chosen topic has increased significantly. An important step of bibliometric analysis is the determination of the most reliable and appropriate sources for collecting information according to the purpose of the study. Therefore, it is important to choose a database for data collection. Reference databases Web of Science Core Collections and Scopus index mainly English-language periodicals, so a large number of bibliometric studies are devoted to the analysis of English-language journal publications

Key words: bank, financial stability, balance, adaptation, monitoring, capital adequacy, quality of credit portfolio.

УДК 338:351
JEL Q48, E66
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2814

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ВЕКТОРІВ ЗМІЦНЕННЯ

Щуров Ігор В'ячеславович*, докторант кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

**ORCID 0000-0002-9256-1264*

© Щуров І.В., 2022

Стаття отримана редакцією 26.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 26.11.2022

Вступ. Враховуючи виклики сьогодення, що зумовлені економічними, політично-військовими та екологічними проблемами в Україні, постає необхідність визначення базових підходів до формування стратегічних векторів зміцнення енергетичної безпеки держави. Саме вона виступає одним із пріоритетів уряду держави, що повинна забезпечити безперервну наявність енергоресурсів у безпечних умовах на рівні соціальної сфери країни.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Теоретична база досліджень проблематики енергетичної безпеки держави представлена працями багатьох дослідників, серед яких Бігун У. В., Бобро Д. Г., Гораль Л. Т., Завгородня С. П., Плачкова І., Івашків І. М., Клопов І. О., Король С. В., Купчак В. Р., Лагодієнко В. В., Мазур І. М., Микитенко В., Охріменко О. О., Павлов К. В., Павлова О. М., Рябцев Г. Л., Сменковський А. Ю., Стефанишин Л. С., Суходоля О. М., Харазішвілі Ю. М. та інші, однак виокремлення базових підходів до формування стратегічних векторів її зміцнення у вітчизняній практиці незначне.

Методологічну основу забезпечення нашого дослідження становлять основні постулати, теорії та концепції з проблематики енергетичної безпеки держави щодо виокремлення базових підходів до формування стратегічних векторів її зміцнення.

Зважаючи на напрацювання науковців, необхідним є подальше дослідження енергетичної безпеки держави у практичній площині, що дасть змогу через виокремлення базових підходів до формування стратегічних векторів зміцнення, визначити її особливості в умовах сьогодення.

Мета статті – дослідити енергетичну безпеку держави крізь призму вітчизняного та світового масштабу, що дасть змогу формування концепції її розвитку та стратегічних векторів її зміцнення. Мета статті обумовила вирішення основних завдань, серед яких: охарактеризувати поняття енергетичної безпеки держави, нормативно-правове підґрунтя для її функціонування, провести аналіз діючих концепцій в сфері енергетичної безпеки, виокремити базові підходи до формування стратегічних векторів її зміцнення, під дією мінливого середовища трансформувати попередньо заявлені базові підходи до актуальних умов сьогодення з акцентом на ризик-орієнтований підхід.

Основний матеріал і результати. В умовах сьогодення енергетична безпека на рівні держави визначається сукупністю певних факторів, що характеризують її як безпечний, безперервний, динамічний та соціально-ефективний процес. Однак, в Україні забезпечення її реалізації є вкрай складним завданням, так як зумовлюється складністю її дослідження та постійним зміщенням центру уваги дослідника до цього напряму дослідження. Тому особливості її функціонування в сучасних умовах повинні враховувати розвиток технологій, умови соціально-економічного розвитку, особливості регулювання енергетичних ринків, геополітичні, кліматичні зміни тощо.

При цьому кожна держава визначає цілі політики у сфері енергетичної безпеки та механізми її реалізації з урахуванням моделі державного управління, що включає різноманітні аспекти її життєдіяльності. Мова йде про ресурсні, технічні, соціально-економічні, екологічні, організаційно-адміністративні, управлінські, інноваційні, політичні, геополітичні, безпекові та інші аспекти, світоглядні аспекти енергозабезпечення

життєво важливих потреб і функцій держави, суспільства, економіки. Окрім того, роль у сфері енергетичної безпеки може суттєво еволюціонувати у часовому діапазоні під впливом змін соціально-економічного та науково-технологічного розвитку, трансформації моделей функціонування енергетичних ринків [15].

Сучасне завдання енергетичної безпеки України в умовах глобалізаційних викликів та характеру загроз – це забезпечення можливості стабільно виробляти та використовувати енергію з метою сприяння економічному зростанню країни та підвищення рівня якості життя населення [1].

Визначаючи концепцію поточної та майбутньої енергетичної безпеки, що охоплює як окремих осіб, так і держави, їх спільноти, необхідно звертатися до умов, які визначаються характером взаємовідносин між цими суб'єктами. Вони є результатом соціальних взаємодій, рівня технологічного розвитку та міжнародного співробітництва. Перш за все, вони пов'язані зі сферами політичного, економічного та військового співробітництва, суперництва та протистояння держав за участю транснаціональних корпорацій. Ці сфери породжують моделі взаємозалежності між споживачами та виробниками енергії, незалежно від її типу та способів використання. Ядром енергетичної безпеки, її елементами, ідентичними для держави, конкретної міжнародної спільноти, до якої вона належить, є:

– видобуток енергетичних ресурсів, їх переробка та отримання енергії з них, а також з інших джерел;
– розподіл енергії та необхідна технічна інфраструктура;
– ринок виробників енергії, його форма, зумовлена баченням розвитку енергетики, правовим регулюванням, інноваційним підходом до вищезазначених питань;
– споживчий ринок, що створює попит;
– переробка енергії;
– визначені форми використання енергії, як цивільними, так і військовими суб'єктами;
– підтримання та прогнозування розвитку енергетичного сектору, його майбутнього, бажаної форми;
– техніко-технологічні інновації;
– прогрес у розвитку цивілізації.

Кожен із зазначених елементів, незалежно від їх природи, визначає енергетичну безпеку. Це результат здатності держави забезпечити її в часі та просторі. Прикладом у цьому відношенні може бути революція в отриманні природного газу і нафти зі сланців [2].

Ключовими факторами, що визначають сучасну концепцію державної безпеки державної енергетичної безпеки, є:

у випадку сировини та технологій – доступ до ресурсів, їх розподіл та переробка, екологічні та соціальні витрати,

у випадку енергетичного сектору – виробництво енергії та її економічне транспортування, розподіл і обслуговування цільових клієнтів.

Сполучною ланкою для зазначених факторів є простір комунікації, у тому числі кіберпростір і пов'язана з ним кібербезпека. Вони гарантують технічне та технологічне забезпечення; безпечне використання інфраструктури; постійне та безперебійне енергопостачання відповідно до потреб енергетичних ринків; ефективне функціонування фінансових ринків.

У той же час енергетична безпека (за її визначенням) кінцевою метою ставить гарантований захист особи, суспільства, держави від дефіциту паливноенергетичних ресурсів, тобто має більш широкий зміст, ніж поняття надійності, й виступає як економічна, політична і філософська категорія [3].

На даний час в законодавчому полі України існують, доповнюючи одна одну, концепції, які мають опосередкований стосунок до енергетичної галузі:

– сталого розвитку;
– циркулярної економіки;
– енергетичної ефективності;
– економічної безпеки;
– «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 року;
– декарбонізації енергетичного сектору;
– забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері.

Однак неоголошена війна, яка точиться в Україні з 2014 року, актуалізувала необхідність формування концепції енергетичної безпеки.

Як доречно підкреслює Гораль Л. Т., «особливостями сьогодення є нестабільність зовнішнього оточення підприємств, прояв кризи, причому на всіх соціально-економічних рівнях. Пошук шляхів нор-

мального функціонування підприємств у цих умовах висуває вимоги переорієнтації системи управління ними на новий рівень, а саме з пріоритетністю на соціально-гуманітарний та управлінський аспекти, з визначенням складного, комплексного процесу «безпека розвитку підприємства». Можна розширити цю тезу до макрорівня і розглядати не поодиноке підприємство, а державу загалом [7].

Згідно з Енергетичною стратегією України на період до 2030 р., енергетична безпека є невід'ємною складовою економічної і національної безпеки, необхідною умовою існування і розвитку держави. Енергетична безпека України – це спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел і шляхів постачання в Україну енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки в режимі звичайного, надзвичайного та стану війни, попередити різкі цінові коливання на паливно-енергетичні ресурси або ж створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси на світових ринках.

Економічна безпека є концепцією, що інтегрує кілька різнопланових інструментів аналізу наявних умов функціонування і розвитку соціально-економічних явищ, процесів, об'єктів, суб'єктів. Зіставлення економічних загроз та інтересів є важливою складовою аналізу економічної безпеки, де увагу акцентовано на перешкодах, що заважають нормальній економічній діяльності. Вдосконалення цього інструмента має бути спрямоване на більшу конкретизацію інтересів і загроз, на зменшення суб'єктивізму за їх визначення в кожній окремій ситуації [16].

Енергетична безпека покликана забезпечити стан технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно безпечного забезпечення енергетичними ресурсами економіки та соціальної сфери держави [4]. І, відповідно, постає потреба виокремлення її з поля економічної безпеки в окрему складову національної безпеки держави.

Оцінка рівня енергетичної безпеки країни здійснюється із застосуванням різних підходів, що і переважній більшості базуються на визначенні сукупності певних репрезентативних кількісних показників. Коли ж мова йде про базові підходи до формування стратегічних векторів зміцнення енергетичної безпеки держави, то у теоретико-практичній площині вони носять несистемний характер, своєрідну незгрупованість та опосередкованість.

На рис. 1 систематизовано базові підходи до формування стратегічних векторів зміцнення енергетичної безпеки держави з врахуванням світового досвіду, особливостей взаємодії між самими підходами, повоєнного відновлення країни та залучення міжнародної підтримки. Зважаючи на те, що на практиці виділяють ресурсно-технологічний, комплексний (базовий) і ризик-орієнтований підходи, то нами згруповано, систематизовано і показано взаємозв'язки між ними. Зокрема виокремлено базову основу постійної взаємодії між ресурсно-технологічним, відомчим, екологічним, соціальним, управлінським, описовим, геополітичним і економічним підходами. З врахуванням вкрай необхідного залучення інвестицій з метою відновлення енергетичної безпеки, впливу екзогенних факторів на стан енергетичної системи країни, виділено екзооб'єднувальний підхід, що уможливить реалізацію оптимістичного сценарію розвитку через призму постійної взаємодії між усіма підходами з елементами споживчоцентризму.

Саме він повинен сприяти тому, що всі підходи повинні взаємодіяти між собою, доповнювати один одного та створювати ефект синергії. Тому загалом виокремлено дев'ятнадцять підходів, серед яких вісім із них перебувають у постійній взаємодії (ресурсно-технологічний, відомчий, екологічний, соціальний, управлінський, описовий, геополітичний і економічний).

Ресурсно-технологічний підхід забезпечують виробники, постачальники та оператори. Він, власне, характеризує наявність енергозабезпечення, – надана державою можливість для всіх споживачів отримувати необхідну кількість енергетичних ресурсів потрібної якості; відображає ресурсно-технологічний вимір, тобто фізичну наявність енергозабезпечення, енергетичних ресурсів і технологій [14].

Територіальний підхід забезпечують виробники та постачальники, що в ідеалі повинні бути територіально сегментовані з урахуванням адміністративно-політичного поділу, природно-кліматичних особливостей, меж тарифно-цінового регулювання, соціально-економічних показників і т.п. [9].

Відомчий підхід забезпечують органи, що відповідають за енергетику, власники. У сучасних умовах він створює неузгодженість термінологічної бази у галузевому розрізі та суперечності із законодавством суміжних сфер [15].

Екологічний підхід ґрунтується на відомчому, територіальному та ресурсно-технологічному підходах, що полягає у соціальній відповідальності кожного із органів, що мають приналежність до того чи

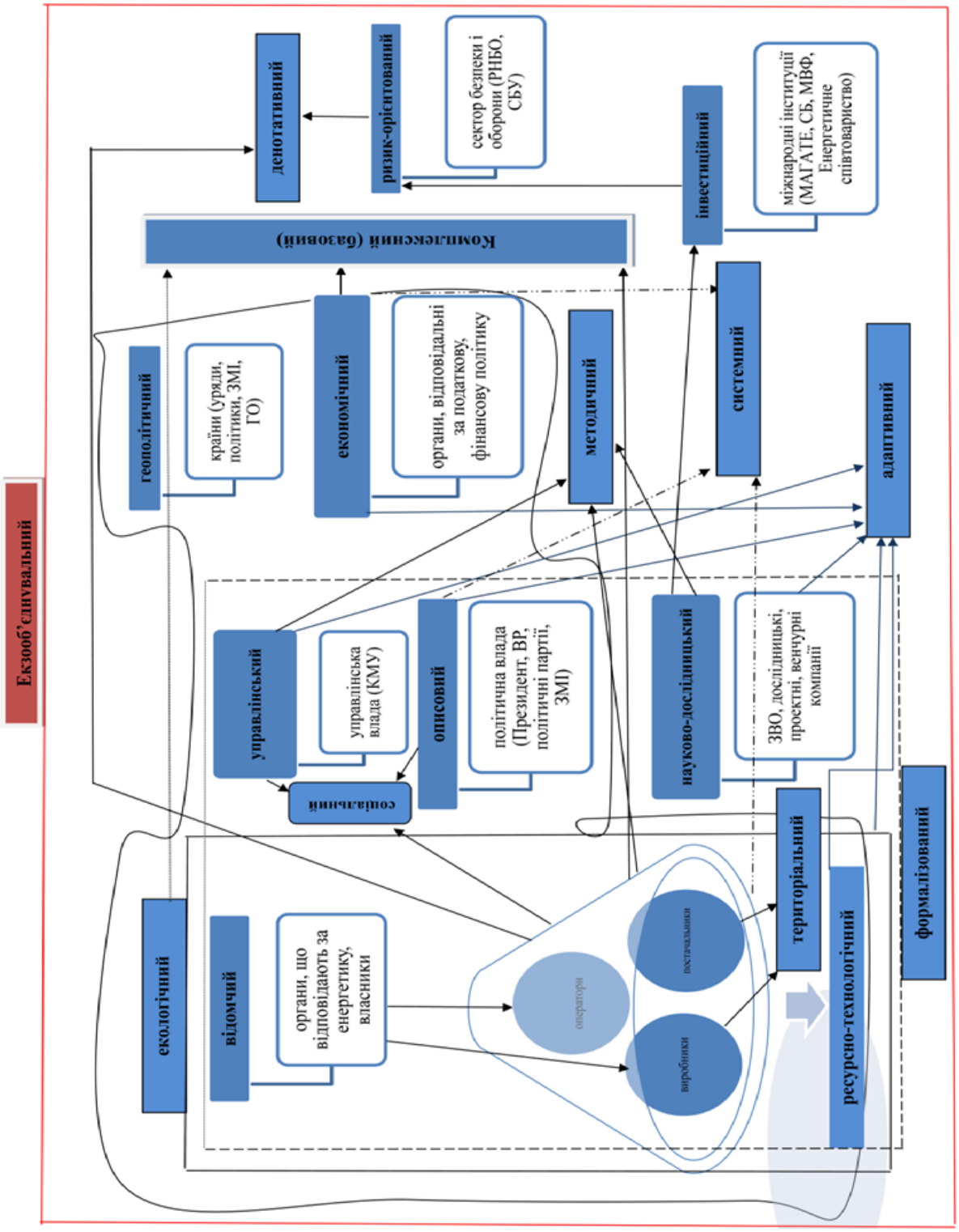

Рис. 1. Базові підходи до формування стратегічних векторів зміцнення енергетичної безпеки держави

Джерело: розроблено автором на основі [1–16]

іншого підходу, а також відповідають за результативність показників, що характеризують негативний вплив на довкілля. Крім того на них покладений розвиток альтернативної енергетики, забезпечення екологічної безпеки експлуатації об'єктів, використання ресурсозберігаючих технологій видобутку, переробки, транспортування, реалізації та споживання продукції [6].

Денотативний підхід випливає з ресурсно-технологічного, і включає систему показників енергетичної безпеки, яка повинна забезпечувати кількісну, порівняльну та відносну оцінку її стану та змін під впливом дії окремих факторів, які впливають на забезпечення національних інтересів у енергетичній сфері. Їх змістовна конкретизація передбачає наявність методики оцінки рівня енергетичної безпеки та аналізу впливу тенденцій зміни загроз [10].

Управлінський підхід забезпечується на рівні управлінської влади, зокрема КМУ. Описовий підхід уможливлений завдяки політичній владі на рівні президента, Верховної ради, політичних партій, ЗМІ, діяльність яких спрямована на висвітлення основних нормативно-правових документів, положень, пропозицій чи ключових питань. Взаємодія цих підходів у поєднанні з ресурсно-технологічним підходом формує соціальний підхід, що акцентує свою увагу на споживачах.

З метою проведення досліджень у площині енергетичної безпеки держави закладами вищої освіти, дослідницькими, проектними чи венчурними компаніями необхідно виокремити науково-дослідницький підхід, який дає змогу дослідити енергетичну безпеку через різноманітні дослідження теоретико-прикладного характеру, а через міжнародні інституції (МАГАТЕ, СБ, МВФ, Енергетичне співтовариство), що, в свою чергу, формують інвестиційний підхід, забезпечує більше можливостей для його кращої реалізації.

Злагоджена взаємодія ресурсно-технологічного, територіального, відомчого, екологічного, управлінського, описового, соціального та науково-дослідницького підходів створює передумови для формалізованого підходу, що дозволяє описати систему забезпечення енергетичної безпеки через виокремлення підскладових системи, що мають свою особливу функціональну роль у життєдіяльності всієї системи. Виділені підсистеми повинні бути пов'язанні із суб'єктами, які є відповідальними за функціонування цих підсистем (за формування та реалізацію політики у відповідних підсистемах). Тобто він дає представлення про те, як має бути відповідно до законодавчих чи технічних рішень [15].

Геополітичний підхід, що забезпечений діяльністю країн (уряди, політики, ЗМІ, ГО), дозволяє урізноманітнити джерела надходження енергоносіїв, однак і створює високо деталізовану контрактну діяльність з контрагентами [4].

Економічний підхід покладений на органи, що відповідають за податкову та фінансову політику. Він покликаний на їх рівнях забезпечити безпеку та створити рівні умови для споживачів [9].

Методичний підхід формується на основі ресурсно-технологічного, управлінського та науково-дослідницького підходів і створює передумови до максимально можливого зміцнення енергетичної безпеки держави шляхом визначення актуальних методик в умовах мінливого середовища.

Системний підхід базується на описовому, економічному та ресурсно-технологічному підходах, дозволяє описати підсистеми енергетичної безпеки, визначити їх функціональне призначення.

Адаптивний підхід формується під дією ресурсно-технологічного, екологічного, науково-дослідницького, описового, управлінського, економічного підходів, враховує їх особливості та під взаємодією один з одним визначає нові вектори зміцнення енергетичної безпеки держави.

Комплексний підхід може бути уможливлений завдяки екологічному, економічному та ресурсно-технологічному підходах, формуючи ці три основні вектори, завдяки яким і визначається стратегічне бачення енергетичної безпеки на рівні країни.

Ризик-орієнтований підхід, що підлягає реалізації завдяки сектору безпеки і оборони (РНБО, СБУ) покликаний врахувати ризики енергетичної безпеки держави та створити всі передумови для їх мінімізації чи виключення. Він формується під впливом інвестиційного підходу та впливає на результативність денотативного підходу.

Загалом всі вище перелічені підходи створюють середовище для функціонування екзооб'єднувального підходу, що в умовах мінливого середовища уможливить реалізацію оптимістичного сценарію розвитку через призму постійної взаємодії між усіма підходами з елементами споживчоцентризму. Саме він повинен сприяти тому, що всі підходи повинні взаємодіяти між собою, доповнювати один одного та створювати ефект синергії, при цьому визначаючи стратегічні вектори зміцнення енергетичної безпеки держави.

Слід зазначити, що ієрархічність пріоритетів і завдань логічно випливає із представлення сучасного репрезентативного підприємства за системно-інтеграційною теорією.[1]

Таким чином, актуальним є формування концепції, яка б відображала запити суспільства на безпеку та спроможність постійного доступу до енергетичних ресурсів. Концепція енергетичної безпеки має являти собою сублімацію комплексного бачення проблеми та шляхів їх розв'язання в сфері енергетики, відображати систему ідей дотичного процесу уніфікації державних механізмів щодо забезпечення енергетичної безпеки, а також сукупність теоретико-методологічних і практичних підходів на макро- і макрорівнях до їх реалізації.

Висновки. Проведені дослідження дозволили визначити базові підходи до формування стратегічних векторів зміцнення енергетичної безпеки держави. Водночас зроблений акцент на основних підсистемах, що дозволило продемонструвати основні взаємозв'язки між ними. Такі дії стали підставою для групування підходів і визначення єдиного екзооб'єднувального підходу. Отримані напрацювання дозволили визначити роль ризик-орієнтованого підходу при формуванні стратегічних векторів зміцнення енергетичної безпеки держави.

Загалом результати проведеного дослідження свідчать про те, що у площині зміцнення енергетичної безпеки держави в подальшому необхідно сконцентрувати увагу на адаптивному, екологічному та ризик-орієнтованому підходах, з якими Україна стикнулася більш дотично через повномасштабне вторгнення росії. Сутність поточної та майбутньої енергетичної безпеки держави є результатом політики та стратегій, присвячених визначеним умовам та прогнозам їх зміни з часом, а також сформованим концепціям їх досягнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лойко В. В. Енергетична безпека в контексті економічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2013. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2150
2. The United States of Gas. Why the Shale Revolution Could Have Happened Only in America, Foreign Affairs, May/June 2014, p. 9.
3. Defining energy security / IEA. URL: https://www.iea.org/topics/energysecurity/whatisenergysecurity/
4. Бігун У. В., Охріменко О. О. Стратегія енергетичної безпеки України: виклики та можливості. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 89–92.
5. Енергетика: історія, сучасність і майбутнє / за ред. І. Плачкова. Книга 5. Електроенергетика та охорона навколишнього середовища. Функціонування енергетики в сучасному світі. URL: http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-4/section-1
6. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 1071. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002120–13/paran3#n3
7. Гораль Л. Т. Багатоаспектність формування процесу управління безпекою розвитку промислового підприємства. *Проблеми економіки*. 2020. № 2. С. 240–246.
8. Івашків І. М., Стефанишин Л. С., Король С. В. Економічні передумови використання відновлювальних енергетичних ресурсів на вітчизняних підприємствах в умовах розвитку зеленої енергетики. *Науково-практичний журнал «Агросвіт»*. Київ, 2020. № 13-14. С. 61–65. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.13-14.61
9. Клопов І. О. Моделювання енергетичної безпеки держави. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 2. С. 58–66.
10. Купчак В. Р., Павлова О. М., Павлов К. В., Лагодієнко В. В. Формування та регулювання регіональних енергетичних систем: теорія, методологія та практика : монографія. Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2019. 346 с.
11. Мазур І. М. Дефініція поняття «енергетична безпека»: денотативний підхід. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 8. С. 302–314. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2013_8_46
12. Микитенко В. На чому базується енергетична безпека держави. *Вісник НАН України*. 2005. С. 41–47.
13. Сайт Державного комітету України з енергозбереження: Енергетична безпека держави. URL: http://necin.com.ua/marketing–energozabezpechennya/237–energetichna–bezpeka–derzhavi.html
14. Суходоля О. М. Проблеми визначення сфери регулювання енергетичної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 1. С. 5–17.
15. Суходоля О. М., Рябцев Г. Л., Харазішвілі Ю. М., Бобро Д. Г., Завгородня С. П. Оцінювання загроз енергетичній безпеці : аналіт. доп. / за ред. О. М. Суходолі. Київ : НІСД, 2022. 63 с. DOI: https://doi/org/10.53679/NISSanalytrep.2022.11
16. Суходоля О. М., Харазішвілі Ю. М., Бобро Д. Г., Сменковський А. Ю., Рябцев Г. Л., Завгородня С. П. Енергетична безпека України: методологія системного аналізу та стратегічного планування : аналіт. доп. / за заг. ред. О. М. Суходолі. Київ : НІСД, 2020. 178 с.

[1] Мороз, О.В., Карачина, Н. П., Шиян, А.А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А.А. Шиян. Вінниця : ВНТУ, 2010. 259 с.

17. Суходоля О. М. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритети державної політики України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3. С. 62–76.

18. Ніколаєв Є. Б. Інтерпретація інтересів і загроз у концепції економічної безпеки. *Економічна теорія*. 2011. URL: www.dspace.nbuv.gov.ua

19. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2010. 259 с.

REFERENCES:

1. Loiko V. V. (2013). Enerhetychna bezpeka v konteksti ekonomichnoi bezpeky. *Efektyvna ekonomika.* 2013, no. 1. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2150

2. The United States of Gas (May/June 2014). Why the Shale Revolution Could Have Happened Only in America, Foreign Affairs, p. 9.

3. Defining energy security / IEA. Available at: https://www.iea.org/topics/energysecurity/whatisenergysecurity/

4. Bihun U. V., Okhrimenko O. O. (2015). Stratehiia enerhetychnoi bezpeky Ukrainy: vyklyky ta mozhlyvosti. *Molodyi vchenyi*, no. 2 (17), pp. 89–92.

5. Enerhetyka: istoriia, suchasnist i maibutnie / za red. I. Plachkova. Knyha 5. Elektroenerhetyka ta okhorona navkolyshnoho seredovyshcha. Funktsionuvannia enerhetyky v suchasnomu sviti. Available at: http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-4/section-1

6. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2030 r.: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.07.2013 r., no. 1071. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002120–13/paran3#n3

7. Horal L. T. (2020). Bahatoaspektnist formuvannia protsesu upravlinnia bezpekoiu rozvytku promyslovoho pidpryiemstva. *Problemy ekonomiky*, no. 2, pp. 240–246.

8. Ivashkiv I. M., Stefanyshyn L. S., Korol S. V. (2020). Ekonomichni peredumovy vykorystannia vidnovliuvalnykh enerhetychnykh resursiv na vitchyznianykh pidpryiemstvakh v umovakh rozvytku zelenoi enerhetyky. *Naukovo-praktychnyi zhurnal "Ahrosvit".* Kyiv, no. 13-14, pp. 61–65. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.13-14.61

9. Klopov I. O. (2016). Modeliuvannia enerhetychnoi bezpeky derzhavy. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky,* tom 1, no. 2, pp. 58–66.

10. Kupchak V. R., Pavlova O. M., Pavlov K. V., Lahodiienko V. V. (2019). Formuvannia ta rehuliuvannia rehionalnykh enerhetychnykh system: teoriia, metodolohiia ta praktyka: monohrafiia. Lutsk: SPD Hadiak Zhanna Volodymyrivna, drukarnia "Volynpolihraf", 346 p.

11. Mazur I. M. (2013). Definitsiia poniattia "enerhetychna bezpeka": denotatyvnyi pidkhid. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*, no. 8, pp. 302–314. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2013_8_46

12. Mykytenko V. (2005). Na chomu bazuietsia enerhetychna bezpeka derzhavy. *Visnyk NAN Ukrainy*, pp. 41–47.

13. Sait Derzhavnoho komitetu Ukrainy z enerhozberezhennia: Enerhetychna bezpeka derzhavy. Available at: http://necin.com.ua/marketing–energozabezpechennya/237–energetichna–bezpeka–derzhavi.html

14. Sukhodolia O. M. (2019). Problemy vyznachennia sfery rehuliuvannia enerhetychnoi bezpeky. *Stratehichni priorytety*, no. 1, pp. 5–17.

15. Sukhodolia O. M., Riabtsev H. L., Kharazishvili Yu. M., Bobro D. H., Zavhorodnia S. P. (2022). Otsiniuvannia zahroz enerhetychnii bezpetsi: analit. dop. / za red. O. M. Sukhodoli. Kyiv: NISD, 63 p. DOI: https://doi/org/10.53679/NISSanalytrep.2022.11

16. Sukhodolia O. M., Kharazishvili Yu. M., Bobro D. H., Smenkovskyi A. Yu., Riabtsev H. L., Zavhorodnia S. P. (2020). Enerhetychna bezpeka Ukrainy: metodolohiia systemnoho analizu ta stratehichnoho planuvannia: analit. dop. / za zah. red. O. M. Sukhodoli. Kyiv: NISD, 178 p.

17. Sukhodolia O. M. (2016). Zakhyst krytychnoi infrastruktury v umovakh hibrydnoi viiny: problemy ta priorytety derzhavnoi polityky Ukrainy. *Stratehichni priorytety*, no. 3, pp. 62–76.

18. Nikolaiev Ye. B. (2011). Interpretatsiia interesiv i zahroz u kontseptsii ekonomichnoi bezpeky. *Ekonomichna teoriia*. Available at: www.dspace.nbuv.gov.ua

19. Moroz O. V., Karachyna N. P., Shyian A. A. (2010). Kontseptsiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpryiemstva: monohrafiia. Vinnytsia: VNTU, 259 p.

УДК 338:351

JEL Q48, E66

Щуров Ігор В'ячеславович, докторант кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». **Енергетична безпека держави: концепція формування стратегічних векторів зміцнення.**

Вступ. Нові виклики сьогодення диктують зміни до базових підходів щодо формування стратегічних векторів зміцнення енергетичної безпеки держави. Вкрай важливими чинниками, що продукують такі зміни, виступають проблеми ризик-орієнтованого характеру. Окрім цього, вони підсилюються наслідками вторгнення росії на територію України. Зрозуміло, що заявлені раніше базові підходи до формування стратегічних векторів зміцнення енергетичної безпеки держави, видозмінилися та трансформувалися в нові підходи.

Зважаючи на мінливе середовище сьогодення, особливої актуальності набуває енергетична безпека держави, яка потребує підтримки з боку міжнародних інституцій, та виокремлення екзооб'єднувального підходу до формування стратегічних векторів її зміцнення. *Мета*. Дослідити енергетичну безпеку держави крізь призму вітчизняного та світового масштабу, що дасть змогу визначити базові підходи до формування стратегічних векторів її зміцнення. *Метод (методологія).* У процесі дослідження використано такі методи, як логічний, що дав змогу проаналізувати наукові праці у площині енергетичної безпеки держави; аналіз і синтез, що дали змогу виокремити базові підходи формування стратегічних векторів її зміцнення. *Результати*. Охарактеризовано сутнісну характеристику енергетичної безпеки держави. Зосереджено увагу на її розумінні через нормативно-правове підґрунтя. Виокремлено дев'ятнадцять базових підходів до формування стратегічних векторів зміцнення енергетичної безпеки держави, серед яких вісім із них перебувають у постійній взаємодії (ресурсно-технологічний, відомчий, екологічний, соціальний, управлінський, описовий, геополітичний і економічний). Детальний аналіз базових підходів визначив екзооб'єднувальний підхід, що дозволить реалізацію оптимістичного сценарію розвитку через призму постійної взаємодії між усіма підходами з елементами споживчоцентризму. Встановлено, що базові підходи взаємодіють між собою, доповнюють один одного та створюють ефект синергії.

Ключові слова: безпека, енергетична безпека, концепція, стратегічні вектори, енергетична стратегія, споживчоцентризм.

UDC 338:351
JEL Q48, E66

Igor Shchurov, Doctoral student Department of Finance, Banking and Taxation, National University "Yury Kondratyuk Poltava Polytechnic". **Energy security of the state: the konception to the formation of strategic strengthening vectors.**

Introduction. Today's new challenges dictate changes to the basic approaches to the formation of strategic vectors for strengthening the energy security of the state. Risk-oriented problems are extremely important factors producing such changes. In addition, they are strengthened by the consequences of russia's invasion of the territory of Ukraine. It is clear that the previously stated basic approaches to the formation of strategic vectors for strengthening the energy security of the state have changed and transformed into new approaches. Taking into account the changing environment of today, the energy security of the state, which needs support from international institutions, and the identification of an exo-unification approach to the formation of strategic vectors for its strengthening, is gaining special relevance. *Purpose*. To study the energy security of the state through the prism of domestic and global scale, which will make it possible to determine the basic approaches to the formation of strategic vectors for its strengthening. *Method (methodology).* In the research process, such methods as logical were used, which made it possible to analyze scientific works in the field of energy security of the state; analysis and synthesis that made it possible to single out the basic approaches to the formation of strategic vectors for its strengthening. *Results*. The essential characteristics of the state's energy security are characterized. Attention is focused on its understanding through the regulatory and legal basis. Nineteen basic approaches to the formation of strategic vectors for strengthening the energy security of the state are singled out, among which eight of them are in constant interaction (resource-technological, departmental, ecological, social, managerial, descriptive, geopolitical and economic). A detailed analysis of the basic approaches determined an exo-unifying approach, which will allow the implementation of an optimistic development scenario through the prism of constant interaction between all approaches with consumer-centric elements. It was established that the basic approaches interact with each other, complement each other and create a synergy effect.

Key words: security, energy security, konception, strategic vectors, energy strategy, consumer centricity.

PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

УДК 351.84
JEL H55, H79, I31
DOI: 10.26906/EiR.2022.4(87).2815

ЗМІНА ПАРАДИГМИ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Приходько Ігор Павлович*, доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою Дніпровський державний аграрно-економічний університет

**ORCID 0000-0002-1400-7348*

© Приходько І.П., 2022

Стаття отримана редакцією 29.11.2022 р.
The article was received by editorial board on 29.11.2022

Вступ. Соціальна політика у суспільстві спрямована на вирішення цілого комплексу складних та суперечливих завдань. Її результативність багато в чому визначає успіх соціально-економічних перетворень.

Добробут громадян, якість життя – це питання не лише соціальної справедливості, а також соціальної стабільності, згоди у суспільстві, економічної ефективності. Ключові питання соціальної політики країни реалізуються через поставлені цілі, механізми та стійке фінансове забезпечення, які визначаються обраною моделлю соціальної політики.

Соціальна політика виступає одним з найважливіших напрямів державного регулювання економікою, адже кінцевою метою діяльності держави є досягнення високого рівня добробуту суспільства та створення умов для його подальшого розвитку, а соціальна політика має безпосереднє відношення до вирішення цього завдання.

Окрім того зміни в економічному, соціальному, технічному, екологічному та демографічному просторі в сучасний умовах г негативно позначилися на стані соціальної політики не тільки в Україні, а й також на стані соціальної політики інших держав [2]. Все це підтверджує актуальність питання, яке досліджується.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Питанням формування та реалізації соціальної політики присвячено наукові праці таких вчених, як О. Амоша, О. Бражко, М. Головатий, О. Давидюк, Г. Лопушняк, О. Макарова, І. Рудкевич, О. Сергієнко, А. Сіленко, А. Халецька та ін. Проведені дослідження розкривали питання взаємозв'язку економічного та соціального розвитку. Треба зауважити, що з часом змінилися вектори формування та реалізації соціальної політики, підходи до забезпечення сучасними суспільствами соціальної якості життя.

Метою статті є окреслення пріоритетних напрямів соціальної політики та невирішених завдань в сучасних умовах.

Основний матеріал і результати. Соціальна політика знаходиться в основі розвитку та управління кожної країни. Незалежно від впливу численних факторів і проблем, вона значною мірою визначає фізичний та психічний стан населення, а також взаємозв'язок між людьми. З іншого боку, соціальна політика дає можливість більш глобального вивчення та вирішення життєво важливих соціальних проблем громадянського суспільства.

Термін «соціальна політика» часто вживається як у науковій літературі, так і в повсякденному побуті і найчастіше до нього вкладаються різні поняття. По-різному інтерпретують соціальну політику юристи, економісти, політологи, журналісти. Отже нині не існує єдиної думки щодо тлумачення ка-

тегорії «соціальна політика». Одні вчені під соціальною політикою розуміють інструмент, який допомагає зберегти цілісність та суверенність держави із отриманням сукупних переваг, до яких віднесено: об'єднання суспільства, підвищення якості і рівня життя, забезпечення соціальної відповідальності, сталого розвитку [5].

Жеребило І.В. «соціальну політику» визначає як сукупність заходів певного напряму, які направлені на вирішення проблем соціальної сфери [3].

Колектив авторів пропонують розглядати соціальну політику як комплекс розроблених і реалізованих програм і заходів (фінансових, соціально-економічних, нормативно-правових, організаційних) зі сторони державного та приватного сектора з метою формування оптимального соціального середовища на основі забезпечення соціального захисту, гарантій, прав [2]. Дослідження соціальної політики у роботі [8] акцентує увагу на тому, що соціальна політика є частиною державного управління.

Отже, соціальна політика повинна розглядатися як діяльність з регулювання відносин рівності між різними індивідами та соціальними групами суспільства. Її значення визначається можливістю встановити на базі комплексного підходу:

– економічні позиції різних соціальних груп та індивідів, визначаючи різницю між ними щодо доходів, споживання, умов праці, охорони здоров'я тощо;

– розкрити причини існуючої нерівності;

– шукати конкретні та специфічні заходи щодо подолання існуючих соціальних відмінностей.

Метою соціальної політики держави є формування стабільного та високорозвиненого суспільства, в якому не існує різких соціальних контрастів, досягнуто прийнятний життєвий рівень та якість життя, забезпечено умови для розвитку людського потенціалу, є достатній ступінь суспільної згоди та суспільної солідарності, а соціальні протиріччя вирішуються без гострих конфліктів. Побудова такого суспільства вимагає великих зусиль та певного часу.

Нині перед більшою частиною населення стоїть завдання досягнення відповідності матеріальної забезпеченості людей прийнятному життєвому стандарту. На першому плані соціальної політики знаходяться: створення адекватних умов новим поколінням для професійної та загальноосвітньої підготовки до трудової діяльності; забезпечення ефективної зайнятості працездатного населення, підвищення доходів населення, покращення якості та забезпечення доступності соціальних послуг незалежно від місця проживання громадян, розвиток інтелектуального та культурного потенціалу нації, здійснення адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та громадянам.

Однією з найбільш суттєвих відмінностей сучасного курсу соціальної політики попередніх етапів є прагнення сприяти активній життєвої позиції людей, створення умов для повної реалізації їх потреб до самоствердження та досягнення більшого матеріального достатку, налагодження зв'язку між життєвим рівнем працездатного члена суспільства та його власних зусиль. З цією метою необхідно змінити багато компонентів соціально-трудових відносин, посилити стимулюючу роль оплати праці, удосконалити соціальні інститути, розвинути ринок праці та житла, покращити систему пенсійного забезпечення та соціального обслуговування населення, реформувати соціальну сферу, створити інститут державно-приватного партнерства тощо.

Зараз постає питання щодо підвищення ефективності соціальної політики, розробки механізмів раціонального використання ресурсів, які виділяються на соціальні цілі. Найбільш актуальним та складним завданням реформування механізмів реалізації соціальної політики є поєднання вимог соціальної справедливості та економічної ефективності, соціальних цілей та раціональних шляхів їх досягнення. І якщо питання економічної ефективності багато в чому може бути вирішено шляхом формування та використання ринкових принципів і важелів, то соціальна сфера з її особливої значимості може бути повністю підпорядкована вимогам ринку. У соціальній сфері відтворюється головний потенціал країни – кваліфікація, здоров'я та духовний настрій її громадян. Тому соціальна політика є складним об'єктом державного регулювання.

Основною проблемою є пошук коштів для надання соціальної допомоги тим групам населення, які не можуть без неї вижити, і при цьому підтримати та забезпечити бюджетним фінансуванням ті напрямки, без яких неможливий майбутній розвиток держави (освіта, наука, культура, доступна медична допомога, інформаційне забезпечення).

Отже, основними пріоритетами в соціальній політиці є наступні:

– підвищення рівня та якості життя населення через посилення ролі заробітної плати як головного фактора, який стимулює економічний розвиток, ефективність економіки, зростання реальних грошових

доходів, зменшення кількості малозабезпечених громадян, недопущення надмірної диференціації за рівнем доходів різних груп населення в регіонах;

– вдосконалення трудових відносин та зайнятості населення;

– соціальний захист населення;

– вдосконалення пенсійного забезпечення через зміцнення страхових принципів, встановлення залежності розміру пенсій від заробітку та страхового стажу;

– покращення демографічної ситуації;

– молодіжна політика

Основними напрямами реалізації поставленої мети є:

– забезпечення ефективності зайнятості населення на основі модернізації існуючих та введення нових робочих місць;

– поступове наближення країни за рівнем заробітної плати до розвинених європейських держав;

– зміцнення здоров'я, збільшення народжуваності та очікуваної тривалості життя населення;

– розвиток інтелектуального та культурного потенціалу нації;

– покращення якості та забезпечення доступності соціальних послуг незалежно від місця проживання.

Обов'язковою умовою ефективної реалізації нової моделі соціальної політики є надання адекватних можливостей для різних верств населення відкривати власний бізнес з метою нарощування ВВП, зростання кількості платників податків та розширення бази оподаткування, поліпшення макроекономічних показників країни.

Соціальна держава, за всіх декларованих прав і свобод, які розглядаються як орієнтир, вектор розвитку, на цьому етапі неспроможна задовольняти свої функції у повному обсязі. Тому як один із своїх компонентів нова парадигма розвитку концепції соціальної держави має визначати її пріоритети на найближчі конкретні періоди щодо різних суб'єктів держави та напрямів соціальної політики. Пріоритети у реалізації встановлених принципів слід визначати виходячи зі ступеня гостроти найважливіших соціально-економічних та політичних проблем.

На даному етапі у вирішенні головних соціальних завдань держава з метою оптимізації зусиль щодо побудови соціальної держави орієнтується на пріоритети у сфері зайнятості, політики доходів, соціального захисту населення, формування соціокультурного середовища. Перелічені заходи повинні здійснюватися шляхом послідовної реалізації соціальної політики на державному, регіональному та місцевому рівнях, а також на основі інтегральної оцінки її ефективності і за умови залучення до її реалізації всіх зацікавлених суб'єктів. Ми погоджуємось, що нині зміст соціальної держави розкривається не лише через надання безлічі пільг та інших видів допомоги, а й також через забезпечення громадянам таких умов, в яких кожен з них не потребував допомоги і мав можливість досягти бажаного власними силами [6].

При реалізації оновленої концепції соціальної держави не можна недооцінювати значимість конфліктів, які виникають при зіткненні державних, громадських і приватно-економічних (ринкових) інтересів. В новій парадигмі має бути яскраво виділено функції та ознаки соціальної держави. Соціальна держава, на відміну від інших, має низку ознак, до яких належать: а) правова основа соціальної політики; б) наявність системи соціального страхування; в) існування бюджетних соціальних виплат; г) існування державних систем соціального захисту, соціального забезпечення та забезпечення зайнятості; д) доступність соціальної підтримки всім без винятку членам товариства; е) прийняття державою відповідальності за рівень добробуту громадян; ж) існування інститутів громадянського суспільства. У новій парадигмі пропонуємо врахувати можливості створення умов для реалізації людського потенціалу кожного працездатного громадянина з тим, щоб він зміг максимально реалізувати свої можливості матеріального та культурно-духовного забезпечення своєї життєдіяльності та членів сім'ї. А це у свою чергу означає визнання людини як безпосереднього суб'єкта інвестицій у свій соціальний розвиток відповідно до власних потреб.

Висновки. Виходячи з усього зазначеного вище можна констатувати, що нині при формуванні соціальної політики потрібно враховувати новий підхід, використання нових стандартів та підходів. Як один із своїх компонентів нова парадигма розвитку концепції соціальної держави має визначати її пріоритети на найближчі конкретні періоди щодо різних суб'єктів держави та напрямів соціальної політики. Пріоритети у реалізації встановлених принципів слід визначати виходячи зі ступеня гостроти найважливіших соціально-економічних та політичних проблем. Вони визначаються з урахуванням історичної ситуації, що склалася, необхідності усунення значних протиріч, вирішення яких визначає здебільшого перехід суспільства на якісно новий рівень. Актуальність зазначених вище та інших проблем соціальної політики не викликає сумніву, тому необхідно надалі поглиблювати дослідження у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безтелесна Л.І., Юрчик Г.М. Сутність та складові соціальної політики: теоретичний аспект. *Вісник соціально-економічних досліджень.* 2013. Вип. 2(49). Ч. 2. С. 141–147.
2. Дрималовська Х.В., Бала Р.Д. Державна соціальна політика: сутність, моделі, напрями. *Проблеми економіки*. 2021. № 1(47). С. 178–184.
3. Жеребило І.В. Соціальна політика держави як регулятор розвитку соціальної сфери: теоретико-методологічні аспекти. *Проблеми економіки*. 2020. № 1. С. 283–289.
4. Кашуба Я.М. Зміна парадигми соціальної політики: від витратної до інвестиційної складової щодо зайнятості населення. *Агросвіт*. 2015. № 11. С. 12–18.
5. Кучин С.П., Гончаренко Т.І. Удосконалення державної регіональної соціальної політики в сучасній Україні. *Збірник матеріалів Звітної науково-практичної конференції Луганського національного аграрного університету*. 2020. 26 лютого. С. 242–244.
6. Медяник В.А. Сучасні напрями державної соціальної політики України: питання адміністративно-правового забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 176–178.
7. Мостепанюк А.В. соціальна політика держави: формування наукових підходів та європейські реалії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2020. № 31 (70). С. 1–8.
8. Сімкіна О.В. Змістовне наповнення поняття соціальна політика; державно-управлінський аспект. *Економіка та держава*. 2012. № 11. С. 122–125.
9. Рудкевич І.В. Напрями державної соціальної політики України в сучасних умовах. *Державне управління.* 2010. С. 103–105. URL: www.economy.in.ua/pdf/6_2010/33.pdf
10. Beglytsia, V., Antonova, L., Kozlova, L., Datsii, O., & Datsii, N. System of concepts communications of state institutions and society as the basis of national security and socio-economic stability. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice.* 2021. 3(38). P. 549–556. URL: http://fkd1.ubs.edu.ua/article/view/237487
11. Goncharuk N., Prokopenko L., Krushelnytska T., Rubchak O., Taraban S. The capability of amalgamated territorial communities as a key factor in the socio-economic development of territories. *Studies of Appilied Economics*. 2021. Vol. 39 No. 6: Special Issue: Innovative Development and Economic Growth in the CIS Countries. URL: http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5267. DOI: https://doi.org/10.25115/eea.v39i6.5267
12. Heyets, V.M., Blyzniuk, V.V., Nykyforuk, O.I. Topical aspects of social quality policy in the post-conflict economy of Ukraine. *Ekon Ukr. – Economy of Ukraine*. 2022. 6, 3–22. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003
13. Kryshtanovych, M., Petrovskyi, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., & Serdechna, I. Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*. 2020. 18(1), 142–156. DOI: https://doi.org/10.3846/bme.2020.12177
14. 14.Popova, O., Koval, V., Antonova, L., & Orel, A. Corporate social responsibility of agricultural enterprises according to their economic status. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2019. 41(2), 277–289. URL: https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/313
15. 15. Van der Maesen, L.J.G. Concluding Remarks. A "Social Quality Observatory" for Central and Eastern European Countries? *International Journal of Social Quality.* 2020. 10, 2, 113–138. DOI: https://doi.org/10.3167/IJSQ.2020.100209

REFERENCES:

1. Beztelesna L.I., Yurchik H.M. (2013). Sutnist′ ta skladovi sotsial′noyi polityky: teoretychnyy aspekt [The essence and components of social policy: theoretical aspect]. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, issue 2(49), part 2, pp. 141–147. (in Ukranian)
2. Drymalovska H.V., Bala R.D. (2021). Derzhavna sotsial′na polityka: sutnist′, modeli, napryamy [State social policy: essence, models, directions]. *Problemy ekonomiki*, no. 1(47), pp. 178–184. (in Ukranian)
3. Zherebylo, I.V. (2020). Sotsialna polityka derzhavy yak rehuliator rozvytku sotsialnoi sfery: teoretyko-metodolohichni aspekty [Social Policy of the State as a Regulator of Social Sphere Development: theoretical and methodological Aspects]. *Problemy ekonomiky*, no. 1, pp. 283–289. (in Ukranian)
4. Kashuba Y.M. (2015). Zmina paradyhmy sotsial′noyi polityky: vid vytratnoyi do investytsiynoyi skladovoyi shchodo zaynyatosti naselennya [Changing the paradigm of social policy: from an expenditure to an investment component in relation to population employment]. *Agrosvit*, no. 11, pp. 12–18. (in Ukranian)
5. Kuchyn, S.P., and Honcharenko, T.I. (2020). Udoskonalennia derzhavnoi rehionalnoi sotsialnoi polityky v suchasnii Ukraini [Improving the State Regional Social Policy in modern Ukraine]. *Zbirnyk materialiv Zvitnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Luhanskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, pp. 242–244. (in Ukranian)
6. Medyanyk V.A. (2021). Suchasni napryamy derzhavnoyi sotsial′noyi polityky Ukrayiny: pytannya administratyvno-pravovoho zabezpechennya [Modern directions of the state social policy of Ukraine: issues of administrative and legal support]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, no. 7, pp. 176–178. (in Ukranian)
7. Mostepaniuk, A.V. (2020). Sotsialna polityka derzhavy: formuvannia naukovykh pidkhodiv ta yevropeiski realii [Social Policy of the State: Formation of Scientific Approaches and European Realities]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho*, no. 31(70), pp. 1–8. (in Ukranian)
8. Simkina, O.V. (2012) Zmistovne napovnennia poniattia sotsialna polityka; derzhavno-upravlinskyi aspekt [Content of the Concept of Social Policy; Public Administration Aspect]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 11, pp. 122–125. (in Ukranian)

9. Rudkevich I.V. (2010). Napryamy derzhavnoyi sotsial′noyi polityky Ukrayiny v suchasnykh umovakh [Directions of state social policy of Ukraine in modern conditions]. *Derzhavne upravlinnya*, pp. 103–105. Available at: www.economy.in.ua/pdf/6_2010/33.pdf (in Ukranian)

10. Beglytsia, V., Antonova, L., Kozlova, L., Datsii, O., & Datsii, N. (2021). System of concepts communications of state institutions and society as the basis of national security and socio-economic stability. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice,* 3(38), 549–556. Available at: http://fkd1.ubs.edu.ua/article/view/237487

11. Goncharuk N., Prokopenko L., Krushelnytska T., Rubchak O., Taraban S. (2021). The capability of amalgamated territorial communities as a key factor in the socio-economic development of territories. Studies of Appilied Economics. Vol. 39 No. 6: Special Issue: Innovative Development and Economic Growth in the CIS Countries. Available at: http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5267. DOI: https://doi.org/10.25115/eea.v39i6.5267

12. Heyets, V.M., Blyzniuk, V.V., Nykyforuk, O.I. (2022). Topical aspects of social quality policy in the post-conflict economy of Ukraine. *Ekon Ukr. – Economy of Ukraine,* 6, 3–22. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003 (in Ukrainian)

13. Kryshtanovych, M., Petrovskyi, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., & Serdechna, I. (2020). Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1), 142–156. DOI: https://doi.org/10.3846/bme.2020.12177

14. Popova, O., Koval, V., Antonova, L., & Orel, A. (2019). Corporate social responsibility of agricultural enterprises according to their economic status. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development,* 41(2), 277–289. Available at: https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/313

15. Van der Maesen, L.J.G. (2020). Concluding Remarks. A "Social Quality Observatory" for Central and Eastern European Countries? *International Journal of Social Quality*, 10, 2, 113–138. DOI: https://doi.org/10.3167/IJSQ.2020.100209

УДК 35.84
JEL H55, H79, I31

Приходько Ігор Павлович, доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет. **Зміна парадигми у формуванні сучасної соціальної політики держави.**

Зміни, які відбуваються у суспільстві призводять до необхідності змін у формуванні та реалізації державної соціальної політики. Соціальну політику слід розглядати як діяльність з регулювання відносин рівності між різними індивідами та соціальними групами суспільства. Актуальним питанням стає розробка механізмів раціонального використання ресурсів, які виділяються на соціальні цілі. Констатовано, що основними пріоритетами в соціальній політиці мають бути: підвищення рівня та якості життя через посилення ролі заробітної плати, вдосконалення трудових відносин та зайнятості населення; соціальний захист населення; вдосконалення пенсійного забезпечення через зміцнення страхових принципів, встановлення тісної залежності розміру пенсій від заробітку та страхового стажу; покращення демографічної ситуації; молодіжна політика. Окреслено основні ознаки, які притаманні соціальній державі за новою концепцією: наявність системи соціального страхування; існування бюджетних соціальних виплат; існування державних систем соціального захисту, соціального забезпечення та забезпечення зайнятості; доступність соціальної підтримки всім без винятку членам товариства; прийняття державою відповідальності за рівень добробуту громадян; існування інститутів громадянського суспільства. Визначено, що основною умовою ефективної реалізації нової моделі соціальної політики є надання адекватних можливостей для різних верств населення відкривати власний бізнес з метою нарощування ВВП, зростання кількості платників податків та розширення бази оподаткування, поліпшення макроекономічних показників країни.

Ключові слова: соціальна політика, державна політика, соціальний захист населення, парадигма, зміни.

UDC 35.84
JEL H55, H79, I31

Ihor Prykhodko, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Accounting, Taxation and Management of Financial and Economic Security, Dnipro State Agrarian and Economic University. **Paradigm change in the formation of modern social policy of the state.**

Changes taking place in society lead to the need for changes in the formation and implementation of state social policy. Social policy should be considered as an activity to regulate relations of equality between different individuals and social groups of society. The goal of the social policy of the state is the formation of a stable and highly developed society in which there are no sharp social contrasts, an acceptable standard of living and quality of life are achieved, conditions for the development of human potential are ensured, there is a sufficient degree of social agreement and social solidarity, and social contradictions are resolved without acute conflicts . It was noted that social policy plays an important role in ensuring the stable development of society. By creating conditions for the

free and equal activity of citizens, the state, with the help of social policy, reduces social tension in society, which allows it to develop more sustainably. Accordingly, the development of mechanisms for the rational use of resources allocated for social purposes becomes an urgent issue. It was established that the main priorities in social policy should be: raising the level and quality of life through strengthening the role of wages, improving labor relations and employment of the population; social protection of the population; improvement of pension provision through the strengthening of insurance principles, establishing a close dependence of the size of pensions on earnings and insurance experience; improvement of the demographic situation; youth policy. The main characteristics of a welfare state according to the new concept are outlined: the presence of a social insurance system; the existence of budgetary social payments; the existence of state systems of social protection, social security and employment security; availability of social support to all members of the society without exception; acceptance by the state of responsibility for the level of well-being of citizens; the existence of civil society institutions. It was determined that the main condition for the effective implementation of the new model of social policy is to provide adequate opportunities for different segments of the population to open their own businesses with the aim of increasing the GDP, increasing the number of taxpayers and expanding the tax base, improving the macroeconomic indicators of the country.

Key words: social policy, state policy, social protection of the population, paradigm, changes.